UG HT S6-03 (DSC)

চাৰি বছৰীয়া স্নাতক পাঠ্যক্ৰম

(চি. বি. চি. এছ; এন ই পি ২০২০ অনুসৰি)

ষষ্ঠ ষাণ্মাসিক

ভাৰতীয় ইতিহাসত নাৰী

ইতিহাস

সূর্য কুমাৰ ভূঞা সমাজবিজ্ঞান অধ্যয়ন সত্ৰ

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

বিষয় বিশেষজ্ঞ মণ্ডলী

অধ্যাপক ড° পাৰমিতা দাস, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়
অধ্যাপক ড° ৰাজীৱ সন্দিকৈ, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়
ড° বর্ণালী শর্মা, সহযোগী অধ্যাপক, কটন বিশ্ববিদ্যালয়

কার্যসূচী সমন্নয়ক ঃ ড° সুকমায়া লামা, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

প্রস্তুতি গোটৰ সদস্য

অধ্যায়	অৱিহণা যোগাইছে	অনুবাদকাৰী
১	মেঘলীমা গগৈ, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়	ড° ৰূপাঞ্জলী চেতিয়া, সহকাৰী অধ্যাপক (অসমীয়া), ইউনাইটেড ট্রাইবেল কলেজ কন্যা দাস, প্রতিদিন কলিতা, পুঠিমাৰী মহাবিদ্যালয় সোণালী ডেকা, পুঠিমাৰী মহাবিদ্যালয় ড° মুকুট কলিতা, সহকাৰী অধ্যাপক (ইংৰাজী), বিদ্যা ভাৰতী মহাবিদ্যালয় অনুৰেখা দাস
২	ফাৰহীন হাছমি, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়	
৩	এপাহি বৰুৱা, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়	
৪ আৰু ১১	ড° পদ্মাক্ষী কাকতি, ডুমডুমা মহাবিদ্যালয় & ড° সুকমায়া লামা, KKHSOU	
৫,৮ আৰু ১৩	পপী পেগু, ছিলাপথাৰ মহাবিদ্যালয় & ড° সুকমায়া লামা, KKHSOU	
৬	ড° সংঘমিত্রা শর্মা, তিনিচুকিয়া মহাবিদ্যালয় & ড° সুকমায়া লামা, KKHSOU	
৭	বৃহত্রবৰ পেগু, KKHSOU আৰু ড° সুকমায়া লামা, KKHSOU	
৯	ড° ৰোজা আহমেদ, KKHSOU	
১০	ৰায়শ্বাহ আমিন, কে. আৰ. বি. কন্যা মহাবিদ্যালয় & ড° সুকমায়া লামা, KKHSOU	
১২	ড° ফৈবি তুৰলৰ, Handique Girls College & ড° ৰোজা আহমেদ, KKHSOU	
১৪	জিন্তু ঠাকুৰীয়া, প্রাগজ্যোতিষপুৰ বিশ্ববিদ্যালয় & এপাহি বৰুৱা, KKHSOU	
১৫	দীপলীনা বৰুৱা, গৱেষক, KKHSOU, ড° সুকমায়া লামা, KKHSOU	

সম্পাদক সকল ঃ

বিষয় সম্পাদক ঃ ড° মঞ্জুলা ফুকন, সহযোগী অধ্যাপক, বি. বৰুৱা মহাবিদ্যালয়
ড° ইন্দ্রানী চৌধুৰী, সহকাৰী অধ্যাপক, এল. চি. বি. মহাবিদ্যালয়
ড° ৰীতু থাওছেন, সহযোগী অধ্যাপক, কটন বিশ্ববিদ্যালয়

ভাষা সম্পাদনা ঃ ড° ৰবিতা বৰুৱা, বেজেৰা আঞ্চলিক মহাবিদ্যালয়
ৰুমী বর্মন, সহকাৰী অধ্যাপক (অসমীয়া) পুঠিমাৰী মহাবিদ্যালয়
গার্গী ফুকন, সহকাৰী অধ্যাপক (অমসীয়া) জাগীৰ'ড মহাবিদ্যালয়
ড° অপু বৰা, সহকাৰী অধ্যাপক (অসমীয়া) বেজেৰা আঞ্চলিক মহাবিদ্যালয়

আর্হি সম্পাদনা ঃ ড° সুকমায়া লামা, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

মে', ২০২৬

ISBN :

Copyright © Krishna Kanta Handiqui State Open University

This Self Learning Material (SLM) of the Krishna Kanta Handiqui State Open University is made available under a Creative Commons Attribution-Non-Commercial-Share Alike 4.0 License (international) http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ হৈ পঞ্জীয়কৰ দ্বাৰা মুদ্রিত আৰু প্রকাশিত।

মুখ্য কার্যালয় ঃ পাটগাওঁ, ৰাণী গেট, গুৱাহাটী- ৭৮১০১৭
মহানগৰ কার্যালয় ঃ ৰেচম নগৰ, খানাপাৰা, গুৱাহাটী - ৭৮১০২২ ;
Web : www.kkhsou.in

বিষয়সূচী

পৃষ্ঠা নং

অধ্যায় ১ ঃ **নাৰীবাদী আন্দোলন আৰু নাৰীৰ ইতিহাসৰ বিকাশ** ৭ - ১৬
ধাৰণা আৰু বিচাৰবোধ- লিংগ, পিতৃতন্ত্র, শ্রমৰ লৈংহিক বিভাজন, তৃতীয় লিংগ, (LGBTQ) এল.জি.বি.টি.কিউ., তৃতীয় বিশ্ব নাৰীবাদ।

অধ্যায় ২ ঃ **নাৰীৰ ইতিহাস গঠন** ১৭ - ৩৩

দৃষ্টিভংগীঃ মাক্সবাদী, মনোবিশ্লেষণাত্মক, উগ্র, উদাৰবাদী, সমাজবাদী, উত্তৰ আধুনিকতাবাদী আৰু অস্তিত্ববাদী।

অধ্যায় ৩ ঃ **নাৰীৰ ইতিহাস গঠন** ৩৪ - ৪২

উৎসঃ আর্কাইভেল উৎসসমূহ আৰু নন আর্কাইভেল উৎসসমূহ , পৰম্পৰাগত উৎসসমূহৰ পুনৰীক্ষণ মৌখিক ইতিহাস আৰু পৰম্পৰা।

অধ্যায় ৪ ঃ **প্রাচীন ভাৰতীয় সমাজত নাৰী** ৪৩ - ৬১

বৈদিক যুগ, মহাকাব্যিক পৌৰাণিক যুগ, মৌর্য্য যুগ, গুপ্ত যুগ আৰু উত্তৰ-গুপ্ত যুগ।

অধ্যায় ৫ ঃ **মধ্যযুগীয় ভাৰতত নাৰী** ৬২ - ৭৫

চুলতানসকলৰ শাসনৰ সময়ত নাৰীৰ স্থান, মোগলৰ দৰবাৰী সংস্কৃতিত পুৰুষত্বৰ প্রকাশ, প্রান্তীয় নাৰী, পতিতা, গনিকা অথবা নর্তকী, মনোৰঞ্জনকাৰিণী, সাহিত্যিক পাঠক লিংগৰ সম্পর্ক।

অধ্যায় ৬ ঃ **ধর্ম আৰু নাৰী (১)** ৭৬ - ৮৪

পাঠঃ পৰম্পৰা, ব্রাহ্মণ্যবাদ, জৈনবাদ, বৌদ্ধবাদ, ইছলাম, শিখবাদ আৰু খ্রীষ্টানত্বৰ ৰীতি-নীতি আৰু পৰিচয়। (মীৰা বাই, পঞ্চপীৰ আৰু কর্ণী মাতাৰ বিশেষ উল্লেখসহ।)

অধ্যায় ৭ ঃ **ধর্ম আৰু নাৰী (২)** ৮৫ - ৯৪

ইছলাম, শিখবাদ আৰু খ্রীষ্টানত্বত আচাৰ-ব্যৱহাৰগত পৰম্পৰা।

অধ্যায় ৮ ঃ **ভাৰতীয় নাৰীৰ মুক্তি** ৯৫ - ১০১

ঔপনিবেশিক স্থিতি আৰু নাৰী মুক্তি, সমাজ সংস্কাৰ আন্দোলন, নাৰী শিক্ষা (পণ্ডিতা ৰমাবাই, মহাৰাণী মাতাজী তপস্বিনী)

অধ্যায় ৯ ঃ লিংগ পৰিচয় **১০২ - ১১১**

জাতীয়তাবাদ (স্বাধীনতা আন্দোলন), সাম্প্রদায়িকতাবাদ (বিভাজন আৰু হিন্দু অধিকাৰ)

অধ্যায় ১০ ঃ জনপ্রিয় সংস্কৃতি আৰু নাৰী **১১২ - ১২১**

নাৰীৰ প্রতিনিধিত্বঃ ছপামাধ্যম, থিয়েটাৰ আৰু চিনেমা।

অধ্যায় ১১ ঃ জাতি আৰু লিংগ **১২২ - ১৩৪**

দলিতৰ পৰিচয় আৰু নাৰী, দলিত নাৰীবাদ।

অধ্যায় ১২ ঃ আইন আৰু নাৰীৰ অধিকাৰ **১৩৫ - ১৪৯**

বিধি ব্যৱস্থাঃ বিৱাহ, যৌতুক, কণ্যাশিশু হত্যা, ধর্ষণ, ব্যক্তিগত আইন, সম্পত্তিৰ অধিকাৰ।

অধ্যায় ১৩ ঃ অসমৰ ইতিহাসত নাৰী **১৫০ - ১৬০**

প্রাক ঔপনিবেশিক সময়- সাহিত্য, কলা, ঔপনিবেশিক সময়- ৰাজনীতি, ৰাজনৈতিক সংস্থা শ্চঅসম মহিলা সমিতিগ্ন জনপ্রিয় সংস্কৃতি।

অধ্যায় ১৪ ঃ উত্তৰ ঔপনিবেশিক ভাৰতত নাৰী **১৬১ - ১৭২**

প্রবাসী পৰিচয় আৰু নাৰী, গণ আন্দোলনত নাৰী, সাহিত্যত প্রতিবাদ (মহাস্বেতা দেৱী, অৰুন্ধতী ৰয়, নিৰ্দপমা বৰগোহাঁঞি)

অধ্যায় ১৫ ঃ ৰাজনীতিত নাৰী **১৭৩ - ১৮৩**

নাৰী সংগঠনৰ উদ্ভৱ, নাৰীৰ সাংবিধানিক অধিকাৰ, ইতিহাস আৰু বিতর্ক, ৰাজনীতিত নাৰীৰ ভূমিকা (ইন্দিৰা গান্ধী), সংৰক্ষণৰ ওপৰত বিতর্ক

পাঠ্যবিষয়ৰ পৰিচয় ঃ ভাৰতীয় ইতিহাসত নাৰী

প্ৰাচীন কালৰ পৰা সমসাময়িক সময়লৈ ভিন্ন সময়ত মহিলাৰ পৰিবৰ্তিত ভূমিকা, মৰঞ্জ্যদা আৰু প্ৰতিনিধিত্বৰ বিষয়ে এই পাঠ্যক্ৰমৰ জৰিয়তে বিচাৰি চোৱা হ'ব। এই পুথিখনত সংস্থা, পৰিচয় আৰু প্ৰতিৰোধৰ দৰে লিংগ বৈষম্যৰ বিষয়সমূহৰ ওপৰত দৃষ্টিপাত কৰা হৈছে আৰু লগতে জাতি, শ্ৰেণী, ধৰ্ম আৰু অঞ্চলৰ সৈতে থকা সংযোগবোৰো পৰীক্ষা কৰা হ'ব।

এই পাঠ্যক্ৰম পোন্ধৰটা অধ্যায়ৰ জৰিয়তে গঠিত। প্ৰথম অধ্যায় 'নাৰীবাদী আন্দোলন আৰু নাৰীৰ ইতিহাসৰ উন্নতি'ৰ জৰিয়তে নাৰীবাদী প্ৰাথমিক ধাৰণা যেনে- লিংগ, পিতৃতন্ত্ৰ আৰু শ্ৰদ্ধাৰ লৈংগিক বিভাজনক পৰিচয় কৰাই দিছে। এই অধ্যায়ে নাৰীৰ ইতিহাসৰ সৃষ্টিক এক বিষয় হিচাপে আৰু আলোচিত পৰিকাঠামৰূপে চিত্ৰিত কৰিছে।

দ্বিতীয় অধ্যায় 'নাৰী ইতিহাসৰ গঠন-ৰ' শ্চপদ্ধতিগ্ন' য়ে নাৰীৰ ইতিহাস অধ্যয়নৰ তাত্বিক পদ্ধতিৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছে।

তৃতীয় অধ্যায় 'নাৰী ইতিহাসৰ গঠন-চ শ্চউৎস আৰু কাৰঞ্জ্যপদ্ধতিগ্ন' য়ে প্ৰান্তীয় কণ্ঠৰ উদ্ধাৰৰ উৎস আৰু পদ্ধতিবোৰৰ ওপৰত আলেকপাত কৰিছে।

চতুৰ্থ অধ্যায় 'প্ৰাচীন ভাৰতীয় সমাজত নাৰী'ত তদানীগুন সময়ৰ নাৰীৰ মৰঞ্জ্যদাক পৰীক্ষা কৰি চোৱা হৈছে।

পঞ্চম অধ্যায় 'মধ্যযুগীয় ভাৰতত নাৰী'ৰ জৰিয়তে চুলতানী আৰু মোগল শাসনৰ অধীনত নাৰীৰ স্থানৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে, বিশেষকৈ দৰবাৰী সংস্কৃতি, পুৰুষ প্ৰাধান্য আৰু লৈংগিক সম্পৰ্কক বিশেষ গুৰুত্ব দিয়া হৈছে।

ষষ্ঠ অধ্যায় 'ধৰ্ম আৰু নাৰী'[১] ত ধৰ্মীয় পৰম্পৰাই ভিন্ন ধৰ্ম গ্ৰন্থ আৰু ৰীতি-নীতিৰ জৰিয়তে কেনেকৈ নাৰীৰ পৰিচয় গঢ় দিছে সেই বিষয়ে আলোকপাত কৰা হৈছে।

সপ্তম অধ্যায় 'ধৰ্ম আৰু নাৰী [২]' ৰ জৰিয়তে ইছলাম, শিখ আৰু খ্ৰীষ্টানৰ ধৰ্মীয় আচাৰ অনুষ্ঠানমূলক পৰম্পৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হৈছে, ধৰ্মীয় নাতি-নিয়ম নাৰীৰ ভূমিকা, অংশগ্ৰহণ আৰু পৰিচয় সৃষ্টিত কেনেদৰে প্ৰভাৱ পেলায় সেয়া বিশ্লেষণ কৰা হৈছে।

অষ্টম অধ্যায় 'ভাৰতীয় নাৰীৰ মুক্তি'ত ঔপনিবেশিক হস্তক্ষেপ আৰু সমাজসংস্কাৰ আন্দোলনে নাৰীৰ উত্থানৰ বাবে কেনেদৰে কাম কৰিছে সেয়া পৰীক্ষা কৰিছে। শিক্ষাৰ ভূমিকা আৰু সংস্কাৰক যেনে পণ্ডিতা ৰমাবাই আৰু মহাৰাণী মাতাজী তপস্বিনীৰ ওপৰত আলোকপাত কৰা হৈছে।

নৱম অধ্যায় 'লিংগ পৰিচয়'ত জাতীয়তাবাদে স্বাধীনতা সংগ্ৰামৰ সময়ত নাৰীৰ ভূমিকাক কেনেদৰে গঢ় দিছিল আৰু বিশেষভাৱে বিভাজনৰ সময়ত সাম্প্ৰদায়িকতাবাদে নাৰীৰ পৰিচয় আৰু অভিজ্ঞতাক কেনেদৰে প্ৰভাৱিত কৰিছিল, সেই বিষয়ে বিশ্লেষণ কৰা হৈছে।

দশম অধ্যায় 'জনপ্ৰিয় সংস্কৃতি আৰু নাৰী'ত ছপামাধ্যম, থিয়েটাৰ আৰু চিনেমা জগতৰ দৰে মাধ্যমত নাৰীৰ প্ৰতিনিধিত্বৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে।

একাদশ অধ্যায় 'জাতি আৰু লিংগ'ত বিবাহ, যৌতুক, ধৰ্ষণ আৰু সম্পত্তিৰ অধিকাৰৰ দৰে বিষয়সমূহৰ আলোচনা কৰি আইনী সংস্কাৰৰ পোষকতা কৰে। ইয়াত ব্যক্তিগত আইন আৰু মহিলাৰ সমতাৰ ওপৰত থকা প্ৰভাৱক সমালোচনাত্মক দৃষ্টিভংগীৰে আলোচনা কৰা হৈছে।

দ্বাদশ অধ্যায় 'আইন আৰু নাৰীৰ অধিকাৰ'ত বিবাহ, যৌতুক, ধৰ্ষণ আৰু সম্পত্তিৰ অধিকাৰ আদি বিষয়ৰ আলোচনা কৰি ইয়াৰ আইনী সংস্কাৰৰ বিষয়ে পৰঞ্জ্যালোচনা কৰা হৈছে। ব্যক্তিগত অধিকাৰ আৰু মহিলাৰ সমতাৰ ওপৰত ইয়াৰ প্ৰভাৱ সমালোচনাত্মকভাৱে আলোচনা কৰা হৈছে।

ত্ৰয়োদশ অধ্যায় 'অসমৰ ইতিহাসত নাৰী'ত অসমৰ ইতিহাসত মহিলাৰ ভূমিকা আৰু জনপ্ৰিয় সংস্কৃতিত তেওঁলোকৰ প্ৰতিনিধিত্বৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে।

চতুৰ্দশ অধ্যায় 'উত্তৰ ঔপনিবেশিক ভাৰতত নাৰী'ত আধুনিক প্ৰেক্ষাপটত নাৰীৰ প্ৰৱজন, গণ আন্দোলন, সাহিত্য আদিত নাৰীৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে।

পঞ্চদশ অধ্যায় 'ৰাজনীতিত নাৰী'ত মহিলা সংস্থাৰ উদ্ভৱ, সাংবিধানিক অধিকাৰ আৰু ৰাজনৈতিক অংশগ্ৰহণৰ বিতৰ্ক আদিক সামৰি লোৱা হৈছে। ই ইন্দিৰা গান্ধীৰ দৰে নেতৃত্বক ভূমিকা আৰু মহিলাৰ সংৰক্ষণৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিছে।

গোট ১: নাৰীবাদী আন্দোলন আৰু নাৰী ইতিহাসৰ বিকাশ

গোটৰ গাঁথনি

১.১ উদ্দেশ্য

১.২ পৰিচয়

১.৩ ধাৰণা আৰু চিন্তা

- লিংগ (জেণ্ডাৰ)
- পিতৃতন্ত্র
- শ্রমৰ লিংগভিত্তিক বিভাজন
- তৃতীয় লিংগ
- এল.জি.বি.টি.কিউ (LGBTQ)

১.৪ তৃতীয় বিশ্বৰ নাৰীবাদ

১.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১.৬ অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

১.৭ অধিক জানিবলৈ

১.১২ আৰ্হি প্রশ্ন

১.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- নাৰীবাদী আন্দোলনৰ অধ্যয়নৰ ক্রমবিকাশ আৰু পৰিসৰ বুজিব পাৰিব।
- নাৰীবাদৰ বিভিন্ন ঢৌৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।
- নাৰীবাদ আৰু নাৰী ইতিহাসৰ সৈতে জড়িত চিন্তা, পৰিভাষা আৰু ধাৰণাসমূহ আলোচনা কৰিব পাৰিব।

১.২ পৰিচয়

অক্সফর্ড ইংৰাজী অভিধানৰ মতে (নাৰীবাদ) হ'ল লিংগ সমতাৰ তত্ত্বৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি নাৰীৰ অধিকাৰৰ পোষকতা কৰা, য'ত সমতা মানে একে হোৱাটো নুবুজায়, বৰঞ্চ ন্যায্যতাৰ কথাহে বুজায়। নাৰীবাদী আন্দোলনে জীৱনৰ সকলো ক্ষেত্রতে — ব্যক্তিগত, ৰাজনৈতিক, সামাজিক, ধর্মীয় আদি — নাৰী আৰু পুৰুষৰ সমান অধিকাৰৰ পোষকতা কৰে। ইযাৰ অর্থ হ'ল পৰিয়াল, কর্মক্ষেত্র আৰু সমাজত নাৰীৰ ওপৰত হোৱা অত্যাচাৰ আৰু শোষণৰ বিষয়ে সজাগতা গঢ়ি তোলা আৰু ইয়াক প্রত্যাহ্বান জনাই পৰিৱর্তন কৰিবলৈ নাৰী আৰু পুৰুষ উভয়ৰে সচেতন প্রচেষ্টা গঢ়ি তোলা। এক আর্থ-সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক আন্দোলন হিচাপে নাৰীবাদৰ ঐতিহাসিক বিকাশক বিভিন্ন 'ঢৌ' হিচাপে বর্ণনা কৰা হৈছে। অৱশ্যে, এই সৰলীকৰণৰ অর্থ এয়া নহয় যে এই ঢৌবোৰ ইতিহাসৰ একোটা নির্দিষ্ট সময় আছিল য'ত কেৱল এক প্রকাৰৰ নাৰীবাদৰহে প্রভাৱ আছিল। বৰঞ্চ, প্রতিটো ঢৌৰ ভিতৰতে সৰু সৰু উপ-আন্দোলন আছিল, যিবোৰ প্রায়ে ইটোৱে সিটোৰ সৈতে সংঘাটতো লিপ্ত হৈছিল। তথাপিও, ঢৌৰ এই শ্রেণীবিভাজনে নাৰীবাদী আন্দোলনৰ ঐতিহাসিক বিকাশৰ ৰূপৰেখা দাঙি ধৰাত সহায় কৰে।

আধুনিক নাৰীবাদৰ ইতিহাসক চাৰিটা ভাগত ভগোৱা হৈছে, যাক ঢৌ বুলি কোৱা হয়। প্রথম ঢৌ (First

Wave)ঃ নাৰীবাদৰ প্ৰথম ঢৌ ঊনবিংশ শতিকাৰ শেষৰ ফালে আৰু বিংশ শতিকাৰ আৰম্ভণিতে দেখা গৈছিল আৰু ই বিশেষকৈ পাশ্চাত্য জগতত নাৰীৰ প্ৰতি হোৱা অন্যায়ক প্ৰত্যাহ্বান জনাবলৈ আৰম্ভ কৰা সংগঠিত প্ৰচেষ্টাক চিহ্নিত কৰে। এই ঢৌৰ আটাইতকৈ উল্লেখযোগ্য লক্ষ্য আৰু সাফল্য আছিল নাৰীৰ ভোটাধিকাৰ সাব্যস্ত কৰা। প্ৰথম ঢৌৰ নাৰীবাদীসকল, যিসকল ঘাইকৈ ভোটাধিকাৰ সংগ্ৰামী আছিল, তেওঁলোকে বিবাহ, বিবাহ বিচ্ছেদ, উত্তৰাধিকাৰ, সন্তানৰ জিম্মা আৰু কৰ্মসংস্থাপনৰ সৈতে জড়িত আইনৰ পৰিৱৰ্তনৰ বাবেও পোষকতা কৰিছিল। ভোটাধিকাৰৰ দৰে মৌলিক অধিকাৰ সুৰক্ষিত কৰাৰ ক্ষেত্ৰত তেওঁলোকৰ সফলতাই মৌলিক আইনী আৰু সামাজিক অসমতাসমূহ দূৰ কৰি, ভৱিষ্যতৰ ঢৌসমূহৰ বাবে ভেটি স্থাপন কৰিছিল। প্ৰথম ঢৌৰ নাৰীবাদীসকল প্ৰধানকৈ উদাৰ আৰু গণতান্ত্ৰিক আদৰ্শৰ অনুগামী আছিল, আৰু সমগ্ৰ বিশ্বতে সেই সময়ত হোৱা গণতান্ত্ৰিক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ জনপ্ৰিয়তাও তেওঁলোকৰ সফলতাৰ এটা কাৰণ আছিল । এই ঢৌৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ নাৰীবাদী নেত্ৰীসকলৰ ভিতৰত মেৰী ওলষ্টোনক্ৰাফ্ট আৰু এমেলিন পেংখাষ্ট অন্যতম।

দ্বিতীয় ঢৌ (Second Wave) ঃ নাৰীবাদৰ দ্বিতীয় ঢৌ ১৯৬০-ৰ দশকৰ পৰা ১৯৮০-ৰ দশকলৈ বিস্তৃত আছিল আৰু ই জীৱনৰ বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত থকা ব্যৱস্থাগত বৈষম্যক আঁতৰ কৰিবলৈ নাৰীবাদী কাৰ্যসূচীক সম্প্ৰসাৰিত কৰিছিল। নাৰীৰ অধিকাৰৰ পোষকতা আৰু লিংগ নীতিসমূহক প্ৰত্যাহ্বান জনোৱাৰ ক্ষেত্ৰত ই প্ৰথম ঢৌতকৈ অধিক বৈচিত্ৰ্যপূৰ্ণ আৰু সংস্কাৰকামী আছিল। দ্বিতীয় ঢৌৰ নাৰীবাদীসকলে সমাজত পুৰুষ আৰু নাৰীৰ বাবে নিৰ্ধাৰিত লিংগভিত্তিক ভূমিকাক প্ৰশ্ন কৰিছিল আৰু সামাজিক প্ৰত্যাশা আৰু বাধ্যবাধকতাৰ পৰা মুক্ত হৈ নাৰীয়ে নিজৰ কেৰিয়াৰ, শিক্ষা আৰু ব্যক্তিগত জীৱনশৈলী বাছি লোৱাৰ স্বাধীনতা পাব লাগে বুলি মত পোষণ কৰিছিল। তেওঁলোকৰ এটা প্ৰধান লক্ষ্য আছিল 'সমান কামৰ বাবে সমান দৰমহা'ৰ পোষকতা কৰি কৰ্মক্ষেত্ৰত লিংগ সমতা অনা ।নাৰীবাদৰ দ্বিতীয় ঢৌৰ আন এটা প্ৰধান গুৰুত্বপূৰ্ণ ক্ষেত্ৰ আছিল গৰ্ভনিৰোধক আৰু গৰ্ভপাতৰ অধিকাৰকে ধৰি নাৰীৰ প্ৰজনন অধিকাৰৰ বাবে তীব্ৰ সংগ্ৰাম কৰা। ৰো বনাম ৰেড (১৯৭৩) গোচৰে আমেৰিকাত সেই সময়ত গৰ্ভপাতক আইনী বৈধতা প্ৰদান কৰিছিল। কৰ্মক্ষেত্ৰত যৌন নিৰ্যাতন আৰু ঘৰুৱা হিংসাৰ দৰে নাৰীৰ বিৰুদ্ধে হোৱা হিংসাৰ বিষয়বোৰো আগবঢ়াই অনা হৈছিল। এই ঢৌৰে কেইবাখনো আইনী সংস্কাৰৰ সূচনা কৰিছিল যাৰ লক্ষ্য আছিল ব্যৱস্থাগত অসমতা আঁতৰ কৰা আৰু নাৰীৰ বাবে সুযোগ বৃদ্ধি কৰা।

তৃতীয় ঢৌ (Third Wave): ১৯৯০-ৰ দশকৰ পৰা ২০০০-ৰ দশকলৈ হোৱা নাৰীবাদৰ তৃতীয় ঢৌৰে লিংগ সমতা আৰু সামাজিক ন্যায়ৰ প্ৰতি এক গতিশীল আৰু সৰ্বাংগীন দৃষ্টিভংগী গঢ়ি তুলিছিল। ই পূৰ্বৰ ঢৌবোৰৰ সীমাবদ্ধতাসমূহ দূৰ কৰাৰ চেষ্টা কৰিছিল আৰু 'আন্তঃবিভাজনশীলতা'ৰ (intersectionality) ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল, অৰ্থাৎ বৰ্ণ, শ্ৰেণী, লিংগ, যৌনতা আদি ভিত্তিটো কেনেকৈ এজন ব্যক্তি নিৰ্যাতনৰ অভিজ্ঞতাৰ সৈতে ক্ৰিয়া কৰে তাৰ ওপৰতো গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। নাৰীৰ অভিজ্ঞতাসমূহ সাৰ্বজনীন আৰু ই শ্ৰেণী, সংস্কৃতি আৰু যৌন অভিমুখিতা অনুসৰি ভিন্ন হয়। এই সৰ্বাংগীন দৃষ্টিভংগীয়ে আন্দোলনৰ ভিতৰত থকা প্ৰান্তীয় গোটসমূহ যেনে অ-শ্বেতাংগ নাৰী, LGBTQ+ ব্যক্তি, নিম্ন আয়ৰ গোট আদিৰ অভিজ্ঞতাক স্বীকৃতি দিয়ে; লগতে নাৰীবাদৰ পৰিসৰ লিংগ সমতা অৰ্জনৰ পৰা সম্প্ৰসাৰিত কৰি শাৰীৰিক ইতিবাচকতা, যৌন স্বাধীনতা, সংবাদ মাধ্যমত নাৰীৰ প্ৰতিনিধিত্ব আদি ক্ষেত্ৰলৈ লৈ গৈছিল, য'ত ব্যক্তিৰ দৈনন্দিন সিদ্ধান্ত আৰু কাম-কাজে কেনেকৈ সামাজিক নীতি-নিয়মক প্ৰত্যাহ্বান জনাব পাৰে তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হৈছিল।

চতুৰ্থ ঢৌ (Fourth Wave) ঃ শেহতীয়াকৈ, ২০১০-১২ চনৰ আশে-পাশে নাৰীবাদৰ চতুৰ্থ ঢৌ এটা গঢ়ি

উঠিছে বুলি কোৱা হয়। ই তৃতীয় ঢৌৰ তাত্ত্বিক বিকাশসমূহৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈছে, লগতে সমসাময়িক আর্থ-সামাজিক পৰিৱেশৰ সৈতে ই খাপ খাই পৰিছে। ই ডিজিটেল সক্রিয়তা আৰু সামাজিক মাধঞ্জয়মৰ দ্বাৰা প্ৰৱলভাৱে প্রভাৱিত। #MeToo, #TimesUP, আৰু #BlackLivesMatter ৰ দৰে হেচটেগ আৰু ইয়াৰ সৈতে জড়িত ৰাজনৈতিক-সামাজিক আন্দোলনসমূহে লিংগভিত্তিক আৰু অন্যান্য ধৰণৰ অন্যায়ৰ বিৰুদ্ধে মাত মাতিবলৈ ডিজিটেল যুগত ছচিয়েল মিডিয়াৰ শক্তি উন্মোচিত কৰিছে। ই বিভিন্ন নৃগোষ্ঠী, ৰাষ্ট্রীয়তা আৰু আর্থ-সামাজিক পটভূমিৰ নাৰীৰ অধিকাৰৰ পোষকতা কৰে। সমগ্র বিশ্বতে এক ন্যায়সংগত আৰু সমতাপূর্ণ সমাজ গঢ়াৰ লক্ষ্যৰে নীতি-নির্ধাৰণ আৰু ৰাজহুৱা ক্ষেত্রৰ আলোচনাসমূহক গঢ় দিয়াত ই শক্তিশালী প্রভাৱ পেলাইছে।

'নাৰী ইতিহাস'ৰ আনুষ্ঠানিক অধ্যয়ন ১৯৭০-ৰ দশকত আৰম্ভ হৈছিল, যেতিয়া নাৰীবাদীসকলে ইতিহাসৰ কিতাপত নাৰীৰ দৃষ্টিভংগী আৰু অতীতৰ নাৰীবাদী আন্দোলনসমূহ কেনেকৈ অনুপস্থিত আছিল তাক দাঙি ধৰিছিল। এই সময়ছোৱাত ইতিহাসবিদসকলৰ দুটা প্রধান লক্ষ্য আছিল: নাৰীক ইতিহাসলৈ পুনৰ ঘূৰাই অনা আৰু ইতিহাসলৈ নাৰীক ঘূৰাই দিয়া। এক বৌদ্ধিক অনুশাসন হিচাপে নাৰী অধ্যয়নৰ দুটা স্থান আছে - প্রথমটো হ'ল সমাজৰ ক্ষেত্রখনত, য'ত নাৰীয়ে নিজৰ অধিকাৰৰ বাবে আন্দোলন কৰে, আৰু দ্বিতীয়টো হ'ল বিশ্ববিদ্যালয়ত, য'ত নাৰীয়ে তেওঁলোকৰ অভিজ্ঞতা আৰু দৃষ্টিভংগীক গুৰুত্বসহকাৰে লোৱাৰ দাবী জনায়। শৈক্ষিক জগতত নাৰী অধ্যয়নৰ প্রতিষ্ঠানিকৰণ নাৰীবাদৰ দ্বিতীয় ঢৌৰ সময়ত হৈছিল। আৰম্ভণিতে, এই পাঠ্যক্রমসমূহ শিক্ষাবিদ নাৰীসকলৰ দ্বাৰা প্রস্তুত কৰা হৈছিল আৰু কেৱল ছাত্রীসকলেহে গ্রহণ কৰিছিল। অৱশ্যে, ১৯৯০-ৰ দশকলৈকে উচ্চ শিক্ষা প্রতিষ্ঠানসমূহত স্নাতক আৰু স্নাতকোত্তৰ পাঠ্যক্রমৰ মূলসুঁতিত নিজৰ সুকীয়া শব্দাৱলী আৰু বিশ্লেষণাত্মক গাঁথনিৰ সৈতে নাৰী অধ্যয়ন দৃঢ়ভাৱে প্রতিষ্ঠিত হৈছিল। নাৰী অধ্যয়নক অধিক সর্বাংগীন কৰাৰ উদ্দেশ্যে ইয়াক ক্রমান্বয়ে 'লিংগ অধ্যয়ন' নামৰে সলনি কৰা হৈছে। নাৰীবাদী তত্ত্ব আৰু অনুশীলনে পৰম্পৰাগত অনুশাসনসমূহক ভিতৰৰ পৰাই ৰূপান্তৰিত কৰিছিল, কাৰণ ইতিহাস, সমাজবিজ্ঞান আদিৰ দৰে পৰম্পৰাগত বিষয়সমূহে নাৰী অধ্যয়নক অন্তর্ভুক্ত কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল। নাৰী অধ্যয়নৰ সমল আৰু দৃষ্টিভংগী অপৰিহার্যভাৱে আন্তঃশাখাভিত্তিক আৰু ই এক প্রভাৱশালী অধ্যয়নৰ ক্ষেত্র হৈয়েই আছে।

ভি. গীতা (V Geetha) ৰ মতে, 'নাৰীবাদ' শব্দটো ইয়াৰ জন্মলগ্নৰে পৰা ভুলকৈ বুজা গৈছে ইয়াক পুৰুষৰ ওপৰত আক্রমণ বুলি বদনাম কৰা হৈছে বা অবৈজ্ঞানিক ,মতাদর্শগত তথা সমাজখনক বিপন্ন কৰা বুলি পৰিহাৰ কৰা হৈছে। শেহতীয়া বছৰবোৰত নাৰীবাদৰ বিৰুদ্ধে হোৱা প্রতিক্রিয়াই পৰম্পৰাবাদ আৰু অতিৰাষ্ট্রীয়তাবাদ পুনৰুত্থানৰ বিশ্বব্যাপী ধাৰাৰে সৈতে নৱীকৃত শক্তি লাভ কৰিছে যিয়ে পৰম্পৰাগত পিতৃতান্ত্রিক পাৰিবাৰিক মূল্যবোধ আৰু লিংগ নীতিৰ প্রতিও লক্ষ্য ৰাখিছে। বিশ্বৰ বিভিন্ন প্রান্তত পুঁজিৰ অভাৱ, লিংগ অধ্যয়নৰ কার্যসূচী বন্ধ কৰা আদিয়ে নাৰী আৰু লিংগ অধ্যয়নৰ ভৱিষ্যতৰ প্রতি প্রত্যাহ্বান আনিছে। এনে প্রেক্ষাপটত, পূর্বৰ শতিকাবোৰৰ তুলনাত আপেক্ষিকভাৱে অধিক লিংগ-সমতাপূর্ণ সমাজ গঢ়ি তোলাত নাৰী আন্দোলনৰ ইতিহাস বুজি পোৱাটো অতিশয় গুৰুত্বপূর্ণ হৈ পৰে। আচৰিত কথা যে, নাৰীবাদৰ সফলতাই একাংশক বিশ্বাস কৰিবলৈ বাধ্য কৰাইছে যে লিংগ সমতা ইতিমধ্যে লাভ কৰা হৈছে আৰু নাৰীবাদী আন্দোলনৰ এতিয়া প্রয়োজনীয়তা নাই। কিন্তু সমাজখনলৈ এবাৰ চকু ফুৰালেই গম পোৱা যায় যে সমাজত নাৰীৰ অৱস্থাৰ উন্নতি হৈছে যদিও লিংগ বৈষম্য আৰু লিংগভিত্তিক হিংসা আৰু লিংগ বৈষম্যৰ সৃষ্টি কৰা সামাজিক প্রক্রিয়াসমূহ আজিও বর্তি আছে, সেয়েহে নাৰীবাদ আৰু নাৰী অধ্যয়ন আজিও প্রাসংগিক হৈয়েই আছে। নাৰীবাদী আন্দোলনসমূহৰ প্রয়োজনীয়তা এইবাৰেও আছে যাতে

নাৰী আৰু সমাজে বৰ্তমানৰ অৱস্থাক সহজলভ্য বুলি ধৰি নলয় আৰু মনত ৰাখে যে ই আজিও ক্ষমতা-গাঁথনিৰ এক স্পৰ্শকাতৰ ভাৰসাম্যতাৰ ওপৰত ওলমি আছে।

ধাৰণা আৰু চিন্তা

- **লিংগ** (Gender)

ইমান পৰলৈকে, আপুনি নাৰীবাদৰ অর্থ আৰু নাৰী অধ্যয়নৰ পৰিসৰৰ সৈতে পৰিচিত হৈছে। এতিয়া, আমি নাৰী অধ্যয়নৰ কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ পৰিভাষা বুজিবলৈ আগবাঢ়োঁ যিবোৰে পৰৱর্তী গোটসমূহ বুজাত সহায় কৰিব।

পুৰুষ আৰু নাৰীৰ মাজৰ পার্থক্যক লৈ হোৱা সকলো বিতর্কৰ মূলতেই আছে জৈৱিক লিংগ (sex) আৰু সামাজিক লিংগৰ (gender) মাজৰ পার্থক্য। সাধাৰণ ধাৰণাৰ বিপৰীতে, সামাজিক লিংগ বা জেণ্ডাৰ কোনো নির্ধাৰিত জৈৱিক বাস্তৱতা নহয়। ছেক্স (Sex) — অর্থাৎ মতা বা মাইকী হোৱাৰ জৈৱিক বাস্তৱতা — আৰু জেণ্ডাৰ (gender) একে নহয়। ছেক্স হ'ল জন্মৰ সময়ত শিশুক প্রদান কৰা এক শ্রেণী যাৰ চিকিৎসাগত আৰু আইনী গুৰুত্ব আছে। আনহাতে জেণ্ডাৰ হ'ল সাংস্কৃতিকভাৱে নির্ধাৰিত আৰু সামাজিকভাবে নির্মিত এক আর্জিত আচৰণৰ ধৰণ, যাক স্ত্রীসুলভ বা পুৰুষসুলভ হিচাপে স্বীকৃতি দিয়া হয়। ছেক্সে জৈৱিক পার্থক্যক বুজাই আৰু জেণ্ডাৰ হ'ল ঐতিহাসিক, সাংস্কৃতিক আৰু ৰাজনৈতিক শক্তিবোৰৰ দ্বাৰা গঢ়িত এক জটিল সামাজিক নির্মাণ বা গাথঁনি আৰু ই সাংস্কৃতিক নীতি,পাৰিবাৰিক প্রভাৱ,আকাংক্ষা আৰু ইচ্ছা আদিৰ প্রভাৱিত এক মিশ্রণ। ইয়াৰ পৰা হোৱা যিকোনো বিচ্যুতি সমাজৰ দ্বাৰা অস্বাভাৱিক বুলি গণ্য কৰা হয়, যদিও দৰাচলতে জেণ্ডাৰৰ ক্ষেত্রত জৈৱিক বা স্বাভাৱিক বুলিবলৈ একো নাই। উদাহৰণস্বৰূপে, সৰু ল'ৰাই গাড়ী ভাল পায় আৰু সৰু ছোৱালীয়ে পুতলা ভাল পায় বুলি থকা ধাৰণাটো জৈৱিকভাৱে নির্ধাৰিত নহয়, বৰঞ্চ ই সমাজ এখনে অতি কম বয়সৰ পৰাই তেনেদৰেই নির্ধাৰণ কৰি দিয়া সামাজিক শিক্ষাৰ ফলশ্রুতিহে। পুৰুষ আৰু নাৰীৰ মাজৰ জৈৱিক পার্থক্যক সমাজে তেওঁলোকৰ ওপৰত জাপি দিয়া ভূমিকাৰ পৰা পৃথক কৰিবলৈ ১৯৭০-৭১ দশকৰ আৰম্ভণিতে 'জেণ্ডাৰ'ৰ ধাৰণাটো জনপ্রিয় হৈ পৰিছিল। পিতৃতান্ত্রিক ব্যৱস্থা এটাক বর্তাই ৰাখিবলৈ বহুতো পার্থক্যক অতিৰঞ্জিত কৰা হৈছিল, যাতে নাৰীক ঘৰুৱা ভূমিকাত আৱদ্ধ কৰি ৰাখিব পাৰি। ছিমোন ডি বোভুঁৱাই (Simone de Beauvoir) কেনেকৈ লিংগভিত্তিক ভূমিকাসমূহ সামাজিকভাবে নির্মিত আৰু নাৰীত্বক প্রায়ে পুৰুষত্বতকৈ হীন বুলি গণ্য কৰা হয় এই বিষয়ে আলোচনা কৰিছিল ।

সংস্কৃতি আৰু সামাজিক শ্রেণীৰ মাজত লিংগ সম্পর্কীয় নীতি-নিয়মৰ পার্থক্য আছে যদিও সকলোতে ই অসমতাৰ বা বৈষম্যৰ এক গাঁথনি হিচাপে কাম কৰে। নাৰীবাদীসকলে আঙুলিয়াই দিছে যে সমাজত নাৰীৰ তলতীয়া স্থান তেওঁলোকৰ জৈৱিক লিংগৰ বাবে নহয়, বৰঞ্চ সমাজে লিংগভিত্তিক আমাৰ ওপৰত ৰখা বাধা বা গতানুগতিক ধাৰণাৰ বাবেহে-যিবোৰক লিংগ কু-সংস্কাৰ বুলি ক'ব পাৰি। ইয়াৰ উপৰিও মন কৰিবলগীয়া যে, লিংগ এক আন্তঃবিভাজনশীল ধাৰণা, কাৰণ ই অন্যান্য সামাজিক শ্রেণীসমূহ যেনে শ্রেণী ,বর্ণ, জাতি আদিৰ সৈতে ছেদ কৰি নির্যাতন আৰু বৈষম্যৰ এক জটিল জাল সৃষ্টি কৰে যাক পৃথকে পৃথকে পৰীক্ষা কৰিব নোৱাৰি। এই আন্তঃবিভাজনশীলতাই নাৰীবাদীসকলক কেৱল লিংগ অসমতাকে নহয়, বৰঞ্চ সমাজৰ বহল ক্ষমতাৰ গাঁথনিসমূহৰ ওপৰতো মাত মাতিবলৈ সুবিধা দিয়ে।

সময়ৰ লগে লগে, জেণ্ডাৰ সন্দৰ্ভত নাৰীবাদী চিন্তাৰ বিকাশ ঘটিছে। জুডিথ বাটলাৰে 'পার্ফর্মেটিভ জেণ্ডাৰ'ৰ ধাৰণা আগবঢ়াইছিল, যিয়ে কয় যে জেণ্ডাৰ এনে এটা বস্তু যিটো আমি প্ৰদর্শন কৰোঁ, জন্মগতভাৱে লৈ অহা বস্তু ই নহয়। সামগ্ৰিকভাৱে, লিংগৰ বিষয়ে আলোচনাসমূহ ক্ৰমাগতভাৱে বিকশিত হৈ আছে।

- **পিতৃতন্ত্ৰ**

পিতৃতন্ত্ৰই সাধাৰণতে 'পুৰুষৰ আধিপত্য' বা 'পুৰুষৰ পক্ষপাতিত্ব'ক বুজায় আৰু ই বিশ্বৰ বিভিন্ন সংস্কৃতিত গভীৰভাৱে শিপাই থকা এক ব্যৱস্থা। নাৰী অধ্যয়নত, 'পিতৃতন্ত্ৰ'ই এনে এক বিশ্লেষণাত্মক শ্ৰেণী গঠন কৰে যিয়ে সমাজত ক্ষমতা আৰু কৰ্তৃত্বৰ গাঁথনি অধ্যয়ন কৰাত সহায় কৰে, য'ত পুৰুষক স্বয়ংক্ৰিয়ভাৱে নাৰীতকৈ অগ্ৰাধিকাৰ দিয়া হয় আৰু নাৰীয়ে শিক্ষা বা সম্পত্তিৰ দৰে অধিকাৰসমূহ সংগ্ৰাম কৰিহে পাব পাৰে। পিতৃতন্ত্ৰই পুৰুষসুলভ আৰু স্ত্ৰীসুলভ ধাৰণাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে আৰু ই পুৰুষৰ পছন্দ, ইচ্ছা আৰু স্বাৰ্থক নাৰীতকৈ ওপৰত ৰাখে, লগতে মাতৃত্বক মহিমামণ্ডিত কৰে আনহাতে নাৰীৰ অধীনস্থতাক মান্যতা দিয়ে। ই মাতৃত্বক নাৰীৰ পৰম কর্তব্য বুলি গ্ৰহণ কৰে, আৰু যিসকল নাৰীয়ে বিয়া নকৰায়, সন্তান জন্ম দিব নোৱাৰে বা অন্য নাৰীক ভাল পায় তেওঁলোকক সমাজৰ প্ৰান্তলৈ ঠেলি দিয়ে। যিসকল নাৰীয়ে সমাজৰ 'স্ত্ৰীসুলভ' গুণসমূহ মানি নচলে, তেওঁলোকক সন্দেহৰ দৃষ্টিৰে চোৱা হয় যিয়ে ডাইনী-হত্যাৰ দৰে জঘন্য প্ৰথালৈ ৰূপান্তৰিত হৈছে। অতি সৰল অর্থত, ভি. গীতাই পিতৃতন্ত্ৰক 'পৰিয়ালৰ ওপৰত পিতৃ বা জ্যেষ্ঠ পুৰুষ সদস্যৰ নিৰংকুশ বা চৰম শাসন' বুলি বর্ণনা কৰিছে। ই কেৰল পৰিয়ালৰ সকলো মহিলাৰ ওপৰত পিতৃৰ শাসনক নহয় লগতে আন কনিষ্ঠ আৰু আর্থসামাজিক ভাৱে অধীনস্থ পুৰুষ সদস্যৰ ওপৰতো অধিকাৰক সূচায়। ভাৰতীয় প্ৰেক্ষাপটত দুখীয়া, দলিত, সমকামী পুৰুষ আৰু পিতৃতান্ত্ৰিক সমাজৰ নিয়ম মানি নচলা সকলোকে বৈষম্যৰ বলি কৰা হয় আৰু প্ৰায়ে তেওঁলোকৰ মানৱীয়তাক অস্বীকাৰ কৰা হয়। অৱশ্যে, বাহ্যিকভাৱে পুৰুষসুলভ সকলো পুৰুষে নাৰীতকৈ বহুত সহজে সম্পদ আৰু ক্ষমতাৰ দাবী কৰিব পাৰে। উগ্ৰ 'ৰেডিকেল' নাৰীবাদীসকলে বিশ্বাস কৰে যে পিতৃতন্ত্ৰই পুৰুষক পৰিয়ালৰ দৰে প্ৰতিষ্ঠানৰ জৰিয়তে আৰু নাৰীৰ শৰীৰৰ ওপৰত পুৰুষৰ আধিপত্যৰ জড়িয়তে নাৰীক নিয়ন্ত্ৰণ কৰিবলৈ সুবিধা দিয়ে আৰু ইয়েই সামাজিক বিভাজনৰ মূল উৎস। মাৰ্ক্সবাদী নাৰীবাদীসকলৰ বাবে, লিংগ অসমতা বুজিবলৈ শ্ৰেণী বৈষম্য এক প্ৰধান কাৰক। তেওঁলোকে যুক্তি দিয়ে যে পুঁজিবাদ নাৰীৰ অবৈতনিক ঘৰুৱা কামৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে আৰু সেয়েহে পিতৃতন্ত্ৰ পুঁজিবাদৰ সৈতে জড়িত। মাৰ্ক্সবাদী নাৰীবাদীসকলৰ মতে পুঁজিবাদৰ অন্ত পৰিলেই পিতৃতন্ত্ৰৰো অন্ত পৰিব।

- **শ্ৰমৰ লিংগভিত্তিক বিভাজন**

ব্যক্তিৰ লিংগৰ ভিত্তিত ভূমিকা আৰু কামৰ বিতৰণ কৰাক শ্ৰমৰ লিংগভিত্তিক বিভাজন বোলা হয়। নৃতত্ত্ববিজ্ঞানৰ অধ্যয়নত দেখা গৈছে যে পুৰুষ আৰু মহিলাৰ প্ৰজনন কার্যৰ পার্থক্যৰ বাবে বছৰ বছৰ ধৰি শ্ৰমৰ লিংগভিত্তিক বিভাজনৰ সৃষ্টি হৈছিল। যিহেতু মহিলাসকলে স্তনপান কৰাইছিল, তেওঁলোকে সন্তানৰ যতন লোৱা আৰু বাসস্থানৰ ওচৰত থকাটো স্বাভাৱিক আছিল আৰু পুৰুষসকল দূৰৈৰ ঠাইলৈ চিকাৰ কৰিবলৈ গৈছিল। কিন্তু একে সময়তে, প্ৰাৰম্ভিক সমাজবোৰত শিশুৰ লালন-পালন আৰু পৰিচর্যা কৰাৰ উপৰিও মহিলাসকলেও খাদ্য সংগ্ৰহৰ দৰে অর্থনৈতিক আৰু উৎপাদনশীল কামত বৰঙণি যোগাইছিল, আৰু পুৰুষসকলেও ঘৰুৱা কামত সহায় কৰাকে ধৰি বহুতো ভূমিকা পালন কৰিছিল। কৃষি সমাজৰ বিকাশৰ লগে লগে, মহিলাসকলেও ঘৰুৱা কামৰ

উপৰিও কৃষি পথাৰত সহায় কৰিছিল। কেৱল ঔদ্যোগিক অৰ্থনীতিৰ উত্থানৰ লগে লগেহে শ্ৰমৰ লিংগভিত্তিক বিভাজনে অধিক কঠোৰ ৰূপ লৈছিল। যিহেতু উৎপাদনৰ আহিলা প্ৰধানকৈ ভূমি আছিল আৰু ঔদ্যোগিক সমাজত ই সৰহসংখ্যকৰ বাবে উপলব্ধ নাছিল,সেয়েহে পুৰুষসকলে ৰাজহুৱা ক্ষেত্ৰত কাম ল'লে আৰু মহিলাসকল কেৱল ঘৰুৱা আৰু প্ৰজনন ভূমিকাতে আৱদ্ধ হৈ পৰিল। প্ৰাৰম্ভিক ঔদ্যোগিক সমাজত মহিলাসকলক শ্ৰমিক হিচাপে গ্ৰহণ কৰা হোৱা নাছিল। তদুপৰি, একক পৰিয়ালৰ উত্থানে পৰিয়ালৰ আন জ্যেষ্ঠ সদস্যৰ অনুপস্থিতিত মহিলাসকলক সন্তানৰ সৈতে ঘৰত থকাটো বাধ্য কৰাইছিল। বিশেষকৈ ঘৰুৱা ক্ষেত্ৰত মহিলাৰ শ্ৰমক প্ৰায়ে কম মূল্যৱান বুলি ধৰা হয়, যিয়ে লিংগ অসমতা বৃদ্ধি কৰে। ঘৰুৱা ক্ষেত্ৰত মহিলাসকলে কৰা বৃহৎ পৰিসৰৰ শ্ৰমক অবৈতনিক হোৱাৰ বাবে 'কাম' বুলি গণ্য কৰা নহয়। এনেদৰে, মহিলাৰ প্ৰজনন ক্ষমতাৰ পৰা উদ্ভৱ হোৱা শ্ৰমৰ বিভাজনে মহিলাৰ শ্ৰম আৰু মৰ্যাদা শোষণৰ এক ব্যৱস্থালৈ লৈ গৈছে য'ত তেওঁলোকৰ কামে স্বীকৃতি নাপায়। আনকি যুদ্ধৰ সময়তো যেতিয়া উদ্যোগসমূহে পুৰুষ শ্ৰমিকৰ অভাৱত মহিলাক নিযুক্তি দিয়া হৈছিল, তেতিয়াও একে কামৰ বাবে মহিলাক কম মজুৰি দিয়া হৈছিল। পুৰুষ আৰু মহিলাৰ মাজৰ শাৰীৰিক পাৰ্থক্যক সকলো ধৰণৰ চাকৰিৰ বাবে মহিলাৰ অক্ষমতাৰ লক্ষণ হিচাপে ধৰা গৈছিল আৰু সেয়েহে সমান কামৰ বাবে কম দৰমহা দিয়াৰ ন্যায্যতা দিয়া হৈছিল। প্ৰকৃততে কিন্তু, বহু ক্ষেত্ৰত মহিলাসকল বহুত বেছি কাৰ্যক্ষম বুলিও প্ৰমাণিত হৈছিল। তদুপৰি, সন্তান লালন-পালন কৰাটো কেৱল মহিলাৰ দায়িত্ব বুলি সমাজত প্ৰতিষ্ঠা হোৱাৰ বাবে, নিয়োগকৰ্তাসকলে পুৰুষক অগ্ৰাধিকাৰ দিছিল। কিন্তু বাস্তৱত, নিয়োগকৰ্তাসকলে প্ৰায়ে মহিলাৰ কম দৰমহাৰ শ্ৰম আৰু চাকৰিত সহায় কৰা তেওঁলোকৰ সন্তানৰ অবৈতনিক শ্ৰমৰ পৰা লাভৱান হৈছিল। তদুপৰি, পুৰুষ অধিক যুক্তিবাদী আৰু মহিলা অধিক আৱেগিক বুলি থকা বিশ্বাসেও নিৰ্দিষ্ট চাকৰিসমূহ পুৰুষ বা মহিলাৰ বাবে বিশেষভাৱে নিৰ্ধাৰিত বুলি সমাজৰ দৃষ্টিভংগীক গঢ় দিছে। পৰম্পৰাগতভাৱে পুৰুষ-প্ৰধান ক্ষেত্ৰসমূহৰ ভিতৰত ইঞ্জিনিয়াৰিং, নিৰ্মাণ কাৰ্য আৰু বিত্তীয় খণ্ড অন্তৰ্ভুক্ত, আনহাতে মহিলা-প্ৰধান ক্ষেত্ৰসমূহৰ ভিতৰত নাৰ্চিং, শিক্ষাদান,প্ৰশাসনিক ভূমিকা আদি অন্তৰ্ভুক্ত। সমাজৰ প্ৰত্যাশাই কেৰিয়াৰ বাছনি প্ৰভাৱিত কৰে আৰু পৰম্পৰাগত লিংগ ভূমিকাক চিৰস্থায়ী কৰে। এই পৃথকীকৰণে মজুৰি আৰু চাকৰিৰ নিৰাপত্তাত লিংগ অসমতা চিৰস্থায়ী কৰিব পাৰে। অবৈতনিক ঘৰুৱা কাম আৰু পুৰুষ-মহিলাৰ মাজৰ দৰমহাৰ পাৰ্থক্যৰ এই মানসিকতা আজিও চলি আছে। বৰ্তমানৰ কোনো প্ৰাসংগিকতা নথকা একে ঔদ্যোগিক মানসিকতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি বহু অসংগঠিত খণ্ডত দৰমহাৰ পাৰ্থক্য এতিয়াও প্ৰয়োগ কৰা হয়। উদাহৰণস্বৰূপে, মনোৰঞ্জন জগতৰ দৰে ডাঙৰ উদ্যোগবোৰতো পুৰুষ মহিলাতকৈ বেছি কাৰ্যক্ষম বুলি থকা পুৰণি বিশ্বাসৰ ভিত্তিত দৰমহাৰ সমতাৰ নিয়ম উলংঘা কৰা হয়। শ্ৰমৰ লিংগভিত্তিক বিভাজনে আজিও জীৱনৰ বিভিন্ন দিশ গঢ় দি আছে। যদিও, শেহতীয়া সময়ত এক ইতিবাচক পৰিৱৰ্তন দেখা গৈছে য'ত অধিক পুৰুষ আৰু মহিলাই পৰম্পৰাগত লিংগ ধাৰণা ভংগ কৰা কাম বাছি লৈছে। শেহতীয়া সময়ত, মহিলাসকলে ঘৰৰ বাহিৰলৈ গৈ দৰমহা পোৱা কাম কৰিবলৈ লোৱাৰ লগে লগে, অবৈতনিক ঘৰুৱা কামৰ অসমান বিতৰণৰ জৰিয়তে শ্ৰমৰ লিংগভিত্তিক বিভাজন প্ৰকাশ পায়। মহিলাসকলে দৰমহা পোৱা চাকৰি কৰিলেও ঘৰুৱা কাম আৰু আৱেগিক শ্ৰমৰ বোজা বহন কৰে। ইয়াৰ ফলত প্ৰায়ে 'ছেকেণ্ড শ্বিফ্‌ট' বা দ্বিতীয় পৰ্যায়ৰ কামৰ সৃষ্টি হয়, য'ত কৰ্মৰত মহিলাসকলে পেছাদাৰী আৰু ঘৰুৱা দুয়োটা দায়িত্ব পালন কৰিবলগীয়া হয়। লিংগ ভূমিকাৰ প্ৰতি সমাজৰ মনোভাৱ গভীৰভাৱে শিপাই আছে, কিন্তু শিক্ষা আৰু সম্প্ৰদায়ৰ পদক্ষেপৰ জৰিয়তে এই মনোভাৱ

সলনি কৰিলে এক সৰ্বাংগীন পৰিৱেশ গঢ়ি তোলাত সহায় হ'ব। শ্ৰমৰ লিংগভিত্তিক বিভাজন নাৰী অধ্যয়নৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয়, ইয়াৰ দ্বাৰা উন্মোচিত হৈছে যে কেনেকৈ ঐতিহাসিক আৰু সমাজৰ গাঁথনিয়ে লিংগ বৈষম্যক স্থায়ী কৰি ৰাখে আৰু অৰ্থনৈতিক আৰু ঘৰুৱা দুয়োটা ভূমিকাৰ পুনৰ মূল্যায়নৰ প্ৰয়োজনিয়তা সৃষ্টি কৰে ।

কাৰ্যকলাপ :

আপোনাৰ নিজৰ পৰিয়ালত পিতৃতন্ত্ৰৰ ব্যৱস্থা কেনেকৈ চলি আছে আৰু ই আপোনাৰ ঘৰৰ শ্ৰম বিভাজনত কেনেকৈ প্ৰভাৱ পেলায় সেয়া চিন্তা কৰক আৰু তালিকাভুক্ত কৰক।
আপোনাৰ মাক বা পেহী! মাহী! খুৰীক একেটা প্ৰশ্ন সুধি চাওক আৰু উত্তৰবোৰৰ পাৰ্থক্য লক্ষ্য কৰক।

- **তৃতীয় লিংগ**

তৃতীয় লিংগ বুলিলে এনে এক শ্ৰেণীক বুজায় য'ত অন্তৰ্ভুক্ত ব্যক্তিসকলৰ লিংগ পৰিচয় সাধাৰণ পুৰুষ বা মহিলাৰ শ্ৰেণীবিভাজনৰ ভিতৰত নপৰে। ই স্বীকাৰ কৰে যে লিংগ কেৱল দুটা শ্ৰেণীতকৈ অধিক বৈচিত্ৰ্যপূৰ্ণ হ'ব পাৰে। তৃতীয় লিংগৰ ধাৰণাটোৰ গভীৰ ঐতিহাসিক শিপা আছে আৰু সমগ্ৰ বিশ্বতে ইয়াৰ বিভিন্ন সাংস্কৃতিক প্ৰকাশ দেখা যায়। উদাহৰণস্বৰূপে, দক্ষিণ এছিয়াত হিজৰা সম্প্ৰদায়ৰ-য'ত নপুংসক, আন্তঃলিংগ ব্যক্তি আৰু ৰূপান্তৰকামী লোক অন্তৰ্ভুক্ত-এক দীঘলীয়া ইতিহাস আছে, যিবোৰ কামসূত্ৰ আৰু মহাভাৰতৰ দৰে প্ৰাচীন গ্ৰন্থতো উল্লেখ আছে। হিজৰাসকলে পৰম্পৰাগতভাৱে নিৰ্দিষ্ট সামাজিক আৰু আচাৰ-অনুষ্ঠানৰ ভূমিকা পালন কৰি আহিছে, যদিও তেওঁলোকৰ মৰ্যাদা সলনি হৈ অহা সমাজৰ নিয়মৰ লগে লগে পৰিৱৰ্তিত হৈছে। বহু সংস্কৃতিত তৃতীয় লিংগৰ স্বীকৃতিয়ে সূচায় যে কেৱল পুৰুষ-মহিলাৰ লিংগ গাঁথনি সাৰ্বজনীন বা চৰম নহয়। আধুনিক প্ৰেক্ষাপটত, 'তৃতীয় লিংগ' শব্দটোৱে প্ৰায়ে সেইসকল ব্যক্তিক বুজায় যিসকলে নিজকে সম্পূৰ্ণৰূপে পুৰুষ বা মহিলা বুলি পৰিচয় নিদিয়ে। ইয়াৰ ভিতৰত ৰূপান্তৰকামী (transgender), নন-বাইনাৰী (non-binary), জেণ্ডাৰকুইৰ (genderqueer) আৰু জেণ্ডাৰফ্লুইড (genderfluid) লোক অন্তৰ্ভুক্ত। তেওঁলোকে একেলগে পৰম্পৰাগত লিংগ নীতি-নিয়মক প্ৰত্যাহ্বান জনায় আৰু মানৱীয় বৈচিত্ৰ্যৰ প্ৰতি বহল সামাজিক স্বীকৃতিৰ পোষকতা কৰে। তৃতীয় লিংগৰ পৰিচয়ৰ বাবে আইনী আৰু সামাজিক স্বীকৃতিৰ উত্থান এক গুৰুত্বপূৰ্ণ পদক্ষেপ। উদাহৰণস্বৰূপে ভাৰত, পাকিস্তান আৰু নেপালৰ দৰে দেশে হিজৰা সম্প্ৰদায়ক এক আইনী লিংগ শ্ৰেণী হিচাপে আনুষ্ঠানিকভাৱে স্বীকৃতি দিছে। এই অগ্ৰগতিৰ পিছতো, তৃতীয় লিংগৰ ব্যক্তিসকলে সামাজিক কলংক, বৈষম্য আৰু বিবাহ আদি ক্ষেত্ৰত আইনী বাধাৰ দৰে গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হয়, যিবোৰ কেৱল সমাজৰ মনোভাৱৰ পৰিৱৰ্তন হ'লেহে প্ৰকৃততে সমাধান হ'ব পাৰে।

- **এল.জি.বি.টি.কিউ (LGBTQ)**

"LGBTQ" সংক্ষিপ্ত ৰূপটোৱে লেচবিয়ান (Lesbian), গে' (Gay), বাইচেক্সুৱেল (Bisexual), ট্ৰান্সজেণ্ডাৰ (Transgender), আৰু কুইৰ (Queer) বুজায়। ই ব্যাপক পৰিসৰৰ যৌন অভিমুখিতা আৰু লিংগ পৰিচয়ক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। লিংগই পুৰুষ, মহিলা, বা দুয়োটাৰে মিশ্ৰণ বা কোনোটোৱেই নোহোৱাৰ গভীৰ আভ্যন্তৰীণ অনুভৱক বুজায়। ব্যক্তিসকলে নিজকে কেনেকৈ অনুভৱ কৰে সেয়া জন্মৰ সময়ত দিয়া লিংগৰ সৈতে মিলিবও পাৰে বা নিমিলিবও পাৰে। যৌন অভিমুখিতা হ'ল এজন ব্যক্তি কাৰ প্ৰতি আকৰ্ষিত হয় আৰু ইয়াৰ ভিতৰত বিপৰীতকামী, সমকামী আৰু উভকামী অভিমুখিতা অন্তৰ্ভুক্ত হ'ব পাৰে। LGBTQ বা কুইৰ নাৰীবাদে নাৰীবাদী

চিন্তাৰ সৈতে LGBTQ পৰিচয়ৰ সম্পৰ্ক অন্বেষণ কৰে। ১৯৮০-ৰ দশকৰ মাজভাগত মিচেল ফুকো আৰু জুডিথ বাটলাৰৰ দৰে লোকৰ যৌনতা আৰু লিংগ সম্পৰ্কীয় কামৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হৈ কুইৰ তত্ত্ব (Queer Theory) গঢ় লৈ উঠিছিল। ই কুয়িৰ নেচন আৰু এক্ট আপ-ৰ দৰে LGBTQ কৰ্মী গোটসমূহৰ সৈতে আত্মপ্ৰকাশ কৰিছিল, যিয়ে প্ৰান্তীয় যৌন পৰিচয়সমূহক দৃশ্যমান কৰিবলৈ 'কুইৰ'শব্দটোক পুনৰ ব্যৱহাৰ কৰিছিল। নিৰ্ধাৰিত যৌন পৰিচয়ৰ বিৰুদ্ধে এক বিদ্রোহী অৱস্থানক প্ৰতিনিধিত্ব কৰিবলৈ 'কুইৰ' শব্দটোক ইয়াৰ অপমানজনক ব্যৱহাৰৰ পৰা পুনৰুদ্ধাৰ কৰা হৈছিল। তেওঁলোকক 'অস্বাভাৱিক' বুলি কোৱাৰ বিৰুদ্ধে LGBTQ লোকসকলে থিয় দিছিল, আৰু কুইৰ তত্ত্ব আৰু ৰাজনীতিয়ে মূলসুঁতিৰ পৰিচয়ত চামিল হোৱাতকৈ এই ভিন্নতাক উদযাপন কৰিব বিচাৰে। ই পৰম্পৰাগত বিভাজন যেনে সমকামী! বিপৰীতকামী আৰু পুৰুষ! মহিলাক সমালোচনা কৰে আৰু লিংগৰ তৰলতাৰ (fluidity) ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে। জুডিথ বাটলাৰ আৰু তেওঁৰ 'জেণ্ডাৰ পাৰ্ফৰ্মেটিভিটি' ধাৰণাই যুক্তি দিয়ে যে লিংগ হ'ল এক জন্মগত পৰিচয়ৰ পৰিৱৰ্তে সামাজিক নীতি-নিয়মৰ ওপৰত আধাৰিত এক প্ৰদৰ্শনহে। ই কঠোৰ শ্ৰেণীবিভাজনসমূহক প্ৰত্যাহ্বান জনায়। কিছুমান ৰেডিকেল নাৰীবাদীয়ে যুক্তি দিয়ে যে কুইৰ তত্ত্বই ব্যৱস্থাগত নিৰ্যাতনক সম্বোধন কৰাতকৈ যৌন সীমালংঘনৰ ওপৰত অতিমাত্ৰা গুৰুত্ব দিয়ে।

১.৪ তৃতীয় বিশ্বৰ নাৰীবাদ

ঊনবিংশ আৰু বিংশ শতিকাত ভাৰত, তুৰস্ক, ভিয়েটনাম, ইণ্ডোনেছিয়া আদি তৃতীয় বিশ্বৰ দেশসমূহত সাম্ৰাজ্যবাদৰ বিৰুদ্ধে হোৱা জাতীয়তাবাদী অভ্যুত্থানৰ প্ৰেক্ষাপটত তৃতীয় বিশ্বৰ নাৰীবাদ গঢ় লৈ উঠিছিল। ভাৰতত স্বাধীনতা আন্দোলনৰ সমান্তৰালভাৱে নাৰী আন্দোলন গঢ় লৈ উঠিছিল। তৃতীয় বিশ্বৰ দেশসমূহৰ নাৰীসকলে তেওঁলোকৰ নাৰীবাদী তত্ত্ব আৰু আন্দোলন গঢ়ি তোলোতে তেওঁলোকৰ বৈচিত্ৰ্যপূৰ্ণ ঐতিহাসিক অভিজ্ঞতা আৰু দাৰ্শনিক তথা ধৰ্মীয় পটভূমিৰ সহায় লৈছিল, যি পাশ্চাত্য জগতৰ তেওঁলোকৰ 'ভনী'সকলতকৈ যথেষ্ট পৃথক আছিল। বেছিভাগ তৃতীয় বিশ্বৰ দেশতে, নাৰীবাদে শত্ৰুতাৰ সৃষ্টি কৰে কাৰণ ইয়াক সাধাৰণতে পাশ্চাত্য পুঁজিবাদী সমাজৰ পৰা আমদানী কৰা এক শেহতীয়া পৰিঘটনা হিচাপে দেখা যায় যাৰ সৈতে এই দেশবোৰৰ নাৰীৰ জীৱনৰ কোনো প্ৰাসংগিকতা নাই। নাৰীবাদক তৃতীয় বিশ্বৰ দেশসমূহৰ নাৰীক তেওঁলোকৰ সংস্কৃতি, ধৰ্ম আৰু পা�ৰিবাৰিক দায়িত্বৰ পৰা আঁতৰাই নিয়া বুলি ভবা হয়। তৃতীয় বিশ্বৰ নাৰীবাদে ঐতিহাসিকভাৱে 'তৃতীয় বিশ্ব' বা 'গ্লক্সবেল চাউথ' বুলি অভিহিত দেশসমূহৰ নাৰীৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা নাৰীবাদী বিষয়সমূহ আলোচনা কৰে আৰু প্ৰায়ে পাশ্চাত্যৰ নাৰীবাদী আন্দোলনৰ তুলনাত ইয়াক অধ্যয়ন কৰা হয়। প্ৰায়ে, পাশ্চাত্যৰ নাৰীবাদীসকলে তৃতীয় বিশ্বৰ দেশসমূহত নাৰী আন্দোলনৰ উত্থানক পাশ্চাত্য আৰ্হিৰ কেৱল অনুকৰণ বুলি গণ্য কৰে, কিন্তু সূক্ষ্মভাৱে চালে দেখা যায় যে ঐতিহাসিক অভিজ্ঞতাৰ ভিত্তিত বহুতো পাৰ্থক্য আছে। তৃতীয় বিশ্বৰ নাৰীবাদী আন্দোলনসমূহ বৰ্ণবাদ, ঔপনিৱেশিকতা আৰু পুঁজিবাদৰ দৰে প্ৰসংগৰ দ্বাৰা গভীৰভাৱে প্ৰভাৱিত হৈছিল। তেওঁলোকে উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ নাৰীৰ জীৱনক কেৱল দৰিদ্ৰতা আৰু উচ্চ জন্মহাৰৰ দৰে স্থিৰ সূচকসমূহলৈ অৱনমিত কৰাৰ পাশ্চাত্য কেন্দ্ৰিক পক্ষপাতিত্বৰ পৰা আঁতৰি আহে। এই দৃষ্টিভংগীয়ে এনে এক পাশ্চাত্য-কেন্দ্ৰিক পক্ষপাতিত্বকো প্ৰতিফলিত কৰে যিয়ে বিশ্বখনক 'প্ৰগতিশীল! আধুনিক' আৰু 'পিছপৰা! পৰম্পৰাগত' হিচাপে দুভাগ কৰে। তৃতীয় বিশ্বৰ নাৰীসকলে নাৰীবাদী ধাৰণাসমূহক নিজৰ নিৰ্দিষ্ট প্ৰেক্ষাপটৰ সৈতে খাপ খুৱাই গঢ় দিছে। তৃতীয় বিশ্বৰ নাৰীবাদীসকলে প্ৰমাণিত নাৰীবাদী তত্ত্বসমূহক অভিনৱ আৰু কল্পনাপ্ৰসূত ধৰণে ব্যৱহাৰ কৰিছে আৰু তৃতীয় বিশ্বৰ দেশসমূহৰ নাৰীৰ ঐতিহাসিক, সাংস্কৃতিক আৰু সামাজিক বাস্তৱতাৰ সৈতে সামঞ্জস্যপূৰ্ণ হ'বলৈ সেইবোৰ সলনি কৰিছে। ই তৃতীয় বিশ্বৰ দেশসমূহৰ ভিতৰত নাৰীৰ অভিজ্ঞতাসমূহক একে ধৰণৰ বুলি গণ্য

নকৰে আৰু তেওঁলোকে সন্মুখীন হোৱা বৈচিত্র্যপূর্ণ, প্রায়ে পৰস্পৰবিৰোধী সংগ্রামক স্বীকৃতি দিয়ে। উদাহৰণস্বৰূপে, ভাৰতৰ ভিতৰত জাতিভেদ প্রথাৰ প্রচলনৰ অর্থ আছিল যে বিভিন্ন জাতিৰ নাৰীয়ে বেলেগ বেলেগ বাস্তৱতাত বাস কৰিছিল আৰু বিভিন্ন ধৰণৰ নির্যাতনৰ সন্মুখীন হৈছিল যাক একেটা দৃষ্টিকোণৰ পৰা চাব নোৱাৰি আৰু ইয়াৰ বাবে সুকীয়া বিশ্লেষণৰ প্রয়োজন। জাতি আৰু শ্রেণীৰ ভিত্তিত এই বহুতো পার্থক্য থকা সত্ত্বেও, ঔপনিৱেশিকতাৰ বিৰুদ্ধে তেওঁলোকৰ উমৈহতীয়া সংগ্রামেই তৃতীয় বিশ্বৰ নাৰীবাদৰ মূল ভেটি আছিল। ভাৰতৰ ভিতৰত, সময়ৰ আর্থ-সামাজিক ৰাজনৈতিক বাস্তৱতাৰ সৈতে সংগতি ৰাখি নাৰীবাদ বিভিন্ন পর্যায়ৰ মাজেৰে বিকশিত হৈছে। ঊনবিংশ আৰু বিংশ শতিকাৰ আৰম্ভণিতে সমাজ সংস্কাৰকসকলে নাৰীৰ হৈ সতীদাহ প্রথা নিবাৰণৰ দৰে নাৰীৰ বাবে লাভজনক সমাজ সংস্কাৰ সাধন কৰিছিল। এই ক্ষেত্রত নাৰীৰ সক্রিয় কণ্ঠস্বৰ অনুপস্থিত আছিল। ১৯৫০-ৰ পৰা ৮০-ৰ দশকলৈ স্বাৰাজোত্তৰ কালছোৱাত আইনী সংস্কাৰ, অর্থনৈতিক সৱলীকৰণ আৰু যৌতুক তথা ঘৰুৱা হিংসাৰ দৰে সামাজিক অন্যায় দূৰ কৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হৈছিল, যিবোৰ অৱশ্যে আজিও সমাধান হোৱা নাই। ১৯৯০-ৰ দশকৰ পৰা, ভাৰতীয় নাৰী আন্দোলনে নাৰী কর্মী আৰু তাত্ত্বিকসকলৰ সক্রিয় অংশগ্রহণ দেখিছে আৰু দেশত এক জীৱন্ত নাৰী অধ্যয়ন শৈক্ষিক জগতৰ বিকাশত অৰিহণা যোগাইছে। এই নাৰীবাদী গোটটোৱে দেশৰ নাৰী আৰু LGBTQ গোটসমূহৰ অভিজ্ঞতাৰ ওপৰত শ্রেণী, জাতি, ধর্ম আদিৰ আন্তঃবিভাজনশীলতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১: 'A Vindication of the Rights of Women' কিতাপখন কোনে লিখিছিল?

প্রশ্ন ২: নাৰীবাদৰ কোনটো ঢৌ ডিজিটেল সক্রিয়তাৰ সৈতে জড়িত?

প্রশ্ন ৩. LGBTQ ৰ সম্পূর্ণ ৰূপ কি?

প্রশ্ন ৪. 'জেণ্ডাৰ পার্ফর্মেটিভিটি' ধাৰণাটো কোনে দিছিল?

১.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

সাৰাংশ

- নাৰীবাদে বিভিন্ন ঐতিহাসিক ঢৌৰ জৰিয়তে লিংগ সমতাৰ পোষকতা কৰে, যক্সত প্রত্যেকটো ঢৌৰে নাৰী অধিকাৰৰ সুকীয়া দিশসমূহ সামৰি লয়।
- জেণ্ডাৰ বা সামাজিক লিংগ হ'ল এক সামাজিকভাবে নির্মিত ব্যৱস্থা যি জৈৱিক লিংগতকৈ পৃথক, আৰু ই সাংস্কৃতিক আৰু ঐতিহাসিক প্রেক্ষাপটৰ দ্বাৰা গঢ়িত।
- পিতৃতন্ত্র হ'ল এনে এক ব্যৱস্থা যিয়ে নাৰীতকৈ পুৰুষক বিশেষাধিকাৰ দিয়ে, লিংগ ভূমিকাসমূহ বলবৎ কৰে আৰু বিভিন্ন ক্ষেত্রত পুৰুষৰ আধিপত্য বজাই ৰাখে।
- শ্রমৰ যৌন বিভাজনে ঐতিহাসিকভাৱে নাৰীক ঘৰুৱা আৰু পুৰুষক ৰাজহুৱা ভূমিকা অর্পণ কৰিছিল, যিয়ে আধুনিক অর্থনৈতিক আৰু সামাজিক অসমতাক প্রভাৱিত কৰিছে।
- LGBTQ পৰিচয় আৰু কুইৰ তত্ত্বই প্রচলিত লিংগ আৰু যৌন শ্রেণীবিভাজনসমূহক প্রত্যাহ্বান জনায়।

- তৃতীয়-বিশ্বৰ নাৰীবাদে ঔপনিৱেশিকতা আৰু স্থানীয় আর্থ-সাংস্কৃতিক প্রত্যাহ্বানৰ প্রেক্ষাপটত লিংগ বিষয়সমূহ আলোচনা কৰে আৰু বৈচিত্রঞ্জযপূর্ণ নাৰীবাদী দৃষ্টিভংগী আগবঢ়ায়।

১.৬ অগ্রগতি খতিয়ান

উত্তৰ ১: মেৰী ওলষ্টোনক্রাফ্ট

উত্তৰ ২: চতুর্থ ঢৌ

উত্তৰ ৩: লেচবিয়ান, গে', বাইচেক্সুৱেল, ট্রান্সজেণ্ডাৰ, আৰু কুইৰ

উত্তৰ ৪: জুডিথ বাটলাৰ

১.৭ অধিক জানিবলৈ

- Richardson, D. and Robinson, V. eds., 2020. Introducing gender and women's studies. Bloomsbury Publishing.
- Geetha, V., 2002. Gender (theorizing feminism). CalcuttaÊ. Stree.
- Geetha, V., 2007. Patriarchy (theorizing feminism). CalcuttaÊ. Stree.
- Jayawardena, K., 2016. Feminism and nationalism in the Third World. Verso Books.
- Pilcher, J. and Whelehan, I., 2016. Key concepts in gender studies. Sage.

১.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

১. নাৰীবাদী আন্দোলনৰ বিকাশৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক আৰু মুখ্য সফলতাসমূহৰ ওপৰত আলোকপাত কৰক।

২. নাৰীবাদৰ তৃতীয় লহৰ আৰু ইয়াৰ প্রভাৱ আলোচনা কৰক।

৩. নাৰীবাদী আন্দোলনসমূহৰ উদয় আৰু লিংগ অধ্যয়নত ইয়াৰ ভূমিকা বিশ্লেষণ কৰক।

গোট ২ঃ নাৰীৰ ইতিহাস চৰ্চা

গোটৰ গাঁথনি

২.১ উদ্দেশ্যসমূহ
২.২ প্রস্তাৱনা
২.৩ মাক্সবাদী দৃষ্টিভংগী
২.৪ মনোবিশ্লেষণাত্মক দৃষ্টিভংগী
২.৫ উদাৰতাবাদী দৃষ্টিভংগী
২.৬ ৰেডিকেল (চৰমপন্থী) দৃষ্টিভংগী
২.৭ সমাজবাদী দৃষ্টিভংগী
২.৮ উত্তৰ-আধুনিক দৃষ্টিভংগী
২.৯ অস্তিত্ববাদী দৃষ্টিভংগী
২.১০ সাৰাংশ
২.১১ অধিক পঠন
২.১২ নিজৰ অগ্রগতি নিৰীক্ষণৰ উত্তৰসমূহ
২.১৩ আৰ্হি প্রশ্নসমূহ

২.১ উদ্দেশ্যসমূহ

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- নাৰীবাদী দৃষ্টিভংগীসমূহৰ মূল নীতি আৰু সেইবোৰ নাৰীৰ ইতিহাসৰ বাবে কেনেকৈ গুৰুত্বপূর্ণ, বিৱৰণ কৰিব পাৰিব,
- মহিলাৰ ইতিহাস পুনর্নির্মাণত বিভিন্ন নাৰীবাদী দৃষ্টিভংগীৰ শক্তিসমূহ আৰু সীমাবদ্ধতা সম্পর্কে আলোচনা কৰিব পাৰিব,
- ইতিহাসমূলক উৎস আৰু বার্তাসমূহক লৈঙ্গিক দৃষ্টিভংগীৰে নির্বাচিত নাৰীবাদী পদ্ধতিসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব,
- এই পদ্ধতিসমূহে কেনেকৈ পিতৃসত্তাত্মক ইতিহাসলেখা পদ্ধতিক প্রত্যাহ্বান কৰিছে আৰু ইতিহাস-অনুসন্ধানৰ ক্ষেত্র বিস্তাৰ কৰিছে, সেই বিষয়ে পর্যালোচনা কৰিব পাৰিব।

২.২ প্রস্তাৱনা

সাম্প্রতিক সময়ত ঐতিহাসিক অধ্যয়নত নাৰীৰ ইতিহাস এক গুৰুত্বপূর্ণ বিষয় হিচাপে আত্মপ্রকাশ কৰিছে। শতিকা ধৰি মূল সুঁতিৰ ইতিহাস ৰচনাত নাৰীৰ অভিজ্ঞতা, অৱদান আৰু দৃষ্টিভংগীক বহু পৰিমাণে আওকাণ কৰা হৈছিল। পুৰুষৰ দ্বাৰা আধিপত্য বিস্তাৰ কৰা ৰজা, ৰাজনৈতিক নেতা, সামাজিক আৰু অর্থনৈতিক ব্যৱস্থাৰ দৃষ্টিভংগীৰ ভিত্তিত ইতিহাস লিখা হৈছিল। নাৰীৰ ইতিহাসৰ বিকাশে বর্তমানৰ দৃষ্টিভংগী আৰু ব্যাখ্যাসমূহক প্রত্যাহ্বান জনাইছে, অতীতৰ নাৰীৰ মাত উদ্ধাৰ কৰিছে আৰু ইতিহাসত নাৰীৰ অৱদান অধ্যয়ন কৰিবলৈ নতুন তাত্ত্বিক কাঠামো প্রদান

কৰিছে। এই গোটটোত আমি নাৰীৰ ইতিহাস লিখা মাৰঞ্জক্সবাদী, মনোবিশ্লেষণাত্মক, উদাৰতাবাদী, ৰেডিকেল, সমাজবাদী, উত্তৰ-আধুনিক আৰু অস্তিত্ববাদী দৃষ্টিভংগীৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

২.৩ মাক্সবাদী দৃষ্টিভংগী

পুঁজিবাদী সমাজ আৰু তাত নাৰীৰ অৱস্থান বুজিবলৈ নাৰীৰ ইতিহাস অধ্যয়নৰ মাক্সবাদী দৃষ্টিভংগী প্ৰয়োজনীয়। মাক্সবাদীসকলে সাধাৰণতে পুৰুষৰ সৈতে নাৰীৰ সম্পৰ্কতকৈ অৰ্থনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সৈতে নাৰীৰ সম্পৰ্কৰ ভিত্তিত নাৰীৰ অৱস্থান বিশ্লেষণ কৰে। 'The unhappy marriage of marxism and feminism towards a more progressive union.' নামৰ প্ৰবন্ধটোত হেইডি আই. হাৰ্টমেনে মাক্সবাদত নাৰীৰ প্ৰশ্নটোক তিনিটা মূল ৰূপত বিশ্লেষণ কৰিছে। নাৰীক বনুৱা শ্ৰেণীৰ অংশ হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰা হৈছে। মাক্স, এংগেলছ, লেনিন আদি প্ৰাৰম্ভিক মাক্সবাদীসকলে লক্ষ্য কৰিছিল যে নাৰীক মজুৰি শ্ৰমিক শক্তিলৈ টানি অনা হৈছিল যিয়ে শ্ৰমৰ লিংগভিত্তিক বিভজনক ধ্বংস কৰিছিল। সমসাময়িক মাক্সবাদীসকলে নাৰীক পুঁজিবাদৰ দৈনন্দিন জীৱনৰ বিশ্লেষণত অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছে। মাক্সবাদী নাৰীবাদীসকলে ঘৰুৱা কাম আৰু মূলধনৰ সৈতে ইয়াৰ সম্পৰ্কৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে আৰু কিছুমানে যুক্তি দিয়ে যে ঘৰুৱা কামে উদ্বৃত্ত মূল্য উৎপন্ন কৰে আৰু ঘৰুৱা শ্ৰমিকসকলে প্ৰত্যক্ষভাৱে পুঁজিপতিসকলৰ বাবে কাম কৰে।

নাৰীৰ প্ৰশ্নৰ মাক্সবাদী বিশ্লেষণে তিনিটা মূল ৰূপ লৈছে। সকলোৱে উৎপাদনৰ সৈতে আমাৰ সংযোগ (বা ইয়াৰ অভাৱ)ত নাৰীৰ নিৰ্যাতন দেখা পায়। নাৰীক শ্ৰমিক শ্ৰেণীৰ অংশ হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰি এই বিশ্লেষণসমূহে ধাৰাবাহিকভাৱে মূলধনৰ সৈতে শ্ৰমিকৰ সম্পৰ্কৰ অধীনত পুৰুষৰ সৈতে নাৰীৰ সম্পৰ্কক অন্তৰ্ভুক্ত কৰে। প্ৰথমতে, মাক্স, এংগেলছ, কৌতস্কি আৰু লেনিনকে ধৰি প্ৰাৰম্ভিক মাক্সবাদীসকলে পুঁজিবাদে সকলো নাৰীক মজুৰি শ্ৰমিক শক্তিলৈ টানি অনা দেখিছিল, আৰু এই প্ৰক্ৰিয়াটোৱে শ্ৰমৰ লিংগভিত্তিক বিভজনক ধ্বংস কৰা দেখিছিল। দ্বিতীয়তে, সমসাময়িক মাক্সবাদীসকলে নাৰীক পুঁজিবাদৰ 'দৈনন্দিন জীৱন'ৰ বিশ্লেষণত অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছে। এই দৃষ্টিভংগীত আমাৰ জীৱনৰ সকলো দিশে পুঁজিবাদী ব্যৱস্থাক পুনৰুৎপাদন কৰা দেখা যায় আৰু আমি সকলোৱে সেই ব্যৱস্থাৰ শ্ৰমিক। তৃতীয়তে, মাক্সবাদী-নাৰীবাদীসকলে ঘৰুৱা কাম আৰু মূলধনৰ সৈতে ইয়াৰ সম্পৰ্কৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে, কিছুমানে যুক্তি দিছে যে ঘৰুৱা কামে উদ্বৃত্ত মূল্য সৃষ্টি কৰে আৰু ঘৰুৱা শ্ৰমিকসকলে প্ৰত্যক্ষভাৱে পুঁজিপতিসকলৰ বাবে কাম কৰে। এই তিনিটা দৃষ্টিভংগীৰ পৰ্যায়ক্ৰমে পৰীক্ষা কৰা হৈছে।

'The Origin of the Family, Private Property and the State' গ্ৰন্থত এংগেলছে যুক্তি দিছিল যে ব্যক্তিগত সম্পত্তিৰ লগতে নাৰীৰ অধীনতাৰ সৃষ্টি হৈছিল। বুৰ্জোৱা পৰিয়ালবোৰত, তেওঁলোকে নিজৰ মালিকসকলৰ সেৱা কৰিব লাগিছিল আৰু সম্পত্তিৰ উত্তৰাধিকাৰী হ'বলৈ বৈধ উত্তৰাধিকাৰী জন্ম দিব লাগিছিল। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে সৰ্বহাৰা নাৰীসকল কম নিৰ্যাতিত আছিল আৰু পুঁজিবাদে নাৰীক মজুৰি শ্ৰমত একত্ৰিত কৰি পুৰুষৰ কৰ্তৃত্ব দুৰ্বল কৰিব আৰু পিতৃতন্ত্ৰক খহনীয়া কৰিব। এংগেলছ আৰু প্ৰাৰম্ভিক মাক্সবাদীসকলৰ মতে, নাৰীৰ মুক্তি তেওঁলোকৰ মজুৰি শ্ৰমত একত্ৰীকৰণৰ জৰিয়তে আহিব। পুঁজিবাদৰ সম্প্ৰসাৰণৰ লগে লগে নাৰী কৰ্মক্ষেত্ৰত প্ৰৱেশ কৰিব, অৰ্থনৈতিক স্বাধীনতা লাভ কৰিব আৰু পৰিয়ালৰ ভিতৰত পুৰুষৰ কৰ্তৃত্ব দুৰ্বল কৰিব। যদিও মাক্সবাদীসকলে স্বীকাৰ কৰিছিল যে কৰ্মৰত নাৰীসকলে মজুৰি শ্ৰম আৰু ঘৰুৱা কামৰ 'দ্বৈত বোজা'ৰ সন্মুখীন হৈছিল, তেওঁলোকে বিশ্বাস কৰিছিল যে পুঁজিবাদে ক্ৰমান্বয়ে পুৰুষতান্ত্ৰিক সম্পৰ্কৰ অৱনতি ঘটাইছে। প্ৰাৰম্ভিক মাক্সবাদীসকলে যুক্তি দিছিল যে মূলধন আৰু ব্যক্তিগত সম্পত্তিয়েই নাৰীৰ বিশেষ নিৰ্যাতনৰ কাৰণ।

সমাজবাদৰ অধীনত ঘৰুৱা কাম সামূহিক কৰা হ'ব, ব্যক্তিগত সম্পত্তি বিলুপ্ত কৰা হ'ব, আৰু নাৰীক অৰ্থনৈতিক শোষণ আৰু পুৰুষৰ আধিপত্য দুয়োটাৰ পৰা মুক্ত কৰা হ'ব। ৰাজনৈতিকভাৱে ইয়াৰ অৰ্থ আছিল যে নাৰীৰ মুক্তিৰ বাবে মজুৰি শ্ৰমিক হোৱা আৰু পুঁজিবাদৰ বিৰুদ্ধে বৈপ্লৱিক সংগ্ৰামত পুৰুষৰ সৈতে যোগদান কৰাৰ প্ৰয়োজন। অৱশ্যে এই দৃষ্টিভংগীৰ সীমাবদ্ধতা আছিল। প্ৰাৰম্ভিক মাৰ্ক্সবাদীসকলে নাৰীক নিৰ্যাতন কৰা নিৰ্দিষ্ট উপায়সমূহ পৰ্যাপ্তভাৱে বিশ্লেষণ কৰা নাছিল। তেওঁলোকে প্ৰধানকৈ শ্ৰেণী শোষণৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল আৰু ধৰি লৈছিল যে পুঁজিবাদৰ অন্ত পৰিলেই স্বয়ংক্ৰিয়ভাৱে লিংগ নিৰ্যাতনৰ অন্ত পৰিব। তেওঁলোকে এইটো স্বীকাৰ কৰাত ব্যৰ্থ হৈছিল যে নাৰীৰ অধীনতাৰ পৰা পুৰুষ বস্তুগতভাৱে লাভৱান হৈছিল। পিতৃতন্ত্ৰ কেৱল প্ৰাক- পুঁজিবাদী সমাজৰ অৱশিষ্ট নাছিল; ই পুঁজিবাদৰ ভিতৰতো অস্তিত্ব ৰক্ষা কৰিছিল আৰু নিজকে খাপ খুৱাই লৈছিল। সেয়েহে কেৱল মূলধন আৰু ব্যক্তিগত সম্পত্তি বিলুপ্ত কৰিলেই স্বয়ংক্ৰিয়ভাৱে নাৰী নিৰ্যাতন দূৰ নহ'ব।

"ছ'চিয়েলিষ্ট ৰিভলিউচন" শৃংখলাত এলি জাৰেটস্কিয়ে যুক্তি দিছে যে লিংগবাদ পুঁজিবাদে সৃষ্টি কৰা কোনো নতুন পৰিঘটনা নহয়, কিন্তু বৰ্তমান যি ৰূপৰ লিংগবাদ বিদ্যমান সেয়া মূলধনে গঢ় দিয়া বুলি বিশ্বাস কৰে। জাৰেটস্কিয়ে আঙুলিয়াই দিছে যে পুঁজিবাদে পুৰুষৰ সৈতে সমান চৰ্তত সকলো নাৰীক শ্ৰম শক্তিত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা নাই। কিন্তু ই এফালে ঘৰ, পৰিয়াল আৰু ব্যক্তিগত জীৱন আৰু আনফালে কৰ্মক্ষেত্ৰৰ মাজত বিভাজন সৃষ্টি কৰিছে। জাৰেটস্কিৰ মতে, পুঁজিবাদী ব্যৱস্থাত পুৰুষসকলে মজুৰিৰ কাম কৰিবলগীয়া হোৱাৰ বাবে নিৰ্যাতিত হয় যদিও নাৰীৰ নিৰ্যাতন মজুৰিৰ কামৰ পৰা তেওঁলোকৰ বৰ্জনৰ বাবে হয়। নাৰীৰ এই বৰ্জন আৰু নিৰ্যাতন পুঁজিবাদৰ দ্বাৰা সৃষ্টি হৈছে কাৰণ পুঁজিবাদী ব্যৱস্থাৰ বাবে ঘৰৰ বাহিৰত কাম কৰা মজুৰি শ্ৰমিক আৰু পুঁজিবাদী ব্যৱস্থাৰ বাবে মজুৰি শ্ৰমিক উৎপাদন কৰিবলৈ ঘৰত কাম কৰা নাৰীৰ প্ৰয়োজন। এনেদৰে নাৰীয়ে শ্ৰম শক্তি উৎপাদন কৰে। জাৰেটস্কিৰ দৃষ্টিভংগী অনুসৰি নাৰীয়ে পুঁজিবাদী ব্যৱস্থাৰ বাবে শ্ৰম কৰে, পুৰুষৰ বাবে নহয়। এই ব্যৱস্থাত দেখা যায় যে নাৰীয়ে পুৰুষৰ বাবে কাম কৰে কিন্তু বাস্তৱত নাৰীয়ে মূলধনৰ বাবে কাম কৰে। ইয়াৰ ফলত নাৰী আন্দোলনত এক ভুল দিশৰ সৃষ্টি হৈছে। জাৰেটস্কিৰ মতে নাৰীয়ে স্বীকাৰ কৰিব লাগে যে নাৰীও শ্ৰমিক শ্ৰেণীৰ এক অংশ যদিও তেওঁলোকৰ কাম ঘৰৰ ভিতৰতে আৱদ্ধ। নাৰীয়ে পুঁজিবাদক তেওঁলোকৰ নিৰ্যাতনৰ মূল বুলি স্বীকাৰ কৰিব লাগিব আৰু পুৰুষ আৰু নাৰী দুয়ো একেলগে মূলধনৰ বিৰুদ্ধে যুঁজ দিব লাগিব।

জাৰেটস্কিৰ বিশ্লেষণ নাৰীবাদী চিন্তাৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত যদিও তেওঁ নাৰীবাদী আন্দোলনৰ দিশ সলনি কৰাৰ প্ৰস্তাৱ দিছে। তেওঁ মূল নাৰীবাদী যুক্তিসমূহ গ্ৰহণ কৰে : পুঁজিবাদৰ আগতেই লিংগবাদৰ অস্তিত্ব আছিল, পুঁজিবাদৰ পুনৰউৎপাদনৰ বাবে ঘৰুৱা কাম অপৰিহাৰ্য আৰু ঘৰুৱা শ্ৰম হৈছে প্ৰকৃত আৰু দাবীপূৰ্ণ কাম। একে সময়তে তেওঁ পুৰুষৰ আধিপত্য আৰু লিংগবাদৰ দৰে ধাৰণাসমূহো স্বীকাৰ কৰে। অৱশ্যে তেওঁৰ যুক্তিৰ ভেটি "বিভাজন"ৰ ধাৰণাটোৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল - নিৰ্দিষ্টভাৱে পুঁজিবাদৰ অধীনত ৰাজহুৱা 'কৰ্মক্ষেত্ৰ' আৰু ব্যক্তিগত 'ঘৰ' ক্ষেত্ৰৰ মাজৰ বিভাজন।

জাৰেটস্কিৰ মতে পুঁজিবাদে এই বিভাজন সৃষ্টি কৰিছিল, পুৰুষক মজুৰি শ্ৰমত আৰু নাৰীক ঘৰুৱা ভূমিকাত স্থান দিছিল। যেতিয়া তেওঁ গাঁথনিগত বিভাজনৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল, তেতিয়া তেওঁ লিংগ বৈষম্যৰ বিষয়টোক গুৰুত্বহীন কৰাৰ প্ৰৱণতা দেখুৱাইছিল। তেওঁৰ যুক্তি বিংশ শতিকাৰ প্ৰাৰম্ভিক "পৰিপূৰক ক্ষেত্ৰ"ৰ ধাৰণাটোৰ সৈতে সাদৃশ্যপূৰ্ণ, যিয়ে পৰামৰ্শ দিছিল যে পুৰুষ আৰু নাৰীয়ে পৃথক কিন্তু সমানে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। সমালোচকসকলে যুক্তি দিয়ে যে ই এই ভূমিকাসমূহত অন্তৰ্নিহিত থকা ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যহীনতাক আওকাণ কৰে। সমস্যাটো কেৱল বিভাজনেই নহয়, বৰঞ্চ পিতৃতন্ত্ৰৰ দ্বাৰা গঢ় লোৱা এক স্তৰভিত্তিক বিভাজন - এক ব্যৱস্থা

যিয়ে প্ৰণালীবদ্ধভাৱে নাৰীতকৈ পুৰুষক বিশেষাধিকাৰ দিয়ে। সেয়েহে পৰিয়াল আৰু শ্ৰম বজাৰত নাৰীৰ অধীনতাক কেৱল পুঁজিবাদৰ দ্বাৰা ব্যাখ্যা কৰিব নোৱাৰি; পিতৃতন্ত্ৰকো বিবেচনা কৰিব লাগিব।

প্ৰাৰম্ভিক মাৰ্ক্সবাদীসকলে ব্যক্তিগত সম্পত্তিক নাৰীক নিৰ্যাতন কৰাৰ পুঁজিবাদী অৱদান হিচাপে লয়। জাৱেটস্কিৰ দৃষ্টিভংগী অনুসৰি যিহেতু নাৰীয়ে ব্যক্তিগতভাৱে ঘৰত কাম কৰি আছে, তেওঁলোক নিৰ্যাতিত। মাৰ্ক্সবাদীসকলে প্ৰাক্-উদ্যোগিক সম্প্ৰদায়ক মহিমামণ্ডিত কৰে য'ত সকলো লিংগৰ লোকে একেলগে বাস কৰিছিল আৰু কাম কৰিছিল আৰু সম্প্ৰদায়ৰ জীৱনত অংশগ্ৰহণ কৰিছিল।

মাৰ্ক্সবাদী নাৰীবাদীসকলেও নাৰীবাদী সংগ্ৰামক উৎপাদনৰ পুঁজিবাদী ধৰণৰ বিৰুদ্ধে সংগ্ৰামত অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছে। মাৰিয়াৰোজা ডাল্লা ক'ষ্টাই বিশ্লেষণ কৰিছে যে ঘৰুৱা কাম মূলতঃ মূলধনৰ সৈতে ঘৰুৱা কামৰ সম্পৰ্কৰ বিষয়ে এক যুক্তি। তেওঁ পুঁজিবাদী সমাজৰ ভিতৰত ঘৰুৱা কামে কেনেদৰে কাম কৰে আৰু ঘৰুৱা কাম মূলধনৰ বাবে অপৰিহাৰ্য বুলি যুক্তি দিয়ে কাৰণ ই শ্ৰম শক্তিৰ দৈনন্দিন আৰু প্ৰজন্মগত পুনৰউৎপাদন নিশ্চিত কৰে। তেওঁ জোৰ দি কয় যে ঘৰুৱা কামক মজুৰি শ্ৰম হিচাপে স্বীকৃতি দিয়া উচিত আৰু ঘৰুৱা কাম নাৰীৰ স্বাভাৰিক কৰ্তব্য হোৱাৰ ধাৰণাটোক প্ৰত্যাহ্বান জনাইছিল। ই সমগ্ৰ বিশ্বতে নাৰী আন্দোলনৰ ভিতৰত সজাগতা বৃদ্ধি কৰিছিল আৰু বাওঁপন্থী নাৰীবাদীসকলৰ মাজত বিতৰ্কৰ সৃষ্টি কৰিছিল যে ঘৰুৱা কামে উদ্বৃত্ত মূল্য উৎপন্ন কৰে নেকি আৰু ই পুঁজিবাদী ব্যৱস্থাৰ সৈতে কেনেদৰে সম্পৰ্কিত।

ঘৰত কাম কৰা নাৰীয়ে কেৱল প্ৰয়োজনীয় সেৱাই প্ৰদান নকৰে, বৰঞ্চ পৰোক্ষভাৱে উদ্বৃত্ত মূল্যও সৃষ্টি কৰে, কাৰণ তেওঁলোকৰ অবৈতনিক শ্ৰমে পুঁজিপতিসকলৰ বাবে শ্ৰম শক্তি পুনৰউৎপাদনৰ ব্যয় হ্ৰাস কৰে। যদি নাৰীক ঘৰুৱা কাম কৰাৰ বাবে মজুৰি দিয়া হয়, তেন্তে তেওঁলোকে শ্ৰমিক হিচাপে স্বীকৃতি লাভ কৰিব আৰু সামূহিকভাৱে সংগঠিত হোৱাৰ সম্ভাৱনা থাকিব। ডাল্লা ক'ষ্টাই যুক্তি দিছিল যে যদি নাৰীয়ে মজুৰি পায়, তেন্তে ই তেওঁলোকক তেওঁলোকৰ শ্ৰমৰ সামাজিক গুৰুত্ব উপলব্ধি কৰাত সহায় কৰিব, তেওঁলোকৰ ৰাজনৈতিক সজাগতা বৃদ্ধি কৰিব আৰু বৈপ্লৱিক সংগ্ৰামত তেওঁলোকৰ ভূমিকা শক্তিশালী কৰিব। এনেদৰে মাৰ্ক্সবাদী নাৰীবাদীসকলে ঘৰুৱা কামক শ্ৰম হিচাপে পুনৰ নিৰ্ধাৰণ কৰি নাৰীৰ ইতিহাসৰ দৃষ্টিভংগীত এক বৃহৎ অৱদান আগবঢ়াইছিল, নাৰীৰ ৰাজনৈতিক সক্ৰিয়তাক বৈধতা প্ৰদান কৰিছিল।

কিন্তু ফ্ৰেডৰিখ এংগেলছ, এলি জাৱেটস্কি আৰু মাৰিয়াৰোজা ডাল্লা ক'ষ্টাৰ তত্ত্বসমূহে পৰিয়ালটোৰ ভিতৰত শ্ৰমে কেনেদৰে কাম কৰে তাক পৰ্যাপ্তভাৱে বিশ্লেষণ কৰা নাই। যদিও মাৰ্ক্সবাদী দৃষ্টিভংগীয়ে ঘৰুৱা কামে পুঁজিবাদক কেনেদৰে লাভান্বিত কৰে তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে, তথাপিও নাৰীৰ অবৈতনিক ঘৰুৱা শ্ৰমৰ পৰা প্ৰত্যক্ষভাৱে কোনে লাভৱান হয় সেই প্ৰশ্নটো আওকাণ কৰা হৈছে। এই ব্যৱস্থাত কেৱল পুঁজিপতিসকলেই লাভৱান হোৱা নাই, পুৰুষসকলেও বস্তুগতভাৱে লাভ কৰে। এই ধৰণৰ অবৈতনিক শ্ৰম শ্ৰেণী, বৰ্ণ বা নৃগোষ্ঠী অনুসৰি পৃথক হ'ব পাৰে কিন্তু আৰ্হি একেই থাকে- নাৰীয়ে শ্ৰম কৰে আৰু সেয়া প্ৰত্যক্ষভাৱে পুৰুষৰ দৈনন্দিন জীৱন উন্নত কৰে। দীৰ্ঘম্যাদীভাৱে ই 'মিছা চেতনা' হ'ব পাৰে, যিহেতু সৰহভাগ পুৰুষে পিতৃতন্ত্ৰৰ ভিতৰত স্তৰভিত্তিক ব্যৱস্থাৰ বিলুপ্তিৰ পৰা লাভৱান হ'ব পাৰে।

২.৪ মনোবিশ্লেষণাত্মক দৃষ্টিভংগী

ভিয়েনাত বিংশ শতিকাৰ এজন স্নায়ুৰোগ বিশেষজ্ঞ আৰু শিশুৰোগ বিশেষজ্ঞ ছিগমাণ্ড ফ্ৰয়েডে বিংশ

শতিকাৰ বৌদ্ধিক পৰিৱেশক গঢ় দিছিল, যিয়ে আমি নিজকে আৰু আমাৰ সমাজখনক চোৱাৰ ধৰণ সলনি কৰিছিল, আৰু এক নতুন শব্দভাণ্ডাৰ য'ত 'অহংকাৰ' (ego), 'দমন' (repression), 'প্ৰক্ষেপণ' (projection) আৰু 'মনোবিশ্লেষণ' (psychoanalysis) ৰ দৰে শব্দ দৈনন্দিন ভাষাত অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছিল, আৰু চিকিৎসা বিজ্ঞান, শিল্প আৰু সাহিত্য, শিক্ষা, সমাজ বিজ্ঞান - আৰু ইতিহাসৰ দৰে বিচিত্ৰ ক্ষেত্ৰক প্ৰভাৱিত কৰিছিল। ফ্ৰয়েডৰ দ্বাৰা আৰম্ভ কৰা 'মনোবিশ্লেষণাত্মক' দৃষ্টিভংগীয়ে মানৱ ইতিহাসক গঢ় দিয়া লুকাই থকা আৰু অৱচেতন শক্তিসমূহৰ সন্ধান কৰাৰ লক্ষ্য ৰাখিছে। ই আটাইতকৈ বিতৰ্কিত ঐতিহাসিক পদ্ধতিসমূহৰ ভিতৰত অন্যতম হৈ পৰিছে, কাৰণ ই ঐতিহাসিক পদ্ধতি, উৎসৰ ব্যৱহাৰ আৰু আনকি মানৱ প্ৰকৃতিৰ বিষয়ে আমাৰ কিছুমান মৌলিক ধাৰণাক প্ৰশ্ন কৰা যেন লাগে। নাৰীৰ ইতিহাসত মনোবিশ্লেষণাত্মক তত্ত্বৰ অন্তৰ্ভুক্তিয়ে বিংশ শতিকাৰ শেষৰ ফালে ইতিহাস ৰচনাত এক প্ৰধান পদ্ধতিগত আৰু জ্ঞানতাত্ত্বিক পৰিৱৰ্তন চিহ্নিত কৰিছিল। প্ৰাৰম্ভিক নাৰীৰ ইতিহাসে ৰাজনৈতিক, অৰ্থনৈতিক আৰু সামাজিক প্ৰক্ৰিয়াত নাৰীৰ অংশগ্ৰহণ উদ্ধাৰ কৰাত গুৰুত্ব দিছিল, কিন্তু মনোবিশ্লেষণাত্মক দৃষ্টিভংগীয়ে ইতিহাসবিদসকলক বিষয়ববীয়া, যৌনতা, পৰিচয় গঠন, দমন আৰু অৱচেতনতাক ঐতিহাসিক শক্তি হিচাপে পৰীক্ষা কৰিবলৈ সক্ষম কৰিছিল। ই নাৰীৰ ইতিহাসৰ প্ৰাৰম্ভিক চিন্তাবিদসকলে পৰামৰ্শ দিয়া নাৰীৰ ইতিহাসৰ তত্ত্বসমূহৰ বিৰোধিতা কৰে। বৰঞ্চ ই প্ৰকাশ কৰিছিল যে কেনেদৰে লিংগ পৰিচয়সমূহ নিৰ্মিত হৈছিল, অভ্যন্তৰীণ কৰা হৈছিল আৰু প্ৰজন্মৰ পিছত প্ৰজন্ম ধৰি পুনৰুৎপাদন কৰা হৈছিল। মনোবিশ্লেষণাত্মক নাৰীবাদ ছিগমাণ্ড ফ্ৰয়েডৰ কামৰ পৰা বিকশিত হৈছে। ফ্ৰয়েডে লিংগ পাৰ্থক্যক জৈৱিক শৰীৰস্থান আৰু মনোযৌন বিকাশত ভিত্তি কৰিছিল, বিশেষকৈ ইডিপাছ কমপ্লেক্স আৰু 'পেনিছ এনভি' 'লিংগ ঈৰ্ষা'ৰ দৰে ধাৰণাৰ জৰিয়তে। মনোবিশ্লেষণাত্মক নাৰীবাদীসকলে যুক্তি দিয়ে যে লিংগ জৈৱিকভাৱে নিৰ্ধাৰিত নহয়। ইয়াৰ পৰিৱৰ্তে, ই প্ৰাৰম্ভিক শৈশৱৰ অভিজ্ঞতা, অৱচেতন প্ৰক্ৰিয়া আৰু পৰিয়ালৰ ভিতৰৰ সম্পৰ্কীয় গতিশীলতাৰ জৰিয়তে গঠিত হয়। এনেদৰে, লিংগ পৰিচয় কেৱল প্ৰকৃতিৰ দ্বাৰা নহয়, সংস্কৃতি আৰু ক্ষমতাৰ দ্বাৰা গঢ় লোৱা মনো-যৌন বিকাশৰ জৰিয়তে আত্মপ্ৰকাশ কৰে। মনোবিশ্লেষণাত্মক নাৰীবাদে নাৰীৰ নিৰ্যাতনক কেঁচুৱা অৱস্থা আৰু শৈশৱত গঠিত মানসিক গাঁথনিত নিহিত বুলি ব্যাখ্যা কৰে। মাতৃ, পিতৃ আৰু শিশুৰ মাজত পুনৰাবৃত্তিমূলক সম্পৰ্কীয় আৰ্হিৰ জৰিয়তে এই গাঁথনিসমূহ শক্তিশালী কৰা হয়। যিহেতু এই প্ৰাৰম্ভিক আৰ্হিবোৰ গভীৰভাৱে অভ্যন্তৰীণ হৈ পৰে, ই প্ৰাপ্তবয়স্কৰ পৰিচয়, আকাংক্ষা আৰু ক্ষমতাৰ সম্পৰ্কক প্ৰভাৱিত কৰে। এই কাৰণেই মনোবিশ্লেষণাত্মক নাৰীবাদীসকলে কেৱল সামাজিক সংস্কাৰেই নহয়, প্ৰাৰম্ভিক শৈশৱৰ অভিজ্ঞতা, অভিভাৱকত্বৰ আৰ্হি আৰু পুৰুষত্ব আৰু নাৰীত্ব পুনৰুৎপাদন কৰা ভাষিক ব্যৱস্থাৰ ৰূপান্তৰো বিচাৰে। মনোবিশ্লেষণাত্মক নাৰীবাদৰ ভিতৰত দুটা প্ৰধান তত্ত্বৰ বিকাশ ঘটিছিল: ফ্ৰয়ডিয়ান আৰু লাকানিয়ান তত্ত্বৰ। ফ্ৰয়ডিয়ান নাৰীবাদীসকলে ইডিপাল কমপ্লেক্স আৰু লিংগ গঠন সম্পৰ্কীয় ফ্ৰয়েডৰ ধাৰণাসমূহ পুনৰ নিৰ্মাণ কৰিছিল। মূলতঃ ফ্ৰান্সত লাকানিয়ান নাৰীবাদীসকলে ভাষা, প্ৰতীকবাদ আৰু বিষয়ববীয়াৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল। দুয়োটা তত্ত্বই কেনেদৰে অৱচেতন গাঁথনিসমূহে পিতৃতন্ত্ৰক বজাই ৰাখে তাক বিশ্লেষণ কৰাৰ প্ৰতিশ্ৰুতিৰ ভাগ-বতৰা কৰে। নাৰীৰ ইতিহাসৰ ক্ষেত্ৰত মনোবিশ্লেষণাত্মক দৃষ্টিভংগীয়ে উল্লেখযোগ্য অৱদান আগবঢ়াইছে। প্ৰাৰম্ভিক নাৰীৰ ইতিহাসে কেৱল শ্ৰমিক আন্দোলন, সংস্কাৰ আন্দোলন আৰু নাৰীৰ ভোটাধিকাৰত নাৰীৰ অংশগ্ৰহণৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। কিন্তু মনোবিশ্লেষণাত্মক দৃষ্টিভংগীয়ে নাৰীৰ ইতিহাসৰ মনোযোগ আৱেগিক ৰূপান্তৰ, পৰিচয় আৰু আকাংক্ষা, নীৰৱতা আৰু দমন আদি

বিষয়লৈ স্থানান্তৰিত কৰিলে। মৌখিক ইতিহাস আৰু স্মৃতি অধ্যয়নত এইটো গুৰুত্বপূৰ্ণ আছিল, যক্সত সাক্ষ্য অৱচেতন প্ৰক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা গঢ় লয়। জোন ৰালাচ স্কটে তেওঁৰ প্ৰবন্ধ 'Gender: A Useful Category of Historical Analysis' ত যুক্তি দিছিল যে লিংগ হৈছে ক্ষমতাৰ সম্পৰ্কক সূচিত কৰাৰ এক প্ৰাথমিক উপায়। স্কটে প্ৰতীকী নিৰ্মাণ হিচাপে যৌন পাৰ্থক্য, আলোচনা হিচাপে লিংগ আৰু লাকানিয়ান মনোবিশ্লেষণৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত পৰিচয়ৰ অস্থিৰতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। তেওঁ কেৱল নাৰীয়ে কি কৰিছিল সেয়াই নহয়, ৰৰঞ্চ নাৰী কেনেদৰে ঐতিহাসিকভাবে উৎপাদিত হয় সেইটো সুধি নাৰীৰ ইতিহাসৰ ধাৰণাক প্ৰত্যক্ষদৰ্শী উদ্ধাৰৰ পৰা তাত্ত্বিক সমালোচনালৈ সলনি কৰিছে। মনোবিশ্লেষণে ইতিহাসবিদসকলক বুৰ্জোৱা পৰিয়ালৰ গাঁথনি, যৌন নৈতিকতা আদি পুনৰ ব্যাখ্যা কৰিবলৈও সক্ষম কৰিছে। পৰিয়ালক আৰু এক প্ৰাকৃতিক গোট হিচাপে নহয়, ৰৰঞ্চ মৰম আৰু চিনাক্তকৰণৰ জৰিয়তে পিতৃতন্ত্ৰ পুনৰউৎপাদন কৰা স্থান হিচাপে গণ্য কৰা হৈছিল। মনোবিশ্লেষণাত্মক তত্ত্বই বিষয়ববীয়া, পৰিচয় গঠন আৰু পৰিয়াল আৰু প্ৰতীকী ক্ৰমৰ ভিতৰত পিতৃতন্ত্ৰৰ পুনৰউৎপাদনক অগ্ৰাধিকাৰ দি নাৰীৰ ইতিহাসক মৌলিকভাৱে ৰূপান্তৰিত কৰিছিল। যদিও প্ৰাৰম্ভিক নাৰীৰ ইতিহাসে উদ্ধাৰ আৰু দৃশ্যমানতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল, মনোবিশ্লেষণাত্মক দৃষ্টিভংগীয়ে লিংগ পৰিচয় কেনেকৈ গঠন হয়, অভ্যন্তৰীণ হয় আৰু বৰ্তাই ৰখা হয় সেইটো সুধি বিশ্লেষণ গভীৰ কৰিছিল।

২.৫ উদাৰতাবাদী দৃষ্টিভংগী

নাৰীৰ ইতিহাসৰ উদাৰতাবাদী দৃষ্টিভংগী উদাৰ ৰাজনৈতিক তত্ত্বৰ নীতিসমূহৰ, বিশেষকৈ ব্যক্তিগত অধিকাৰ, আইনৰ আগত সমতা, যুক্তিবাদ আৰু সুযোগৰ স্বাধীনতাৰ মূল্যবোধৰ ওপৰত আধাৰিত। উদাৰতাবাদী নাৰীবাদে, এক ঐতিহাসিক আৰু তাত্ত্বিক পৰম্পৰা হিচাপে যুক্তি দিয়ে যে নাৰীৰ অধীনতা মূলতঃ বৈষম্যমূলক আইন, অসম শৈক্ষিক সুযোগ আৰু ৰাজনৈতিক তথা অৰ্থনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহলৈ সীমিত প্ৰৱেশাধিকাৰৰ ফল। সেয়েহে উদাৰ দৃষ্টিভংগীৰ পৰা নাৰীৰ ইতিহাসে বিদ্যমান সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ ভিতৰত নাগৰিক অধিকাৰ, আইনী সমতা, ভোটাধিকাৰ, শিক্ষা, নিয়োগ আৰু ৰাজনৈতিক প্ৰতিনিধিত্ব লাভ কৰিবলৈ নাৰীৰ সংগ্ৰামৰ অনুসন্ধানৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে। ঐতিহাসিকভাবে, উদাৰ নাৰীবাদ অষ্টাদশ আৰু ঊনবিংশ শতিকাত ইউৰোপ আৰু উত্তৰ আমেৰিকাত আধুনিক উদাৰতাবাদী চিন্তাৰ উত্থানৰ সময়ত আত্মপ্ৰকাশ কৰিছিল। ইয়াৰ অন্যতম প্ৰাচীন আৰু প্ৰভাৱশালী চিন্তাবিদ আছিল মেৰী উলষ্টোনক্ৰাফট। তেওঁৰ বিখ্যাত গ্ৰন্থ, 'A Vindication of the Rights of Woman' ত উলষ্টোনক্ৰাফটে যুক্তি দিছিল যে নাৰী হৈছে যুক্তিবাদী প্ৰাণী যি পুৰুষৰ সৈতে একে শৈক্ষিক সুযোগ আৰু নাগৰিক অধিকাৰৰ যোগ্য। তেওঁ নাৰী স্বাভাৱিকভাৱে হীন বুলি প্ৰচলিত বিশ্বাসক সমালোচনা কৰিছিল আৰু দাবী কৰিছিল যে তেওঁলোকৰ আপাত দুৰ্বলতা শিক্ষা আৰু সামাজিক পৰিস্থিতিৰ অভাৱৰ ফল। উদাৰ ঐতিহাসিক দৃষ্টিকোণৰ পৰা, উলষ্টোনক্ৰাফটে নাৰীক পূৰ্ণ নাগৰিক হিচাপে স্বীকৃতি দিয়াৰ দাবী জনোৱা এক ধাৰাবাহিক বৌদ্ধিক আন্দোলনৰ আৰম্ভণিক চিহ্নিত কৰে। ঊনবিংশ শতিকাত জন ষ্টুৱার্ট মিল আৰু হেৰিয়েট টেলৰ মিলৰ দৰে চিন্তাবিদসকলে উদাৰ নাৰীবাদক অধিক বিকশিত কৰিছিল। তেওঁলোকে নাৰীৰ ভোটাধিকাৰ আৰু সমান ৰাজনৈতিক অধিকাৰক জোৰদাৰভাৱে সমৰ্থন কৰিছিল আৰু যুক্তি দিছিল যে ন্যায়ৰ বাবে সকলো ব্যক্তিৰ বাবে সমান স্বাধীনতাৰ প্ৰয়োজন। মিলে বিশ্বাস কৰিছিল যে নাৰীৰ ভোটাধিকাৰ অস্বীকাৰ কৰাটো অযুক্তিকৰ আৰু অন্যায় দুয়োটাই আছিল, যিহেতু ই আধা জনসংখ্যাক ৰাজনৈতিক অংশগ্ৰহণৰ পৰা বাদ দিছিল। সেয়েহে

উদাৰতাবাদী নাৰীৰ ইতিহাসে ভোটাধিকাৰৰ আন্দোলন, সংসদীয় বিতৰ্ক, আইনী সংস্কাৰ আৰু সম্পত্তি তথা শৈক্ষিক অধিকাৰৰ প্ৰচাৰৰ ওপৰত বিশেষ মনোযোগ দিয়ে। ই নাৰীয়ে সাংবিধানিক আৰু গণতান্ত্ৰিক পদ্ধতিৰে পৰিৱৰ্তনৰ বাবে কেনেকৈ সংগঠিত হৈছিল, আবেদন জনাইছিল আৰু ওকালতি কৰিছিল তাক আলোকপাত কৰে। আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰত এলিজাবেথ কেডি ষ্টেনটন আৰু চুজান বি. এন্থনীৰ দৰে ব্যক্তিসকলে নাৰীৰ অধিকাৰক আগুৱাই নিয়াৰ ক্ষেত্ৰত কেন্দ্ৰীয় ভূমিকা পালন কৰিছিল। নেশ্যনেল অ'মেন চাফ্ৰেজ এছ'চিয়েচন আৰু পিছলৈ নেশ্যনেল আমেৰিকান অ''মেন চাফ্ৰেজ এছ'চিয়েচনৰ দৰে সংস্থাবোৰে নাৰীৰ ভোটাধিকাৰ সুৰক্ষিত কৰাৰ দিশত কাম কৰিছিল। ১৯২০ চনত ঊনবিংশ সংশোধনী গৃহীত হোৱাটোৱে নাৰীক ভোটাধিকাৰ প্ৰদান কৰি উদাৰ নাৰীবাদী সক্ৰিয়তাৰ এক বৃহৎ সাফল্য চিহ্নিত কৰিছিল। উদাৰ নাৰীবাদী ইতিহাস ৰচনাত, এনে মাইলৰ খুঁটিসমূহে সাংবিধানিক গণতন্ত্ৰৰ কাঠামোৰ ভিতৰত সমতাৰ দিশত প্ৰগতিশীল পদক্ষেপক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। উদাৰতাবাদী দৃষ্টিভংগীয়ে সমাজক মৌলিকভাৱে সংস্কাৰৰ যোগ্য বুলি গণ্য কৰে। ৰেডিকেল নাৰীবাদীসকলে যুক্তি দিয়াৰ দৰে পিতৃতন্ত্ৰ সকলো সামাজিক প্ৰতিষ্ঠানতে গভীৰভাৱে নিহিত থকাৰ বিপৰীতে উদাৰ নাৰীবাদীসকলে বিশ্বাস কৰে যে অন্যায় মূলতঃ সমগ্ৰ সামাজিক গাঁথনিৰ পৰিৱৰ্তে অসম আইন আৰু প্ৰতিষ্ঠানিক পক্ষপাতিত্বৰ পৰাই উৎপন্ন হয়। সেয়েহে ঐতিহাসিক আখ্যানে সংস্কাৰ আন্দোলন, আইনী সাফল্য, আদালতৰ গোচৰ আৰু নীতিগত পৰিৱৰ্তনৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে। ই ক্ৰমৱৰ্ধমান প্ৰগতিক উদযাপন কৰে আৰু ইতিহাসক অধিক সমতা আৰু অন্তৰ্ভুক্তিৰ দিশত এক আন্দোলন হিচাপে দেখে। বিংশ শতিকাত ১৯৬০ ৰ দশকত উদাৰ নাৰীবাদ পুনৰ শক্তিশালী ৰূপত আত্মপ্ৰকাশ কৰে। বেটি ফ্ৰিডানৰ 'The Feminine Mystique' ৰ দৰে প্ৰভাৱশালী গ্ৰন্থই উপগ্ৰহীয় মধ্যবিত্তীয় নাৰীসকলৰ বাবে উপলব্ধ সীমিত ভূমিকাক সমালোচনা কৰিছিল। ফ্ৰিডানে যুক্তি দিছিল যে বহুতো নাৰীয়ে ঘৰুৱা ভূমিকাত অতৃপ্ত অনুভৱ কৰে আৰু সেয়ে অৰ্থপূৰ্ণ কাম আৰু অৰ্থনৈতিক স্বাধীনতালৈ প্ৰৱেশাধিকাৰৰ প্ৰয়োজন। নেশ্যনেল অৰ্গেনাইজেশ্যন ফৰ উইমেন (NOW) ৰ দৰে সংস্থাবোৰে নিয়োগ, শিক্ষা আৰু আইনত লিংগ বৈষম্য দূৰ কৰিবলৈ বিচাৰিছিল। এই সময়ছোৱাৰ উদাৰতাবাদী নাৰীৰ ইতিহাসে সমান দৰমহাৰ আইন, বৈষম্য বিৰোধী আইন, প্ৰজনন অধিকাৰৰ প্ৰচাৰ আৰু কৰ্মক্ষেত্ৰৰ সংস্কাৰৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে। উদাৰ দৃষ্টিভংগীৰ এক নিৰ্ধাৰিত বৈশিষ্ট্য হৈছে ব্যক্তিগত স্বতন্ত্ৰতা আৰু যুক্তিসংগত ক্ষমতাৰ ওপৰত ইয়াৰ গুৰুত্ব। উদাৰ নাৰীবাদীসকলে যুক্তি দিয়ে যে নাৰীৰ পুৰুষৰ সৈতে একে যুক্তিসংগত মানৱ প্ৰকৃতি আছে আৰু সেয়েহে তেওঁলোকৰ প্ৰতিভা বিকাশৰ বাবে একে সুযোগৰ যোগ্য। তেওঁলোকে জৈৱিক পাৰ্থক্যই অসমান ব্যৱহাৰক ন্যায্যতা প্ৰদান কৰা ধাৰণাটোক নাকচ কৰে। ঐতিহাসিক বিশ্লেষণত, ইয়াৰ ফলত শৈক্ষিক সংস্কাৰ, পেছাদাৰী বাধা আৰু আইনী নিষেধাজ্ঞাসমূহৰ ওপৰত মনোযোগ দিয়া হয় যিয়ে নাৰীক তেওঁলোকৰ ক্ষমতা প্ৰয়োগ কৰাত বাধা দিছিল। উদাৰ নাৰীবাদৰ ভিতৰত ধ্ৰুপদী (libertarian) উদাৰতাবাদী আৰু কল্যাণকামী (egalitarian) উদাৰতাবাদীসকলৰ মাজতো পাৰ্থক্য আছে। ধ্ৰুপদী উদাৰতাবাদীসকলে নাগৰিক স্বতন্ত্ৰতা আৰু পঁন্যতম ৰাষ্ট্ৰীয় হস্তক্ষেপক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়ে, এই বুলি বিশ্বাস কৰি যে এবাৰ আইনী বাধা আঁতৰালে ব্যক্তিসকলে বজাৰত ন্যায্যভাৱে প্ৰতিযোগিতা কৰিব পাৰিব। অৱশ্যে কল্যাণকামী উদাৰতাবাদীসকলে স্বীকাৰ কৰে যে সুযোগৰ প্ৰকৃত সমতা নিশ্চিত কৰিবলৈ সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক বৈষম্যৰ বাবে ৰাষ্ট্ৰৰ হস্তক্ষেপৰ প্ৰয়োজন হক্সব পাৰে। নাৰীৰ ইতিহাসত এই পাৰ্থক্যই মাতৃকালীন সুবিধা, শিশু যত্ন সমৰ্থন আৰু ইতিবাচক কাৰ্য (affirmative action) ৰ দৰে নীতিসমূহ ইতিহাসবিদসকলে কেনেদৰে ব্যাখ্যা কৰে তাক প্ৰভাৱিত কৰে। সমসাময়িক উদাৰ নাৰীবাদে প্ৰজনন অধিকাৰ, যৌন নিৰ্যাতন, ঘৰুৱা হিংসা,

স্বাস্থ্যঞ্জয সেৱাৰ প্ৰৱেশাধিকাৰ আৰু কৰ্মক্ষেত্ৰৰ সমতাৰ দৰে বিষয়সমূহ সম্বোধন কৰা অব্যাহত ৰাখিছে। ই সমতা আৰু পাৰ্থক্যৰ বিষয়ে বিতৰ্কতো লিপ্ত হয়-নাৰীক পুৰুষৰ দৰে একে আচৰণ কৰা উচিত নেকি বা কিছুমান পাৰ্থক্যৰ বাবে বাসস্থানৰ প্ৰয়োজন নেকি। তথাপিও কেন্দ্ৰীয় প্ৰতিশ্ৰুতি একেই থাকে: সমান অধিকাৰ, সমান সুযোগ আৰু বৈষম্যমূলক লিংগ ভূমিকাৰ পৰা মুক্তি সুৰক্ষিত কৰা। সামৰণিত কক্সব পাৰি যে নাৰীৰ ইতিহাসৰ প্ৰতি উদাৰ দৃষ্টিভংগীয়ে বিদ্যমান গণতান্ত্ৰিক কাঠামোৰ ভিতৰত আইনী আৰু ৰাজনৈতিক সমতাৰ বাবে সংগ্ৰামৰ এক আখ্যান উপস্থাপন কৰে। ই নাৰীৰ নাগৰিক অধিকাৰ সম্প্ৰসাৰণৰ বাবে কাম কৰা সংস্কাৰক, ভোটাধিকাৰকৰ্মী, বিধায়ক আৰু কৰ্মীসকলৰ ভূমিকাক আলোকপাত কৰে। যুক্তিবাদ, স্বতন্ত্ৰতা আৰু সুযোগৰ সমতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি উদাৰ নাৰীবাদে ঐতিহাসিক পাণ্ডিত্য আৰু সমাজত নাৰীৰ মৰ্যাদা উন্নত কৰাৰ লক্ষ্যৰে ব্যৱহাৰিক সংস্কাৰ দুয়োটাকে উল্লেখযোগ্যভাৱে গঢ় দিছে।

২.৬ ৰেডিকেল দৃষ্টিভংগী

ৰেডিকেল 'চৰমপন্থী' দৃষ্টিভংগীৰ নাৰীবাদ ১৯৬০ আৰু ১৯৭০ ৰ দশকৰ শেষৰ ফালে আত্মপ্ৰকাশ কৰিছিল। উদাৰ নাৰীবাদীসকলে, বিশেষকৈ নেশ্যনেল অৰ্গেনাইজেশ্যন ফৰ উইমেনৰ দৰে সংস্থাৰ সৈতে জড়িতসকলে বিশ্বাস কৰিছিল যে আইনী সংস্কাৰ আৰু বৰ্তমানৰ ৰাজনৈতিক আৰু অৰ্থনৈতিক গাঁথনিত একত্ৰীকৰণৰ জৰিয়তে লিংগ সমতা অৰ্জন কৰিব পৰা যাব, ৰেডিকেল নাৰীবাদীসকলে যুক্তি দিছিল যে নাৰীৰ নিৰ্যাতন বহুত গভীৰভাৱে শিপাই আছিল। তেওঁলোকে দাবী কৰিছিল যে পিতৃতন্ত্ৰ, কেৱল বৈষম্যমূলক আইন বা নিয়োগৰ অসমান প্ৰৱেশাধিকাৰ নহয়, আধিপত্যৰ প্ৰাথমিক আৰু আটাইতকৈ মৌলিক ব্যৱস্থা আছিল। ফলস্বৰূপে, ৰেডিকেল দৃষ্টিভংগীৰ পৰা নাৰীৰ ইতিহাসে জীৱনৰ প্ৰতিটো ক্ষেত্ৰতে নিহিত থকা পুৰুষতান্ত্ৰিক ক্ষমতাৰ গাঁথনি উন্মোচন আৰু ভাঙি পেলোৱাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিব লাগিব। ৰেডিকেল নাৰীবাদ আংশিকভাৱে বহল ৰেডিকেল সামাজিক আন্দোলনৰ ভিতৰত নাৰীৰ হতাশাৰ পৰা বিকশিত হৈছিল, যেনে নাগৰিক অধিকাৰ আৰু যুদ্ধ বিৰোধী প্ৰচাৰ। সেই সময়ৰ নাৰীসকলে প্ৰায়ে নিজকে প্ৰান্তীয়কৃত আৰু নেতৃত্বৰ ভূমিকাৰ পৰা বাদ পৰা দেখিছিল। এই অভিজ্ঞতাই তেওঁলোকক কেৱল পুঁজিবাদ আৰু বৰ্ণবাদকেই নহয়, বৰঞ্চ প্ৰগতিশীল আন্দোলনসমূহৰ ভিতৰতে পুৰুষৰ আধিপত্যকো প্ৰশ্ন কৰিবলৈ বাধ্য কৰিছিল। এলিচন জগাৰ আৰু পলা ৰোথেনবাৰ্গৰ দৰে প্ৰভাৱশালী নাৰীবাদী তাত্ত্বিকসকলে এই ধাৰণাটো প্ৰকাশ কৰাত সহায় কৰিছিল যে নাৰীৰ নিৰ্যাতন হৈছে ক্ষমতাৰ এক সুকীয়া আৰু প্ৰাথমিক ব্যৱস্থা যাক কেৱল শ্ৰেণী বা অৰ্থনৈতিক সম্পৰ্কলৈ হ্ৰাস কৰিব নোৱাৰি। নাৰীৰ ইতিহাসলৈ ৰেডিকেল নাৰীবাদৰ এক কেন্দ্ৰীয় অৱদান হৈছে 'সজাগতা বৃদ্ধি' (consciousness raising) ৰ অনুশীলন। বৈষম্য, হিংসা, বিবাহ, মাতৃত্ব, যৌনতা আৰু কৰ্মক্ষেত্ৰৰ ব্যক্তিগত অভিজ্ঞতা ভাগ-বতৰা কৰিবলৈ নাৰীসকল সৰু সৰু গোটত একত্ৰিত হৈছিল। এই প্ৰক্ৰিয়াটোৰ জৰিয়তে তেওঁলোকে উপলব্ধি কৰিলে যে তেওঁলোকে পূৰ্বে ব্যক্তিগত সমস্যা হিচাপে বুজা কথাবোৰ আচলতে প্ৰণালীবদ্ধ আৰু বহু নাৰীয়ে ভাগ-বতৰা কৰা সমস্যা আছিল। এই ধাৰণাটো 'ব্যক্তিগত কথাটোৱেই ৰাজনৈতিক' (the personal is political) শ্লোগানত আৱদ্ধ কৰা হৈছিল। ঐতিহাসিক দৃষ্টিকোণৰ পৰা এই দৃষ্টিভংগীৰে ইতিহাসবিদসকলে নাৰীৰ জীৱন বুজাৰ ধৰণটো সলনি কৰি পেলালে। কেৱল ৰাজহুৱা পৰিঘটনা, ৰাজনৈতিক নেতা বা আইনী সংস্কাৰৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়াৰ পৰিৱৰ্তে ৰেডিকেল নাৰীবাদীসকলে জোৰ দিছিল যে ঘৰুৱা শ্ৰম, যৌন সম্পৰ্ক, সন্তান জন্ম আৰু আৱেগিক শ্ৰমৰ দৰে দৈনন্দিন অভিজ্ঞতাসমূহ

ঐতিহাসিক বিশ্লেষণৰ কেন্দ্ৰবিন্দু। এনেদৰে নাৰীৰ ইতিহাসত ক্ষমতা আৰু নিৰ্যাতনৰ স্থান হিচাপে ব্যক্তিগত ক্ষেত্ৰকো অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হ'ল। ৰেডিকেল নাৰীবাদীসকলে যুক্তি দিছিল যে নাৰী প্ৰধানকৈ তেওঁলোকৰ লিংগৰ বাবেই নিৰ্যাতিত হয়। এনেদৰে, জৈৱিক লিংগ আৰু লিংগৰ সামাজিক নিৰ্মাণে নাৰীৰ অধীনতাৰ ভিত্তি গঠন কৰে। জগাৰৰ মতে এই দাবীক কেইবা ধৰণে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি। প্ৰথমতে, নাৰীক ইতিহাসৰ আটাইতকৈ প্ৰাচীন নিৰ্যাতিত গোট হিচাপে বিবেচনা কৰিব পাৰি। দ্বিতীয়তে, প্ৰায় প্ৰতিখন জ্ঞাত সমাজতে নাৰীৰ নিৰ্যাতন বিদ্যমান, যিয়ে ইয়াৰ সাৰ্বজনীনতা সূচায়। তৃতীয়তে, ই নিৰ্মূল কৰিবলৈ আটাইতকৈ কঠিন নিৰ্যাতনৰ ৰূপবোৰৰ ভিতৰত এটা, যিহেতু ইয়াক কেৱল শ্ৰেণী গাঁথনি বা অৰ্থনৈতিক ব্যৱস্থা ৰূপান্তৰ কৰি বাতিল কৰিব নোৱাৰি। শেষত, লিংগবাদৰ বিশ্লেষণে বৰ্ণবাদ আৰু শ্ৰেণী শোষণৰ দৰে আধিপত্যৰ অন্যান্য ব্যৱস্থাসমূহ বুজিবলৈ এটা আৰ্হি প্ৰদান কৰে। ৰেডিকেল দৃষ্টিভংগীৰ পৰা পিতৃতন্ত্ৰ নাৰীৰ শৰীৰৰ ওপৰত পুৰুষৰ নিয়ন্ত্ৰণ, বিশেষকৈ তেওঁলোকৰ যৌনতা আৰু প্ৰজনন ক্ষমতাৰ জৰিয়তে পৰিচালিত হয়। সেয়েহে বিবাহ, মাতৃত্ব, বিষমকামী নিয়ম আৰু পৰিয়ালৰ গাঁথনিক পুৰুষৰ আধিপত্য পুনৰউৎপাদন কৰা মূল প্ৰতিষ্ঠান হিচাপে গণ্য কৰা হয়। ৰেডিকেল ইতিহাসবিদসকলে পৰীক্ষা কৰে যে কেনেকৈ আইন, ধৰ্মীয় মতবাদ, চিকিৎসা পদ্ধতি আৰু সাংস্কৃতিক নিয়মে ঐতিহাসিকভাবে নাৰীৰ যৌনতা আৰু প্ৰজননক নিয়ন্ত্ৰণ কৰিছে। অৱশ্যে ৰেডিকেল নাৰীবাদ আদৰ্শগতভাৱে একাকাৰ নাছিল। আন্দোলনটোৰ ভিতৰত পিতৃতন্ত্ৰৰ প্ৰকৃতি আৰু ইয়াক প্ৰতিৰোধ কৰাৰ উপযুক্ত কৌশলৰ বিষয়ে উল্লেখযোগ্য বিতৰ্ক হৈছিল। ৰেডিকেল-উদাৰতাবাদী (libertarian) নাৰীবাদীসকলে কঠোৰ লিংগ ভূমিকা নিৰ্মূল আৰু যৌন স্বাধীনতাক প্ৰসাৰিত কৰাৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল। তেওঁলোকে যুক্তি দিছিল যে পৰম্পৰাগত নাৰীত্ব আৰু পুৰুষত্ব সামাজিকভাবে নিৰ্মিত আৰু ব্যক্তিসকলক জৈৱিক শ্ৰেণীৰ বাহিৰত নিজকে সংজ্ঞায়িত কৰিবলৈ অনুমতি দিয়াৰ বাবে ইয়াক ভাঙি পেলোৱা উচিত। ইয়াৰ বিপৰীতে, ৰেডিকেল-সাংস্কৃতিক নাৰীবাদীসকলে নাৰীৰ স্বকীয় গুণ হিচাপে তেওঁলোকে যি দেখিছিল, যেনে লালন-পালন, সহযোগিতা আৰু আৱেগিক সংবেদনশীলতাক উদযাপন কৰাৰ প্ৰৱণতা দেখুৱাইছিল। তেওঁলোকে প্ৰায়ে পুৰুষৰ আধিপত্য থকা প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ বিকল্প হিচাপে নাৰী-কেন্দ্ৰিক স্থান আৰু সম্প্ৰদায় সৃষ্টিৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল। এই অভ্যন্তৰীণ পাৰ্থক্যবোৰে ঐতিহাসিক ব্যাখ্যাতো প্ৰভাৱ পেলাইছিল। ৰেডিকেল-উদাৰতাবাদী নাৰীবাদীসকলে প্ৰায়ে কেনেকৈ লিংগ নিয়ম আৰোপ কৰা হৈছিল আৰু নাৰীয়ে কেনেকৈ সেইবোৰ প্ৰতিৰোধ কৰিছিল তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল। আনহাতে ৰেডিকেল-সাংস্কৃতিক নাৰীবাদীসকলে নাৰীৰ পৰম্পৰা, জ্ঞান ব্যৱস্থা আৰু সংহতিৰ ৰূপসমূহ উদ্ধাৰ আৰু মূল্যবান কৰাৰ সম্ভাৱনা বেছি আছিল। তেওঁলোকৰ মতানৈক্যৰ মাজতো দুয়োটা ধাৰাই পিতৃতন্ত্ৰক সামাজিক জীৱনৰ সকলো দিশ গঢ় দিয়া এক ব্যাপক ব্যৱস্থা হিচাপে বিশ্লেষণ কৰাৰ প্ৰতিশ্ৰুতি ভাগ-বতৰা কৰিছিল। নাৰীৰ ইতিহাসৰ প্ৰতি ৰেডিকেল দৃষ্টিভংগীয়ে জীৱন্ত অভিজ্ঞতা, মৌখিক সাক্ষ্য আৰু ব্যক্তিগত আখ্যানক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়ে। ই ঘৰুৱা শ্ৰম, যৌন হিংসা আৰু আৱেগিক কাম আওকাণ কৰাৰ বাবে পৰম্পৰাগত ইতিহাস ৰচনাক প্ৰত্যাহ্বান জনায়। লগতে, ই আনুষ্ঠানিক অধিকাৰৰ প্ৰগতিয়ে স্বয়ংক্ৰিয়ভাৱে প্ৰকৃত মুক্তিলৈ পৰিৱৰ্তিত হোৱা ধাৰণাটোক প্ৰশ্ন কৰে। ইয়াৰ পৰিৱৰ্তে, ৰেডিকেল ইতিহাসবিদসকলে সোধে যে পুৰুষৰ ক্ষমতাৰ অন্তৰ্নিহিত গাঁথনি সঁচাকৈয়ে সলনি হৈছেনে। নাৰীৰ ইতিহাসৰ প্ৰতি ৰেডিকেল দৃষ্টিভংগীয়ে ঐতিহাসিক অনুসন্ধানৰ বিষয়বস্তু আৰু পদ্ধতি দুয়োটাকে পুনৰ নিৰ্ধাৰণ কৰিছিল। 'ব্যক্তিগত কথাটোৱেই ৰাজনৈতিক' বুলি জোৰ দি ই ইতিহাসক অন্তৰংগ আৰু ব্যক্তিগত ক্ষেত্ৰলৈ সম্প্ৰসাৰিত কৰিছিল। ৰেডিকেল নাৰীবাদীসকলে পিতৃতন্ত্ৰক অত্যাচাৰৰ এক মৌলিক ব্যৱস্থা

হিচাপে আলোকপাত কৰিছিল আৰু নাৰীৰ জীৱন গঢ় দিয়াৰ ক্ষেত্ৰত যৌনতা আৰু প্ৰজননৰ কেন্দ্ৰীয়তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল। এনেদৰে ৰেডিকেল নাৰীবাদীসকলে সামূহিকভাৱে নাৰীৰ ইতিহাসক কেৱল নাৰীৰ অতীত নথিভুক্ত কৰাই নহয় বৰঞ্চ তেওঁলোকৰ নিৰ্যাতনক গঢ় দিয়া গাঁথনিসমূহক প্ৰত্যাহ্বান জনোৱাৰ লক্ষ্যৰে এক সমালোচনাত্মক প্ৰকল্পলৈ ৰূপান্তৰিত কৰিছিল।

২.৭ সমাজবাদী দৃষ্টিভংগী

পৰম্পৰাগত মাৰ্ক্সবাদ আৰু ৰেডিকেল নাৰীবাদ দুয়োটাৰে সীমাবদ্ধতাৰ প্ৰতিক্ৰিয়া হিচাপে নাৰীৰ ইতিহাসৰ প্ৰতি সমাজবাদী দৃষ্টিভংগীৰ বিকাশ ঘটিছিল। ধ্ৰুপদী মাৰ্ক্সবাদী নাৰীবাদীসকলে নাৰীৰ নিৰ্যাতনক প্ৰধানকৈ পুঁজিবাদ আৰু শ্ৰেণী শোষণত অৱস্থান কৰিছিল, আৰু ৰেডিকেল নাৰীবাদীসকলে পিতৃতন্ত্ৰক আধিপত্যৰ কেন্দ্ৰীয় ব্যৱস্থা হিচাপে গুৰুত্ব দিছিল। কিন্তু সমাজবাদী নাৰীবাদীসকলে দুয়োটা দৃষ্টিভংগী একত্ৰিত কৰাৰ প্ৰয়াস কৰিছিল। তেওঁলোকে যুক্তি দিয়ে যে নাৰীৰ অধীনতাক কেৱল শ্ৰেণী বা লিংগৰ জৰিয়তে বুজিব নোৱাৰি, বৰঞ্চ পুঁজিবাদ, পিতৃতন্ত্ৰ আৰু বৰ্ণবাদ তথা সাম্ৰাজ্যবাদৰ দৰে অন্যান্য ব্যৱস্থাৰ পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াৰ জৰিয়তে বুজিব লাগিব। এনেদৰে নাৰীৰ ইতিহাস অধ্যয়নৰ সমাজবাদী দৃষ্টিভংগীয়ে পৰীক্ষা কৰে যে কেনেকৈ অৰ্থনৈতিক গাঁথনি আৰু লিংগ সম্পৰ্কই একেলগে সময়ৰ লগে লগে নাৰীৰ জীৱন গঢ় দিয়াৰ কাম কৰে। ধ্ৰুপদী মাৰ্ক্সবাদী নাৰীবাদে ব্যক্তিগত সম্পত্তি আৰু উৎপাদনৰ পুঁজিবাদী ধৰণৰ পৰা নাৰীৰ নিৰ্যাতন উদ্ভৱ হোৱা দেখিছিল। এংগেলছে যুক্তি দিছিল যে ব্যক্তিগত সম্পত্তি আৰু একগামী পৰিয়ালৰ উত্থানৰ লগতে নাৰীৰ অধীনতা আৰম্ভ হৈছিল, যিয়ে নাৰীক অৰ্থনৈতিকভাৱে পুৰুষৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল কৰি তুলিছিল। এই দৃষ্টিভংগীৰ পৰা পুঁজিবাদৰ বিলুপ্তিৰ পিছত নাৰীৰ মুক্তি হ'ব। অৱশ্যে সমাজবাদী নাৰীবাদীসকলে এই অৰ্থনৈতিক হ্ৰাসবাদক প্ৰত্যাহ্বান জনাই যুক্তি দিছিল যে সমাজবাদ বা কমিউনিজমৰ অধীনত নাৰীৰ অৱস্থা অৱশ্যেই সমান বা মুক্ত হোৱা নাই। সেয়েহে কেৱল শ্ৰেণী সংগ্ৰামেই লিংগ নিৰ্যাতন দূৰ কৰিব নোৱাৰে। সমাজবাদী দৃষ্টিভংগীৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অৱদান হৈছে ইয়াৰ দ্বৈত-ব্যৱস্থা বা পাৰস্পৰিক-ব্যৱস্থা তত্ত্ব। হেইডি হাৰ্টমেন, চিলভিয়া ৰালবি আৰু আইৰিছ মেৰিয়ন ইয়ঙে পুঁজিবাদ আৰু পিতৃতন্ত্ৰক পাৰস্পৰিকভাৱে শক্তিশালী কৰা ব্যৱস্থা হিচাপে বৰ্ণনা কৰিছে। হাৰ্টমেনে পুঁজিবাদ আৰু পিতৃতন্ত্ৰৰ মাজৰ সম্পৰ্কক 'অংশীদাৰিত্ব' হিচাপে বৰ্ণনা কৰিছে। পুঁজিবাদী ব্যৱস্থাৰ প্ৰক্ৰিয়াসমূহে শ্ৰম বিভাজনৰ ভিতৰত স্থান সৃষ্টি কৰে, আনহাতে পুৰুষতান্ত্ৰিক নিয়মসমূহে নিৰ্ধাৰণ কৰে যে সেই স্থানবোৰ পুৰুষ নে নাৰীয়ে পূৰণ কৰিব। সেয়েহে সমাজবাদী দৃষ্টিভংগী অনুসৰি নাৰীৰ ইতিহাসে মজুৰি শ্ৰম আৰু ঘৰুৱা শ্ৰম দুয়োটা, অৰ্থনৈতিক শোষণ আৰু পুৰুষৰ আধিপত্য দুয়োটাকে বিশ্লেষণ কৰিব লাগিব। নাৰীৰ ইতিহাসলৈ সমাজবাদী দৃষ্টিভংগীৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অৱদান হৈছে অবৈতনিক ঘৰুৱা শ্ৰমৰ ওপৰত ইয়াৰ গুৰুত্ব। ১৯৭০ ৰ দশকৰ 'ঘৰুৱা কামৰ বাবে মজুৰি' প্ৰচাৰে আলোকপাত কৰিছিল যে ৰন্ধা, চাফা কৰা আৰু শিশুৰ যত্ন লোৱা হৈছে উৎপাদনশীল শ্ৰমৰ ৰূপ যিয়ে পুঁজিবাদী অৰ্থনীতিক বৰ্তাই ৰাখে। যদিও নাৰীয়ে পৰিয়ালৰ ভিতৰত এই শ্ৰম কৰে, ই শ্ৰমিক শক্তিক পুনৰউৎপাদন কৰি বহল অৰ্থনৈতিক ব্যৱস্থাক লাভান্বিত কৰে। সমাজবাদী নাৰীবাদী ইতিহাসবিদসকলে পৰীক্ষা কৰে যে কেনেকৈ ঘৰুৱা কামক নাৰীৰ কৰ্তব্য হিচাপে স্বাভাৱিক কৰা হৈছে আৰু অৰ্থনৈতিক স্বীকৃতিৰ পৰা বাদ দিয়া হৈছে। ঘৰুৱা কামক শ্ৰম হিচাপে পুনৰ নিৰ্ধাৰণ কৰি সমাজবাদী নাৰীবাদে কাৰখানা আৰু বজাৰৰ বাহিৰলৈ গৈ উৎপাদনৰ ঐতিহাসিক বিশ্লেষণক পৰিয়াললৈ সম্প্ৰসাৰিত কৰে। এলিচন জগাৰে নাৰীৰ নিৰ্যাতনৰ দুটা-ব্যৱস্থাৰ ব্যাখ্যা

প্ৰস্তাৱ কৰি এক গুৰুত্বপূৰ্ণ তাত্ত্বিক কাঠামো প্ৰদান কৰিছিল। তেওঁ যুক্তি দিছিল যে পুঁজিবাদে নাৰীক শ্ৰমিক হিচাপে শোষণ কৰে, আনহাতে পিতৃতন্ত্ৰই নাৰীক নাৰী হিচাপে নিৰ্যাতন কৰে। নাৰীয়ে কেৱল মজুৰি শ্ৰমতে নহয়, তেওঁলোকৰ প্ৰজনন ভূমিকাতো বিচ্ছিন্নতা অনুভৱ কৰে। জগাৰে দাবী কৰিছিল যে নাৰী তেওঁলোকৰ শৰীৰৰ পৰা আৰু তেওঁলোকৰ প্ৰজনন শ্ৰমৰ পৰা বিচ্ছিন্ন হৈ পৰে, ঠিক যেনেকৈ পুঁজিবাদৰ অধীনত শ্ৰমিকসকল তেওঁলোকৰ শ্ৰমৰ উৎপাদিত সামগ্ৰীৰ পৰা বিচ্ছিন্ন হৈ পৰে। এই ধাৰণাই যৌন আৰু প্ৰজনন অভিজ্ঞতাক অন্তৰ্ভুক্ত কৰিবলৈ মাক্সৰ বিচ্ছিন্নতাৰ তত্ত্বক বহল কৰে, যিয়ে ইয়াক নাৰীৰ ইতিহাসৰ কেন্দ্ৰবিন্দু কৰি তোলে। সমাজবাদী নাৰীবাদে শোষণৰ মাক্সবাদী ধাৰণাকো বহল কৰে। বাৰবাৰা এহৰেণৰিখৰ দৰে পণ্ডিতে যুক্তি দিয়ে যে শোষণ কেৱল কাৰখানাতে নহয়, পৰিয়াল আৰু শিশু পালনতো ঘটে। নাৰীৰ অবৈতনিক প্ৰজনন শ্ৰম, আৱেগিক শ্ৰম আৰু যৌন শ্ৰম হৈছে শোষণৰ ৰূপ যিয়ে পুৰুষ আৰু পুঁজিবাদী ব্যৱস্থাক লাভান্বিত কৰে। সেয়েহে সমাজবাদী নাৰীবাদী ইতিহাস ৰচনাই শ্ৰমৰ লিংগভিত্তিক বিভাজন ঐতিহাসিকভাবে কেনেকৈ বিকশিত হৈছিল আৰু ই জাতি আৰু শ্ৰেণীৰ স্তৰবিন্যাসৰ সৈতে কেনেকৈ ক্ৰিয়া কৰে তাক অধ্যয়ন কৰে। সমাজবাদী নাৰীবাদৰ আন এক সুকীয়া অৱদান হৈছে ইয়াৰ স্বীকৃতি যে লিংগ পাৰ্থক্যবোৰ জৈৱিকভাৱে নিৰ্ধাৰিত হোৱাতকৈ সামাজিকভাবে নিৰ্মিত। নাৰীত্ব আৰু পুৰুষত্ব ঐতিহাসিক আৰু অৰ্থনৈতিক পৰিস্থিতিৰ দ্বাৰা গঢ় লয়। এনেদৰে নাৰীৰ ইতিহাসৰ প্ৰতি সামাজিক দৃষ্টিভংগীয়ে পুৰুষতান্ত্ৰিক কৰ্তৃত্ব আৰু পুঁজিবাদী উৎপাদন দুয়োটাকে বৰ্তাই ৰাখিবলৈ মাতৃত্ব, গাৰ্হস্থ্যঞ্জয আৰু নাৰীত্বৰ আদৰ্শসমূহ কেনেকৈ উৎপাদিত আৰু পুনৰউৎপাদিত হৈছে তাৰ অনুসন্ধান কৰে। ই গাঁথনি আৰু এজেন্সীক সংযোগ কৰে, দেখুৱায় যে নাৰীয়ে কেনেকৈ নিৰ্যাতনৰ অভিজ্ঞতা লাভ কৰে আৰু সক্ৰিয়ভাৱে ইয়াক প্ৰতিৰোধ কৰে। পৰম্পৰাগত মাক্সবাদৰ দৰে, যিয়ে প্ৰায়ে নাৰীৰ সংগ্ৰামক শ্ৰেণী সংগ্ৰামৰ তলতীয়া কৰিছিল, সমাজবাদে কোনো এক ৰূপৰ নিৰ্যাতনে অগ্ৰাধিকাৰ পাব লাগে বুলি ধাৰণাটো প্ৰত্যাখ্যান কৰে। ই যুক্তি দিয়ে যে পুঁজিবাদ, পিতৃতন্ত্ৰ, বৰ্ণবাদ আৰু সাম্ৰাজ্যবাদ হৈছে পৰস্পৰ সংযোজিত ব্যৱস্থা। এটাক বাতিল কৰিবলৈ সকলোকে ভাঙি পেলোৱাৰ প্ৰয়োজন। এনেদৰে, সমাজবাদী নাৰীৰ ইতিহাসে নাৰী শ্ৰমিক, বৰ্ণৰ নাৰী আৰু প্ৰান্তীয় গোটসমূহৰ সামূহিক সংগ্ৰামৰ অনুসন্ধান কৰে, সংহতি আৰু অংশগ্ৰহণমূলক গণতন্ত্ৰৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে। নাৰীৰ ইতিহাসৰ সমাজবাদী দৃষ্টিভংগীয়ে অত্যাচাৰৰ এক বহুমাত্ৰিক বিশ্লেষণ প্ৰদান কৰে। ই শ্ৰেণীৰ মাৰঞ্জক্সবাদী বিশ্লেষণক পিতৃতন্ত্ৰৰ নাৰীবাদী বিশ্লেষণৰ সৈতে একত্ৰিত কৰে আৰু অৰ্থনৈতিক ব্যৱস্থা আৰু লিংগ সম্পৰ্কই নাৰীৰ কাম, পৰিচয় আৰু সামাজিক মৰ্যাদাক কেনেকৈ গঢ় দিয়ে তাক পৰীক্ষা কৰে। ই অৰ্থনৈতিক হ্ৰাসবাদ আৰু কেৱল লিংগ-ভিত্তিক ব্যাখ্যাৰ বাহিৰলৈ গৈ পুঁজিবাদী পিতৃতন্ত্ৰৰ অধীনত নাৰীৰ ঐতিহাসিক অভিজ্ঞতাৰ এক সামগ্ৰিক বিৱৰণী উপস্থাপন কৰে।

২.৮ উত্তৰ-আধুনিক দৃষ্টিভংগী

নাৰীৰ ইতিহাসৰ প্ৰতি উত্তৰ-আধুনিক দৃষ্টিভংগী বিংশ শতিকাৰ শেষৰ ফালে প্ৰাৰম্ভিক নাৰীবাদী কাঠামোসমূহৰ এক সমালোচনা হিচাপে আত্মপ্ৰকাশ কৰিছিল যিয়ে 'নাৰী'ক এক অবিভাজ্য, একক শ্ৰেণী হিচাপে গণ্য কৰিছিল। উদাৰ, ৰেডিকেল, মাক্সবাদী আৰু সমাজবাদী নাৰীবাদে আইন, পিতৃতন্ত্ৰ বা পুঁজিবাদৰ জৰিয়তে নাৰীৰ নিৰ্যাতনক ব্যাখ্যা কৰিবলৈ বিচাৰিছিল, কিন্তু উত্তৰ-আধুনিক নাৰীবাদে এক সাৰ্বজনীন নাৰী অভিজ্ঞতা আছে বুলি ধাৰণাটোকেই প্ৰশ্ন কৰিছিল। ই পাৰ্থক্য, বৈচিত্ৰ্য আৰু পৰিচয়ৰ সামাজিকভাবে নিৰ্মিত প্ৰকৃতিৰ ওপৰত

গুৰুত্ব দিয়ে। এনেদৰে উত্তৰ-আধুনিক নাৰীৰ ইতিহাসে কেৱল নাৰীৰ অভিজ্ঞতা উদ্ধাৰ কৰাই নহয়, লগতে ভাষা, আলোচনা আৰু ক্ষমতাৰ জৰিয়তে ঐতিহাসিকভাবে 'নাৰী' শ্ৰেণীটো কেনেকৈ উৎপাদিত হৈছে তাক বিশ্লেষণ কৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে। উত্তৰ-আধুনিক নাৰীবাদ জেক ডেৰিডা আৰু জেক লাকানৰ দৰে উত্তৰ-গাঁথনিবাদী চিন্তাবিদসকলৰ দ্বাৰা গভীৰভাৱে প্ৰভাৱিত, যিসকলে যুক্তি দিছিল যে অৰ্থ অস্থিৰ আৰু ই ভাষা আৰু প্ৰতীকৰ ব্যৱস্থাৰ দ্বাৰা গঢ় লয়। হেলেন ছিক্সু, লুচ ইৰিগাৰে আৰু জুলিয়া ক্ৰিষ্টেভাৰ দৰে নাৰীবাদী তাত্ত্বিকসকলে এই অন্তৰ্দৃষ্টিসমূহ লিংগৰ প্ৰশ্নত প্ৰয়োগ কৰিছিল। তেওঁলোকে যুক্তি দিছিল যে পশ্চিমীয়া দৰ্শন আৰু সংস্কৃতি "ফেলোচেনট্ৰিজম" (phallocentrism - পুৰুষ লিংগ কেন্দ্ৰিকতা) ৰ চাৰিওফালে গঠিত। ই এনে এক ব্যৱস্থা যিয়ে পুৰুষত্বৰ দৃষ্টিভংগীক বিশেষাধিকাৰ দিয়ে আৰু নাৰীত্বৰ দৃষ্টিভংগীক প্ৰান্তীয় কৰে। সেয়েহে নাৰীৰ ইতিহাসে পৰীক্ষা কৰিব লাগিব যে পুৰুষ-নিয়ন্ত্ৰিত আলোচনাৰ দ্বাৰা জ্ঞান নিজেই কেনেকৈ গঢ় লৈছে। উত্তৰ-আধুনিক নাৰীবাদী ইতিহাস ৰচনাত এক কেন্দ্ৰীয় বিষয় হৈছে অপৰিহাৰ্যতাবাদৰ (essentialism) সমালোচনা। ই হৈছে ; বিশ্বাস যে নাৰীৰ এক অন্তৰ্নিহিত, নিৰ্দিষ্ট প্ৰকৃতি আছে। পূৰ্বৰ নাৰীবাদী আন্দোলনসমূহে প্ৰায়ে অত্যাচাৰৰ এক উমৈহতীয়া অভিজ্ঞতা ধৰি লৈ 'সকলো নাৰী'ৰ নামত কথা পাতিছিল। উত্তৰ-আধুনিক নাৰীবাদীসকলে যুক্তি দিয়ে যে এই সাৰ্বজনীন শ্ৰেণীটোৱে প্ৰায়ে জাতি, শ্ৰেণী, নৃগোষ্ঠী, যৌনতা আৰু ৰাষ্ট্ৰীয়তাৰ ওপৰত আধাৰিত পাৰ্থক্যসমূহ আওকাণ কৰি বগা, মধ্যবিত্ত, বিষমকামী নাৰীৰ অভিজ্ঞতাক প্ৰতিফলিত কৰে। সেয়েহে উত্তৰ-আধুনিক নাৰীৰ ইতিহাসে এক আন্তঃবিভাজনমূলক (intersectional) দৃষ্টিভংগী গ্ৰহণ কৰে আৰু লিংগই পৰিচয় আৰু ক্ষমতাৰ সৈতে কেনেকৈ ক্ৰিয়া কৰে তাক পৰীক্ষা কৰে। উত্তৰ-আধুনিক দৃষ্টিভংগীয়ে জোৰ দিয়ে যে ইতিহাসবিদসকলে এক সমসত্ব গোট ধৰি লোৱাৰ পৰিৱৰ্তে তেওঁলোকে কোন নাৰীৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিছে সেয়া নিৰ্দিষ্ট কৰিব লাগে। হেলেন ছিক্সুৱে 'écriture féminine' (নাৰীবাদী লিখন) ৰ ধাৰণাটো প্ৰৱৰ্তন কৰিছিল। এই ধাৰণাই নাৰীক ইতিহাসত এনেদৰে লিখিবলৈ উৎসাহিত কৰে যিয়ে পুৰুষত্বৰ যুক্তি আৰু গাঁথনিক প্ৰতিৰোধ কৰে। ছিক্সু ডেৰিডাৰ 'différance' ধাৰণাটোৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত আছিল আৰু যুক্তি দিছিল যে পুৰুষত্বৰ লিখন ক্ৰম, কৰ্তৃত্ব আৰু যুক্তিবাদৰ সৈতে জড়িত, আনহাতে নাৰীত্বৰ লিখন হৈছে তৰল, বিঘ্নিত আৰু সৃজনশীল। ইয়াৰ অৰ্থ কেৱল বৰ্তমানৰ ঐতিহাসিক আখ্যানসমূহত নাৰীক যোগ কৰাই নহয়, ইতিহাস কেনেকৈ লিখা হয় তাকো ৰূপান্তৰিত কৰা। বৰ্ণনামূলক শৈলী, মাত আৰু দৃষ্টিভংগী অতীতৰ প্ৰভাৱশালী বিৱৰণীবোৰক প্ৰত্যাহ্বান জনোৱাৰ বাবে গুৰুত্বপূৰ্ণ সঁজুলি হৈ পৰে। লুচ ইৰিগাৰেয়েও পুৰুষত্বৰ আলোচনাৰ সমালোচনা বিকাশ কৰিছিল এই যুক্তি দি যে সমাজখনে 'নাৰী' বুলি যি বুজে সেয়া প্ৰায়ে পুৰুষৰ কল্পনাৰ প্ৰতিফলন। তেওঁ 'পুৰুষৰ নাৰীত্ব' (পুৰুষৰ দ্বাৰা সংজ্ঞায়িত নাৰী) আৰু 'নাৰীৰ নাৰীত্ব' (নাৰীয়ে নিজেই বুজা নাৰী) ৰ মাজত পাৰ্থক্য দেখুৱাইছিল। ইৰিগাৰেৰ দ্বাৰা অনুপ্ৰাণিত উত্তৰ-আধুনিক ইতিহাসবিদসকলে পৰীক্ষা কৰে যে কেনেকৈ ঐতিহাসিক গ্ৰন্থ, ধৰ্মীয় মতবাদ, চিকিৎসা তত্ত্ব আৰু আইনী বিধিৰদ্ধতাই পুৰুষৰ স্বাৰ্থ পূৰণ কৰা নাৰীৰ ছবি নিৰ্মাণ কৰিছে। এই নিৰ্মাণবোৰ উন্মোচন কৰি তেওঁলোকে দেখুৱাবলৈ বিচাৰে যে পৰিচয় জীৱবিজ্ঞানতকৈ আলোচনাৰ দ্বাৰা কেনেকৈ গঢ় লয়। জুলিয়া ক্ৰিষ্টেভাই নাৰীত্ব পোনপটীয়াকৈ নাৰী জীৱবিজ্ঞানৰ সৈতে জড়িত থকা ধাৰণাটোক প্ৰত্যাহ্বান জনাইছিল। তেওঁ যুক্তি দিছিল যে লিংগ পৰিচয় 'প্ৰতীকী ক্ৰম' (Symbolic order) ৰ ভিতৰত বিকশিত হয়। ই হৈছে ভাষা আৰু সাংস্কৃতিক নিয়মৰ ব্যৱস্থা য'ত এটি শিশু প্ৰৱেশ কৰে। এই দৃষ্টিকোণৰ পৰা 'নাৰী' কোনো প্ৰাকৃতিক বা স্থিৰ শ্ৰেণী নহয় বৰঞ্চ এক সামাজিক নিৰ্মাণ। নাৰীৰ ইতিহাসত, ইয়াৰ ফলত বিভিন্ন ঐতিহাসিক মুহূৰ্তত নাৰী হোৱাৰ

অর্থ কি তাক সাংস্কৃতিক আখ্যান, প্রতীক আৰু প্রতিষ্ঠানসমূহে কেনেকৈ সংজ্ঞায়িত কৰিছে তাৰ এক পৰীক্ষা কৰা হয়। উত্তৰ-আধুনিক নাৰীবাদে বৃহৎ আখ্যান আৰু সার্বজনীন ব্যাখ্যাক সমালোচনা কৰে। মাক্সবাদী বা ৰেডিকেল নাৰীবাদে অত্যাচাৰৰ মূল পুঁজিবাদ বা পিতৃতন্ত্রত বিচাৰি পায়, উত্তৰ-আধুনিক নাৰীবাদীসকলে একক-কাৰণ তত্ত্বৰ প্রতি সন্দেহ প্রকাশ কৰে। তেওঁলোকে যুক্তি দিয়ে যে ক্ষমতা একাধিক, বিক্ষিপ্ত উপায়েৰে কাম কৰে। উত্তৰ-আধুনিক ইতিহাসবিদসকলে বিশ্লেষণ কৰে যে চিকিৎসা, শিক্ষা, আইন আৰু ধর্মৰ দৰে প্রতিষ্ঠানসমূহে নাৰীৰ বিষয়ে 'সত্য' কেনেকৈ প্রস্তুত কৰে। সেয়েহে নাৰীৰ ইতিহাস এই সত্যসমূহ কেনেকৈ নির্মাণ আৰু প্রতিদন্দ্বিতা কৰা হয় তাৰ এক অধ্যয়ন হৈ পৰে। উত্তৰ-আধুনিক দৃষ্টিভংগীৰ আন এক গুৰুত্বপূর্ণ বৈশিষ্ট্য হৈছে অনুশীলনৰ ওপৰত ইয়াৰ গুৰুত্ব। ই পূর্বৰ নাৰীবাদী আৰু উত্তৰ-আধুনিক তত্ত্বসমূহৰ সমালোচনা কৰে, কিন্তু ৰাজনৈতিক কার্য্যৰ প্রতি প্রতিশ্রুতিও বজাই ৰাখে। ই স্বীকাৰ কৰে যে 'নাৰী'ৰ দৰে শ্রেণীসমূহ সামাজিকভাবে নির্মিত হ'ব পাৰে, তথাপিও প্রজনন অধিকাৰ, হিংসা আৰু কর্মক্ষেত্রৰ বৈষম্যৰ দৰে বিষয়সমূহৰ চাৰিওফালে সংগঠিত কৰাৰ বাবে সেইবোৰ কৌশলগতভাৱে উপযোগী হৈ থাকে। এনেদৰে নাৰীৰ ইতিহাসলৈ উত্তৰ-আধুনিক দৃষ্টিভংগীয়ে ঐতিহাসিক অনুসন্ধানৰ বিষয় আৰু পদ্ধতি দুয়োটাকে ৰূপান্তৰিত কৰে। ই সার্বজনীন শ্রেণীসমূহক প্রশ্ন কৰে, অপৰিহার্যতাবাদক সমালোচনা কৰে আৰু নাৰীৰ পৰিচয় গঢ় দিয়াৰ ক্ষেত্রত আলোচনা আৰু ক্ষমতাৰ ভূমিকাক আলোকপাত কৰে। বৈচিত্র্য, আন্তঃবিভাজনমূলকতা আৰু লিংগৰ নির্মিত প্রকৃতিৰ ওপৰত গুৰুত্ব দি, উত্তৰ-আধুনিক নাৰীবাদে সময় আৰু স্থানৰ মাজেৰে নাৰীৰ অভিজ্ঞতাসমূহ বুজাৰ বাবে এক সমালোচনাত্মক কাঠামো আগবঢ়ায়।

২.৯ অস্তিত্ববাদী দৃষ্টিভংগী

নাৰীৰ ইতিহাসৰ প্রতি অস্তিত্ববাদী দৃষ্টিভংগীয়ে স্বাধীনতা, দায়িত্ব, তথ্যগততা (facticity) আৰু অতিক্রমণ (transcendence) ৰ দার্শনিক দৃষ্টিকোণৰ জৰিয়তে নাৰীৰ অৱস্থাক ব্যাখ্যা কৰে। এই দৃষ্টিভংগী প্রধানকৈ জঁ-পল ছাৰঞ্জত্রে আৰু মার্টিন হাইডেগাৰৰ চিন্তাৰ ওপৰত আধাৰিত। অস্তিত্ববাদে বিশ্বাস কৰে যে মানৱ জাতি মৌলিকভাৱে স্বাধীন আৰু নিজৰ জীৱনক অর্থ প্রদান কৰাৰ বাবে দায়বদ্ধ। যেতিয়া এই কাঠামো নাৰীৰ ইতিহাসত প্রয়োগ কৰা হয়, ই প্রকাশ কৰে যে পুৰুষতান্ত্রিক সামাজিক গাঁথনিসমূহে নাৰীৰ স্বাধীনতাক কেনেকৈ বাধাগ্রস্ত কৰিছে। এই দৃষ্টিকোণৰ পৰা চালে নাৰীৰ ইতিহাস হৈ পৰে পুৰুষতান্ত্রিক সমাজৰ দ্বাৰা তেওঁলোকৰ ওপৰত জাপি দিয়া নির্যাতনক অতিক্রম কৰিবলৈ নাৰীয়ে কেনেদৰে সংগ্রাম কৰিছে তাৰ এক অভিলেখ। পুৰুষতান্ত্রিক সমাজত নাৰীৰ ভূমিকা আৰু প্রত্যাশাবোৰ পূর্বনির্ধাৰিত। শৈশৱৰ পৰাই এজনী ছোৱালীক নিষ্ক্রিয়তা, মমতা, আজ্ঞাবহতা, ত্যাগ আদি গুণ গ্রহণ কৰিবলৈ শিকোৱা হয়। এই বৈশিষ্ট্যবোৰক স্বাভাৱিক নাৰীসুলভ গুণ হিচাপে উপস্থাপন কৰা হয়, আনহাতে যুক্তিবাদ, স্বাধীনতা আৰু উচ্চাকাংক্ষাক পুৰুষত্ব হিচাপে ধৰা হয়। কেট মিলেটৰ দৰে নাৰীবাদী চিন্তাবিদসকলে দেখুৱাইছে যে কেনেকৈ এনে লিংগ ভূমিকাসমূহ পুৰুষৰ আধিপত্য বজাই ৰাখিবলৈ কৰা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা। অস্তিত্ববাদী দৃষ্টিভংগীয়ে জোৰ দিয়ে যে এই ভূমিকাসমূহ প্রাকৃতিক সাৰমর্ম নহয় বৰঞ্চ সামাজিকভাবে নির্মিত সীমাবদ্ধতা যিয়ে নাৰীৰ আত্ম-ধাৰণাক গঢ় দিয়ে। পিতৃতন্ত্রৰ অধীনত নাৰীৰ অৱস্থা বুজিবলৈ ছাত্রেৰ 'বেয়া বিশ্বাস' (bad faith) ৰ ধাৰণাটো মূল। বেয়া বিশ্বাস তেতিয়া হয় যেতিয়া এজন ব্যক্তিয়ে নিজৰ স্বাধীনতা অস্বীকাৰ কৰে আৰু সামাজিকভাবে জাপি দিয়া ভূমিকাসমূহৰ সৈতে সম্পূর্ণৰূপে একাত্ম হয়। বেয়া বিশ্বাস হৈছে আত্ম-প্রতাৰণা, য'ত ব্যক্তিয়ে নিজৰ স্বাধীনতাৰ সত্যতা জানে কিন্তু উদ্বেগ আৰু দায়িত্বৰ পৰা হাত সাৰিবলৈ ইয়াক

নিজৰ পৰা লুকুৱাই ৰাখে। পুৰুষতান্ত্ৰিক সমাজত নাৰীয়ে প্ৰতিবন্ধক লিংগ নিয়মসমূহৰ সৈতে ইমানেই গভীৰভাৱে খাপ খাই পৰিব পাৰে যে তেওঁলোকে সেইবোৰক অপৰিহাৰ্য বুলি ভাবে। তেওঁলোকে নিজকে পতিয়ন নিয়ায় যে তেওঁলোকৰ আকাংক্ষাসমূহ পাৰিবাৰিক কৰ্তব্য বা সামাজিক অনুমোদনৰ অধীনস্থ হ'ব লাগিব। ই এনে এক পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি কৰে, য'ত নাৰীয়ে ব্যক্তিগত পছন্দৰ পৰিৱৰ্তে প্ৰত্যাশা অনুসৰি জীৱন নিৰ্বাহ কৰে। অস্তিত্ববাদী নাৰীবাদীসকলে যুক্তি দিয়ে যে পিতৃতন্ত্ৰই গাঁথনিগত পৰিস্থিতি গঢ়ি তোলে যিয়ে বেয়া বিশ্বাসক উৎসাহিত কৰে। অৰ্থনৈতিক নিৰ্ভৰশীলতা, সাংস্কৃতিক নিষেধাজ্ঞা, ধৰ্মীয় মতবাদ আৰু নৈতিক দৰ্শনে প্ৰায়ে নাৰীক ব্যক্তিগত ক্ষেত্ৰত আবদ্ধ কৰি ৰাখে। ইমানুৱেল কান্টৰ ব্যাখ্যাসমূহে প্ৰায়ে যুক্তিবাদক পুৰুষত্বৰ সৈতে একত্ৰিত কৰিছিল, নৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক কৰ্তৃত্বৰ পৰা নাৰীৰ বৰ্জনক শক্তিশালী কৰিছিল। এই ব্যাখ্যাবোৰে এনে এক দৃষ্টিভংগী সৃষ্টি কৰিছিল য'ত নাৰীক কম সক্ষম বুলি গণ্য কৰা হৈছিল। অস্তিত্ববাদী দৃষ্টিকোণৰ পৰা নাৰীৰ নিৰ্যাতন কেৱল বাহ্যিক নহয়, অভ্যন্তৰীণো। পিতৃতন্ত্ৰই নিয়ম আৰু প্ৰত্যাশাৰ জৰিয়তে নাৰীৰ চেতনাক গঢ় দিয়ে যাৰ জৰিয়তে তেওঁলোকৰ স্বাধীনতা সীমিত হৈ পৰে। অৱশ্যে অস্তিত্ববাদে জোৰ দিয়ে যে প্ৰতিবন্ধকতাৰ মাজতো স্বাধীনতা সম্ভৱ। স্বাধীনতা মানে বাধাৰ অনুপস্থিতি নহয়; ৰৰঞ্চ ই হৈছে সেইবোৰৰ প্ৰতি সৃজনশীল আৰু দায়িত্বশীলভাৱে সঁহাৰি জনোৱাৰ ক্ষমতা। সেয়েহে নাৰীৰ ইতিহাসক অতিক্ৰমণৰ ইতিহাস হিচাপে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি। নাৰীবাদী চিন্তাবিদ আৰু কৰ্মীসকলে নাৰীত্বৰ পুৰুষতান্ত্ৰিক সংজ্ঞাক প্ৰত্যাহ্বান জনাইছে। তেওঁলোকে অন্যায় চিনাক্ত কৰিছে, অভিযোগ প্ৰকাশ কৰিছে আৰু ৰাজনৈতিক তথা সামাজিক ৰূপান্তৰ বিচাৰিছে। নিৰ্ধাৰিত ভূমিকাসমূহ গ্ৰহণ কৰিবলৈ অস্বীকাৰ কৰি তেওঁলোকে বেয়া বিশ্বাসক প্ৰত্যাখ্যান কৰি প্ৰকৃত অস্তিত্ব সাব্যস্ত কৰিলে। তেওঁলোকৰ সংগ্ৰামে ছাৰঞ্জত্ৰেৰ এই ধাৰণাটো উপস্থাপন কৰে যে মানুহ স্বাধীন হক্সবলৈ বাধ্য ; আনকি নিৰ্যাতনমূলক পৰিস্থিতিতো তেওঁলোকে কেনেকৈ সঁহাৰি জনাব সেয়া বাছনি কৰিব লাগিব। নাৰীৰ ইতিহাসৰ প্ৰতি অস্তিত্ববাদী দৃষ্টিভংগীয়ে প্ৰতিবন্ধকতা আৰু সম্ভাৱনা দুয়োটাতে গুৰুত্ব দিয়ে। ই পিতৃতন্ত্ৰৰ গভীৰ শিপা স্বীকাৰ কৰে যিবোৰ হৈছে অৰ্থনৈতিক নিয়ন্ত্ৰণ, সাংস্কৃতিক নিয়ম আৰু প্ৰতিষ্ঠানিক ক্ষমতা। একে সময়তে ই নাৰীৰ আত্ম-সংজ্ঞাৰ ক্ষমতাও নিশ্চিত কৰে। নাৰী কেৱল গাঁথনিগত শক্তিৰ বলি নহয়; তেওঁলোক হৈছে নিজৰ পৃথিৱীখনক পুনৰ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ আৰু পুনৰ গঢ় দিবলৈ সক্ষম প্ৰতিনিধি (agents)।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

১. কোনজন প্ৰাৰম্ভিক মাক্সবাদীয়ে নাৰীৰ অধীনতাক ব্যক্তিগত সম্পত্তিৰ সৈতে সংযোগ কৰিছিল?

২ . এংগেলছে কোনখন গ্ৰন্থত নাৰী নিৰ্যাতনৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিছিল?

৩ . প্ৰাৰম্ভিক মাক্সবাদীসকলে কিহে নাৰীক মুক্ত কৰিব বুলি বিশ্বাস কৰিছিল?

৪. উদাৰ নাৰীবাদৰ এজন প্ৰাৰম্ভিক চিন্তাবিদৰ নাম লিখক।

৫ . The Feminine Mystique কোনে লিখিছিল?

৬. নাৰীৰ ইতিহাসলৈ সমাজবাদী দৃষ্টিভংগীৰ এটা অৱদান লিখক।

৭. ৰেডিকেল নাৰীবাদৰ বিকাশ কিয় হৈছিল?

৮. দুজন উত্তৰ-আধুনিক নাৰীবাদী চিন্তাবিদৰ নাম লিখক।

৯ . নাৰীৰ ইতিহাসলৈ অস্তিত্ববাদী দৃষ্টিভংগীয়ে ..... ৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে।

২.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- মাক্সবাদী নাৰীবাদীসকলে ঘৰুৱা শ্রমক উৎপাদনশীল হিচাপে পুনৰ নির্ধাৰণ কৰিছিল, তথাপিও সমালোচকসকলে যুক্তি দিয়ে যে তেওঁলোকে পিতৃতন্ত্র আৰু নাৰীৰ অবৈতনিক কামৰ পৰা পুৰুষৰ বস্তুগত লাভালাভক কম গুৰুত্ব দিছিল।
- ছিগমাণ্ড ফ্রয়েডৰ দ্বাৰা বিকশিত মনোবিশ্লেষণাত্মক দৃষ্টিভংগীয়ে নাৰীৰ ইতিহাসক অংশগ্রহণ, উদ্ধাৰৰ পৰা বিষয়ববীয়া, পৰিচয় আৰু অৱচেতন শক্তিসমূহ বিশ্লেষণ কৰালৈ সলনি কৰিছিল। মনোবিশ্লেষণাত্মক নাৰীবাদীসকলে লিংগক জৈৱিকভাৱে নির্ধাৰিত হোৱাৰ পৰিৱর্তে সাংস্কৃতিক আৰু মানসিকভাৱে নির্মিত বুলি পুনৰ ব্যাখ্যা কৰিছিল।
- নাৰীৰ ইতিহাসলৈ উদাৰ দৃষ্টিভংগীয়ে গণতান্ত্রিক ব্যৱস্থাৰ ভিতৰত সমতা, আইনী সংস্কাৰ আৰু ব্যক্তিগত অধিকাৰৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে।
- ৰেডিকেল নাৰীবাদীসকলে প্রতিষ্ঠানসমূহত পুৰুষৰ আধিপত্য বিশ্লেষণ কৰে, জীৱন্ত অভিজ্ঞতাক অগ্রাধিকাৰ দিয়ে আৰু পৰম্পৰাগত, সংস্কাৰ-কেন্দ্রিক ইতিহাস ৰচনাক প্রত্যাহ্বান জনায়।
- উত্তৰ-আধুনিক নাৰীবাদে ক্তীনাৰীক্তৰ সার্বজনীন ধাৰণাসমূহক প্রশ্ন কৰে, পৰিচয়ক , ভাষা আৰু ক্ষমতাৰ জৰিয়তে সামাজিকভাবে নির্মিত বুলি গুৰুত্ব দিয়ে। জেক ডেৰিডা আৰু জুলিয়া ক্রিষ্টেভাৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হৈ ই অপৰিহার্যতাবাদ আৰু বৃহৎ আখ্যানসমূহৰ সমালোচনা কৰে।

২. ১২ খতিয়ান

১. ফ্রেডৰিখ এংগেলছ।

২. The Origin of the Family, Private Property and the State

৩. মজুৰি শ্রমত একত্রীকৰণ।

৪. মেৰী উলষ্টোনক্রাফ্ট

৫. বেটি ফ্রিডান

৬. ই অবৈতনিক ঘৰুৱা শ্রমৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল

৭. নাগৰিক অধিকাৰ আৰু যুদ্ধ বিৰোধী প্রচাৰৰ দৰে বহল ৰেডিকেল সামাজিক আন্দোলনৰ ভিতৰত নাৰীৰ হতাশাৰ পৰা ৰেডিকেল নাৰীবাদৰ বিকাশ হৈছিল।

৮. হেলেন ছিক্সু আৰু লুচ ইৰিগাৰে,

৯. প্রতিবন্ধকতা আৰু সম্ভাৱনা (Constraint and possibility)

২.১ অধিক জানিবলৈ

* Scott, Joan Wallach. (1986) "Gender: A Useful Category of Historical Analysis." *American Historical Review* 91, (5) 1053–1075.

* Janet A. Nes, Peter Iadicola, (1989) Toward a Definition of Feminist Social Work: A Comparison of Liberal, Radical, and Socialist Models, *Social Work,* Volume 34, (I), Pages 12–21, https://doi.org/10.1093/sw/34.1.12
* Ebert, Teresa L. (1991) "The 'Difference' of Postmodern Feminism." *College English 53,* 886–904. https://doi.org/10.2307/377692.
* Moi, Toril. (1986) "Existentialism and Feminism: The Rhetoric of Biology in the Second Sex." *Oxford Literary Review,* 8, no. (1/2) 88–95. [suspicious link removed].
* Hartmann, H. I. (1979). The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a more Progressive Union. *Capital & Class,* 3 (2), 1-33. https://doi.org/10.1177/030981687900800102

২.১৩ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১. নাৰীৰ ইতিহাসৰ প্ৰতি মাৰ্ক্সবাদী দৃষ্টিভংগী সমালোচনাত্মকভাৱে পৰীক্ষা কৰক।

২. ঘৰুৱা কাম আৰু উদ্বৃত্ত মূল্যৰ বোজা বুজিলৈ মাৰ্ক্সবাদী নাৰীবাদীসকলৰ অৱদান আলোচনা কৰক।

৩. অষ্টাদশ শতিকাৰ পৰা বিংশ শতিকালৈ উদাৰ নাৰীবাদৰ ঐতিহাসিক বিকাশ আলোচনা কৰক।

৪. মাৰ্ক্সবাদ আৰু ৰেডিকেল নাৰীবাদৰ সংমিশ্ৰণ হিচাপে নাৰীৰ ইতিহাসৰ প্ৰতি সমাজবাদী দৃষ্টিভংগী সমালোচনাত্মকভাৱে পৰীক্ষা কৰক।

গোট ৩ : নাৰীৰ ইতিহাস চৰ্চা ২

অধ্যায় গাঁথনি

৩. ১ উদ্দেশ্য

৩. ২ পৰিচয়

৩. ৩ উৎস

- আৰ্কাইভেল উৎসসমূহ
- নন আৰ্কাইভেল উৎসসমূহ

৩. ৪ পদ্ধতি ঃ পৰম্পৰাগত উৎসসমূহৰ পুনৰীক্ষণ

- মৌখিক ইতিহাস আৰু পৰম্পৰা

৩. ৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৩. ৬ অগ্রগতি খতিয়ান

৩. ৭ অধিক জানিবলৈ

৩. ৮ আৰ্হি প্রশ্ন

৩. ১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- নাৰীৰ ইতিহাস চৰ্চাৰ ক্ষেত্রত ব্যৱহৃত বিভিন্ন উৎসসমূহ বুজিব পাৰিব।
- নাৰীৰ ইতিহাসৰ বাবে এনে উৎস আৰু পৰম্পৰাসমূহৰ গুৰুত্ব পৰীক্ষা কৰিব পাৰিব।
- নাৰীৰ ইতিহাস চৰ্চা কৰোঁতে প্রয়োগ হোৱা ইতিহাস লিখন পদ্ধতিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।

৩. ২ পৰিচয়

নাৰীৰ ইতিহাস লিখাৰ অর্থ হ'ল গতানুগতিক ঐতিহাসিক আখ্যানসমূহত সঘনাই আওকাণ কৰা, নীৰৱ কৰা বা প্রান্তীয়কৰণ কৰা অভিজ্ঞতাসমূহ উদ্ধাৰ কৰা, ব্যাখ্যা কৰা আৰু মাত দিয়া। যিহেতু বেছিভাগ পৰম্পৰাগত ইতিহাস ৰাজনৈতিক ক্ষমতা, যুদ্ধ আৰু অভিজাত পুৰুষ খেলুৰৈসকলৰ ওপৰত কেন্দ্রীভূত আছিল, সেয়েহে নাৰীৰ ইতিহাস গৱেষণা কৰিবলৈ উৎস আৰু পদ্ধতি দুয়োটাকে পুনৰ চিন্তা কৰাৰ প্রয়োজন। নাৰীৰ ইতিহাসৰ উৎসৰ দুটা প্রধান ভাগ হৈছে সমলভিত্তিক (archival) আৰু অসমলভিত্তিক (non-archival)। লোকপিয়লৰ প্রতিবেদন, আদালতৰ গোচৰ, প্রশাসনিক যোগাযোগ, মিছনাৰীৰ লিখনী, সংস্কাৰকৰ সাহিত্য, শৈক্ষিক অভিলেখ, আৰু বিবাহ, সম্পত্তি আৰু শ্রমৰ সৈতে জড়িত আইনী নথিপত্র আদি চৰকাৰী অভিলেখসমূহৰ উদাহৰণ, যিবোৰ আৰ্কাইভত পোৱা যায়। এই নথিপত্রসমূহ বেছিভাগেই পুৰুষ কর্তৃপক্ষৰ দ্বাৰা সৃষ্টি কৰা হোৱাৰ পিছতো, ইয়াত সঘনাই নাৰীৰ জীৱন, ভূমিকা আৰু সামাজিক মর্যাদাৰ বিষয়ে গুৰুত্বপূর্ণ কিন্তু পৰোক্ষ বিৱৰণ অন্তর্ভুক্ত কৰা দেখা যায়। নাৰীৰ সাময়িকী, বাতৰিকাকত, আলোচনী আৰু আত্মজীৱনী আদিয়ে ৰাজহুৱা জীৱন, সংস্কাৰমূলক পদক্ষেপ আৰু দৈনন্দিন প্রত্যাহ্বানসমূহত নাৰীৰ অংশগ্রহণৰ ওপৰত পোহৰ পেলায়। নাৰীৰ অভিজ্ঞতাসমূহ পুনৰ নির্মাণ কৰোঁতে, অসমলভিত্তিক সামগ্রীসমূহো সমানেই গুৰুত্বপূর্ণ। লোকগীত, আখ্যান, সাধুকথা, আচাৰ-অনুষ্ঠান,

বস্তুগত সংস্কৃতি, সাজ-পাৰ, ঘৰুৱা সামগ্ৰী, ফটো আৰু দৃশ্যমান কলা আদি ইয়াৰ কিছুমান উদাহৰণ । এই সমলসমূহে ইতিহাসবিদসকলক অনুভৱ, দৃঢ়বিশ্বাস কৰোৱাৰ লগতে শ্ৰম আৰু চৰকাৰী আৰ্কাইভত খুব কমেইহে দেখা পোৱা সাংস্কৃতিক ৰীতি-নীতিসমূহ বুজাতো সহায় কৰে। কবিতা আৰু উপন্যাসকে ধৰি সাহিত্যতো নাৰী আৰু লিংগ সম্পৰ্কৰ ওপৰত আধুনিক দৃষ্টিভংগী প্ৰতিফলিত হয়।

নাৰীৰ ইতিহাসে পদ্ধতিৰ ক্ষেত্ৰত এক আন্তঃশাখা দৃষ্টিভংগী গ্ৰহণ কৰে, যক্সত লিংগ অধ্যয়ন, সাহিত্য অধ্যয়ন, সমাজবিজ্ঞান আৰু নৃতত্ত্বৰ ধাৰণাসমূহ অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হয়। পুৰুষৰ আধিপত্য থকা আখ্যানসমূহত নাৰীৰ উপস্থিতি বিচাৰি উলিয়াবলৈ, ইতিহাসবিদসকলে গ্ৰন্থসমূহ ক্লবিপৰীত দৃষ্টিকোণৰ পৰা" (against the grain) পৰীক্ষা কৰে। নাৰীৰ অভিজ্ঞতাৰ বৈচিত্ৰ্য আৰু ঐতিহাসিক নিৰ্দিষ্টতা স্বীকাৰ কৰি শ্ৰেণী, বৰ্ণ, নৃগোষ্ঠী আৰু ভূগতিক সকলো দিশ বিবেচনা কৰা হয়। নাৰীৰ ইতিহাসত, অতি কম লিখিত অভিলেখ থকা সমাজৰ বাবে মৌখিক ইতিহাস বিশেষভাৱে গুৰুত্বপূৰ্ণ। সাক্ষাৎকাৰ, জীৱন ইতিহাস আৰু সামূহিক স্মৃতিৰ জৰিয়তে কাম, পৰিয়াল, প্ৰব্ৰজন, প্ৰতিৰোধ আৰু জীয়াই থকাৰ অভিজ্ঞতাসমূহ সংৰক্ষণ কৰা হয়। মৌখিক পৰম্পৰা, সন্মিলন আৰু সামূহিক আচৰণৰ দৰে পৰম্পৰাগত উৎসসমূহে ঐতিহাসিক জ্ঞানক আৰু অধিক বৃদ্ধি কৰে। ফলস্বৰূপে, নাৰীৰ ইতিহাস অধ্যয়নে ইতিহাসৰ সংজ্ঞাক বহল কৰে আৰু ইয়াক অধিক সামাজিক তাৎপৰ্য, সূকঞ্জষ্মতা আৰু অন্তৰ্ভুক্তিমূলক ৰূপ প্ৰদান কৰে।

৩. ৩ উৎস

- **আৰ্কাইভেল উৎস সমূহ**

নাৰীৰ বিষয়ে লিখিবলৈ পৰম্পৰাগত ৰাজনৈতিক আৰু প্ৰশাসনিক অভিলেখৰ বাহিৰলৈ চোৱাৰ প্ৰয়োজন। নাৰীৰ অভিজ্ঞতাসমূহ প্ৰায়ে প্ৰান্তীয় কৰা হৈছিল বা পৰোক্ষভাৱে লিপিৱদ্ধ কৰা হৈছিল, সেয়েহে ইতিহাসবিদসকলে তেওঁলোকৰ জীৱন, শ্ৰম, আৱেগ আৰু এজেণ্ডা পুনৰ নিৰ্মাণ কৰিবলৈ সমলভিত্তিক আৰু অসমলভিত্তিক দুয়োবিধ সামগ্ৰী অতি সাৱধানতাৰে অধ্যয়ন কৰিব লাগিব।

সমলভিত্তিক উৎসসমূহ হৈছে চৰকাৰীভাৱে ৰক্ষণাবেক্ষণ কৰা লিখিত অভিলেখসমূহ। যদিও ইয়াৰে বেছিভাগেই পুৰুষ কৰ্তৃপক্ষ (ঔপনিৱেশিক প্ৰশাসক, সংস্কাৰক, মিছনাৰী বা বিচাৰক)ৰ দ্বাৰা লিখা হৈছিল, তথাপিও ই গুৰুত্বপূৰ্ণ তথ্য প্ৰদান কৰে। চৰকাৰী অভিলেখ, যেনে ; লোকপিয়লৰ প্ৰতিবেদন, ৰাজহ নথিপত্ৰ, আৰু প্ৰশাসনিক যোগাযোগ, আৰ্কাইভেল তথ্যৰ মূল্যবান উৎস। ভাৰতৰ ঔপনিৱেশিক লোকপিয়লৰ পৰিসংখ্যাই নাৰী শিক্ষা, বিধৱা অৱস্থা, বিবাহৰ বয়স আৰু বৃত্তিমূলক স্থানসমূহৰ আৰ্হি দেখুৱায়। উত্তৰাধিকাৰ, বাল্য বিবাহ, বিধৱা বিবাহ আৰু ঘৰুৱা নিৰ্যাতনৰ সৈতে জড়িত আইনী গোচৰৰ দৰে আইনী নথিপত্ৰই নাৰীৰ আইনী মৰ্যাদা আৰু পৰিয়ালৰ গতিশীলতাৰ ওপৰত পোহৰ পেলায়।

বিধানমণ্ডলৰ বিতৰ্ক আৰু সংস্কাৰৰ নথিপত্ৰসমূহো গুৰুত্বপূৰ্ণ। বিধৱা বিবাহ আইন (১৮৫৬) আৰু সন্মতিৰ বয়স আইন (১৮৯১) ৰ ওপৰত হোৱা আলোচনাই নাৰীৰ শৰীৰ, নৈতিকতা আৰু অধিকাৰৰ ওপৰত বৰ্তমানৰ দৃষ্টিভংগী প্ৰকাশ কৰে। একেদৰে, মিছনাৰীৰ অভিলেখ আৰু বিদ্যালয়ৰ প্ৰতিবেদনসমূহে নাৰী শিক্ষাৰ প্ৰসাৰ আৰু ইয়াৰ সন্মুখীন হোৱা সামাজিক বিৰোধিতাৰ সবিশেষ দাঙি ধৰে। ব্যক্তিগত ৰচনাসমূহ হৈছে আন এটা মূল্যবান আৰ্কাইভেল ক্ষেত্ৰ। নাৰীৰ দ্বাৰা লিখিত ডায়েৰী, চিঠি, আত্মজীৱনী আৰু স্মৃতিকথাই তেওঁলোকৰ

ধাৰণা আৰু অভিজ্ঞতাসমূহলৈ প্ৰত্যক্ষ প্ৰৱেশাধিকাৰ প্ৰদান কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, নাৰী সংস্কাৰক বা জাতীয়তাবাদী কৰ্মীসকলৰ স্মৃতিকথাই ৰাজহুৱা জীৱনত তেওঁলোকৰ অংশগ্ৰহণৰ লগতে ব্যক্তিগত আৰু ৰাজনৈতিক ভূমিকাৰ মাজৰ বিৰোধসমূহ প্ৰদৰ্শন কৰে। বামা বোধিনী পত্ৰিকা আৰু স্ত্ৰী ধৰ্মৰ দৰে নাৰীৰ বাতৰিকাকত আৰু প্ৰকাশনসমূহে শিক্ষা, জাতীয়তাবাদ আৰু নাৰীৰ অধিকাৰৰ ওপৰত হোৱা বিতৰ্কসমূহ প্ৰতিফলিত কৰে। বাতৰিকাকত আৰু আলোচনীসমূহে সামাজিক সংস্কাৰ আন্দোলন, শ্ৰম বিবাদ আৰু জাতীয়তাবাদী ৰাজনীতিত নাৰীৰ অংশগ্ৰহণৰো অভিলেখ ৰাখে। নাৰীসকল লেখক নহ'লেও, তেওঁলোকৰ ওপৰত লিখা কাহিনীসমূহে ৰাজহুৱা জীৱনত তেওঁলোকৰ উপস্থিতি প্ৰমাণ কৰে।

- **নন আৰ্কাইভেল উৎস সমূহ**

এই উৎসসমূহ সমানেই তাৎপৰ্যপূৰ্ণ কাৰণ বহু নাৰীয়ে, বিশেষকৈ প্ৰান্তীয় সম্প্ৰদায়ৰ নাৰীসকলে লিখিত অভিলেখ ৰাখি থৈ যোৱা নাছিল। এই সামগ্ৰীসমূহে ইতিহাসবিদসকলক চহকী, মহানগৰীয় বা শিক্ষিত নাৰীৰ জীৱনৰ বাহিৰলৈ চোৱাত সহায় কৰে। মৌখিক পৰম্পৰাসমূহ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ উৎস। লোকগীত, নিচুকনি গীত, বিয়া নাম আৰু চহা গীতসমূহে সঘনাই নাৰীৰ অনুভূতি, হতাশা আৰু সামাজিক বাস্তৱতাক প্ৰতিফলিত কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, কৃষক নাৰীৰ লোকগীতসমূহে প্ৰব্ৰজন, ঘৰুৱা দুখ-কষ্ট বা পুৰুষতান্ত্ৰিক শাসনৰ বিৰুদ্ধে বিদ্ৰোহৰ দৰে বিষয়সমূহ সামৰি লক্ষ্য পাৰে। বস্তুগত সংস্কৃতিয়ে আন এক মাত্ৰা যোগ কৰে। সাজ-পাৰ, আ-অলংকাৰ, ঘৰুৱা সামগ্ৰী, যঁতৰ, তাঁতশাল আৰু কৃষি সঁজুলিসমূহে নাৰীৰ অৰ্থনৈতিক কৰ্তব্য আৰু দৈনন্দিন শ্ৰম প্ৰদৰ্শন কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, অসমত পৰম্পৰাগত তাঁতশালে ঘৰুৱা অৰ্থনীতি আৰু সাংস্কৃতিক পৰিচয়লৈ নাৰীৰ অৱদানক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে।

ফটো, চিত্ৰাংকন, আৰু বিজ্ঞাপনৰ দৰে দৃশ্যমান সামগ্ৰীসমূহে নাৰীক কেনেকৈ চিত্ৰিত কৰা হৈছিল আৰু তেওঁলোকে নিজকে কেনেকৈ উপস্থাপন কৰিছিল তাক দেখুৱায়। সময়ৰ লগে লগে সাজ-পাৰৰ আৰ্হি, শৰীৰৰ ভাষা আৰু ৰাজহুৱা উপস্থিতিৰ পৰিৱৰ্তনে লিংগ প্ৰত্যাশাৰ পৰিৱৰ্তনসমূহ প্ৰকাশ কৰে। সাহিত্য আৰু লোককথা দুয়োটাই অপৰিহাৰ্য। পুৰুষ আৰু নাৰী দুয়োৰে দ্বাৰা ৰচিত উপন্যাস, চুটিগল্প আৰু নাটকে নাৰীৰ শিক্ষা, বিবাহ আৰু স্বাধীনতা সম্পৰ্কীয় বৰ্তমানৰ বিতৰ্কসমূহ উত্থাপন কৰে। পৌৰাণিক আখ্যান আৰু কাহিনীসমূহৰ পুনৰঞ্জ্যাখ্যাই লিংগ নিয়ম আৰু সামাজিক প্ৰত্যাশাবোৰ প্ৰকাশ কৰিব পাৰে। শেষত, নাৰীৰ ইতিহাস গৱেষণা কৰিবলৈ আৰ্কাইভেল সামগ্ৰীসমূহৰ এক সমালোচনাত্মক ব্যাখ্যাৰ লগতে নন আৰ্কাইভেল আৰু পৰম্পৰাগত উৎসসমূহৰ প্ৰতি শ্ৰদ্ধা থকাৰ প্ৰয়োজন। চৰকাৰী উৎসসমূহৰ সৈতে মৌখিক, বস্তুগত, আৰু সাংস্কৃতিক তথ্য একত্ৰিত কৰি ইতিহাসবিদসকলে নাৰীৰ ঐতিহাসিক অভিজ্ঞতাসমূহৰ এক অধিক ব্যাপক চিত্ৰ গঢ়ি তুলিব পাৰে।

৩. ৪ পদ্ধতি ঃ (পৰম্পৰাগত উৎসসমূহৰ পুনৰীক্ষণ)

নাৰীৰ ইতিহাসৰ বাবে এক সুকীয়া আৰু সাৱধানতাৰে নিৰ্মিত কৌশলৰ প্ৰয়োজন, কিয়নো পৰম্পৰাগত ইতিহাস ৰচনাত নাৰীৰ অভিজ্ঞতাসমূহ সঘনাই আওকাণ কৰা, অৱমূল্যায়ন কৰা বা ভুলভাৱে ব্যাখ্যা কৰা হৈছিল। নাৰীৰ ইতিহাসৰ পদ্ধতিৰ ভিতৰত আছে বৰ্তমানৰ উৎসসমূহৰ পুনৰঞ্জ্যাখ্যা কৰা, বিকল্প প্ৰমাণ সংগ্ৰহ কৰা আৰু নাৰীৰ জীৱন অৰ্থপূৰ্ণভাৱে পুনৰ নিৰ্মাণ কৰিবলৈ আন্তঃশাখা পদ্ধতিসমূহ প্ৰয়োগ কৰা।

এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ পদ্ধতিগত নীতি হৈছে 'বিপৰীত দৃষ্টিকোণৰ পৰা পঢ়া' (reading against the grain)।

- Scott

যিহেতু বেছিভাগ ঐতিহাসিক নথিপত্ৰ পুৰুষ প্ৰশাসক, সংস্কাৰক বা ৰাজনৈতিক নেতাৰ দ্বাৰা সৃষ্টি কৰা হৈছিল, সেয়েহে নাৰীক সঘনাই পৰোক্ষভাৱে বা গতানুগতিক তালিকাত চিত্ৰিত কৰা হয়। লুকাই থকা কণ্ঠস্বৰ আৱিষ্কাৰ কৰিবলৈ নাৰীৰ ইতিহাসৰ ইতিহাসবিদসকলে এই নথিপত্ৰসমূহ পৰীক্ষা কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, উত্তৰাধিকাৰৰ বিবাদৰ আদালতৰ অভিলেখসমূহে নাৰীয়ে সম্পত্তিৰ অধিকাৰ দাবী কৰা দেখুৱাব পাৰে, যদিও চৰকাৰী ৰায়দানে তেওঁলোকৰ এজেঞ্চীক গুৰুত্বহীন কৰে। একেদৰে বাল্য বিবাহ বা বিধৱা অৱস্থাৰ দৰে ষ্টসামাজিক ব্যাধিক্টৰ ৰূপৰেখা দাঙি ধৰা ঔপনিৱেশিক অভিলেখসমূহ কেৱল ঔপনিৱেশিক দৃষ্টিভংগীৰ পৰিৱৰ্তে নাৰীৰ দৈনন্দিন অভিজ্ঞতাসমূহ ভালদৰে বুজিবলৈ পুনৰ অধ্যয়ন কৰা উচিত।

আন এটা অপৰিহাৰ্য কৌশল হৈছে এক আন্তঃশাখা কাঠামো ব্যৱহাৰ কৰা। নাৰীৰ ইতিহাসত সমাজবিজ্ঞান, নৃতত্ত্ব, সাহিত্য অধ্যয়ন, অৰ্থনীতি, আৰু লিংগ অধ্যয়ন অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হয়। উদাহৰণস্বৰূপে, চাহ বাগিচা বা বস্ত্ৰ উৎপাদনত নাৰীৰ শ্ৰমৰ গৱেষণা কৰিবলৈ অৰ্থনৈতিক ইতিহাসৰ সৈতে সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক বিশ্লেষণ একত্ৰিত কৰাৰ প্ৰয়োজন। নৃতাত্ত্বিক ক্ষেত্ৰ অধ্যয়ন, গ্ৰাম্য সমাজত নাৰীৰ ভূমিকাক সংজ্ঞায়িত কৰা আচাৰ-অনুষ্ঠান আৰু আত্মীয়তা ব্যৱস্থাসমূহ ব্যাখ্যা কৰাত সহায়ক হক্সব পাৰে। গ্ৰন্থ বা আত্মজীৱনীৰ সাহিত্যিক বিশ্লেষণে নাৰীৰ অভিজ্ঞতাৰ আৱেগিক আৰু মানসিক দিশসমূহ প্ৰকাশ কৰিব পাৰে।

এই পদ্ধতিয়ে সাধাৰণ জীৱন আৰু মাইক্ৰ'হিষ্ট্ৰীৰ (microhistory) ওপৰতো গুৰুত্ব দিয়ে। কেৱল অভিজাত ৰাজনৈতিক নেতাসকলৰ ওপৰত কেন্দ্ৰীভূত হোৱাৰ পৰিৱৰ্তে, নাৰীৰ ইতিহাসবিদসকলে সঘনাই সাধাৰণ নাৰী-কৃষক, শ্ৰমিক, গৃহিণী, আৰু শিল্পীসকলৰ জীৱন পুনৰ নিৰ্মাণ কৰে। কৃষি সমাজত নাৰীৰ দৈনন্দিন কাম-কাজসমূহ, যেনে পানী সংগ্ৰহ কৰা, কাপোৰ বোৱা আৰু খেতি কৰা আদি পৰীক্ষা কৰিলে তেওঁলোকৰ অৰ্থনৈতিক অৱদানসমূহ পোহৰলৈ আহে, যিবোৰ পৰম্পৰাগত ইতিহাসত আওকাণ কৰা হৈছিল। এখন নিৰ্দিষ্ট চহৰ বা পৰিয়ালৰ ওপৰত কৰা মাইক্ৰক্স-ঐতিহাসিক গৱেষণাই লিংগ সম্পৰ্ক আৰু সামাজিক পৰিৱৰ্তনৰ বহল আৰ্হিসমূহ দেখুৱাব পাৰে। মৌখিক ইতিহাস হৈছে এক গুৰুত্বপূৰ্ণ পদ্ধতিগত সঁজুলি। বহু নাৰীয়ে, বিশেষকৈ প্ৰান্তীয় পটভূমিৰ নাৰীসকলে, লিখিত অভিলেখ ৰখা নাছিল। সাক্ষাৎকাৰ, জীৱন আখ্যান আৰু সম্প্ৰদায়ৰ স্মৃতিয়ে ইতিহাসবিদসকলক প্ৰব্ৰজন, শ্ৰম, প্ৰতিৰোধ আৰু পা�ৰিবাৰিক জীৱন লিপিৱদ্ধ কৰিবলৈ সক্ষম কৰে। স্বাধীনতা আন্দোলন বা কৃষক সংগ্ৰামত অংশগ্ৰহণ কৰা নাৰীৰ মৌখিক সাক্ষ্যই সঘনাই এনে আৱেগিক প্ৰৱণতা আৰু সামাজিক সংহতি প্ৰদৰ্শন কৰে যিবোৰ চৰকাৰী প্ৰতিবেদনত অন্তৰ্ভুক্ত নহয়। অৱশ্যে ইতিহাসবিদসকলে স্মৃতিক সমালোচনাত্মকভাৱে মূল্যায়ন কৰিব লাগিব, এই কথা স্বীকাৰ কৰি যে ই নিৰ্বাচিত হ'ব পাৰে বা পৰৱৰ্তী পৰিঘটনাসমূহৰ দ্বাৰা পৰিৱৰ্তিত হ'ব পাৰে। আন এটা পদ্ধতিগত দৃষ্টিভংগী হৈছে আন্তঃবিভাজনমূলকতা (intersectionality), যিয়ে স্বীকাৰ কৰে যে নাৰীৰ অভিজ্ঞতাসমূহ কেৱল লিংগৰ দ্বাৰাই নহয় বৰঞ্চ শ্ৰেণী, বৰ্ণ, জাতি, ধৰ্ম আৰু ভূগতিক অৱস্থানৰ দ্বাৰাও প্ৰভাৱিত হয়। উচ্চ-বৰ্ণৰ মহানগৰীয়া নাৰীৰ জীৱন জনজাতীয় কৃষি শ্ৰমিকৰ জীৱনতকৈ বহু পৰিমাণে পৃথক। ফলস্বৰূপে, নাৰীৰ ইতিহাসে নাৰীক এক অবিভাজ্য গোট হিচাপে বিবেচনা কৰাৰ পৰা বিৰত থাকে, ইয়াৰ পৰিৱৰ্তে বৈচিত্ৰ্য আৰু বহুমুখী পৰিচয়ৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে। শেষত, নাৰীৰ ইতিহাসে সঘনাই গ্ৰহণযোগ্য ঐতিহাসিক শ্ৰেণীবিভাজনসমূহক প্ৰশ্ন কৰাৰ প্ৰয়োজনবোধ কৰায় । ই ঘৰুৱা জীৱন, প্ৰজনন আৰু ঘৰুৱা শ্ৰমৰ ঐতিহাসিক তাৎপৰ্য প্ৰদৰ্শন কৰি ৰাজহুৱা আৰু ব্যক্তিগত ক্ষেত্ৰৰ মাজৰ পৰম্পৰাগত পাৰ্থক্যক প্ৰশ্ন কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, নাৰী শিক্ষা বা বিধৱা বিবাহৰ ওপৰত হোৱা বিতৰ্কসমূহে পাৰিবাৰিক ব্যৱস্থাৱলীৰ ৰাজনৈতিক প্ৰকৃতি আলোকপাত কৰে।

নাৰীৰ ইতিহাসৰ পদ্ধতিয়ে সমালোচনাত্মক উৎস পঠন, আন্তঃশাখা বিশ্লেষণ, মৌখিক সাক্ষ্য আৰু দৈনন্দিন জীৱন তথা আন্তঃবিভাজনমূলকতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। এনে কৰাৰ জৰিয়তে ই কেৱল নাৰীৰ অভিজ্ঞতাসমূহ উদ্ধাৰ কৰাই নহয় বৰঞ্চ ইতিহাসৰ বিস্তৃত অনুশীলনকো পুনৰ গঢ় দিয়ে।

নাৰীৰ ইতিহাস গৱেষণাৰ ক্ষেত্ৰত পৰম্পৰাগত উৎসসমূহৰ পুনৰীক্ষণ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ পদ্ধতিগত পদক্ষেপ, কিয়নো বেছিভাগ ঐতিহাসিক নথিপত্ৰ পুৰুষতান্ত্ৰিক গাঁথনিৰ ভিতৰত সৃষ্টি কৰা হৈছিল। পৰম্পৰাগত ইতিহাসসমূহ মূলতঃ ৰাজনৈতিক বিৱৰণী, চৰকাৰী নথিপত্ৰ, ধৰ্মীয় গ্ৰন্থ আৰু অভিজাত সাহিত্য কৰ্মৰ ওপৰত আধাৰিত আছিল, যিয়ে সঘনাই নাৰীৰ কণ্ঠস্বৰক প্ৰান্তীয় বা আওকাণ কৰিছিল। এই পৰম্পৰাগত সামগ্ৰীসমূহ বৰ্জন কৰাৰ পৰিৱৰ্তে, নাৰীবাদী ইতিহাসবিদসকলে নাৰীৰ জীৱনৰ পূৰ্বে অজ্ঞাত দিশসমূহ প্ৰকাশ কৰিবলৈ এইবোৰক সমালোচনাত্মকভাৱে পুনৰ ব্যাখ্যা কৰে।

ধৰ্মীয় আৰু আইনী সাহিত্যসমূহে এক অত্যাৱশ্যকীয় পৰম্পৰাগত উৎস হিচাপে কাম কৰে। সামাজিক মানদণ্ডসমূহ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ ধৰ্মশাস্ত্ৰ, ইছলামিক ন্যায়শাস্ত্ৰৰ গ্ৰন্থ আৰু প্ৰথাগত আইন ব্যৱস্থাসমূহ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে। আগৰ ইতিহাসবিদসকলে নিৰ্দেশনামূলক লিখনীসমূহক নাৰীৰ মৰ্যাদাৰ প্ৰত্যক্ষ প্ৰকাশ হিচাপে ব্যাখ্যা কৰিছিল। অৱশ্যে, সূক্ষ্মভাৱে পৰীক্ষা কৰিলে এইটো স্পষ্ট হৈ পৰে যে তেওঁলোকে প্ৰায়ে জীৱন্ত বাস্তৱতাতকৈ আদৰ্শসমূহহে চিত্ৰিত কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, নাৰীৰ আজ্ঞাবহতা বা বিধৱা প্ৰথাৰ ওপৰত থকা নিষেধাজ্ঞাসমূহে নাৰীৰ আচৰণ নিয়ন্ত্ৰণ কৰাৰ প্ৰয়াস প্ৰকাশ কৰিব পাৰে, যাৰ অৰ্থ হ'ল নাৰীৰ প্ৰকৃত আচৰণবোৰ অধিক বৈচিত্ৰ্যপূৰ্ণ আৰু বিতৰ্কিত আছিল। নিৰ্দেশনাক অনুশীলনৰ পৰা পৃথক কৰি ইতিহাসবিদসকলে সমাজত লিংগ বিবাদসমূহৰ বিষয়ে এক উন্নত বুজাবুজি লাভ কৰিব পাৰে।

ৰাজসভাৰ বিৱৰণী আৰু ৰাজকীয় অভিলেখসমূহো পুনৰ ব্যাখ্যা কৰাৰ প্ৰয়োজন । এই গ্ৰন্থসমূহে মূলতঃ ৰজা, যুদ্ধ আৰু প্ৰশাসনৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে, য'ত নাৰীৰ উল্লেখ কেৱল বিবাহৰ মিত্ৰতা বা উত্তৰাধিকাৰৰ সংগ্ৰামৰ প্ৰেক্ষাপটতহে পোৱা যায়। অৱশ্যে, সূক্ষ্মভাৱে চালে নাৰীৰ ৰাজনৈতিক ক্ষমতা উন্মোচন হ'ব পাৰে। ৰাণীসকলে ৰাজপ্ৰতিনিধি হিচাপে কাৰ্যনিৰ্বাহ কৰা, ৰাজমাতা সকলে ৰজাসকলক পৰামৰ্শ দিয়া আৰু কূটনীতিগত বিবাহত ৰাজকুমাৰীসকলৰ উল্লেখসমূহে তেওঁলোকৰ পৰোক্ষ কিন্তু গুৰুত্বপূৰ্ণ ৰাজনৈতিক ভূমিকাসমূহ আলোকপাত কৰে। আনকি চমু মন্তব্যসমূহেও অভিজাত ব্যৱস্থাসমূহৰ ভিতৰত নাৰীৰ এজেণ্ডীৰ ওপৰত পোহৰ পেলাব পাৰে। মহাকাব্য, কবিতা আৰু ধ্ৰুপদী ট্ৰেজেডীৰ দৰে সাহিত্যিক কৰ্মসমূহ হৈছে আন এক পৰম্পৰাগত উৎস । নাৰী চৰিত্ৰসমূহক কেৱল প্ৰতীকী সত্তা হিচাপে চোৱাৰ পৰিৱৰ্তে, ইতিহাসবিদসকলে এই প্ৰতিনিধিত্বসমূহে বৰ্তমানৰ লিংগ দৃষ্টিভংগীক কেনেকৈ প্ৰতিফলিত কৰে তাক অনুসন্ধান কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, আদৰ্শ পত্নী, বিদ্ৰোহী নায়িকা বা বিদুষী নাৰীৰ চিত্ৰায়নে শিক্ষা, যৌনতা আৰু স্বতন্ত্ৰতাৰ ওপৰত চলি থকা সামাজিক সংঘাতসমূহ প্ৰতিফলিত কৰিব পাৰে। লোককথা আৰু মালিতাসমূহত সঘনাই বিকল্প কাহিনীসমূহ থাকে যক্ষত নাৰীয়ে পৰম্পৰাগত পুৰুষতান্ত্ৰিক মানদণ্ডৰ বিৰোধিতা কৰি ৰক্ষক, যোদ্ধা বা সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰী হিচাপে কাম কৰে।
প্ৰশাসনিক অভিলেখ আৰু আয়ৰ নথিপত্ৰসমূহো লিংগ-নিৰপেক্ষ যেন লাগিলেও পুনৰ পৰীক্ষা কৰিব পাৰি। ভূমি বন্দোৱস্তৰ কাকত, কৰৰ অভিলেখ আৰু শ্ৰমৰ পঞ্জীয়নসমূহত মাজে মাজে বিধৱা, মহিলা খেতিয়ক আৰু মহিলা প্ৰধান ঘৰুৱা পৰিয়ালসমূহৰ তালিকাভুক্ত কৰা দেখা যায়। এনে অভিলেখসমূহে দেখুৱায় যে পৰম্পৰাগত ইতিহাসত প্ৰতিফলিত হোৱাতকৈ নাৰীয়ে অৰ্থনৈতিক জীৱনত অধিক সক্ৰিয় ভূমিকা পালন কৰিছিল।

পৰম্পৰাগত উৎসসমূহে দৃশ্যমান আৰু বস্তুগত সংস্কৃতিকো সামৰি লয়। মন্দিৰৰ ভাস্কৰ্য, ক্ষুদ্ৰ চিত্ৰ আৰু ঘৰুৱা সামগ্ৰীসমূহে নাৰীৰ সাজ-পাৰ, কাম, আচাৰ-অনুষ্ঠান আৰু সামাজিক পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াৰ বিষয়ে সবিশেষ জানিবলৈ দিয়ে । যেতিয়া পাঠ্য প্ৰমাণৰ সৈতে একত্ৰিত কৰা হয়, এই সমলসমূহে লিংগ ভূমিকাসমূহৰ এক অধিক ব্যাপক চিত্ৰ প্ৰদান কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, তাঁত বোৱা বা কৃষি কামত নিয়োজিত নাৰীৰ ছবিসমূহে সূচায় যে তেওঁলোকৰ অৰ্থনৈতিক অৱদান ঘৰৰ বাহিৰলৈকো বিস্তৃত। পৰম্পৰাগত উৎসসমূহৰ পুনৰীক্ষণ কৰিবলৈ সমালোচনাত্মক চিন্তাৰ প্ৰয়োজন : উৎসটো কোনে সৃষ্টি কৰিছিল? কি উদ্দেশ্যৰ বাবে? কাৰ কণ্ঠস্বৰ অন্তৰ্ভুক্ত বা বাদ দিয়া হৈছে ? এই পদ্ধতিটোৱে গ্ৰন্থসমূহৰ বাহ্যিক অৰ্থ গ্ৰহণ কৰাৰ বাহিৰলৈ গৈ নীৰৱতা, পক্ষপাতিত্ব আৰু বিৰোধসমূহ আৱিষ্কাৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। ইতিহাসবিদসকলে এইবোৰৰ বিষয়ে পঢ়ি আৰু তথ্যসমূহ প্ৰেক্ষাপটত বিচাৰ কৰি, পূৰ্বে একচেটিয়াভাৱে পুৰুষৰ স্থান বুলি ভবা ঠাইসমূহত নাৰীৰ উপস্থিতি পুনৰ নিৰ্মাণ কৰে ।

সেয়েহে, পৰম্পৰাগত উৎসসমূহৰ পুনৰীক্ষণে প্ৰতিষ্ঠিত ঐতিহাসিক সমলসমূহক নাকচ নকৰে, বৰঞ্চ সেইবোৰক চোৱাৰ ধৰণ সলনি কৰে। সমালোচনাত্মক আৰু লিংগ-সংবেদনশীল অধ্যয়নৰ জৰিয়তে, এই উৎসসমূহে নাৰীৰ এজেঞ্চী, শ্ৰম, সাংস্কৃতিক ভূমিকা আৰু প্ৰতিৰোধৰ বিষয়ে গুৰুত্বপূৰ্ণ অন্তৰ্দৃষ্টি প্ৰদান কৰে, যিয়ে ঐতিহাসিক গৱেষণাৰ পৰিসৰ সম্প্ৰসাৰিত আৰু বহল কৰে।

● মৌখিক ইতিহাস আৰু পৰম্পৰা

বহু নাৰীয়ে, বিশেষকৈ গ্ৰাম্য, জনজাতীয়, শ্ৰমিক-শ্ৰেণী আৰু নিষ্পেষিত সম্প্ৰদায়ৰ নাৰীসকলে লিখিত অভিলেখ ৰখা নাছিল, সেয়েহে নাৰীৰ ইতিহাস গৱেষণাত মৌখিক ইতিহাস আৰু পৰম্পৰাই এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। যিবোৰ সম্প্ৰদায়ত সাক্ষৰতাৰ হাৰ কম আছিল বা নাৰীক আনুষ্ঠানিক নথিপত্ৰৰ পৰা বঞ্চিত কৰা হৈছিল, তাত স্মৃতি, সাধুকথা কোৱা, গীত আৰু আচাৰ-অনুষ্ঠানসমূহ গুৰুত্বপূৰ্ণ ঐতিহাসিক উৎস হৈ পৰিছিল। মৌখিক ইতিহাসে ইতিহাসবিদসকলক চৰকাৰী আৰ্কাইভসমূহত প্ৰণালীৱদ্ধভাৱে নীৰৱ কৰা কণ্ঠস্বৰসমূহ উদ্ধাৰ কৰিবলৈ সক্ষম কৰে।

মৌখিক ইতিহাসৰ অন্তৰ্গত হৈছে সাক্ষাৎকাৰ, জীৱন ইতিহাস আৰু সামূহিক স্মৃতিৰ কাহিনীসমূহৰ জৰিয়তে ব্যক্তিগত সাক্ষ্য সংগ্ৰহ কৰা। নাৰীৰ সৈতে তেওঁলোকৰ যৌৱন, বিবাহ, কাম, প্ৰব্ৰজন, আন্দোলনত অংশগ্ৰহণ বা দৈনন্দিন সমস্যাসমূহৰ বিষয়ে কৰা বাৰ্তালাপে ইতিহাসবিদসকলক চৰকাৰৰ দ্বাৰা খুব কমেইহে লিপিৱদ্ধ কৰা জীৱন্ত অভিজ্ঞতাসমূহৰ অন্তৰ্দৃষ্টি প্ৰদান কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, চাহ বাগিচাত কাম কৰা, জাতীয়তাবাদী কাৰ্যকলাপত নিয়োজিত হোৱা বা সাম্প্ৰদায়িক হিংসাৰ পৰা ৰক্ষা পোৱা নাৰীৰ মৌখিক প্ৰমাণপত্ৰসমূহে চৰকাৰী সংস্কৰণতকৈ বহু পৰিমাণে পৃথক দৃষ্টিভংগী আগবঢ়ায় । এই কাহিনীসমূহে আৱেগিক অভিজ্ঞতা, অনুপ্ৰেৰণা আৰু প্ৰতিৰোধৰ প্ৰকাৰসমূহ প্ৰকাশ কৰে যিবোৰ সাধাৰণতে লিখিত গ্ৰন্থসমূহত অনুপস্থিত থাকে।

পৰম্পৰাগত মৌখিক ৰূপসমূহ যেনে লোকগীত, মালিতা, নিচুকনি গীত আৰু বিয়া নাম সকলো অপৰিহাৰ্য। এই প্ৰকাশভংগীমূলক পৰম্পৰাসমূহত সঘনাই বিচ্ছেদ, দুৰ্দশা, প্ৰেম, প্ৰতিবাদ আৰু স্থিতিস্থাপকতাৰ বিষয়বস্তু অন্তৰ্ভুক্ত থাকে। কৃষি সম্প্ৰদায়সমূহত, নাৰীৰ কৰ্ম গীতসমূহে কৰ্মক্ষেত্ৰৰ বাস্তৱতা আৰু সামাজিক পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াসমূহ প্ৰতিফলিত কৰে। নিচুকনি গীতসমূহে দৰিদ্ৰতা বা পিতৃতন্ত্ৰৰ বিষয়ে মাতৃৰ উদ্বেগ প্ৰতিফলিত কৰিব পাৰে। বিয়া নামসমূহে হয়তো নিপীড়নমূলক বৈবাহিক প্ৰথাসমূহক সাৱধানতাৰে গৰিহণা দিব পাৰে।

ইতিহাসবিদসকলে ভাষা, ৰূপক আৰু পৰিৱেশনৰ পৰিৱেশ পৰীক্ষা কৰি সাংস্কৃতিক প্ৰকাশত আৱদ্ধ নাৰীৰ দৃষ্টিভংগী আৱিষ্কাৰ কৰিব পাৰে।

পৌৰাণিক কাহিনী, আখ্যান আৰু সাধুকথা কোৱাৰ পৰম্পৰাসমূহে নাৰীৰ ইতিহাসত অৰিহণা যোগায়। ধ্ৰুপদী লিখনীসমূহে আজ্ঞাবহতা আৰু ত্যাগৰ দৰে নাৰীসুলভ বৈশিষ্ট্যসমূহক মহিমামণ্ডিত কৰিব পাৰে, কিন্তু স্থানীয় কাহিনীসমূহে নাৰীক সাহসী, বুদ্ধিজীৱী বা বিদ্ৰোহী ব্যক্তি হিচাপে চিত্ৰিত কৰিব পাৰে। এই বিকল্প চিত্ৰায়নসমূহে মূল সুঁতিৰ পুৰুষতান্ত্ৰিক নিয়মসমূহক প্ৰশ্ন কৰে আৰু লিংগ ভূমিকাসমূহৰ ওপৰত সাংস্কৃতিক বিতৰ্কসমূহ প্ৰকাশ কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, মহিলা যোদ্ধা বা সম্প্ৰদায়ৰ অভিভাৱকসকলৰ কাহিনীয়ে এজেণ্ডাৰ প্ৰকাৰসমূহ প্ৰদৰ্শন কৰে যিবোৰ জনপ্ৰিয় ইতিহাসত কেতিয়াবা আওকাণ কৰা হয়। আন এক গুৰুত্বপূৰ্ণ বিবেচনা হৈছে সমগ্ৰ সম্প্ৰদায়সমূহত সামূহিক স্মৃতি। আচাৰ-অনুষ্ঠান, উৎসৱ আৰু স্মৃতিচাৰণ অনুষ্ঠানসমূহে নাৰীৰ সাফল্যৰ স্মৃতি স্থায়ী কৰাত সহায় কৰে। বহু অঞ্চলত, প্ৰতিৰোধ কাৱঞ্জয্যকলাপ বা সামাজিক পৰিৱৰ্তনসমূহত নাৰীৰ অংশগ্ৰহণ মূলতঃ লিখিত প্ৰমাণৰ পৰিৱৰ্তে সামূহিক স্মৰণৰ জৰিয়তে মনত ৰখা হয়। এনে স্মৃতিসমূহে সাধাৰণ কাৰ্যকলাপ আৰু তৃণমূল পৰ্যায়ৰ নেতৃত্বৰ পুনৰ্নিৰ্মাণত অৰিহণা যোগায়।

অৱশ্যে, মৌখিক ইতিহাস ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ নিৰ্দিষ্ট পদ্ধতিৰ প্ৰয়োজন। স্মৃতি নিৰ্বাচিত আৰু বৰ্তমানৰ পৰিস্থিতিৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয়। আখ্যানসমূহ সময়ৰ লগে লগে বিকশিত হ'ব পাৰে আৰু সামাজিক প্ৰত্যাশাৰ দ্বাৰা গঢ় লক্সব পাৰে। ফলস্বৰূপে, ইতিহাসবিদসকলে অন্যান্য তথ্যৰ সৈতে মৌখিক আখ্যানসমূহ পৰীক্ষা কৰে, সুৰ, নীৰৱতা আৰু আৱেগৰ প্ৰতি তীক্ষ্ণ মনোযোগ দিয়ে। ইয়াৰ উদ্দেশ্য মৌখিক সাক্ষ্যক নিৰপেক্ষ সত্য হিচাপে গ্ৰহণ কৰা নহয়, বৰঞ্চ মানুহে তেওঁলোকৰ অতীতক কেনেকৈ ব্যাখ্যা কৰে আৰু মনত ৰাখে সেয়া বুজা। মৌখিক ইতিহাসে 'ব্যক্তিগত' আৰু 'ৰাজহুৱা' ইতিহাসৰ মাজৰ সাধাৰণ পাৰ্থক্যকো প্ৰশ্ন কৰে। মৌখিক ইতিহাসসমূহে সন্তান জন্ম, ঘৰুৱা শ্ৰম, যত্ন লোৱা আৰু আৱেগিক সম্পৰ্কৰ সৈতে নাৰীৰ অভিজ্ঞতাসমূহক ঐতিহাসিক তাৎপৰ্য লাভ কৰাত সহায় কৰে। ই দৈনন্দিন জীৱন আৰু মানৱ স্মৃতি সামৰি লক্সবলৈ ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাসমূহৰ বাহিৰলৈ ইতিহাসৰ পৰিসৰ বহল কৰে ।

শেষত, নাৰীৰ ইতিহাস অধ্যয়নৰ বাবে মৌখিক ইতিহাস আৰু ৰীতি-নীতি অপৰিহাৰ্য। তেওঁলোকে কম প্ৰতিনিধিত্ব থকা কণ্ঠস্বৰসমূহ পুনৰুজ্জীৱিত কৰে, সাংস্কৃতিক স্মৃতি সংৰক্ষণ কৰে আৰু অতীতৰ আৱেগিক আৰু সামাজিক দিশসমূহ প্ৰকাশ কৰে। ইতিহাসবিদসকলে লিখিত উৎসৰ সমান্তৰালভাৱে মৌখিক বিৱৰণীসমূহক মূল্যৱান বুলি গণ্য কৰি ইতিহাসৰ এক অধিক অন্তৰ্ভুক্তিমূলক বৈচিত্ৰঞ্জযপূৰ্ণ আৰু মানৱ-কেন্দ্ৰিক বুজাবুজি গঢ়ি তোলে ।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

১ . নাৰীৰ ইতিহাস লিখাত মৌখিক ইতিহাস কিয় গুৰুত্বপূৰ্ণ?

২ . লোকগীত আৰু পৰম্পৰাগত আখ্যানসমূহে নাৰীৰ ইতিহাসলৈ কেনেদৰে বৰঙণি যোগায়?

৩. ঐতিহাসিক উৎস হিচাপে মৌখিক ইতিহাস ব্যৱহাৰ কৰাৰ সীমাবদ্ধতাসমূহ কি কি?

৪. মৌখিক ইতিহাসে ৰাজহুৱা আৰু ব্যক্তিগত ইতিহাসৰ মাজৰ পৰম্পৰাগত বিভজনক কেনেদৰে প্ৰত্যাহ্বান জনায়?

৩. ৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

মৌখিক ইতিহাসে প্ৰান্তীয় কণ্ঠস্বৰসমূহ উদ্ধাৰ কৰে আৰু বিশেষকৈ গ্ৰাম্য, জনজাতীয়, আৰু শ্ৰমিক-শ্ৰেণীৰ সম্প্ৰদায়ৰ পৰা কোনো লিখিত অভিলেখ নথকা নাৰীৰ অভিজ্ঞতাসমূহ লিপিৱদ্ধ কৰাত সহায় কৰে।

ব্যক্তিগত সাক্ষ্যসমূহে জীৱন্ত অভিজ্ঞতাসমূহ প্ৰদান কৰে। সাক্ষাৎকাৰ আৰু জীৱন ইতিহাসসমূহে পাৰিবাৰিক জীৱন, শ্ৰম, সামাজিক আন্দোলন, আৰু প্ৰতিৰোধত নাৰীৰ ভূমিকাসমূহ প্ৰকাশ কৰে যিবোৰ চৰকাৰী আৰ্কাইভসমূহত প্ৰায়ে অনুপস্থিত থাকে।

লোক পৰম্পৰাসমূহে নাৰীৰ আৱেগ আৰু বাস্তৱতাক প্ৰতিফলিত কৰে। গীত, নিচুকনি গীত, মালিতা, আৰু বিবাহৰ আচাৰ-অনুষ্ঠানসমূহে কষ্ট, স্থিতিস্থাপকতা, প্ৰতিবাদ, আৰু দৈনন্দিন জীৱনৰ বিষয়বস্তুসমূহ প্ৰকাশ কৰে।

সামূহিক স্মৃতিয়ে সম্প্ৰদায়ৰ ইতিহাস সংৰক্ষণ কৰে। আচাৰ-অনুষ্ঠান, সাধুকথা কোৱা, আৰু স্থানীয় স্মৃতিচাৰণে সমাজ আৰু সামাজিক পৰিৱৰ্তনলৈ নাৰীৰ অৱদানৰ বিৱৰণী বজাই ৰাখে।

সমালোচনাত্মক পদ্ধতি অপৰিহাৰ্য। যিহেতু স্মৃতি নিৰ্বাচিত বা বৰ্তমানৰ পৰিস্থিতিৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হ'ব পাৰে, মৌখিক উৎসসমূহ সযতনে বিশ্লেষণ কৰা আৰু অন্যান্য প্ৰমাণৰ সৈতে মিলাই চোৱা প্ৰয়োজন।

৩.৭ অগ্ৰগতি খতিয়ান

১. মৌখিক ইতিহাস গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰণ বহু নাৰীয়ে, বিশেষকৈ প্ৰান্তীয় সম্প্ৰদায়ৰ পৰা, লিখিত অভিলেখ ৰখা নাছিল। ই চৰকাৰী আৰ্কাইভত অনুপস্থিত থকা তেওঁলোকৰ অভিজ্ঞতা, কণ্ঠস্বৰ আৰু অৱদানসমূহ উদ্ধাৰ কৰাত সহায় কৰে।

২. লোকগীত, মালিতা, নিচুকনি গীত আৰু পৰম্পৰাগত কাহিনীসমূহে নাৰীৰ আৱেগ, শ্ৰমৰ পৰিস্থিতি, সামাজিক সংগ্ৰাম আৰু সাংস্কৃতিক মূল্যবোধ প্ৰতিফলিত কৰে, যিয়ে তেওঁলোকৰ দৈনন্দিন জীৱন আৰু প্ৰতিৰোধৰ অন্তৰ্দৃষ্টি প্ৰদান কৰে।

৩. মৌখিক ইতিহাস নিৰ্বাচিত স্মৃতি, ব্যক্তিগত পক্ষপাতিত্ব আৰু বৰ্তমানৰ পৰিস্থিতিৰ প্ৰভাৱৰ দ্বাৰা সীমিত হ'ব পাৰে। সেয়েহে, ইয়াক সযতনে বিশ্লেষণ কৰা আৰু অন্যান্য উৎসৰ সৈতে মিলাই চোৱাৰ প্ৰয়োজন।

৪. মৌখিক ইতিহাসে ঘৰুৱা জীৱন, যত্ন লোৱা আৰু ব্যক্তিগত সম্পৰ্কৰ সৈতে জড়িত অভিজ্ঞতাসমূহ আলোকপাত কৰে, যিয়ে দেখুৱায় যে ব্যক্তিগত জীৱন ঐতিহাসিকভাবে গুৰুত্বপূৰ্ণ আৰু বহল সামাজিক তথা ৰাজনৈতিক প্ৰক্ৰিয়াসমূহৰ সৈতে গভীৰভাৱে সংযুক্ত।

৩.৮ অধিক জানিবলৈ

- Thompson, Paul. (2000) *The Voice of the Past: Oral History.* Oxford: Oxford University Press,
- Perks, Robert and Alistair Thomson (eds.). (2006) T*he Oral History Reader*. London: Routledge,

- Scott, Joan Wallach. (1988) *Gender and the Politics of History*. New York: Columbia University Press,
- Sangari, Kumkum and Sudesh Vaid (eds.) (1989) *Recasting Women: Essays in Indian Colonial History*. New Delhi: Kali for Women,
- Butalia, Urvashi. (1998) *The Other Side of Silence: Voices from the Partition of India.* New Delhi: Penguin,
- Chaudhuri, Maitrayee (ed.). (2004) *Feminism in India.* New Delhi: Kali for Women,

৩. ৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১. নাৰীৰ ইতিহাস লিখাত সমলভিত্তিক (archival) আৰু অসমলভিত্তিক (non-archival) উৎসসমূহৰ গুৰুত্ব আলোচনা কৰক।

২. উপযুক্ত উদাহৰণৰ সৈতে নাৰীৰ ইতিহাস চৰ্চাৰ পদ্ধতি পৰীক্ষা কৰক।

৩. প্ৰান্তীয় নাৰীৰ অভিজ্ঞতাসমূহ পুনৰ নিৰ্মাণ কৰাত মৌখিক ইতিহাস আৰু পৰম্পৰাৰ ভূমিকা বিশ্লেষণ কৰক।

৪. পৰম্পৰাগত উৎসসমূহৰ পুনৰীক্ষণে নাৰীৰ ভূমিকা আৰু এজেণ্ডাৰ ঐতিহাসিক বুজাবুজি কেনেদৰে পুনৰ গঢ় দিয়ে ব্যাখ্যা কৰক।

গোট ৪ঃ প্ৰাচীন ভাৰতীয় সমাজত নাৰী

গোটৰ গাঁথনি

৪.১ উদ্দেশ্য

৪.২ পৰিচয়

৪.৩ বৈদিক যুগ

৪.৪ মহাকাব্যিক-পৌৰাণিক যুগ

৪.৫ মৌর্য যুগ

৪.৬ গুপ্ত যুগ

৪.৭ উত্তৰ-গুপ্ত যুগ

৪.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৪.৯ অগ্ৰগতি খতিয়ান

৪.১০ অধিক জানিবলৈ

৪.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি ঃ

- বৈদিক যুগ আৰু মহাকাব্যিক-পৌৰাণিক যুগত নাৰীৰ অৱস্থা ব্যাখ্যা কৰিবলৈ সক্ষম হ'ব।
- প্ৰাচীন কালত নাৰীয়ে কেনেকৈ নিজৰ জীৱনৰ পথ পৰিচালনা কৰিছিল সেই বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।
- প্ৰাচীন ভাৰতৰ সমাজব্যৱস্থা আৰু ইয়াৰ জটিলতাৰ বিষয়ে বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব।

৪.২ পৰিচয়

প্ৰাচীন ভাৰতীয় সমাজত নাৰীৰ অৱস্থান আৰু ভূমিকা বৈচিত্ৰঞ্জযপূৰ্ণ আৰু বহুমুখী আছিল, যিয়ে সাংস্কৃতিক, সামাজিক আৰু ধৰ্মীয় প্ৰথাসমূহৰ জটিলতাক প্ৰতিফলিত কৰিছিল। সময়ৰ লগে লগে তেওঁলোকৰ মৰ্যাদাৰ উল্লেখযোগ্যভাৱে পৰিৱৰ্তন ঘটিছিল, যি আপেক্ষিক স্বাধীনতা আৰু কৰ্তৃত্বৰ সময়ছোৱাৰ পৰা আৰম্ভ কৰি ক্ৰমৱৰ্ধমান প্ৰতিবন্ধকতা আৰু প্ৰত্যক্ষ পুৰুষতান্ত্ৰিক নিয়ন্ত্ৰণৰ সময়লৈকে বিস্তৃত আছিল। প্ৰাচীন ভাৰতত নাৰীৰ ভূমিকা বুজিবলৈ বিভিন্ন যুগত তেওঁলোকৰ ভূমিকাসমূহ পৰীক্ষা কৰা আৰু তেওঁলোকে সমাজৰ দ্বাৰা প্ৰদান কৰা সীমাবদ্ধতা আৰু সুযোগসমূহৰ মাজত কেনেদৰে নিজৰ জীৱন নিৰ্বাহ কৰিছিল সেয়া অধ্যয়ন কৰাটো প্ৰয়োজনীয়।

৪.৩ বৈদিক যুগ

ভাৰতত বৈদিক যুগত (প্ৰায় ১৫০০ খ্ৰীষ্টপূৰ্বৰ পৰা ৫০০ খ্ৰীষ্টপূৰ্ব) নাৰীৰ অৱস্থান আৰু ভূমিকাই এক জটিল আৰু বহুমুখী সমাজক প্ৰতিফলিত কৰে। চাৰিখন বেদ- ঋকবেদ, সামবেদ, যজুৰ্বেদ, আৰু অথৰ্ববেদ ৰচনাৰ বাবে পৰিচিত এই যুগটোত এনে এক সংস্কৃতি দেখা গৈছিল য'ত সামাজিক নিয়ম, ধৰ্মীয় প্ৰথা আৰু অৰ্থনৈতিক কাৰঞ্জয্যকলাপে সমাজত নাৰীৰ ভূমিকা আৰু মৰ্যাদাক প্ৰভাৱিত কৰিছিল। এই সময়ছোৱাত, নাৰীয়ে এক উল্লেখযোগ্য মাত্ৰাত স্বাধীনতা আৰু সন্মান লাভ কৰিছিল, যদিও সময়ৰ লগে লগে আৰু সামাজিক নিয়মৰ

বিৱৰ্তনৰ লগে লগে কিছু পৰিৱৰ্তন ঘটিছিল।

বৈদিক যুগত নাৰীৰ সামাজিক মৰ্যাদা তেওঁলোকে লাভ কৰা শিক্ষা আৰু পাণ্ডিত্য, তেওঁলোকৰ বৈবাহিক মৰ্যাদা আৰু তেওঁলোকৰ অধিকাৰ তথা স্বাধীনতাৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি পৰিয়ালৰ মৰ্যাদাৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰণ কৰিব পাৰি। বৈদিক যুগত, বিশেষকৈ প্ৰাৰম্ভিক বৈদিক পৰ্যায়ত নাৰীৰ শিক্ষালৈ প্ৰৱেশাধিকাৰ আছিল। তেওঁলোকে বেদৰ অধ্যয়ন আৰু শিক্ষাদানত সক্ৰিয়ভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰিছিল আৰু তেওঁলোকক 'ব্ৰহ্মবাদিনী' (পণ্ডিত নাৰী) বুলি জনা গৈছিল। বৈদিক গ্ৰন্থসমূহত লোপামুদ্ৰা, গাৰ্গী আৰু মৈত্ৰেয়ীৰ দৰে নাৰীক পণ্ডিত আৰু দাৰ্শনিক হিচাপে সন্মান জনোৱা হৈছিল। উদাহৰণস্বৰূপে, গাৰ্গীয়ে বৃহদাৰণ্যক উপনিষদৰ সময়ত যাজ্ঞবল্ক্যৰ দৰে পুৰুষ পণ্ডিতৰ সৈতে দাৰ্শনিক বিতৰ্কত লিপ্ত হৈছিল। শিক্ষিত নাৰীসকলক দুটা ভাগত ভগোৱা হৈছিল: 'সদ্যোবধু' আৰু 'ব্ৰহ্মবাদিনী'। বিবাহৰ পূৰ্বে শিক্ষা সম্পূৰ্ণ কৰা নাৰীৰ বাবে 'সদ্যোবধু' শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল, আনহাতে 'ব্ৰহ্মবাদিনী'সকলে কেতিয়াও বিবাহ কৰোৱা নাছিল আৰু গোটেই জীৱন ধৰি শিক্ষা অব্যাহত ৰাখিছিল। কেৱল তেওঁলোকৰ নিজৰ বিকাশৰ বাবেই নহয়, বৰঞ্চ বৈদিক জ্ঞানেৰে পৰিয়ালক আগুৰাই নিয়াৰ বাবেও শিক্ষাক গুৰুত্বপূৰ্ণ বুলি গণ্য কৰা হৈছিল। নাৰীক তেওঁলোকৰ বৌদ্ধিক ক্ষমতাৰ বাবে সন্মান কৰা হৈছিল যিয়ে এনে এখন সমাজৰ কথা সূচায় যিয়ে পুৰুষ আৰু নাৰী দুয়োৰে বাবে শিক্ষাক মূল্য দিছিল।

বৈদিক যুগত বিবাহৰ ধাৰণাটো ঘাইকৈ একগামী আছিল, যদিও উচ্চ শ্ৰেণীৰ মাজত বহুগামী প্ৰথা একেবাৰে নোহোৱা নাছিল। 'স্বয়ম্বৰ' প্ৰথাত নাৰীক তেওঁলোকৰ জীৱনসংগী বাছনি কৰিবলৈ অনুমতি দিয়া হৈছিল, যিয়ে এক পৰিমাণৰ স্বতন্ত্ৰতা বা নিজে নিৰ্বাচন কৰাৰ ক্ষমতাক প্ৰতিফলিত কৰিছিল। এই প্ৰথাত, এগৰাকী নাৰীয়ে যোগ্য প্ৰাৰ্থীৰ এটা গোটৰ পৰা তেওঁৰ স্বামী বাছনি কৰিছিল। নাৰীক পৰিয়ালৰ এক অবিচ্ছেদ্য অংশ বুলি গণ্য কৰা হৈছিল আৰু প্ৰায়ে 'গৃহিণী' (ঘৰৰ গৰাকী) বুলি কোৱা হৈছিল। তেওঁলোকে স্বামীৰ সমান্তৰালভাৱে ঘৰুৱা আচাৰ-অনুষ্ঠান আৰু ধৰ্মীয় অনুষ্ঠান পালন কৰাত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। স্বামী-স্ত্ৰীৰ সম্পৰ্কক সাধাৰণতে পৰিপূৰক বুলি গণ্য কৰা হৈছিল যক্সত সহযোগিতা আৰু পাৰস্পৰিক সন্মানৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব দিয়া হৈছিল।

প্ৰাৰম্ভিক বৈদিক গ্ৰন্থসমূহে সূচায় যে ধৰ্মীয় অংশগ্ৰহণকে ধৰি জীৱনৰ বহু ক্ষেত্ৰত নাৰীয়ে পুৰুষৰ সৈতে সমান মৰ্যাদা উপভোগ কৰিছিল। তেওঁলোক সভা-সমিতিত উপস্থিত থাকিবলৈ, আচাৰ-অনুষ্ঠানত অংশগ্ৰহণ কৰিবলৈ, আৰু প্ৰয়োজন হক্সলে যজ্ঞ কৰিবলৈও স্বাধীন আছিল। অৱশ্যে, সমাজখন পৰৱৰ্তী বৈদিক যুগলৈ ৰূপান্তৰিত হোৱাৰ লগে লগে এই মৰ্যাদা ক্ৰমান্বয়ে হ্ৰাস পায়।

উত্তৰাধিকাৰৰ ক্ষেত্ৰত পৰিস্থিতি বেলেগ আছিল। যদিও নাৰী সদায় সম্পত্তিৰ উত্তৰাধিকাৰী হোৱাৰ অধিকাৰী নাছিল, বিবাহৰ পূৰ্বে পিতৃৰ সম্পত্তিত কন্যাৰ কিছু অধিকাৰ আছিল আৰু সন্তানহীন হক্সলে পত্নীয়েও অংশ দাবী কৰিব পাৰিছিল। বিধৱা বিবাহ কম প্ৰচলিত আছিল যদিও প্ৰাৰম্ভিক বৈদিক যুগত ই কঠোৰভাৱে নিষিদ্ধ নাছিল। অৰ্থনীতিতো বৈদিক যুগৰ কৃষি গাঁথনিত নাৰীয়ে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। তেওঁলোকে পুৰুষৰ

সমান্তৰালভাৱে কৃষিকাৰ্য্য, দুগ্ধ পালন আৰু পশুপালনত নিয়োজিত হৈছিল। খাদ্য উৎপাদন আৰু পশুধন ৰক্ষণাবেক্ষণত তেওঁলোকৰ অংশগ্ৰহণ ঘৰুৱা অৰ্থনীতিৰ বাবে গুৰুত্বপূৰ্ণ আছিল। কৃষি কামৰ উপৰিও, নাৰীসকল বয়ন, মৃৎশিল্প আৰু সূতা কটা আদি বিভিন্ন হস্তশিল্পত পাৰ্গত আছিল। এই দক্ষতাসমূহক মূল্যৱান বুলি গণ্য কৰা হৈছিল আৰু ই ঘৰুৱা বিকাশত অৱিহণা যোগাইছিল। তেওঁলোকে ঘৰুৱা সম্পদ পৰিচালনা কৰি আৰু পৰিয়ালৰ

অর্থনৈতিক স্থিতিশীলতাত বৰঙণি যোগাই পৰোক্ষভাৱে হ'লেও বাণিজ্যত সক্রিয় ভূমিকা পালন কৰিছিল।

যদিও নাৰীৰ সম্পত্তিৰ অধিকাৰৰ প্রত্যক্ষ প্রমাণ সীমিত, তথাপিও বিশ্বাস কৰা হয় যে তেওঁলোকৰ নিজৰ ব্যক্তিগত সামগ্রী, যেনে আ-অলংকাৰ আৰু বিবাহৰ সময়ত পোৱা উপহাৰ 'স্ত্রীধন' ৰ ওপৰত তেওঁলোকৰ কিছু পৰিমাণৰ নিয়ন্ত্রণ আছিল। স্ত্রীধনক নাৰীৰ একচেটিয়া সম্পত্তি বুলি গণ্য কৰা হৈছিল আৰু যিকোনো নাৰীয়ে স্বাধীনভাৱে ইয়াক ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰিছিল। এই সীমিত অধিকাৰৰ স্বত্বেও, সমাজৰ পুৰুষতান্ত্রিক প্রকৃতিয়ে প্রায়ে মাটি বা গৰু-ম'হৰ দৰে বৃহৎ সম্পত্তিৰ ওপৰত নাৰীৰ প্রত্যক্ষ মালিকানাক বাধা দিছিল। কিন্তু তেওঁলোকক পৰিয়ালৰ সম্পদৰ ৰক্ষক বুলি গণ্য কৰা হৈছিল আৰু সম্পদ পৰিচালনা কৰাত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল, যিয়ে সূচায় যে তেওঁলোকৰ আনুষ্ঠানিক অধিকাৰ সীমিত হক্সলেও ঘৰৰ ভিতৰত তেওঁলোকৰ অর্থনৈতিক প্রভাৱ স্বীকৃত আছিল।

বৈদিক যুগত ধর্মীয় প্রথাসমূহতো নাৰীৰ বিশিষ্ট ভূমিকা আছিল। তেওঁলোকে ঘৰত আৰু বাহিৰত অনুষ্ঠিত আচাৰ-অনুষ্ঠান আৰু প্রার্থনাত সক্রিয়ভাৱে অংশগ্রহণ কৰিছিল। প্রকৃততে, বৈদিক শ্লোকসমূহত লোপামুদ্রা আৰু ঘোষাৰ দৰে নাৰীৰ দ্বাৰা ৰচিত ৰচনা অন্তর্ভুক্ত আছে। এই অৱদানসমূহে তেওঁলোকৰ আধ্যাত্মিক মর্যাদা আৰু ঐশ্বৰিক প্রকাশৰ সক্ষমতাৰ স্বীকৃতি প্রমাণ কৰে। নাৰীৰ মাজত সাৱিত্রী আৰু সন্ধ্যা উপাসনা (সূর্য্যলৈ দৈনন্দিন প্রার্থনা)ৰ প্রথা সাধাৰণ আছিল। তেওঁলোকে বিভিন্ন ঘৰুৱা আচাৰ-অনুষ্ঠানো পালন কৰিছিল, যিয়ে পৰিয়ালত আধ্যাত্মিক প্রথাসমূহৰ ৰক্ষক হিচাপে তেওঁলোকৰ ভূমিকাক গুৰুত্ব দিছিল। বৈদিক যুগটোৱে স্ত্রী দেৱতাৰ উপাসনাৰ ভেটিও স্থাপন কৰিছিল, যি পৰৱর্তী সময়ত 'শক্তি' (ঐশ্বৰিক নাৰী শক্তি) ৰ ধাৰণালৈ বিকশিত হৈছিল। অদিতি (দেৱতাসকলৰ মাতৃ), উষা (পুৱাৰ দেৱী), আৰু সৰস্বতী (জ্ঞানৰ দেৱী) ৰ দৰে দেৱীসকলক শ্রদ্ধা কৰা হৈছিল। এই দেৱীসকলে প্রকৃতি, শিক্ষা আৰু মাতৃত্বৰ বিভিন্ন দিশক প্রতীকায়িত কৰিছিল যিয়ে নাৰী তত্ত্বৰ প্রতি সাংস্কৃতিক শ্রদ্ধা প্রতিফলিত কৰিছিল। ধর্মীয় গ্রন্থসমূহত দেৱীসকলৰ প্রতি থকা শ্রদ্ধাই অন্ততঃ আধ্যাত্মিক ক্ষেত্রত নাৰীৰ ক্ষমতা আৰু গুৰুত্বৰ স্বীকৃতি সূচায়, আৰু ই হয়তো সেই সময়ত নাৰীৰ প্রতি সামাজিক দৃষ্টিভংগীক প্রভাৱিত কৰিছিল।

৪.১.১. পৰৱর্তী বৈদিক যুগত নাৰীৰ মর্যাদাৰ অৱনতি

পৰৱর্তী বৈদিক যুগত (প্রায় ১০০০ খ্রীষ্টপূর্বৰ পৰা) নাৰীৰ মর্যাদা হ্রাস পাবলৈ আৰম্ভ কৰে। এক কঠোৰ সামাজিক গাঁথনিৰ উত্থান আৰু ধর্মীয় প্রথাসমূহৰ লিপিবদ্ধকৰণে নাৰীৰ স্বাধীনতাৰ ওপৰত অধিক প্রতিবন্ধকতা আৰোপ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে। পিতৃতন্ত্র অধিক স্পষ্ট হৈ পৰে, আৰু বংশৰ পুৰুষ ধাৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব স্থানান্তৰিত হয়, যিয়ে উত্তৰাধিকাৰৰ অধিকাৰ আৰু পৰিয়ালৰ গাঁথনি দুয়োটাকে প্রভাৱিত কৰে। আচাৰ-অনুষ্ঠানবোৰ অধিক জটিল হৈ পৰে আৰু ব্রাহ্মণ (পুৰোহিত) সকলৰ ভূমিকা বৃদ্ধি পায়, যিয়ে ক্রমান্বয়ে ধর্মীয় অনুষ্ঠানত নাৰীৰ অংশগ্রহণ প্রান্তীয় কৰি তোলে। স্বামী আৰু পত্নীৰ মাজত আচাৰ-অনুষ্ঠান ভগাই লোৱাৰ পূর্বৰ ধাৰণাটো কম সাধাৰণ হৈ পৰে। ঘাইকৈ পত্নী আৰু মাতৃ হিচাপে নাৰীৰ ভূমিকাক গুৰুত্ব দিয়া মতবাদসমূহৰ উত্থানৰ লগে লগে ৰাজঘৰা জীৱন আৰু শিক্ষাত তেওঁলোকৰ অংশগ্রহণ হ্রাস পায়। মনুস্মৃতিৰ ধাৰণাসমূহ, যিবোৰ পৰৱর্তী সময়ত প্রাধান্য লাভ কৰিছিল, সেয়া নাৰীৰ ভূমিকা আৰু স্বাধীনতাৰ ওপৰত কঠোৰ নিয়ন্ত্রণৰ প্রতিফলন আছিল। স্বয়ম্বৰ প্রথাৰ অৱনতি, আয়োজিত বিবাহৰ ওপৰত ক্রমৱর্ধমান গুৰুত্ব আৰু পৰৱর্তী শতিকাবোৰত পর্দা প্রথাৰ দৰে

সামাজিক প্ৰথাসমূহৰ উত্থান আদিয়ে নাৰীৰ মৰ্যাদা হ্ৰাস পোৱাত অৰিহণা যোগাইছিল। যদিও এই পৰিঘটনাবোৰ বৈদিক যুগৰ পিছত গঢ় লৈছিল, তথাপিও ইয়াৰ শিপা পৰৱৰ্তী বৈদিক সমাজৰ পৰিৱৰ্তিত গতিশীলতাত বিচাৰি পাব পাৰি।

বৈদিক যুগত নাৰীৰ মৰ্যাদাই স্বাধীনতা, সন্মান আৰু কম প্ৰতিবন্ধকতাৰ এক মিশ্ৰিত চিত্ৰ দাঙি ধৰে। এই সময়ছোৱাত নাৰীয়ে শিক্ষা, ধৰ্মীয় অংশগ্ৰহণ আৰু সামাজিক মত বিনিময়ৰ ক্ষেত্ৰত উল্লেখযোগ্য অধিকাৰ উপভোগ কৰিছিল। তেওঁলোকে পৰিয়ালৰ ভিতৰত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল আৰু বিভিন্ন কাৰ্য্যকলাপৰ জৰিয়তে অৰ্থনীতিলৈ বৰঙণি যোগাইছিল। অৱশ্যে, সমাজখন পৰৱৰ্তী বৈদিক যুগলৈ বিকশিত হোৱাৰ লগে লগে তেওঁলোকৰ স্বাধীনতা ম্লান হ'বলৈ আৰম্ভ কৰে আৰু ই এক অধিক পুৰুষতান্ত্ৰিক গাঁথনিৰ পথ প্ৰশস্ত কৰে যিয়ে তেওঁলোকৰ ভূমিকাক ঘৰৰ চাৰিবেৰৰ মাজত সীমিত কৰি পেলায়। এই যুগৰ উত্তৰাধিকাৰ জটিল; ইয়াত পণ্ডিত নাৰীৰ অনুপ্ৰেৰণাদায়ক উদাহৰণ আৰু পৰৱৰ্তী প্ৰতিবন্ধকতা দুয়োটা অন্তৰ্ভুক্ত আছে যিয়ে তেওঁলোকৰ সামাজিক মৰ্যাদা গঢ় দিছিল। এই যুগৰ এক বুজাবুজিয়ে ভাৰতীয় সমাজৰ প্ৰাৰম্ভিক ভেটিসমূহৰ বিষয়ে মূল্যৱান অন্তৰ্দৃষ্টি আগবঢ়ায়, যক্সত লিংগ সমতা আৰু লিংগভিত্তিক স্তৰবিন্যাস দুয়োটাৰে বীজ সিঁচৰিত হৈছিল, যিয়ে পৰৱৰ্তী সাংস্কৃতিক আৰু সামাজিক বিকাশক প্ৰভাৱিত কৰিছিল।

৪.৪ মহাকাব্যিক-পৌৰাণিক যুগ

প্ৰাচীন ভাৰতীয় ইতিহাসত মহাকাব্যিক-পৌৰাণিক যুগটো এক গুৰুত্বপূৰ্ণ সময়, যি প্ৰায় ১০০০ খ্ৰীষ্টপূৰ্বৰ পৰা ৫০০ খ্ৰীষ্টাব্দলৈ বিস্তৃত আছিল। ই ভাৰতৰ দুখন মহান মহাকাব্য, মহাভাৰত আৰু ৰামায়ণৰ ৰচনাৰ লগতে পু�ৰাণসমূহৰ প্ৰসাৰৰ দ্বাৰা চিহ্নিত, যিবোৰ হৈছে পৌৰাণিক কাহিনী, বিশ্বতত্ত্ব আৰু বংশাৱলীৰ বিস্তৃত বৰ্ণনা থকা প্ৰাচীন হিন্দু গ্ৰন্থ। এই সময়ছোৱা সাংস্কৃতিক, সামাজিক আৰু ধৰ্মীয় ৰূপান্তৰৰ সময় আছিল, যিয়ে ভাৰতীয় সভ্যতাৰ ভেটি স্থাপন কৰিছিল। মহাকাব্যিক-পৌৰাণিক যুগটো পৰম্পৰাগতভাৱে বৈদিক যুগৰ পিছত আৰু ধ্ৰুপদী গুপ্ত সাম্ৰাজ্যৰ আগৰ সময় বুলি চিহ্নিত কৰা হয়। বৈদিক যুগৰ পৰা মহাকাব্যিক-পৌৰাণিক যুগলৈ হোৱা এই পৰিৱৰ্তনে ঋগ্বেদিক আৰ্যসকলৰ আচাৰ-কেন্দ্ৰিক আৰু পশুপালক জীৱনৰ পৰা এক অধিক স্থায়ী কৃষি সমাজলৈ ৰূপান্তৰ চিহ্নিত কৰিছিল। এই সময়ছোৱাত ভাৰত উপমহাদেশত বৃহৎ ৰাজ্য (মহাজনপদ) ৰ উত্থান আৰু নগৰীয়া কেন্দ্ৰসমূহৰ বিকাশ দেখা গৈছিল। এই ৰাজ্যসমূহৰ গঠনে পৰৱৰ্তী সময়ত সামাজিক পৰিৱৰ্তন, নতুন ৰাজনৈতিক গাঁথনি আৰু ধৰ্মীয় প্ৰথাসমূহৰ পুনৰ্গঠন আনিছিল।

মহাভাৰত আৰু ৰামায়ণ মহাকাব্যই প্ৰাচীন ভাৰতীয় সভ্যতাৰ আধ্যাত্মিক, নৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক মূল্যবোধক অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছিল। বিশ্বাস কৰা হয় যে এইবোৰ ৪০০ খ্ৰীষ্টপূৰ্বৰ পৰা ৪০০ খ্ৰীষ্টাব্দৰ ভিতৰত ৰচনা আৰু সংকলন কৰা হৈছিল যদিও ইয়াৰ সঠিক তাৰিখ সম্পৰ্কে বিতৰ্ক আছে। ঋষি ব্যাসৰ দ্বাৰা ৰচিত বুলি গণ্য কৰা মহাভাৰত হৈছে ১,০০,০০০ তকৈ অধিক শ্লোকৰ এক মহাকাব্যিক কবিতা আৰু ইয়াক বিশ্বৰ দীৰ্ঘতম মহাকাব্য বুলি গণ্য কৰা হয়। ইয়াত এটা ৰাজপৰিয়ালৰ দুটা প্ৰতিদ্বন্দ্বী গোট কৌৰৱ আৰু পাণ্ডৱৰ মাজৰ সংঘাতৰ কাহিনী বৰ্ণনা কৰা হৈছে। মহাভাৰতৰ কেন্দ্ৰীয় পৰিঘটনা হৈছে কুৰুক্ষেত্ৰৰ যুদ্ধ, যি দুটা বিৰোধী পক্ষৰ মাজত এক ধ্বংসাত্মক যুদ্ধ আছিল। মহাকাব্যখন কেৱল যুদ্ধৰ কাহিনীতকৈ বহুত বেছি; ই ধৰ্ম 'ধাৰ্মিকতা', কৰ্ম 'কাৰ্য্য) আৰু মানৱীয় অৱস্থাৰ দৰে বিষয়বস্তুৰ গভী�ৰলৈ সোমাই গৈছে। ভগৱান কৃষ্ণ আৰু পাণ্ডৱ ৰাজকুমাৰ অৰ্জুনৰ মাজৰ এক দাৰ্শনিক

বার্তালাপ শ্রীমদ্ভাগৱত গীতা এই মহাকাব্যৰ এক মূল অংশ আৰু হিন্দু দর্শনৰ এক আধাৰশিলা গ্রন্থ। ঋষি বাল্মীকিৰ দ্বাৰা ৰচিত বুলি গণ্য কৰা ৰামায়ণত অযোধ্যাৰ ৰাজকুমাৰ ভগৱান ৰামৰ কাহিনী বর্ণনা কৰা হৈছে, যাক তেওঁৰ পত্নী সীতা আৰু ভাতৃ লক্ষ্মণৰ সৈতে ১৪ বছৰৰ বাবে অৰণ্যলৈ নির্বাসন দিয়া হৈছিল। এই নির্বাসনৰ সময়ছোৱাত লংকাৰ ৰাক্ষস ৰজা ৰাৱণে সীতাক অপহৰণ কৰে। ৰামে তেওঁৰ একনিষ্ঠ মিত্র হনুমান আৰু বান্দৰ সেনাৰ সহায়ত সীতাক উদ্ধাৰ কৰিবলৈ ৰাৱণৰ বিৰুদ্ধে যুদ্ধ চলায়। ৰামায়ণে ধর্ম, আনুগত্য আৰু ভক্তিৰ আদর্শৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে আৰু এজন আদর্শ ৰজা, পুত্র, স্বামী আৰু ভাতৃৰ গুণাৱলী চিত্রিত কৰে। ৰামায়ণৰ সমগ্র আখ্যান আৰু চৰিত্রসমূহে ভাৰতীয় সংস্কৃতি, কলা আৰু দর্শনত গভীৰ প্রভাৱ পেলাইছে।

পু�ৰাণসমূহ হৈছে পৌৰাণিক কাহিনী, বিশ্বতাত্ত্বিক তত্ত্ব আৰু দেৱতা, ঋষি আৰু ৰজাসকলৰ বংশাৱলীৰে গঠিত সাহিত্যৰ এক বিশাল ভঁৰাল। 'পু�ৰাণ' শব্দৰ অর্থ হৈছে 'প্রাচীন' বা 'পুৰণি' আৰু এই গ্রন্থসমূহ বৈদিক পৰম্পৰাৰ সম্প্রসাৰণ, যিয়ে বেদৰ অধিক বিমূর্ত দার্শনিক ধাৰণাসমূহক এক আখ্যানমূলক গাঁথনি প্রদান কৰে। মুঠ ১৮ খন প্রধান পুৰাণ (মহাপুৰাণ) আৰু অসংখ্য সৰু পুৰাণ (উপপুৰাণ) আছে। কিছুমান বিশিষ্ট পুৰাণৰ ভিতৰত আছে বিষ্ণু পুৰাণ, শিৱ পুৰাণ, ভাগৱত পুৰাণ আৰু মার্কণ্ডেয় পুৰাণ। এই গ্রন্থসমূহ ৩০০ ৰ পৰা ১৫০০ খ্রীষ্টাব্দৰ ভিতৰত ৰচনা কৰা হৈছিল, যদিও ইয়াৰ বহুতো বিষয়বস্তু আৰু কাহিনীৰ শিপা বহুত পুৰণি। পুৰাণসমূহে হিন্দু দেৱ-দেৱীসকলক, যেনে বিষ্ণু, শিৱ আৰু দেৱী (গৰাকী)ক জনপ্রিয় কৰাত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল, যিবোৰৰ প্রত্যেকৰে সৈতে বিভিন্ন পৌৰাণিক আখ্যান আৰু দার্শনিক ব্যৱস্থা জড়িত আছে। তেওঁলোকে বিশ্বব্রহ্মাণ্ডৰ সৃষ্টি, সংৰক্ষণ আৰু ধ্বংসৰ চক্রৰ বিৱৰণকে ধৰি বিশ্বতত্ত্বৰ ওপৰতো ব্যাখ্যা আগবঢ়াইছিল।

মহাকাব্যিক-পৌৰাণিক যুগটোৱে ধর্মীয় বিশ্বাসক বৈদিক যুগৰ আচাৰ-কেন্দ্রিক প্রথাৰ পৰা ভক্তি আৰু ধ্যানৰ অধিক জটিল আৰু ব্যক্তিগত ৰূপলৈ পৰিৱর্তন চিহ্নিত কৰিছিল। এই যুগত সাংখ্য, যোগ আৰু বেদান্তৰ দৰে বিভিন্ন দার্শনিক মতবাদৰ উত্থান দেখা গৈছিল যিয়ে অস্তিত্বৰ প্রকৃতি আৰু ব্যক্তিগত আত্মা তথা পৰম আত্মাৰ 'ব্রহ্ম' মাজৰ সম্পর্ক ব্যাখ্যা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। মহাকাব্য আৰু পুৰাণসমূহে প্রাৰম্ভিক ভক্তি আন্দোলনৰ ভেটি স্থাপন কৰিছিল, যিয়ে ভক্তি আৰু কোনো নির্দিষ্ট দেৱতাৰ সৈতে ব্যক্তিগত সংযোগৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল। বিষ্ণু, শিৱ আৰু শক্তিৰ ভক্তিমূলক উপাসনা বিশিষ্ট হৈ পৰিছিল, যাৰ ফলত সাধাৰণ মানুহৰ বাবে ধর্মীয় প্রথা অধিক সুলভ হৈ পৰিছিল। ৰাম আৰু কৃষ্ণৰ দৰে অৱতাৰৰ ধাৰণাটো এই সময়ছোৱাত হিন্দু বিশ্বাস ব্যৱস্থাৰ কেন্দ্রীয় হৈ পৰিছিল। বৈদিক যুগৰ শেষৰ ফালে ৰচনা হক্সবলৈ আৰম্ভ কৰা উপনিষদসমূহে মহাকাব্যিক-পৌৰাণিক যুগত দার্শনিক চিন্তাধাৰাক প্রভাৱিত কৰিছিল। মোক্ষ 'মুক্তি' আৰু জন্ম-পুনর্জন্মৰ চক্র 'সংসাৰ'ৰ ধাৰণাটো ভাৰতীয় দর্শনৰ কেন্দ্রীয় বিষয় হৈ পৰিছিল।

এই সময়ছোৱাত মহাজনপদ (বৃহৎ ৰাজ্য) ৰ উত্থান ঘটিছিল, যিয়ে এনে ৰাজনৈতিক গাঁথনিৰ ভেটি স্থাপন কৰিছিল যিয়ে শতিকা ধৰি ভাৰত উপমহাদেশত আধিপত্য বিস্তাৰ কৰিছিল। এই ৰাজ্যসমূহৰ ভিতৰত মগধ, কোশল আৰু কুৰু আদি অন্যতম আছিল। মহাজনপদ যুগটোৱে অৱশেষত মৌর্য আৰু গুপ্ত ৰাজবংশৰ দৰে শক্তিশালী সাম্রাজ্যৰ উত্থানৰ পথ প্রশস্ত কৰিছিল। সামাজিকভাৱে, এই সময়ছোৱাত জাতিভেদ প্রথা অধিক কঠোৰ আৰু স্তৰভিত্তিক হৈ পৰিছিল। বৈদিক যুগত শিপাই থকা বর্ণ ব্যৱস্থাটো এক অধিক জটিল জাতি গাঁথনিলৈ পৰিণত হৈছিল। অৱশ্যে, এইটো এনে এক সময় আছিল যেতিয়া ধর্মৰ (কর্তব্য) ধাৰণাটো বিভিন্ন প্রেক্ষাপটত অন্বেষণ কৰা হৈছিল, যিয়ে ব্যক্তিসকলৰ মাজত সামাজিক ভূমিকা আৰু দায়িত্বৰ ক্রমৱর্ধমান জটিলতাক প্রতিফলিত

কৰিছিল। মহাকাব্যসমূহে সঘনাই সামাজিক কৰ্তব্য আৰু ব্যক্তিগত নৈতিকতাৰ মাজৰ টানৰ কথা উল্লেখ কৰিছিল, যিয়ে ৰজা, যোদ্ধা আৰু সাধাৰণ মানুহৰ নৈতিক সংকটৰ বিষয়ে অন্তৰ্দৃষ্টি প্ৰদান কৰিছিল। মহাভাৰতত অৰ্জুনৰ চৰিত্ৰ যিয়ে এজন যোদ্ধা হিচাপে তেওঁৰ কৰ্তব্যৰ সৈতে যুঁজিছে আৰু ৰামায়ণত ৰাম যিয়ে ব্যাপক ব্যক্তিগত ত্যাগৰ বিনিময়ত ৰজা হিচাপে নিজৰ ধৰ্ম ৰক্ষা কৰিছে, সেয়া সেই সময়ৰ সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক বিকাশৰ প্ৰতিফলন।

মহাভাৰত, ৰামায়ণ আৰু পু�ৰাণৰ কাহিনী, চৰিত্ৰ আৰু শিক্ষাসমূহে ভাৰতীয় সাহিত্য, পৰিৱেশন কলা আৰু জনপ্ৰিয় সংস্কৃতিত এক স্থায়ী প্ৰভাৱ পেলাইছে। এই গ্ৰন্থসমূহৰ বিষয়বস্তু থিয়েটাৰ, নৃত্য, সংগীত আৰু চিনেমাৰ অভিযোজনৰ জৰিয়তে সমসাময়িক সমাজতো প্ৰতিধ্বনিত হৈ আছে। বিষ্ণু শ্চপ্ৰায়ে ৰাম আৰু কৃষ্ণৰ ৰূপতগ্ন আৰু শিৱৰ প্ৰতি উচৰ্গিত মন্দিৰসমূহ উপাসনাৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ কেন্দ্ৰ হৈ পৰিছিল আৰু সামাজিক জীৱনত ইয়াৰ প্ৰভাৱ আছিল। এই ধৰ্মীয় স্থানসমূহে ভাৰতীয় ধ্ৰুপদী কলা, স্থাপত্য আৰু ভাস্কৰ্যৰ বিকাশত সহায় কৰিছিল। মন্দিৰ আৰু চিত্ৰকলাৰ খোদিত কাৰ্য্যসমূহত মহাকাব্যৰ খণ্ডসমূহৰ চিত্ৰায়নে এই যুগত সেইবোৰৰ গুৰুত্ব প্ৰমাণ কৰে। ভগৱদ্গীতাৰ দৰে মহাকাব্যত পোৱা নৈতিক আৰু দাৰ্শনিক শিক্ষাসমূহে কেৱল ভাৰততেই নহয় সমগ্ৰ বিশ্বতে আধ্যাত্মিক আলোচনাক অনুপ্ৰাণিত কৰি আহিছে। তেওঁলোকে কৰ্তব্য, আত্ম আৰু বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডৰ প্ৰকৃতি বুজাৰ বাবে এক গাঁথনি প্ৰদান কৰে।

মহাকাব্যিক-পৌৰাণিক যুগটো প্ৰাচীন ভাৰতীয় ইতিহাসৰ এক গঠনমূলক যুগ আছিল যিয়ে উপমহাদেশখনৰ সাংস্কৃতিক আৰু ধৰ্মীয় পৰিৱেশ গঢ় দিছিল। ই আছিল সমন্বয়ৰ সময়, যক্সত পুৰণি বৈদিক পৰম্পৰাসমূহ নতুন ধাৰণাৰ সৈতে একত্ৰিত হৈছিল, যাৰ ফলত পৌৰাণিক কাহিনী, দৰ্শন আৰু সামাজিক নিয়মৰ এক চহকী প্ৰেক্ষাপটৰ বিকাশ ঘটিছিল। মহাভাৰত আৰু ৰামায়ণৰ সাৰমৰ্ম হক্সল চিৰন্তন মানৱীয় সংকটৰ অন্বেষণ, বীৰত্ব আৰু ভক্তিৰ উদযাপন আৰু ভাল আৰু বেয়াৰ মাজৰ সংগ্ৰামৰ প্ৰকাশ। পুৰাণসমূহে, ইয়াৰ বিশাল আখ্যানমূলক বিস্তাৰৰ সৈতে প্ৰাচীন ভাৰতৰ আধ্যাত্মিক আৰু সাংস্কৃতিক জীৱনক অধিক চহকী কৰিছিল, যিয়ে এই যুগটোক ভাৰতীয় সভ্যতাৰ এক আধাৰশিলা কৰি তুলিছিল।

● মহাকাব্যিক-পৌৰাণিক যুগত নাৰীৰ ভূমিকা আৰু মৰ্যাদা:

মহাকাব্যিক-পৌৰাণিক যুগ প্ৰাচীন ভাৰতৰ কাহিনীৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অধ্যায় হৈয়ে আছে, যি এনে এক সময় য'ত অঞ্চলটোক গঢ় দিয়া পৌৰাণিক কাহিনী আৰু মূল্যবোধসমূহ স্পষ্টতা আৰু আৱেগেৰে প্ৰকাশ কৰা হৈছিল। ইয়াৰ ঐতিহ্য কেৱল প্ৰাচীন ইতিহাসতেই আৱদ্ধ নহয় বৰঞ্চ আধুনিক ভাৰতৰ বিশ্বাস, পৰম্পৰা আৰু কলা-ৰূপসমূহতো জীয়াই আছে। এই যুগত নাৰীৰ ভূমিকা আৰু মৰ্যাদা এক আকৰ্ষণীয় বিষয়, কিয়নো ই প্ৰাচীন ভাৰতীয় সভ্যতাৰ সামাজিক, সাংস্কৃতিক আৰু ধৰ্মীয় মূল্যবোধৰ ওপৰত পোহৰ পেলায়। মহাভাৰত, ৰামায়ণ আৰু পুৰাণৰ দ্বাৰা চিহ্নিত এই সময়ছোৱাত নাৰীয়ে সমাজত ৰাজকীয় ৰাণী আৰু যোদ্ধাৰে পৰা আৰম্ভ কৰি ঋষি, একনিষ্ঠ পত্নী আৰু প্ৰভাৱশালী দেৱীলৈকে জটিল আৰু বৈচিত্ৰ্যপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰা দেখা গৈছিল। যদিও পুৰুষতান্ত্ৰিক নিয়মসমূহ দৃঢ়ভাৱে প্ৰতিষ্ঠিত আছিল, মহাকাব্য আৰু পৌৰাণিক সাহিত্যসমূহে বিভিন্ন সময়ত নাৰীয়ে এজেণ্ডী, বুদ্ধিমত্তা আৰু স্থিতিস্থাপকতা প্ৰদৰ্শন কৰাৰ অসংখ্য উদাহৰণ দাঙি ধৰে।

মহাভাৰত আৰু ৰামায়ণে প্ৰাচীন ভাৰতত নাৰীৰ জীৱনৰ বিষয়ে কিছুমান প্ৰাচীনতম আৰু অতি বিতং

অন্তর্দৃষ্টি প্রদান কৰে। নাৰীক ৰাণী, মাতৃ, পত্নী, যোদ্ধা আৰু তপস্বী আদি ভূমিকাত চিত্রিত কৰা হৈছে। অৱশ্যে, তেওঁলোকৰ অভিজ্ঞতা আৰু এজেণ্ডাৰ মাত্রা প্রায়ে তেওঁলোকৰ সামাজিক মর্যাদা, পাৰিবাৰিক প্রত্যাশা আৰু ব্যক্তিগত গুণাৱলীৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি ভিন্ন হয়। মহাভাৰত মহাকাব্যত দ্রৌপদী, কুন্তী আৰু গান্ধাৰীৰ দৰে গুৰুত্বপূর্ণ মহিলা চৰিত্রসমূহ চিত্রিত কৰা হৈছিল, যিসকলে কাহিনীটো গঢ় দিয়াৰ লগতে পৰিয়াল আৰু সমাজৰ জীৱনক প্রভাৱিত কৰাত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। উদাহৰণস্বৰূপে, দ্রৌপদী কেৱল পাঁচজন পাণ্ডৱ ভাতৃৰ পত্নীয়েই নাছিল বৰঞ্চ এগৰাকী কেন্দ্রীয় চৰিত্র আছিল যাৰ সন্মান আৰু অধিকাৰ মহান কুৰুক্ষেত্র যুদ্ধৰ অনুঘটক হৈ পৰিছিল। তেওঁৰ সাহসিকতা আৰু মর্যাদাই তেওঁক এক প্রতীকী চৰিত্র কৰি তোলে, যাক প্রায়ে অন্যায়ৰ বিৰুদ্ধে স্থিতিস্থাপকতাৰ প্রতীক হিচাপে গণ্য কৰা হয়। একেদৰে, ৰামায়ণত সীতা আনুগত্য, পৱিত্রতা আৰু শক্তিৰ নিদর্শন হিচাপে থিয় দিছে। ৰাৱণৰ দ্বাৰা অপহৰণ আৰু স্বামী ৰামৰ দ্বাৰা নির্বাসনকে ধৰি প্রতিকূলতাৰ সন্মুখীন হোৱাৰ পিছতো, সীতা নিজৰ মূল্যবোধ আৰু নৈতিকতাত অটল আছিল, যিয়ে আত্মত্যাগ আৰু ভক্তিৰ আদর্শক মূর্ত কৰি তুলিছিল। কৈকেয়ী আৰু শূর্পনখাৰ দৰে আন মহিলা চৰিত্রসমূহেও প্রভাৱশালী ভূমিকা পালন কৰিছিল, যদিও প্রায়ে বিৰোধী চৰিত্র হিচাপে যাৰ কার্য্যই কাহিনীটোত ডাঙৰ প্রভাৱ পেলাইছিল। সীতাৰ পৰীক্ষা আৰু তেওঁৰ নীতিৰ প্রতি তেওঁৰ অটল দায়বদ্ধতাই তেওঁক ভাৰতীয় সাংস্কৃতিক ইতিহাসৰ এক শ্রদ্ধাৰ চৰিত্র কৰি তুলিছিল।

মহাকাব্যসমূহে ধর্ম বা ধার্মিক কর্তব্যৰ ধাৰণাটোৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল আৰু নাৰীক প্রায়ে পাৰিবাৰিক সন্মান আৰু নৈতিক মূল্যবোধৰ ৰক্ষক হিচাপে চিত্রিত কৰা হৈছিল। ইয়াৰ অর্থ কেতিয়াবা এয়া আছিল যে নাৰীয়ে একনিষ্ঠ পত্নী আৰু মাতৃৰ দৰে পৰম্পৰাগত ভূমিকা পালন কৰিব বুলি আশা কৰা হৈছিল, যি পতিব্রতা ধর্মৰ (একনিষ্ঠ পত্নীৰ কর্তব্য) নীতিসমূহৰ সৈতে সংগতি ৰাখিছিল। এগৰাকী নাৰীৰ ধর্মৰ ধাৰণাটো প্রায়ে তেওঁৰ স্বামীৰ লক্ষ্যৰ প্রতি তেওঁৰ আনুগত্য, সততা আৰু সমর্থনৰ সৈতে জড়িত আছিল, যিয়ে তেওঁৰ প্রাথমিক সামাজিক ভূমিকাসমূহ গঢ় দিছিল। একে সময়তে, এই গ্রন্থসমূহে এয়াও প্রদর্শন কৰিছিল যে ধর্ম নমনীয় হ'ব পাৰে আৰু ইয়াক প্রতিটো চৰিত্রই বেলেগ বেলেগ ধৰণে ব্যাখ্যা কৰিছিল। উদাহৰণস্বৰূপে, পৰৱর্তী জীৱনত নিজৰ পুত্র কর্ণৰ জন্মৰ কথা প্রকাশ কৰাৰ কুন্তীৰ সিদ্ধান্তই কর্তব্য আৰু গোপনীয়তাৰ সৈতে এগৰাকী মাতৃৰ সংগ্রামক প্রদর্শন কৰে। একেদৰে, দ্রৌপদীয়ে কৌৰৱৰ ৰাজসভাত স্বামী আৰু জ্যেষ্ঠসকলৰ ধর্মক প্রশ্ন কৰে যক্সত তেওঁক অপমানিত কৰা হৈছিল, যিয়ে আলোকপাত কৰে যে নাৰী কেৱল সামাজিক নিয়মৰ নিষ্ক্রিয় অনুসৰণকাৰী নাছিল বৰঞ্চ নৈতিক বিতর্কত সক্রিয় অংশগ্রহণকাৰী আছিল।

পুৰাণসমূহে শক্তি বা ঐশ্বৰিক নাৰী শক্তিৰ ধাৰণাটোৰ বিকাশত যথেষ্ট অৰিহণা যোগায়। দুর্গা, কালী আৰু পার্বতীৰ দৰে দেৱীসকলে নাৰীত্বৰ বিভিন্ন দিশক প্রতিনিধিত্ব কৰে- শক্তি, অশুভ শক্তিৰ বিনাশ, মাতৃসুলভ যত্ন আৰু বিশ্বব্রহ্মাণ্ডৰ ৰূপান্তৰকাৰী শক্তি। পৌৰাণিক সাহিত্যই কেৱল দেৱীসকলক শক্তিশালী আৰু স্বতন্ত্র দেৱতা হিচাপে উপাসনা কৰাই নহয়, লগতে তেওঁলোকক বিশ্বব্রহ্মাণ্ডৰ শৃংখলাৰ ৰক্ষক হিচাপেও প্রতিষ্ঠা কৰে। শক্তি উপাসনাৰ এই উল্লেখে পুৰুষ-প্রধান সমাজৰ ভিতৰত নাৰী শক্তিৰ এক প্রতীকী স্বীকৃতি প্রদান কৰিছিল। উদাহৰণস্বৰূপে, মার্কণ্ডেয় পুৰাণৰ এক মূল গ্রন্থ দেৱী মাহাত্ম্যাই দেৱী দুর্গাৰ কাহিনী বর্ণনা কৰে, যিয়ে মহিষাসুৰ নামৰ ৰাক্ষসটোক পৰাস্ত কৰে, তেওঁক এগৰাকী শক্তিশালী ৰক্ষক আৰু ধার্মিকতাৰ মূর্ত প্রতীক হিচাপে প্রদর্শন কৰে। এই আখ্যানসমূহে নাৰীৰ ভূমিকাক আধ্যাত্মিক কর্তৃত্ব প্রদান কৰিছিল, যিয়ে এনে এক জটিল দৃষ্টিভংগী সৃষ্টি কৰিছিল য'ত নাৰীক ঐশ্বৰিক

হিচাপে শ্ৰদ্ধা কৰা হৈছিল যদিও প্ৰায়ে সামাজিক গাঁথনিৰ ভিতৰত সীমাবদ্ধ কৰা হৈছিল।

যিহেতু বেছিভাগ নাৰীৰ প্ৰাথমিক কৰ্তব্য ঘৰ আৰু পৰিয়ালৰ সৈতে জড়িত বুলি গণ্য কৰা হৈছিল, মহাকাব্যিক-পৌৰাণিক যুগৰ কিছুমান নাৰী উচ্চ শিক্ষিত আছিল আৰু বৌদ্ধিক তথা আধ্যাত্মিক জীৱনত অৰিহণা যোগাইছিল। মহাভাৰতত কুন্তীৰ দৰে শিক্ষিতা নাৰীৰ উদাহৰণ আছিল, যিয়ে প্ৰজ্ঞা আৰু কৌশলগত অন্তৰ্দৃষ্টি প্ৰদৰ্শন কৰিছিল আৰু গান্ধাৰী, যাৰ দৃঢ় নৈতিক সংকল্প আছিল। পুৰাণ আৰু অন্যান্য গ্ৰন্থসমূহতো মহিলা ঋষি আৰু দাৰ্শনিকসকলৰ উল্লেখ আছিল। উপনিষদত আৰ্ৰিভাৰ হোৱা গাৰ্গী আৰু মৈত্ৰেয়ী এনে নাৰীৰ উদাহৰণ যিয়ে দাৰ্শনিক আলোচনাত লিপ্ত হৈছিল আৰু মেটাফিজিকেল প্ৰশ্নত পুৰুষ ঋষিসকলক প্ৰত্যাহ্বান জনাইছিল। গাৰ্গীয়ে ঋষি যাজ্ঞবল্ক্যৰ সৈতে বিতৰ্ক কৰে, তেওঁৰ জ্ঞানৰ গভীৰতা প্ৰদৰ্শন কৰে আৰু নিজৰ সময়ৰ অন্যতম বিশিষ্ট মহিলা চিন্তাবিদ হিচাপে স্থান লাভ কৰে।

মহাকাব্যিক-পৌৰাণিক যুগত নাৰীৰ বাবে বিবাহ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰতিষ্ঠান আছিল, যিয়ে প্ৰায়ে তেওঁলোকৰ সামাজিক পৰিচয় নিৰ্ধাৰণ কৰিছিল। মহাকাব্যসমূহত স্বয়ম্বৰ (নিজে স্বামী বাছনি কৰা) ৰ দৰে প্ৰথাসমূহ সাধাৰণ আছিল, যিয়ে দ্ৰৌপদীৰ দৰে নাৰীক নিজৰ জীৱনসংগী বাছনি কৰিবলৈ অনুমতি দিছিল, যদিও নিৰ্দিষ্ট সামাজিক পৰিস্থিতিৰ অধীনত। এই যুগত বহুপত্নী আৰু বহুপতি প্ৰথা বিদ্যমান আছিল, যাৰ উদাহৰণ হৈছে পাঁচজন পাণ্ডৱ ভাতৃৰ সৈতে দ্ৰৌপদীৰ বিবাহ। আখ্যানটোৰ ভিতৰত এনে বিবাহসমূহ গ্ৰহণযোগ্য আছিল যেতিয়ালৈকে সেইবোৰ ধৰ্মৰ সৈতে সংগতিপূৰ্ণ আছিল, যদিও সেইবোৰ অস্বাভাৰিক আছিল। একে সময়তে, নাৰীৰ অধিকাৰ প্ৰায়ে সীমিত আছিল, বিশেষকৈ বিবাহৰ পিছত। ৰামায়ণ আৰু মহাভাৰত দুয়োখন গ্ৰন্থতে বৈবাহিক প্ৰত্যাশাৰ দ্বাৰা আৱদ্ধ হোৱাৰ সময়ত নাৰীয়ে সম্মুখীন হোৱা প্ৰত্যাহ্বানসমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হৈছে। সীতাৰ নিৰ্বাসনে সেই সময়ছোৱাত নাৰীৰ ওপৰত জাপি দিয়া কঠোৰ সামাজিক প্ৰত্যাশাবোৰ প্ৰতিফলিত কৰে। বিধৱাসকলৰ সমাজত এক নিৰ্দিষ্ট স্থান আছিল আৰু বেছিভাগ সময়তে তেওঁলোকক সামাজিক কাম-কাজৰ পৰা বিৰত ৰখা হৈছিল, যিদৰে স্বামীৰ মৃত্যুৰ পিছত গান্ধাৰীৰ জীৱনত দেখা গৈছিল।

সমাজৰ পুৰুষতান্ত্ৰিক গাঁথনিৰ স্বত্বেও, মহাকাব্য আৰু পুৰাণসমূহত এনে উদাহৰণ আছে য'ত নাৰীয়ে সামাজিক নিয়মক প্ৰতিৰোধ কৰিছে। কৌৰৱৰ ৰাজসভাত অপমানিত হোৱাৰ সময়ত মহাভাৰতত দ্ৰৌপদীৰ ন্যায়ৰ অটল দাবীয়ে নাৰীৰ আজ্ঞাবহ ভাবমূৰ্তিলৈ প্ৰত্যাহ্বান জনায়, আনহাতে ৰাৱণৰ সৈতে ঘূৰি যাবলৈ সীতাৰ অস্বীকাৰ আৰু ৰামায়ণৰ শেষত পৃথিৰী দেৱীলৈ উভতি যোৱাৰ তেওঁৰ চূড়ান্ত সিদ্ধান্ত এজেণ্ডাৰ শক্তিশালী দাবী। এই চৰিত্ৰসমূহে অধিকাৰ আৰু কৰ্তৃত্বক প্ৰশ্ন কৰে আৰু অন্যায়ক প্ৰত্যাহ্বান জনায়, যিয়ে প্ৰদৰ্শন কৰে যে মহাকাব্যিক-পৌৰাণিক যুগে আনকি এক পুৰুষ-প্ৰধান বিশ্বৰ ভিতৰতো নাৰীৰ স্থিতিস্থাপকতা আৰু মৰ্যাদাৰ বাবে স্থান প্ৰদান কৰিছিল। এই কাহিনীসমূহে নিজৰ মূল্যবোধ ৰক্ষা কৰিবলৈ পৰম্পৰাক অমান্য কৰা নাৰীৰ এজেণ্ডা আৰু অন্তৰ্নিহিত শক্তিৰ প্ৰমাণ হিচাপে কাম কৰে। এই নাৰীসকলৰ কাহিনীয়ে ভাৰতীয় সংস্কৃতিত এক স্থায়ী প্ৰভাৱ পেলাইছে, য'ত সীতা আৰু দ্ৰৌপদীৰ দৰে চৰিত্ৰসমূহক কেৱল ধৰ্মীয় চৰিত্ৰ হিচাপে নহয়, ৰঞ্চ সজাগতা, শক্তি আৰু স্থিতিস্থাপকতা মূৰ্ত কৰা সাংস্কৃতিক প্ৰতীক হিচাপেই শ্ৰদ্ধা কৰা হয়। নৱৰাত্ৰিৰ দৰে উৎসৱসমূহে নাৰী শক্তিৰ স্বীকৃতি আৰু নাৰীত্বৰ বিবিধ দিশক সন্মান জনাই দেৱী শক্তিক উদযাপন কৰে। এই মহাকাব্যসমূহে শতিকা ধৰি সাহিত্য, নৃত্য, থিয়েটাৰ আৰু কলাক অনুপ্ৰাণিত কৰি আহিছে, য'ত মহাকাব্যিক নায়িকাসকলৰ চিত্ৰায়নে শক্তি আৰু ত্যাগ দুয়োটাকে প্ৰতীকায়িত কৰে। সীতাৰ চৰিত্ৰটো প্ৰায়ে ধৈয্য আৰু পৱিত্ৰতাৰ আদৰ্শৰ সৈতে

জড়িত, আনহাতে দ্রৌপদীয়ে প্রতিকূলতাৰ সন্মুখত মর্যাদাক প্রতিনিধিত্ব কৰে। এই আখ্যানসমূহে আধুনিক ভাৰতত নাৰীৰ ভূমিকা আৰু ধাৰণাসমূহক প্রভাৱিত কৰি আহিছে। মহাকাব্যিক-পৌৰাণিক যুগে নাৰীৰ ভূমিকাসমূহৰ এক চহকী অথচ জটিল প্রেক্ষাপট উপস্থাপন কৰে, যক্সত পৰম্পৰাগত সামাজিক প্রত্যাশাবোৰ নাৰীৰ শক্তি আৰু এজেঞ্চীৰ উদাহৰণৰ সৈতে সহাৱস্থান কৰিছিল। দেৱী, নায়িকা, ঋষি বা একনিষ্ঠ পত্নী যিয়েই নহওক কিয়, এই যুগৰ নাৰীয়ে ভাৰতীয় সভ্যতাৰ নৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক গাঁথনি গঢ় দিয়াৰ ক্ষেত্রত অবিচ্ছেদ্য ভূমিকা পালন কৰিছিল। ঐশ্বৰিক নাৰীত্বৰ প্রতি শ্রদ্ধা আৰু নাৰীৰ স্বাধীনতাৰ ওপৰত থকা প্রতিবন্ধকতাৰ দ্বৈততাই পিতৃতান্ত্রিক পৰিৱেশত নাৰীয়ে সন্মুখীন হোৱা প্রত্যাহ্বানসমূহক প্রতিফলিত কৰে, যি এক বিষয়বস্তু আজিৰ দিনতো প্রতিধ্বনিত হয়। মহিলা চৰিত্রসমূহৰ সূকঞ্জস্ম চিত্রায়নৰ সৈতে এই মহাকাব্যিক আখ্যানসমূহে নাৰীৰ ভূমিকা, অধিকাৰ আৰু স্থিতিস্থাপকতাৰ বিষয়ে আলোচনাক অনুপ্রাণিত কৰি আহিছে, যিয়ে ভাৰতৰ সাংস্কৃতিক আৰু আধ্যাত্মিক ঐতিহ্যত তেওঁলোকৰ তাৎপর্যক আলোকপাত কৰে।

৪.৫ মৌর্য যুগ

প্রায় ৩২২ খ্রীষ্টপূর্বৰ পৰা ১৮৫ খ্রীষ্টপূর্বলৈ বিস্তৃত মৌর্য যুগটোৱে প্রাচীন ভাৰতীয় ইতিহাসৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ পর্যায় চিহ্নিত কৰিছিল। এই সময়ছোৱাত, চন্দ্রগুপ্ত মৌর্যৰ দ্বাৰা প্রতিষ্ঠা কৰা আৰু তেওঁৰ উত্তৰাধিকাৰী বিন্দুসাৰ আৰু অশোকৰ দ্বাৰা সম্প্রসাৰিত মৌর্য সাম্রাজ্য প্রাচীন ভাৰতৰ অন্যতম বৃহৎ আৰু শক্তিশালী সাম্রাজ্যলৈ পৰিণত হৈছিল। এই যুগটো প্রশাসন, আন্তঃগাঁথনি আৰু এক বিশাল, বৈচিত্র্যপূর্ণ জনসংখ্যাৰ মাজত সাংস্কৃতিক একত্রীকৰণৰ ক্ষেত্রত ইয়াৰ অসাধাৰণ সাফল্যৰ বাবে পৰিচিত। যদিও ঐতিহাসিক অভিলেখসমূহে প্রধানকৈ ৰাজনৈতিক বিকাশ আৰু পুৰুষ শাসকসকলৰ জীৱনৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে, এই যুগত নাৰীৰ ভূমিকা আৰু মর্যাদাৰ বিষয়ে মূল্যৱান অন্তর্দৃষ্টি আছে। মৌর্য যুগত নাৰীয়ে ৰাজকীয় পৰিয়ালৰ পৰা আৰম্ভ কৰি সাধাৰণ নাগৰিকলৈকে বিভিন্ন পদবীত অধিষ্ঠিত আছিল আৰু তেওঁলোকৰ জীৱন সামাজিক নিয়ম, ধর্মীয় বিশ্বাস আৰু ৰাজনৈতিক নীতিৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হৈছিল।

৪.৫.১. মৌর্য যুগত নাৰীৰ প্রেক্ষাপট

মৌর্য সমাজখন প্রাচীন ভাৰতৰ বেছিভাগ অংশৰ দৰেই ঘাইকৈ পুৰুষতান্ত্রিক আছিল আৰু নাৰীয়ে সাধাৰণতে পৰিয়াল আৰু ঘৰ-সংসাৰক কেন্দ্র কৰি পৰম্পৰাগত ভূমিকা পালন কৰিব বুলি আশা কৰা হৈছিল। অৱশ্যে, মৌর্য যুগৰ অভিলেখসমূহে সূচায় যে নাৰীৰ অভিজ্ঞতা তেওঁলোকৰ সামাজিক শ্রেণী, ধর্মীয় বিশ্বাস আৰু ভৌগোলিক অৱস্থানৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হৈছিল। চন্দ্রগুপ্ত মৌর্যৰ উপদেষ্টা কৌটিল্যৰ শ্চচাণক্যগ্ন দ্বাৰা ৰচিত বুলি গণ্য কৰা অর্থশাস্ত্রই ৰাজকীয় প্রশাসন, সামাজিক সংগঠন আৰু মানুহ তথা ৰাজ্যৰ অর্থনৈতিক জীৱনৰ বিষয়ে বিস্তাৰিত বিৱৰণ প্রদান কৰে। ই নাৰীৰ আইনী অধিকাৰ, অর্থনৈতিক ভূমিকা আৰু নাৰীৰ আচৰণ নিয়ন্ত্রণ কৰা সামাজিক নিয়মসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰি নাৰীৰ মর্যাদাৰ বিষয়েও অন্তর্দৃষ্টি আগবঢ়ায়। পুৰুষতান্ত্রিক নিয়মসমূহ মানি চলিলেও, অর্থশাস্ত্রই বিভিন্ন সময়ত সমাজত নাৰীৰ এজেঞ্চী আৰু অৱদানৰ প্রতি সজাগতা প্রতিফলিত কৰে। এই যুগত, বিশেষকৈ সম্রাট অশোকৰ অধীনত জৈন ধর্ম আৰু বৌদ্ধ ধর্মৰ উত্থানে নাৰীৰ প্রতি সমাজৰ ধাৰণাত এক ৰূপান্তৰকাৰী ভূমিকা পালন কৰিছিল, যিয়ে দয়া, সমতা আৰু অহিংসাৰ মূল্যবোধক প্রচাৰ কৰিছিল, যিয়ে সামাজিক আৰু ধর্মীয় ক্ষেত্রত নাৰীৰ ভূমিকা আৰু সুযোগসমূহক প্রভাৱিত কৰিছিল।

মৌৰ্যসকলৰ সময়তেই নাৰীয়ে ৰাজদৰবাৰ আৰু প্ৰশাসনৰ কাম-কাজত অংশগ্ৰহণ কৰিছিল। মৌৰ্য যুগত ৰাজকীয় নাৰীসকলে দৰবাৰৰ ভিতৰত যথেষ্ট প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিছিল, যদিও তেওঁলোকক ৰাজবংশক সমৰ্থন কৰা আৰু ৰাজকীয় বংশলৈ বৰঙণি যোগোৱাৰ প্ৰাথমিক কাম অৰ্পণ কৰা হৈছিল। ৰাজকীয় ৰাণী আৰু ৰাজকুমাৰীসকল প্ৰায়ে কৌশলগত বিবাহ মিত্ৰতাৰ অংশ আছিল, যিয়ে ৰাজ্যসমূহৰ মাজত ৰাজনৈতিক আৰু কূটনীতিগত সম্পৰ্ক শক্তিশালী কৰিছিল। তেওঁলোকক ইজনে সিজনৰ সৈতে সম্পৰ্ক গঢ়ি তোলাৰ এক ধৰণৰ মাধ্যম হিচাপে গণ্য কৰা হৈছিল। চন্দ্ৰগুপ্ত মৌৰ্যৰ পত্নী দুৰ্ধৰা, অশোকৰ ৰাণীসকল, বিশেষকৈ দেৱী, কৌৰৱকী আৰু তিষ্যৰক্ষা মৌৰ্য ৰাজবংশৰ উল্লেখযোগ্য ব্যক্তিত্ব যাৰ অৱদান গুৰুত্বপূৰ্ণ আছিল। বিদিশাৰ ৰাজকুমাৰী আৰু এজন বৌদ্ধ সদাগৰৰ কন্যা দেৱীয়ে অশোকক বৌদ্ধ ধৰ্মৰ সৈতে পৰিচয় কৰাই দিয়াত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। তেওঁলোকৰ সন্তান মহেন্দ্ৰ আৰু সংঘমিত্ৰাই শ্ৰীলংকাত বৌদ্ধ ধৰ্মৰ প্ৰচাৰত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। মৌৰ্য ৰাণীসকলে পৰামৰ্শদাতাৰ ক্ষমতা আৰু প্ৰভাৱৰ পদবী গ্ৰহণ কৰিছিল, যদিও শাসনত তেওঁলোকৰ প্ৰত্যক্ষ অংশগ্ৰহণ সীমিত আছিল। তথাপিও, ৰাজকীয় বংশৰ নাৰীসকলক সন্মান কৰা হৈছিল আৰু ৰাজপ্ৰাসাদৰ পৰিক্ৰমা আৰু ধৰ্মীয় পৃষ্ঠপোষকতাৰ ওপৰত তেওঁলোকৰ যথেষ্ট কৰ্তৃত্ব আছিল, যিয়ে ৰাজনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক দুয়োটা জীৱনতে ৰাজকীয় নাৰীৰ গুৰুত্ব প্ৰতিফলিত কৰিছিল।

মৌৰ্য যুগত বিশেষকৈ অশোকৰ পৃষ্ঠপোষকতাত বৌদ্ধ ধৰ্মৰ অসাধাৰণ সম্প্ৰসাৰণ দেখা গৈছিল আৰু ই নাৰীৰ ধৰ্মীয় জীৱনত যথেষ্ট প্ৰভাৱ পেলাইছিল। শিলা আৰু স্তম্ভত খোদিত অশোকৰ শিলালিপিসমূহে বৌদ্ধ মূল্যবোধৰ প্ৰসাৰ কৰে আৰু আধ্যাত্মিক জীৱনত লিংগ অন্তৰ্ভুক্তিকৰণৰ প্ৰতি দায়বদ্ধতা প্ৰদৰ্শন কৰে। শিলালিপিসমূহে ধৰ্মীয় জীৱনত অংশগ্ৰহণ কৰিবলৈ ৰজাই নাৰীক জনোৱা উৎসাহক চিত্ৰিত কৰিছিল আৰু ই এই কথা প্ৰমাণ কৰে যে বৌদ্ধ ধৰ্মই নাৰীৰ মাজত আধ্যাত্মিক এজেঞ্চী বিকাশৰ বাবে নতুন পথ মুকলি কৰিছিল। মন কৰিবলগীয়া যে, সেই সময়ছোৱাত ভাৰতৰ সীমাৰ বাহিৰতো বৌদ্ধ ধৰ্মৰ প্ৰচাৰত নাৰীয়ে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। অশোকৰ কন্যা সংঘমিত্ৰাৰ পৰা উদাহৰণ দিব পাৰি, যিয়ে শ্ৰীলংকাত বৌদ্ধ ধৰ্ম প্ৰতিষ্ঠা কৰাত সহায় কৰিছিল, য'ত তেওঁক বোধি বৃক্ষ প্ৰৱৰ্তন কৰা আৰু এটা সন্ন্যাসিনী মঠ স্থাপন কৰাৰ বাবে শ্ৰদ্ধা কৰা হয়। তেওঁৰ অভিযানে এগৰাকী বৌদ্ধ নাৰীয়ে শিক্ষক আৰু মিছনাৰী হিচাপে গ্ৰহণ কৰিব পৰা বিশিষ্ট ভূমিকাক প্ৰদৰ্শন কৰে, যাৰ ফলত ঘৰুৱা ক্ষেত্ৰত অধিক ৰক্ষণশীল ভূমিকাৰ সৈতে এক বিপৰীতমুখী চিত্ৰ দাঙি ধৰে।

বৌদ্ধ ধৰ্মৰ উপৰিও, এই সময়ছোৱাত জৈন ধৰ্ময়ো মহিলা অনুগামীসকলক আকৰ্ষিত কৰিছিল। ভগৱান মহাবীৰৰ শিক্ষাই অহিংসা আৰু নৈতিক অনুশাসনক উৎসাহিত কৰিছিল, যিয়ে আধ্যাত্মিক পৰিপূৰ্ণতা বিচৰা নাৰীসকলক আকৰ্ষিত কৰিছিল। বহু নাৰী সন্ন্যাসিনী হৈছিল আৰু জৈন সম্প্ৰদায়ৰ বিকাশত অৰিহণা যোগাইছিল, যিয়ে সন্ন্যাস আৰু ধৰ্মীয় ভক্তিৰ জীৱন গ্ৰহণ কৰি নাৰীৰ বাবে থকা পৰম্পৰাগত প্ৰত্যাশাবোৰক প্ৰত্যাহ্বান জনাইছিল। অৰ্থশাস্ত্ৰই নাৰীৰ অৰ্থনৈতিক ভূমিকা আৰু অধিকাৰৰ ৰূপৰেখা দাঙি ধৰে, যিয়ে প্ৰমাণ কৰে যে মৌৰ্য যুগত নাৰীয়ে বিভিন্ন বৃত্তিত অংশগ্ৰহণ কৰিব পাৰিছিল আৰু সম্পত্তি পৰিচালনা কৰিব পাৰিছিল। নিম্ন সামাজিক শ্ৰেণীৰ নাৰীসকলে প্ৰায়ে বয়ন, ৰং কৰা আৰু মৃৎশিল্পৰ দৰে দক্ষ বৃত্তিত কাম কৰিছিল, যিয়ে স্থানীয় অৰ্থনীতিত অৰিহণা যোগাইছিল। কিছুমানে ৰাজপ্ৰাসাদৰ সেৱা আৰু প্ৰশাসনিক কামতো নিয়োজিত আছিল, আনহাতে আন কিছুমানে সৰু ব্যৱসায় চলাইছিল আৰু পাৰিবাৰিক খেতি-বাতি পৰিচালনা কৰিছিল। অৰ্থনৈতিক ভূমিকাৰ উপৰিও, কিছুমান নাৰীৰ সম্পত্তিৰ অধিকাৰ আছিল, বিশেষকৈ বিধৱা আৰু সম্ভ্ৰান্ত বংশৰ নাৰীৰ। অৰ্থশাস্ত্ৰত উল্লেখ আছে

যে নাৰীয়ে নির্দিষ্ট চর্তত সম্পত্তিৰ উত্তৰাধিকাৰী হ'ব পাৰিছিল আৰু বিধৰাসকলে তেওঁলোকৰ যৌতুকৰ ওপৰত নিয়ন্ত্রণ বজাই ৰাখিছিল। এই ব্যৱস্থাসমূহে সূচায় যে মৌর্য সমাজখন পুৰুষতান্ত্রিক আছিল যদিও নাৰীৰ অর্থনৈতিক এজেঞ্চীৰ কিছু আইনী স্বীকৃতি আছিল।

গ্রন্থখনে গণিকাসকলৰ নিয়ন্ত্রণৰ বিষয়েও আলোচনা কৰে, যিয়ে সমাজত এক সুকীয়া স্থান দখল কৰিছিল। গণিকা হিচাপে পৰিচিত এই নাৰীসকল প্রায়ে কলা, সংগীত আৰু সাহিত্যত শিক্ষিত আছিল আৰু কিছুমানৰ যথেষ্ট প্রভাৱ আছিল। যদিও তেওঁলোকৰ সামাজিক অৱস্থান জটিল আছিল, তথাপিও তেওঁলোকৰ দক্ষতাৰ বাবে তেওঁলোকক উচ্চ সন্মান কৰা হৈছিল আৰু কেতিয়াবা মৌর্য প্রশাসনিক নেটৱর্কৰ ভিতৰত চোৰাংচোৱা বা দূত হিচাপে কাম কৰিছিল, যিয়ে সমাজত তেওঁলোকৰ বহুমুখী ভূমিকা প্রতিফলিত কৰে। অর্থশাস্ত্রই নাৰীৰ অধিকাৰ, বিবাহ আৰু শোষণৰ বিৰুদ্ধে সুৰক্ষা সম্পর্কীয় আইন নির্ধাৰণ কৰে। বিবাহ আছিল এগৰাকী নাৰীৰ জীৱন নিয়ন্ত্রণ কৰা আটাইতকৈ সাধাৰণ সামাজিক প্রতিষ্ঠান, য'ত বিবাহৰ বয়স, যৌতুক আৰু স্বামী-স্ত্রী দুয়োৰে কর্তব্য নির্ধাৰণ কৰা নিয়ম আছিল। নির্যাতন আৰু পৰিত্যাগৰ বিৰুদ্ধে নাৰীৰ কিছুমান আইনী সুৰক্ষা আছিল, আৰু নাৰীৰ বিৰুদ্ধে কৰা অপৰাধৰ বাবে শাস্তিৰ ব্যৱস্থা আছিল। উদাহৰণস্বৰূপে, এগৰাকী নাৰীক অপহৰণ কৰা বা আঘাত কৰাৰ বাবে এজন পুৰুষক শাস্তি দিব পৰা গৈছিল। যদিও এই আইনসমূহে পুৰুষতান্ত্রিক নিয়মসমূহ প্রতিফলিত কৰে, তথাপিও ই সমাজত নাৰীৰ দুর্বলতা আৰু আইনী সুৰক্ষাৰ প্রয়োজনীয়তা সম্পর্কে একমাত্রা সজাগতাও সূচায়। বিবাহ বিচ্ছেদ সাধাৰণ নাছিল, কিন্তু অর্থশাস্ত্রই নির্দিষ্ট পৰিস্থিতিত ইয়াৰ বাবে ব্যৱস্থা কৰিছে। এগৰাকী নাৰীয়ে বিবাহ বিচ্ছেদ বিচাৰিব পাৰিছিল যদিহে তেওঁৰ স্বামী দীর্ঘদিন ধৰি অনুপস্থিত আছিল বা তেওঁক দুব্যৱহাৰ কৰিছিল, যদিও বিবাহ বিচ্ছেদৰ আধাৰ পুৰুষতকৈ নাৰীৰ বাবে অধিক সীমিত আছিল।

যদিও আনুষ্ঠানিক শিক্ষা প্রধানকৈ পুৰুষমুখী আছিল, ৰাজকীয় আৰু সম্ভ্রান্ত পৰিয়ালৰ নাৰীসকলৰ কেতিয়াবা শিক্ষালৈ প্রৱেশাধিকাৰ আছিল। অর্থশাস্ত্রই দৰবাৰৰ অংশ হ'লে নাৰীয়ে প্রশাসনিক দক্ষতাৰ প্রশিক্ষণ পোৱাৰ কথা উল্লেখ কৰে। বিৰল ক্ষেত্রত, শিক্ষিত নাৰীয়ে শাসন আৰু সাংস্কৃতিক পৰিক্রমাৰ জ্ঞানৰ জৰিয়তে প্রভাৱ বিস্তাৰ কৰিছিল। সাহিত্যিক আৰু শৈল্পিক চর্চাও নির্দিষ্ট পৰিস্থিতিত নাৰীৰ বাবে সুলভ আছিল। গণিকা বা দৰবাৰী শ্রেণীৰ নাৰীসকল নৃত্য, সংগীত আৰু কবিতাকে ধৰি কলাত পার্গত বুলি জনা গৈছিল। তেওঁলোকে প্রায়ে দৰবাৰী অনুষ্ঠান আৰু উৎসৱসমূহত প্রদর্শন কৰিছিল, যিয়ে সাম্রাজ্যৰ সাংস্কৃতিক জীৱনলৈ বৰঙণি যোগাইছিল। তেওঁলোকৰ ভূমিকা, যদিও কিছুমান দিশত কলংকিত আছিল, তথাপিও তেওঁলোকক বৌদ্ধিক আৰু সামাজিক এজেঞ্চী প্রদান কৰিছিল।

সাধাৰণ নাৰীৰ জীৱন, বিশেষকৈ গ্রামাঞ্চলত, ঘাইকৈ পৰিয়াল আৰু কৃষিক কেন্দ্র কৰি গঢ় লৈছিল। নাৰীয়ে পথাৰত কাম কৰিছিল, পশুধনৰ যত্ন লৈছিল আৰু ঘৰুৱা অর্থনীতিত অৰিহণা যোগাইছিল। পাটলিপুত্রৰ দৰে নগৰীয়া কেন্দ্রসমূহত শিল্পী পৰিয়ালৰ নাৰীয়ে ব্যৱসায় আৰু হস্তশিল্পত অংশগ্রহণ কৰিছিল। নগৰীয়া জীৱনে মত বিনিময় আৰু সামাজিক অংশগ্রহণৰ বাবে কিছু পৰিমাণে অধিক সুযোগ প্রদান কৰিছিল, কিন্তু বেছিভাগ নাৰীৰ জীৱন পাৰিবাৰিক দায়িত্বৰ দ্বাৰাই নির্ধাৰিত আছিল। পৰিয়ালৰ প্রতি আনুগত্য, সতীত্ব আৰু ভক্তিৰ আদর্শ সামাজিক শ্রেণীসমূহৰ মাজেৰে গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হৈছিল, যাক প্রায়ে ধর্মীয় শিক্ষাই শক্তিশালী কৰিছিল। নাৰীৰ বাবে উপলব্ধ আইনী অধিকাৰ আৰু অর্থনৈতিক ভূমিকাৰ পিছতো, মৌর্য সমাজখনে তেওঁলোকৰ স্বাধীনতাৰ ওপৰত যথেষ্ট প্রতিবন্ধকতা আৰোপ কৰিছিল। অর্থশাস্ত্রই, কিছুমান দিশত প্রগতিশীল হ'লেও, নাৰীৰ চলাচল

আৰু মত বিনিময়ৰ ওপৰত নিয়ন্ত্ৰণকো গুৰুত্ব দিছিল। পুৰুষতান্ত্ৰিক নিয়মসমূহে নিৰ্ধাৰণ কৰিছিল যে নাৰী ব্যক্তিগত ক্ষেত্ৰৰ ভিতৰত থাকিব লাগে, য'ত তেওঁলোকৰ প্ৰাথমিক ভূমিকাসমূহ পুৰুষৰ সৈতে সম্পৰ্কত নিৰ্ধাৰণ কৰা হৈছিল- কন্যা, পত্নী আৰু মাতৃ হিচাপে। সম্ভ্ৰান্ত শ্ৰেণীৰ মাজত বহুপত্নী প্ৰথা এক অতি সাধাৰণ বৈশিষ্ট্য আছিল আৰু নাৰীৰ পছন্দ প্ৰায়ে পাৰিবাৰিক প্ৰত্যাশা আৰু সামাজিক নিয়মৰ দ্বাৰা সীমিত আছিল। উদাহৰণস্বৰূপে, ৰাজকীয় নাৰীসকল ৰাজবংশৰ প্ৰতি তেওঁলোকৰ কৰ্তব্যৰ দ্বাৰা আৱদ্ধ আছিল আৰু ৰাজনৈতিক মিত্ৰতা আৰু বংশগত দায়িত্বৰ তুলনাত ব্যক্তিগত স্বতন্ত্ৰতা প্ৰায়ে গৌণ আছিল।

এনেদৰে, মৌৰ্য যুগত নাৰীয়ে পৰম্পৰা, ধৰ্ম আৰু ৰাজনীতিৰ দ্বাৰা গঢ় লোৱা এক জটিল সামাজিক গাঁথনিৰ মাজত বাস কৰিছিল। তেওঁলোকৰ ভূমিকা আৰু অধিকাৰসমূহ শ্ৰেণী, সামাজিক প্ৰত্যাশা আৰু বৌদ্ধ তথা জৈন ধৰ্মৰ প্ৰভাৱৰ ভিত্তিত ভিন্ন আছিল। যদিও ৰাজকীয় নাৰীৰ ৰাজনৈতিক ক্ষেত্ৰখনত কিছু প্ৰভাৱ আছিল, বেছিভাগ নাৰী ঘৰুৱা ভূমিকাত আৱদ্ধ আছিল, য'ত শিক্ষা বা ব্যক্তিগত এজেণ্ডীৰ সুযোগ সীমিত আছিল। অৱশ্যে, এই যুগত নাৰীৰ এজেণ্ডীৰ উল্লেখযোগ্য উদাহৰণো দেখা গৈছিল, বিশেষকৈ ধৰ্মীয় জীৱন আৰু কলাৰ ক্ষেত্ৰত। সংঘমিত্ৰা, ৰাজকীয় গণিকা আৰু দক্ষ শিল্পীসকলৰ দৰে ব্যক্তিসকলে প্ৰমাণ কৰে যে নাৰীয়ে সূকঞ্জষ্ম উপায়েৰে প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিব পাৰিছিল, যিয়ে এনে এক ঐতিহ্য এৰি থৈ গৈছিল যিয়ে মৌৰ্য সাম্ৰাজ্যৰ চহকী সাংস্কৃতিক আৰু আধ্যাত্মিক জীৱনলৈ বৰঙণি যোগাইছিল। সেয়েহে, মৌৰ্য যুগটোৱে প্ৰাচীন ভাৰতীয় নাৰীৰ এক সুকঞ্জষ্ম দৃষ্টিভংগী উপস্থাপন কৰে, যিয়ে তেওঁলোকে সন্মুখীন হোৱা প্ৰতিবন্ধকতাসমূহ আৰু তেওঁলোকৰ সামাজিক প্ৰেক্ষাপটৰ ভিতৰত তেওঁলোকে পালন কৰা অসাধাৰণ ভূমিকা দুয়োটাকে প্ৰকাশ কৰে।

৪.৬. গুপ্ত যুগ

গুপ্ত যুগটোক ভাৰতীয় ইতিহাসৰ সোণালী যুগ বুলি কোৱা হয়। প্ৰাচীন ভাৰতৰ 'সোণালী যুগ' (প্ৰায় ৩১৯ খ্ৰীষ্টাব্দৰ পৰা ৫৫০ খ্ৰীষ্টাব্দ) বুলি প্ৰায়ে কোৱা গুপ্ত যুগটো আছিল গুৰুত্বপূৰ্ণ সাংস্কৃতিক, বৌদ্ধিক আৰু অৰ্থনৈতিক সাফল্যৰ সময়। অৱশ্যে, যেতিয়া এই যুগত নাৰীৰ ভূমিকা আৰু মৰ্যাদা পৰীক্ষা কৰা হয়, তেতিয়া স্পষ্ট হৈ পৰে যে তেওঁলোকৰ অভিজ্ঞতা পৰম্পৰাগত সামাজিক নিয়ম, ধৰ্মীয় মতবাদ আৰু উদীয়মান পুৰুষতান্ত্ৰিক গাঁথনিৰ সংমিশ্ৰণেৰে গঢ় লৈছিল। গুপ্ত যুগত প্ৰচলিত চৰকাৰৰ ধৰণটোত উত্তৰাধিকাৰী সূত্ৰে পোৱা ৰাজতন্ত্ৰ অনুসৰণ কৰা হৈছিল যত্মত পুত্ৰই পিতৃৰ স্থান লৈছিল।

● যুগত সমাজত নাৰীৰ মৰ্যাদা

গুপ্ত যুগত নাৰীৰ মৰ্যাদা আছিল নিৰ্দিষ্ট ভূমিকাত সন্মান আৰু অন্যান্য যুগৰ নাৰীৰ তুলনাত প্ৰতিবন্ধকতাৰ এক মিশ্ৰণ। ঘাইকৈ নাৰীক গৃহিণী আৰু তত্ত্বাৱধায়ক হিচাপে দেখা গৈছিল, যিয়ে ঘৰুৱা কাম-কাজ পৰিচালনা কৰা আৰু সন্তান পালন কৰাৰ দায়িত্ব লৈছিল। তেওঁলোক পৰিয়ালৰ পৰিচালনাৰ কেন্দ্ৰবিন্দু আছিল আৰু মাতৃ তথা পত্নী হিচাপে তেওঁলোকৰ ভূমিকাৰ বাবে প্ৰায়ে শ্ৰদ্ধা কৰা হৈছিল। নাৰীত্বৰ আদৰ্শসমূহ মনুস্মৃতি আৰু অন্যান্য ধৰ্মীয় গ্ৰন্থৰ দৰে পাঠ্যৰ দ্বাৰা গঢ় লৈছিল, যিয়ে সতীত্ব, আজ্ঞাবহতা আৰু স্বামীৰ প্ৰতি ভক্তিৰ দৰে গুণাৱলীক গুৰুত্ব দিছিল। সমাজৰ নিয়ম পিতৃতন্ত্ৰ আছিল, গতিকে সমাজৰ পুৰুষতান্ত্ৰিক প্ৰকৃতিয়ে প্ৰায়ে নাৰীক এক গৌণ স্থানলৈ অৱনমিত কৰিছিল।

নাৰীৰ বাবে শিক্ষা সাধাৰণতে সীমিত আছিল। কেৱল অভিজাত নাৰী, বিশেষকৈ ৰাজকীয় বা ধনী পৰিয়ালৰ নাৰীৰহে শিক্ষালৈ প্ৰৱেশাধিকাৰ আছিল। তেওঁলোকে সাহিত্য, দৰ্শন আৰু ধৰ্মীয় অধ্যয়নৰ দৰে ক্ষেত্ৰত বৰঙণি যোগাইছিল। গুপ্ত যুগত এগৰাকী নাৰীৰ জীৱনত বিবাহ আছিল এক অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰতিষ্ঠান। সেই সময়ৰ সামাজিক নিয়মৰ সৈতে সংগতি ৰাখি নাৰীক সাধাৰণতে কম বয়সতে, প্ৰায়ে বয়ঃসন্ধিৰ আগতেই বিবাহ দিয়া হৈছিল। আয়োজিত বিবাহ আৰু স্বয়ম্বৰ শ্চযক্সত এগৰাকী নাৰীয়ে নিজৰ স্বামী বাছনি কৰিব পাৰিছিলগ্ন আদি বিভিন্ন ধৰণৰ বিবাহৰ প্ৰচলন আছিল। অৱশ্যে, স্বয়ম্বৰ ঘাইকৈ ৰাজকীয় বা ধনী পৰিয়ালৰ মাজতে সীমাবদ্ধ আছিল। বিবাহৰ পিছত নাৰী তেওঁলোকৰ স্বামীৰ পৰিয়ালৰ অংশ হৈ পৰিছিল। তেওঁলোকৰ প্ৰাথমিক কৰ্তব্য আছিল স্বামীক সমৰ্থন কৰা, ঘৰ পৰিচালনা কৰা আৰু সন্তান জন্ম দিয়া। অভিজাত শ্ৰেণীৰ মাজত বহুপত্নী প্ৰথা প্ৰচলিত আছিল আৰু যৌতুক প্ৰথাই প্ৰাধান্য লাভ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল, যিয়ে পুৰুষৰ ওপৰত নাৰীৰ অৰ্থনৈতিক নিৰ্ভৰশীলতাক অধিক আলোকপাত কৰিছিল।

যদিও নাৰীৰ সম্পত্তিৰ অধিকাৰ সীমিত আছিল, তেওঁলোকে স্ত্ৰীধনৰ মালিক হ'ব পাৰিছিল। অৱশ্যে পুৰুষৰ তুলনাত তেওঁলোকৰ উত্তৰাধিকাৰৰ অধিকাৰ সীমিত আছিল। নাৰীৰ আইনী স্বতন্ত্ৰতা অতি কম আছিল আৰু আইনী বিষয়ত তেওঁলোকক প্ৰতিনিধিত্ব কৰিবলৈ প্ৰায়ে পৰিয়ালৰ পুৰুষ সদস্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল আছিল। বিধৱাসকলৰ অৱস্থা বিশেষভাৱে শোচনীয় আছিল। বিধৱা বিবাহ বিৰল আছিল আৰু বিধৱাসকলে প্ৰায়ে সামাজিক বহিষ্কাৰৰ সন্মুখীন হৈছিল আৰু কঠোৰ জীৱন নিৰ্বাহ কৰিছিল। এই সময়ছোৱাত ধৰ্মগুৰু নাৰীৰ জীৱন গঢ় দিয়াৰ ক্ষেত্ৰত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। ধৰ্মীয় গ্ৰন্থ আৰু প্ৰথাসমূহত নাৰীক প্ৰায়ে দেৱী হিচাপে আদৰ্শ হিচাপে গণ্য কৰা হৈছিল 'যেনে, দুৰ্গা, লক্ষ্মী, সৰস্বতী'। ঐশ্বৰিক নাৰীত্বৰ প্ৰতি এই শ্ৰদ্ধাই আধ্যাত্মিকতাত নাৰীৰ ভূমিকাৰ প্ৰতি এক বিৰোধাভাসমূলক সন্মানক আলোকপাত কৰিছিল। নাৰীয়ে ধৰ্মীয় আচাৰ-অনুষ্ঠানত অংশগ্ৰহণ কৰিছিল আৰু ঘৰৰ ভিতৰত ধৰ্ম ৰক্ষা কৰাৰ দায়িত্ব লৈছিল। অৱশ্যে, তেওঁলোকৰ ভূমিকা কেন্দ্ৰীয় হোৱাতকৈ সাধাৰণতে সহায়কাৰী আছিল। যদিও পৰৱৰ্তী শতিকাবোৰত ভক্তি আন্দোলনে প্ৰাধান্য লাভ কৰিছিল, গুপ্ত যুগত ইয়াৰ প্ৰাৰম্ভিক সংকেতসমূহে নাৰীক এক আধ্যাত্মিক পথ প্ৰদান কৰিছিল য'ত আচাৰ-অনুষ্ঠানতকৈ ভক্তিৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব দিয়া হৈছিল। ইয়াৰ উপৰিও, গুপ্ত যুগটো কলা আৰু সাহিত্যৰ শিখৰৰ দ্বাৰা চিহ্নিত আছিল যক্সত নাৰী বিষয়বস্তু আৰু অৱদানকাৰী দুয়োটাই আছিল। ভাস্কৰ্য, চিত্ৰকলা আৰু টেৰাকোটাৰ কামসমূহত নাৰীক প্ৰমুখতাৰে চিত্ৰিত কৰা হৈছিল, প্ৰায়ে সৌন্দৰ্য্য, অনুগ্ৰহ আৰু উৰ্বৰতাক প্ৰতিনিধিত্ব কৰা আদৰ্শ মূৰ্তি হিচাপে। কালিদাসৰ ৰচনা শকুন্তলা আৰু মেঘদূতৰ দৰে গ্ৰন্থই নাৰীক কেন্দ্ৰীয় চৰিত্ৰ হিচাপে চিত্ৰিত কৰিছিল, যিয়ে তেওঁলোকৰ আৱেগিক গভীৰতা, সৌন্দৰ্য্য আৰু বুদ্ধিমত্তাক গুৰুত্ব দিছিল। অৱশ্যে, এই প্ৰতিনিধিত্বসমূহে প্ৰায়ে নাৰীৰ জীৱন্ত বাস্তৱতাতকৈ পুৰুষৰ দৃষ্টিভংগী আৰু সামাজিক আদৰ্শসমূহহে প্ৰতিফলিত কৰিছিল।

সামাজিক প্ৰতিবন্ধকতাৰ পিছতো কেইগৰাকীমান নাৰী তেওঁলোকৰ ব্যতিক্ৰমী অৱদানৰ বাবে জিলিকি উঠিছিল। কিছুমান ৰাজকীয় নাৰীয়ে যথেষ্ট প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিছিল। উদাহৰণস্বৰূপে, চন্দ্ৰগুপ্ত দ্বিতীয়ৰ কন্যা আৰু বাকাটক ৰাজবংশৰ ৰাণী প্ৰভাৱতী গুপ্তাই তেওঁৰ পুত্ৰসকলৰ হৈ ৰাজপ্ৰতিনিধি হিচাপে শাসন কাৰ্য্যত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। কিছুমান নাৰীয়ে বৌদ্ধিক আৰু সাংস্কৃতিক ক্ষেত্ৰত বৰঙণি যোগাইছিল, যদিও তেওঁলোকৰ কামসমূহ প্ৰায়ে পুৰুষ সমকক্ষসকলৰ দ্বাৰা ছাঁ পৰি গৈছিল। যদিও গুপ্ত যুগটোক প্ৰায়ে সমৃদ্ধিৰ সময় হিচাপে উদযাপন কৰা হয়, বৈদিক যুগৰ দৰে পূৰ্বৰ যুগৰ তুলনাত নাৰীৰ মৰ্যাদাৰ অৱনতি ঘটিছিল। ধৰ্মীয় আৰু আইনী

গ্ৰন্থসমূহত লিংগ ভূমিকাসমূহৰ ক্ৰমৱৰ্ধমান লিপিবদ্ধকৰণে নাৰীৰ স্বতন্ত্ৰতাক প্ৰান্তীয় কৰিছিল। কৃষিভিত্তিক অৰ্থনীতি আৰু উত্তৰাধিকাৰ প্ৰথাই পুৰুষতান্ত্ৰিক গাঁথনিক অধিক সুদৃঢ় কৰিছিল, যিয়ে নাৰীৰ অৰ্থনৈতিক স্বাধীনতাক সীমিত কৰিছিল। গুপ্ত যুগটো মহান সাংস্কৃতিক আৰু বৌদ্ধিক সাফল্যৰ সময় আছিল যদিও নাৰীৰ মৰ্যাদা বৈপৰীত্যৰ দ্বাৰা চিহ্নিত আছিল। কলা, সাহিত্য আৰু ধৰ্মত নাৰীক আদৰ্শ হিচাপে গণ্য কৰা হৈছিল যদিও তেওঁলোকৰ জীৱন্ত বাস্তৱতা সামাজিক, অৰ্থনৈতিক আৰু আইনী ক্ষেত্ৰত ক্ৰমৱৰ্ধমান প্ৰতিবন্ধকতাৰ দ্বাৰা গঢ় লৈছিল। সেই সময়ৰ পুৰুষতান্ত্ৰিক নিয়মসমূহে প্ৰায়ে নাৰীক তলতীয়া ভূমিকালৈ অৱনমিত কৰিছিল, যদিও প্ৰভাৱতী গুপ্তাৰ দৰে ব্যতিক্ৰমী ব্যক্তিসকলে প্ৰমাণ কৰিছিল যে নাৰীয়ে নিৰ্দিষ্ট পৰিস্থিতিত ক্ষমতা আৰু প্ৰভাৱ প্ৰয়োগ কৰিব পাৰে। সেয়েহে, গুপ্ত যুগত নাৰীৰ অভিজ্ঞতাসমূহ বুজি পোৱাটোৱে পৰম্পৰা, ধৰ্ম আৰু সামাজিক গাঁথনিৰ জটিল পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াৰ ওপৰত আলোকপাত কৰে, যিয়ে ভাৰতীয় সমাজত লিংগ ভূমিকাসমূহৰ ঐতিহাসিক গতিপথৰ বিষয়ে মূল্যৱান অন্তৰ্দৃষ্টি প্ৰদান কৰে।

৪.৭ গুপ্ত-উত্তৰ যুগ

গুপ্ত-উত্তৰ যুগ, যিটো প্ৰায় ষষ্ঠ শতিকাৰ পৰা দ্বাদশ শতিকালৈ বিস্তৃত, ইয়াক ভাৰতৰ সামাজিক, ৰাজনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক ইতিহাসৰ এক ৰূপান্তৰকাৰী যুগ বুলি ক'ব পাৰি। এই সময়ছোৱাত, প্ৰধানকৈ ভাৰতীয় সমাজত নাৰীৰ মৰ্যাদা আৰু ভূমিকাৰ উল্লেখযোগ্য পৰিৱৰ্তন ঘটিছিল, যি ধৰ্মীয় মতবাদ, সামাজিক গাঁথনি আৰু আঞ্চলিক বৈচিত্ৰ্যৰ এক জটিল সংমিশ্ৰণৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হৈছিল। এই যুগত নাৰীৰ জীৱন বুজিবলৈ পৰিয়াল, সমাজ, শিক্ষা, অৰ্থনৈতিক কাৰ্য্যকলাপ আৰু ধৰ্মীয় প্ৰথাসমূহত তেওঁলোকৰ ভূমিকাকে ধৰি বিভিন্ন দিশৰ অন্বেষণৰ প্ৰয়োজন।

গুপ্ত-উত্তৰ যুগত সমাজত নাৰীৰ মৰ্যাদা হ্ৰাস পাবলৈ আৰম্ভ কৰে। পা�ৰিবাৰিক গাঁথনি অধিক পুৰুষতান্ত্ৰিক হৈ পৰে, য'ত পৰিয়াল আৰু সামাজিক বিষয়ত পুৰুষে প্ৰাথমিক কৰ্তৃত্ব লাভ কৰে। নাৰীক প্ৰায়ে প্ৰধানকৈ কন্যা, পত্নী আৰু মাতৃ হিচাপে গণ্য কৰা হৈছিল, যাৰ সামাজিক বা ৰাজনৈতিক ক্ষমতা তেনেই কম আছিল। যৌথ পৰিয়াল ব্যৱস্থা প্ৰচলিত আছিল যদিও, পুৰুষৰ বংশৰ ওপৰত, বিশেষকৈ উত্তৰাধিকাৰ আৰু পাৰিবাৰিক বংশাৱলীৰ ক্ষেত্ৰত এক শক্তিশালী গুৰুত্ব দিয়া হৈছিল। সাধাৰণতে কম বয়সতে, প্ৰায়ে বয়ঃসন্ধিৰ আগতেই বিবাহ সম্পন্ন কৰা হৈছিল। কন্যাদানৰ (বিবাহত কন্যাক গতাই দিয়া) ধাৰণাটো এক গুৰুত্বপূৰ্ণ আচাৰ হৈ পৰিছিল, যিয়ে পাৰিবাৰিক সন্মানৰ প্ৰতীক হিচাপে কন্যাৰ ভূমিকাক গুৰুত্ব দিছিল। যৌতুক প্ৰথাৰ সৈতে ই মিলি কন্যাৰ পৰিয়ালৰ ওপৰত আৰ্থিক বোজা জাপি দিছিল। পূৰ্বৰ মহাকাব্য আৰু সাহিত্যত উল্লেখ থকা স্বয়ম্বৰ প্ৰথা কম প্ৰচলিত হৈ পৰে, তাৰ ঠাইত পাৰিবাৰিক মিত্ৰতা আৰু সামাজিক বিবেচনাসমূহৰ দ্বাৰা পৰিচালিত আয়োজিত বিবাহে স্থান লয়।

মনুস্মৃতিৰ দৰে ব্ৰাহ্মণ্য গ্ৰন্থ আৰু বিধিসমূহে পুৰুষতান্ত্ৰিক আদৰ্শসমূহক শক্তিশালী কৰিছিল আৰু নাৰীৰ মৰ্যাদাক তেওঁলোকৰ পিতৃ, স্বামী আৰু পৰৱৰ্তী সময়ত তেওঁলোকৰ পুত্ৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীলতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল। এই সামাজিক নিয়মসমূহে নাৰীৰ স্বতন্ত্ৰতাক বাধা দিছিল, যাৰ ফলত তেওঁলোকৰ বাবে কৰ্তৃত্বৰ পদবীত অধিষ্ঠিত হোৱাটো কঠিন হৈ পৰিছিল। বিবাহ বিচ্ছেদ অস্বাভাৱিক আছিল আৰু ইয়াক খুব কমেইহে অনুমতি দিয়া হৈছিল। এগৰাকী নাৰীৰ পুনৰ্বিবাহকো নিৰুৎসাহিত কৰা হৈছিল, বিশেষকৈ উচ্চ বৰ্ণৰ মাজত, কিয়নো বিধৱা অৱস্থাক প্ৰায়ে এক প্ৰকাৰৰ শাস্তি হিচাপে দেখা গৈছিল। সতীদাহ প্ৰথা, যক্সত এগৰাকী বিধৱাই স্বামীৰ চিতাত নিজকে দাহ কৰিছিল, কিছুমান অঞ্চল আৰু বৰ্ণত প্ৰচলিত আছিল, যদিও ই সমগ্ৰ দেশতে একেদৰে বিয়পি পৰা

নাছিল। অৱশ্যে, ই পুৰুষতান্ত্রিক সমাজত নাৰীৰ পৰা আশা কৰা ত্যাগৰ চৰম ৰূপটোক প্রতীকায়িত কৰিছিল আৰু গুপ্ত-উত্তৰ যুগৰ শেষৰ ফালে কিছুমান অঞ্চলত অধিক প্রতিষ্ঠানিক ৰূপ লৈছিল।

গুপ্ত-উত্তৰ যুগত নাৰীৰ বাবে শিক্ষা আৰু বৌদ্ধিক চর্চাৰ সুযোগ বর্ণ, অঞ্চল আৰু সামাজিক মর্যাদাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি বহু পৰিমাণে ভিন্ন আছিল। নির্দিষ্ট কিছুমান সম্প্রদায়ত, বিশেষকৈ অভিজাত আৰু শিক্ষিত শ্রেণীৰ মাজত, নাৰীৰ শিক্ষা আৰু পাণ্ডিত্যলৈ প্রৱেশাধিকাৰ আছিল। কিছুমান ৰাজদৰবাৰত মহিলা পণ্ডিত, কবি আৰু বুদ্ধিজীৱীৰ অভিলেখ আছে, যেনে বিদ্যোত্তমা, যি ৰজা ভোজৰ এগৰাকী সমসাময়িক বুদ্ধিজীৱী আছিল আৰু তেওঁৰ পাণ্ডিত্যৰ বাবে বিখ্যাত আছিল। অৱশ্যে, বেছিভাগ নাৰীৰ বাবেই শিক্ষা সীমিত আছিল। পৰম্পৰাগত লিংগ ভূমিকা আৰু পাৰিবাৰিক দায়িত্বই প্রায়ে তেওঁলোকক আনুষ্ঠানিক শিক্ষা গ্রহণ কৰাত বাধা দিছিল। মনুস্মৃতিয়ে নাৰীক বেদ অধ্যয়ন কৰা বা পাণ্ডিত্যপূর্ণ কাম-কাজত লিপ্ত হোৱাত নিৰুৎসাহিত কৰিছিল। ইয়াৰ পৰিৱর্তে, নাৰীক ঘৰুৱা দক্ষতা আৰু ধর্মীয় কর্তব্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিবলৈ উৎসাহিত কৰা হৈছিল। কেৱল কেইগৰাকীমান ব্যতিক্রমী নাৰীয়েহে এই সামাজিক বাধাসমূহ অতিক্রম কৰি বৌদ্ধিক চর্চা কৰাৰ সুযোগ পাইছিল।

গুপ্ত-উত্তৰ যুগত নাৰীৰ জীৱন গঢ় দিয়াৰ ক্ষেত্রত ধর্মই এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। হিন্দু ধর্ম, বৌদ্ধ ধর্ম আৰু জৈন ধর্মই সামাজিক নিয়মসমূহক প্রভাৱিত কৰিছিল, বিশেষকৈ লিংগ ভূমিকা আৰু নৈতিক প্রত্যাশাৰ ক্ষেত্রত। ধর্মীয় গ্রন্থসমূহে প্রায়ে পৰিয়ালৰ প্রতি নাৰীৰ কর্তব্যক গুৰুত্ব দিছিল আৰু সতীত্ব, ভদ্রতা আৰু আজ্ঞাবহতাৰ আদর্শসমূহ প্রচাৰ কৰিছিল। হিন্দু সমাজত ধর্মীয় আচাৰ-অনুষ্ঠানত নাৰীৰ ভূমিকা ঘাইকৈ ঘৰুৱা উপাসনা আৰু পাৰিবাৰিক অনুষ্ঠানত সহায়কাৰী ভূমিকাতে সীমাবদ্ধ আছিল। অৱশ্যে তান্ত্রিক প্রথাসমূহৰ উত্থানে কেইগৰাকীমান নাৰীক আধ্যাত্মিক সৱলীকৰণৰ সুযোগ প্রদান কৰিছিল। তন্ত্রই ঐশ্বৰিক নাৰী শক্তিৰ শ্চশক্তিগ্ন ওপৰত গুৰুত্ব দি নাৰী শক্তিৰ এক বহল, যদিও নিগূঢ় গ্রহণযোগ্যতাৰ অনুমতি দিছিল। কিছুমান নাৰী তান্ত্রিক সাধিকা হৈছিল বা নিগূঢ় আচাৰ-অনুষ্ঠানত জড়িত আছিল, যদিও এইটো এক সীমিত প্রক্রিয়া আছিল আৰু বেছিভাগেই নির্দিষ্ট সম্প্রদায়ৰ মাজতে আবদ্ধ আছিল। এই সময়ছোৱাত ভক্তি আৰু তান্ত্রিক আন্দোলনৰ উত্থানে আধ্যাত্মিক আৰু দার্শনিক আলোচনাত নাৰীৰ অংশগ্রহণৰ বাবে স্থান সৃষ্টি কৰিছিল। ভক্তি আন্দোলন ধর্মীয় ক্ষেত্রত আন এক গুৰুত্বপূর্ণ বিকাশ আছিল যিয়ে নাৰীক এক পৰিমাণৰ এজেণ্ডী আৰু মত প্রকাশৰ স্বাধীনতা প্রদান কৰিছিল। ভক্তি কবিসকলে, যাৰ ভিতৰত নাৰীও আছিল, কবিতা আৰু গীতৰ জৰিয়তে ভক্তি প্রকাশ কৰিছিল যিয়ে জাতি আৰু লিংগৰ কঠোৰ নিয়মসমূহক আওকাণ কৰিছিল। দক্ষিণ ভাৰতৰ আন্দালৰ দৰে নাৰীয়ে ধর্মীয় কবিতাত এক কণ্ঠস্বৰ বিচাৰি পাইছিল, য'ত তেওঁলোকে বিষ্ণুৰ দৰে দেৱতাৰ প্রতি গভীৰ, ব্যক্তিগত ভক্তি প্রকাশ কৰিছিল। মত প্রকাশৰ এই আধ্যাত্মিক ৰূপটোৱে নাৰীক ধর্মীয় পৰিৱেশৰ ভিতৰতেই হ'লেও পৰম্পৰাগত স্তৰবিন্যাসক প্রত্যাহ্বান জনোৱাৰ সুযোগ দিছিল। বিশেষকৈ ভক্তি আন্দোলনে ঈশ্বৰৰ সৈতে এক ব্যক্তিগত সংযোগৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল যিয়ে লিংগ, জাতি আৰু শ্রেণীৰ সীমা অতিক্রম কৰিছিল। বৌদ্ধ আৰু জৈন সম্প্রদায়ে, বিশেষকৈ কিছুমান অঞ্চলত, ধর্মীয় জীৱনত নাৰীৰ অধিক অংশগ্রহণৰ অনুমতি দিছিল। জৈন ধর্মত, নাৰীয়ে শপত গ্রহণ কৰি সন্ন্যাসিনী হ'ব পাৰিছিল আৰু নিজৰ জীৱন ধর্মীয় কামত উৎসর্গা কৰিব পাৰিছিল। এই সময়ছোৱাত ভাৰতত বৌদ্ধ ধর্মৰ অৱনতি ঘটিছিল যদিও, কিছুমান অঞ্চলত ই নাৰীৰ বাবে মঠৰ সুযোগ প্রদান কৰা অব্যাহত ৰাখিছিল।

গুপ্ত-উত্তৰ যুগত নাৰী বিভিন্ন অর্থনৈতিক কাম-কাজত জড়িত আছিল, যদিও তেওঁলোকৰ অর্থনৈতিক বৰঙণিক প্রায়ে অবমূল্যায়ন কৰা হৈছিল। বেছিভাগ নাৰীয়ে ঘৰৰ ভিতৰত বা কৃষিকার্য্যত কাম কৰিছিল, কিয়নো

গ্ৰাম্য সম্প্ৰদায়সমূহ খেতিৰ বাবে ঘাইকৈ পাৰিবাৰিক শ্ৰমৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল আছিল। কৃষি কামত সহায় কৰাৰ উপৰিও, নাৰীয়ে খাদ্য প্ৰস্তুত কৰা, বয়ন আৰু সন্তান পালন আদিকে ধৰি ঘৰুৱা কাম-কাজৰ দায়িত্ব লৈছিল। কিছুমান ক্ষেত্ৰত, নাৰীয়ে স্থানীয় হস্তশিল্প আৰু শিল্পী উদ্যোগত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল, বিশেষকৈ সেইবোৰ অঞ্চলত য'ত বস্ত্ৰ বয়ন বা মৃৎশিল্পৰ দৰে নিৰ্দিষ্ট শিল্পসমূহ স্থানীয় অৰ্থনীতিৰ বাবে অপৰিহাৰ্য আছিল। নিৰ্দিষ্ট অঞ্চলসমূহত নগৰীকৰণ আৰু বাণিজ্য সম্প্ৰসাৰণে নাৰীক, বিশেষকৈ ব্যৱসায়ী সম্প্ৰদায়ৰ নাৰীক নতুন অৰ্থনৈতিক সুযোগ প্ৰদান কৰিছিল। ব্যৱসায়ী পৰিয়ালৰ নাৰীসকলে কেতিয়াবা ব্যৱসায় আৰু বাণিজ্যৰ কাম-কাজত অংশগ্ৰহণ কৰিছিল। অৱশ্যে, এইবোৰ সাধাৰণ নিয়ম নহৈ ব্যতিক্ৰমহে আছিল, কিয়নো বেছিভাগ নাৰীৰ অৰ্থনৈতিক অৱদান তেওঁলোকৰ পৰিয়ালৰ জীৱন নিৰ্বাহৰ প্ৰয়োজনীয়তাসমূহ পূৰণ কৰাতেই সীমাবদ্ধ আছিল। এই অৱদানসমূহৰ পিছতো, আইনী আৰু সামাজিক ব্যৱস্থাই নাৰীক উল্লেখযোগ্য অৰ্থনৈতিক অধিকাৰ প্ৰদান কৰা নাছিল। নাৰীৰ উত্তৰাধিকাৰৰ অধিকাৰ সীমিত আছিল আৰু সম্পত্তিৰ মালিকীস্বত্ব সাধাৰণতে পৰিয়ালৰ পুৰুষ সদস্যসকলৰ মাজতে সীমাবদ্ধ আছিল। বিধৱাসকলে বিশেষকৈ সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক প্ৰত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হৈছিল, কিয়নো তেওঁলোকৰ আইনী মৰ্যাদা আৰু অৰ্থনৈতিক সমৰ্থন প্ৰায়ে অস্থিৰ আছিল, যিয়ে তেওঁলোকক পুৰুষ আত্মীয়ৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল কৰি তুলিছিল।

গুপ্ত-উত্তৰ যুগত নাৰীৰ আইনী অধিকাৰ ঘাইকৈ পুৰুষতান্ত্ৰিক ব্যৱস্থাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া ধৰ্মীয় আৰু প্ৰথাগত আইনসমূহৰ পৰা আহৰণ কৰা হৈছিল। ধৰ্মশাস্ত্ৰৰ দৰে গ্ৰন্থৰ ওপৰত আধাৰিত আইনী ব্যৱস্থাই নাৰীৰ বাবে প্ৰতিবন্ধকতামূলক ভূমিকা নিৰ্ধাৰণ কৰিছিল, তেওঁলোকক পুৰুষ আত্মীয়, পিতৃ, স্বামী আৰু পুত্ৰৰ সৈতে সম্পৰ্কত সংজ্ঞায়িত কৰিছিল। এই আইনী গ্ৰন্থসমূহে সাধাৰণতে নাৰীক সমান উত্তৰাধিকাৰৰ অধিকাৰৰ পৰা বঞ্চিত কৰিছিল, বিশেষকৈ মাটি আৰু সম্পত্তিৰ ক্ষেত্ৰত। পুত্ৰৰ তুলনাত কন্যাৰ উত্তৰাধিকাৰৰ অধিকাৰ সীমিত আছিল, আনহাতে বিধৱাসকলে নিৰ্দিষ্ট চৰ্তত উত্তৰাধিকাৰী হক্সব পাৰিছিল যদিও সম্পত্তি পৰিচালনা বা বিক্ৰী কৰাৰ ক্ষেত্ৰত সীমিত অধিকাৰ আছিল।

গুপ্ত-উত্তৰ যুগত নাৰীৰ মৰ্যাদা অঞ্চল আৰু সম্প্ৰদায়ভেদে ভিন্ন আছিল। উত্তৰৰ তুলনাত দক্ষিণৰ অঞ্চলসমূহত নাৰীয়ে সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক জীৱনৰ কিছুমান দিশত তুলনামূলকভাৱে অধিক স্বাধীনতা উপভোগ কৰিছিল। উদাহৰণস্বৰূপে, দক্ষিণ ভাৰতৰ চোল, পল্লৱ আৰু পাণ্ডৱসকলৰ শক্তিশালী ৰাণী আছিল যিয়ে কেতিয়াবা ৰাজনৈতিক বিষয়ত প্ৰত্যক্ষ বা পৰোক্ষভাৱে প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিছিল। কিছুমান জনজাতীয় সম্প্ৰদায়ত, নাৰীৰ অধিক সমতাভিত্তিক ভূমিকা আছিল, যদিও এই সম্প্ৰদায়সমূহ সাধাৰণতে মূলসুঁতিৰ সমাজৰ প্ৰান্তত অৱস্থিত আছিল। ব্ৰাহ্মণ্য নিয়মৰ পৰা পৃথক স্থানীয় প্ৰথাসমূহৰ প্ৰভাৱে অধিক নমনীয় লিংগ ভূমিকাৰ অনুমতি দিছিল। অৱশ্যে, নতুন অঞ্চললৈ ব্ৰাহ্মণ্য আৰু সামন্তীয় মূল্যবোধৰ সম্প্ৰসাৰণৰ লগে লগে, এই আঞ্চলিক প্ৰথাসমূহ হ্ৰাস পাবলৈ ধৰিলে আৰু এই সমাজসমূহৰ নাৰীসকলে ক্ৰমৱৰ্ধমান প্ৰতিবন্ধকতাৰ সন্মুখীন হ'বলৈ ধৰিলে।

গুপ্ত-উত্তৰ যুগত নাৰীৰ মৰ্যাদা ক্ৰমৱৰ্ধমান সামাজিক ৰক্ষণশীলতা আৰু পুৰুষতান্ত্ৰিক নিয়মৰ দ্বাৰা চিহ্নিত উল্লেখযোগ্য পৰিৱৰ্তনৰ মাজেৰে পাৰ হৈছিল। তেওঁলোকৰ জীৱনৰ আন এক আমোদজনক দিশ আছিল আৰ্থ-সামাজিক গাঁথনি, সাংস্কৃতিক প্ৰথা আৰু উপলব্ধ সম্পদৰ প্ৰৱেশাধিকাৰৰ একাধিক পাৰ্থক্যৰ বাবে গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয়া অঞ্চলৰ মাজত থকা যথেষ্ট ভিন্নতা। তুলনা কৰিবলৈ গ'লে, গ্ৰামাঞ্চলত নাৰীৰ মৰ্যাদা কৃষি প্ৰথা, স্থানীয় ৰীতি-নীতি আৰু জাতিভিত্তিক স্তৰবিন্যাসৰ দ্বাৰা গভীৰভাৱে প্ৰভাৱিত হৈছিল। নাৰীৰ ভূমিকা ঘাইকৈ ঘৰ আৰু

কৃষি কামৰ মাজতে আবদ্ধ আছিল। গ্রাম্য নাৰীয়ে কৃষিকার্য্য, পশুপালন আৰু বয়নত সক্রিয়ভাৱে জড়িত আছিল। অর্থনীতিলৈ তেওঁলোকৰ অৱদান গুৰুত্বপূর্ণ আছিল যদিও প্রায়ে ই অস্বীকৃত আছিল। তেওঁলোকৰ কঠোৰ পৰিশ্রমৰ পিছতো, মাটিৰ মালিকীস্বত্ব বা অর্থনৈতিক সম্পদৰ ওপৰত নাৰীৰ নিয়ন্ত্রণ অতি কম আছিল কিয়নো সম্পত্তিৰ আইনসমূহ ঘাইকৈ পুৰুষ-কেন্দ্রিক আছিল। গ্রামাঞ্চলত সামাজিক নিয়মসমূহ অধিক কঠোৰ আছিল য'ত নাৰী প্রায়ে কঠোৰ পুৰুষতান্ত্রিক নিয়ন্ত্রণৰ অধীন আছিল। বাল্য বিবাহৰ দৰে প্রথাসমূহ সাধাৰণ আছিল আৰু নাৰীয়ে পৰম্পৰাগত লিংগ ভূমিকা মানি চলিব বুলি আশা কৰা হৈছিল। গ্রাম্য নাৰীৰ বাবে শিক্ষালৈ প্রৱেশাধিকাৰ প্রায় নাছিল বুলিবই পাৰি, কিয়নো সামাজিক প্রত্যাশাই বৌদ্ধিক চর্চাতকৈ ঘৰুৱা কর্তব্যক অগ্রাধিকাৰ দিছিল। গ্রামাঞ্চলত ধর্মীয় জীৱনে প্রায়ে স্থানীয় দেৱ-দেৱী আৰু আচাৰ-অনুষ্ঠানৰ চাৰিওফালে ঘূৰিছিল, যক্সত নাৰীয়ে ভক্ত হিচাপে অংশগ্রহণ কৰিছিল কিন্তু কর্তৃত্বৰ কোনো গুৰুত্বপূর্ণ পদবীত নাছিল। অৱশ্যে, মৌখিক পৰম্পৰা আৰু লোক প্রথাসমূহ বজাই ৰখাৰ ক্ষেত্রত তেওঁলোক অপৰিহার্য আছিল।

নগৰীয়া কেন্দ্রসমূহত, নাৰীৰ জীৱন এই সময়ছোৱাত সমৃদ্ধ হোৱা বাণিজ্য, কলা আৰু সংস্কৃতিৰ দ্বাৰা সুকীয়াভাৱে প্রভাৱিত হৈছিল। তেওঁলোকে সামাজিক প্রতিবন্ধকতাৰ সন্মুখীন হৈছিল যদিও, গ্রাম্য নাৰীৰ তুলনাত নগৰীয়া অঞ্চলৰ নাৰীৰ তুলনামূলকভাৱে উন্নত সুযোগ আছিল। সেই নাৰীসকল বাণিজ্য আৰু শিল্পী উদ্যোগ, যেনে বস্ত্র উৎপাদন আৰু আ-অলংকাৰ নির্মাণত জড়িত আছিল। ব্যৱসায়ী পৰিয়ালৰ ধনী নাৰীসকলে কেতিয়াবা ঘৰুৱা বিত্ত পৰিচালনা কৰিছিল আৰু ব্যৱসায়িক কামত সহায় কৰিছিল। অৱশ্যে, বেছিভাগ নাৰীয়েই অর্থনৈতিক নিৰাপত্তাৰ বাবে পৰিয়ালৰ পুৰুষ সদস্যৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰিছিল। নগৰীয়া অঞ্চলৰ অভিজাত নাৰীসকলে শিক্ষা আৰু সাংস্কৃতিক কাম-কাজৰ উন্নত প্রৱেশাধিকাৰ উপভোগ কৰিছিল। তেওঁলোক সাহিত্য, কলা আৰু সংগীতত নিয়োজিত আছিল, যিদৰে শিলালিপি আৰু সেই সময়ৰ সাহিত্য কর্মত তেওঁলোকৰ চিত্রায়নে প্রমাণ কৰে। অৱশ্যে নগৰীয়া অঞ্চলতো যৌতুক আৰু বাল্য বিবাহৰ দৰে প্রথাই নাৰীৰ স্বাধীনতাৰ ক্ষেত্রত বাধা হিচাপে কাম কৰিছিল। কিছুমান নগৰীয়া নাৰীয়ে, বিশেষকৈ উচ্চ শ্রেণীৰ, সংগীত, নৃত্য আৰু সাহিত্যৰ দৰে বিষয়ত শিক্ষা লাভ কৰিছিল। উদাহৰণস্বৰূপে, ৰাজতৰংগিনীৰ দৰে গ্রন্থ আৰু মন্দিৰৰ শিলালিপিত নগৰীয়া সমাজৰ শিক্ষিত নাৰীৰ অৱদানৰ উল্লেখ আছে। এই নাৰীসকলে মন্দিৰৰ আচাৰ-অনুষ্ঠান আৰু উৎসৱসমূহতো সক্রিয়ভাৱে অংশগ্রহণ কৰিছিল। এই সময়ছোৱাত প্রাধান্য লাভ কৰা ভক্তি আন্দোলনে নগৰীয়া নাৰীক তেওঁলোকৰ আধ্যাত্মিক ভক্তি প্রকাশ কৰিবলৈ এক মঞ্চ প্রদান কৰিছিল। আন্দাল আৰু অহ্লা মহাদেৱীৰ দৰে মহিলা সন্তসকলে পৰম্পৰাগত নিয়মসমূহক প্রত্যাহ্বান জনাইছিল আৰু আধ্যাত্মিক চর্চাত লিংগ সমতাক গুৰুত্ব দিছিল। দুয়োৰে মাজত পার্থক্য দাঙি ধৰিলে দেখা যায় যে, নগৰীয়া নাৰীয়ে বাণিজ্য আৰু শিল্পী কার্য্যকলাপত অংশগ্রহণ কৰাৰ অধিক সুযোগ পাইছিল, আনহাতে গ্রাম্য নাৰী সীমিত স্বীকৃতিৰ সৈতে কৃষিকার্য্যত আবদ্ধ আছিল। উচ্চ শ্রেণীৰ নগৰীয়া নাৰীৰ শিক্ষা আৰু সাংস্কৃতিক চর্চাৰ কিছু সুবিধা আছিল, যিটো গ্রাম্য নাৰীৰ বাবে প্রায় নাছিল। তদুপৰি, নগৰীয়া নাৰীয়ে, বিশেষকৈ অভিজাত পৰিয়ালৰ নাৰীয়ে গ্রাম্য নাৰীৰ তুলনাত সাংস্কৃতিক আৰু ধর্মীয় ক্ষেত্রত কিছু অধিক স্বাধীনতা উপভোগ কৰিছিল, কিয়নো গ্রাম্য নাৰী কঠোৰ পুৰুষতান্ত্রিক নিয়মৰ দ্বাৰা আৱদ্ধ আছিল।

সেয়েহে, ক্রমৱর্ধমান পুৰুষতান্ত্রিক নিয়ন্ত্রণ আৰু সামাজিক ৰক্ষণশীলতাৰ বাবে গুপ্ত-উত্তৰ যুগত নাৰীৰ সামগ্রিক মর্যাদা হ্রাস পোৱা দেখা গৈছিল। যদিও নগৰীয়া নাৰীৰ শিক্ষা আৰু অর্থনৈতিক অংশগ্রহণৰ ক্ষেত্রত সামান্য উন্নত সুযোগ আছিল, গ্রাম্য নাৰীয়ে কৃষি শ্রমৰ ওপৰত নির্ভৰশীলতা আৰু কঠোৰ জাতিগত স্তৰবিন্যাসৰ

বাবে কঠোৰ প্ৰতিবন্ধকতাৰ সন্মুখীন হৈছিল। এই প্ৰত্যাহ্বানসমূহৰ পিছতো, গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয়া দুয়োটা অঞ্চলৰ নাৰীয়ে তেওঁলোকৰ পৰিয়াল, সম্প্ৰদায় আৰু সাংস্কৃতিক পৰম্পৰাসমূহ বজাই ৰখাৰ ক্ষেত্ৰত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। গুপ্ত-উত্তৰ যুগটোৱে ভাৰতীয় নাৰীৰ ইতিহাসত এক জটিল যুগ চিহ্নিত কৰিছিল, যিটো তেওঁলোকৰ সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক মৰ্যাদাৰ ক্ৰমৱৰ্ধমান অৱনতিৰ দ্বাৰা বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ আছিল। যদিও পুৰুষতান্ত্ৰিক নিয়মসমূহে নাৰীৰ আজ্ঞাবহতা শক্তিশালী কৰিছিল, ভক্তি আৰু তন্ত্ৰৰ দৰে ধৰ্মীয় আন্দোলনসমূহে আধ্যাত্মিক প্ৰকাশ আৰু এজেণ্ডাৰ বাবে সীমিত সুযোগ প্ৰদান কৰিছিল। নাৰীৰ অৰ্থনৈতিক অৱদান অপৰিহাৰ্য আছিল যদিও ইয়াক বহু পৰিমাণে অবমূল্যায়ন কৰা হৈছিল আৰু ধৰ্মীয় বিধিৰ পুৰুষতান্ত্ৰিক ব্যাখ্যাৰ দ্বাৰা আইনী অধিকাৰ সীমিত কৰা হৈছিল। তথাপিও, নাৰীয়ে বৌদ্ধিক, ধৰ্মীয় আৰু সাংস্কৃতিক মাধ্যমৰ জৰিয়তে নিজৰ স্থিতি সাব্যস্ত কৰাৰ পথ বিচাৰি পাইছিল, যাৰ ফলত এনে এক ঐতিহ্য বৈ গৈছিল যিয়ে ভৱিষ্যত প্ৰজন্মক অনুপ্ৰাণিত কৰা অব্যাহত ৰাখিছিল। এই যুগত নাৰীৰ ভিন্ন অভিজ্ঞতাই ঐতিহাসিক ভাৰতত লিংগ ভূমিকাসমূহৰ সুকঞ্জম্ম আৰু বহুমুখী প্ৰকৃতিক আলোকপাত কৰে, যিয়ে এনে এখন সমাজ প্ৰকাশ কৰে যক্সত নাৰীৰ ভূমিকা পুৰুষতন্ত্ৰৰ সীমাবদ্ধতাৰ দ্বাৰা গঢ় লৈছিল আৰু লগতে ইয়াক প্ৰতিৰোধো কৰিছিল।

৪.৮ অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ ঃ প্ৰাক-বৈদিক যুগত মহিলাসকলৰ অৱস্থা উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ বৈদিক যুগত সম্পূৰ্ণ সমতাৰ ধাৰণাক লৈ ইতিহাসবিদসকলে কিয় প্ৰশ্ন কৰে?

প্ৰশ্ন ৩ ঃ মহাকাব্যিক-পৌৰাণিক যুগত ধৰ্মৰ ভূমিকা কি আছিল?

৪.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- প্ৰাচীন ভাৰতত নাৰীৰ মৰ্যদা প্ৰাৰম্ভিক কালত আপেক্ষিক ভাৱে নমনীয়তাৰ পৰা সময়ৰ লগে লগে পিতৃতান্ত্ৰিক নিষেধাজ্ঞা বৃদ্ধি পোৱালৈকে বিকশিত হৈছিল।
- এক বিকাশশীল পিতৃতান্ত্ৰিক ব্যৱস্থাৰ ভিতৰত প্ৰাৰম্ভিক বৈদিক যুগত নাৰীয়ে অৰ্থনৈতিক, ধৰ্মীয় আৰু বৌদ্ধিক জীৱনত সক্ৰিয় ভাৱে অংশ গ্ৰহণ কৰিছিল।
- পৰৱৰ্তী বৈদিক যুগ আৰু মহাকাব্যিক-পৌৰাণিক যুগে পিতৃতান্ত্ৰিক নীতি-নিয়মসমূহক শক্তিশালী কৰি তুলিছিল,পত্নী আৰু মাতৃ হিচাপে নাৰীৰ ভূমিকাক অধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল, অৱশ্যে তাৰ মাজতো সাহিত্য আৰু বৌদ্ধিক সমাজৰ মাজত নাৰীৰ স্থানৰ দৃষ্টান্ত নথকা নহয়।
- মৌৰ্য যুগত পিতৃতন্ত্ৰৰ আধিপত্য আছিল যদিও সেই সময়ত অৰ্থনৈতিক অংশগ্ৰহণ,সীমিত আইনী অধিকাৰ লাভ,ধৰ্ম আৰু প্ৰশাসনত প্ৰভাৱ ইত্যাদি বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত নাৰীৰ ভূমিকা দেখা গৈছিল।
- গুপ্ত আৰু পৰৱৰ্তী গুপ্ত যুগত নাৰীৰ বাবে অধিক সামাজিক বাধা, শিক্ষা আৰু সম্পত্তিৰ অধিকাৰ হ্ৰাস পোৱা দেখা গৈছিল যদিও আঞ্চলিক বৈচিত্ৰ্য আৰু ভক্তি আন্দোলনৰ দৰে আন্দোলনে অৱশ্যে নাৰীৰ বাবে সীমিত স্থান প্ৰদান কৰি থাকিল।

৪.১০ অগ্ৰগতি খতিয়ান

উত্তৰ ১ ঃ মহিলাসকল সামাজিক, অৰ্থনৈতিক আৰু ধৰ্মীয় জীৱনত সক্ৰিয় অংশগ্ৰহণ কৰা সত্বেও পিতৃতান্ত্ৰিক ব্যৱস্থাৰ অধীন আছিল।

উত্তৰ ২ ঃ কাৰণ বৈদিক গ্ৰন্থসমূহে প্ৰতিষ্ঠিত শ্ৰেণীৰ দৃষ্টিভংগী প্ৰতিফলিত কৰে।

উত্তৰ ৩ ঃ ধৰ্মই মহিলাসকলৰ কৰ্তব্যসমূহ সংজ্ঞায়িত কৰিছিল।

৪.১১ অধিক জানিবলৈ

* Altekar, A.S., (1956.) *The Position of Women in Ancient India*, Motilal Banarasidass, Delhi
* Basham, A.L., (2021)(reprint). *The Wonder That Was India,* Rupa Publications, New Delhi
* Basu, Lopamudra, (2005). *The Role of Women in the Vedic Age*, Bharatiya Vidya Bhavan
* Bhattacharji, Sukumari, (1994). *Women and Society in Ancient India*, Basumati Corporation, Calcutta
* Bhattacharya, Haridas, (1953). *The Cultural Heritage of India*: The Epics and Puranas, The Ramkrishna Mission Institute of Culture
* Dalal, Roshen, (2014).*The Vedas: An Introduction to Hinduism's Sacred Texts,* Penguin India, New Delhi
* Jha, D.N., (2004) *Ancient India: In Historical Outline,* Manohar Publishers, New Delhi
* Mishra, Rekha, (1976). *Women in Indian History: Ancient to Modern Times,* Mushiram Manoharlal Publishers, Delhi
* Mookerji, Radha Kumud, (1988). *Chandragupta Maurya,* Motilal Banarasidass, Delhi
* Roy, Kumkum, (1999.) *Women in Early Indian Societies,* Manohar Publishers, New Delhi
* Roy, Kumkum, (2000.) *Gender Roles in Gupta Society,* Manohar Publishers, New Delhi
* Singh, Upinder, (2008.) *A History of Ancient and Early Medieval India,* Pearson Education, Delhi
* Thapar, Romila, (2012) (revised). *Ashoka and the Decline of the Mauryas,* Oxford University Press, New Delhi
* Winternitz, Maurice, (1996.) *A History of Indian Literature: Epics and Sanskrit Literature,* Motilal Banarsidass

৪.১২ আহিঁ প্ৰশ্ন

১. মনুস্মৃতিৰ দৰে প্ৰাচীন ভাৰতীয় গ্ৰন্থত উল্লেখ কৰা অনুসৰি নাৰীৰ অধিকাৰ আৰু কৰ্তব্যসমূহ বৰ্ণনা কৰক।

২. মহাকাব্যসমূহত নাৰীৰ চিত্ৰায়নে সেই যুগৰ সামাজিক নিয়মসমূহ কেনেদৰে প্ৰতিফলিত কৰে পৰীক্ষা কৰক।

৩. মৌৰ্য যুগত ৰাজনৈতিক, অৰ্থনৈতিক আৰু সামাজিক জীৱনত নাৰীৰ ভূমিকা আলোচনা কৰক।

৪. অৰ্থশাস্ত্ৰত লিপিবদ্ধ কৰা অনুসৰি মৌৰ্য প্ৰশাসনত নাৰীৰ ভূমিকা কি আছিল?

৫. গুপ্ত যুগত প্ৰচলিত বিবাহৰ ৰীতি-নীতি আৰু প্ৰথাসমূহ বিশ্লেষণ কৰক।

৬. পুৰুষতান্ত্ৰিক নিয়মৰ ক্ৰমৱৰ্ধমান প্ৰভাৱে গুপ্ত যুগত নাৰীৰ অধিকাৰ আৰু স্বাধীনতাৰ ওপৰত কেনেদৰে প্ৰভাৱ পেলাইছিল?

৭. গুপ্ত-উত্তৰ যুগত সতীদাহ প্ৰথা কেনেদৰে আৱিৰ্ভাৱ হৈছিল আৰু প্ৰাধান্য লাভ কৰিছিল?

৮. ধৰ্মীয় জীৱনত ভক্তি আন্দোলনে নাৰীৰ মৰ্যাদা আৰু অংশগ্ৰহণত কেনেদৰে প্ৰভাৱ পেলাইছিল?

অধ্যায় ৫ ঃ মধ্যযুগীয় ভাৰতৰ নাৰী

অধ্যায় গাঁথনি

৫.১ উদ্দেশ্য

৫.২ পৰিচয়

৫.৩ চুলতানী শাসনৰ সময়ছোৱাত মহিলাৰ স্থান

৫.৪ মোগল দৰবাৰৰ পৰম্পৰাত পুৰুষতান্ত্রিকতা

৫.৫ প্রান্তীয় মহিলাসকল— বেশ্যা, তবায়ফ, মনোৰঞ্জক ইত্যাদি

৫.৬ সাহিত্যমূলক গ্রন্থত লিংগ সম্পর্কৰ প্রতিফলন

৫.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৫.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

৫.৯ অধিক জানিবলৈ

৫.১০ আৰ্হি প্রশ্নাৱলী

৫.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টো অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- দিল্লীৰ চুলতানী আমোলত মহিলাৰ ভিন্ন সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক স্থান বুজিবলৈ পাৰিব।
- মধ্যযুগীয় ভাৰতীয় ৰাজনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক পৰিৱেশৰ ৰূপ দিয়াত লিংগৰ ভূমিকা ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- ঐতিহাসিক প্রক্রিয়াত ৰাজকীয় আৰু প্রান্তীয় মহিলাসকলৰ অৱদানৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।
- পুৰুষতান্ত্রিকতাৰ বিকাশ আৰু মোগল সাম্রাজ্যবাদৰ আদর্শৰ সৈতে ইয়াৰ যোগসূত্র বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব।

৫.২ পৰিচয়

প্রিয় শিক্ষার্থীসকল, এই অধ্যায়ত আমি চুলতান আৰু মোগল যুগৰ বিষয়ে আলোকপাত কৰি মধ্যযুগীয় ভাৰতৰ মহিলাসকলৰ জটিল আৰু স্তৰীকৃত ইতিহাসৰ অন্বেষণ কৰিম। এই অধ্যায়ত আমি মহিলাসকলৰ জীৱন নির্ধাৰণ কৰা সামাজিক গাঁথনিৰ লগতে ৰাজকীয় মহিলাৰ পৰা আৰম্ভ কৰি প্রান্তীয় মহিলাৰ গোটসমূহলৈকে মহিলাৰ বৈচিত্র্যময় সামাজিক স্থিতি আদিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম। এই আলোচনাই ৰাজনৈতিক সংস্থা, লিংগ সম্পর্কৰ উপৰি সামাজিক-ৰাজনৈতিক ক্ষেত্রত মহিলাৰ অংশগ্রহণ সীমিত আৰু সক্ষম কৰি তোলা পিতৃতান্ত্রিক সমাজৰ ভূমিকাৰ প্রসংগক সামৰি ল'ব। ইয়াৰ উপৰি মোগলৰ দৰবাৰী সংস্কৃতিত পুৰুষতান্ত্রিকতাৰ বিকশিত আদর্শ আৰু সাম্রাজ্যবাদী কর্তৃপক্ষৰ সৈতে ইয়াৰ সংযোগ প্রসংগক বিশ্লেষণ কৰা হ'ব। এই অধ্যায়ত সাহিত্যৰ পাঠ আৰু ঐতিহাসিক ব্যৱধানৰ সৈতে জড়িত হৈ থকা

নাৰীৰ ইতিহাস পুনর্গঠনৰ প্রত্যাহ্বানসমূহৰ বিষয়ে আলোকপাত কৰাৰ উপৰিও মধ্যযুগীয় সমাজ-সভ্যতালৈ তেওঁলোকে আগবঢ়োৱা আৰু প্রায়ে উপেক্ষিত হৈ ৰোৱা উল্লেখযোগ্য অৱদানসমূহো উন্মোচন কৰা হ'ব।

৫.৩ চুলতানী শাসনৰ সময়ছোৱাত মহিলাৰ স্থান

দিল্লীত ৰাজধানী স্থাপন কৰা ইছলামীয় ৰাষ্ট্রৰ শাসক দিল্লী চুলতানসকলে ভাৰত উপ-মহাদেশৰ বহু অংশত তেওঁলোকৰ পাঁচটা প্রজন্মৰ জৰিয়তে ৩০০ বছৰতকৈ অধিক কাল শাসন কৰিছিল। তেওঁলোক হ'ল মামলুক, খিলিজী, তোগলক, ছৈয়দ আৰু লোদী। ভাৰত-পার্চী ৰাজনৈতিক পৰম্পৰা আৰু বিভিন্ন আঞ্চলিক আচাৰ-নীতি সানমিহলি কৰি দিল্লীৰ চুলতানী শাসন পৰিক্রমাই এটা স্তৰীকৃত সামাজিক ব্যৱস্থাৰ সৃষ্টি কৰিছিল। এই ব্যৱস্থাৰ ভিতৰত লিংগ সম্পর্ক কেৱল ধর্মীয় নীতিৰ দ্বাৰা নহয়; বৰঞ্চ শ্রেণী, বৃত্তি আৰু সম্পদৰ সুবিধাৰ দ্বাৰাও গঠন হৈছিল। ইছলামীয় আইনী প্রণালীয়ে যদিও মহিলাৰ বাবে কিছুমান আইন, যেনে— উত্তৰাধিকাৰ আৰু চুক্তিমূলক বিবাহ ব্যৱস্থা প্রৱর্তন কৰিছিল; এইসমূহ প্রায়ে স্থানীয় প্রথা আৰু পিতৃতান্ত্রিক সমাজৰ প্রভাৱতহে হৈছিল। সেই সময়ত সমাজখনত পিতৃতান্ত্রিক ব্যৱস্থাৰ প্রভাৱ গভীৰলৈকে সোমাই আছিল আৰু মহিলাসকলক বহুলাংশে পুৰুষৰ সৈতে সম্পর্কিত সম্বন্ধসমূহৰ দৃষ্টিকোণেৰেহে (যেনে— কন্যা, পত্নী, মাতৃ আদি) চোৱা হৈছিল। কিন্তু এই বিশাল সামাজিক ব্যৱস্থাটোৱে শ্রেণী, সম্প্রদায় আৰু সমাজৰ গুৰুত্বপূর্ণ পার্থক্যসমূহ লুকুৱাই ৰাখিছিল। ৰাজকীয় আৰু সম্ভ্রান্ত পৰিয়ালৰ অভিজাত মহিলাসকলে হেৰেমৰ পৰিসীমাৰ ভিতৰতে জীৱন নির্বাহ কৰিছিল, যিখন হেৰেম নির্জনতা আৰু বিশেষাধিকাৰ দুয়োটাৰে প্রতীক আছিল। এই ঘৰুৱা পৰিসীমাৰ ভিতৰত থাকিয়েই মহিলাসকলে অনানুষ্ঠানিকভাৱে ৰাজনৈতিক ক্ষেত্র, ধর্মীয় প্রতিষ্ঠানৰ পৃষ্ঠপোষকতা, বাগিচা পৰিচালনা আদি বিষয়ত প্রভাৱ পেলাব পাৰিছিল। একালত দিল্লীৰ শাসনকর্তা হোৱা চুলতানা ৰেজিয়াৰ উদাহৰণে প্রমাণ কৰে যে ব্যতিক্রমী মহিলাই সমাজত থকা লিংগবৈষম্যৰ বাধাক অতিক্রম কৰি গৈছিল, যদিও তেওঁৰ দৰে উদাহৰণ ইতিহাসত খুবেই বিৰল। চুলতানা ৰেজিয়াৰ বাহিৰেও চুলতানী আমোলাত মহিলাৰ ভূমিকা আছিল জটিল আৰু ৰাজনৈতিকভাৱে প্রৰোচিত। বেগম আৰু হেৰেমৰ মহিলাসকল নিষ্ক্রিয়তাৰ পৰা দূৰত আছিল, তেওঁলোক সক্রিয়ভাৱে ৰাজনীতিত জড়িত আছিল। তেওঁলোকে উত্তৰাধিকাৰী নির্বাচনত প্রভাৱ পেলাইছিল আৰু মিত্রজোঁটো গঠন কৰিছিল। ছাহ তুৰকান (তেওঁ ইলতুতমিছৰ ৰক্ষিতা আছিল, কিন্তু নিজৰ যোগ্যতা আৰু মোহনীয় গুণৰ বলত তেওঁ ইলতুতমিছৰ মুখ্য বেগমলৈ উন্নীত হৈছিল) আৰু আন বহু সম্ভ্রান্ত মহিলাই মোগল দৰবাৰৰ ৰাজনীতি, সিংহাসনৰ উত্তৰাধিকাৰীৰ বাছনিৰ ফলাফলত প্রভাৱ পেলাইছিল। ইয়াৰ উপৰি তেওঁলোকে কেতিয়াবা নিজাকৈ চোৰাংচোৱাৰ জাল এখনো পৰিচালনা কৰিছিল। তেতিয়াৰ সমাজখন পুৰুষশাসিত হোৱা সত্বেও হেৰেমৰ মহিলাসকলে যথেষ্ট ক্ষমতা লাভ কৰিছিল। যাৰ বাবে তেওঁলোকে ৰাজনৈতিক দৃশ্যপটৰ আকাৰো সলনি কৰিব পাৰিছিল। কিন্তু সেই দিশসমূহে লিখিত বিৱৰণত বিশেষ ঠাই নাপালে।

গাঁও আৰু নগৰৰ নিম্ন শ্রেণীৰ অধিকাংশ মহিলাই শ্রমজড়িত কাম-কাজতে জীৱন অতিবাহিত কৰিছিল। মহিলাসকলে কৃষি, ঘৰুৱা উদ্যোগ আৰু সেৱামূলক কার্যত নিয়োজিত হৈ মোগল যুগৰ অর্থনীতিলৈ যথেষ্ট বৰঙণি আগবঢ়াইছিল। কিন্তু, তেওঁলোকৰ অর্থনৈতিক বৰঙণি থকা সত্বেও সম্পত্তি আৰু সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াত খুব কম পৰিমাণেহে নিজৰ প্রভাৱ খটুৱাব পাৰিছিল।

উচ্চ শ্রেণীৰ মুছলমান মহিলাসকলৰ মাজত ক্রমান্বয়ে সামাজিক জীৱনত পর্দা প্রথা আৰু ওৰণিৰ ব্যৱহাৰ বৃদ্ধি হৈ আহিছিল। সময়ৰ লগে লগে হিন্দুসকলৰ মজতো তাৰ প্রচলন বৃদ্ধি পাইছিল। পর্দা প্রথাক সন্মান আৰু মর্যাদাৰ প্রতীক হিচাপে জনা গৈছিল যদিও ই মহিলাৰ ঘূৰা-পকা আৰু ৰাজহুৱা জীৱনত প্রৱেশত বাধা আৰোপ কৰিছিল। একেদৰে বাল্য বিবাহ প্রথাই শিক্ষাগত সুযোগ গ্রহণত বাধা প্রদান কৰিছিল আৰু পুৰুষ অভিভাৱকৰ ওপৰত মহিলাৰ নির্ভৰশীলতাত অধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। একে সময়তে ইছলামীয় আইনী নীতিয়ে মহিলাসকলক বিশেষ কিছুমান অধিকাৰ প্রদান কৰিছিল, যিবোৰ সমসাময়িক অন্যান্য আইনত পোৱা নগৈছিল। সেই অনুযায়ী মহিলাসকল সম্পত্তিৰ উত্তৰাধিকাৰী হ'ব পাৰিছিল আৰু নির্দিষ্ট চর্তত বিবাহ বিচ্ছেদৰ আৱেদনো কৰিব পাৰিছিল। কিন্তু সমাজৰ হেঁচা আৰু পিতৃতান্ত্রিক নীতি-নিয়মৰ অৱদমনৰ বাবে কার্যক্ষেত্রত এই আইনসমূহ ৰূপায়ণ হোৱা নাছিল।

উচ্চ শ্রেণীৰ লোকৰ মাজত বহুবিবাহ প্রথা ব্যাপকভাৱে প্রচলিত আছিল, যাৰ বাবে এজন পুৰুষে একাধিক পত্নী আৰু ৰক্ষিতা ৰাখিব পাৰিছিল। কিন্তু সমাজৰ নিম্ন শ্রেণীৰ ৰক্ষিতাসকলে একে সামাজিক স্থান আৰু মর্যাদা লাভ কৰা নাছিল। নাৰীক দাস হিচাপে ৰখাটোও সাধাৰণ কথা আছিল। যুদ্ধত জয়ী হৈ নাৰীক ক্রয় কৰি বা উপহাৰ হিচাপে আনি তেনে নাৰীক দাস হিচাপে ৰখা হৈছিল। এই নাৰীসকলে ঘৰুৱা কাম কৰা লোক হিচাপে নতুবা ৰক্ষিতা হিচাপে সেৱা আগবঢ়াইছিল। অভিজাত ঘৰত এওঁলোকৰ মর্যাদা তুলনামূলকভাৱে উচ্চ আছিল। এইসকল দাসীয়ে ঘৰুৱা কাম-বন কৰাৰ উপৰি খেতি, পশুপালনৰ পৰা আৰম্ভ কৰি চোৱাংচোৱাৰ কামো কৰিছিল। দাসী নাৰীসকল অভিজাত পৰিয়ালসমূহৰ একোটা অবিচ্ছেদ্য অংশ আছিল, য'ত এই নাৰীসকলে কিছু কর্তৃত্বৰে ঘৰুৱা, সাংস্কৃতিক আৰু যৌন ভূমিকাও পালন কৰিছিল। ইয়াৰে কিছুমান নাৰীয়ে মাতৃত্ব লাভৰ জৰিয়তে কিছু নিৰাপত্তাও লাভ কৰিছিল যদিও এই ব্যৱস্থাটোত নীৰৱে শোষণ চলি আছিল। দাসত্ব আৰু যৌনতা ওতপ্রোতভাৱে জড়িত আছিল, য'ত প্রান্তীয় নাৰীসকলে এক নিয়ন্ত্রিত সামাজিক ব্যৱস্থাৰ মাজেৰে কাম কৰিছিল আৰু তেওঁলোক পুৰুষৰ কামনা নিয়ন্ত্রিত কৰিবলৈ আৰু সামাজিক স্তৰীকৰণ বজাই ৰাখিবলৈ ব্যৱহৃত হৈছিল। বেশ্যাবৃত্তি সংগঠিত আৰু নিয়ন্ত্রিত নগৰীয়া অনুষ্ঠান আছিল, যিটো শ্রেণীবিভাজন, কৰ আৰু স্থানীয় নিয়ন্ত্রণৰ জৰিয়তে অর্থনীতিৰ সৈতে একত্রিত হৈছিল। দেশৰ শাসক পক্ষৰ ফালৰ পৰা ইয়াক ব্যৱহাৰিকভাৱে গ্রহণযোগ্য বুলি বিবেচনা কৰা সত্ত্বেও এই বৃত্তিক নৈতিকভাৱে কলংকিত কৰা হৈছিল আৰু এই বৃত্তিত জড়িত মহিলাসকলে শ্রেণী, দক্ষতা আৰু মর্যাদাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি অত্যধিক বৈষম্যৰ বলি হৈছিল।

প্রান্তীয়কৰণ আৰু প্রতিপত্তিৰ মাজত গণিকাসকলে এটা জটিল জীৱন অতিবাহিত কৰিব লগা হৈছিল। কলা-সংস্কৃতিত উচ্চ প্রশিক্ষণপ্রাপ্ত এইসকল মহিলাই মোগলৰ সাংস্কৃতিক জীৱনলৈ অশেষ অৱদান আগবঢ়াইছিল। ইয়াৰ উপৰি মোগল ৰাজদৰবাৰৰ ৰাজনৈতিক-সাংস্কৃতিক কাম-কাজত পৃষ্ঠপোষকতাৰ জৰিয়তে তেওঁলোকে ব্যক্তিগত সম্পত্তি, ৰাজনৈতিক প্রভাৱ আৰু কিছু পৰিমাণৰ কর্তৃত্বও অর্জন কৰিছিল। কিন্তু তেওঁলোকৰ আত্মমর্যাদা ভংগুৰ আৰু নৈতিকভাৱে অস্পষ্ট হৈ আছিল। একেদৰে নর্তকী আৰু অনুষ্ঠান পৰিৱেশিকাসকলেও শিল্প পৰম্পৰা আৰু অভিজাত সংস্কৃতি অটুট ৰখাত উল্লেখযোগ্য ভূমিকা পালন কৰিছিল যদিও তেওঁলোক ৰাজহুৱাভাৱে দৃশ্যমান হোৱা বাবে সামাজিক কলংকৰ সন্মুখীন হৈছিল। সামগ্রিকভাৱে ক'বলৈ হ'লে এই নাৰীসকলে এনে এক ভূমিকাৰ ধাৰাবাহিকতাক সূচায়, য'ত তেওঁলোকে গভীৰভাৱে স্তৰীকৃত আৰু পুৰুষতান্ত্রিক সমাজৰ ভিতৰত

নিয়ন্ত্রণ, পণ্যকৰণ আৰু সীমিত কর্তৃত্ব লাভৰ মাজেৰে জীৱন অতিবাহিত কৰিছিল।

জানি থোৱা ভাল

দিল্লীৰ চুলতানী আমোলত নতৰ্কী আৰু পেছাগত মহিলা মনোৰঞ্জকসকলে প্রান্তীয় মহিলাৰ এটা শ্রেণী গঠন কৰিছিল। এইসকল লোকে সাংস্কৃতিকভাৱে সচেতন আৰু নৈতিকভাৱে প্রত্যাহ্বানমূলক এটা সামাজিক পৰিসৰ দখল কৰিছিল। 'নট্চ' শব্দটো হিন্দী 'নাচ' শব্দৰ পৰা উদ্ভৱ হৈছে, বহল অর্থত ই নৃত্য আৰু সংগীতত প্রশিক্ষিত মহিলাক বুজায়, যিসকলে মোগল দৰবাৰ, অভিজাত পৰিয়াল আৰু ৰাজহুৱা উৎসৱ-পার্বণত নিজৰ কলা প্রদর্শন কৰিছিল। যদিও শব্দটোৱে পিছলৈ বিশাল প্রসাৰ লাভ কৰিছিল, ইয়াৰ মূল মধ্যযুগীয় পৰম্পৰাতে নিহিত আছিল— যি চুলতানী আমোলত বিকাশ লাভ কৰিছিল।

৫.৪ মোগল দৰবাৰৰ পৰম্পৰাত পুৰুষতান্ত্রিকতা

শেহতীয়া বছৰবোৰত দেখা যায় যে ভাৰতৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰা বুৰঞ্জীবিদসকলে সামাজিক পৰিৱর্তনৰ দিশ বুজিবলৈ লিংগ আৰু মহিলাৰ ওপৰত অধিক আলোকপাত কৰিছিল। ঐতিহাসিকভাৱে মহিলাসকলক কেৱল তেওঁলোকৰ প্রজননশীল ভূমিকাৰ দৃষ্টিৰেই চোৱা হয়, য'ত নেকি পুৰুষক তেওঁলোকৰ যুক্তিবাদী আৰু বিশ্বজনীন ভূমিকাৰে চোৱা হয় আৰু ইয়াক মানৱীয়তাৰ মাপকাঠি হিচাপে পৰিমাপ কৰা হয়। এই ধাৰণা বা দৃষ্টিভংগীয়ে সমাজত এটা স্তৰীকৃত ব্যৱস্থাৰ সৃষ্টি কৰিছে, য'ত পুৰুষক মূল হিচাপে ধৰা হয় আৰু আনহাতেদি মহিলা, শিশু আৰু আনসকলক তেওঁলোকৰ তলত বুলি ধৰা হয়। পুৰুষত্বক ক্ষমতাৰ সৈতে জড়িত কৰি বিভিন্ন সমাজত আৰু বিভিন্ন যুগত বিভিন্ন ধৰণে সাংস্কৃতিকভাৱে সংজ্ঞায়িত কৰা হৈছে। উদাহৰণস্বৰূপে, ১৯শ শতিকাৰ ব্রিটেইনত 'পুৰুষত্ব' নৈতিক আগ্রহৰ পৰা এঢাপ আগুৱাই 'পুৰুষতান্ত্রিকতা' আৰু 'ৰাজকীয়তা'লৈ পৰিৱর্তন হৈছিল। নাৰী আৰু পুৰুষৰ অনুমোদন— এই দুয়োটাৰে অনুমোদনৰ মাজতে পুৰুষত্বৰ অর্থ বিচাৰি পোৱা যায়, য'ত নিহিত থাকে আনতকৈ অধিক সন্মানীয় বুলি গণ্য কৰা কিছুমান পুৰুষত্বৰ প্রকাৰ। লিংগ কেৱল পুৰুষ আৰু মহিলাৰ তাৎক্ষণিক সম্পর্ক নহয়, বৰঞ্চ ক্ষমতাক কেনেকৈ কেন্দ্রীভূত কৰা হয়, সেই বিষয়েও ই অধ্যয়ন কৰে। লিংগৰ মাজত পার্থক্য প্রায়ে আন ক্ষমতাৰ প্রতীক হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা হয়, যিদৰে শাসক আৰু প্রজা বা সামাজিক শ্রেণীৰ ক্ষেত্রত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। দক্ষিণ এছিয়াত এই লিংগবৈষম্যই ৰাজনৈতিক কর্তৃত্ব, ধর্মীয় গাঁথনি আৰু আনকি পৰিৱেশীয় ধাৰণাসমূহৰ ওপৰতো প্রভাৱ পেলাইছিল। পুৰুষত্বৰ ধাৰণাই বংশ আৰু ৰাষ্ট্রবিষয়ক কার্যকলাপক সম্পর্কযুক্ত কৰি মোগল শাসকসকলৰ ৰাজনৈতিক আৰু ধর্মীয় চিন্তাধাৰাৰ ওপৰতো প্রভাৱ পেলাইছিল। উদাহৰণস্বৰূপে, মোগল সম্রাট আকবৰে এই সম্পর্কসমূহ শক্তিশালী কৰাটো তেওঁৰ এটা দায়িত্ব হিচাপে গণ্য কৰিছিল। পৰৱর্তী মোগল সম্রাটসকলৰ সময়ত উত্তৰ ভাৰতত সামাজিক পৰিকাঠামোৰ স্থানান্তৰণে পুৰুষসকলৰ মন নগৰীয়া জীৱন আৰু উপভোগৰ ওপৰত কেন্দ্রীভূত কৰি পুৰুষত্বৰ ক্ষেত্রত নতুন আদর্শৰ সৃষ্টি কৰে। এই পৰিৱর্তনে ৰাষ্ট্রত পুৰুষত্বৰ নতুন ধাৰা এটাৰ বিকাশ সাধন কৰি সাম্রাজবাদী সেৱাৰ নীতি-আদর্শক জটিল কৰি তোলে। এই নতুন ধাৰাটো প্রাক্-আধুনিক ৰাষ্ট্রৰ ক্ষেত্রতে দেখা যায়।

মোগল-অধিকৃত উত্তৰ ভাৰতৰ বিভিন্ন অঞ্চলত ঠাই আৰু সময় অনুসৰি পুৰুষবাদৰ ধাৰণা জটিল আৰু

ভিন্ন আছিল। সি যি কি নহওক, পুৰুষতান্ত্রিকতাৰ সাধাৰণ বিষয়বস্তুসমূহ একে আছিল আৰু এইসমূহক সাংস্কৃতিক মিশ্রণৰ দ্বাৰা আকাৰ দিয়া হৈছিল। পুৰুষত্ববাদৰ সংজ্ঞা শাসক, পৰিয়ালৰ মুৰব্বী নতুবা প্রেমিক হিচাপে নির্ণয় কৰা হয়। পার্চী সাহিত্যৰ প্রভাৱ, ধর্মীয় আদর্শ, যেনে— আলিৰ সাহসিকতা আৰু সাহস তথা ভক্তিৰ থলুৱা উদাহৰণসমূহেৰে এই পুৰুষত্ববাদক সংজ্ঞায়িত কৰা হয়। যোদ্ধা জাতি আৰু পৱিত্র মুছলমান ধর্মযোদ্ধা (গাজী)সকলে আত্মনিয়ন্ত্রণ আৰু শাৰীৰিক অনুশাসনক অধিক প্রমূল্য দিছিল। আনহাতে পৰিশীলিত আচৰণ আৰু আধ্যাত্মিক আদর্শই পুৰুষ আৰু মহিলা উভয়ৰে বাবে সংস্কৃতিৱান আচৰণ গঢ় দিয়াৰ বুনিয়াদ ৰচিছিল। চুফী আৰু অন্য আধ্যাত্মিক পৰম্পৰাত আভ্যন্তৰীণ শক্তি, আত্মনিয়ন্ত্রণ আৰু কেতিয়াবা ঈশ্বৰৰ উপাসক হিচাপেও পুৰুষক চিহ্নিত কৰা হৈছে। চুফী ধাৰণাসমূহে প্রায়ে লিংগৰ সীমাৰেখাক অস্পষ্ট কৰি তুলিছিল আৰু ঈশ্বৰৰ প্রতি অগাধ প্রেম থকা সাধকসকলক 'ঈশ্বৰ কইনা' হিচাপে চিত্রিত কৰিছিল। মোগলৰ দৰবাৰ সংস্কৃতিত পুৰুষত্বৰ লগত উদাৰতা, সন্মান আৰু আনুগত্যৰ ৰাজহুৱা প্রদর্শনো জড়িত আছিল। শাসকসকলক পিতৃতুল্য ব্যক্তি হিচাপে চিত্রিত কৰা হৈছিল— যাৰ কর্তৃত্ব উপহাৰ দিয়া আৰু আনুগত্যৰ বান্ধোনৰ জৰিয়তে বিস্তৃত হৈছিল।

মোগল দৰবাৰত পুৰুষত্ববাদ বুলিলে এটা নিয়মৰ ৰূপ লোৱা বহুমুখী আদর্শক বুজায়, যিয়ে ৰাজনৈতিক কর্তৃত্ব, ব্যক্তিত্বৰ পৰিচয় আৰু সাম্রাজ্যবাদী ৰূপ নির্ণয়ৰ ক্ষেত্রত প্রধান ভূমিকা পালন কৰিছিল। এই ধাৰণাকে 'জৱানমর্দি' (যাক সততে পুৰুষত্ব বা যৌৱনময় সাহস) বুলি কোৱা হয়। এই ধাৰণাটোক সাহস, উদাৰতা, আনুগত্য আৰু আত্ম-অনুশাসন আদি গুণেৰে বিভূষিত কৰা হয়। মোগল দৰবাৰত পুৰুষত্বৰ ধাৰণাটো কেৱল এটা আচৰণসুলভ আকাংক্ষা নাছিল। বৰঞ্চ ই আছিল এক অত্যাধুনিক বুনিয়াদ বা পৰিকাঠামো, যিয়ে নৈতিক, ৰাজনৈতিক আৰু শাৰীৰিক দিশসমূহৰ মিলন ঘটাই একোজন অভিজাত পুৰুষৰ বাবে, বিশেষকৈ সম্রাট আৰু ঘনিষ্ঠ সম্ভ্রান্ত লোকসকলৰ বাবে এক আদর্শনীয় পুৰুষতান্ত্রিক সমাজৰ পৰিচয় দাঙি ধৰিছিল। এই সময়ছোৱাত 'জৱানমর্দি'ৰ ধাৰণা যুদ্ধৰ বাবে দক্ষতা, নৈতিক সংহতি আৰু শাৰীৰিক শক্তিৰ সৈতে জড়িত আছিল। উচ্চ পদবীধাৰী ব্যক্তি এজনৰ বাবে যুদ্ধত সাহস প্রদর্শন কৰা আৰু দুর্গম পৰিস্থিতিত বাধ্যবাধকতাৰে আত্মসন্মান আৰু আত্মনিয়ন্ত্রণ বজাই ৰাখি স্থিৰ হৈ থকাটো অতি প্রয়োজনীয় আছিল। এই আশা সম্রাট হুমায়ুন আৰু তেওঁৰ আগৰ কালৰ অভিযানকাৰী মোগল সম্রাটসকলৰ ক্ষেত্রতো প্রযোজ্য আছিল। কিয়নো, শাসক হিচাপে তেওঁলোকৰ যুদ্ধ কৰিব পৰা ক্ষমতাক যোগ্যতাৰ ভেটি হিচাপে বিবেচনা কৰা হৈছিল। কিন্তু 'জৱানমর্দি'ৰ অর্থ কেৱল শাৰীৰিক শক্তি প্রদর্শন বা যুদ্ধৰ শৌর্য-বীর্যৰ মাজতে সীমাবদ্ধ নাছিল। ইয়াত উদাৰতা, নম্রতা আৰু দয়াৰ গুণসমূহকো সামৰি লোৱা হৈছিল, যিসমূহ শাসক এজনৰ উদাৰতা আৰু নৈতিক দায়িত্ব দৃঢ় কৰাৰ ক্ষেত্রত অতি গুৰুত্বপূর্ণ আছিল। এজন সম্রাটে কোনো মোহ নোহোৱাকৈ সম্পত্তি বিতৰণ আৰু ভোগ কৰিবলৈ কৰা কামে পুৰুষত্বৰ নিদর্শন দাঙি ধৰে, যি বস্তুগত সম্পত্তি আৰু ব্যক্তিগত আকাংক্ষাৰ ওপৰতো নিয়ন্ত্রণ ৰাখিব পাৰিছিল।

ষোড়শ শতিকাত অটোমান, চাফাবিড আৰু মোগলসকল বৃহৎ ক্ষতিৰ সন্মুখীন হৈছিল আৰু যুদ্ধ-বিগ্রহত জড়িত গোটসমূহক কেন্দ্রীভূত কৰি অভিজাত ৰাষ্ট্র ব্যৱস্থালৈ নিজকে পৰিৱর্তন কৰিছিল। এই পৰিৱর্তন আংশিকভাৱে বাৰুদৰ গুৰিৰ প্রথম ব্যৱহাৰৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হৈছিল। ইয়ে ৰাজদৰবাৰত লিংগ আৰু যৌনতাৰ

সৈতে জড়িত নিয়মাৱলী বলৱৎ কৰা ব্যৱস্থাটোকো প্ৰভাৱিত কৰিলে। ৰাজদৰবাৰত চুলেমান, শ্বাহ আব্বাচ আৰু আকবৰে নিয়ামানুৱৰ্তিতা আৰু কৰ্তৃত্বৰ ওপৰত গুৰুত্ব দি পুৰুষসকলৰ আচৰণ নিয়ন্ত্ৰণ কৰিছিল। মোগল সাম্ৰাজ্যত হুমায়ুন আৰু তেওঁৰ ভাতৃৰ মাজত হোৱা সংঘাত এই পৰিৱৰ্তনশীল সময়ছোৱাৰ প্ৰতীক আছিল। হুমায়ুনে পৰম্পৰাগত আদৰ্শৰ পৰা আঁতৰি যোদ্ধাসকলৰ ভূমিকাৰ পৰা সম্ৰাট এজনৰ ভূমিকা পৃথক কৰিব বিচাৰিছিল। যি কি নহওক, এই পৰিৱৰ্তনসমূহ ৰূপায়ণ কৰিবলৈ হুমায়ুনে যথেষ্ট সংগ্ৰাম কৰিছিল আৰু এই পৰিৱৰ্তনখিনিক দৃঢ় কৰাৰ দায়িত্ব আকবৰলৈ এৰি থৈ গৈছিল। মোগল সাম্ৰাজ্যৰ প্ৰাৰম্ভিক বৰ্ষসমূহত বাবৰ আৰু তেওঁৰ পুত্ৰ হুমায়ুনৰ মাজত তীব্ৰ বৈপৰীত্ব দেখা যায়। বাবৰ আছিল ভাষা, কলা আৰু ৰাজনীতিৰ প্ৰয়োগত কৌশলী, যাৰ দ্বাৰা তেওঁ নিজৰ ভাবমূৰ্তি উন্নত কৰিব পাৰিছিল। য'ত নেকি হুমায়ুনে এইবিলাক দিশত উৎকৰ্ষ সাধনৰ বাবে সংগ্ৰাম কৰিবলগীয়া হৈছিল। বিশেষকৈ জনসাধাৰণে তেওঁৰ বিষয়ে পোষণ কৰা ধাৰণাৰ বাবে তেওঁ বহু কষ্ট কৰিবলগীয়া হৈছিল। বাবৰৰ বহু বছৰৰ যুদ্ধৰ অভিজ্ঞতা আৰু গভীৰ সাংস্কৃতিক জ্ঞান আছিল, যিয়ে তেওঁক নিজৰে ভাগ্য নিৰ্মাতা হিচাপে গঢ়ি তুলিছিল। ইয়াৰ বিপৰীতে হুমায়ুনে নিজৰ ভাবমূৰ্তি গঢ় দিয়াত সক্ৰিয় হোৱাতকৈ জ্যোতিষ আৰু গ্ৰহ-গতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি এখন জটিল জগতত বাস কৰিছিল। তেওঁৰ আত্মসচেতনতা আৰু আত্মনিয়ন্ত্ৰণৰ অভাৱে সমালোচকসকলৰ মনত তেওঁৰ বিষয়ে এটা ঋণাত্মক ধাৰণা সৃষ্টি কৰিবলৈ সুবিধা দিছিল। তেওঁলোকে হুমায়ুনক এজন যোদ্ধা ৰজাৰ আকাংক্ষিত লিংগ নীতি পৰিপূৰ্ণ নকৰাৰ বাবে সমালোচনা কৰিছিল— বিশেষকৈ হিংসা, আত্মনিয়ন্ত্ৰণ আৰু ৰাজনৈতিক নেতৃত্বৰ ক্ষেত্ৰত।

আকবৰৰ শাসনৰ অধীনত পুৰুষত্ববাদৰ ধাৰণাটো সাম্ৰাজ্যবাদী চিন্তাধাৰাৰ এটা মূল দিশ হিচাপে পৰিচালিত হ'ল। যিহেতু সম্ৰাট বাদশ্বাহে বংশ-পৰম্পৰাক এক নৈতিক আৰু পিতৃতান্ত্ৰিক কৰ্তৃত্ব হিচাপে গঢ়ি তুলিব বিচাৰিছিল। ৰ'জালিণ্ড অ' হেনলনৰ দৰে পণ্ডিতৰ মতে, আকবৰে পিতৃৰ ভাবমূৰ্তি এটাৰ ভিত্তিত শাসক এজনৰ পুৰুষত্বৰ আৰ্হি গঢ়ি তুলিছিল, যিয়ে নেকি তেওঁৰ জ্ঞান, সুন্দৰতা আৰু নৈতিক অনুশাসন আদি গুণৰ সৈতে নিষ্ঠা আৰু সন্মান আদায় কৰিছিল। এই পৰিকাঠামোটোৱে সম্ৰাটজনক এজন পিতৃতান্ত্ৰিক শাসক হিচাপে স্থান দিছিল। যিজন নিজৰ প্ৰজাসকলৰ কল্যাণৰ প্ৰতি দায়বদ্ধ আছিল। যিদৰে এজন পিতৃ তেওঁৰ ঘৰখনৰ প্ৰতি দায়বদ্ধ, তেনেকৈ এই পিতৃসুলভ পুৰুষত্বৰ গুণেৰে তেওঁ গৃহ আৰু সাম্ৰাজ্য সকলোতে প্ৰশাসনিক সংস্কাৰ আৰু সামাজিক অন্তৰ্ভুক্তিক একেলগ কৰি সামাজিক নিয়ম-শৃংখলা স্বাভাৱিক কৰি তুলিছিল।

সপ্তদশ শতিকাত, বিশেষকৈ চাহজাহানৰ শাসন কালত মোগল পুৰুষত্ববাদৰ ধাৰণাটোত আধুনিক দৰবাৰী ৰসিকতাৰ উপাদানো সন্নিৱিষ্ট হ'ল। এই অধিক বিশ্বব্যাপী সাৰ্বজনীন আৰু পৰিশোধিত পুৰুষত্বৰ ৰূপটোক 'মিৰ্জা-ই' (ভদ্ৰতা) বুলি কোৱা হয়। ই এজন ব্যক্তিৰ কলাৰ প্ৰতি থকা ৰুচি, কবিতাৰ জ্ঞান, কূটনীতিৰ দক্ষতা আৰু বস্তুগত সাংস্কৃতিক প্ৰমূল্য দিয়া ইত্যাদি গুণক সামৰি লৈছিল। 'মিৰ্জা-ই'য়ে পুৰুষত্বৰ ধাৰণাক এজন পুৰুষৰ সমৰ কৌশলৰ সামৰ্থ্যৰ পৰা বিকাশ ঘটাই সাংস্কৃতিক জ্ঞান আৰু তাৰ পৃষ্ঠপোষকতাক গুৰুত্ব দিয়া এজন ব্যক্তিলৈ হোৱা বিৱৰ্তনক প্ৰতিনিধিত্ব কৰিছিল। এই বিৱৰ্তন সাম্ৰাজ্যৰ আপেক্ষিক স্থিতিশীলতাৰ সৈতে সংযোজিত হৈছিল। কিয়নো সেই সময় অভিজাত বৌদ্ধিক আৰু নান্দনিক সাধনাক

অধিক মূল্য দিয়া হৈছিল— যিবোৰ এজন বিশিষ্ট সম্ভ্রান্ত ব্যক্তিৰ ব্যক্তিত্বৰ দিশ আছিল। এইদৰে চাহজাহানৰ শাসন কালত অভিজাত পুৰুষসকল সমৰ কৌশল আৰু সংস্কৃতি দুয়োটাতে বিজ্ঞ আছিল। যাৰ বাবে পুৰুষসকলে শক্তি আৰু সংস্কাৰৰ অত্যাধুনিক ভাৰসামতাক মূৰ্ত কৰি তুলিব পাৰিছিল। যিহেতু সপ্তদশ শতিকাৰ শেষৰ ফালে মোগল সাম্রাজ্যই নিজৰ কর্তৃত্বৰ প্রতি প্রত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হ'বলৈ ধৰে, সেয়ে তাৰ লগত পুৰুষত্বৰ নতুন ধাৰণাবোৰো খাপ খাই পৰে। ঔৰংজেৱৰ ৰাজত্ব কালত অনুশাসন, সাধনা আৰু ব্যক্তিগত ধর্মপৰায়ণতাৰ মূল্যবোধসমূহে অধিক প্রাধান্য লাভ কৰিছিল। ঔৰংজেৱে পুৰুষত্বৰ এটা ৰক্ষণশীল, গতানুগতিক আৰ্হিৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। যিটো চাহজাহানৰ সময়ৰ শিথিল আৰু বিলাসী দৰবাৰী পুৰুষত্বৰ বিপৰীত আছিল। এই বৈপৰীত্যই সাম্রাজ্যৰ ৰাজনৈতিক অনিশ্চয়তা আৰু আভ্যন্তৰীণ প্রত্যাহ্বানৰ প্রতি সঁহাৰিৰ ইংগিত দিছিল। কাৰণ ঔৰংজেৱৰ তপস্বী পুৰুষত্বই শাসকজন নৈতিকভাৱে কঠোৰ দিশলৈ উভতি অহা আৰু শাসকৰ ধর্মীয় কর্তব্যৰ ওপৰত আলোকপাত কৰাত তেওঁৰ নীতিক প্রক্ষেপ কৰিছিল। কিন্তু আকবৰৰ দৰে মোগল বাদশ্বাহসকলে এই পুৰুষত্ব আদর্শক সাম্রাজ্যবাদী সেৱা কার্যৰ সৈতে সংযোজিত কৰি কাম কৰিছিল, তেওঁলোকে সাম্রাজ্যৰ সেৱাক নৈতিক আৰু মানৱীয় গুণ বিকাশৰ চূড়ান্ত উপায় হিচাপে বিবেচনা কৰিছিল। ইয়াৰ ফলত মোগলৰ সংস্কৃতিৰ লগত উত্তৰ ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ মিশ্রণ হোৱাত সহায়ক হৈছিল আৰু ইয়ে মোগলৰ ধর্মীয় গুণসমূহক অন্য গোটসমূহৰ পৰা পৃথক কৰিছিল। আকবৰৰ যুগৰে পৰা পৰৱর্তী সময়ত তেওঁৰ উত্তৰাধিকাৰীসকলৰ সমাজৰ প্রতি সন্মান, নিষ্ঠা আৰু পৰিয়ালৰ প্রতি সেৱাৰ মনোভাৱে মোগল সাম্রাজ্যত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল।

৫.৫ প্রান্তীয় মহিলাসকল— গণিকা, তবায়ফ, মনোৰঞ্জক ইত্যাদি

মোগল দৰবাৰত সমাজৰ প্রান্তীয় মহিলাসকলৰ তালিকাত আছিল উপপত্নী, বন্দী, দাস হিচাপে থকা মহিলা, ৰক্ষিতা আৰু দক্ষ সেৱা প্রদানকাৰী আদি। তেওঁলোকৰ মর্যাদা বহুলাংশে সাম্রাজ্যবাদী অনুকূলতাৰ ওপৰত নির্ভৰশীল আছিল। সীমিত গতিশীলতা থাকিলেও বেছিভাগেই পুৰুষতন্ত্রৰ অধীনত আছিল।

মোগল দৰবাৰৰ 'জেনানা'ই এটা জটিল প্রতিষ্ঠান হিচাপে কাম কৰিছিল, যিয়ে সমাজৰ এক বৃহৎ সংখ্যক মহিলাক সংগঠিত আৰু প্রান্তীয়— এই দুয়োটা স্তৰতে ৰাখিছিল। কেৱল নির্জন ঘৰুৱা ঠাইৰ পৰা বহু নিলগত ই এক গাঁথনিগত আর্থ-ৰাজনৈতিক আৰু অর্থনৈতিক আধাৰ হিচাপে কাম কৰিছিল। ই কঠোৰ অনুশাসনৰ স্তৰ, নীৰৱতা আৰু নিয়ন্ত্রণ ব্যৱস্থাৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হৈছিল। ইয়াৰ মূলতে 'জেনানা'ই বৈষম্যক প্রতিষ্ঠানিক ৰূপ দিছিল। বংশ, সম্রাটৰ সান্নিধ্য আৰু ব্যক্তিগত অনুকূলতাৰ আধাৰত ভিত্তি কৰি নাৰীক কঠিন স্তৰত ভাগ কৰা হৈছিল। এই প্রান্তীয় মহিলাসকলে ৰন্ধা-বঢ়া, শিশুৰ যতন, বস্ত্র উৎপাদন আৰু ৰক্ষণাবেক্ষণৰ দৰে অত্যাৱশ্যকীয় ঘৰুৱা কামবোৰ কৰিছিল যদিও তেওঁলোকৰ অৱদানৰ বিষয়ে ৰজাঘৰীয়া নথিত অস্বীকৃত হৈয়েই ৰৈছিল। কর্তৃত্বতকৈ সেৱা আৰু নির্ভৰশীলতাৰ দ্বাৰাহে তেওঁলোকৰ পৰিচয় সংজ্ঞাভুক্ত কৰা হৈছিল।

মোগল সাম্রাজ্যৰ অধীনত প্রান্তীয় মহিলাসকলৰ সামাজিক অৱস্থা মূলতঃ গঢ় লৈ উঠিছিল আইন, অর্থনীতি, সামাজিক নীতি আৰু সামাজিক স্তৰ নিৰ্দ্দপক গাঁথনিৰ দ্বাৰা— যিবোৰে একেলগে তেওঁলোকৰ স্বায়ত্তশাসন সীমিত কৰি ৰাখিছিল আৰু নির্ভৰশীলতাক শক্তিশালী কৰিছিল। যদিও ইছলাম আইনত তাত্ত্বিকভাৱে মহিলাসকলক উত্তৰাধিকাৰ, যৌতুক, আইনী আশ্রয় আদিৰ অধিকাৰ প্রদান কৰা হৈছিল। এই

বিধানসমূহ অসমানভাৱে প্ৰয়োগ কৰা হৈছিল। কাৰ্যক্ষেত্ৰত প্ৰান্তীয় মহিলাসকলৰ, বিশেষকৈ দাসত্বত ৰখা ব্যক্তি উপপত্নী আৰু পৰিচাৰকসকলৰ ন্যায়ৰ সুবিধা কম আছিল। কিয়নো তেওঁলোকৰ জীৱন আনুষ্ঠানিক আইনী ব্যৱস্থাতকৈ ঘৰুৱা কৰ্তৃত্ব আৰু পৃষ্ঠপোষকতাৰ দ্বাৰাহে পৰিচালিত হৈছিল।

অৰ্থনৈতিক নিৰ্ভৰশীলতা তেওঁলোকৰ জীৱনৰ এটা সংজ্ঞাভুক্ত বৈশিষ্ট্য আছিল। ধন-সম্পত্তি আৰু ভূ-সম্পত্তি নিয়ন্ত্ৰণ কৰা অভিজাত মহিলাসকলৰ দৰে নহয়, প্ৰান্তীয় মহিলাসকলে অৰ্থ, খাদ্য, জীৱিকাৰ বাবে পৃষ্ঠপোষকৰ অনুগ্ৰহৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি চলিছিল। ইয়াৰ ফলত তেওঁলোকৰ অস্তিত্ব অস্বস্তিকৰ হৈ পৰিছিল, বিশেষকৈ ৰাজনৈতিক পৰিৱৰ্তনৰ সময়ত যেতিয়া এওঁলোকক হঠাতে কামৰ পৰা আঁতৰাই দিয়া হৈছিল তেতিয়া তেওঁলোকৰ পানীত হাঁহ নচৰা অৱস্থা হৈছিল। তেওঁলোকৰ শ্ৰম ঘৰুৱা সেৱা আৰু শিশুৰ যত্নৰ পৰা আৰম্ভ কৰি দক্ষ শিল্পকৰ্মীলৈকে— জেনানাৰ কাৰ্যকলাপৰ বাবে অপৰিহাৰ্য আছিল। তথাপি ইয়াক সামাজিক মূল্য প্ৰদান কৰা নহ'ল আৰু সমাজত অদৃশ্য হৈয়েই থাকিল। সামাজিকভাৱে তেওঁলোকৰ বিনয়, আজ্ঞাবহতা আৰু ঘৰুৱা হৈ পৰা ৰূপটোৱে তেওঁলোকক কঠোৰ আচৰণৰ মুখামুখি কৰাইছিল। এনে নীতি-নিয়মৰ আওতাৰ বাহিৰত থকা মহিলাসকল প্ৰায়ে কলংকৰ সন্মুখীন হৈছিল। যাৰ ফলত তেওঁলোকৰ প্ৰান্তীয়কৰণ আৰু অধিক গভীৰ হৈ পৰিছিল। পৰ্দা প্ৰথাৰ দৰে একাষৰীয়াকৈ ৰখাৰ ব্যৱস্থাই সমাজৰ নিম্ন মৰ্যাদাৰ মহিলাসকলৰ গতিশীলতা আৰু দৃশ্যমানতাক বাধা দিছিল, যাৰ ফলত তেওঁলোকৰ সুৰক্ষা এটা নিয়ন্ত্ৰণ ব্যৱস্থালৈ ৰূপান্তৰিত হৈছিল।

একোগৰাকী মহিলাৰ মৰ্যাদা বয়স আৰু প্ৰজনন ক্ষমতাৰ লগত ওতপ্ৰোতভাৱে জড়িত আছিল। পুত্ৰ সন্তান জন্ম দিয়াসকলে স্বীকৃতি আৰু নিৰাপত্তা লাভ কৰিব পাৰিছিল। আনহাতে নিঃসন্তান, বিধৱা বা বয়সীয়া মহিলাক প্ৰায়ে একাষৰীয়া কৰি ৰখা হৈছিল। সময়ৰ লগে লগে তেওঁলোকৰ সামাজিক মূল্য হ্ৰাস পাইছিল। ইয়াৰ ফলত সমাজত এনে এটা স্তৰৰ সৃষ্টি হ'ল য'ত নাৰীৰ মূল্য তেওঁলোকৰ জৈৱিক আৰু বংশগত ভূমিকাৰ দ্বাৰা সংজ্ঞাভুক্ত কৰা হৈছিল। ধৰ্ম আৰু সাংস্কৃতিক পৰিচয়ে সমাজত আৰু অধিক জটিলতা বৃদ্ধি কৰিলে। কিছুমান মহিলাই বিশেষকৈ বৌদ্ধ, জৈন প্ৰভৃতি ভক্তিমূলক পদ্ধতিৰ জৰিয়তে আধ্যাত্মিক প্ৰকাশৰ সীমিত সুযোগ পাইছিল যদিও এই পন্থাসমূহ তেতিয়া বহল সামাজিক সবলীকৰণৰ ক্ষেত্ৰত খুব কমেইহে প্ৰয়োগ হৈছিল। দাসত্বত থকা মহিলাসকল তেতিয়া সমাজত তীব্ৰ বাধাৰ সন্মুখীন হৈছিল। তেওঁলোকৰ জীৱনটো বন্দিত্বৰ পৰিস্থিতি আৰু স্বায়ত্তশাসনৰ অভাৱৰ মাজেৰেই গঢ় লৈ উঠিছিল।

এই প্ৰত্যাহ্বানসমূহৰ মাজতো প্ৰান্তীয় মহিলাসকলে ব্যক্তিগত যোগাযোগ, বিশেষ দক্ষতা আৰু প্ৰভাৱশালী ব্যক্তিৰ সৈতে হোৱা সান্নিধ্যৰ জৰিয়তে সীমিত ৰূপত হ'লেও অনানুষ্ঠানিক প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিছিল। কিন্তু তেনে প্ৰভাৱ তেনেই নগণ্য আছিল আৰু সেয়া শাসক পক্ষৰ নথিত অস্বীকৃত হৈয়ে ৰ'ল। এই মহিলাসকলৰ ঐতিহাসিক অদৃশ্যতাই তেওঁলোকৰ প্ৰান্তীয়কৰণক আৰু অধিক প্ৰতিফলিত কৰে। পুৰুষ অভিজাত শ্ৰেণীৰ দ্বাৰা লিপিবদ্ধ বেছিভাগ সমসাময়িক তথ্যৰ উৎসত এই প্ৰান্তীয় মহিলাসকলৰ অভিজ্ঞতাক বহুলাংশে আওকাণ কৰা হৈছিল, যাৰ ফলত তেওঁলোকৰ জীৱনৰ পুনৰুত্থান কঠিন হৈ পৰিছিল। সামগ্ৰিকভাৱে মোগল দৰবাৰত প্ৰান্তীয় মহিলাসকলে সামাজিক গাঁথনিগত বৈষম্যৰ মাজত বাস কৰিছিল, য'ত তেওঁলোকে অত্যাৱশ্যকীয় অৱদানসমূহ আগবঢ়ায়ো সীমিত অধিকাৰ, অৰ্থনৈতিক দুৰ্বলতা আৰু নিষিদ্ধ স্বায়ত্তশাসনৰ

সৈতে সহাৱস্থান কৰিবলগীয়া হৈছিল।

মোগল যুগৰ ভাৰতত বেশ্যাৰ স্থান জটিল আৰু সামাজিক স্তৰ অনুযায়ী ভিন্ন আছিল। যদিও সংগীত আৰু নৃত্য উচ্চ পর্যায়ৰ কলা আছিল, তথাপি গায়ক আৰু নৃত্যশিল্পীসকলক প্ৰায়ে বেশ্যাৰ সৈতে একাকাৰ কৰি পেলোৱা হৈছিল। যিয়ে তেওঁলোকৰ প্ৰতি শ্ৰদ্ধা আৰু নৈতিক সন্মানৰ দিশত অস্পষ্টতাৰ সৃষ্টি কৰিছিল। আনহাতে ৰাজসভাৰ নর্তকীসকলৰ এটা সুকীয়া শ্ৰেণী আছিল। তেওঁলোক সংগীত, নৃত্য আৰু সুক্ষ্ম কলাৰ ক্ষেত্ৰত সুপ্ৰশিক্ষিত আছিল, যিয়ে তেওঁলোকক সাধাৰণ বেশ্যাৰ পৰা পৃথক কৰি মর্যাদাসম্পন্ন কৰি তুলিছিল। উচ্চ মর্যাদাৰ তবায়ফসকলক অভিজাত মহলত জীৱনৰ এৰাব নোৱৰা অংগ হিচাপে দেখা গৈছিল, যিসকলে পৰিশীলন আৰু বিভিন্ন কলা-কৌশলৰ চর্চা কৰিছিল। এই তবায়ফ, মনো�ৰঞ্জক আৰু বেশ্যাৰ মাজত থকা শ্ৰেণীবদ্ধতাৰ সীমা শিথিল আছিল যদিও তেওঁলোকে নিজৰ মাজত পার্থক্য বজাই ৰাখিছিল। উচ্চ মর্যাদাসম্পন্ন তবায়ফসকলক মোগল দৰবাৰী জীৱনৰ প্ৰয়োজনীয় অংশ হিচাপে গণ্য কৰা হৈছিল। তেওঁলোকে অভিজাত সংস্কৃতিৰ সৈতে সামঞ্জস্য থকা মূল্যবোধ নিহিত মনোৰঞ্জনমূলক অভিনয় প্ৰদর্শনত অংশ লৈছিল। তেওঁলোক সাধাৰণ বেশ্যালয়ত অথবা বাটে-পথে কাম কৰা বেশ্যাসকলৰ দৰে নাছিল। তবায়ফসকলে সমাজত সন্মান আৰু মর্যাদা আদায় কৰিব পাৰিছিল। আনকি তেওঁলোকে পৰিয়ালৰ ভিতৰত থকা পেছাদাৰী উত্তৰাধিকাৰৰ বাবে আদালতত সাক্ষী হিচাপে মতামত দিবও পাৰিছিল। কিছুমান তবায়ফৰ সম্ৰাট আৰু অভিজাত লোকসকলৰ সৈতে ঘনিষ্ঠ সম্পর্ক থকাৰ বাবে তেওঁলোকে ৰাজনৈতিক ক্ষেত্ৰতো উল্লেখযোগ্য প্ৰভাৱ খটু�ৰাইছিল। এই মহিলাসকলে কিছুমান সৰু সৰু ৰাজনৈতিক বিষয়ত মধ্যস্থতাকাৰীৰ অনুৰোধ অনুসৰি মতামতদাতা বা উপদেষ্টা হিচাপে কাম কৰিছিল। তেওঁলোকৰ এই প্ৰভাৱ অতি প্ৰবল আছিল। কাৰণ তেওঁলোকে সম্ভ্ৰান্ত লোকসকলৰ অন্তৰংগ স্থানত প্ৰৱেশ কৰিব পাৰিছিল, য'ত নেকি বহু উচ্চপদস্থ বিষয়াইও প্ৰৱেশ কৰিব নোৱাৰিছিল। ইয়াৰ ফলত তবায়ফসকল ক্ষমতাশালী পুৰুষ আৰু দৰবাৰী বিষয়ৰ উপদেষ্টাসকলৰ অতি বিশ্বাসী হৈ উঠিছিল। সম্ভ্ৰান্ত লোকসকলে পৃষ্ঠপোষকতা আৰু উপহাৰ প্ৰদান কৰি তেওঁলোকৰ সহায়-সহযোগিতা বিচাৰিছিল আৰু ফলস্বৰূপে তবায়ফসকলে কেতিয়াবা বেচৰকাৰী কূটনীতিবিদ হিচাপেও কাম কৰিছিল— যিয়ে মিত্ৰতা, সন্ধি, অন্য বিষয়ৰ নিষ্পত্তি আদি বিষয়কো প্ৰভাৱিত কৰিছিল।

বেশ্যা বৃত্তিক পুৰুষৰ আগ্ৰাসনৰ বিৰুদ্ধে সুৰক্ষা হিচাপেও বাস্তৱ ক্ষেত্ৰত দেখা গৈছিল। সেয়ে এই বৃত্তিত জড়িতসকলৰ দৰদাম নিয়ন্ত্ৰণ কৰিবলৈ আৰু তেওঁলোকৰ উপলব্ধতা নিশ্চিত কৰিবলৈ কিছুমান নিয়ম প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল। ইয়াৰ উপৰি যুদ্ধত বন্দী কৰি অনা মহিলাসকলকে ধৰি নৃত্যশিল্পী আৰু গায়ক-গায়িকাসকলক প্ৰায়ে ৰাজদৰবাৰত মনোৰঞ্জনৰ বাবে নিয়োগ কৰা হৈছিল। আনকি সম্ভ্ৰান্ত লোকক এই মহিলাসকল উপহাৰ স্বৰূপে দিয়া হৈছিল, যিয়ে সাংস্কৃতিক পৰিশোধনৰ সৈতে পণ্যকৰণৰ মিশ্ৰণৰ নিদর্শন দেখু�ৰাইছিল। এইদৰে তবায়ফসকলে এটা মর্যাদাসম্পন্ন স্থান দখল কৰিলেও আৰু আনকি তেওঁলোকে আনকি মোগল অভিজাত লোকসকলৰ চহকী সাংস্কৃতিক কার্যকলাপত অংশগ্ৰহণ কৰিলেও নিম্ন শ্ৰেণীৰ বেশ্যাসকলে নিয়ন্ত্ৰণ আৰু প্ৰান্তীয়কৰণৰ মিশ্ৰিত অভিজ্ঞতা লাভ কৰিছিল। যিয়ে যৌনতা, শ্ৰেণীবদ্ধতা আৰু সংস্কৃতিৰ প্ৰতি বৃহত্তৰ সমাজৰ মনোভাবক প্ৰতিফলিত কৰিছিল।

মোগল যুগৰ ভাৰতত গণিকাসকলে সংগীত আৰু নৃত্য কলাত সমৃদ্ধিশালী বৰঙণি আগবঢ়াই

সাংস্কৃতিক কর্মী আৰু পৰিৱেশক হিচাপে এক বিশিষ্ট আৰু বহুমাত্রিক ভূমিকা পালন কৰিছিল। তেওঁলোকক বিশেষকৈ উত্তৰ ভাৰতত দেখা গৈছিল, য'ত অভিজাতসকলৰ মনোৰঞ্জন আৰু সাংস্কৃতিক অভিব্যক্তি প্ৰকাশৰ ক্ষেত্ৰত গুৰুত্বপূৰ্ণ উৎস হৈ পৰিছিল। অভিজাত বেশ্যা অৰ্থাৎ তবায়ফসকল সাধাৰণ বেশ্যাৰ দৰে নাছিল। তেওঁলোকে শিল্প, সংগীত আদি কলাত অতি পাৰ্গত আছিল আৰু প্ৰায়ে তেওঁলোকে বিশাল ধন-সম্পত্তি, সামাজিক মৰ্যাদা আৰু ৰাজনৈতিক গুৰুত্ব লাভ কৰিছিল। ১৯শ শতিকাৰ মাজভাগৰ তথ্য-পাতিসমূহে দেখুৱাই যে লক্ষ্ণৌৰ দৰে চহৰত বেশ্যাসকলৰ হাতত যথেষ্ট সম্পত্তি আছিল আৰু তেওঁলোক সমাজৰ উচ্চ শ্ৰেণীৰ লোকৰ শাৰীতে পৰিছিল। তেওঁলোকে সেই সময়ৰ আন মহিলাসকলৰ তুলনাত, বিশেষকৈ যিসকল বিবাহ আৰু পৰিয়ালৰ বান্ধোনত বান্ধ আছিল তেওঁলোকতকৈ অধিক স্বাধীনতা উপভোগ কৰিছিল। তেওঁলোকৰ নিজৰ সম্পত্তিৰ ওপৰত নিয়ন্ত্ৰণ আছিল। বহুতো বেশ্যা মহিলা নিজৰ বলত আৰু নিজৰ সম্পত্তিৰে ধনী হৈ পৰিছিল, তেওঁলোকে সেৱামূলক প্ৰকল্পৰ বাবে ধন আগবঢ়াইছিল আৰু ধৰ্মীয় স্থাপত্য নিৰ্মাণত বিনিয়োগ কৰিছিল। তেওঁলোকে নিজা সম্পত্তিৰেই উদীয়মান শিল্পী আৰু কবিসকলক সহায়ৰ হাত আগবঢ়াইছিল আৰু এইদৰে তেওঁলোকে মোগল সাম্ৰাজ্যত সাংস্কৃতিক উৎপাদন প্ৰক্ৰিয়াক পোষকতা কৰিছিল। স্বায়ত্তশাসিত মহিলা হিচাপে তেওঁলোকৰ মৰ্যাদাই গতানুগতিক লিংগ ভূমিকাক প্ৰত্যাহ্বান জনাইছিল আৰু অতি পিতৃতান্ত্ৰিক সমাজত নাৰীৰ সাংগঠনিক ভেটি গঢ়াৰ বাবে বুনিয়াদ সৃষ্টি কৰিছিল। পিছলৈ ঔপনিৱেশিক নিয়ন্ত্ৰণৰ অধীনত সাধাৰণ বেশ্যাৰ সৈতে শ্ৰেণীভুক্ত হোৱাৰ পিছতো তেওঁলোকে যথেষ্ট সন্মান পাইছিল আৰু প্ৰাক্-ঔপনিৱেশিক সমাজত অনন্য স্থান লাভ কৰিছিল। ইতিহাসবিদসকলে লক্ষ্য কৰে যে প্ৰাক্-ঔপনিৱেশিক তবায়ফসকল বিভিন্ন সুকীয়া সম্প্ৰদায়, যেনে পাতুৰ, দাৰুনি-পাৰস্তাৰ, কাঞ্চনী আৰু দাধিন আদি অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছিল, যিসকলৰ প্ৰত্যেকেই নিৰ্দিষ্ট সাংস্কৃতিক ভূমিকা আৰু কলা-কুশলতাৰ সৈতে জড়িত আছিল। এই কলা-কুশলীসকলক মোগল দৰবাৰত সন্মান কৰা হৈছিল। সাহিত্য আৰু শিল্পত ঠাই দিছিল আৰু মোগল চিত্ৰকৰ্মত প্ৰায়ে তেওঁলোকক ক্ষুদ্ৰ চিত্ৰত চিত্ৰিত কৰা হৈছিল— যিয়ে তেওঁলোকৰ দক্ষতা আৰু ভূমিকাক উজ্জ্বল কৰি তুলিছিল। ব্যক্তিগত হেৰেমৰ পৰা আৰম্ভ কৰি ৰাজহুৱা পুৰুষৰ স্থানলৈকে তবায়ফসকলে বিভিন্ন স্থানত অনুষ্ঠান পৰিৱেশন কৰিব পাৰিছিল। এই পাৰ্থক্যসমূহ প্ৰায়ে তেওঁলোকৰ যৌন অৱস্থা আৰু সাংস্কৃতিক কার্য— দুয়োটাৰে ওপৰত ভিত্তি কৰি কৰা হৈছিল। তেওঁলোকৰ উপস্থিতি আৰু অভিনয় মোগলৰ যিকোনো উৎসৱৰ অবিচ্ছেদ্য অংগ আছিল আৰু ইয়াক মোগল বুৰঞ্জীবিদ আৰু ইউৰোপীয় ভ্ৰমণকাৰী উভয়েই লিপিবদ্ধ কৰিছিল, যিসকলে কেতিয়াবা তেওঁলোকক মোগল সাম্ৰাজ্যৰ বিদেশী প্ৰতীক হিচাপেও লক্ষ্য কৰিছিল। অষ্টাদশ শতিকাৰ ভিতৰত মোগল সাম্ৰাজ্য খণ্ডিত হ'বলৈ ধৰাৰ লগে লগে এই তবায়ফসকলৰ মৰ্যাদাও পৰিৱৰ্তিত হ'ল।

৫.৬ সাহিত্যমূলক গ্ৰন্থত লিংগ সম্পৰ্কৰ প্ৰতিফলন

শেহতীয়া অধ্যয়নে দেখুৱাই যে মোগল শাসন কালত দক্ষিণ এছিয়াত লিংগ বিষয়ক নিয়মসমূহ জটিল আছিল। পাৰ্চী সংস্কৃতিৰে প্ৰভাৱিত সমাজত অভিজাত পুৰুষ আৰু মহিলাৰ কেনেদৰে সুকীয়া ভূমিকা আছিল আৰু উভয়ৰে কি ধৰণৰ অভিজ্ঞতা হৈছিল তাৰ ওপৰতহে আলোকপাত কৰা দেখা যায়। সেই সময়ছোৱাৰ মহিলাৰ বিষয়ে কৰা গৱেষণাই মূলতঃ মোগল হেৰেমৰ বিষয়েহে আলোচনা কৰে। বিশেষকৈ প্ৰাৰম্ভিক সময়ত

মোগলৰ ভ্ৰাম্যমাণ অৱস্থা, তেওঁলোকৰ অনানুষ্ঠানিক জীৱনশৈলীৰ পৰা আকবৰৰ সংগঠিত দৰবাৰলৈকে তেওঁলোকৰ যাত্ৰা ইত্যাদিক প্ৰতিফলিত কৰে। পণ্ডিতসকলে বিতৰ্কৰ অৱতাৰণা কৰে, এই স্থানন্তৰিত যাত্ৰাই মোগল নাৰীসকলৰ স্বাধীনতাক সীমিত কৰে নেকি? উদাহৰণস্বৰূপে, পণ্ডিত ৰুবি লালে যুক্তি দৰ্শায় যে মোগলৰ আৰম্ভণিৰ সময়ত মোগল নাৰীসকল হেৰেমত ৰাজনৈতিকভাৱে আৰু সামাজিকভাৱে সক্ৰিয় আছিল। কিন্তু যেতিয়া ৰাজদৰবাৰ অধিক দৃঢ়ভাৱে প্ৰতিষ্ঠিত হ'ল, হেৰেমখন অধিক সীমাবদ্ধ আৰু নিয়ন্ত্ৰিত স্থানত পৰিণত হ'ল, যাক তেওঁ 'পৰিত্ৰ বন্দিত্ব' বুলি অভিহিত কৰিছে। ইয়াৰ বিপৰীতে বলবনলিলাৰে অন্য এটা দৃষ্টিভংগী আগবঢ়ায় যে মধ্য এছিয়াৰ প্ৰথাবিলাকৰ ধাৰাবাহিকতা সুফলদায়ী আছিল। যদিও মোগল নাৰীয়ে ৰাজনৈতিক ভূমিকা গ্ৰহণৰ পৰা বিৰত আছিল, তথাপি তেওঁলোকে ব্যক্তিগত আৰু ৰাজহুৱা ভূমিকাৰ বিভেদক প্ৰত্যাহ্বান জনাইও টাইমুৰীয় ঐতিহ্যক প্ৰতিফলিত কৰিছিল।

পুৰুষৰ লিংগ ভূমিকাক মোগলীয় পুৰুষত্বৰ ধাৰণাৰে অধ্যয়ন কৰা হৈছে, যিটো সাম্ৰাজ্যখনৰ ৰাজনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক পৰিৱৰ্তনৰ লগে লগে বিকাশ ঘটিছে। ৰোজালিণ্ড অ' হেনলনৰ দৰে পণ্ডিতে সমীক্ষা আগবঢ়ায় যে কেনেকৈ আকবৰৰ শাসনে পিতৃত্ব আৰু নৈতিক অনুশাসনক সংযোজিত কৰি পুনৰ সংজ্ঞায়িত কৰিছিল— যিয়ে তেওঁৰ শাসন ব্যৱস্থাক বৈধতা প্ৰদান কৰিছিল। পুৰুষত্বৰ এই আৰ্হিয়ে প্ৰাৰম্ভিক মোগল সামৰিক শক্তিৰ আদৰ্শৰ পৰা কলাৰ প্ৰশংসাৰ এটা নতুন সংস্কৃতিলৈ গতি কৰে। যিহেতু গোটেই সাম্ৰাজ্যখন কেন্দ্ৰীভূত হৈ পৰিছিল। ইয়াৰ পিছত চাহজাহানৰ শাসনৰ লগে লগে পুৰুষত্বৰ ধাৰণাই যুদ্ধ কৌশলৰ মূল্য আৰু আধুনিকীকৰণৰ চেতনাক সামৰি লৈছিল, যিয়ে মোগল দৰবাৰত হোৱা সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক পৰিৱৰ্তনক প্ৰতিফলিত কৰিছিল। পুৰুষত্বৰ আদৰ্শৰ এই মিশ্ৰণ পৰিয়াল আৰু ৰাষ্ট্ৰ দুয়োটাৰ বাবে গুৰুত্বপূৰ্ণ আছিল। ই দেখুৱাইছিল যে কেনেদৰে ঐতিহাসিক পৰিৱৰ্তনৰ লগে লগে লিংগ বিষয়ক ভূমিকাসমূহো পৰিৱৰ্তন হৈছিল।

মোগল সমাজত লিংগৰ অধ্যয়নে পুৰুষ আৰু মহিলাই মোগল সাম্ৰাজ্যলৈ আগবঢ়োৱা বিভিন্ন অৱদানৰ ওপৰত আলোকপাত কৰিছে। হেৰেমৰ আশে-পাশে থকা মহিলাৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব দিয়া হৈছে, য'ত এসময়ত ইয়াত পুৰুষসকলে পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীৰে নিয়ন্ত্ৰণ কৰিছিল আৰু ইয়াক এটুকুৰা আছুতীয়া নিৰ্জন স্থান হিচাপে বৰ্ণনা কৰিছিল। কিন্তু শেহতীয়াকৈ পণ্ডিতসকলে এইটো এটা অতি সৰলীকৃত ধাৰণা বুলি যুক্তি আগবঢ়ায়। ৰুবি লালে দৃঢ়তাৰে মতপোষণ কৰে যে মোগল যুগৰ আৰম্ভণিতে হেৰেমৰ অভিজাত মহিলাসকল ৰাজনৈতিকভাৱে সক্ৰিয় আছিল। ৰাজদৰবাৰৰ কাম-কাজত তেওঁলোকে প্ৰভাৱ পেলাইছিল আৰু সাংস্কৃতিক পৃষ্ঠপোষকতাত তেওঁলোকে অংশগ্ৰহণ কৰিছিল। তেওঁ যুক্তি আগবঢ়ায় যে সমগ্ৰ সমাজখনেই একালৰ যাযাবৰী সমাজৰ পৰা ক্ৰমাৎ প্ৰতিষ্ঠিত সমাজ এখনলৈ স্থানান্তৰিত হৈছিল। হেৰেমখন অধিক নিয়ন্ত্ৰিত আৰু আনুষ্ঠানিক হৈ পৰিছিল, যাৰ ফলত মহিলাৰ ৰাজহুৱা ভূমিকাৰ কাম আহিল। ব্যতিক্ৰমী নাৰী নুৰজাহানে এই নিষিদ্ধ ঠাইখনক ৰাজনৈতিক প্ৰভাৱ লাভ কৰিবৰ বাবে দিশ দৰ্শন কৰিছিল। বলবান লিলাৰে অন্য ধৰণৰ মনোভাব ব্যক্ত কৰি কয় যে হেৰেমসমূহ মধ্য এছিয়াৰ সংস্কৃতিৰ কেন্দ্ৰস্বৰূপ আছিল, য'ত মহিলাসকলে উল্লেখযোগ্য ভূমিকা পালন কৰিছিল। আনকি তেওঁ যুক্তি দৰ্শায়— ইয়াৰ পিছৰ মোগল মহিলাসকলেও পৃষ্ঠপোষকতামূলক কাৰ্য আৰু কৰ্তৃত্বৰ সুৰেৰে মোগল সমাজ আৰু পৰিয়াল ব্যৱস্থাত সামাজিক আৰু

অৰ্থনৈতিক প্ৰভাৱ বজাই ৰাখিছিল। বিভিন্ন ধৰ্মীয় আৰু সাংস্কৃতিক প্ৰকল্পত তেওঁলোকৰ অৱদান, যেনে— মছজিদ আৰু দৰগাহ নিৰ্মাণৰ বাবে পুঁজি আগবঢ়োৱা আদি কাৰ্যৰ দ্বাৰা তেওঁলোকে মোগল সাম্ৰাজ্যত পৰোক্ষভাৱে হ'লেও প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল। ইয়াৰ পৰা ইয়াকে অনুমান কৰিব পাৰি যে হেৰেমখন কেৱল নিষিদ্ধ ঠাই নাছিল। বৰঞ্চ ৰাজকীয় পৰিয়ালৰ সৈতে ঘনিষ্ঠ সম্পৰ্ক থকা প্ৰভাৱশালী ব্যক্তিসকলৰ সৈতে জটিল সামাজিক স্তৰীকৃত ব্যৱস্থাৰ এটা স্থান আছিল।

মোগল পুৰুষৰ বিষয়ত হোৱা গৱেষণাই পুৰুষত্বৰ পৰিৱৰ্তিত আদৰ্শসমূহক পৰীক্ষা কৰিছে। অ' হেনলনে পুৰুষত্বক সাম্ৰাজ্যবাদী মতাদৰ্শৰ সৈতে সংযোজিত কৰি ৰজাক প্ৰজাৰ পিতৃৰ ৰূপত চিত্ৰিত কৰিছে আৰু আকবৰৰ অনুশাসনৰ নৈতিক নেতৃত্বক মূৰ্ত কৰি তুলিছে। এই আৰ্হিয়ে পুৰুষত্বক সাম্ৰাজ্যবাদী চৰিত্ৰৰ সৈতে সংযোগ কৰিছে আৰু এক বিকশিত পুৰুষত্বৰ প্ৰতিচ্ছবিৰে সৈতে শক্তিশালী কৰি তুলিছে। তেওঁৰ পিছৰ শাসকসকলৰ অধীনত পুৰুষত্বৰ আৰু অধিক সংস্কাৰিত ৰূপসমূহ অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছিল, যিসকলক 'মিজা-ই' অৰ্থাৎ 'ভদ্ৰ পুৰুষ' বুলি কোৱা হৈছিল। যাৰ অৰ্থ হ'ল কলাসুলভ জ্ঞান থকা কলাৰ এজন আধুনিক পৃষ্ঠপোষক। এই আদৰ্শই সমৰকৌশলী আৰু সংস্কৃতিবান পুৰুষত্ব— এই দুয়োটাকে সামৰি লৈছিল, যিয়ে মধ্য এছিয়া আৰু ভাৰতীয় পৰম্পৰাৰ উত্তৰসুৰী হিচাপে মোগলৰ পৰিচয় বহন কৰিছিল। সাংস্কৃতিক প্ৰদৰ্শনৰ যোগেদি যোগ্যতা, ন্যায়সংগতা বিচৰা শাসকৰ কাৰ্যই কিন্তু সাম্ৰাজ্যৰ অৱনতিৰো ইংগিত দিছিল।

অভিজাত পুৰুষ আৰু মহিলাৰ ভূমিকাসমূহ আন্তঃসংযোগী আছিল, প্ৰত্যেকেই দৰবাৰৰ প্ৰতীকী আৰু প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাত অৰিহণা যোগাইছিল। ৰজাঘৰৰ মহিলাসকলে তেওঁলোকৰ পৃষ্ঠপোষকতাৰ জৰিয়তে সাম্ৰাজ্যবাদী পৰিচয়ক প্ৰভাৱিত কৰিছিল। আনহাতে পুৰুষসকলে স্থিতিশীলতাৰ চাবিকাঠিৰে অনুশাসিত গুণসমূহ মূৰ্ত কৰি তুলিছিল। এই লিংগভিত্তিক ভূমিকাসমূহে মোগল সমাজত আনুগত্য, শাসন আৰু কৰ্তৃত্বৰ ধাৰণা গঢ় দিছিল।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১। দিল্লীৰ চুলতানী যুগৰ একমাত্ৰ মহিলা শাসক কোন আছিল?

প্ৰশ্ন ২। চুলতানী যুগত বহুবিবাহ কি আছিল?

প্ৰশ্ন ৩। চুলতানী যুগত দাসত্বত থকা মহিলাসকলৰ এটা ভূমিকাৰ নাম লিখক।

প্ৰশ্ন ৪। মোগল প্ৰসংগত 'জৱানমৰ্দি' বুলিলে কি বুজোৱা হৈছে?

প্ৰশ্ন ৫। মোগল ভাৰতত তবায়ফসকল কোন আছিল?

প্ৰশ্ন ৬। মোগলৰ সময়ছোৱাৰ বাবে নাৰীৰ ইতিহাস পুনৰ্গঠন কৰাটো কিয় কঠিন?

৫.৭ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- দিল্লীৰ চুলতানে বহুবিবাহ আৰু দাসত্বৰ দৰে প্ৰথাৰ সমান্তৰালভাৱে তুলনামূলকভাৱে মুক্ত তুৰ্কী মহিলাৰ পৰা আৰম্ভ কৰি সামাজিকভাৱে নিষিদ্ধ স্থানীয় মহিলালৈকে মৰ্যাদাৰ বৈচিত্ৰ্যৰে চিহ্নিত মহিলাৰ জীৱনৰ

এখন জটিল ছবি উন্মোচন কৰে।

- সীমিত আৰু পুৰুষৰ দ্বাৰা ৰচিত ঐতিহাসিক উৎস থকাৰ পিছতো ৰাজকীয় মহিলাসকলে সক্রিয় ৰাজনৈতিক ভূমিকা পালন কৰিছিল; চুলতানা ৰেজিয়া আৰু শ্বাহ তুৰকানৰ দৰে নাৰীয়ে প্রমাণ কৰে যে মহিলাসকলে শাসন ব্যৱস্থা, উত্তৰাধিকাৰ আৰু আদালতৰ ৰাজনীতিত প্রভাৱ পেলাইছিল।
- পিতৃতান্ত্রিক আখ্যান, মহিলাৰ দ্বাৰা ৰচিত গ্রন্থৰ অনুপস্থিতি আৰু পাৰ্চী উৎসৰ ভাষিক বাধাৰ বাবে নাৰীৰ অৱদানৰ অন্বেষণ হোৱাটো লক্ষ্য কৰি এই ৰচনাখনে ইতিহাস-লিপিৰ ব্যৱধানসমূহ উজ্জ্বল কৰি তুলিছে।
- মোগল যুগত ৰাজনৈতিক পৰিৱর্তনৰ সমান্তৰালভাৱে লিংগ মতাদর্শৰ বিকাশ ঘটিছিল; পুৰুষত্ব (যেনে জৱানমর্দি) সাম্রাজ্যবাদী কর্তৃত্বৰ কেন্দ্রীয় বিষয় হৈ পৰিছিল, যি আকবৰ আৰু ঔৰংজেৱৰ দৰে শাসকৰ অধীনত ৰজাৰ আদর্শ গঢ় দিছিল।
- তবায়ফ, গণিকা আৰু দাসত্বত ৰখা মহিলাকে ধৰি প্রান্তীয় মহিলাসকলে গাঁথনিগত বৈষম্যৰ ভিতৰত বাস কৰিছিল যদিও সীমিত সংগঠিত শক্তি প্রয়োগ কৰিছিল। ইফালে পৰিৱর্তিত দৰবাৰৰ সংস্কৃতি আৰু ঔপনিৱেশিক হস্তক্ষেপে ক্রমান্বয়ে মহিলাৰ ৰাজহুৱা ভূমিকা আৰু স্বাধীনতাক সীমিত কৰি পেলালে।

৫.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ চুলতানা ৰেজিয়া আছিল দিল্লীৰ চুলতান যুগৰ একমাত্র মহিলা শাসক।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ বহুবিবাহ আছিল পুৰুষৰ একাধিক পত্নী আৰু উপপত্নী থকা প্রথা, যিটো উচ্চ শ্রেণীৰ মাজত সাধাৰণ কথা আছিল।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ দাসত্বত ৰখা মহিলাসকলে ঘৰুৱা কাম-বন, খেতি-বাতি কৰা, শিশুৰ যত্ন লোৱা বা উপপত্নীৰ দৰে ভূমিকা পালন কৰিছিল।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ইয়াৰ দ্বাৰা সাহস, উদাৰতা, আনুগত্য, আত্ম-অনুশাসনকে ধৰি পুৰুষত্বৰ আদর্শক বুজোৱা হয়।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ তবায়ফ আছিল সংগীত আৰু নৃত্যত দক্ষ উচ্চ প্রশিক্ষিত মহিলা, যিয়ে প্রায়ে সামাজিক মর্যাদা আৰু প্রভাৱ উপভোগ কৰিছিল।

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ কাৰণ বেছিভাগ ঐতিহাসিক তথ্য পুৰুষৰ দ্বাৰা ৰচিত হৈছিল আৰু নাৰীৰ জীৱন আৰু অভিজ্ঞতাৰ ভিত্তিত তথ্য খুব কমেইহে লিপিবদ্ধ কৰা হৈছিল।

৫.৯ অধিক জানিবলৈ

1. Baro, S (2011) Women Performens and Prostitutes is Medieval India. Studies in History, 27 (i), 41-53
2. O' Harlon, R, (1999), Marliness and Inperial sequice in Mugal North

India. Journal of the Economic and Social History of the Orient, 42(i), 47-93.

3. Schofield, K.B. (2012) The Courlisa Tale : Female Musiciane and Dances in Mughal Historical chronides, C. 1556-1748. Grader & History, 24(i), 150-171

?৫.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১) দিল্লীৰ চুলতানী যুগত সামাজিক স্তৰ, স্বাধীনতা আৰু নিষেধাজ্ঞাৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰি মহিলাসকলৰ অৱস্থানৰ বিষয়ে সমালোচনাত্মক আলোচনা আগবঢ়াওক।

২) দিল্লীৰ চুলতানী যুগত নাৰীৰ ইতিহাস পুনৰ্গঠনৰ ক্ষেত্ৰত ইতিহাস ৰচনাৰ প্ৰত্যাহ্বানসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক। পুৰুষৰ দ্বাৰা লিখা উৎসসমূহে আমাৰ ধাৰণাক কেনেকৈ গঢ় দিয়ে?

৩) শাসক হিচাপে চুলতানা ৰেজিয়াৰ ভূমিকা বিশ্লেষণ কৰা। তেওঁৰ ৰাজত্ব কাল উল্লেখযোগ্য আৰু প্ৰতিদ্বন্দ্বিতামূলক কিয় আছিল?

৪) মোগলৰ দৰবাৰ সংস্কৃতিত পুৰুষত্ব (জৱানমর্দি)ৰ ধাৰণা আৰু ৰজা আৰু শাসনৰ সৈতে ইয়াৰ সংযোগ বিশ্লেষণ কৰক।

৫) ৰাজনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক আদর্শত বাবৰৰ পৰা ঔৰংজেৱলৈকে মোগল পুৰুষত্বৰ বিৱর্তনৰ সন্ধান উলিয়াওক।

৬) মোগল জেনানাৰ প্ৰান্তীয় মহিলাসকলৰ অৱস্থা উল্লেখ কৰক। ক্ষমতা, অর্থনীতি আৰু লিংগৰ গঠনে তেওঁলোকৰ জীৱন কেনেকৈ গঢ় দিছিল?

৭) মোগল ভাৰতত তবায়ফসকলৰ সামাজিক, সাংস্কৃতিক আৰু ৰাজনৈতিক ভূমিকা সম্পর্কে আলোচনা কৰক। পদবীয়ে গতানুগতিক লিংগ নীতিক কেনেকৈ প্ৰত্যাহ্বান জনাইছিল?

অধ্যায় ৬ ঃ ধর্ম আৰু নাৰী (১)

অধ্যায় গাঁথনিঃ

৬.১ উদ্দেশ্য

৬.২ পৰিচয়

৬.৩ গ্ৰন্থ পৰম্পৰাত নাৰীৰ চিত্ৰণ

৬.৪ ৰীতি-নীতি আৰু পৰম্পৰা

- ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্মত ৰীতি-নীতি আৰু পৰম্পৰা
- জৈন ধৰ্মত ৰীতি-নীতি আৰু পৰম্পৰা
- বৌদ্ধ ধৰ্মত ৰীতি-নীতি আৰু পৰম্পৰা
- ইছলামত ৰীতি-নীতি আৰু পৰম্পৰা
- শিখ ধৰ্মত ৰীতি-নীতি আৰু পৰম্পৰা
- খ্ৰীষ্টান ধৰ্মত আচাৰ-অনুষ্ঠান আৰু পৰম্পৰা

৬.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

৬.৬ অগ্ৰগতি খতিয়ান

৬.৭ অধিক জানিবলৈ

৬.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৬.১ ঃ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়নৰ কৰি আপুনি ঃ

- ◆ বিভিন্ন ধৰ্ম গ্ৰন্থ পৰম্পৰাত মহিলাৰ চিত্ৰণৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।
- ◆ ব্ৰাহ্মাণ্য, জৈন আৰু অন্যান্য ধৰ্মৰ ৰীতি-নীতি আৰু পৰম্পৰাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।
- ◆ বিভিন্ন ধৰ্মত মহিলাৰ স্থান বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব।

৬.২ ঃ পৰিচয়

নাৰীৰ স্থান আৰু মৰ্যাদাৰ ইতিহাস এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয়। প্ৰাচীন কালত প্ৰায় সকলো পিতৃতান্ত্ৰিক সমাজতে কন্যা সন্তানৰ জন্ম এক অনাকাংক্ষিত পৰিঘটনা আছিল। কন্যা সন্তানতকৈ পুত্ৰৰ জন্মই অধিক গুৰুত্ব পাইছিল। পুত্ৰক পৰিয়ালটোৰ স্থায়ী অৰ্থনৈতিক সম্পদ হিচাপে গণ্য কৰা হৈছিল। বিভিন্ন ধৰ্মৰ ধৰ্মীয় গ্ৰন্থত নাৰীক নিজৰ দৃষ্টিভংগী অনুসৰি চিত্ৰিত কৰা হৈছে। সকলো ধৰ্মতে নাৰীৰ স্থিতি একে নাছিল। এই অধ্যায়ত আমি ব্ৰাহ্মণ্য, জৈন, বৌদ্ধ, ইছলাম, শিখ আৰু খ্ৰীষ্টান ধৰ্মৰ গ্ৰন্থসমূহত নাৰীৰ চিত্ৰণ আৰু তেওঁলোকৰ ভূমিকা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিম।

৬.৩ ঃ ব্রাহ্মণ্য গ্রন্থ পৰম্পৰাত নাৰীৰ চিত্রণ

উপলব্ধ বহু প্রমাণে দেখুৱায় যে ভাৰতত বিশেষকৈ প্রাচীন কালত কন্যা পুত্রৰ দৰে আদৰণীয় নাছিল। অথর্ববেদত কন্যাৰ তুলনাত পুত্রৰ জন্ম সুনিশ্চিত কৰিবলৈ বিভিন্ন মন্ত্র আৰু ৰীতি-নীতি সন্নিৰিষ্ট কৰা হৈছিল। কিন্তু 'বৃহদাৰণ্যক উপনিষদ'ত পৰিয়ালত বিদুষী কন্যাৰ জন্ম নিশ্চিত কৰিবলৈ গৃহস্থক কিছুমান বিশেষ ৰীতি-নীতিৰ পৰামর্শ দিয়া হৈছে। এই উপনিষদে বর্ণনা কৰিছে যে কিছুমান পিতৃ-মাতৃ পুত্র জন্মৰ বাবে যিমান উদ্বিগ্ন আছিল, কন্যাৰ জন্মৰ বাবেও সিমানেই উদ্বিগ্ন আছিল। মহাকাব্যিক যুগত ব্রাহ্মণ, ক্ষত্রিয় আৰু বৈশ্যৰ পৰা অন্তর্গত মহিলাসকলে বেদ পঢ়াৰ সুযোগ পাইছিল। 'ঋগ্বেদ'ৰ কেইবাটাও শ্লোক কিছুমান পণ্ডিত মহিলাই ৰচনা কৰিছিল। সেই পণ্ডিত মহিলাসকলৰ ভিতৰত আত্রেয়ী, অপলা, ঘোষা, লোপামুদ্রা, গার্গী, কামায়নী, পুলমী, বিশ্বস্তৰা ইত্যাদিৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰি। সামবেদত নোধা, গোপায়না আদি কিছুমান নাৰী সন্ন্যাসিনীৰ নাম উল্লেখ আছে।এই পণ্ডিত নাৰীসকলক বৈদিক যুগত 'স্বৰস্বতীন' নামেৰে জনা যায়। উপবীত ধাৰণ নকৰাকৈ কোনো মহিলাই বেদ পঢ়িব নোৱাৰে। ইয়াৰ অর্থ হ'ল ল'ৰাৰ দৰে ছোৱালীকো উপবীত ধাৰণ কৰিহে গায়ত্রী মন্ত্র উচ্চাৰণ কৰিবলৈ দিয়া হৈছিল। প্রাচীন অর্থাৎ বৈদিক যুগত নাৰীয়ে সমাজ ব্যৱস্থাত প্রায় সমান সুযোগ আৰু সন্মান লাভ কৰিছিল। কেৱল শিষ্য বা গুৰু হিচাপেই নহয়, মহিলাসকলে নিজকে বৈদিক শ্লোকৰ ৰচক হিচাপে পৰিচয় দিয়াৰো সুযোগ পাইছিল। যেনে কবি, তপস্বী, ব্রহ্মচাৰিণী আৰু বৃক্ষবাদিনী আদি নাৰীসকল। 'সৎপথ ব্রাহ্মণ' পুথিত উল্লেখ আছে যে নাৰীক যজ্ঞৰ আহুতি কার্যৰ আধা হিচাপে গণ্য কৰা হয়। মহিলাসকলে মন্ত্র উচ্চাৰণ কৰি যজ্ঞৰ আহুতি কার্যত সক্রিয় অংশ লৈছিল। প্রাক্-বৈদিক যুগত নাৰীসকলে নাচ, গান, চিলাই, বোৱা-কটা, বাদ্য বজোৱা আদি বিভিন্ন কলাৰ শিক্ষা লাভ কৰিছিল। বৈদিক যুগৰ মহিলাসকল যুদ্ধ কৌশলতো পার্গত আছিল। 'ঋগ্বেদ'ত পুৰুষ যোদ্ধাৰ লগতে মহিলা যোদ্ধাৰ নামো পোৱা যায়। 'ঋগ্বেদ'ত বীৰ নাৰী যোদ্ধা মুডগালানিৰ উদাহৰণ উল্লেখ আছে। সেই সময়ত মহিলা ছাত্রীক দুটা শ্রেণীত ভাগ কৰা হৈছিল— ব্রহ্মবাদিনী আৰু সদ্যোদাস। প্রথমটো আছিল ধর্মতত্ত্ব আৰু দর্শনৰ আজীৱন শিষ্য। তাৰ পিছৰ শ্রেণীটোৱে ১৫ বা ১৬ বছৰ বয়সত বিবাহ হোৱালৈকে পঢ়া-শুনা কৰিছিল। প্রাক্-বৈদিক যুগত বিবাহক সামাজিক আৰু ধর্মীয় দীক্ষিতকৰণৰ এটি পৰম্পৰা হিচাপে গণ্য কৰা হৈছিল। বিবাহ অনুষ্ঠানত কইনায়েও দৰাৰ সৈতে মন্ত্র উচ্চাৰণ কৰিছিল। প্রাক্-বৈদিক যুগৰ সমাজত বাল্যবিবাহৰ অনুমতি নাছিল। কিন্তু 'ঋগ্বেদ'-এ বহুপত্নী বিবাহ আৰু বহুপতি বিবাহৰ প্রচলনৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। বেদত সয়ম্বৰ ব্যৱস্থাৰ কথাও উল্লেখ আছে, যাৰ অর্থ হ'ল কন্যাসকলে নিজৰ জীৱনসংগীক নিজে বাছনি কৰাৰ সুযোগ পাইছিল। কিন্তু সয়ম্বৰ ব্যৱস্থা প্রধানকৈ ৰাজপৰিয়ালৰ মাজতে সীমাবদ্ধ আছিল। আন এটা ইতিবাচক লক্ষণ আছিল যৌতুক প্রথাৰ প্রচলন নাছিল। মহাকাব্যিক সাহিত্যত 'দম্পতি' শব্দটো বাৰে বাৰে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে, যিয়ে স্বামীৰ ঘৰত স্বামীৰ সৈতে মহিলা এগৰাকীৰ সন্মানজনক স্থানক বুজায়। প্রাক্-বৈদিক যুগৰ পিছত ক্রমান্বয়ে নাৰীৰ স্থান সলনি হ'বলৈ ধৰিলে। বিভিন্ন ধর্মশাস্ত্র আৰু 'মনুসংহিতা'ই নাৰীক বেদ পঢ়াত বাধা প্রদান কৰিছিল। এই গ্রন্থসমূহত বর্ণনা কৰা হৈছে যে শূদ্রৰ দৰে নাৰীৰো বেদ পঢ়াৰ কোনো অধিকাৰ নাই। ব্রাহ্মণ্য সাহিত্যত পুত্রক পৰিয়ালৰ আশা আৰু কন্যাক সমস্যাৰ উৎস বুলি বর্ণনা কৰা হৈছে। তাৰ পিছৰ বৈদিক যুগত কন্যা শিশুৰ নামকৰণ, অন্নপ্রাসন আদি উপলক্ষ্যে বৈদিক মন্ত্র উচ্চাৰণ নিষিদ্ধ হৈ পৰে। আনহাতে, উপনয়ন অনুষ্ঠান

নোহোৱাকৈ কোনেও বৈদিক শিক্ষা লাভ কৰিব নোৱাৰে। গতিকে, কন্যাসকলে উপবীত বা লগুণ লোৱাত নিষেধাজ্ঞা আৰোপ কৰি যাজ্ঞবল্ক্যই আচলতে তেওঁলোকক শিক্ষা গ্ৰহণৰ সুযোগৰ পৰা বঞ্চিত কৰে। পৰৱৰ্তী বৈদিক সময়ত বাল্যবিবাহ প্ৰথাৰ প্ৰচলন বাঢ়ি আহিল। পিছৰ বৈদিক যুগত শহুৰেকৰ ঘৰত নাৰীৰ অৱস্থা প্ৰশস্তজনক নাছিল। 'মনুস্মৃতি'য়ে উল্লেখ কৰিছে যে মহিলাসকলে শৈশৱত পিতৃৰ নিয়ন্ত্ৰণত, যৌৱনৰ বয়সত স্বামীৰ নিয়ন্ত্ৰণত আৰু বৃদ্ধ বয়সত পুত্ৰৰ নিয়ন্ত্ৰণত থাকিব লাগে। এই বক্তব্যই ইয়াকে বুজায় যে নাৰীৰ নিজৰ কোনো বিকল্প পথ আৰু স্বাধীনতা নাই। 'মনুস্মৃতি'ৰ কেইবাটাও শ্লোকত নাৰীৰ মৰ্যাদা সম্পৰ্কে বিতৰ্কিত মন্তব্য দিয়া হৈছে। পৰৱৰ্তী বৈদিক কালত 'নিয়োগা' নামৰ এটা ব্যৱস্থা আছিল। এই ব্যৱস্থা অনুসৰি যদি মহিলা এগৰাকীয়ে কম বয়সতে স্বামীক হেৰুৱায়, তেন্তে বিদায়ী স্বামীৰ ভাতৃয়ে পৰিয়ালৰ জ্যেষ্ঠ সদস্যৰ অনুমতি সাপেক্ষে, সেই মহিলাগৰাকীক বিয়া কৰাব পাৰে। ধৰ্মশাস্ত্ৰত, বিশেষকৈ 'মনুস্মৃতি'ত নাৰীৰ কৰ্তব্যৰ ওপৰত আলোকপাত কৰা হৈছে। নাৰীৰ পতিব্ৰতা ধৰ্মক আদৰ্শনীয় বুলি বিবেচনা কৰা হৈছিল। পতিব্ৰতা ধৰ্মৰ মূল ধাৰণা আছিল স্বামীৰ প্ৰতি নিষ্ঠাৱান পত্নী। সমাজত বিধৱাক প্ৰায়ে নিৰুৎসাহিত কৰা হৈছিল আৰু পুনৰ বিবাহ সাধাৰণতে নাছিল, বিশেষকৈ ব্ৰাহ্মণ মহিলাৰ বাবে। সাধাৰণতে মহিলাসকলৰ স্বতন্ত্ৰ সম্পত্তিৰ অধিকাৰ নাছিল যদিও কিছুমান গ্ৰন্থত স্ত্ৰীধনৰ সীমিত মালিকীস্বত্বৰ অনুমতি দিয়াৰ কথা উল্লেখ আছে। আনুষ্ঠানিক শিক্ষা কেৱল উচ্চ বৰ্ণৰ মহিলাৰ বাবেহে সংৰক্ষিত আছিল। যদিও কিছুমান ধৰ্মশাস্ত্ৰই ঘৰুৱা কাম-কাজ পৰিচালনা আৰু ধৰ্মীয় ৰীতি-নীতি পালনত মহিলাৰ শিক্ষাৰ গুৰুত্ব স্বীকাৰ কৰে। ধৰ্মশাস্ত্ৰই বিভিন্ন বৰ্ণৰ মহিলাৰ বাবে বিভিন্ন নীতি নিৰ্ধাৰণ কৰিছিল। ব্ৰাহ্মণ মহিলাসকলে শূদ্ৰ মহিলাৰ তুলনাত কঠোৰ আচৰণবিধি পালন কৰিব বুলি আশা কৰা হৈছিল।

প্ৰাক্-বৈদিক যুগৰ সামাজিক গাঁথনিয়ে মহাকাব্যিক যুগত এটা জটিল গাঁথনিৰ ৰূপ লৈছিল। সেই সময়ত চাৰিটা বৰ্ণৰ উপৰি আন কেইবাটাও জাতি আৰু উপজাতিয়ে মূৰ দাঙি উঠিছিল। মহাকাব্যিক যুগত নাৰীৰ অৱস্থা প্ৰাক্-বৈদিক যুগতকৈ অধিক শোচনীয় আছিল। 'মহাভাৰত' আৰু 'ৰামায়ণ' এই দুয়ো মহাকাব্যৰ যুগতে আমি বহুবিবাহৰ কথা উল্লেখ পাওঁ, বিশেষকৈ ৰজা-মহাৰজাসকলৰ ক্ষেত্ৰত। 'অনুলোম' আৰু 'প্ৰতিলোম' বিবাহ ব্যৱস্থাক সেই সময়ত বৈধ বুলি গণ্য কৰা হৈছিল। 'প্ৰতিলোম' বিবাহত উচ্চ বৰ্ণৰ মহিলাই নিম্ন বৰ্ণৰ পুৰুষক বিয়া কৰায় আৰু 'অনুলোম' বিবাহ ব্যৱস্থাত উচ্চ বৰ্ণৰ পুৰুষে নিম্ন বৰ্ণৰ মহিলাক বিয়া কৰায়। সেই ব্যৱস্থা অনুসৰি সমাজত উচ্চ বৰ্ণৰ ল'ৰা এজনে নিম্ন বৰ্ণৰ ছোৱালী এজনীক বিয়া কৰাব পাৰিছিল। কিন্তু নিম্ন বৰ্ণৰ ল'ৰাই উচ্চ বৰ্ণৰ ছোৱালীক বিয়া কৰাটো সমাজে সহজে মানি লোৱা নাছিল। ৰামায়ণ আৰু মহাভাৰত উভয় যুগতে আমি কেতিয়াবা কন্যাক বলপূৰ্বকভাৱেও পলুৱাই নিয়াৰ কথা উল্লেখ পাওঁ। যদিও মহাকাব্যিক যুগৰ সমাজত নাৰীৰ স্থান কমি আহিছিল, তথাপি দুয়োখন মহাকাব্যতে আমি কেইগৰাকীমান সাহসী মহিলাৰ চিত্ৰণ দেখিবলৈ পাওঁ। 'মহাভাৰত'ত যুধিষ্ঠিৰে পাশা খেলত পৰাজয় বৰণ কৰাৰ পিছত দ্ৰৌপদীয়ে যুধিষ্ঠিৰক সুধিলে যে তেওঁৰ সন্মতি অবিহনে তেওঁক পাশাত পণ হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰাৰ অধিকাৰ ক'ৰ পৰা পালে? দ্ৰৌপদীয়ে কেৱল যুধিষ্ঠিৰক প্ৰশ্ন কৰাই নহয়, তেওঁ ৰাজসভাৰ জ্যেষ্ঠ সদস্যসকলকো প্ৰশ্ন কৰিছিল।

কৌটিল্যই ৰচনা কৰা 'অৰ্থশাস্ত্ৰ'খন ৰাষ্ট্ৰৰ কাৰ্যকলাপৰ বিষয়ে উল্লেখ থকা গ্ৰন্থ যদিও ইয়াত নাৰীৰ মৰ্যাদাৰ কথাও উল্লেখ আছে। মন কৰিবলগীয়া যে 'অৰ্থশাস্ত্ৰ'ই ধৰ্মশাস্ত্ৰৰ তুলনাত নাৰীৰ বিষয়ে অধিক বাস্তৱসন্মত আৰু ধৰ্মীয়ভাৱে শিথিল দৃষ্টিভংগী পোষণ কৰে। 'অৰ্থশাস্ত্ৰ'ত নাৰীৰ বিৰুদ্ধে হোৱা অপৰাধৰ

কঠোৰ শাস্তিৰ কথা উল্লেখ আছে। 'অর্থশাস্ত্র'ই কিছুমান নির্দিষ্ট চর্তত বিবাহ বিচ্ছেদৰো যুক্তি দর্শায়। ইয়াৰ উপৰি 'অর্থশাস্ত্র'ই মহিলাসকলক কিছু আইনী অধিকাৰ প্রদান কৰিছিল। 'অর্থশাস্ত্র'ত উল্লেখ আছে যে কেতিয়াবা নাৰীক চো�ৰাংচোৰা হিচাপেও নিয়োগ কৰা হৈছিল। ইয়াত বর্ণিত কাহিনীক্রম অনুসৰি চন্দ্রগুপ্ত মৌর্যৰ মতে মৌর্য সম্রাটে নাৰীক নিজৰ ব্যক্তিগত দেহৰক্ষী হিচাপেও নিযুক্তি দিছিল। 'অর্থশাস্ত্র'ত উল্লেখ আছে যে মহিলাসকলে সম্পত্তিৰ অধিকাৰ লাভ কৰা উচিত। এই শাস্ত্রই দুবিধ স্ত্রীধন— 'বৃত্তী' আৰু 'অবন্ধ্য'ৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। 'বৃত্তী' মানে সম্পত্তি— যি মহিলাসকলক মাটি আৰু অন্য ধৰণৰ বস্তু হিচাপে আগবঢ়োৰা হৈছিল; আৰু 'অবন্ধ্য'ত কাপোৰ আৰু অলংকাৰ অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছিল।

সমাজত বেশ্যা আৰু গণিকাৰ প্রাদুর্ভাৱৰ কথাও গ্রন্থসমূহত বিশেষভাৱে আলোচনা কৰা হৈছে। বাৎসায়নৰ 'কামসূত্র'ত উল্লেখ আছে যে গণিকাসকলে ৰাজগৃহৰ পৃষ্ঠপোষকতাত ৬৪টা শিল্প ৰূপৰ প্রশিক্ষণ লাভ কৰিছিল।

টোকা ঃ স্ত্রীধন

হিন্দু আইন অনুসৰি 'স্ত্রীধন' হ'ল সম্পত্তিৰ লগত জড়িত এটি শব্দ। 'স্ত্রীধন'-এ হিন্দু মহিলাৰ মালিকানাধীন নিৰংকুশ, সুকীয়া সম্পত্তিক বুজায়। ইয়াৰ ভিতৰত স্ত্রী এগৰাকীয়ে বিবাহৰ আগতে, বিবাহৰ সময়ত বা বিবাহৰ পিছত পোৱা উপহাৰ, স্থাৱৰ আৰু অস্থাৱৰ সম্পত্তিও অন্তর্ভুক্ত। এইসমূহৰ পৰিচালনা আৰু নিষ্পত্তিৰ ক্ষেত্রত মহিলাসকলৰ সম্পূর্ণ নিয়ন্ত্রণ থাকে। ই যৌতুকৰ দৰে নাছিল, বৰঞ্চ ই মহিলাসকলৰ বাবে স্বেচ্ছামূলক আছিল।

● ব্রাহ্মণ্য ধর্মত নাৰীৰ সৈতে জড়িত ৰীতি-নীতি আৰু ইয়াৰ পৰিচয়

শাস্ত্রত নাৰী সম্পর্কীয় ৰীতি-নীতিৰ কথাও উল্লেখ আছে। প্রাক্-বৈদিক কালত উপনয়ন বা উপবীত পৰিধান কৰাৰ অনুষ্ঠান কেৱল ল'ৰাৰ মাজতে সীমাবদ্ধ নাছিল। এই উপবীত পৰিধান নকৰাকৈ কোনো ছোৱালীয়ে বেদ পঢ়িব নোৱাৰিছিল বাবে ল'ৰাৰ দৰে ছোৱালীয়েও উপবীত বা লগুণ লৈছিল, গায়ত্রী মন্ত্র পাঠ কৰিছিল আৰু যজ্ঞৰ আহুতি কার্যতো অংশ লৈছিল। 'সৎপথ ব্রাহ্মণ'ৰ মতে, যজ্ঞৰ অনুষ্ঠান সমাপনত পত্নী এগৰাকীয়ে আধা ভূমিকা গ্রহণ কৰে। সফল যজ্ঞ সমাপন কৰিবলৈ পত্নীয়ে বৈদিক মন্ত্র উচ্চাৰণ কৰিব লাগে। ইয়াকে 'পত্নীসঞ্জাজ' বুলি জনা গৈছিল, য'ত ল'ৰাৰ দৰে ছোৱালীয়েও ব্রহ্মচার্য ব্রত অনুসৰণ কৰি গুৰুগৃহত শিক্ষা গ্রহণ কৰিছিল। 'স্মৃতি সাহিত্য'ৰ ৰচয়িতা হৰিতে উল্লেখ কৰিছে যে ব্রহ্মবাদিনী নাৰীসকল নিজে কোনো বিবাহৰ নীতি-নিয়ম পালনত জড়িত নাছিল।

বৈদিক যুগত বিবাহক সামাজিক আৰু ধর্মীয় কর্তব্য হিচাপে গণ্য কৰা হৈছিল। খ্রীষ্টপূর্ব প্রায় ৩০০ৰ ভিতৰত ছোৱালীৰ বাবে বিবাহ বাধ্যতামূলক বুলি গণ্য কৰা হৈছিল। 'স্মৃতি সাহিত্য'ই বিবাহৰ আঠটা ৰূপ বর্ণনা কৰিছে। বিবাহৰ এই আঠটা ৰূপ হ'ল— ব্রহ্ম, দৈৱ, আর্য, প্রজাপত্য, গন্ধর্ব, অসুৰ, ৰাক্ষস আৰু পৈশাচ। ব্রহ্ম বিবাহত অলংকাৰেৰে সুন্দৰকৈ সজোৱা কইনাক বিশেষভাৱে আমন্ত্রিত দৰালৈ আগবঢ়োৰা হৈছিল। আনহাতে, যেতিয়া এগৰাকী কন্যাক কোনো পুৰোহিতৰ লগত বিয়া পাতি দিয়া হৈছিল তেতিয়া ইয়াক দৈৱ বিবাহ বুলি কোৱা হৈছিল। আর্য বিবাহত কইনাৰ পিতৃয়ে জোঁৱাইৰ পৰা গৰু আৰু ম'হ গ্রহণ কৰিবলৈ অনুমতি পাইছিল।

বশিষ্ঠ আৰু অপস্তম্বই প্রজাপত্য বিবাহৰ কথা একেবাৰেই উল্লেখ কৰা নাছিল। প্রজাপত্য বিবাহৰ বিষয়ে পৰৱর্তী সময়তহে যোগ কৰা হৈছিল। গন্ধর্ব বিবাহ প্রেম বিবাহৰ সৈতে একেধৰণৰ আছিল। এই বিবাহ দম্পতি এটাৰ মাজত পাৰস্পৰিক প্রেম, আৱেগ আৰু সন্মতিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি হৈছিল। 'অসুৰ বিবাহ'ত এজন দৰাই পিতৃ বা আত্মীয়ক কইনাৰ মূল্য দি কইনা লাভ কৰে। 'ৰাক্ষস বিবাহ'ত এজন ব্যক্তিয়ে এজনী কুমাৰী কন্যাক বলপূর্বকভাৱে অপহৰণ কৰি নি বিয়া পাতিছিল। প্রাচীন ব্রাহ্মণ্য গ্রন্থত বিশেষকৈ 'মনুস্মৃতি'ত 'পৈশাচ বিবাহ' ব্যৱস্থাক বিবাহৰ অধার্মিক ৰূপ হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰা হৈছে। ইয়াত এজন পুৰুষে শুই থকা, মদ্যপান কৰা বা মানসিকভাৱে অক্ষম মহিলাক মোহিত কৰি বিবাহ সম্পন্ন কৰিব লগা হৈছিল।

গর্ভধন অনুষ্ঠান বা গর্ভধনসংস্কাৰ ব্রাহ্মণ্য ধর্মৰ নাৰীৰ লগত জড়িত এটা গুৰুত্বপূর্ণ অনুষ্ঠান। গর্ভধনৰ আক্ষৰিক অর্থ হৈছে গর্ভ ধৰি ৰখা। ১৬টা হিন্দু সংস্কাৰৰ ভিতৰত ই প্রথম। 'বৃহদাৰণ্যক উপনিষদ'-এ উল্লেখ কৰিছে যে এই অনুষ্ঠানৰ লক্ষ্য আছিল নাৰীৰ গর্ভধাৰণ প্রক্রিয়াক শুদ্ধ কৰি এজন ধার্মিক, সুস্থ আৰু আধ্যাত্মিক গুণযুক্ত সন্তান জন্ম দিয়া। এই অনুষ্ঠানটো দম্পতী এটাই প্রার্থনা, খাদ্য আৰু বৈদিক মন্ত্র উচ্চাৰণ কৰি সম্পন্ন কৰে।

১৬ টা ব্রাহ্মণ্য সংস্কাৰৰ ভিতৰত দ্বিতীয় সংস্কাৰটো হৈছে 'পুংসৱন সংস্কাৰ' বা 'পুংসৱন' অনুষ্ঠান। গর্ভাৱস্থাৰ তৃতীয় বা চতুর্থ মাহত ইয়াক অনুষ্ঠিত কৰা হয়। এই অনুষ্ঠানৰ লক্ষ্য হৈছে সন্তানৰ ভ্রূণ আৰু লগতে মাতৃৰ শাৰীৰিক-মানসিক সুস্থতা, স্বাস্থ্য আৰু শক্তি সুনিশ্চিত কৰা।

● জৈন ধর্মত নাৰীৰ চিত্রণ

প্রাক্-হিন্দু ধর্মৰ বিপৰীতে জৈন ধর্ম আৰু বৌদ্ধ ধর্মই নাৰীক সন্ন্যাসী হিচাপে তেওঁলোকৰ অনুষ্ঠান আদিত প্রৱেশৰ অনুমতি দিছিল। প্রাচীন ভাৰতীয় ধর্মীয় আন্দোলনৰ গুৰি ধৰোঁতা জৈন ধর্মই সদায় নিজৰ 'চাৰি গুণ সংঘ' (ধর্মভিক্ষু, ধর্মভিক্ষুকিনী, সাধাৰণ পুৰুষ, সাধাৰণ মহিলা)ৰ ভিতৰত নাৰীক অন্তর্ভুক্ত কৰি আহিছে। সাহিত্যিক উৎসসমূহে প্রকাশ কৰে যে য়াকিনি আৰু মহত্তৰা বিদুষী ধর্মভিক্ষুকিনী আছিল। ঐতিহাসিকভাৱে প্রসিদ্ধ নাৰী ঋষা, পর্শ্যা আৰু মহৈৰাৰ দৰে অনুগামীসকলৰ মাজত সমাদৃত অসংখ্য মহিলা তপস্বিনী আৰু সাধাৰণ মহিলা ধর্মভিক্ষু সমাজত আছিল। জৈন গ্রন্থত প্রায়ে পুৰুষ সন্ন্যাসীতকৈ নাৰী সন্ন্যাসিনীৰ সংখ্যা অধিক থকাৰ কথা উল্লেখ আছে। 'শ্বেতাম্বৰ' গ্রন্থত উল্লেখ কৰা হৈছে যে গর্ভৱতী মহিলা, কণমানি শিশুৰ মাতৃ আৰু আঠ বছৰৰ তলৰ শিশুক সাধাৰণতে ধর্মীয় দীক্ষা লোৱাত বাধা প্রদান কৰা হৈছিল। পুৰুষ ধর্মভিক্ষুসকলতকৈ ধর্মভিক্ষুকিনীসকলে কঠোৰ নিয়ম-নীতি মানি চলিব লাগিছিল। আচার্য আৰু সূৰীৰ দৰে উপাধি ধর্মভিক্ষুকিনীসকলক দিয়া নহৈছিল। জৈন ধর্মভিক্ষুকিনীসকলৰ নিজা নিজা উপাধি আছিল, যেনে— গণিনি, প্রার্থিনী, মহত্তৰা আদি। যি সময়ত আধ্যাত্মিক সমতাৰ বিষয়ক লৈ বিতর্ক চলি আছিল, সেই সময়ত 'শ্বেতাম্বৰ' গ্রন্থসমূহে সাধাৰণ মহিলা আৰু সাধাৰণ লোকৰ প্রতি সমান ব্যৱহাৰৰ পোষকতা কৰিছিল। মহাবীৰ জৈনৰ জীৱনীসমূহত নাৰীৰ প্রতি ভিন্ন মতামত প্রতিফলিত হোৱা দেখা যায়। 'ষোল্ল সতী'ৰ তালিকাখন কেৱল সাধাৰণ মানুহৰে নহয়, সকলো সাধুৰ বাবেও দৈনন্দিন জীৱন পৰিক্রমাৰ এটি গুৰুত্বপূর্ণ অংশ। এই ষোল্ল সতীৰ বহুতো কথাৰ বিষয়ে সনাতন সংস্কৃতিৰ আন লোকসকলো পৰিচিত। সাধাৰণতে সতী হৈছে একান্ত নিষ্ঠাৰ দ্বাৰা নিজৰ গুণ প্রদর্শন কৰা এগৰাকী ধার্মিক নাৰী। আমি আগেয়ে প্রথমগৰাকী মহিলা

জৈন সাধু তপস্বিনী বাহ্মীৰ বিষয়ে পঢ়িবলৈ পাইছোঁ। সেইদৰে সুন্দৰী নামৰ জৈন মহিলাগৰাকী আছিল প্ৰথম শ্ৰাইকা (জৈন সাধাৰণ মহিলা)। ব্ৰাহ্মী আৰু সুন্দৰীয়ে সমাজৰ বাবে প্ৰেৰণাদায়ক ভূমিকা পালন কৰিছিল। জৈন গ্ৰন্থত মাতৃক আটাইতকৈ সন্মানীয় ব্যক্তি হিচাপে গণ্য কৰা হয়। জৈন সমাজত বেশ্যাসকলেও বিশেষ স্থান লাভ কৰে। জৈন গ্ৰন্থত আমি চম্পা নামৰ এগৰাকী গণিকাৰ বিষয়ে উল্লেখ পাইছোঁ, যিয়ে ৬৪টা কলাৰ প্ৰশিক্ষণ লাভ কৰিছিল। 'ৰাগা সূৰ্য্য' গ্ৰন্থত মহাসেনা নামৰ এজন ৰজাৰ শতাধিক পত্নী থকাৰ কথা উল্লেখ আছে। ইয়াৰ দ্বাৰা জৈন সমাজত বহুবিবাহৰ অস্তিত্ব থকাৰে ইংগিত পোৱা যায়।

● বৌদ্ধ ধৰ্মৰ গ্ৰন্থত নাৰীৰ চিত্ৰণ আৰু স্থান

বৈদিক যুগৰ তুলনাত বৌদ্ধ যুগত মহিলাসকলৰ স্থান নিম্ন আছিল। খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ষষ্ঠ শতিকাত সমাজত জাতি ব্যৱস্থা অধিক কঠোৰ হৈ পৰে। সেয়েহে শূদ্ৰসকলৰ লগতে নাৰীকো হেয়জ্ঞান কৰা হৈছিল। বৌদ্ধ ধৰ্মৰ যুগত নাৰীক বৈদিক মন্ত্ৰ উচ্চাৰণত বাধা দিয়া হৈছিল। সেই সময়ত কন্যা শিশুৰ শিক্ষাৰ অনুমতি নাছিল। প্ৰাৰম্ভিক পৰ্যায়ত মহিলাসকলক বৌদ্ধ সংঘত প্ৰৱেশৰ বাবে বাধা আৰোপ কৰা হৈছিল। পুৰুষৰ তুলনাত নাৰীক বৌদ্ধিক আৰু সামাজিকভাৱে তলৰ খাপৰ বুলি বিবেচনা কৰা হৈছিল। আনকি গৌতম বুদ্ধই তেওঁৰ মাহীমাক গৌতমীকো সংঘত প্ৰৱেশ কৰিবলৈ বাধা দিছিল। পিছলৈ তেওঁৰ শিষ্য আনন্দে বাৰে বাৰে অনুৰোধ কৰাৰ বাবে গৌতম বুদ্ধই গৌতমীক সংঘত প্ৰৱেশৰ অনুমতি দিয়ে। ইয়াৰ পিছত মহিলাসকলৰ বাবে এটা সুকীয়া সংঘ নিৰ্মাণ কৰা হ'ল। সেই সংঘত বসবাস কৰা নাৰীসকলক 'থেৰিভিক্ষুণী' বুলি জনা গৈছিল। এই সময়ৰ মহিলাসকলেও কিছুমান কবিতা ৰচনা কৰিছিল, যিবিলাকক 'থেৰিগাথা' নামেৰে জনা যায়।

'অংগদত্তৰনিকায়' গ্ৰন্থত বুদ্ধই উল্লেখ কৰিছে যে নাৰীয়ে পৰিয়ালৰ আন সদস্যসকলে ৰাতিপুৱা সাৰ পোৱাৰ আগতেই উঠিব লাগে। বৌদ্ধ যুগত বেশ্যা বৃত্তিৰ প্ৰতিষ্ঠানসমূহো প্ৰচলিত আছিল। অৱশ্যে তেতিয়া বেশ্যা আৰু গণিকাৰ মাজত পাৰ্থক্য আছিল। বৈশালীৰ বিখ্যাত গণিকা আম্ৰপালিয়ে বুদ্ধক নিজৰ ঘৰলৈ নিমন্ত্ৰণ কৰিছিল। আম্ৰপালিয়ে ৰাজকীয় পৃষ্ঠপোষকতাত নৃত্য, সংগীত, চিত্ৰকলা আদিৰ প্ৰশিক্ষণ লাভ কৰিছিল। বুদ্ধৰ প্ৰভাৱৰ বাবেই আম্ৰপালিয়ে নিজৰ বৃত্তি পৰিত্যাগ কৰি বুদ্ধৰ সংঘত যোগদান কৰিছিল।

● শিখ ধৰ্মত নাৰীৰ চিত্ৰণ

শিখ ধৰ্ম বিশ্বৰ অন্যতম নৱতম ধৰ্ম। শিখ ধৰ্মৰ বিকাশ সামাজিক-ধৰ্মীয় আন্দোলনৰ এটি উল্লেখযোগ্য পৰিঘটনা। শিখ নাৰীয়ে ইতিহাসত গৌৰৱময় ভূমিকা পালন কৰি আহিছে। গুৰু নানকে নাৰীক বন্ধু, সংগী আৰু সভ্যতাৰ উৎপত্তিকাৰী বুলি অভিহিত কৰিছে। শিখ ধৰ্মৰ গ্ৰন্থসমূহত নাৰীৰ বিষয়ে অতি কম উল্লেখ হৈছে। গুৰু গোবিন্দ সিঙে নাৰী আৰু পুৰুষ উভয়কে কৃপাণ ব্যৱহাৰ কৰাৰ সুবিধা প্ৰদান কৰিছিল।

সমতাবাদী ধাৰণাৰ ভিত্তিত সমাজৰ পুনৰ্গঠনত শিখ ধৰ্মই এটি বৈপ্লৱিক ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিছে। গুৰু নানকে মানুহৰ ব্যক্তিগত স্বাধীনতাত বিশ্বাস কৰিছিল। সমাজত নাৰীৰ ভূমিকা বুজিবলৈ আমি শিখ ধৰ্মৰ নীতি-নিয়মসমূহে দিয়া মৌলিক অধিকাৰসমূহ পৰ্যবেক্ষণ কৰিব লাগিব। ইয়াৰ জৰিয়তে মহিলাসকলে জীৱনৰ সমস্যাসমূহৰ পৰা পৰিত্ৰাণ পোৱাত আৰু ঈশ্বৰৰ উপলব্ধি লাভ কৰাত সহায়ক হয়। 'শ্ৰীগুৰু গ্ৰন্থ চাহিব'-এ সকলো সত্তাত প্ৰভু ব্যাপক ৰূপত থকাৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। ইয়াত আৰু কোৱা হৈছে যে প্ৰভু পুৰুষ আৰু

নাৰী সকলো ৰূপত ব্যাপক হৈ আছে। পৱিত্ৰ গ্ৰন্থ 'গুৰমুখী' সকলোৰে বাবে সুলভ আৰু মহিলাসকলেও ইয়াক পঢ়িব পাৰে। গুৰু নানকে নাৰীৰ লগত জড়িত হীনমন্যতা আৰু দুষ্টতাৰ ধাৰণাক প্ৰত্যাহ্বান জনাই নাৰীক সমাজৰ দাসত্ব আৰু নিষেধাজ্ঞাবিলাকৰ পৰা মুক্ত কৰিলে। শিখ মহিলাসকলে গুৰুদ্বাৰ দৰ্শন কৰিবলৈ, প্ৰাৰ্থনা গাবলৈ আৰু সেই অনুসৰি পূজা কৰিবলৈ স্বাধীন হ'ল। পূৰ্বতে নাৰীসকলে ওৰণিৰে মুখ ঢাকি ৰখা নিয়ম আছিল, সেয়াও সংস্কাৰ হ'ল। গুৰু নানকৰ বাবে শিখ লোকসকলে বিবাহ ব্যৱস্থাক একপত্নীক বুলি পুনৰ সংজ্ঞায়িত কৰিবলৈ ল'লে আৰু এই নিয়ম পুৰুষ আৰু মহিলা উভয়ৰ ক্ষেত্ৰতে হ'ব লাগে বুলি মত পোষণ কৰিলে। এই ধৰ্মৰ গুৰুসকলে শিখ পুৰুষ-মহিলা উভয়কে কেশ (চুলি), কৰা (এপাট লোৰ খাৰু), কৃপাণ (তৰোৱাল), কংঘা (কাঠৰ ফণি) আৰু কচ্চা (ভিতৰত পিন্ধা এবিধ চুটি কাপোৰ)-ৰে সদায় পৰিহিত হ'বলৈ উপদেশ দিছিল।

জানি থোৱা ভাল

প্ৰায়ে অনূদিত হৈ থকা 'থেৰিগাথা' হৈছে 'জ্যেষ্ঠ ভিক্ষুকিনী'সকলৰ পদ্য, য'ত বৌদ্ধ ধৰ্মৰ এই 'জ্যেষ্ঠ ভিক্ষুকিনী'সকলে কোৱা বা লিখা চুটি কবিতা সংকলিত হৈছে। পালি ভাষাত 'থেৰি' মানে বয়োজ্যেষ্ঠ আৰু 'গাথা' মানে পদ্য। বৌদ্ধ পৰম্পৰাত ৭৩টা 'থেৰিগাথা' পোৱা যায়। 'থেৰিগাথা' কাব্যিক পদ্য সংকলন আৰু ইয়াক 'সুতপিটক'ত পোৱা যায়।

● ইছলামত নাৰীৰ চিত্ৰণ

ভাৰতত প্ৰচলিত প্ৰধান ধৰ্মসমূহৰ ভিতৰত ইছলাম ধৰ্ম অন্যতম। 'আল-কো�ৰান'ত বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডৰ কথা উল্লেখ কৰা হৈছে আৰু ইয়াত থকা সকলো বস্তুৰেই গুৰুত্বপূৰ্ণ বুলি কৈছে যদিও সকলোৰে ঊৰ্ধত এগৰাকী গুণী পত্নীক পৃথিৱীৰ আটাইতকৈ মূল্যৱান বস্তু বুলি কৈছে। 'কো�ৰান' আৰু 'নবী' দুয়োটা পৰম্পৰাই নাৰীক উচ্চ মৰ্যাদা প্ৰদান কৰিছে। দুয়ো পৰম্পৰাৰ মতে নাৰীসকলৰ নিজৰ ঘৰ-পৰিয়ালৰ ওপৰত সাৰ্বভৌম ক্ষমতা আছে। ইছলাম ধৰ্মগ্ৰন্থসমূহে নাৰীক পুৰুষৰ দৰেই আইনী ক্ষমতা প্ৰদান কৰে। পৱিত্ৰ 'কো�ৰান'-এ স্পষ্ট কৰি দিছে যে, নৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক বিকাশৰ ক্ষেত্ৰত পুৰুষ আৰু মহিলা উভয়ে সমান স্তৰত থাকে। নিয়মীয়া নামাজ আৰু ৰোজাকে ধৰি ধৰ্মীয় কৰ্তব্য পালনৰ ক্ষেত্ৰত পুৰুষতকৈ নাৰীৰ কিছু সুবিধাহে আছে। 'কো�ৰান'-এ নৱজাতকৰ হত্যাক অপৰাধ বুলি গণ্য কৰিছে। ইছলামীয় আইনত মহিলাৰ সম্পত্তিৰ অধিকাৰক সম্পূৰ্ণৰূপে স্বীকৃতি দিয়া হৈছে। হজৰত মহম্মদৰ মতে প্ৰতিজন মুছলমান পুৰুষ বা মহিলাৰ বাবে জ্ঞান আহৰণ কৰাটো বাধ্যতামূলক আৰু এইদৰে তেওঁ ইছলামে পুৰুষৰ লগতে নাৰীয়েও সমানে শিক্ষাৰ সুযোগ পোৱাৰ অধিকাৰক পোষকতা কৰে।

● খ্ৰীষ্টান ধৰ্মত নাৰীৰ চিত্ৰণ

পু�ৰাতন গ্ৰন্থ 'হিব্ৰু বাইবেল'ত নাৰীক সুন্দৰ, বুদ্ধিমান, সাহসী, সম্পদশালী আৰু উদ্যমী বুলি বৰ্ণনা কৰা হৈছে। আনহাতে 'নিউ টেষ্টামেণ্ট'ত আমি পঢ়িবলৈ পাওঁ যে ত্ৰাণকৰ্তা ঈশ্বৰৰ পুত্ৰ, নাৰীৰ শৰীৰৰ জৰিয়তে পৃথিৱীলৈ আহিছিল। কিন্তু, পিতৃতান্ত্ৰিক সমাজৰ সংস্কৃতিৰ বাবে আৰু সন্তান জন্ম দিয়াৰ অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকাৰ বাবে মহিলাসকলৰ পুৰুষৰ দৰে সামাজিক স্বাধীনতা নাছিল। বাইবেলে নাৰীক সুন্দৰভাৱে চিত্ৰিত

কৰাৰ বিপৰীতে প্ৰটেষ্টাণ্ট গ্ৰন্থত নাৰীক বীভৎস ধৰণে সাধাৰণীকৰণ কৰিছে। ইহুদী দাৰ্শনিক ফিলোৱে খ্ৰীষ্টিয় প্ৰথম শতিকাত লিখিছিল যে মহিলাসকল পুৰুষতকৈ নীচ। 'অ'ল্ড টেষ্টামেণ্ট'ত কোৱা হৈছে যে পুৰুষ আৰু নাৰীৰ ছবি সমানে ঈশ্বৰৰ প্ৰতিমূৰ্তিত প্ৰতিফলিত কৰা হৈছে। এই টেষ্টামেণ্টত পুৰুষ আৰু মহিলাক সমান ৰূপত দেখা যায় আৰু ইয়াৰ বাবেই গিৰ্জাত মহিলাৰ বাবে সমতা লাভ কৰা হৈছিল।

জানি থোৱা ভাল

খ্ৰীষ্টান ধৰ্মৰ 'নিউ টেষ্টামেণ্ট'খন ২৭খন ভিন্ন গ্ৰন্থৰ সংকলন আৰু আঠগৰাকী লেখকৰ লেখা এই গ্ৰন্থত সন্নিৱিষ্ট হৈ আছে। ইয়াৰ লেখকসকল হ'ল মেথিউ, জন, পল, জেম্ছ, পিটাৰ, জিউড, মার্ক আৰু লিউক।

অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

প্ৰশ্ন ১ ঃ আম্ৰপালী কোন আছিল?

প্ৰশ্ন ২ ঃ স্বতাম্বৰ গ্ৰন্থসমূহৰ অনুসৰি, কোন শ্ৰেণীৰ মহিলাসকলক প্ৰাৰম্ভিক শিক্ষণৰ পৰা বিৰত থাকিবলৈ নিৰ্দ্দিষ্ট কৰা হৈছিল?

প্ৰশ্ন ৩ ঃ কোন গ্ৰন্থই মহিলাসকলক বেদ পঢ়িবলৈ বাধা দিছিল?

৬.৫ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- প্ৰাক্-বৈদিক যুগত পণ্ডিত নাৰীসকল সৰস্বতী নামেৰে জনাজাত আছিল।
- মহিলা শিষ্যক ব্ৰহ্মবাদিনী আৰু সদ্যোদাহা নামৰ দুটা শ্ৰেণীত ভাগ কৰা হৈছিল।
- প্ৰাক্-বৈদিক সমাজত বাল্যবিবাহৰ অনুমতি নাছিল।
- যাজ্ঞবল্ক্যই কন্যাসকলৰ উপনয়ন অনুষ্ঠান নিষেধ কৰিছিল।
- অনুলোম আৰু প্ৰতিলোম ব্যৱস্থাৰ বিবাহক বৈধ বুলি বিবেচনা কৰা হৈছিল।
- সফল যজ্ঞ সমাপন কৰিবলৈ পত্নীয়ে বৈদিক মন্ত্ৰ উচ্চাৰণ কৰিব লাগিছিল।
- বিবাহৰ আঠটা ৰূপ হ'ল— ব্ৰহ্ম, দৈৱ, আৰ্য, প্ৰজাপত্য, গন্ধৰ্ব, অসুৰ, ৰাক্ষস আৰু পৈশাচ বিবাহ।
- 'ৰাগা সূৰ্য' গ্ৰন্থত মহাসেনা নামৰ এজন ৰজাৰ শতাধিক পত্নী থকাৰ কথা উল্লেখ আছে। তেওঁ এইটো ইংগিত দিছিল যে জৈন সমাজতো বহুবিবাহৰ প্ৰথাৰ প্ৰচলন আছিল।
- বুদ্ধৰ প্ৰভাৱৰ বাবে আম্ৰপালিয়ে নিজৰ গণিকা বৃত্তি পৰিত্যাগ কৰি বুদ্ধৰ সংঘত যোগদান কৰিছিল।
- গুৰু গোবিন্দ সিঙে নাৰী আৰু পুৰুষ উভয়কে কৃপাণ ব্যৱহাৰ কৰাৰ সুবিধা প্ৰদান কৰিছিল।
- ইছলামীয় আইনত মহিলাৰ সম্পত্তিৰ অধিকাৰক সম্পূৰ্ণৰূপে স্বীকৃতি দিছিল।
- টেষ্টামেণ্টে দেখুৱাইছে যে পুৰুষ আৰু মহিলা উভয়ে সমান আৰু ইয়াৰ বাবেই মহিলাসকলে গিৰ্জাত সম-অধিকাৰ লাভ কৰিলে।

৬.৬ অগ্রগতি খতিয়ান

উত্তৰ ১. বৈশালীৰ গণিতা

উত্তৰ ২. গর্ভৱতী মহিলাসকল, বাল্য শিশুৰ মাতৃসকল

উত্তৰ ৩. মনুসংহিতা

৬.৭অধিক জানিবলৈ

সিং উপিন্দৰ, *A Early History of Ancient and Early Mediaval India*, Pearson, New Delhi, 2015

আলটেকাৰ, এ এছ, *The Position of Women in Hindu Civilisation, From Pre-historic to the Present day*, The Culture Publication House, Benaras Hindu University, 1938, India.

৬.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) জৈন ধর্মগ্রন্থত নাৰীৰ উপস্থাপনৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক?

(খ) খ্রীষ্টান ধর্মগ্রন্থত নাৰীৰ উপস্থাপনৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

(গ) ব্রাহ্মণ্য ধর্মৰ পাঠ্যপুঠিত নাৰীৰ উপস্থাপনৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

(ঘ) বিভিন্ন ধর্মগ্রন্থত নাৰীৰ অর্থনৈতিক অধিকাৰৰ বিষয়ে সমালোচনাত্মকভাৱে আলোচনা কৰক।

(ঙ) বিভিন্ন ধর্মগ্রন্থত নাৰীৰ ৰীতি-নীতিৰ উপস্থাপনৰ বিষয়ে সমালোচনাত্মক টোকা লিখক।

গোট ৭ : ধর্ম আৰু নাৰী (২)

গোটৰ গাথঁনি :

৭.১ উদ্দেশ্য

৭.২ পৰিচয়

৭.৩ ইছলামত আচাৰ-ব্যৱহাৰ পৰম্পৰা

৭.৪ শিখ ধর্মত আচাৰ-ব্যৱহাৰ পৰম্পৰা

৭.৫ খ্ৰীষ্টান ধর্মত আচাৰ-ব্যৱহাৰ পৰম্পৰা

৭.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৭.৭ অগ্ৰহতি খতিয়ান

৭.৮ অধিক জানিবলৈ

৭.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৭.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্যসমূহ :

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি

- ইছলাম, শিখ আৰু খ্ৰীষ্টান ধর্মৰ আচাৰ-ব্যৱহাৰ পৰম্পৰাত নাৰীৰ স্থান ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- ধর্মীয় আচাৰ-অনুষ্ঠানত মহিলাৰ গড়িত হোৱাৰ প্ৰকৃতি আৰু পৰিসৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।
- ধর্মীয় মতবাদ আৰু প্ৰথাই মহিলাৰ মর্যাদা কিদৰে প্ৰভাৱিত কৰে সেই বিষয়ে বাখ্যা কৰিব পাৰিব।

৭.২ পৰিচয় :

ভাৰতীয় ইতিহাসৰ অধ্যয়নত কোৱা হৈছে যে ভাৰতীয় সমাজত পিতৃতান্ত্ৰিক নীতি-নিয়ম আৰু সমগ্ৰ ভাৰততে চলি থকা পুৰুষ প্ৰধান পিতৃতান্ত্ৰিক পৰিয়াল ব্যৱস্থাৰ প্ৰভাৱৰ আধিপত্য আছিল । এই সীমাৰ ভিতৰত উচ্চবর্গৰ মহিলা আৰু শ্ৰমিক মহিলাৰ জীৱন বহু বেলেগ আছিল। উচ্চ শ্ৰেণীৰ মহিলাসকল সাধাৰণতে শিক্ষিত শ্চসীমিতগ্ন আছিল আৰু বিলাসী জীৱন যাপন কৰিছিল। এই মহিলাসকলৰ কিছুমানে ৰাজনীতিত সক্ৰিয় ভূমিকা পালন কৰিছিল, নিজেই শাসক হিচাপে আৰু কিছুমানে বিভিন্ন সাংস্কৃতিক আৰু ধর্মীয় বিশ্বাসত অংশগ্ৰহণ কৰিছিল। ভাৰতীয় ইতিহাসত নাৰীৰ অৱস্থানলৈ চালে সাংস্কৃতিক আৰু ধর্মীয় বিশ্বাসৰ সৈতে নাৰীৰ সম্পর্ক বিভিন্ন ধর্মৰ লগত কেনেকৈ জড়িত হৈছিল, ভাৰতৰ বিভিন্ন ধর্মীয় পন্থাত তেওঁলোকৰ স্থিতিৰ বিষয়েও আলোচনা কৰাটো প্ৰয়োজনীয়। এই গোটটোত আমি ইছলাম, খ্ৰীষ্টান, শিখ ধর্মৰ মহিলাসকলৰ মাজত থকা আচাৰ-ব্যৱহাৰ - পৰম্পৰাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

৭.৩ ইছলামত আচাৰ-ব্যৱহাৰ পৰম্পৰা :

ইছলাম ক্ৰমান্বয়ে সমগ্ৰ ভাৰতত বিয়পি পৰে, ৭÷-৮ম শতিকাত আৰৱ ব্যৱসায়ীসকলে কেৰালাত বসতি স্থাপন কৰে আৰু ৭১ৰ খ্ৰীষ্টাব্দত মহম্মদ বিন কাছিমে সিন্ধু বিজয়ৰ ফলত ইছলাম উত্তৰ-পশ্চিমলৈ আহে । ভাৰতৰ আদিম মুছলমান সম্প্ৰদায়ত মহিলাসকলে নিজৰ ঘৰ বা সম্প্ৰদায়ৰ ভিতৰত ইছলামৰ স্তম্ভ (নামাজ, ৰমজান আৰু হজ) পালন কৰিছিল ।নীতিগতভাৱে মহিলাসকলৰ কোৰাণৰ অধিকাৰ (উত্তৰাধিকাৰ আৰু শিক্ষা) আছিল আৰু ১৯ শতিকাৰ সংস্কাৰকসকলে লক্ষ্য কৰা মতে মহিলাসকলে সম্পত্তিৰ উত্তৰাধিকাৰী হ'ব পাৰিছিল

আৰু ইয়াক পৰিচালনা কৰিব পাৰিব লাগিছিল। কার্যক্ষেত্রত ভাৰতীয় মুছলমান মহিলাসকলে স্থানীয় পূর্দাহ (purdah) নিয়ম মানি চলিছিল, যিয়ে তেওঁলোকৰ ৰাজহুৱা অনুষ্ঠানত অংশগ্রহণ কৰাত বাধা দিছিল ।

দিল্লী চুলতানত্বৰ সময়ত (১৩ -১৪ শতিকা) মুছলমান মহিলাসকলে কেতিয়াবা ৰাজহুৱা ধর্মীয় জীৱনত অংশ লৈছিল ।প্রথম মহিলা চুলতান ৰাজিয়া ১২৩৬-৪০ -ৰ বৈধতা প্রতিষ্ঠা কৰিবলৈ কুৰাত-উল-ইছলাম মছজিদত নিজৰ নামত শুকুৰবাৰৰ খুতবা লৈছিল। তেওঁ চুফী শিক্ষাৰ বাবে খানকাহ আৰু মাদ্রাছাক পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল। মধ্যযুগীয় ভাৰতৰ মুছলমান মহিলাসকলে নামাজ পালন কৰিছিল, ৰমজানৰ দিনত ৰোজা কৰিছিল আৰু ঘৰতে ঈদ আৰু আকিকা প্রসাদ আগবঢ়াইছিল। কিছুমানে মছজিদ বা ঈদগাহৰ পৃথক পৃথক মহিলাৰ শিতানত ঈদৰ নামাজতো অংশগ্রহণ কৰিছিল। ষোড়শ শতিকাৰ দিল্লী আৰু বংগত মহিলাসকলে মন্দিৰ দুৰিছ উৎসৱসমূহ পৰিদৰ্শন কৰিছিল, যাক জিয়াৰাত বুলি জনা যায়। মহৰমৰ শোকত ছিয়া মুছলমান মহিলাসকলকো অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছিল। লক্ষ্ণৌ আৰু বিহাৰত মহিলাসকলে ঘৰৰ ভিতৰতে মাজালি (শোক সমাবেশ) আহ্বান কৰাৰ বিপৰীতে পুৰুষসকলে বাহিৰত সমদল উলিয়াইছিল । ছোৱালীৰ বাবে আবৃত্তিৰ নেতৃত্ব দিছিল জ্যেষ্ঠ মহিলাসকলে।

অৱশেষত চুফী নামেৰে পৰিচিত ৰহস্যবাদীসকলে ইছলামত আৰম্ভণিতে প্রাধান্য লাভ কৰিছিল। ইছলামিক সাম্রাজ্য প্রতিষ্ঠা হোৱাৰ পিছত হোৱা ধন-সম্পত্তিৰ অধিক প্রদর্শন আৰু নৈতিক অৱক্ষয়ৰ দ্বাৰা বিকৃত হোৱা ভক্তিবাদী লোকসকলৰ অধিকাংশই আছিল কিছুমান প্রাথমিক চুফী, যেনে হাছান বাছৰী আৰু তেওঁৰ অনুগামী মহিলা ৰহস্যবাদী ৰাবিয়া (মৃত্যু অষ্টম শতিকা)-ৰ প্রার্থনা, উপবাস আৰু ঈশ্বৰৰ প্রতি নিস্বার্থ প্রেমক অতিশয় মূল্য দিছিল। ৰাবিয়াই সন্ন্যাসী হিচাপে জীয়াই আছিল আৰু তেওঁৰ সুনাম বহু দূৰলৈকে বিয়পি পৰিছিল।

আধুনিক যুগৰ আৰম্ভণিতে নাৰীৰ আচাৰ-ব্যৱহাৰত চুফী মন্দিৰ শ্চদৰগাহ !মাজাৰগ্ন সমূহে উল্লেখযোগ্য ভূমিকা পালন কৰিছিল । সকলো শ্রেণীৰ মহিলাসকলে মন্দিৰলৈ গৈ প্রার্থনা, ব্রত আৰু আশীর্বাদ বিচাৰিছিল । বিশিষ্ট মন্দিৰ (যেনে, আজমেৰ, নিজামুদ্দিন)ত মহিলাসকলক সঘনাই পৃথক পৃথকে বেৰি ৰাখিছিল বা মহিলাৰ প্রৱেশদ্বাৰত প্রৱেশ কৰিবলৈ দিয়া হৈছিল । কেলি পেম্বার্টনৰ অধ্যয়ন অনুসৰি 'ভাৰততত মহিলা ৰহস্যবাদী আৰু চুফী মন্দিৰ' ত এটা চিষ্টি মন্দিৰ (শ্বাৰফ আল-দীন মানেৰী, বিহাৰ)ৰ মহিলাসকলক ভিতৰৰ অভয়াৰণ্যত (ধর্মীয় বা আধ্যাত্মিক ক্ষেত্রত পবিত্র স্থান বা আশ্রয়স্থল অর্থত) প্রৱেশ কৰাত নিষেধাজ্ঞা আৰোপ কৰা হৈছিল আৰু ইয়াৰ পৰিৱর্তে বাহিৰত আবৃত অঞ্চলত গোট খাইছিল । কিন্তু তেওঁলোকৰ বাবে কেৱল মহিলাৰ বাবে বিশেষ সামা অধিবেশন আৰু সাম্প্রদায়িক আহাৰ গ্রহণ কৰা হৈছিল । আন কিছুমান ক্ষেত্রত মহিলা ভক্তৰ নিজস্ব প্রৱেশদ্বাৰ আছিল মন্দিৰ চৌহদত। চুফী আচাৰ-ব্যৱহাৰে নাৰীক নামাজৰ বাহিৰেও কাম দিছিল । কিছুমান পৰিস্থিতিত এজন পীৰে শ্চসাধুগ্ন এজন যোগ্য মহিলা ছাত্রীক তেওঁলোকৰ আধ্যাত্মিক উত্তৰাধিকাৰী হিচাপে নিযুক্তি দিব পাৰিছিল। বিহাৰৰ গুদ্রী শ্বাহী আদেশে তেওঁলোকৰ তৃতীয় চুফী গুৰুৰ অধীনত নাৰী ভক্তি সমাবেশ (মাহফিল-ই-ৰিন্দান) স্থাপন কৰে (৪)। পেম্বার্টনে আঙুলিয়াই দিয়াৰ দৰে, 'বহু মহিলাই (সন্ত বংশৰ) পিৰৰ মাতৃ, পত্নী বা কন্যা হিচাপে কর্তৃত্ব প্রয়োগ কৰে,' কিন্তু 'বিৰল ক্ষেত্রত পিৰসকলে আনকি নাৰীক তেওঁলোকৰ উত্তৰাধিকাৰী হিচাপেও নাম দিছিল' (৫)(৪)। মধ্যযুগীয় হাজিঅ'গ্রাফীত বিবি কামাল (শ্বাৰফ আল-দীন মানেৰীৰ পেহী) আৰু বিবি ফাতিমা ছাম (বাবা ফাৰিদৰ সহযোগী)ৰ দৰে ভাৰতীয় বিবি-সন্তসকলৰ উল্লেখ আছে, যাৰ সমাধি এসময়ত তীর্থযাত্রীসকলে ভ্রমণ কৰিছিল । এন্নেমেৰী শ্বিমেলে লক্ষ্য কৰা মতে, 'মহিলা সন্তসকলে... আটাইতকৈ বেছি ফুলি উঠিছিল... মুছলমান ভাৰতত' (৮) । ইয়াৰ বিপৰীতে শেহতীয়া সংস্কাৰক কাহিনীসমূহে (১৯-২০ শতিকা) নাৰীৰ আনন্দময়

মন্দিৰৰ কার্য্যকলাপ (সমাধি, বৈঠক, সন্তৰ প্রতি ভক্তি)ক অন্ধবিশ্বাস হিচাপে সঘনাই গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল, নাৰীক অলৌকিকতাৰ প্রতি অধিক দুর্বল বুলি চিত্রিত কৰিছিল । তথাপিও নৃতত্ত্ববিজ্ঞানৰ তথ্য অনুসৰি মুছলমান মহিলাসকলে মন্দিৰৰ অনুষ্ঠানত সক্রিয়ভাৱে অংশগ্রহণ কৰে, যেনে সমাধিৰ শিলত পবিত্র তেল লগোৱা, মধ্যস্থতাৰ বাবে চাদ্দাৰ আৰু মিঠাই উপস্থাপন কৰা (বিশেষকৈ শিশুক সুৰক্ষিত কৰাৰ বাবে), আৰু উর্ছ উৎসৱত মুজৰা শৈলীৰ ভক্তিমূলক নৃত্য প্রদর্শন কৰা । বুকানান-হেমিল্টনৰ মতে (১৮১২) বিহাৰৰ এটা মন্দিৰৰ মালিক আৰু পৰিচালিত আছিল এগৰাকী পীৰৰ বিধৱা, যিয়ে 'মিনতিকাৰীৰ বাবে পির্জাদা হিচাপে কাম কৰিছিল'।

ভাৰতীয় ইতিহাসত কেইবাগৰাকীও মুছলমান মহিলাই নিজৰ ধর্মৰ প্রতি উল্লেখযোগ্য অৱদান আগবঢ়াইছে। ৰাজিয়া চুলতান (মৃত্যু ১২৪০) আছিল একমাত্র মহিলা চুলতান যিয়ে ইছলামিক চৰকাৰত সক্রিয়ভাৱে জড়িত আছিল । দিল্লী চুলতান হিচাপে তেওঁ জুমাৰ নামাজৰ নেতৃত্ব দিছিল আৰু তেওঁৰ নামত খুতবা পঢ়িবলৈ দিছিল, যিটো ভাৰতত প্রথম, ইয়াৰ পৰা বুজা যায় যে মহিলাসকলে আধ্যাত্মিক বৈধতা দাবী কৰিব পাৰে । মোগল যুগত জাহানাৰা বেগমে অট্টালিকাসমূহক পৃষ্ঠপোষকতা কৰি, চিষ্টি সন্ত মুইন আল-দিনৰ জীৱনী লিখি আৰু মহিলাসকলৰ বাবে দাতব্য উর্দু আবৃত্তিৰ আয়োজন কৰি অভিজাত ধর্মপৰায়ণতা প্রদর্শন কৰিছিল । পাঞ্জাৱত বিবি ফাটিমা ছাম (মৃত্যু ১৪ শতিকা) আৰু বিবী কামাল (মৃত্যু প্রায় ১৩১৯) ৰ দৰে কম পৰিচিত চুফী মহিলাক সন্ত হিচাপে সন্মান জনোৱা হৈছিল আৰু তেওঁলোকৰ মন্দিৰসমূহ মহিলাৰ তীর্থযাত্রাৰ কেন্দ্র আছিল ।

ঔপনিৰেশিক যুগত বিশিষ্ট মহিলা সংস্কাৰকসকলে ধর্মক আধুনিকতাৰ সৈতে একত্রিত কৰিছিল , বংগৰ বেগম ৰকেয়া সাখাৱত হোছেইনে (মৃত্যু ১৯৩২) ইছলামিক নাৰীবাদৰ পোষকতা কৰিছিল, আনহাতে ভোপালৰ বেগমসকলে (যেনে, শ্বাহজাহান বেগম) ইছলামিক আদর্শক নাৰী শিক্ষাৰ সৈতে একত্রিত কৰিছিল, আনকি এজনে আলিগড় মুছলিম বিশ্ববিদ্যালয়ৰ চ্যান্সেলৰ হিচাপেও কাম কৰিছিল । স্বাধীনোত্তৰ ভাৰতত মহিলাৰ দ্বাৰ আৰু মন্দিৰ কার্যসূচীৰ নেতৃত্ব দিয়া আমিন আব্দুলাৰ মাতৃ এম.এ.ৰহমান চিষ্টিৰ দৰে ভক্তিময় লোক বা শেহতীয়াকৈ ৰয়ছ বেগমৰ দৰে অসংগত নেতা (যিজনে প্রার্থনা পৰিচালনা কৰে) দেখা গৈছে, যদিও এইবোৰ আমাৰ ঐতিহাসিক দৃষ্টিভংগীৰ বাহিৰত।

ইতিহাসবিদসকলে গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে যে ভাৰতত মুছলমান মহিলাৰ ধর্মীয় জীৱন জটিল। গেইল মিনাল্টৰ মতে ঔপনিৰেশিক যুগৰ সংস্কাৰকসকলে নাৰীক সাংস্কৃতিক আৰু ধর্মীয় জীৱনৰ নেতিবাচক দিশ আৰু সংৰক্ষণ কৰিবলগীয়া ইতিবাচক দিশ দুয়োটাৰে প্রতীক হিচাপে লয় । কেলি পেম্বার্টনে এই অস্পষ্টতাক প্রতিফলিত কৰি কয় যে ঊনবিংশ শতিকাৰ শেষৰ ফালে মুছলমান অভিজাত শ্রেণীয়ে মহিলাৰ মন্দিৰৰ তীর্থযাত্রাক নিন্দা কৰাৰ লগতে তেওঁলোকৰ ভক্তিক শলাগ লৈছিল । আধুনিক অধ্যয়নে ভৌগোলিক বৈচিত্র্যক স্বীকৃতি দিয়ে , চুন্নী আৰু ছিয়া ঠাইৰ লগতে ডেকান আৰু উত্তৰত নাৰীৰ আচাৰ-ব্যৱহাৰৰ দায়িত্ব ভিন্ন আছিল, কিন্তু অন্তর্নিহিত বিষয়বস্তু এতিয়াও আছে (উদাহৰণস্বৰূপে, পাৰিবাৰিক ধর্মপৰায়ণতা আৰু সন্তৰ মধ্যস্থতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া)। আগশাৰীৰ অধ্যয়নসমূহে (যেনে, মিনাল্ট, জ'নছ) এই কথাত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে যে, নিষিদ্ধ পূর্বধাৰণাৰ সত্ত্বেও ভাৰতীয় মুছলমান মহিলাসকলে দীর্ঘদিন ধৰি ইছলামৰ ৰাজহুৱা মুখাখন গঢ়ি তুলিছে - মন্দিৰত, ঘৰত, আৰু দৰবাৰৰ পৃষ্ঠপোষকতাৰ জৰিয়তে - আৰু আজিকালি সেই পৰম্পৰাসমূহৰ ওপৰত পুনৰ আলোচনা চলি আছে ।

৭.৪ শিখ ধর্মত আচাৰ-ব্যৱহাৰ পৰম্পৰা :

শিখ ধর্মৰ শাস্ত্র আৰু গুৰুসকলে এক আমূল সমতাবাদী দৃষ্টিভংগীৰ প্রচাৰ কৰিছিল , ঈশ্বৰ নিৰাকাৰ আৰু

লিংগ নিৰপেক্ষ আৰু ঈশ্বৰে সকলো মানৱতাক সমানে সৃষ্টি কৰিছিল , সকলো জাতিৰ পুৰুষ-মহিলাক গুৰু নানকৰ মূল- মন্ত্ৰ 'এক ঈশ্বৰ'ত পুৰুষ প্ৰধান দেৱতাৰ প্ৰতিমূৰ্তি নাকচ কৰা হৈছে। পিছলৈ গুৰুসকলে জোৰ দিছিল যে বিবাহিত দম্পতীৰ আত্মা-পোহৰ 'দুটা শৰীৰত এটা পোহৰ'। শিখ শাস্ত্ৰই নাৰীৰ আধ্যাত্মিক সমতাক উদযাপন কৰে, য''ত গুৰু নানকৰ বিখ্যাত মন্তব্য ক্ষত্ৰীয়াৰীৰ পৰাই পুৰুষৰ জন্ম হয়...তাইক বেয়া বুলি কিয় কোৱা হয়? (গুৰু গ্ৰন্থ চাহাব) , কাৰ্যক্ষেত্ৰত আদিম শিখ সম্প্ৰদায়ে এই ধাৰণাবোৰক কাৰ্যকৰী কৰিবলৈ কঠোৰ পৰিশ্ৰম কৰিছিল, কৰতাৰপুৰৰ নানকৰ কমিউনত পুৰুষ-মহিলাই সঙ্গত (মণ্ডলী) গোট খাইছিল আৰু লিংগ বা জাতি নিৰ্বিশেষে একেলগে খাদ্য (লাংগাৰ) উপভোগ কৰিছিল ।

গুৰু যুগত (১৪৬৯-১৭০৮) শিখ পৰিয়ালৰ মহিলাসকলে ধৰ্মীয় জীৱনত যথেষ্ট অংশগ্ৰহণ কৰিছিল, যদিও ইয়াৰ উৎস এতিয়াও জীয়াই আছে । গুৰু অমৰ দাসে (তৃতীয় গুৰু হিচাপে পৰিচিত) কুখ্যাতভাৱে বাল্যবিবাহ নিষিদ্ধ কৰিছিল আৰু বিধৱা পুনৰ বিবাহৰ পোষকতা কৰিছিল আৰু তেওঁক মহিলা প্ৰচাৰক (পিৰি)ক নিৰ্বাচিত কৰি মহিলাৰ মাজত শিখ শিক্ষা প্ৰচাৰ কৰা বুলি কোৱা হৈছে । এই প্ৰচেষ্টাসমূহে ঘৰৰ বাহিৰৰ শিখ প্ৰতিষ্ঠান আৰু আচাৰ-ব্যৱহাৰত নাৰীক অন্তৰ্ভুক্ত কৰাৰ ইচ্ছা প্ৰদৰ্শন কৰিছিল । শিখ মহিলাসকলেও মণ্ডলীৰ পূজা আৰু লাংগাৰ প্ৰস্তুত কৰাত অংশগ্ৰহণ কৰিছিল আৰু কিছুমানে গীতৰ অৱদান আগবঢ়াইছিল । সৰ্বোপৰি গুৰুসকলে (সকলো পুৰুষে) অহৰহ উল্লেখ কৰিছিল যে সংগত আৰু ঈশ্বৰৰ আগত নাৰীৰ সমান মৰ্যাদা আছে । উদাহৰণস্বৰূপে, গুৰু নানক কৰতাৰপুৰক এনে এটা সম্প্ৰদায় হিচাপে প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল য'ত 'ভক্ত মহিলাৰ লগতে পুৰুষেও' সেৱা আৰু ভক্তিৰ দ্বাৰা আধ্যাত্মিক স্বাধীনতা লাভ কৰিব পাৰে ।

গুৰু অমৰ দাসে মাঞ্জি আৰু পিৰি প্ৰচাৰ আসন প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ সময়ত কেইবা গৰাকী মহিলা মিছনেৰীয়ে আন মহিলাক শিখ ধৰ্মৰ বিষয়ে শিকাইছিল । গুৰু অংগদে স্থাপন কৰা আৰু পিছলৈ প্ৰতিষ্ঠানিকৰণ কৰা লাংগাৰ (সম্প্ৰদায়ৰ পাকঘৰ)ত জাতি বা লিংগভিত্তিক ৰন্ধন স্তৰ নিষিদ্ধ কৰা হৈছিল যদিও কোনো নাৰী গুৰুৱে কেতিয়াও পন্থৰ নেতৃত্ব দিয়া নাছিল, তথাপিও মাতা খিভি (গুৰু অংগদৰ পত্নী)ৰ দৰে মহিলাই লাংগাৰ চোৱাচিতা কৰিছিল আৰু বিবি ভানি (গুৰু অমৰ দাসৰ কন্যা গুৰু অৰ্জনৰ মাতৃ) নিজৰ ভক্তি আৰু সেৱাৰ বাবে বিখ্যাত আছিল । সামগ্ৰিকভাৱে মহিলাসকলে আৰম্ভণিৰে পৰাই সেৱা (নিস্বাৰ্থ সেৱা) আৰু সংগ (পূজা)ত ভাগ লৈছিল, যিয়ে সমতাবাদী নীতি-নিয়মক প্ৰতিফলিত কৰিছিল ।

গুৰু গোবিন্দ সিঙে ১৬৯৯ চনত খালছা প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল, শিখসকলৰ মাজত নতুন ৰীতি-নীতি আৰু পৰিচয়ৰ প্ৰৱৰ্তন কৰিছিল। গুৰুত্বপূৰ্ণ কথাটো হ'ল ১৬৯৯ চনৰ বৈশাখীত গোবিন্দ সিঙে পাঁচজন শিষ্য (পাঞ্জ পিয়াৰে, 'প্ৰিয় পাঁচজন') প্ৰচাৰ কৰিছিল, যাৰ প্ৰত্যেকেই সিং উপাধি (সিংহ') আৰু এখন পবিত্ৰ তৰোৱাল লাভ কৰিছিল । একে সময়তে গোবিন্দ সিঙে সকলো শিখ পুৰুষক সিং নাম লক্সবলৈ আৰু সকলো শিখ মহিলাক কৌৰ ('ৰাজকুমাৰী') নাম ল'বলৈ নিৰ্দেশ দিছিল, যাৰ ফলস্বৰূপে জাতিগত উপাধি বিলুপ্ত হৈছিল আৰু নাৰীক ৰাজকীয় পদবীলৈ উন্নীত কৰা হৈছিল । নীতিগতভাৱে ইয়াৰ দ্বাৰা লিংগ নিৰপেক্ষ পৰিচয় প্ৰতিষ্ঠা কৰা হৈছিল । কিন্তু পাঞ্জ পিয়াৰে ৰীতি-নীতিৰ অৰ্থ আছিল যে খালছাত মানুহক প্ৰৱেশ কৰাৰ আচাৰ-ব্যৱহাৰৰ কাৰ্য্যালয় কাৰ্য্যকৰীভাৱে পুৰুষৰ মাজতে সীমাবদ্ধ আছিল , ড'ৰিছ আৰ জেকবছে আঙুলিয়াই দিয়াৰ দৰে, কাৰণ পাঞ্জ পিয়াৰে অমৃত অনুষ্ঠানত কাৰ্য্যনিৰ্বাহ কৰিব লাগিব, ১৬৯৯ চনৰ সৰ্বপুৰুষৰ ৰচনাই 'শিখ আচাৰ-ব্যৱহাৰৰ জীৱনত মহিলাসকলক উল্লেখযোগ্যভাৱে অৰিহণা যোগোৱাত নিষেধাজ্ঞা আৰোপ কৰিছিল'।

● গুৰু গোবিন্দ সিঙে পুৰুষৰ বাবে সিং আৰু মহিলাৰ বাবে কৌৰ উপাধি ব্যৱহাৰ কৰি পিতৃবংশীয় জাতি নিয়মক প্রত্যাহ্বান জনায় । মহিলাসকলে তেওঁলোকৰ পূর্বপুৰুষৰ বংশৰ পদবীসমূহ বাতিল কৰিছিল আৰু তেওঁলোকক 'ৰাজকুমাৰী' বুলি কোৱা হৈছিল, যাৰ ফলত তেওঁলোকক পুৰুষৰ 'সিংহ'ৰ সৈতে সমান তাত্ত্বিক স্তৰত ৰখা হৈছিল। অৱশেষত লিংগ সমতা ঘোষণা কৰাটো ইচ্ছাকৃতভাৱে জাতি বিৰোধী আৰু পিতৃতন্ত্র বিৰোধী ব্যৱস্থা হিচাপে দেখা যায় ।

● শিখ পৰম্পৰা অনুসৰি পাঞ্জ পিয়াৰে নামেৰে জনাজাত প্রথম পাঁচজন বাপ্তিস্ম লোৱা পুৰুষেহে আনক দীক্ষা দিব পাৰে । এই প্রতিষ্ঠানিক বর্জনৰ বাবেই পুৰুষ শিখসকলে পৰম্পৰাগতভাৱে অমৃত (খালছা দীক্ষা) অনুষ্ঠান অনুষ্ঠিত কৰি আহিছে, আনহাতে মহিলাসকলে আনক অমৃত প্রদান কৰিব পৰা নাই । (উল্লেখযোগ্যভাৱে আধুনিক ৩ এইচঅ' পশ্চিম শিখ সংগঠনসমূহে এই নিয়ম শিথিল কৰি ভাৰতৰ বাহিৰত মহিলাসকলক পিয়াৰ কৰাৰ অনুমতি দিছে, কিন্তু মূলসুঁতিৰ পন্থ শাসনে এতিয়াও কেৱল পুৰুষৰ নিয়মটো বজাই ৰাখিছে) ।

● অন্যান্য খালছা চিহ্ন : সকলো বাপ্তিস্ম লোৱা শিখ পুৰুষে ৫ টা কাকাৰ (পাগুৰিকে ধৰি) পিন্ধিব লাগিব, আনহাতে মহিলাসকলে তেনে কৰিবলৈ বাধ্য নহয়। কার্যক্ষেত্রত ইয়াৰ ফলত শিখৰ আনুষ্ঠানিক শক্তি আৰু পুৰুষৰ সাজ-পোছাকৰ মাজত দৃশ্যগত সংযোগৰ সৃষ্টি হৈছে। (সমসাময়িক কিছুমান কণ্ঠৰ মতে নাৰীক পাগুৰি পিন্ধিবলৈ আৰু কহুৱাৰ কঢ়িয়াই নিবলৈ অনুমতি বা উৎসাহিত কৰা উচিত, কিন্তু প্রথাই ঐতিহাসিকভাৱে এইবোৰ পুৰুষৰ বাবে সংৰক্ষিত কৰি ৰাখিছে)।

● আচাৰ-ব্যৱহাৰ : দীক্ষা, বিবাহ আৰু মৃত্যুনীতিগতভাৱে শিখ ধর্মীয় অনুষ্ঠানসমূহ উভয় লিংগৰ বাবে মুকলি, যিয়ে ধর্মৰ প্রতিষ্ঠাপক সমতাবাদক প্রতিফলিত কৰে। কার্যক্ষেত্রত পৰম্পৰা আৰু স্থানীয় ৰীতি-নীতিৰ বাবে নাৰীৰ অংশগ্রহণ সঘনাই সীমিত হৈ আহিছে । পুৰুষ বা মহিলা যিকোনো বিশ্বাসীয়ে অমৃত গ্রহণ কৰি অমৃতধাৰী শিখ হ'ব পাৰে । মহিলাসকলে বহুদিনৰ পৰাই অমৃত গ্রহণ কৰি আহিছে । বিবাহত গুৰু আনন্দ কাৰাজে ১৬৩৯ খ্রীষ্টাব্দ, গুৰু অমৰ দাসে আনুষ্ঠানিকভাৱে প্রণয়ন কৰা দৰা-কইনাক যৌথভাৱে গুৰু গ্রন্থ চাহাবৰ প্রদক্ষিণ কৰিব লাগে। এই আচাৰ-অনুষ্ঠানত সমতাক গুৰুত্ব দিয়া হয়, চাৰিটা লাভান পদত প্রতিটো যোৰৰ প্রশংসা কৰা হয় আৰু আধ্যাত্মিক সংযোগৰ কথা কোৱা হয় । ভাৰতত আনন্দ কাৰাজৰ আইনী স্বীকৃতিয়ে (১৯৬৯) বিবাহৰ এই আদর্শক পবিত্র, সমতাবাদী চুক্তি হিচাপে সংহিতাকৰণ কৰিছিল । (গুৰু অমৰ দাসে পূর্বে সতী আৰু বাল্যবিবাহ নিষিদ্ধ কৰিছিল আৰু তেওঁ বিধৱা পুনৰ বিবাহক সন্মানজনক বুলি সংকেত দি যুৱতী বিধৱা ভাই মাটি দাসৰ বিবাহক গুৰুত্বপূর্ণ কৰি তুলিছিল।)

● অমৃত দীক্ষা : ১৬৯৯ চনত গুৰু গোবিন্দ সিঙে প্রতিষ্ঠা কৰা এই বাপ্তিস্মৰ অনুষ্ঠানত পাঁচজন শিখ লোকে দুধাৰি তৰোৱালেৰে মিঠা পানী চাবুকেৰে কোবাই প্রার্থনা আবৃত্তি কৰিব লাগে । বর্তমান যিকোনো লিংগৰ যিকোনো বাপ্তিস্ম লোৱা শিখে অমৃত ল'ব পাৰে; মহিলাসকলে দশক দশক ধৰি পুৰুষৰ সৈতে অমৃত অনুষ্ঠানত অংশগ্রহণ কৰি আহিছে। তথাপিও গতানুগতিক শিখ সংহিতাত পাঞ্জ পিয়াৰে অনুষ্ঠানটো পৰিচালনা কৰিব লাগিব আৰু পৰম্পৰাবাদীসকলে এই পাঁচজন পুৰুষ বুলি জোৰ দিয়ে ।

● বিবাহ (আনন্দ কাৰাজ) : হিন্দু ৰীতি-নীতিৰ ঠাইত গুৰু অমৰ দাসে প্রৱর্তন কৰা আনন্দ কাৰাজে পাৰস্পৰিক ভক্তিৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে । গুৰু গ্রন্থ চাহিবত চাৰিবাৰ ঘূৰি ফুৰে, প্রেম আৰু ঈশ্বৰৰ সান্নিধ্যৰ আমন্ত্রণ কৰা পদৰে । দৰা-কইনা দুয়োজনে শাস্ত্রৰ আগত প্রতিজ্ঞা কৰে, যিয়ে আধ্যাত্মিক সমতাৰ প্রতীক । শিখ ধর্মই

যৌতুক স্পষ্টভাৱে নিষিদ্ধ কৰিছে আৰু বলপূর্বকভাৱে ধর্মীয়ভাৱে আন্তঃধর্মীয় বিবাহ নিষিদ্ধ কৰিছে, বিবাহক সমান অংশীদাৰিত্ব হিচাপে আলোকপাত কৰিছে । পণ্ডিতসকলে লক্ষ্য কৰিছে যে শিখ সমতাবাদী আদর্শ বিবাহত "দুটা শৰীৰত এটা পোহৰ"ৰ মিত্রতা হিচাপে মূর্ত হৈ থাকে ।

● মৃত্যু ৰীতি : শিখৰ অন্তষ্টিক্রিয়াত শ্মশান আৰু গীত আবৃত্তি (কীর্ত্তন সোহিলা, অর্দাস) কৰা হয় । পুৰুষ-মহিলা উভয়েই মণ্ডলীত বহি শাস্ত্র পাঠ কৰিব পাৰে আৰু মৃতকৰ স্মৃতিত দান-বৰঙণি (দস্বান্ধ) দিব পাৰে । কিন্তু কার্যক্ষেত্রত পাঞ্জাবী সাংস্কৃতিক নীতি-নিয়মসমূহে প্রায়ে মহিলাসকলক শ্মশানৰ পৰা বাধা দিয়ে , বহু বয়সস্থ শিখ মহিলাই প্রকৃত শ্মশান অনুষ্ঠানত উপস্থিত নাথাকে, বিনয় পালন কৰে। তথাপিও মহিলাসকলে সাধাৰণতে আনুষংগিক সেৱাত অংশগ্রহণ কৰে: মৃতকৰ বাবে গুৰু গ্রন্থ চাহিব (আখণ্ড পাঠ) পঢ়াৰ ব্যৱস্থা কৰা বা স্মৃতিচাৰণ সমাৱেশৰ নেতৃত্ব দিয়াব। আদর্শ হ'ল অন্তম সংস্কাৰ সকলো শিখৰ বাবে এটা সম্প্রদায়ৰ বিষয় আৰু শিখ সংহিতাত মৃত্যুৰ আচাৰ-অনুষ্ঠানত কোনো স্পষ্ট লিংগ পার্থক্য নাই।

তাত্ত্বিক সমতা থকাৰ পাছতো শিখ ধর্মৰ আচাৰ-ব্যৱহাৰৰ নেতৃত্বৰ ভূমিকা বহুলাংশে পুৰুষৰ হৈ আহিছে। আটাইতকৈ দৃশ্যমান উদাহৰণ হ'ল পাঞ্জ পিয়াৰে (আৰু, সম্প্রসাৰণৰ দ্বাৰা, সকলো খালছা মন্ত্রী), যিয়ে অমৃতৰ দৰে অনুষ্ঠান কৰে আৰু ধর্মীয় শোভাযাত্রাৰ নেতৃত্ব দিয়ে। ১৬৯৯ চনৰ পৰা পাঞ্জ পিয়াৰে সদায় পুৰুষ, মহিলাক সাধাৰণতে পিয়াৰে হিচাপে কাম কৰাত নিষেধাজ্ঞা আৰোপ কৰা হয়। জেকবছে আঙুলিয়াই দিয়াৰ দৰে ইয়াৰ ফলত মহিলাসকলক ফলপ্রসূভাৱে কেন্দ্রবিন্দুৰ পৰা বাধা দিয়া হৈছে, শিখ ৰীতি-নীতি-ভাৰতীয় পৰম্পৰাত কোনো মহিলাই কেতিয়াও অমৃত অনুষ্ঠানৰ নেতৃত্ব দিয়া নাই। একেদৰে গুৰুদ্বাৰত গুৰু গ্রন্থ চাহিবৰ ওপৰত পুৰুষৰ নিয়ন্ত্রণ নিয়ন্ত্রিত হৈ আছে: গ্রন্থী শাস্ত্র পাঠক (পুৰোহিত-লিখক) আৰু ৰাগী (গীত গায়ক) প্রধানকৈ পুৰুষ। ইজ্জাত (সন্মান) আৰু শৰাম (লাজ, বিনয়)ৰ সামাজিক প্রত্যাশাইও মহিলাৰ আচাৰ-অনুষ্ঠানৰ প্রৱেশক গঢ় দিয়ে। পাঞ্জাবী সমাজত এগৰাকী নাৰীৰ কার্য্যসমূহ পাৰিবাৰিক সন্মানৰ সৈতে অবিচ্ছেদ্যভাৱে জড়িত , মহিলাসকলে বিনয়ী আচৰণ কৰিব লাগে আৰু ৰাজহুৱা দাবী এৰাই চলিব লাগে যাতে ইজ্জাতক প্রশ্ন উত্থাপন নহয়। এই সাংস্কৃতিক নীতিয়ে শিখ প্রথাকো প্রভাৱিত কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, শিখ মহিলাই বিনয়ৰ কাৰণে ৰাজহুৱা স্থানত কীর্ত্তন গোৱা বা শাস্ত্র নপঢ়াটো বাছি ল'ব পাৰে, পৰম্পৰাগতভাৱে তেওঁ সেই কর্তব্যত পুৰুষৰ ওচৰত স্থগিত ৰাখিছিল । মহিলাসকলে ব্যক্তিগতভাৱে শিখ শাস্ত্র পূজা আৰু অধ্যয়ন কৰে, কিন্তু পুৰুষৰ বাবে সাম্প্রদায়িক স্থান (যেনে প্রার্থনা হলৰ সন্মুখ) সঘনাই অনানুষ্ঠানিকভাৱে নির্ধাৰণ কৰা হয়। মন্তব্যকাৰীসকলৰ মতে শিখ পৰিয়ালত ইজ্জাতৰ ধাৰণাটোৱে নাৰীৰ যৌনতা আৰু সামাজিক আচৰণ পৰিচালনা কৰাত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। শিখ ধর্মই মহিলাসকলক ৰাজহুৱা ধর্মীয় কাম-কাজত অংশগ্রহণ কৰিবলৈ অনুমতি দিলেও বহু পৰিয়ালে সন্মান ৰক্ষাৰ বাবে বাধা আৰোপ কৰেব। ফলত মহিলাসকলে সঘনাই কাষৰ পৰা বা পিছফালৰ পৰা গুৰদ্বাৰা সমাৱেশত যোগদান কৰে আৰু তেওঁলোকে শোভাযাত্রা বা অর্দা আবৃত্তিৰ দৰে অনুষ্ঠানত প্রকাশ্যভাৱে অংশগ্রহণ কৰাটো এৰাই চলিব পাৰে ।

এই সাংস্কৃতিক মূল্যবোধসমূহে মহিলাৰ ধর্মীয় সংস্থাটোৰ ওপৰত ব্রেক হিচাপে কাম কৰে, আনকি যেতিয়া শিখ ধর্মই নিজেই এনে কোনো দাবী নকৰে। আজি কেইবাগৰাকীও পাঞ্জাবী শিখ মহিলাই স্বীকাৰ কৰে যে শাস্ত্র নহয় সংস্কৃতিয়েই তেওঁলোকৰ আচাৰ-অনুষ্ঠানৰ জড়িততাক প্রায়ে সীমিত কৰে ।

শিখ ধর্মৰ মৌলিক ধর্মতত্ত্বই পুৰুষ আৰু মহিলাক সমান মর্যাদা প্রদান কৰে আৰু সকলো ৰীতি-নীতিৰ

সুবিধা প্রদান কৰে । কিন্তু ভাৰতৰ শিখ ইতিহাসৰ বেছিভাগ সময়ৰ বাবে সামাজিক আৰু প্রতিষ্ঠানিক পদ্ধতিয়ে নাৰীৰ ভূমিকা সীমিত কৰি ৰাখিছে , কেৱল পুৰুষেহে পাঞ্জ পিয়াৰে আৰু গ্রন্থী হিচাপে কাম কৰিছে আৰু ইজ্জাৰ সাংস্কৃতিক মানদণ্ডই নাৰীক ব্যক্তিগত ভক্তিত আবদ্ধ কৰি ৰাখিছে। সমসাময়িক শিখ মহিলা পণ্ডিত আৰু কর্মীসকলে এই উত্তৰাধিকাৰসমূহৰ ওপৰত বিতর্ক কৰি দাবী কৰিছে যে গুৰুসকলৰ আদর্শ জাতিহীন, লিংগ-সম পন্থৰ বাবে মহিলাসকলে সকলো ৰাজহুৱা অনুষ্ঠানত অংশগ্রহণ কৰিব লাগিব । গুৰু নানকৰ বার্তা অনুসৰণ কৰিবলৈ হ'লে নাৰীৰ বিৰুদ্ধে বৈষম্যৰ অন্ত পৰিব লাগে, এজন আধুনিক নেতাৰ মতে শিখ ধর্মৰ সমতাবাদী নীতি আৰু পাঞ্জাবী পিতৃতান্ত্রিক ৰীতি-নীতিৰ মাজৰ সংঘাতে শিখ আনুষ্ঠানিক জীৱনত নাৰীৰ পৰিৱর্তিত মর্যাদাক প্রভাৱিত কৰি আহিছে।

৭.৫ খ্রীষ্টান ধর্মত আচাৰ-ব্যৱহাৰ পৰম্পৰা :

ভাৰতত খ্রীষ্টান ধর্মৰ শিপা প্রাচীন। কিংবদন্তি অনুসৰি (আৰু তৃতীয় শতিকাৰ থমাছৰ কার্য্য) এপষ্টল থমাছে থলুৱা লোকসকলক সুসমাচাৰ প্রচাৰ কৰিবলৈ ভাৰতত উপস্থিত হৈছিল । পৰম্পৰা অনুসৰি এপষ্টল থমাছে ভাৰতৰ মালাবাৰ (কেৰালা) উপকূলত গীর্জা স্থাপন কৰিছিল, যাৰ ফলত (থমাছ খ্রীষ্টান) (চিৰক্স-মালাবাৰ) সম্প্রদায়ৰ সৃষ্টি হৈছিল । বছৰ বছৰ ধৰি এই গীর্জাসমূহে নিজাকৈ লিটার্জিকেল প্রথা আৰু ঘৰুৱা ধর্মপৰায়ণতা প্রতিষ্ঠা কৰিছিল ।প্রাথমিক খ্রীষ্টান সম্প্রদায়ৰ মহিলাসকলে দৈনিক প্রার্থনাত অংশগ্রহণ কৰিছিল, গীর্জাৰ বাসগৃহৰ যত্ন লৈছিল আৰু পৰিয়ালৰ ভোজৰ দিনৰ আচাৰ - অনুষ্ঠান পালন কৰিছিল যদিও নির্দিষ্ট ৰেকর্ড সীমিত ,হিন্দু সামাজিক আর্হিৰ ভিতৰতো তেওঁলোকে খ্রীষ্টান প্রথা বজাই ৰাখিছিল , উদাহৰণস্বৰূপে, চেণ্ট থমাছ খ্রীষ্টান পৰিয়ালৰ মহিলাসকলে পৰম্পৰাগতভাৱে স্থানীয় সাজ-পোছাক পিন্ধিছিল, আতিথ্যৰ নীতি-নিয়ম অনুসৰণ কৰিছিল আৰু খ্রীষ্টান আৰু ভাৰতীয় দিশৰ সংমিশ্রণ ঘটোৱা ঘৰুৱা মন্দিৰসমূহ ৰক্ষণাবেক্ষণ কৰিছিল । আদিম ছিৰিয়ান খ্রীষ্টান মহিলাসকলে ব্যক্তিগতভাৱে ঘৰত আৰু সম্প্রদায়ত নিজৰ বিশ্বাস পালন কৰিছিল, যিয়ে চেণ্ট থমাছৰ ভক্তি আৰু প্রার্থনা ৰক্ষা কৰাৰ লগতে বৃহত্তৰ পিতৃতান্ত্রিক সংস্কৃতিক প্রতিফলিত কৰিছিল ।

কেৰালাৰ খ্রীষ্টান সম্প্রদায়সমূহে ষোড়শ শতিকালৈকে এই পৰম্পৰা ৰক্ষা কৰিছিল । পর্তুগীজসকলৰ প্ররেশে (১৪৯৮ চনৰ পৰা) কেথলিক আধিপত্য প্রতিষ্ঠা কৰে । ১৫৯৯ চনত উদয়ৰম্পেৰুৰ (ডায়েম্পাৰ)ৰ চিন'ডে মালাবাৰ খ্রীষ্টানসকলক ৰোমৰ সৈতে বলপূর্বকভাৱে একত্রিত কৰে । আর্চবিশ্বপ মেনেজেছে ছিৰিয়াৰ লিটার্জিকেল গ্রন্থ জ্বলোৱাকে ধৰি কেইবাটাও থলুৱা অনুষ্ঠান নিষিদ্ধ কৰিছিল আৰু লেটিন নীতি-নিয়ম বলবৎ কৰিছিল। বিশেষকৈ চিনক্সডে বহুবিবাহ আৰু (পৌত্তলিকস্ক আচাৰ-ব্যৱহাৰ নিষিদ্ধ কৰিছিল, একপত্নী আৰু খ্রীষ্টান বিবাহৰ পবিত্রতাক গুৰুত্ব দি নাৰীৰ আইনী মর্যাদা পুনৰুদ্ধাৰ কৰিছিল ।

এটা অধ্যয়ন অনুসৰি ডায়েম্পাৰৰ আগতে কেৰালাৰ কিছুমান খ্রীষ্টান পুৰুষে পত্নী বা উপপত্নীক ধৰি ৰাখিছিল আৰু জাতিগত বাধা মানি চলিছিল যদিও ১৫৯৯ চনৰ অধ্যাদেশত বহুবিবাহ আৰু অস্পৃশ্যতা নিষিদ্ধ কৰি 'নাৰীৰ মর্যাদা ঘূৰাই আনিবলৈ' চেষ্টা কৰা হৈছিল ।এইদৰে আৰম্ভণিৰ ঔপনিৱেশিক কেথলিক সংস্কাৰ মহিলাৰ পাৰিবাৰিক অৱস্থান (এটা বশৱর্তী কাঠামোৰ ভিতৰত) উন্নত কৰাৰ লগতে অসংখ্য থলুৱা পৰম্পৰাক দমন কৰিছিল (ৰবি ২০২৫)। ব্রিটিছ প্রটেষ্টেণ্ট আৰু কেথলিক মিছনেৰীসকলে ঊনবিংশ শতিকাৰ পৰা আৰম্ভ কৰি নাৰীৰ ধর্মীয় দায়িত্বৰ বিৱর্তন ক্ষিপ্রতাৰে কৰিছিল ।

১৯ শতিকাৰ পৰাই ব্রিটিছ প্রটেষ্টেণ্ট আৰু কেথলিক মিছনেৰীসকলে মহিলাৰ ধর্মীয় ভূমিকাত পৰিৱর্তন

ত্বৰান্বিত কৰিছিল। মিছনৰ নেতৃত্বত বিদ্যালয় আৰু কনভেণ্টৰ উত্থান ঘটিল। কেথলিক অৰ্ডাৰসমূহে (যেনে বংগত আইৰিছ লৰেটো চিষ্টাৰছ, ১৮৭০ চনত গোৱাত প্রতিষ্ঠা হোৱা এপষ্টোলিক কার্মেলে) ছোৱালীৰ বিদ্যালয় আৰু অনাথ আশ্রম স্থাপন কৰিছিল। প্রটেষ্টেণ্ট ধর্মগোষ্ঠীসমূহেও ভাৰতীয় মহিলাসকলৰ ওচৰলৈ যাবলৈ মহিলা মিছনেৰী (সততে অবিবাহিত বা বিধৱা) পঠিয়াইছিল। উত্তৰ ভাৰতত "জেননা" মিছনে (মহিলা ভ্রমণকাৰী প্রচাৰক) ঘৰত নির্জন মহিলাসকলক সেৱা আগবঢ়াইছিল (জেননা)। ১৮০০ চনৰ মাজভাগলৈকে মিছনে নিজৰ সম্প্রদায়ৰ মাজত শিকোৱা আৰু সুসমাচাৰ প্রচাৰ কৰিবলৈ প্রশিক্ষণপ্রাপ্ত বাইবেল মহিলা ভাৰতীয় খ্রীষ্টান মহিলাসকলৰ সুবিধা প্রদান কৰিছিল। গোটেই ঊনবিংশ শতিকাৰ শেষৰ ফালে মিছনসমূহে ছোৱালীৰ বাবে বিদ্যালয় আৰু অনাথ আশ্রম স্থাপন কৰিছিল য'ত বৃহৎ সংখ্যক মহিলা ছাত্রীক নামভর্তি কৰা হৈছিল। উৰিষ্যাত বেপ্টিষ্ট মিছনেৰী মেৰী গুইগনার্ড আৰু এগনেছ পেকাৰে ছোৱালীৰ বিদ্যালয় প্রতিষ্ঠা কৰিছিল য'ত অনাথ শিশুক শাস্ত্র, পৰিষ্কাৰ-পৰিচ্ছন্নতা আৰু মৌলিক শিক্ষাৰ শিক্ষা দিয়া হৈছিল। ১৮৬৩ চনৰ এটা বাপ্তিস্মৰ অধিবেশনত গুইগনার্ডৰ স্কুলৰ ছয়গৰাকী কিশোৰে গীর্জাত যোগদান কৰিছিল, যিয়ে খ্রীষ্টান আচাৰ-অনুষ্ঠানত মহিলাৰ ক্রমান্বয়ে দৃশ্যমানতা প্রদর্শন কৰিছিল (ৰেণ্ডেল ২০২৪)।

কেইবাগৰাকীও ভাৰতীয় মহিলাই খ্রীষ্টান ধর্ম আৰু সামাজিক কার্য্যকলাপৰ সংযোগস্থল প্রদর্শন কৰে। পণ্ডিত ৰামাবাই সৰস্বতী (১৮৫৮—১৯২২) আছিল এগৰাকী ব্রাহ্মণ যিয়ে এজন প্রখ্যাত সংস্কৃত পণ্ডিতৰ জন্ম দিছিল। ব্যক্তিগত দুখৰ পিছত তেওঁ খ্রীষ্টান ধর্মৰ প্রতি আকর্ষিত হৈ পুনেৰ সমীপৰ কেডগাঁৱত মুক্তি মিছন প্রতিষ্ঠা কৰে। আনকি তেওঁৰ দাতব্য সংস্থাৰ শ্লোগান মুক্তি (সংস্কৃতত 'স্বাধীনতা') ত লিখা আছে , আনকি ই শিশু বিধৱা আৰু অনাথ শিশুসকলক আশ্রম আৰু শিক্ষা প্রদান কৰে । ফ্রাইকেনবার্গৰ মতে, ধর্মান্তৰিত হোৱাৰ পিছত ৰামাবাইয়ে 'উচ্চ সমাজৰ প্রতি পিঠি দিছিল' আৰু নিজকে 'অসহায় শিশু বিধৱা আৰু দুর্ভিক্ষত আক্রান্ত অনাথ'ৰ প্রতি উৎসর্গা কৰিছিল। তেওঁৰ ৰচনা যেনে 'দ্য হাই-কাষ্ট হিন্দু উইমেন' আৰু বক্তৃতাই দমনমূলক নীতি-নিয়মৰ বিৰোধিতা কৰিছিল আৰু মহিলাৰ শিক্ষাৰ প্রসাৰ ঘটাইছিল।

কেৰালাৰ ভাৰতীয় কেথলিক নন ইমাকুলেট কনচেপচনৰ (১৯১০-১৯৪৬) ভগ্নী আলফন্সাক ২০০৮ চনত সাধু হিচাপে কেনন কৰা প্রথমগৰাকী ভাৰতীয় বংশৰ মহিলা হিচাপে স্মৰণ কৰা হয় । প্রেমেৰে আন্নাকুট্টী নামেৰে পৰিচিত তেওঁ কনভেণ্টত নিষ্ঠা আৰু দুখ-কষ্ট (চিকলিনেছ)ৰ জীৱন যাপন কৰিছিল, অনবৰতে আনৰ বাবে প্রার্থনা কৰিছিল। তেওঁৰ ধর্মপৰায়ণতা আৰু মমতাৰ আদর্শই কেৰেলাৰ খ্রীষ্টান মহিলাসকলৰ প্রজন্মক প্রভাৱিত কৰিছে। আন উল্লেখযোগ্য ধর্মান্তৰিত লোকসকলৰ ভিতৰত চেণ্ট জোচেফৰ চিকিৎসক মাদাৰ মেৰী আৰু পণ্ডিত ৰামাবাই আৰু মিচেছ ত্রিয়ম্বুম্বী নিকাম্বে (১৮৮৯ চনৰ কংগ্রেছৰ এগৰাকী খ্রীষ্টান নেত্রী) আদি প্রাথমিক মহিলা কংগ্রেছৰ প্রতিনিধিসকলো আছে ।

আধুনিক যুগত খ্রীষ্টান মহিলা ধর্মতত্ত্ববিদ আৰু অৰুণা জ্ঞানদাসন, লক্ষ্মী মাধৱনৰ দৰে কর্মীসকলে এগৰাকী ভাৰতীয় নাৰীৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা খ্রীষ্টান শাস্ত্র পঢ়ি নাৰীবাদী ধর্মতত্ত্বত অৰিহণা যোগাইছে । সাংস্কৃতিকভাৱে বিখ্যাত খ্রীষ্টান মহিলাসকলে (যেনে, ৰাজনীতিব মানিয়াম্মা নাইৰ আৰু শিক্ষাবিদ কর্নেলিয়া ছ'ৰাবজী) সঘনাই নিজৰ বিশ্বাসৰ বিষয়ে কয়, মহিলাৰ শিক্ষা আৰু অধিকাৰৰ উন্নতিৰ বিষয়ে কয়। ভাৰতীয় খ্রীষ্টান মহিলাসকল সন্তৰ পৰা বুদ্ধিজীৱীলৈকে বিভিন্ন ধৰণৰ, আধ্যাত্মিক সাক্ষী, সমাজ সংস্কাৰ, বৌদ্ধিক নেতৃত্বকে ধৰি ধর্মীয় অৱদান আগবঢ়াইছে । দুটা সহস্রাব্দৰ ভিতৰত ভাৰতীয় খ্রীষ্টান মহিলাসকলে একক উপাসকৰ পৰা আচাৰ-অনুষ্ঠানত সক্রিয় অংশগ্রহণকাৰী, শিক্ষাবিদ, ৰোগ নিৰাময়কাৰী আৰু সম্প্রদায়ৰ নেতালৈ আগবাঢ়িছে । ভাৰতৰ

ধর্মীয় পৰিৱেশৰ দ্বাৰা গঢ় লৈ উঠিছে আৰু গঢ় লৈ উঠিছে ভাৰতীয় সংস্কৃতিত খ্ৰীষ্টান প্ৰথাক সন্নিৱিষ্ট কৰি আৰু সামাজিক নীতি-নিয়মক প্ৰত্যাহ্বান জনাবলৈ খ্ৰীষ্টান বিশ্বাস ব্যৱহাৰ কৰি । ভাৰতীয় ইতিহাসত ধর্ম, সংস্কৃতি, লিংগৰ ভূমিকা বুজিবলৈ তেওঁলোকৰ কাহিনী অতি গুৰুত্বপূর্ণ ।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১. মহিলাসকলক প্ৰৱেশাধিকাৰ প্রদানত চুফী তীর্থস্থাপনৰ ভূমিকা উল্লেখ কৰক।

প্রশ্ন ২. ইছলাম ধর্মত মহিলাসকলৰ ধার্মিক কর্তব্যসমূহ কি?

প্রশ্ন ৩. শিখ ধর্মত কৰতাৰনূৰৰ গুৰুত্ব উল্লেখ কৰা।

৭. ৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- মধ্যযুগীয় যুগৰ পৰাই ভাৰতৰ মুছলমান মহিলাসকলে ঘৰুৱা ৰীতি-নীতি যেনে নামাজ, ৰোজা, মন্দিৰলৈ যোৱা আদি পালন কৰি ধর্মীয় জীৱনত অংশগ্রহণ কৰিছিল। চুফী পৰম্পৰাই নাৰীক গভীৰভাৱে জড়িত কৰাৰ অনুমতি দিছিল, কিছুমান মহিলা সাধু বা দৰগাহৰ পৃষ্ঠপোষক হৈ পৰিছিল ।
- শিখ শাস্ত্রই লিংগ সমতাক প্রসাৰিত কৰে, আৰম্ভণিৰ শিখ মহিলাসকলে সংগ, লাংগাৰ আৰু মিছনেৰী কামত অংশগ্রহণ কৰে । সমতাবাদী আদর্শ থকাৰ পিছতো ঐতিহাসিক আৰু সাংস্কৃতিক প্রথাৰ বাবে পাঞ্জ পিয়াৰে আৰু গ্রন্থিৰ দৰে ভূমিকা প্রধানকৈ পুৰুষ হৈয়েই আছে ।
- ভাৰতত খ্ৰীষ্টান ধর্মৰ আগমনৰ লগে লগে মহিলাসকলে পিতৃতান্ত্রিক কাঠামোৰ ভিতৰত আচাৰ-অনুষ্ঠানক খাপ খুৱাই লয় । পণ্ডিতা ৰামাবাইৰ দৰে মিছনেৰী আৰু খিলঞ্জীয়া নেতাই নাৰী শিক্ষাৰ সম্প্রসাৰণ আৰু ধর্মীয় আৰু সমাজ সংস্কাৰত অংশগ্রহণ কৰে ।
- তিনিওটা ধর্মতে পিতৃতান্ত্রিক সমাজৰ নীতি-নিয়মসমূহে-যেনে ইছলামত পূর্দাহ বা শিখ ধর্মত ইজ্জাত-শাস্ত্রীয় সমতাৰ সত্ত্বেও মহিলাসকলৰ আচাৰ-অনুষ্ঠানত অংশগ্রহণক প্রায়ে বাধা দিছিল ।
- ৰাজিয়া চুলতান, জাহানাৰা বেগম, বিবি কমাল শ্চইছলামগ্নজ্ব মাতা খিভি, বিবি ভানি শ্চশিখ ধর্মগ্নজ্ব আৰু পণ্ডিতা ৰামাবাই, ভগ্নী আলফনছা (খ্ৰীষ্টান ধর্ম)ৰ উদাহৰণে দাঙি ধৰিছে যে কেনেকৈ মহিলাসকলে নেতৃত্ব, সেৱা আৰু সংস্কাৰৰ জৰিয়তে ধর্মীয় জীৱন গঢ় দিছিল ।

৭.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

উত্তৰ ১. ধর্মস্থানত মহিলাসকলক যাবলৈ, আশিৰ্বাদ ল'বলৈ আৰু প্রতিজ্ঞা ল'বলৈ অনুমতি প্রদান কৰা হৈছিল।

উত্তৰ ২. ইছলাম ধর্মত মহিলাসকলে ধর্মস্থানৰ অনুষ্ঠানত অংশগ্রহণ কৰিছিল আৰু ভক্তিমূলক নৃত্য প্রদর্শন কৰিছিল।

উত্তৰ ৩. ই এটা সমাজ য'ত পুৰুষ আৰু মহিলা একত্র হয় আৰু ভক্তি আৰু সেৱাৰ আধ্যাত্মিক মুক্তি প্রাপ্তিৰ চেষ্টা কৰে।

৭.৮ অধিক জানিবলৈ

1 . Minault, Gail. (2005). *Women, Legal Reform and Muslim Identity in South Asia* . Jura Gentium

2 . Pemberton, Kelly. (2010). *Women Mystics and Sufi Shrines in India* Univ. of South

Carolina Press, Columbia

3 . Bains, Satwinder, K. (2020). *Interrogating Gender in Sikh Tradition and Practice* Religions 11: 34.

4 . Bertolani, Barbara. (2020). *Women and Sikhism in Theory and Practice:* Normative Discourses, Seva Performances, and Agency in The Case Study of Some Young Sikh Women in Northern Italy. *Religions* 11: 135. https ://doi.org/10.3390/rel11030135.

5 . Mooney, Nicola. (2020). "*In Our Whole Society, There Is No Equality*':. Sikh Householding and the Intersection of Gender and Caste. *Religions* 11(2):. 95. https:.// doi.org/10.3390/rel11020095.

6 . Kaur, H. (2024). We Are Conscious of Caste, but Do We Live Our Lives through It? A Case Study of Gendered Caste Marginality. *Religions* 15:. 972. https:.//doi.org/10.3390/ rel15080972.

7 . Frykenberg, R.E. (2008). *Christianity in India :. From Beginnings to the Present*. Oxford Univ. Press, London .

8 . Visvanathan, Susan. (1993). *The Christians of Kerala :. History, Belief and Ritual among the Yakoba*. Oxford University Press, New Delhi .

9 . Herbermann, Charles, (Ed.). *Catholic Encyclopedia*. New York : . Robert Appleton, 1907–1912 (s.v. "St. Thomas Christians")

10 . Jones, Justin. (2021). 'Acting upon our Religion'Ê. Muslim women's movements and the remodeling of Islamic practice in India. *Modern Asian Studies.* 55(1), 40–74

৭.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১. খিলঞ্জীয়া ভাৰতীয় মহিলাৰ ওপৰত ঔপনিৱেশিক খ্ৰীষ্টান মিছনেৰী আন্দোলনৰ প্ৰভাৱৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক ।

২. ভাৰতৰ মুছলমান মহিলাসকলে মধ্যযুগীয় কালত কেনেকৈ আচাৰ - ব্যৱহাৰত লিপ্ত হৈছিল সেই বিষয়ে আলোচনা কৰক ।

৩. শিখ নাৰীৰ আচাৰ - ব্যৱহাৰৰ পৰিচয়ৰ ওপৰত খালছা পৰম্পৰাৰ প্ৰভাৱ আৰু ইয়াৰ সীমাবদ্ধতাসমূহ ব্যাখ্যা কৰক ।

৪. ঔপনিৱেশিক মিছনেৰী পদক্ষেপে খ্ৰীষ্টান মহিলাৰ ভূমিকাত কঢ়িয়াই অনা পৰিৱৰ্তনৰ বৰ্ণনা কৰক ।

৫. শিখ মহিলাসকলে আচাৰ - ব্যৱহাৰৰ জীৱনত সন্মুখীন হোৱা শাস্ত্ৰীয় লিংগ সমতা আৰু ব্যৱহাৰিক সীমাবদ্ধতাৰ মাজত বৈপৰীত্য বিশ্লেষণ কৰক ।

৬. ভাৰতীয় ইতিহাসত ধৰ্মীয় অংশগ্ৰহণ আৰু সংস্কাৰ গঢ় দিয়াত সমগ্ৰ ইছলাম , শিখ ধৰ্ম আৰু খ্ৰীষ্টান ধৰ্মৰ উল্লেখযোগ্য মহিলাসকলৰ অৱদানৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক ।

গোট ৮ : ভাৰতীয় মহিলাৰ মুক্তি

গোটৰ গাঁথনি :

৮.১ উদ্দেশ্য

৮.২ পৰিচয়

৮.৩ ঔপনিৱেশিক ৰাষ্ট্ৰ আৰু মহিলা মুক্তি

৮.৪ সমাজ সংস্কাৰ আন্দোলন

৮.৫ মহিলা শিক্ষা (পণ্ডিত ৰামাবাই, মহাৰাণী মাতাজী তপস্বিনী)

৮.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৮.৭ অগ্রগতি খতিয়ান

৮.৮ অধিক জানিবলৈ

৮.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৮.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি ঃ

- ঔপনিৱেশিক ৰাষ্ট্ৰ আৰু নাৰী মুক্তিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব ।
- ব্ৰিটিছ শাসনৰ সময়ত সমাজ সংস্কাৰ আন্দোলনৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব ।
- ভাৰতত মহিলা শিক্ষাৰ উত্থানত পণ্ডিত ৰামাবাই আৰু মহাৰাণী মাতাজী তপস্বিনীৰ ভূমিকা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিব পাৰিব ।

৮.২ পৰিচয়

'এটা সভ্যতাৰ আত্মাক বুজিবলৈ ইয়াৰ শক্তি বা উৎকৃষ্টতাৰ শলাগ লোৱা আৰু ইয়াৰ সীমাবদ্ধতা উপলব্ধি কৰাৰ এটা উত্তম উপায় হ'ল ইয়াত মহিলাৰ অৱস্থান আৰু মর্যাদাৰ ইতিহাস অধ্যয়ন কৰা' - ড° এ.এছ. আলটেকাৰ।

ভাৰতত নাৰীৰ ভূমিকা সময়ৰ লগে লগে সলনি হৈছে , তেওঁলোকৰ সামাজিক শ্ৰেণী, ধর্ম, জনগোষ্ঠীয় পটভূমিৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি । ঊনবিংশ শতিকালৈকে সতী, বাল্যবিবাহ, বিধৱা পুনৰ বিবাহ নিষেধাজ্ঞা, বহুবিবাহ আদি কেইবাটাও ক্ষতিকাৰক সামাজিক প্ৰথা প্ৰচলিত হৈ যথেষ্ট বিতর্ক আৰু সংস্কাৰ আন্দোলনৰ সূচনা কৰিছিল।

৮.৩ ঔপনিৱেশিক ৰাষ্ট্ৰ আৰু মহিলাৰ মুক্তি

'মুক্তি' - ই সাধাৰণতে বিভিন্ন ধৰণৰ সমাজৰ বাধাৰ পৰা মুক্তি বা মুক্তিক বুজায়। বিশেষকৈ নাৰী মুক্তিয়ে পুৰুষ প্ৰধান সমাজে জাপি দিয়া সামাজিক, ৰাজনৈতিক, আইনী, অর্থনৈতিক আৰু অন্যান্য বাধাৰ পৰা মুক্তিৰ সংগ্ৰামক মূর্ত কৰি তুলিছে। এই নিষেধাজ্ঞাসমূহে প্ৰায়ে নাৰীক সমাজ আৰু পৰিয়াল উভয়ৰে ভিতৰতে নিম্ন পদবীলৈ নমাই আনে, যাৰ ফলত যথেষ্ট দুখ-কষ্ট আৰু শোষণৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয়। নাৰীৰ মুক্তিৰ লক্ষ্য হৈছে এই অযুক্তিকৰ সীমাবদ্ধতাসমূহ দূৰ কৰা, যাৰ ফলত সমাজৰ সকলো দিশতে পুৰুষৰ সৈতে সমতাৰ বাবে চেষ্টা কৰা।

প্ৰায় দুটা শতিকা ধৰি ভাৰত ব্ৰিটিছৰ নিয়ন্ত্ৰণত আছিল। ১৭৫৭ চনৰ পৰা ১৮৫৬ চনলৈকে ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানীয়ে শাসন কৰিছিল, আৰু তাৰ পিছত ১৯৪৭ চনত ভাৰতে স্বাধীনতা লাভ নকৰালৈকে ব্ৰিটিছ মুকুটে

ক্ষমতা দখল কৰিছিল। ঔপনিৱেশিক শক্তিসমূহে ভাৰতীয় সমাজখনক প্ৰায়ে নিজৰ শক্তিশালী, পুৰুষসুলভ প্ৰতিচ্ছবিৰ তুলনাত দুৰ্বল আৰু নাৰীসুলভ বুলি চিত্ৰিত কৰিছিল । ভাৰতীয় নাৰীৰ প্ৰতি থকা দুৰ্বল ব্যৱহাৰক তেওঁলোকে ভাৰতীয় সমাজখন যে নীচ আৰু নিয়ন্ত্ৰণৰ প্ৰয়োজন সেই কথাৰ প্ৰমাণ হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিছিল। ইয়াৰ প্ৰতিক্ৰিয়া স্বৰূপে ১৯ শতিকাৰ ভাৰতীয় সংস্কাৰকসকলে ক্ষতিকাৰক বুলি ভবা প্ৰথাক সম্বোধন কৰি নাৰীৰ মৰ্যাদা উন্নত কৰাৰ লক্ষ্য লৈছিল । তেওঁলোকে নাৰী শিশুহত্যা নিষিদ্ধ কৰিছিল, সতী শ্চবিধৱাক আত্মহত্যা কৰিবলৈ বাধ্য কৰা প্ৰথাগ্ন বিলুপ্ত কৰিছিল আৰু বিধৱাৰ পুনৰ বিবাহক বৈধতা প্ৰদান কৰিছিল । পৰম্পৰাগত গ্ৰন্থ (শাস্ত্ৰ)ৰ উল্লেখ কৰি এই পৰিৱৰ্তনসমূহৰ ন্যায্যতা প্ৰদান কৰা হৈছিল । কিন্তু এই সংস্কাৰ প্ৰচেষ্টাত মহিলাসকল নিজেই সক্ৰিয়ভাৱে জড়িত নাছিল ।

ঔপনিৱেশিক কালত নাৰীৰ বিষয়বোৰ জটিল আছিল । মহিলাসকলক পৰম্পৰাগত ভূমিকাসমূহৰ দ্বাৰা বাধাগ্ৰস্ত কৰা হৈছিল যিয়ে তেওঁলোকৰ সামাজিক আৰু ৰাজহুৱা স্থান সীমিত কৰি ৰাখিছিল । ১৯ শতিকাত সমাজ সংস্কাৰকসকলে এই বিষয়সমূহ চৰ্চালৈ আনিছিল । তেওঁলোকে পশ্চিমীয়া ধাৰণা আৰু আইনক প্ৰভাৱিত কৰিছিল, যাৰ লক্ষ্য আছিল নাৰীৰ মৰ্যাদা উন্নত কৰা ।

পশ্চিমীয়া বিশ্বত মহিলাৰ বাবে মূল বিষয়সমূহৰ ভিতৰত আছিল ভোটাধিকাৰ আৰু সমতা। ভাৰততো দেশখন ঔপনিৱেশিক সমাজৰ লগত অধিক সংযুক্ত হৈ পৰাৰ লগে লগে একেধৰণৰ প্ৰশ্নৰ উত্থান ঘটিছিল । কিন্তু এই বিষয়বোৰ প্ৰায়ে ঔপনিৱেশিকতাবাদ আৰু সাংস্কৃতিক বিতৰ্কৰ সৈতে জটিল হৈ পৰিছিল। কিছুমান ভাৰতীয় মহিলা এই আলোচনাত জড়িত হৈ থকাৰ সময়তে তেওঁলোকৰ অৱদান কেতিয়াবা বহল জাতীয় আৰু ৰাজনৈতিক চিন্তাৰ ছাঁত পৰিছিল ।

৮.৪ সমাজ সংস্কাৰ আন্দোলন

ভাৰতত সময়ৰ লগে লগে আৰু বিভিন্ন সামাজিক, ধৰ্মীয়, জনগোষ্ঠীৰ মাজত নাৰীৰ অৱস্থান বহু পৰিমাণে ভিন্ন হৈছিল । ১৯ শতিকাৰ ভিতৰত কেইবাটাও ক্ষতিকাৰক প্ৰথা যেনে সতী (য'ত এগৰাকী বিধৱাই স্বামীৰ অন্ত্যেষ্টিক্ৰিয়াৰ জুইকুৰাত আত্মজ্বলন কৰিবলৈ বাধ্য হৈছিল), বাল্যবিবাহ, বিধৱাৰ পুনৰ বিবাহ নিষেধাজ্ঞা আদিৰ ওপৰত তীব্ৰ বিতৰ্ক হৈছিল । ব্ৰিটিছ শাসনৰ সময়ত ইংৰাজী শিক্ষা, পশ্চিমীয়া ধাৰণা আৰু খ্ৰীষ্টান ধৰ্মৰ বিস্তাৰৰ ফলত মহিলাৰ মৰ্যাদা উন্নত কৰা আৰু আওপুৰণি প্ৰথাক প্ৰত্যাহ্বান জনোৱাৰ লক্ষ্যৰে সমাজ সংস্কাৰ আন্দোলনৰ সূচনা হয়। এই আন্দোলনসমূহে জাতি ব্যৱস্থাৰ সংস্কাৰ, নাৰীৰ অধিকাৰৰ উন্নতি, তেওঁলোকৰ শিক্ষাৰ প্ৰসাৰ, সামাজিক আৰু আইনী বৈষম্য দূৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল ।

১৯ শতিকাৰ আৰম্ভণিতে ভাৰতৰ সমাজ সংস্কাৰ আন্দোলনত প্ৰধানকৈ ৰাজা ৰাম মোহন ৰায়ৰ দৰে সংস্কাৰকে নেতৃত্ব দিছিল। তেওঁলোকে সতী, বিধৱাৰ প্ৰতি হোৱা দুৰঞ্জব্যৱহাৰ, বিধৱাৰ পুনৰ বিবাহ নিষেধাজ্ঞা, বহুবিবাহ, বাল্যবিবাহ, মহিলাৰ সম্পত্তিৰ অধিকাৰৰ অভাৱৰ লগতে মহিলাৰ শিক্ষাৰ বাবে ঠেলি দিয়া আদি বিষয়সমূহৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিছিল। এই সংস্কাৰকসকলে বিশ্বাস কৰিছিল যে নাৰীক শিক্ষিত কৰিলে পাৰিবাৰিক গতিশীলতা শক্তিশালী হ'ব, যিটো শিক্ষিত পুৰুষ আৰু তেওঁলোকৰ অশিক্ষিত পত্নীৰ মাজত থকা ব্যৱধানৰ বাবে টান হৈ পৰিছিল। ইয়াৰ উপৰিও সংস্কাৰ আন্দোলনৰ নেতাসকলে বুজি পাইছিল যে ধৰ্মীয় পৰিৱৰ্তন তেওঁলোকৰ লক্ষ্যৰ বাবে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। বিভিন্ন ধৰ্মীয় সম্প্ৰদায়ক পৃথক কৰি ৰখাৰ ব্ৰিটিছৰ নীতিৰ অৰ্থ আছিল যে প্ৰতিটো সম্প্ৰদায়ৰ

পৰিয়াল আইন, যিবোৰ নিজৰ ধর্মীয় আৰু প্রথাগত প্রথাৰ সৈতে গভীৰভাৱে জড়িত আছিল, সেইবোৰ সুকীয়া হৈয়েই থাকিল । ফলস্বৰূপে সমাজ সংস্কাৰ আন্দোলন এক ঐক্যবদ্ধ প্রচেষ্টা হিচাপে বিকশিত হোৱা নাছিল বৰঞ্চ প্রতিটো সম্প্রদায়ৰ ভিতৰতে বিকশিত হৈছিল । এই সময়ছোৱাত সমাজত নাৰীৰ মর্যাদাক নেতিবাচকভাৱে প্রভাৱিত কৰা বিষয়সমূহৰ সমাধানৰ বাবে বিভিন্ন সংগঠনৰ উত্থান ঘটিছিল । ইয়াৰ ভিতৰত উল্লেখযোগ্য আছিল ব্রহ্ম সমাজ, প্রার্থনা সমাজ, আর্য সমাজ, যিয়ে নাৰীৰ অধিকাৰ আৰু সমাজ সংস্কাৰৰ পোষকতাত উল্লেখযোগ্য ভূমিকা পালন কৰিছিল ।

- **ব্রহ্ম সমাজ :**

ব্রহ্ম সমাজ ১৮২৫ চনত ৰাজা ৰাম মোহন ৰায়ে প্রতিষ্ঠা কৰিছিল আৰু নাৰীৰ ওপৰত থকা বাধা আৰু পক্ষপাতিত্ব আঁতৰোৱাৰ চেষ্টা কৰিছিল, যিবোৰৰ শিপা ধর্মত আছিল। ইয়াৰ ভিতৰত আছিল বাল্যবিবাহ, বহুপত্নী, সম্পত্তিৰ উত্তৰাধিকাৰীত্বৰ সীমিত অধিকাৰ আৰু মহিলাৰ একাকীত্ব। মহিলাৰ শিক্ষাক মহিলাৰ অৱস্থান উন্নত কৰাৰ প্রধান আহিলা হিচাপে দেখা গৈছিল । কেশব চদ্র সেনে ঘৰতে মহিলাসকলক শিক্ষা দিয়াৰ প্রয়োজনীয়তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে আৰু ইয়াৰ বাবে চৰকাৰী সমর্থন বিচৰা হয়। বামাবোধিনী পত্রিকা নামৰ মহিলা আলোচনী এখন আৰম্ভ কৰা হ'ল। ব্রহ্ম সমাজৰ তত্ত্বাৱধানত এখন আন্তঃজাতীয় বিবাহো গম্ভীৰ ৰূপত ধাৰণ কৰা হৈছিল। হিন্দু গতানুগতিকতাৰ পৰা এনে পদক্ষেপৰ বিৰোধিতাৰ ফলত ১৮৭২ চনৰ নাগৰিক বিবাহ আইন গৃহীত হয়। আন্তঃজাতি বিবাহ আৰু বিবাহ বিচ্ছেদৰ অনুমতি দিয়া এই আইনখনে ছোৱালী আৰু ল'ৰাৰ বাবে ক্রমে ১৪ আৰু ১৮ বছৰ বিবাহৰ পঁন্যতম বয়স হিচাপে নির্ধাৰণ কৰেব। ব্রহ্ম সমাজৰ প্রভাৱ বংগ আৰু উত্তৰ ভাৰতত সীমাবদ্ধ আছিল ।

- **প্রার্থনা সমাজ :**

১৮৭৬ চনত ড° আত্মা ৰাম পাণ্ডুৰাঙে বম্বেত প্রতিষ্ঠা কৰা প্রার্থনা সমাজৰ লক্ষ্য আছিল যুক্তিবাদী পূজা আৰু সমাজ সংস্কাৰ। মূল সদস্যসকলৰ ভিতৰত আছিল আৰ.চি. ভাণ্ডাৰকাৰ আৰু ন্যায়াধীশ মহাদেৱ গোবিন্দ ৰানাডে। তেওঁলোকৰ মূল সংস্কাৰসমূহে জাতি ব্যৱস্থাৰ বিৰোধিতা, মহিলাৰ শিক্ষাৰ প্রসাৰ, বিধৱা পুনৰ বিবাহক সমর্থন, দুয়োটা লিংগৰ বাবে বিবাহ বয়স বৃদ্ধি আদিৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল।

- **আর্য সমাজ :**

১৮৭৫ চনত স্বামী দয়ানন্দ সৰস্বতীয়ে আর্য সমাজ প্রতিষ্ঠা কৰিছিল । তেওঁৰ মতে বেদত আধুনিক বিজ্ঞানকে ধৰি সকলো অত্যাৱশ্যকীয় জ্ঞান আছে। তেওঁ মূর্তিপূজা, আচাৰ-অনুষ্ঠান আৰু জাতিগত প্রথাৰ বিৰোধিতা কৰিছিল, পশ্চিমীয়া বিজ্ঞানক প্রসাৰিত কৰিছিল আৰু বিধৱাৰ পুনৰ বিবাহ আৰু শিক্ষাৰ দৰে সমাজ সংস্কাৰৰ সমর্থন কৰিছিল । আর্য সমাজে নিজৰ ধাৰণা প্রচাৰৰ বাবে হিন্দী আৰু ইংৰাজী ব্যৱহাৰ কৰিছিল, আত্মসন্মান আৰু জাতীয়তাবাদক উৎসাহিত কৰিছিল আৰু 'সুদ্ধি' নামৰ শুদ্ধিকৰণ অনুষ্ঠান আগবঢ়াই হিন্দু ধর্মান্তৰকৰণ ৰোধ কৰাৰ লক্ষ্য লৈছিল ।

- **সত্যশোধক সমাজ :**

জ্যোতিবা ফুলে ১৮৭৩ চনত সত্যশোধক সমাজ (Truth Seekers Society) প্রতিষ্ঠা কৰে। তেওঁৰ আন্দোলনে গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছি সমাজ সেৱা আৰু মহিলা আৰু নিম্নবর্ণৰ মাজত শিক্ষাৰ প্রসাৰৰ ওপৰত ।

ফুলেৰ সৰ্বজনিক সত্যধৰ্মা আৰু গুলামগিৰি গ্ৰনঞ্জহই বহুতকে অনুপ্ৰাণিত কৰিছিল। ব্ৰাহ্মণসকলৰ ৰামৰ প্ৰতীক বিৰোধিতা কৰিবলৈ তেওঁ ৰজা বালিক প্ৰতীক হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিছিল। ফুলে জাতি ব্যৱস্থা বিলুপ্ত কৰি আৰ্থ-সামাজিক বৈষম্য হ্ৰাস কৰাৰ চেষ্টা কৰিছিল, যাৰ ফলত হতাশগ্ৰস্ত সম্প্ৰদায়ক পৰিচয়বোধ আৰু ব্ৰাহ্মণ শোষণৰ বিৰুদ্ধে প্ৰতিৰোধৰ সৃষ্টি কৰিছিল।

৮.৫ মহিলা শিক্ষা (পণ্ডিতা ৰামাবাই, মহাৰাণী মাতাজী তপস্বিনী)

প্ৰাথমিক বৈদিক যুগত নাৰীয়ে সমাজত এক সন্মানীয় স্থান দখল কৰিছিল আৰু নাৰীৰ শিক্ষাৰ মূল্য আৰু সমৰ্থন আছিল। কিন্তু সময়ৰ লগে লগে 'পুৰদাহ' (পৰ্দা পিন্ধা), 'সতী' (বিধৱা আত্মদহন), বলপূৰ্বক বিধৱা, বাল্যবিবাহ আদি প্ৰথা আৰম্ভ হ'ল, যাৰ ফলত তেওঁলোকৰ মৰ্যাদা নিম্নগামী হ'ল ।প্ৰাৰম্ভিক সময়ছোৱাত কোম্পানী চৰকাৰে স্থানীয় ৰীতি-নীতি বিচলিত কৰাৰ ভয়ত ছোৱালীৰ শিক্ষাৰ প্ৰসাৰত দ্বিধাবোধ কৰিছিল । ১৯ শতিকাৰ শেষৰ ফালে ভাৰতীয় আৰু ইংৰাজ উভয় ব্যক্তিৰ কিছুমান প্ৰগতিশীল ব্যক্তি ; যেনে ৰাজা ৰাম মোহন ৰায় , ইশ্বৰ চন্দ্ৰ বিদ্যাসাগৰ, ডেভিদ হৰে আৰু এনি বেছান্ত আদিয়ে নাৰী শিক্ষাৰ প্ৰসাৰ আৰু ইয়াৰ গুৰুত্বৰ প্ৰতি সজাগতা বৃদ্ধিৰ বাবে কাম আৰম্ভ কৰে । ভাৰতত মহিলা শিক্ষাৰ প্ৰসাৰৰ বাবে খ্ৰীষ্টান মিছনেৰীসকলেও গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল ।

১৮৩৬ চনত খ্ৰীষ্টান মিছনেৰীসকলে প্ৰথম ছোৱালী বিদ্যালয় স্থাপন কৰে। ব্ৰিটিছ চৰকাৰেও ছোৱালীৰ শিক্ষাৰ গুৰুত্ব স্বীকাৰ কৰি ১৮৫৪ চনৰ পৰা আৰম্ভ কৰি ইয়াৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। ইংৰাজী সমাজ সংস্কাৰক মেৰী কাৰ্পেণ্টাৰে মহিলা শিক্ষয়িত্ৰীক প্ৰশিক্ষণ দিয়াৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। ১৮৮২ চনৰ ভাৰতীয় শিক্ষা আয়োগেও ছোৱালীৰ শিক্ষাৰ প্ৰসাৰৰ বাবে কাম কৰিছিল আৰু ল'ৰাৰ তুলনাত তেওঁলোকৰ বাবে সহজ পাঠ্যক্ৰমৰ পৰামৰ্শ দিছিল ।

১৯০৪ চনত কাৰ্জনৰ শিক্ষা নীতিত শিক্ষক প্ৰশিক্ষণত বিনিয়োগ কৰি ছোৱালীৰ শিক্ষাৰ উন্নতিৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হৈছিল । ২০ শতিকাৰ আৰম্ভণিতে মহাত্মা গান্ধীৰ শিক্ষাই নাৰীক অনুপ্ৰাণিত কৰিছিল আৰু ভাৰতে স্বাধীনতা লাভ কৰাৰ পিছত নাৰী শিক্ষাৰ গুৰুত্বৰ ওপৰত আৰোপ কৰিছিল ।

১৯৪৯ চনৰ ভাৰতীয় শিক্ষা আয়োগ, ১৯৫৩ চনৰ মাধ্যমিক শিক্ষা আয়োগ আৰু কোথাৰী আয়োগ (১৯৬৪-৬৬) আটাইকেইখনেই ছোৱালীক শিক্ষা দিয়াৰ গুৰুত্বৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল । তেওঁলোকে উল্লেখ কৰে যে ভাৰতীয় সমাজৰ বিকাশৰ বাবে ছোৱালীৰ শিক্ষাৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব দিয়া উচিত । পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাই মহিলাৰ সাক্ষৰতা বৃদ্ধি কৰাত সহায় কৰিছিল ।

- **পণ্ডিত ৰামাবাই :**

১৮৫৮ চনৰ ২৩ এপ্ৰিলত কৰ্ণাটকৰ গংগামুলত উচ্চবৰ্ণৰ হিন্দু ব্ৰাহ্মণ পৰিয়ালত জন্মগ্ৰহণ কৰিছিল পণ্ডিত ৰামাবায়ে । তেওঁৰ পৰিয়ালে ভাৰত ভ্ৰমণ কৰি গুৰুত্বপূৰ্ণ পবিত্ৰ স্থানসমূহ পৰিদৰ্শন কৰিছিল আৰু পৰম্পৰাগত পুৰণি সংস্কৃত গ্ৰন্থৰ কথক হিচাপে পৰিবেশন কৰিছিল । ১৮৭০ চনত পিতৃ, মাতৃ আৰু জ্যেষ্ঠ ভগ্নীৰ মৃত্যুৰ পিছত ৰামাবাই আৰু তেওঁৰ জ্যেষ্ঠ ভাতৃ শ্ৰীনিবাসে ১৮৭৮ চনত কলিকতা পোৱালৈকে তেওঁলোকৰ এই দৰিদ্ৰতা আৰু আচাৰ-ব্যৱহাৰৰ জীৱনটো অব্যাহত ৰাখিছিল ।

কলিকতাত ৰামাবাইয়ে সংস্কৃত আৰু হিন্দু গ্ৰন্থৰ জ্ঞানত আপ্লুত হোৱা কেশব চন্দ্ৰ সেন আৰু জে চি বসুৰ দৰে পণ্ডিত আৰু সংস্কাৰকক লগ পায় । 'পণ্ডিত' আৰু 'সৰস্বতী' অৰ্থাৎ 'জ্ঞানী ব্যক্তি' আৰু 'বিদ্যাৰ দেৱী'আদি

উপাধিৰে তেওঁক সন্মান জনোৱা হৈছিল । ৰামাবাইয়ে বেলেগ জাতিৰ বংগৰ অধিবক্তা বাবু বিপিন বিহাৰী দাস মেধৰীক বিয়া কৰায় যদিও ১৮৮২ চনৰ ফেব্রুৱাৰী মাহত কলেৰাত আক্রান্ত হৈ বিপিনৰ মৃত্যু হয় । স্বামীৰ মৃত্যুৰ পিছত ১৮৮২ চনৰ এপ্রিল মাহত ৰামাবাই পুনালৈ গুচি যায় । তাতেই তেওঁ সংস্কাৰৰ কাম আৰম্ভ কৰে আৰু মহিলাৰ অৱস্থা উন্নত কৰাত মনোনিৱেশ কৰে। ১৮৮২ চনৰ ১ জুনত ৰামবাইয়ে পুনাত আর্য মহিলা সমাজ (আর্য মহিলা সমাজ) প্রতিষ্ঠা কৰে । এই সংগঠনৰ লক্ষ্য আছিল নাৰীৰ মর্যাদা উন্নত কৰা আৰু বাল্যবিবাহ আৰু বিধৱাৰ লগত হোৱা দুব্যৱহাৰৰ দৰে ক্ষতিকাৰক ৰীতি-নীতিক প্রত্যাহ্বান জনোৱা। তেওঁৰ প্রথমখন গ্রন্থ 'স্ত্রী ধর্ম নিতি' (মহিলাৰ বাবে নৈতিকতা) ১৮৮২ চনৰ জুন মাহত প্রকাশ পাইছিল মাৰাঠী ভাষাত । ইংলেণ্ডত থকা সময়ছোৱাত ৰামাবাইয়ে চেলটেনহাম কলেজত অধ্যয়ন কৰিছিল, য'ত তেওঁ সংস্কৃত আৰু মাৰাঠীও অধ্যাপনা কৰিছিল । তেওঁ খ্রীষ্টান ধর্ম গ্রহণ কৰে, যাৰ ফলত ঘৰলৈ উভতি আহি তীব্র সমালোচনাৰ সৃষ্টি হয় যদিও জ্যোতিৰাও ফুলে তেওঁৰ সিদ্ধান্তক সমর্থন কৰে। ১৮৮৬ চনত ৰামাবাই আমেৰিকালৈ যাত্রা কৰে আৰু তাতেই মহিলাৰ বাবে পোৱা সুযোগ দেখি তেওঁ আপ্লুত হয়ব । ভাৰতীয় মহিলাৰ অৱস্থাৰ বিষয়ে বক্তৃতা প্রদান কৰি আমেৰিকানসকলৰ পৰা সমর্থন লাভ কৰাৰ ফলত ৰামাবাই এছ'চিয়েচন প্রতিষ্ঠা হয় । এই সংস্থাই ভাৰতত তেওঁৰ কামৰ পুঁজিৰ সহায় কৰিছিল , বিধৱা আৰু অবিবাহিত ছোৱালীৰ বাবে এখন বিদ্যালয় স্থাপন কৰাৰ বাবেও ।

১৮৮৯ চনত ৰামাবায়ে মুম্বাইত শাৰদা সদন প্রতিষ্ঠা কৰে। এই বিদ্যালয়খনে মহিলাসকলক শিক্ষা আৰু বৃত্তিমূলক প্রশিক্ষণ প্রদান কৰিছিল, যাৰ ফলত তেওঁলোকক অর্থনৈতিক স্বাধীনতা লাভ কৰাত সহায় কৰিছিল। ১৯০০ চনলৈকে শাৰদা সদনে আশীগৰাকী মহিলাক শিক্ষকতা আৰু নার্চিঙৰ প্রশিক্ষণ দিছিল । আনকি ৰক্ষণশীল প্রকাশনসমূহেও তেওঁৰ এই কামৰ প্রশংসা কৰিছিল। ১৯১৯ চনৰ ডিচেম্বৰ মাহত ব্রিটিছ চৰকাৰে তেওঁক সমাজ সংস্কাৰ আৰু শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত আগবঢ়োৱা অৱদানৰ বাবে 'কাইজাৰ-ই-হিন্দ'স্বর্ণ পদকেৰে সন্মানিত কৰে ।

● মহাৰাণী মাতাজী তপস্বিনী :

মাতাজী মহাৰাণী তাপস্বিনী, প্রথম নাম গংগাবাই, ১৮৩৫ চনত তামিলনাড়ুৰ ভেল্লোৰ জিলাত জন্মগ্রহণ কৰা এগৰাকী ব্রাহ্মণ মহিলা আছিল। সঁচাকৈয়ে তেওঁ ভাৰতৰ নাৰী শিক্ষাৰ আন্দোলনৰ উল্লেখযোগ্য ব্যক্তি আছিল। তেওঁৰ সংস্কৃত আৰু হিন্দু শাস্ত্রৰ অতি জ্ঞান আছিল। গংগাবাইৰ লক্ষ্য আছিল হিন্দু ধর্মীয় আৰু নৈতিক মূল্যবোধৰ লগত মিল থকা ধৰণে নাৰী শিক্ষাৰ প্রসাৰ। এই লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ তেওঁ কলিকতালৈ গুচি যায়। তেওঁৰ যুগৰ একাংশ সংস্কাৰকৰ বিপৰীতে গংগাবাইৰ বিশ্বাস আছিল যে হিন্দু সমাজখনে নিজৰ পৰম্পৰাৰ ভিতৰৰ পৰাই উন্নতি আৰু আধুনিকীকৰণ কৰিব পাৰে। ১৮৯০ চনত গংগাবাই নাৰী শিক্ষাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিবলৈ কলিকতালৈ গুচি যায় আৰু ১৮৯৩ চনত মহাকালি পাঠশালা (মহা মাতৃ কালি বিদ্যালয়) আৰম্ভ কৰে। এই বিদ্যালয়খন আৰু ইয়াৰ শাখাবোৰক নাৰী শিক্ষাৰ উন্নতিৰ বাবে প্রকৃত ভাৰতীয় প্রচেষ্টা হিচাপে দেখা গৈছিল। ইয়াত বিদেশী ধন বা শিক্ষক গ্রহণ কৰা নাছিল আৰু ইয়াত ল'ৰা-ছোৱালীৰ বাবে সহ-শিক্ষা বা একেটা পাঠ্যক্রম ব্যৱহাৰ কৰা হোৱা নাছিল । বৰঞ্চ হিন্দু সমাজৰ নবীকৰণত সহায় কৰিব বুলি আশা কৰি ছোৱালীক হিন্দু মূল্যবোধৰ লগত মিল থকা ধৰণে শিক্ষা দিয়াটোৱেই লক্ষ্য আছিল ।

ভাৰতীয় পৰম্পৰাক নাকচ নকৰাকৈ শিক্ষাৰ উন্নতি সাধন কৰিব বিচৰা জাতীয়তাবাদী পুনৰুজ্জীৱনবাদীসকলৰ লগত এই পন্থাৰ মিল আছিল। তেওঁলোকে নাৰী শিক্ষাক ভাৰতৰ ভৱিষ্যতৰ বাবে অতি গুৰুত্বপূর্ণ বুলি ভাবে। ১৮৯৭ চনত স্বামী বিবেকানন্দই বিদ্যালয়খন পৰিদর্শন কৰি গংগাবাইক নাৰী শিক্ষাৰ উন্নতিৰ বাবে কৰা কামৰ প্রশংসা কৰে ।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

১. নাৰীৰ মুক্তি বুলিলে কি বুজোৱা হয় ?
২. ঔপনিৱেশিক কালত বিলুপ্ত হোৱা এটা সামাজিক কুপ্রথাৰ নাম লিখা ।
৩. ব্রহ্ম সমাজ কোনে প্রতিষ্ঠা কৰিছিল ?
৪ . আর্য মহিলা সমাজ কোনে প্রতিষ্ঠা কৰিছিল ?
৫. মহাকালি পাঠশালাৰ উদ্দেশ্য কি আছিল ?

৮.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- সংস্কাৰক আৰু ঔপনিৱেশিক সমালোচনাই উজ্জ্বল কৰি তোলা সতী , বাল্য বিবাহ , শিক্ষা অস্বীকাৰ আদি নিপীড়নমূলক প্রথাৰ প্রতি সঁহাৰি জনাই ঔপনিৱেশিক ভাৰতত নাৰীৰ মুক্তিৰ উন্মেষ ঘটিছিল।
- ঔপনিৱেশিক ৰাষ্ট্রই আইনী সংস্কাৰ (সতী বিলুপ্ত, বিধৱাৰ পুনৰ বিবাহ বৈধকৰণ) প্রৱর্তন কৰিছিল যদিও প্রায়ে নাৰীৰ প্রত্যক্ষ অংশগ্রহণ নাছিল আৰু ই ঔপনিৱেশিক মতাদর্শৰ দ্বাৰা গঢ় লৈ উঠিছিল।
- ৰাজা ৰাম মোহন ৰায়, জ্যোতিবা ফুলে, ব্রহ্ম সমাজ, আর্য সমাজৰ দৰে সংগঠনৰ নেতৃত্বত সমাজ সংস্কাৰ আন্দোলনে মহিলাৰ অধিকাৰ আৰু শিক্ষাৰ পোষকতাত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল।
- মিছনেৰী প্রচেষ্টা, চৰকাৰী নীতি, সংস্কাৰকসকলৰ দ্বাৰা মহিলাৰ শিক্ষাৰ সম্প্রসাৰণ ঘটি ক্রমান্বয়ে মহিলাৰ সাক্ষৰতা আৰু সজাগতা বৃদ্ধি পাইছিল ।
- পণ্ডিত ৰামাবাই আৰু মহাৰাণী মাতাজী তপস্বিনীৰ দৰে সংস্কাৰকসকলে শিক্ষা , সমাজসেৱা , প্রতিষ্ঠানিক পদক্ষেপৰ জৰিয়তে মহিলাৰ উত্থানত যথেষ্ট অৰিহণা যোগাইছিল ।

৮.৭ অগ্রগতি খতিয়ান

১. মহিলাৰ মুক্তিৰ অর্থ হ'ল সামাজিক , অর্থনৈতিক আৰু আইনী বাধাৰ পৰা মুক্তি আৰু পুৰুষৰ সৈতে সমতা অর্জন কৰা।
২. সতীৰ বিলুপ্ত কৰা হ'ল।
৩. ৰাজা ৰাম মোহন ৰায় ।
৪. পণ্ডিত ৰামাবাই।
৫. হিন্দু মূল্যবোধ আৰু পৰম্পৰাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি ছোৱালীৰ শিক্ষাৰ প্রসাৰ ।

৮.৮ অধিক জানিবলৈ

1. Sangari, Kumkum and Vaid, Sudesh (eds.). (1990). *Recasting Women: Essays in Colonial History*. Rutgers
2 . Forbes, Geraldine. (1996). *Women in Colonial India . Essays on Politics, Medicine, and Historiography.* Cambridge University Press, Cambridge
3 . Sarkar, Sumit and Sarkar, Tanika. (2008). *Women and Social Reform in Modern India. A Reader.* Indiana University Press

4 . Charkavarti, Uma. (2014). *Rewriting History. The Life and Times of Pandita Ramabai,* Zubaan

৮.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১. ভাৰতত নাৰীৰ মুক্তি গঢ় দিয়াত ঔপনিৱেশিক ৰাষ্ট্ৰৰ ভূমিকা বিশ্লেষণ কৰক ।

২. নাৰীৰ অধিকাৰৰ সন্দৰ্ভত ঊনৈশ শতিকাৰ সমাজ সংস্কাৰ আন্দোলনৰ অৱদান আৰু সীমাৱদ্ধতাসমূহ সমালোচনাত্মকভাৱে পৰীক্ষা কৰক ।

৩. ভাৰতীয় সমাজৰ ওপৰত ঔপনিৱেশিক বক্তৃতাই মহিলাৰ সৈতে জঞ্জতি সংস্কাৰৰ পদক্ষেপক কেনেদৰে প্ৰভাৱিত কৰিছিল সেই বিষয়ে আলোচনা কৰক ।

৪. ঔপনিৱেশিক ভাৰতত লিংগ সম্পৰ্কৰ পৰিৱৰ্তনত নাৰী শিক্ষাৰ তাৎপৰ্যৰ মূল্যায়ন কৰক ।

৫. মহিলা শিক্ষাৰ প্ৰতি পণ্ডিত ৰামাবাই আৰু মহাৰাণী মাতাজী তপস্বিনীৰ দৃষ্টিভংগীৰ তুলনা কৰক ।

৬. ঔপনিৱেশিক যুগত জাতীয়তাবাদ , সমাজ সংস্কাৰ , নাৰীৰ মুক্তিৰ মাজৰ সম্পৰ্ক পৰীক্ষা কৰক ।

৭. মহিলাসকল নিষ্ক্ৰিয় হিতাধিকাৰীতকৈ সংস্কাৰ আন্দোলনত কিমানখিনি সক্ৰিয় অংশগ্ৰহণকাৰী আছিল তাৰ মূল্যায়ন কৰক ।

গোট ৯ : লিংগ পৰিচয়

গোট গাঁথনি :

৯.১ উদ্দেশ্য

৯.২ পৰিচয়

৯.৩ জাতীয়তাবাদ (স্বাধীনতা আন্দোলন)

৯.৪ সাম্প্রদায়িকতা (বিভাজন আৰু হিন্দু অধিকাৰ)

৯.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৯.৬ অগ্রগতি খতিয়ান

৯.৭ অধিক জানিবলৈ

৯.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

৯.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি ঃ

- ভাৰতীয় জাতীয়তাবাদী আন্দোলনৰ সময়ত লিংগ পৰিচয় কেনেদৰে নির্মিত, সংগঠিত আৰু ৰূপান্তৰিত হৈছিল সেই বিষয়ে সম্যকজ্ঞান লাভ কৰিব ।
- বিভিন্ন ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক প্রেক্ষাপটত মহিলাৰ ভূমিকা, প্রতিনিধিত্ব আৰু অৱদানৰ বিষয়ে ধাৰণা লাভ কৰিব ।
- সাম্প্রদায়িকতা আৰু লিংগ বিভাজনৰ দিশবোৰ বিশ্লেষণ কিৰব পাৰিব , বিশেষকৈ কেনেদৰে হিংসা, স্থানচ্যুতি, স্মৃতি আৰু মানসিক আঘাতে নাৰীৰ জীৱনক গঢ় দিছিল আৰু সামাজিক, পাৰিবাৰিক আৰু সামূহিক সীমা পুনৰ সংজ্ঞায়িত কৰিছিল সেই সম্পর্কে ধাৰণা লাভ কৰিব ।

৯.২ পৰিচয় :

প্রিয় শিক্ষার্থীসকল,এই অধ্যায়ত আপুনি ভাৰতীয় জাতীয় আন্দোলন, যি মূলতঃ ঔপনিবেশিক শাসনৰ বিৰুদ্ধে এখন ৰাজনৈতিক সংগ্রাম আছিল আৰু সেয়া কেৱল ৰাজনৈতিক দিশতে সীমাবদ্ধ নাথাকি কিদৰে লিংগ-পৰিচয় সম্পর্কীয় প্রশ্নসমূহেও গভীৰভাৱে প্রভাৱিত কৰিছিল সেই সম্পর্কে অৱগত হ'ব। পুৰুষত্ব, নাৰীসুলভতা আৰু যৌনতা সম্পর্কীয় ধাৰণাসমূহে জাতীয়তাবাদৰ অর্থ নির্ধাৰণত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল আৰু ইয়াৰে ফলত পুৰুষ আৰু নাৰী দুয়োৰে অংশগ্রহণৰ ধাৰণা প্রভাৱিত হৈছিল লগতে ৰাষ্ট্রৰ প্রতীকাত্মক উপস্থাপনো গঢ়ি উঠিছিল। ভাৰতত জাতীয়তাবাদ লিংগ-নিৰপেক্ষ নাছিল ; বৰঞ্চ, পুৰুষ আৰু নাৰীৰ বিষয়ে নির্দিষ্ট ধাৰণাবোৰ ব্যৱহাৰ কৰি মানুহক একত্রিত কৰা, সাংস্কৃতিক সীমা চিনাক্ত কৰা আৰু ৰাষ্ট্রৰ ধাৰণা প্রকাশ কৰা হৈছিল।

৯.৩ জাতীয়তাবাদ (স্বাধীনতা আন্দোলন) :

জাতীয়তাবাদত লিংগ অন্তর্নিহিত কৰাৰ আটাইতকৈ শক্তিশালী উপায়বোৰৰ ভিতৰত এটা আছিল ৰাষ্ট্রৰ নাৰীকৰণৰ জৰিয়তে। ভাৰত মাতাৰ (ভাৰত মাতা) চৰিত্রটো জাতীয়তাবাদী কল্পনাৰ এক কেন্দ্রীয় প্রতীক হৈ পৰিছিল। তেওঁক এগৰাকী বিশুদ্ধ, আত্ম-ত্যাগী মাতৃ হিচাপে চিত্রিত কৰা হৈছিল যাক ঔপনিৱেশিক শোষণৰ

পৰা সুৰক্ষাৰ প্ৰয়োজন আছিল। এই চিত্ৰকল্প আকস্মিক নাছিল — ই মানুহ আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ মাজত এক আৱেগিক বান্ধোন সৃষ্টি কৰিবলৈ মাতৃত্ব আৰু ভক্তিৰ পৰিচিত সাংস্কৃতিক ধাৰণাৰ ওপৰত আকৰ্ষিত হৈছিল। অৱশ্যে, নাৰীৰ এই প্ৰতীকী উন্নতিয়ে প্ৰকৃত ৰাজনৈতিক পৰিভাষাত তেওঁলোকৰ সবলীকৰণলৈ উন্নীত কৰা নাছিল। তাৰ পৰিৱৰ্তে, মহিলাসকলক প্ৰায়ে ৰাষ্ট্ৰৰ সন্মান আৰু নৈতিকতাৰ বাহক হিচাপে :ান কৰা হৈছিল, যি পবিত্ৰতা আৰু ত্যাগৰ পৰম্পৰাগত প্ৰত্যাশাক শক্তিশালী কৰিছিল।

ঔপনিৱেশিক নিৰ্মাণৰ পৰিচয়

একে সময়তে, ঔপনিৱেশিক শাসনে ভাৰতীয় সমাজক পিছপৰা আৰু অসভ্য হিচাপে চিত্ৰিত কৰি লিংগ পৰিচয় গঢ় দিয়াত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। ব্ৰিটিছ বিষয়া আৰু বুদ্ধিজীৱীসকলে সঘনাই ভাৰতীয় পুৰুষসকলক দুৰ্বল আৰু স্ব-শাসনৰ বাবে অক্ষম বুলি চিহ্নিত কৰিছিল।এই ঔপনিবেশিক ধাৰণাটোৱে ভাৰতীয় জাতীয়তাবাদীসকলৰ মাজত এটা শক্তিশালী প্ৰতিক্ৰিয়া জগাই তুলিছিল আৰু তেওঁলোকে পুৰুষত্বক অধিক দৃঢ়, আত্মবিশ্বাসী আৰু ইতিবাচক ৰূপত পুনৰ সং:য়িত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। স্বামী বিবেকানন্দৰ দৰে নেতাসকলে আদৰ্শ ভাৰতীয় পুৰুষৰ বাবে শাৰীৰিক শক্তি, শৃংখলা আৰু নৈতিক সাহসক অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ গুণ হিচাপে উল্লেখ কৰিছিল। পুৰুষত্বৰ এই পুনৰ প্ৰকাশ কেৱল সাংস্কৃতিক নহয়, ৰাজনৈতিক ক্ষেত্ৰতো আছিল, কিয়নো ইয়াৰ লক্ষ্য আছিল ঔপনিৱেশিক শ্ৰেষ্ঠত্বৰ দাবীক প্ৰতিৰোধ কৰা আৰু ভাৰতৰ স্বাধীনতাৰ বাবে প্ৰস্তুত হোৱা বুলি দৃঢ় কৰা। বিপ্লৱী গোটবোৰ, বিশেষকৈ বংগৰ দৰে অঞ্চলত, উগ্ৰবাদী পুৰুষত্বক প্ৰচাৰ কৰি, শাৰীৰিক প্ৰশিক্ষণক উৎসাহিত কৰি আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ বাবে ত্যাগক মহিমান্বিত কৰি ইয়াক আগুৱাই লৈ গৈছিল।পুৰুষত্বৰ এই গঠন নাৰী আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ সুৰক্ষাৰ সৈতে ওতঃপ্ৰোতভাৱে জড়িত আছিল। পুৰুষে দুয়োটাৰ অভিভাৱক হিচাপে কাম কৰিব বুলি আশা কৰা হৈছিল, এক পুৰুষতান্ত্ৰিক গাঁথনি শক্তিশালী কৰিছিল য'ত মহিলাসকলক নিৰ্ভৰশীল আৰু সুৰক্ষাৰ প্ৰয়োজন আছিল। এই ধাৰণাটো সাম্প্ৰদায়িক উত্তেজনাৰ প্ৰসংগত বিশেষভাৱে গুৰুত্বপূৰ্ণ আছিল, য'ত সম্প্ৰদায়ৰ সন্মান নাৰীৰ শাৰীৰিক সুৰক্ষাৰ সৈতে জড়িত আছিল। সেয়েহে, জাতীয়তাবাদী আলোচনাত পুৰুষত্ব কেৱল শক্তি আৰু সাহসৰ বাবেই নহয়, ই কৰ্তৃত্ব আৰু নিয়ন্ত্ৰণৰ বিষয়ো আছিল। জাতিয়তাবাদী আন্দোলনত যৌনতা লিংগৰ আন এক গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ আছিল।নাৰীৰ শৰীৰবোৰ ৰাজনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক নিয়ন্ত্ৰণৰ স্থান হৈ পৰিছিল, কিয়নো তেওঁলোকৰ আচৰণ সম্প্ৰদায় আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ সন্মানৰ সৈতে ওতঃপ্ৰোতভাৱে জড়িত আছিল। জাতীয়তাবাদীসকলে প্ৰায়ে নাৰীৰ সতীত্ব, বিনয়ী আৰু নৈতিক বিশুদ্ধতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল, তেওঁলোকক ভাৰতীয় পৰিচয়ৰ অত্যাৱশ্যকীয় গুণ হিচাপে উপস্থাপন কৰিছিল। এই গুৰুত্ব আংশিকভাৱে ভাৰতীয় সমাজৰ ঔপনিৱেশিক সমালোচনাৰ প্ৰতিক্ৰিয়া আছিল, বিশেষকৈ বাল্য বিবাহ আৰু মহিলাৰ স্থিতিৰ সন্দৰ্ভত। ট্ৰন্ধঙ্গ স্পন্দ্ৰ ট্ৰস্পন্দঙ্গন্দ্ধ ট্ৰন্তুব্ধৰ দৰে আইনৰ বিষয়ে হোৱা বিতৰ্কই ঔপনিৱেশিক হস্তক্ষেপ আৰু জাতীয়তাবাদী প্ৰতিৰোধৰ মাজৰ উত্তেজনা প্ৰকাশ কৰিছিল । যদিও কিছুমান ভাৰতীয় সংস্কাৰকে নাৰীৰ অৱস্থা উন্নত কৰাৰ বাবে এনে পদক্ষেপক সমৰ্থন কৰিছিল, আনসকলে ভাৰতীয় পৰম্পৰাত হস্তক্ষেপ বুলি বিৰোধিতা কৰিছিল। এনেদৰে, মহিলাৰ যৌনতা এক বিতৰ্কিত ভূখণ্ডত পৰিণত হৈছিল য'ত পৰম্পৰা, আধুনিকতা আৰু ৰাজনৈতিক শক্তিৰ বিষয়বোৰ ছেদ কৰা হৈছিল।

মহিলা সংস্থা আৰু প্ৰতিৰোধ

ভাৰতীয় জাতীয় আন্দোলনত নাৰীসকলৰ অংশগ্ৰহণে পৰম্পৰাগত লিংগ-ভূমিকাত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ পৰিবৰ্তন

আনি দিলে। উনবিংশ শতিকাৰ শেষ ভাগৰ পৰা সামাজিক সংস্কাৰ আন্দোলনসমূহে ইতিমধ্যে নাৰী শিক্ষা, বিধৱা বিবাহ আৰু শিশুবিবাহ আদি বিষয়সমূহ উত্থাপন কৰিছিল। এই সংস্কাৰসমূহে নাৰীসকলৰ বাবে ৰাজহুৱা জীৱনত প্ৰৱেশ কৰাৰ এক পৰিসৰ সৃষ্টি কৰিছিল, যি জাতীয় আন্দোলনৰ সময়ত আৰু অধিক বিস্তৃত হৈছিল।নাৰীসকলে অসহযোগ আন্দোলন আৰু ভাৰত ত্যাগ আন্দোলনৰ দৰে গুৰুত্বপূৰ্ণ আন্দোলনত সক্ৰিয়ভাৱে অংশ লৈছিল, তেওঁলোকে প্ৰতিবাদ, অৱৰোধ আৰু আইন অমান্য আন্দোলনৰ দৰে কাৰ্যসূচীত অংশগ্ৰহণ কৰিছিল। ভাৰতীয় জাতীয় আন্দোলনৰ উল্লেখযোগ্য নাৰী নেতাসকলৰ ভিতৰত সৰোজিনী নাইডু , এনি বেছান্ট, কস্তুৰীবা গান্ধী, অৰুণা আছাফ আলী, সুচেতা কৃপালানী, বিজয়া লকঞ্জম্মী পণ্ডিত, ঊষা মেহতা আৰু কমলা নেহৰু আদিয় মানুহক সংগঠিত কৰা, প্ৰতিবাদত অংশ লোৱা আৰু ব্ৰিটিছ শাসনৰ বিৰুদ্ধে আন্দোলন আগবঢ়োৱাত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। তেওঁলোকে বিভিন্ন দিশত অৱদান আগবঢ়োৱা দেখা যায়, যেনে-আইন অমান্য সংগঠিত কৰা, জাতীয়তাবাদী ধাৰণা প্ৰচাৰ কৰা, কাৰাবাস আৰু কষ্ট সহ্য কৰা আদি- এইদৰে তেওঁলোকে ভাৰতৰ স্বাধীনতা সংগ্ৰামৰ গতিপথ গঢ়ি তোলাত বিশেষ ভূমিকা লৈছিল।নাৰীসকলে ভাৰতীয় জাতীয় আন্দোলনৰ উগ্ৰ বা বিপ্লৱী পৰ্যায়তো গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল, বিশেষকৈ ব্ৰিটিছ শাসনৰ বিৰুদ্ধে সশস্ত্ৰ প্ৰতিবাদত। ভিখাজী কামায়ে বিদেশত থাকি বিপ্লৱী কাৰ্যসূচী সমৰ্থন কৰিছিল আৰু ১৯০৭ চনত ভাৰতীয় জাতীয় পতাকাৰ এটা প্ৰাৰম্ভিক ৰূপ উন্মোচন কৰিছিল। কল্পনা দত্তই চিটাগঙৰ অস্ত্ৰাগাৰ আক্ৰমণ (Chittagong Armoury Raid) ত সূৰ্য সেনৰ নেতৃত্বত অংশ লৈছিল আৰু প্ৰীতিলতা ৱাদ্দেদাৰে চিটাগঙৰ এটা ইউৰোপীয় ক্লাবত আক্ৰমণ চলাইছিল আৰু পিছত গ্ৰেপ্তাৰৰ পৰা বাচিবলৈ আত্মহত্যা কৰিছিল। বীণা দাসে এখন বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সমাৰোহত বংগৰ গৱৰ্ণৰক হত্যাৰ চেষ্টা কৰিছিল আৰু দুৰ্গা ভাবি (দুৰ্গা দেৱী ভোহৰা)য়ে ভাগৱত সিঙৰ দৰে বিপ্লৱীসকলক পলায়ন কৰিবলৈ সহায় কৰিছিল আৰু অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ পৰিবহনতো সহায় কৰিছিল। আন এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ ব্যক্তিত্বৰ অধিকাৰী হ'ল মেডাম কামা , যিয়ে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় বিপ্লৱী নেটৱৰ্কৰ সৈতে ঘনিষ্ঠভাৱে কাম কৰিছিল আৰু ঊষা মেহতা, যি ভাৰত ত্যাগ আন্দোলনৰ সময়ত গোপন প্ৰতিৰোধৰ সৈতে অধিক জড়িত আছিল, ব্ৰিটিছ বিৰোধী বাৰ্তা সম্প্ৰচাৰ কৰা এটা গোপন কংগ্ৰেছ ৰেডিঅ' চলাইছিল।

কিন্তু, এনেদৰে অংশগ্ৰহণ কৰাৰ পাছতো নাৰীসকলৰ ভূমিকা প্ৰায়ে সতৰ্কভাৱে নিৰ্ধাৰণ কৰি সীমাবদ্ধ কৰি ৰখা হৈছিল। জাতীয়তাবাদী নেতাসকলে নাৰীসকলক আন্দোলনত যোগ দিবলৈ উৎসাহ দিছিল, কিন্তু 'সম্মানজনকতা' আৰু গৃহস্থালী গুণৰ সীমাৰ ভিতৰত । 'নতুন নাৰী' বুলি কোৱা আদৰ্শ জাতীয়তাবাদী নাৰী গৰাকী শিক্ষিত আৰু ৰাজনৈতিকভাৱে সচেতন হ'ব লাগিছিল, কিন্তু একে সময়তে নম্ৰ, আত্মত্যাগী আৰু পৰম্পৰাগত মূল্যবোধত দৃঢ়ভাৱে স্থিত হৈ থাকিব লাগিছিল। তেওঁলোকক ঘৰৰ আৰু সংস্কৃতিৰ ৰক্ষক হিচাপে ধৰা হৈছিল আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ আধ্যাত্মিক সত্তা সংৰক্ষণ কৰাৰ দায়িত্ব তেওঁলোকৰ ওপৰত দিয়া হৈছিল। এই ধাৰণাই পিছত পার্থ চেটার্জীয়ে বর্ণনা কৰা 'অভ্যন্তৰীণ' আৰু 'বাহ্যিক' ক্ষেত্ৰৰ বিভাজনক প্ৰতিফলিত কৰে। বাহ্যিক ক্ষেত্ৰত ৰাজনীতি, অৰ্থনীতি আৰু ৰাজহুৱা জীৱন অন্তৰ্ভুক্ত আছিল, য'ত পশ্চিমীয়া পদ্ধতি গ্ৰহণ কৰিব পাৰি বুলি ধৰা হৈছিল; কিন্তু অভ্যন্তৰীণ ক্ষেত্ৰত-ঘৰ, পৰিয়াল আৰু সংস্কৃতি-অৱশ্যেই খাঁটি ভাৰতীয় হৈ থাকিব লাগিছিল । এই অভ্যন্তৰীণ ক্ষেত্ৰ ৰক্ষা কৰাৰ দায়িত্ব নাৰীসকলক দিয়া হৈছিল, যাৰ ফলত একেদৰে তেওঁলোকৰ প্ৰতীকাত্মক গুৰুত্ব বৃদ্ধি পাইছিল যদিও প্ৰকৃতাৰ্থত স্বাধীনতা বা স্বায়ত্তশাসন সীমিত হৈ পৰিছিল।

একেই সময়তে, এইটো স্বীকাৰ কৰা গুৰুত্বপূৰ্ণ যে নাৰীসকল কেৱল নিৰ্জীৱ ভুক্তভোগী বা প্ৰতীক মাত্ৰ

নাছিল। বহু নাৰীয়ে নিজৰ ওপৰত আৰোপ কৰা সীমাবদ্ধতাসমূহৰ সৈতে সক্রিয়ভাৱে জড়িত হৈছিল আৰু সেইবোৰক প্রত্যাহ্বান জনাইছিল। জাতীয় আন্দোলনত অংশগ্রহণে নাৰীসকলক ৰাজনৈতিক সচেতনতা, নেতৃত্বৰ দক্ষতা আৰু সমূহীয় পৰিচয়ৰ বোধ বিকাশ কৰাৰ সুযোগ প্রদান কৰিছিল।বিশেষকৈ বৃহৎ জন আন্দোলনসমূহৰ সময়ত তলস্তৰৰ সক্রিয়তাই বিভিন্ন পৃষ্ঠভূমিৰ নাৰীসকলক ৰাজহুৱা স্থানত আগবাঢ়ি আহি নিজৰ উপস্থিতি দৃঢ়ভাৱে প্রকাশ কৰিবলৈ সহায় কৰিছিল। যদিও উচ্চবর্গীয় নাৰীসকলে অধিক স্বীকৃতি লাভ কৰিছিল, তথাপিও অসংখ্য সাধাৰণ নাৰীয়ে গুৰুত্বপূর্ণভাৱে স্বাধীনতাৰ সংগ্রামত অৱদান আগবঢ়াইছিল।

লিংগ আৰু জাতীয়তাবাদৰ পাৰস্পৰিক সম্পর্কটো অঞ্চল, সামাজিক শ্রেণী আৰু সম্প্রদায় অনুসৰি ভিন্নভাৱে দেখা গৈছিল। উদাহৰণস্বৰূপে, মধ্যবর্গীয় নাৰীসকলে 'নতুন নাৰী'ৰ আদর্শটো অধিকভাৱে প্রতিফলিত কৰিছিল-তেওঁলোকে শিক্ষা আৰু গৃহস্থালী জীৱনৰ মাজত সাম?স্য ৰাখিছিল। আনহাতে, কর্মজীৱী শ্রেণীৰ নাৰীসকলৰ অংশগ্রহণ সাধাৰণতে বেলেগ ধৰণৰ আছিল।একেদৰে, সাম্প্রদায়িক সংঘর্ষ বা গ্রাম্য আন্দোলনত জড়িত নাৰীসকলৰ অভি:তা নগৰীয়া, উচ্চবর্গীয় পৰিসৰৰ নাৰীসকলতকৈ পৃথক আছিল। এই ভিন্নতাসমূহে জাতীয় আন্দোলনৰ ভিতৰত লিংগ-পৰিচয়ৰ জটিলতা প্রকাশ কৰে আৰু যিকোনো একক, অভিন্ন ধাৰণাক প্রত্যাহ্বান জনায়।

৯.৪ সাম্যবাদ (বিভাজন আৰু হিন্দু অধিকাৰ) ঃ

বিভাজন

বিভাজন কেৱল ভাৰত আৰু পাকিস্তানৰ মাজত হোৱা এটা ৰাজনৈতিক বিভাজনেই নাছিল; ই আছিল এক গভীৰ সাম্প্রদায়িক হিংসাৰ সময়, য'ত লিংগই কেন্দ্রীয় ভূমিকা পালন কৰিছিল। নাৰীসকলক ধর্মীয় আৰু জাতীয় পৰিচয়ৰ বাহক হিচাপে দেখা হৈছিল আৰু এই কাৰণেই তেওঁলোক হিংসাৰ মুখ্য লক্ষ্য হৈ পৰিছিল। বহু হাজাৰ নাৰী অপহৰণ, ধর্ষণ, জোৰপূর্বক ধর্মান্তৰ আৰু বিবাহৰ চিকাৰ হক্সবলগীয়া হৈছিল; এই ধৰণৰ হিংসা সম্পূর্ণ সম্প্রদায়ক অপমান আৰু লজ্জিত কৰাৰ এক মাধ্যম হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল।ভাৰত বিভাজনৰ সময়ত নাৰীসকলৰ কাহিনীয়ে এই দুখদায়ক ঘটনাৰ গভীৰ মানৱীয় আৰু লিংগভিত্তিক দিশসমূহ উন্মোচন কৰে। ই কেৱল ৰাজনৈতিক বর্ণনাত সীমাবদ্ধ নাথাকি হিংসা, জীৱন ৰক্ষা, ক্ষতি আৰু দৃঢ়তাৰ অভি:তাবোৰো প্রকাশ কৰে। পা?াব, বঙ্গ আৰু আন বহু অঞ্চলত হাজাৰ হাজাৰ নাৰী এই হিংসাৰ মাজত আবদ্ধ হৈ পৰিছিল আৰু তেওঁলোকৰ কাহিনীবোৰ বহু বছৰ ধৰি অশ্রু হৈ থাকি গ'ল।

আটাইতকৈ দুখজনক দিশসমূহৰ ভিতৰত এটা আছিল নাৰীসকলে সন্মুখীন হোৱা ব্যাপক অপহৰণ আৰু যৌন নির্যাতন । বহু নাৰীক আন সম্প্রদায়ৰ পুৰুষসকলৰ দ্বাৰা অপহৰণ, ধর্ষণ আৰু জোৰপূর্বক বিবাহ বা ধর্মান্তৰিত কৰিবলৈ বাধ্য কৰা হৈছিল। উদাহৰণস্বৰূপে, উর্বশী বুটালিয়াৰ দৰে ইতিহাসবিদসকলে তেওঁৰ 'The Other Side of Silence' নামৰ গ্রন্থত সংগ্রহ কৰা মৌখিক ইতিহাসসমূহত এনে বহু নাৰীৰ কথা বর্ণনা কৰা হৈছে, যিসকলক সীমা পাৰ কৰি লৈ যোৱা হৈছিল আৰু তেওঁলোকে পুনৰ কেতিয়াও ঘূৰি আহিব নোৱাৰিলে; জোৰকৈ কৰা আৰু পৰিস্থিতিৰ বাবে তেওঁলোকৰ পৰিচয় সলনি হৈ গৈছিল।কিছুমান নাৰী, যিসকলক চৰকাৰী কর্তৃপক্ষই "উদ্ধাৰ" কৰিছিল আৰু তেওঁলোকে গঢ়ি তোলা সন্তান আৰু পৰিয়াল এৰি আহিবলৈ বাধ্য কৰা হৈছিল, যিয়ে তেওঁলোকৰ দুখদায়ক পৰিস্থিতি আৰু জটিল স্বৰূপ স্পষ্ট কৰি দেখুৱাইছিল।

আন এক কাহিনীয়ে 'সম্মান' আৰু বলপূৰ্বক আত্মবলিৰ কথা প্ৰকাশ কৰে। বহু ক্ষেত্ৰত পৰিয়ালবোৰে অপমানৰ ভয়ত নাৰীসকলক আত্মহত্যা কৰিবলৈ বাধ্য কৰিছিল বা বন্দী হোৱাৰ পৰা ৰক্ষা কৰিবলৈ নিজেই হত্যা কৰিছিল। পঞ্জাৰৰ থোৱা খালছা গাঁৱৰ পৰা এটা সুপৰিচিত উদাহৰণ পোৱা যায়, য'ত বহু শিখ নাৰীয়ে আক্ৰমণকাৰীৰ হাতত পৰাৰ পৰা বাচিবলৈ কুঁৱাত জঁপিয়াইছিল।এই ঘটনাসমূহে দেখুৱায় যে নাৰীসকলৰ জীৱন পিতৃতান্ত্ৰিক 'সম্মান'ৰ ধাৰণাৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্ৰিত হৈছিল, যি সম্প্ৰদায় আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ সৈতে জড়িত আছিল। সীমান্ত পাৰ হৈ স্থানান্তৰ হোৱা নাৰীসকলেও প্ৰায়ে শৰণাৰ্থী শিবিৰত একেবাৰে নতুনকৈ জীৱন আৰম্ভ কৰিবলগীয়া হৈছিল। দুখ-কষ্ট আৰু মানসিক আঘাতৰ মাজতো বহু নাৰীয়ে উল্লেখযোগ্য ধৈর্য আৰু দৃঢ়তা প্ৰদৰ্শন কৰিছিল, নতুন পৰিৱেশৰ সৈতে খাপ খুৱাই লৈ আৰু কঠিন পৰিস্থিতিত নিজৰ পৰিয়ালক সমৰ্থন কৰিছিল । ৰিতু মেনন আৰু কমলা ভাছিনৰ দৰে লেখক-গৱেষকসকলে 'Borders and Boundaries' গ্ৰন্থত এইধৰণৰ কাহিনীবোৰ লিপিবদ্ধ কৰিছে। তেওঁলোকে মৌখিক ইতিহাস ব্যৱহাৰ কৰি দেখুৱাইছে যে বহু নাৰী, যিসকলক অপহৰণৰ পিছত চৰকাৰে "উদ্ধাৰ" কৰি নিজৰ ইচ্ছাৰ বিৰুদ্ধে পুনৰ আগৰ পৰিয়াললৈ ঘূৰাই দিছিল তেওঁলোকে দ্বিতীয়বাৰ মানসিক আঘাতৰ সন্মুখীন হৈছিল।

কিছুমান নাৰীয়ে ইতিমধ্যে নতুন সম্পৰ্ক গঢ়ি তুলিছিল বা সন্তান জন্ম দিছিল, যাৰ ফলত তেওঁলোকৰ পৰিচয় আৰু আনুগত্য গভীৰভাৱে জটিল হৈ পৰিছিল। এই গ্ৰন্থখনে দেখুৱায় যে পৰিয়াল আৰু ৰাষ্ট্ৰ-দুয়োটাই নাৰীসকলক ব্যক্তিগত স্বায়ত্তশাসন থকা ব্যক্তি হিচাপে নহয়, বৰঞ্চ সাম্প্ৰদায়িক 'সম্মান'ৰ প্ৰতীক হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিছিল।একেদৰে, অমৃতা প্ৰীতমৰ পি ?ৰৰ দৰে সাহিত্যকৰ্মত বিভাজনৰ সময়ত অপহৃত হোৱা এগৰাকী নাৰীৰ কাহিনী বৰ্ণনা কৰা হৈছে, এই উপন্যাসখনত তেওঁৰ ৰূপান্তৰ আৰু নিজৰ মূল সমাজ বা নতুন সমাজ-কোনোটাতেই সম্পূৰ্ণভাৱে অন্তৰ্ভুক্ত নোহোৱাৰ মানসিক অস্থিৰতা বৰ্ণনা কৰা হৈছে।উপন্যাসখনত দেখুওৱা হৈছে যে কেনেকৈ হিংসাই নাৰীসকলৰ পৰিচয় পুনৰ গঢ়ি তুলিছিল আৰু সমাজৰ 'পবিত্ৰতা' আৰু 'সম্মান' সম্পৰ্কীয় ধাৰণাই তেওঁলোকক জীৱিত কৰি ৰাখিলেও প্ৰান্তীয় কৰি ৰাখিছিল।

দেশ বিভাজনৰ পিছত ভাৰত আৰু পাকিস্তান দুয়োখন ৰাষ্ট্ৰই অপহৃত নাৰীসকলক ঘূৰাই আনিবলৈ পুনৰুদ্ধাৰ অভিযান আৰম্ভ কৰিছিল আৰু তেওঁলোকক নিজৰ 'উচিত' সম্প্ৰদায়লৈ ঘূৰাই দিবলগীয়া নাগৰিক হিচাপে গণ্য কৰিছিল। কিন্তু এই প্ৰচেষ্টাসমূহে বহু সময়তে নাৰীসকলৰ নিজা ইচ্ছাক উপেক্ষা কৰিছিল, কিয়নো তেওঁলোকৰ বহুতে ইতিমধ্যে নতুন জীৱন বা পৰিয়াল গঢ়ি তুলিছিল।এইদৰে ৰাষ্ট্ৰৰ এই হস্তক্ষেপে দেখুৱাইছিল যে নাৰীসকলক স্বাধীন ব্যক্তি হিচাপে নহয়, বৰঞ্চ ৰাষ্ট্ৰৰ সম্পত্তি বা অধিকাৰৰ অংশ হিচাপে গণ্য কৰা হৈছিল।

উৰ্বশী বুটালিয়া আৰু ৰিতু মেননৰ দৰে বুৰ ?ীবিদসকলে দেখুৱাইছে যে ভাৰত বিভাজনৰ সময়ত মহিলাৰ অভি:তা মূলসুঁতিৰ ইতিহাসত দীৰ্ঘদিন ধৰি নীৰৱ হৈ আছিল, যি ৰাজনৈতিক আলোচনা আৰু নেতৃত্বৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব দিছিল। তেওঁলোকৰ গৱেষণাই এইটো স্পষ্ট কৰে যে লিংগভিত্তিক হিংসা কোনো আকস্মিক ঘটনা নাছিল, বৰঞ্চ বিভাজন প্ৰক্ৰিয়াৰ এক কেন্দ্ৰীয় অংশ আছিল, যিয়ে জাতীয়তাবাদী সংঘাতসমূহৰ মানৱীয় মূল্য স্পষ্টকৈ প্ৰকাশ কৰে। এইদৰে, ভাৰত বিভাজনৰ সময়ত লিংগ আৰু জাতীয়তাবাদ ঘনিষ্ঠভাৱে জড়িত আছিল, য'ত নাৰীসকলৰ দেহ নতুনকৈ গঢ়ি উঠা ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ হিংসা, আতংক আৰু পৰিচয় প্ৰকাশৰ এক ক্ষেত্ৰ হিচাপে পৰিণত হৈছিল ।

হিন্দু সোঁপন্থী

হিন্দু সোঁপন্থী (Hindu Right) বুলিলে আধুনিক ভাৰতৰ ইতিহাসত এনে এটা ৰাজনৈতিক আৰু চিন্তাধাৰাৰ ধাৰাক বুজায়, যিয়ে ভাৰতক মূলতঃ হিন্দু সংস্কৃতি, পৰিচয় আৰু ঐতিহ্যৰ আধাৰত বুজিবলৈ চেষ্টা কৰে। ই ১৯শ শতিকাৰ শেষৰ ফালে আৰু ২০ শতিকাৰ আৰম্ভণিত ভাৰতীয় জাতীয় আন্দোলনৰ সময়ত উদ্ভৱ হৈছিল, কিন্তু ভাৰতীয় জাতীয় কংগ্ৰেছৰ অধিক অন্তৰ্ভুক্তিমূলক জাতীয়তাবাদৰ সৈতে একেলগে থাকিলেও ই কিছু পৰিমাণে পৃথক আছিল। এই দৃষ্টিভংগী অনুসৰি, যিসকলে ভাৰতক তেওঁলোকৰ পিতৃভূমি আৰু পবিত্ৰ ভূমি বুলি গণ্য কৰে তেওঁলোকে ৰাষ্ট্ৰৰ মূল অংশ । এই চিন্তাধাৰাৰ মুখ্য চিন্তাবিদ বিনায়ক দামোদৰ ছাভাৰকাৰে যুক্তি দাঙি ধৰিছিল, তেওঁ যুক্তি দিছিল যে প্ৰকৃত জাতীয় পৰিচয় এক অংশীদাৰী হিন্দু সংস্কৃতি, অঞ্চল (পুণ্যভূমি) আৰু পূৰ্বপুৰুষৰ ওপৰত আধাৰিত। পিছত এই ধাৰাটোৱে হিন্দু মহাসভাত আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় স্বয়ংসেৱক সংঘ (যিটো ১৯২৫ চনত কেশৱ বলিৰাম হেডগেৱাৰে আৰম্ভ কৰিছিল) ৰ দৰে সংগঠনৰ জৰিয়তে বিকাশ লাভ কৰে । এই সংগঠনসমূহে হিন্দুসকলক একত্ৰিত কৰা, শৃংখলা বজাই ৰখা, শাৰীৰিক প্ৰশিক্ষণ আৰু একেলগে পৰিচয় গঢ়ি তোলাত গুৰুত্ব দিছিল।ভাৰতীয় জাতীয় কংগ্ৰেছ, য'ত ব্ৰিটিছ শাসনৰ বিৰুদ্ধে জন আন্দোলন চলাইছিল, তাত এই ধাৰাটোৱে বেছিভাগ সময়ত পোনপটীয়া সংঘৰ্ষৰ ঠাইত দীঘলীয়া সময়ৰ বাবে সাংস্কৃতিক একতা গঢ়ি তোলাত অধিক গুৰুত্ব দিছিল।

হিন্দু সোঁপন্থী ধাৰাটো আংশিকভাৱে ঔপনিৱেশিক নীতি আৰু পৃথক ৰাজনৈতিক পৰিচয় বৃদ্ধিৰ প্ৰতিক্ৰিয়া স্বৰূপে বিকাশ লাভ কৰিছিল, বিশেষকৈ বঙ্গভংগ (১৯০৫)ৰ দৰে ঘটনাৰ পিছত সাম্প্ৰদায়িক সচেতনতা অধিক বাঢ়িছিল। এই ধাৰণাটোৱে প্ৰচাৰ কৰিছিল যে হিন্দুসকলে ব্ৰিটিছ শাসন আৰু মুছলমানসকলৰ বাবে ৰাজনৈতিক ৰেহাই হিচাপে বিবেচনা কৰা দুয়োটাকে প্ৰতিৰোধ কৰিবলৈ নিজকে এক জাতি হিচাপে সংগঠিত কৰিব লাগিব, বিশেষকৈ সৰ্বভাৰতীয় মুছলিম লীগৰ দৰে সংগঠনৰ উত্থানৰ সৈতে। বি. এছ. মুঞ্জেৰৰ দৰে নেতাসকলে হিন্দু সমাজক শক্তিশালী কৰিবলৈ সামৰিকীকৰণ আৰু শাৰীৰিক প্ৰশিক্ষণৰ পোষকতা কৰিছিল, জাতীয়তাবাদক এক শক্তিশালী, পুৰুষসুলভ পৰিচয়ৰ সৈতে সংযোগ কৰিছিল। মহাত্মা গান্ধীৰ দৰে ব্যক্তিত্বৰ নেতৃত্বত অসহযোগ আন্দোলনৰ বিপৰীতে, হিন্দু সোঁপন্থীয়ে সাধাৰণতে ঔপনিৱেশিক বিৰোধী আন্দোলনৰ ওপৰত কম আৰু দীৰ্ঘম্যাদী সাংস্কৃতিক আৰু সামাজিক একত্ৰীকৰণৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব দিছিল। যদিও কিছুমান সদস্যই জাতীয়তাবাদী ৰাজনীতিত অংশগ্ৰহণ কৰিছিল, এই দলবোৰে প্ৰায়ে কংগ্ৰেছৰ ৰণনীতিৰ সমালোচনা কৰিছিল, বিশেষকৈ হিন্দু-মুছলমান ঐক্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল । তেওঁলোকে তোষামোদ বুলি গণ্য কৰা নীতিসমূহৰ বিৰোধিতা কৰিছিল আৰু তাৰ পৰিৱৰ্তে ৰাষ্ট্ৰৰ সংজ্ঞা দিয়াত হিন্দু স্বাৰ্থৰ প্ৰাধান্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। ভাৰত বিভাজনৰ আগৰ সময়ছোৱাত সাম্প্ৰদায়িক পৰিচয় তীক্ষ্ণ হৈছিল আৰু হিন্দু ৰাষ্ট্ৰৰ ওপৰত হিন্দু বিভাজনৰ গুৰুত্ব অধিক স্পষ্ট হৈ পৰিছিল। অৱশ্যে, কংগ্ৰেছ বা মুছলিম লীগৰ তুলনাত ই স্বাধীনতাৰ আলোচনাত কেন্দ্ৰীয় ভূমিকা পালন কৰা নাছিল। তথাপিও ইয়াৰ মতাদৰ্শগত অৱদান, বিশেষকৈ হিন্দুত্বৰ ধাৰণা আৰু সাংস্কৃতিক জাতীয়তাবাদৰ ওপৰত গুৰুত্বৰ লগতে স্বাধীনোত্তৰ ভাৰতীয় ৰাজনীতিত দীৰ্ঘম্যাদী প্ৰভাৱ পেলাইছে । কেইবাজনো বিশিষ্ট ইতিহাসবিদ আৰু পণ্ডিতে ভাৰতীয় জাতীয় আন্দোলনত হিন্দু সোঁপন্থীৰ ভূমিকা ভিন্ন ভিন্ন দৃষ্টিভংগীৰে বিশ্লেষণ কৰিছে । যেনে ঃ

ৰোমিলা থাপ্পাৰ (Romila Thapar) ৰ মতে, হিন্দু সোঁপন্থীয়ে যি একত্ৰিত "হিন্দু পৰিচয়"ৰ ধাৰণা আগবঢ়ায়, সেয়া আধুনিক গঠন, প্ৰাচীন বাস্তৱ নহয়। তেওঁ জোৰ দিয়ে যে ঔপনিৱেশিক-পূৰ্ব ভাৰত সামাজিক আৰু ধৰ্মীয়ভাৱে

বহুত বৈচিত্র্যময় আছিল আৰু হিন্দুত্ববাদী মতাদর্শই ৰাজনৈতিক উদ্দেশ্যেৰে ইতিহাসক বাছনি কৰি পুনঃব্যাখ্যা কৰি একে ধৰণৰ "হিন্দু অতীত" গঢ়ি তোলে । বিপন চন্দ্রই হিন্দু সোঁপন্থীক সাম্প্রদায়িক জাতীয়তাবাদৰ এক প্রকাৰ হিচাপে চায়, যাক তেওঁ অন্তর্ভুক্তিমূলক, ঔপনিৱেশিক বিৰোধী জাতীয়তাবাদৰ পৰা পৃথক কৰে। তেওঁৰ মতে ৰাষ্ট্রীয় স্বয়ংসেৱক সংঘ (RSS) আৰু হিন্দু মহাসভাৰ দৰে সংগঠনসমূহে ইংৰাজ-বিৰোধী সংগ্রামত কম অংশ লৈ, হিন্দুসকলক ধর্মীয় ভিত্তিত সংগঠিত কৰাত অধিক গুৰুত্ব দিছিল, যিয়ে শেষত সাম্প্রদায়িক বিভাজন বৃদ্ধি কৰিলে। সুমিত চৰকাৰে হিন্দু বিভাজনৰ উত্থানক ঔপনিৱেশিক সময়ৰ অন্তিম পর্যায়ৰ সামাজিক-অর্থনৈতিক পৰিবর্তনৰ সৈতে সম্পর্কিত কৰে। তেওঁৰ মতে, ই বিশেষকৈ সেই মধ্যবিত্ত শ্রেণীৰ সমর্থন লাভ কৰিছিল, যিসকল ৰাজনৈতিক প্রতিযোগিতা আৰু সামাজিক সংস্কাৰ আন্দোলনৰ ফলত আতংকিত হৈছিল। তেওঁ ইয়াৰ বিকাশক পৰিচয় আৰু ক্ষমতাৰ উদ্বেগৰ সৈতে সংযোগ কৰে। ক্রিষ্টফ জাফ্রেলটে হিন্দু বিভাজনক এক সংগঠিত মতাদর্শগত আন্দোলন হিচাপে বিশ্লেষণ কৰিছে, সংগঠন, অনুশাসন আৰু দীর্ঘম্যাদী সাংস্কৃতিক কামৰ ওপৰত ইয়াৰ গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে । তেওঁ আলোকপাত কৰিছে যে আৰ এছ এছে কেনেদৰে তাৎক্ষণিক ঔপনিৱেশিক বিৰোধী সংগ্রামৰ বাহিৰত হিন্দু সমাজ আৰু ৰাজনীতিক পুনৰ গঢ় দিবলৈ এক তৃণমূল নেটৱর্ক গঢ়ি তুলিছিল ; পার্থ চেটার্জীয়ে কেৱল হিন্দু সোঁপন্থীৰ ওপৰত গুৰুত্ব নিদিলেও, সাংস্কৃতিক জাতীয়তাবাদে কেনেদৰে কাম কৰে সেই বিষয়ে অন্তর্দৃষ্টি প্রদান কৰে। "আভ্যন্তৰীণ" আৰু "বাহ্যিক" ক্ষেত্রৰ বিষয়ে তেওঁৰ ধাৰণাই কেনেদৰে হিন্দু সোঁপন্থীয়ে ৰাষ্ট্রৰ কেন্দ্র হিচাপে হিন্দু সংস্কৃতি আৰু পৰিচয় সুৰক্ষিত কৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল সেয়া ব্যাখ্যা কৰাত সহায় কৰে। ানেন্দ্র পাণ্ডেয়ে সাম্প্রদায়িকতা আৰু পৰিচয় গঠনৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি যুক্তি দিয়ে যে ঔপনিৱেশিক শাসনৰ সময়ত "হিন্দু" আৰু "মুছলমান"ৰ দৰে ধর্মীয় পৰিচয় তীক্ষ্ণ কৰা হৈছিল। তেওঁ হিন্দু অধিকাৰৰ স্থিৰ সাম্প্রদায়িক পৰিচয় নির্মাণক এই বহল প্রক্রিয়াৰ অংশ হিচাপে চায়।

হিন্দু সোঁপন্থীৰ প্রতিবাদ

হিন্দু সোঁপন্থীয়ে ভাৰতীয় জাতীয় সংগ্রামৰ গুৰুত্বপূর্ণ প্রতীক আৰু আন্দোলনসমূহ-বিশেষকৈ ৰাষ্ট্রীয় পতাকা আৰু ভাৰত ত্যাগ আন্দোলনৰ প্রতি যি প্রতিক্রিয়া দেখুৱাইছিল, সেয়াই ইয়াৰ মতাদর্শ আৰু ভাৰতীয় জাতীয় কংগ্রেছৰ-নেতৃত্বাধীন মুখ্যধাৰাৰ ৰাষ্ট্রবাদৰ মাজৰ গুৰুত্বপূর্ণ পার্থক্যসমূহ স্পষ্ট কৰে। এই পার্থক্যবোৰৰ মূল আছিল গণ ঔপনিৱেশিক বিৰোধী সংঘাতৰ পৰিৱর্তে সাংস্কৃতিক জাতীয়তাবাদ, অনুশাসন আৰু দীর্ঘম্যাদী সামাজিক সংগঠনৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া।ৰাষ্ট্রীয় পতাকাৰ প্রশ্নত, হিন্দু সোঁপন্থী, বিশেষকৈ ৰাষ্ট্রীয় স্বয়ংসেৱক সংঘ (আৰএছএছ)ৰ সৈতে সম্পর্কিত সংগঠনবোৰে প্রথমতে জাতীয়তাবাদী আন্দোলনৰ প্রতীক হৈ পৰা ত্রিৰংগা পতাকা গ্রহণ কৰা নাছিল।তাৰ পৰিৱর্তে, তেওঁলোকে গেৰুৱা (ভগৱা) পতাকাক প্রাধান্য দিছিল, যাক তেওঁলোকে হিন্দু সভ্যতা আৰু ঐতিহ্যৰ অধিক প্রামাণিক প্রতিনিধিত্ব বুলি বিবেচনা কৰিছিল। এম. এছ. গোলৱালকাৰৰ দৰে নেতাসকলে কংগ্রেছৰ দ্বাৰা বিকশিত ৰাজনৈতিক প্রতীকতকৈ হিন্দু পৰম্পৰাৰ ওপৰত আধাৰিত সাংস্কৃতিক একতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল। কংগ্রেছ নেতৃত্বাধীন গণ ৰাজনীতি আৰু সামগ্রিক জাতীয়তাবাদৰ সৈতে জড়িত ত্রিৰংগাখনক সংশয়বাদৰ দৃষ্টিৰে চোৱা হৈছিল কিয়নো ই এক যৌগিক জাতীয়তাবাদক প্রতিনিধিত্ব কৰিছিল য'ত একাধিক ধর্মীয় সম্প্রদায় অন্তর্ভুক্ত আছিল।

হিন্দু সোঁপন্থীসকলৰ মতে, এইটোয়ে ৰাষ্ট্রৰ মূল হিন্দু পৰিচয়ক দুর্বল কৰি তুলিছিল । ফলস্বৰূপে, আৰ এছ এছ (RSS) এ স্বাধীনতা সংগ্রামৰ সময়ত ত্রিৰংগাৰ ব্যাপক জনপ্রিয়তাত অংশগ্রহণ কৰা নাছিল আৰু স্বাধীনতাৰ বহু

পিছতহে ইয়াক আনুষ্ঠানিকভাৱে গ্ৰহণ কৰিছিল। ১৯৪২ চনৰ ভাৰত ত্যাগ আন্দোলনৰ ওপৰত হিন্দু অধিকাৰৰ স্থিতিয়ে ইয়াৰ সুকীয়া ৰাজনৈতিক দৃষ্টিভংগীক আৰু অধিক আলোকপাত কৰে। যেতিয়া মহাত্মা গান্ধীয়ে ভাৰত ত্যাগ আন্দোলন আৰম্ভ কৰিছিল, ব্ৰিটিছৰ তাৎক্ষণিক প্ৰত্যাহাৰৰ আহ্বান জনাইছিল, ই গণ প্ৰতিবাদ, ধৰ্মঘট আৰু ব্যাপক দমনৰ সৃষ্টি কৰিছিল। অৱশ্যে, আৰ এছ এছ আৰু হিন্দু মহাসভাৰ অংশবোৰে এই আন্দোলনত সক্ৰিয়ভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰা নাছিল।

বিনায়ক দামোদৰ ছাভাৰকাৰৰ দৰে নেতাই আনকি হিন্দুসকলক, বিশেষকৈ চৰকাৰী চাকৰি আৰু সামৰিক বাহিনীত থকাসকলক তেওঁলোকৰ পদত থাকিবলৈ আৰু কাম অব্যাহত ৰাখিবলৈ পৰামৰ্শ দিছিল। এই স্থিতিৰ আঁৰৰ যুক্তি আছিল কৌশলপূৰ্ণ ; হিন্দু সোঁপন্থীসকলে বিশ্বাস কৰিছিল যে পৰ্যাপ্ত প্ৰস্তুতি অবিহনে হঠাতে ব্ৰিটিছ প্ৰত্যাহাৰে বিশৃংখলতাৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে, হিন্দু সমাজক দুৰ্বল কৰিব পাৰে আৰু প্ৰতিদ্বন্দ্বী ৰাজনৈতিক শক্তি, বিশেষকৈ সৰ্বভাৰতীয় মুছলিম লীগক লাভান্বিত কৰিব পাৰে, যি একে সময়তে পাকিস্তানৰ দাবী কৰি আছিল। অতিৰিক্তভাৱে, গোলৱালকাৰৰ নেতৃত্বত আৰ এছ এছে ঔপনিৱেশিক ৰাষ্ট্ৰৰ সৈতে পোনপটীয়া সংঘাতৰ পৰা আঁতৰি থাকিবলৈ সিদ্ধান্ত লৈছিল, তাৰ পৰিৱৰ্তে হিন্দুসকলৰ মাজত সাংগঠনিক সম্প্ৰসাৰণ, অনুশাসন আৰু চৰিত্ৰ গঠনৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল। সেই সময়ৰ ব্ৰিটিছ চোৰাংচোৱাৰ প্ৰতিবেদনত উল্লেখ কৰা হৈছিল যে আৰ এছ এছ (RSS) এ এই আন্দোলনৰ সময়ত নিজকে একেবাৰে নিম্ন পৰিচয়ত ৰাখিছিল আৰু চৰকাৰ বিৰোধী আন্দোলনত লিপ্ত হোৱা নাছিল। একেদৰে হিন্দু মহাসভাই ৰাজনৈতিকভাৱে সক্ৰিয় হক্সলেও, কেতিয়াবা প্ৰাদেশিক চৰকাৰসমূহত ঔপনিৱেশিক কৰ্তৃপক্ষৰ সৈতে সহযোগিতা কৰিছিল, বিশেষকৈ মিত্ৰজোঁটৰ ব্যৱস্থাত ক্ষমতা দখল কৰা অঞ্চলসমূহত। ইয়াৰ সম্পূৰ্ণ বিপৰীত আছিল কংগ্ৰেছ, যাৰ নেতৃত্ব কাৰাগাৰত বন্দী আছিল আৰু যাৰ কেডাৰসকলে ভাৰত ত্যাগ আন্দোলনত অংশগ্ৰহণ কৰাৰ বাবে দমনৰ সন্মুখীন হৈছিল। ইতিহাসবিদসকলে এই স্থিতিবোৰ বেলেগ ধৰণে ব্যাখ্যা কৰিছে। বিপন চন্দ্ৰৰ দৰে পণ্ডিতসকলে যুক্তি দিয়ে যে এনে কাৰ্যই ঔপনিৱেশিক বিৰোধী সংগ্ৰামৰ প্ৰতি হিন্দু সোঁপন্থীৰ সীমিত প্ৰতিশ্ৰুতি আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় মুক্তিৰ ওপৰত সাম্প্ৰদায়িক আৰু সাংগঠনিক লক্ষ্যক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়াক প্ৰতিফলিত কৰে। ক্ৰিষ্টফ জাফ্ৰেলটৰ দৰে পণ্ডিতসকলে পৰামৰ্শ দিয়ে যে হিন্দু সোঁপন্থীসকলে এক দীৰ্ঘম্যাদী ৰণনীতি গ্ৰহণ কৰিছিল, তাৎক্ষণিক স্বাধীনতাৰ সলনি উত্তৰ-ঔপনিৱেশিক ৰাজনীতিত আধিপত্য বিস্তাৰ কৰিব পৰা এখন সংহত হিন্দু সমাজ গঢ়ি তোলাত অধিক গুৰুত্ব দিছিল।

ভাৰতীয় জাতীয়তাবাদ গঢ়াৰ ক্ষেত্ৰত লিংগই কেন্দ্ৰীয় ভূমিকা পালন কৰিছিল । ই অংশগ্ৰহণ, প্ৰতীক আৰু সামাজিক নিয়মসমূহক গঢ় দিছিল, আনহাতে সবলীকৰণ আৰু নিয়ন্ত্ৰণ, দৃশ্যমানতা আৰু প্ৰান্তিককৰণৰ মাজৰ বৈপৰীত্যও প্ৰকাশ কৰিছিল। এই ধৰণৰ গতিশীলতাবোৰ বুজিলে আমি স্বাধীনতা আন্দোলনক কেৱল এক ৰাজনৈতিক ঘটনা হিচাপে নহয়, বৰঞ্চ পৰিচয়, ক্ষমতা আৰু বৈষম্যৰ সৈতে জড়িত এক জটিল সামাজিক ৰূপান্তৰ হিচাপে চোৱাত সহায় কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১. ভাৰতীয় জাতীয়তাবাদত জাতিৰ নাৰীকৰণ বুলিলে কি বুজায় ?

প্ৰশ্ন ২. কোন বুৰ ?ীবিদে জাতীয়তাবাদত "আভ্যন্তৰীণ" আৰু "বাহ্যিক" ক্ষেত্ৰৰ ধাৰণা আগবঢ়াইছিল ?

প্ৰশ্ন ৩. হিন্দুত্ব কি আৰু এই ধাৰণাটো কোনে বিকাশ কৰিছিল ?

প্ৰশ্ন ৪. স্বাধীনতা আন্দোলনৰ সময়ত হিন্দু সোঁপন্থীসকলে ৰাষ্ট্ৰীয় পতাকাৰ প্ৰতি কেনে প্ৰতিক্ৰিয়া প্ৰকাশ কৰিছিল ?

৯.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ভাৰতীয় জাতীয়তাবাদী আন্দোলন লিংগ ধাৰণাৰ দ্বাৰা গভীৰভাৱে প্ৰভাৱিত হৈছিল, য'ত ভাৰত মাতাৰ দৰে প্ৰতীক আৰু পুৰুষত্ব, নাৰীত্ব আৰু যৌনতাৰ ধাৰণাই ৰাজনৈতিক অংশগ্ৰহণ, সাংস্কৃতিক পৰিচয় আৰু সামাজিক আদৰ্শক গঢ় দিছিল।
- ভাৰতীয় পুৰুষক দুৰ্বল হিচাপে চিত্ৰিত কৰা ঔপনিৰেশিক ষ্টেৰিঅ'টাইপবোৰে জাতীয়তাবাদীসকলক দৃঢ়, শৃংখলাবদ্ধ পুৰুষত্বৰ নতুন আদৰ্শ গঢ়ি তুলিবলৈ বাধ্য কৰিছিল, আনহাতে নাৰীসকলক সাংস্কৃতিক বিশুদ্ধতাৰ অভিভাৱক হিচাপে ধাৰণা কৰা হৈছিল, আনকি তেওঁলোকে ৰাজহুৱা ৰাজনৈতিক জীৱনত প্ৰৱেশ কৰাৰ লগে লগে পুৰুষতান্ত্ৰিক নিয়ন্ত্ৰণক শক্তিশালী কৰিছিল।
- মধ্যপন্থী আৰু বিপ্লৱী জাতীয়তাবাদী আন্দোলনত মহিলাসকলে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল, তথাপিও তেওঁলোকৰ অংশগ্ৰহণ প্ৰায়ে সন্মানৰ প্ৰত্যাশাৰ ভিতৰত বুলি ধাৰণা কৰা হৈছিল আৰু তেওঁলোকৰ ৰাজনৈতিক অৱদানৰ পিছতো তেওঁলোকৰ স্বায়ত্তশাসন সীমিত হৈ আছিল।
- দেশ বিভাজনৰ সময়ত মহিলাসকল সাম্প্ৰদায়িক হিংসাৰ কেন্দ্ৰীয় ভুক্তভোগী হৈ পৰিছিল । অপহৰণ, ধৰ্ষণ, বলপূৰ্বক ধৰ্মান্তৰকৰণ আৰু স্থানচ্যুতিৰ সন্মুখীন হৈছিল, যাৰ ফলত তেওঁলোকৰ শৰীৰত সন্মান আৰু জাতীয় পৰিচয়ৰ পুৰুষতান্ত্ৰিক ধাৰণা খোদিত কৰা হৈছিল।
- হিন্দু সোঁপন্থীসকলে হিন্দু পৰিচয়ত শিপাই থকা এক সুকীয়া সাংস্কৃতিক জাতীয়তাবাদৰ বিকাশ ঘটাইছিল, যি কংগ্ৰেছ নেতৃত্বাধীন সামগ্ৰিক জাতীয়তাবাদৰ পৰা পৃথক, ইয়াৰ মতাদৰ্শগত স্থিতিৰ সৈতে — যেনে গেৰুৱা পতাকা আৰু ভাৰত ত্যাগ আন্দোলনৰ পৰা নিজকে আঁতৰাই ৰখা — সাম্প্ৰদায়িক পৰিচয়, জাতীয়তাবাদ আৰু শক্তি আৰু সুৰক্ষাৰ লিংগ ধাৰণাৰ মাজৰ উত্তেজনা প্ৰতিফলিত কৰে।

৯.৬ অগ্ৰগতি খতিয়ান

১. ৰাষ্ট্ৰৰ নাৰীকৰণ মানে এগৰাকী মহিলা হিচাপে ভাৰতক প্ৰতীকী প্ৰতিনিধিত্ব কৰা বুজায় - সাধাৰণতে ভাৰত মাতা হিচাপে - যাৰ জৰিয়তে জাতীয়তাবাদী নেতা আৰু সাংস্কৃতিক চিন্তাধাৰাই ৰাষ্ট্ৰখনক এগৰাকী মাতৃ চৰিত্ৰ হিচাপে কল্পনা কৰিছিল যাক নাগৰিকসকলে ভক্তি, সুৰক্ষা আৰু ত্যাগেৰে সেৱা কৰিব লাগে।

২. ভাৰতীয় জাতীয়তাবাদত 'আভ্যন্তৰীণ' আৰু 'বাহ্যিক' ক্ষেত্ৰৰ ধাৰণাটো ইতিহাসবিদ পাৰ্থ চেটাৰ্জীয়ে প্ৰৱৰ্তন কৰিছিল, যিয়ে যুক্তি দিছিল যে জাতীয়তাবাদী চিন্তাই আধ্যাত্মিক-সাংস্কৃতিক 'ঘৰ'ক বস্তুগত-ৰাজনৈতিক পৃথিৱীৰ পৰা পৃথক কৰে।

৩. হিন্দুত্ব হৈছে এক মতাদৰ্শ যি ভাৰতীয় পৰিচয়ক মূলতঃ হিন্দু সাংস্কৃতিক, ধৰ্মীয় আৰু আঞ্চলিক সম্পৰ্কৰ ভিত্তিত সংগঠিত কৰে। এই ধাৰণাটো ভি.ডি. ছাভাৰকাৰে তেওঁৰ ১৯২৩ চনৰ গ্ৰন্থ 'হিন্দুত্ব হো ইজ এ হিন্দু' (Hindutva who is a Hindu) ত প্ৰণালীবদ্ধভাৱে বাখ্যা কৰিছিল।

৪. স্বাধীনতা আন্দোলনৰ সময়ত, হিন্দু সোঁপন্থীৰ একাংশই কংগ্ৰেছে নিৰ্মাণ কৰা ত্ৰিৰংগাক প্ৰত্যাখ্যান কৰিছিল, তেওঁলোকে যুক্তি দিছিল যে এই পতাকাই হিন্দু পৰিচয় সঠিকভাৱে প্ৰতিনিধিত্ব নকৰে আৰু তাৰ সলনি তেওঁলোকে গেৰুৱা পতাকা 'ভগৱা ধ্বজ'ক ৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰকৃত প্ৰতীক বুলি প্ৰচাৰ কৰিছিল।

৯.৭ অধিক জানিবলৈ

- Romila Thapar, Cultural Pasts, Oxford University Press, New Delhi, 2000.
- Bipan Chandra, Communalism in Modern India, Vikas Publishing House, New Delhi, 1984.
- Sumit Sarkar, Writing Social History Oxford University Press, Delhi, 1997.
- Christophe Jaffrelot, The Hindu Nationalist Movement and Indian Politics, Columbia University Press, New York, 1996.
- Gyanendra Pandey, The Construction of Communalism in Colonial North India. Oxford University Press, Delhi, 1990.
- Partha Chatterjee. The Nation and Its FragmentsÊ. Colonial and Postcolonial Histories, Princeton University Press, Princeton, 1993.
- Sikata Banerjee. Make Me a Man¯Ê. Masculinity, Hinduism, and Nationalism in India, State University of New York Press, Albany, 2005.
- Ashis Nandy. The Intimate EnemyÊ. Loss and Recovery of Self under Colonialism, Oxford University Press, New Delhi, 1983.
- Geraldine Forbes. Women in Modern India. Cambridge University Press, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
- Manmohan Kaur. Role of Women in the Freedom Movement (1857–1947), Sterling Publishers, New Delhi, 1968.

৯.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১. পুৰুষত্ব, নাৰীত্ব আৰু যৌনতাৰ সন্দৰ্ভত ভাৰতীয় জাতীয় আন্দোলনত লিংগ আৰু জাতীয়তাবাদৰ মাজৰ সম্পৰ্ক আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২. ভাৰত বিভাজনৰ সময়ত মহিলাৰ ভূমিকা বিশ্লেষণ কৰক আৰু তেওঁলোকৰ অভি:তাই কেনেদৰে লিংগ জাতীয়তাবাদক প্ৰতিফলিত কৰে সেয়া ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩. হিন্দু সোঁপন্থীৰ মতাদৰ্শ আৰু মূলসুঁতিৰ জাতীয়তাবাদৰ পৰা ইয়াৰ পাৰ্থক্য বিচাৰ কৰি ভাৰত ত্যাগ আন্দোলনৰ প্ৰতি ইয়াৰ প্ৰতিক্ৰিয়া বিচাৰ কৰক।

প্ৰশ্ন ৪. ভাৰতীয় জাতীয় আন্দোলনে সমাজত "মহিলা" বা "পুৰুষ" হিচাপে থাকাৰ অৰ্থ কেনেদৰে গঢ়ি তুলিছিল? আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৫. সাম্প্ৰদায়িক সংঘৰ্ষসমূহৰ সময়ত মহিলাসকলৰ শৰীৰ আৰু পৰিচয় কেনেদৰে সমাজৰ সন্মানৰ প্ৰতীক হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল? আলোচনা কৰক।

অধ্যায় ১০: জনপ্রিয় সংস্কৃতি আৰু মহিলাসকল

অধ্যায় গাঁথনি:

১০.১ উদ্দেশ্য

১০.২ পৰিচয়

১০.৩ নাৰীৰ প্রতিনিধিত্ব

- ছপা মাধ্যম
- নাট্য
- চিনেমা

১০.৪ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১০.৫ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১০.৬ অধিক জানিবলৈ

১০.৭ আৰ্হি প্রশ্ন

১০.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি-----

- ভাৰতীয় মুদ্রিত সাহিত্য, নাট্য আৰু চিনেমাত নাৰীৰ প্রতিনিধিত্বৰ ঐতিহাসিক বিকাশ পর্যালোচনা কৰিব পাৰিব।
- মহিলাসকলৰ ওপৰত আৰোপিত গতানুগতিক ধাৰণা, লিংগভিত্তিক সামাজিক ভূমিকা আৰু সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ ক্ষমতা (agency) বিশ্লেষণ কৰি, এই উপাদানসমূহে প্রভাৱশালী লিংগ মতাদর্শক কেনেদৰে পুনৰোৎপাদন কৰে অথবা প্রত্যাহ্বান জনায়, তাৰ সমালোচনামূলক মূল্যায়ন কৰা।
- ভাৰতীয় গণমাধ্যমত নাৰীবাদী, নিম্নবর্গীয় (Subaltern) আৰু আঞ্চলিক কণ্ঠস্বৰৰ বিকাশ বিশ্লেষণ কৰি, সমসাময়িক নাট্যকাৰ, সাহিত্যিক আৰু চলচ্চিত্র নির্মাতাসকলে নির্মাণ কৰা বিকল্প আখ্যানসমূহে কেনেদৰে প্রচলিত প্রতিনিধিত্বক প্রত্যাহ্বান জনাইছে আৰু মহিলাসকলৰ স্বায়ত্তশাসন, আত্মনিয়ন্ত্রণ তথা আন্তঃসংযোগমূলক পৰিচয়সমূহৰ স্বীকৃতি আৰু বিকাশক আগবঢ়াইছে, তাৰ সমালোচনামূলক মূল্যায়ন কৰা।

১০.২ পৰিচয়

জনপ্রিয় সংস্কৃতিয়ে গণমাধ্যম, গ্রাহক সামগ্রী, বিনোদন, সার্বজনীন স্থান আৰু জনপ্রিয় নান্দনিকতাক অন্তর্ভুক্ত কৰে।এইদৰে, ই সমাজৰ নিয়ম, মূল্যবোধ আৰু শক্তিৰ সম্পর্ক বুজিবলৈ এটা গুৰুত্বপূর্ণ ক্ষেত্র। জনপ্রিয় সংস্কৃতিত নাৰীৰ ভূমিকা উল্লেখযোগ্য: নাৰীসকল চৰিত্র হিচাপে, দর্শক হিচাপে, উৎপাদক বা স্রষ্টা হিচাপে আৰু গ্রাহক হিচাপে উপস্থিত থাকে। শক্তিশালী পিতৃতান্ত্রিক ব্যৱস্থাৰে চিহ্নিত কিন্তু একে সময়তে দ্রুত সামাজিক পৰিৱর্তনৰ মাজেৰে অগ্রসৰ হোৱা ভাৰতীয় সমাজত, জনপ্রিয় সংস্কৃতিত মহিলাসকলৰ অধ্যয়নে আধুনিকতা আৰু পৰম্পৰা, পৰিৱর্তন আৰু ধাৰাবাহিকতাৰ মাজত বিদ্যমান দ্বন্দ্বসমূহ উন্মোচন কৰে।

ভাৰতত জনপ্রিয় সাংস্কৃতিক ক্ষেত্রসমূহে দীর্ঘদিন ধৰি আদর্শ নাৰীত্ব (ideal femininity), নাৰীসত্তা (womanhood) আৰু সমাজ-ৰাজনীতি তথা পৰিয়ালত মহিলাসকলৰ উপযুক্ত স্থান সম্পর্কীয় ধাৰণাসমূহ গঢ়ি তোলাত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰি আহিছে। বৈদিক আৰু মহাকাব্যিক আখ্যানসমূহৰ পৰা আৰম্ভ কৰি মধ্যযুগীয় ভক্তিমূলক পৰম্পৰা আৰু লোককলালৈকে, আৰু তাৰ পিছত মুদ্রিত সাহিত্য-সংস্কৃতি, চলচ্চিত্র তথা বৈদ্যুতিন যুগৰ বিভিন্ন মঞ্চলৈকে , মহিলাসকলৰ উপস্থাপনাই একে সময়তে লিংগভিত্তিক বৈষম্য আৰু স্তৰবিন্যাসক স্বাভাৱিক আৰু গ্রহণযোগ্য ৰূপত প্রতিষ্ঠা কৰাৰ লগতে আত্মপৰিচয় গঠন, আত্মসচেতনতা আৰু প্রতিবাদী চেতনাৰ বিকাশৰ বাবেও বিভিন্ন পথ আৰু সম্ভাৱনা প্রদান কৰিছে।

১০.৩ নাৰীৰ প্রতিনিধিত্ব

পটভূমি

প্রাচীন মহাকাব্যসমূহ যেনে ৰামায়ণ, মহাভাৰত আৰু ধর্মশাস্ত্র সাহিত্যত নাৰীসকল নৈতিক আদর্শৰূপে উপস্থিত হয়, য'ত আত্মত্যাগ, কর্তব্য আৰু সতীত্বৰ দৰে গুণসমূহ সমাজৰ নিয়মৰ মূল ভিত্তি হিচাপে বিবেচিত হৈছিল। সীতা আৰু দ্রৌপদীৰ দৰে চৰিত্রসমূহে নাৰীত্বৰ আদর্শ আৰু সীমালঙঘনৰ সতর্কবাণী দুয়োটা ৰূপে স্থায়ী দৃষ্টান্ত হিচাপে পৰিগণিত হয়। তেওঁলোকৰ কাহিনীবোৰ আচাৰ-অনুষ্ঠান আৰু মৌখিক পৰম্পৰাৰ জৰিয়তে বিস্তৃতভাৱে প্রচাৰিত হৈ, পত্নীত্ব, মান-সম্মান আৰু পৰিয়ালৰ কর্তব্য সম্পর্কে জনপ্রিয় ধাৰণা গঢ়ি তোলে। এই পৌৰাণিক আদর্শসমূহে একেধাৰে সীমাবদ্ধতা আৰু সম্পদৰূপে কাম কৰিছিল। ই মহিলাসকলৰ সামাজিক ভূমিকাক সংকুচিত কৰাৰ লগতে নায়িকা, মাতৃ আৰু ভক্তৰ দৰে সামাজিকভাৱে বোধগম্য আৰু স্বীকৃত পৰিচয়সমূহো আগবঢ়াইছিল, যিবোৰক মহিলাসকল আৰু সম্প্রদায়সমূহে পৰিৱেশন কলা আৰু আখ্যান চর্চাৰ মাধ্যমেৰে পুনৰ অধিগ্রহণ, পুনৰব্যাখ্যা আৰু সমালোচনামূলকভাৱে পর্যালোচনা কৰাৰ সুযোগ লাভ কৰিছিল।

এই কল্প কাহিনীমূলক আদর্শসমূহৰ শতাব্দীৰ পৰা চলি অহা ধাৰাবাহিকতাই দেখুৱায় যে কেনেকৈ জনপ্রিয় সংস্কৃতিয়ে লিংগ-নির্দিষ্ট নৈতিক ব্যৱস্থাক শক্তিশালী কৰিছিল। গৱেষকসকলে লক্ষ্য কৰিছে যে "পতিব্রতা" (স্বামীৰ প্রতি নিবেদিত পত্নী) আদর্শ-যাক সীতাৰদ্বাৰা ব্যক্ত কৰা হৈছে-ব্রাহ্মণ্যবাদী গ্রন্থসমূহত সঘনাই উল্লেখ কৰা হৈছিল, যাতে নাৰীৰ আচৰণৰ সামাজিক সীমাৰেখা নির্ধাৰণ কৰা যায়। পৌৰাণিক নায়িকাসকলৰ প্রভাৱে নাৰীৰ কাম আৰু চলাচল সম্পর্কীয় সামাজিক আচৰণসমূহতো প্রভাৱ পেলাইছিল। উদাহৰণস্বৰূপে, কেন্দ্রীয় ভাৰতৰ জনজাতীয় পুনৰকথনত সীতাক বনাঞ্চলত বাস কৰা আৰু কৃষিকার্যত দক্ষ নাৰী হিচাপে দেখুওৱা হয়, যিয়ে প্রকৃতিৰসৈতে যোগাযোগ ৰাখে-ইয়াৰদ্বাৰা কৃষিভিত্তিক সমাজত নাৰীৰ অর্থনৈতিক অৱদান স্বাভাৱিক কৰা হয়। একেদৰে, ভাৰতনাট্যমৰ দৰে শাস্ত্রীয় নৃত্য পৰম্পৰা আৰু মন্দিৰৰ ভাস্কর্যসমূহত নাৰীসকল কেৱল অনুগত পত্নী হিচাপে নহয়, নৃত্যশিল্পী, যোদ্ধা আৰু ঋষি হিচাপেও দেখা যায়, যিয়ে দৃশ্যমান সংস্কৃতিত প্রচাৰিত নাৰীত্বৰ পৰিসৰ বিস্তৃত কৰে। এই বৈচিত্রঞ্জযসমূহে দেখুৱায় যে জনপ্রিয় সংস্কৃতিয়ে কেৱল একমাত্র পিতৃতান্ত্রিক আদর্শ আৰোপ কৰা নাছিল; বৰং ই মহিলাসকলৰ একাধিক আঞ্চলিক প্রতিচ্ছবি আৰু উপস্থাপনাক স্থান দিছিল।

মধ্যযুগীয় ভক্তি আন্দোলনে সার্বজনীন ভক্তিমূলক প্রকাশৰ এক নতুন ধাৰাৰ সূচনা কৰিছিল, যিয়ে আণ্ডাল আৰু মীৰাবাঈৰ দৰে মহিলাসকলক প্রেম, আধ্যাত্মিকতা আৰু কেতিয়াবা সামাজিক নিয়ম-নীতিৰ প্রতি প্রত্যাহ্বান জনোৱা শৃংগাৰমূলক ভাষা প্রকাশ কৰাৰ সুযোগ দিছিল। এই প্রকাশভংগীয়ে গৃহস্থ জীৱনত মহিলাসকলৰ বাবে

নির্ধাৰিত পৰম্পৰাগত আৰু বিধানমূলক পৰিচয়সমূহক অধিক জটিল কৰি তোলাৰ লগতে সেয়া পুনৰ বিবেচনা কৰাৰ অৱকাশো সৃষ্টি কৰিছিল।। মন্দিৰভিত্তিক পৰিবেশন আৰু ভক্তিমূলক গীতসমূহ বিস্তৃতভাৱে প্ৰচাৰিত হৈছিল আৰু এইবোৰ জনপ্ৰিয় সাংস্কৃতিক মাধ্যম হিচাপে পৰিণত হৈছিল, য'ত নাৰীৰ আধ্যাত্মিক আত্ম-অভিব্যক্তি প্ৰকাশ পাইছিল, যদিও বহুক্ষেত্ৰত ই প্ৰচলিত লিংগীয় নিয়মসমূহক প্ৰত্যাহ্বান জনাইছিল। লোকনাট্য ৰূপ যেনে নাট্য, যাত্ৰা আৰু তেৰুকুট্টুত একেদৰে নাৰী চৰিত্ৰসমূহ গুৰুত্ব সহকাৰে উপস্থাপন কৰা হৈছিল আৰু লিংগভিত্তিক অৰ্থসমূহ বুজাবলৈ সামূহিক স্থান সৃষ্টি কৰা হৈছিল। উদাহৰণস্বৰূপে, বিভিন্ন অঞ্চলত গোৱা মীৰাবাইৰ ভজনসমূহে নাৰীত্বৰ ভক্তিৰ বিভিন্ন ৰূপ প্ৰকাশ কৰে। ইয়াৰ উপৰিও, ভক্তি সংস্কৃতিয়ে পৰিবেশনৰ জৰিয়তে লিংগভিত্তিক শক্তিৰ গাঁথনিৰ প্ৰতি প্ৰশ্ন উত্থাপন কৰিছিল।

মহাৰাষ্ট্ৰৰ "ৰৰকাৰি" পৰম্পৰাত জানাবাইৰ দৰে নাৰীসন্তসকলে ভক্তিমূলক পদসমূহৰ জৰিয়তে লিংগভিত্তিক শ্ৰম ব্যৱস্থা আৰু জাতিভেদমূলক বৈষম্যৰ সমালোচনা কৰিছিল, আৰু ঈশ্বৰক এজন সহচৰ হিচাপে উপস্থাপন কৰিছিল, যিয়ে গৃহস্থালী কামত তেওঁক সহায় কৰিছিল। সাৰ্বজনীন গায়ন, মন্দিৰ উৎসৱ আৰু কাহিনী কোৱাৰ দৰে মাধ্যমসমূহে এইধৰণৰ প্ৰতিনিধিত্বসমূহক দৈনন্দিন সামাজিক জীৱনৰ অংশ কৰি তুলিছিল, যাৰ ফলত সমাজে নাৰীৰ আধ্যাত্মিক ক্ষমতাক চিনাক্ত কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল। গৱেষকসকলে কয় যে এই পৰম্পৰাসমূহে নাৰীসকলৰ সাৰ্বজনীন পবিত্ৰ স্থানত উপস্থিতিক স্বাভাৱিক কৰি আৰু ভক্তিৰ জৰিয়তে প্ৰতিবাদৰ আদৰ্শ প্ৰদান কৰি সূক্ষ্ম সাংস্কৃতিক পৰিৱৰ্তন সূচিত কৰিছিল।

- **ছপা মাধ্যম** (Print)

১৯শ শতিকাৰ মুদ্ৰণ বিপ্লৱ আৰু সংস্কাৰমূলক বিতৰ্কসমূহে নাৰীৰ প্ৰতিচ্ছবিত গভীৰ পৰিৱৰ্তন আনিছিল। নাৰী শিক্ষা, বিধৱা পুনৰ্বিবাহ আৰু শিশু বিবাহৰ দৰে বিষয়সমূহক লৈ নতুন সাৰ্বজনীন আলোচনা আৰম্ভ হৈছিল। পুৰুষ আৰু মহিলা উভয় ধৰণৰ সমাজ সংস্কাৰক, আত্মজীৱনীমূলক সাহিত্য আৰু বিভিন্ন ন্যায়িক বিচাৰ-প্ৰক্ৰিয়াই মহিলাসকলক আইনগত অধিকাৰ আৰু নৈতিক বিতৰ্কৰ কেন্দ্ৰীয় বিষয় হিচাপে মুদ্ৰিত জন পৰিসৰত প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল। একে সময়তে, আলোচনী আৰু সংবাদ পত্ৰসমূহে গঢ়ি তোলা নতুন জন পৰিসৰত 'নাৰী প্ৰশ্ন' সামাজিক সংস্কাৰ, আধুনিকতা আৰু জাতীয়তাবাদী চিন্তাচৰ্চাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ আলোচ্য বিষয়ত পৰিণত হৈছিল।

ৰাণীভাৰতী আৰু বামাবোধিনী পত্ৰিকাৰ দৰে নাৰী-কেন্দ্ৰিক নিয়মীয়া প্ৰকাশনসমূহে জনপ্ৰিয় সংস্কৃতিৰ প্ৰাৰম্ভিক ৰূপ গঢ়ি তুলিছিল। এইবোৰে নাৰী পাঠকসকলৰ বাবে কাহিনী, পৰামৰ্শ আৰু বিতৰ্ক আগবঢ়াইছিল। এই প্ৰকাশনসমূহে নৈতিক শুদ্ধতা, গৃহস্থালী শিক্ষা আৰু পৰিয়াল পৰিচালনাক উৎসাহিত কৰাৰ লগতে আত্ম-উন্নয়ন আৰু সাক্ষৰতাকো সমৰ্থন কৰিছিল। যদিও এইবোৰ বহুক্ষেত্ৰত পৰম্পৰাগত আছিল, তথাপিও ই নাৰীসকলক আধুনিক পৰিচয় গঢ়িবলৈ প্ৰথম সাৰ্বজনীন লিখনীৰ স্থান প্ৰদান কৰিছিল। এইদৰে, ই একলিংগ-নিৰ্দিষ্ট সাহিত্যিক সাৰ্বজনীন ক্ষেত্ৰ গঠনত সহায় কৰিছিল।

ইয়াৰ উপৰিও, সংস্কাৰমূলক সাহিত্যই ৰাষ্ট্ৰীয় উন্নয়নৰ প্ৰতীক হিচাপে "নতুন নাৰী" (new woman) ধাৰণাৰ সৃষ্টি কৰিছিল। জনপ্ৰিয় মুদ্ৰিত কাহিনী-বিশেষকৈ বাংলা সামাজিক উপন্যাসসমূহত-শিক্ষিত নাৰীসকলক এনেদৰে চিত্ৰিত কৰা হৈছিল, যি সকলে আধুনিক আকাংক্ষা আৰু গৃহস্থালী দায়িত্বৰ মাজত সমন্বয় স্থাপন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। এইধৰণৰ কাহিনীবোৰে লিংগীয় নিয়মসমূহৰ পৰিৱৰ্তনকলৈ সমাজত থকা চিন্তা-উদ্বেগো প্ৰকাশ কৰিছিল। এনে গল্পসমূহ নগৰীয়া পাঠক সকলৰ মাজত বিস্তৃতভাৱে প্ৰচাৰিত হৈছিল আৰু মধ্যবিত্ত সমাজত

নাৰীত্বৰ ধাৰণাসমূহ গঢ়ি তোলাত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল।

উপনিবেশিক শাসনৰ অন্তিম পৰ্যায়ত নাৰীসকলৰ স্মৃতিকথা আৰু আত্মজীৱনীমূলক লিখনীবোৰে গৃহস্থালী জীৱন, স্থানান্তৰণ আৰু আধুনিকতাৰ অভিজ্ঞতা বৰ্ণনা কৰিছিল। এইবোৰে নাৰীসকলক নিজা দৃষ্টিভংগীৰে অভিলেখাগাৰ আৰু জনপ্ৰিয় সংস্কৃতিৰ ক্ষেত্ৰত অংশগ্ৰহণ কৰাৰ সুযোগ দিলে। এনে লিখনীবোৰে সংস্কাৰবাদী ধাৰণাসমূহক প্ৰত্যাহ্বান জনাই, জাতিভেদ, পৰিয়ালৰ চাপ আৰু ঔপনিবেশিক আইনৰ অধীনত নাৰীসকলৰ বাস্তৱ জীৱনৰ কষ্টসমূহ উন্মোচিত কৰিছিল।

ৰসুন্দৰী দেৱীৰ "আমাৰ জীৱন"ৰ দৰে নাৰী আত্মজীৱনীবোৰে নাৰীসকলৰ জীৱনৰ অভিজ্ঞতা সাৰ্বজনীনভাৱে প্ৰকাশ কৰাৰ প্ৰাৰম্ভিক প্ৰচেষ্টা হিচাপে বিবেচিত হয়।গৃহস্থালি কাহিনীৰ জৰিয়তে নাৰী লেখক সকলে মানসিক সংগ্ৰাম, ঘৰুৱা পৰিশ্ৰম আৰু শিক্ষাৰ আকাংক্ষা-এইবোৰ বিষয় লিপিবদ্ধ কৰিছিল, যিবোৰ সাধাৰণতে সংস্কাৰমূলক সাহিত্যত খুব কমেই দেখা যায়। এই ধৰণৰ লিখনীবোৰে ব্যক্তিগত আৰু সাৰ্বজনীন ক্ষেত্ৰৰ মাজত এটা সেতু স্থান কৰিছিল, ব্যক্তিগত অভিজ্ঞতাক সাংস্কৃতিক সম্পদত পৰিণত কৰিছিল।

এই লেখাসমূহে এই কথাও প্ৰকাশ কৰে যে মহিলাসকলে কেনেদৰে বিভিন্ন উপায়ে ঔপনিৱেশিক আধুনিকতাক বুজি লৈ, তাৰ সৈতে খাপ খুৱাই আৰু ইয়াক প্ৰভাৱিত কৰি নিজৰ পথ নিৰ্ধাৰণ কৰিছিল। উত্তৰ ভাৰতৰ মুছলিম নাৰীসকলৰ স্মৃতি কথাসমূহত চলাচলৰ স্বাধীনতা, পৰ্দা প্ৰথা আৰু সম্পত্তি উত্তৰাধিকাৰ আৰু বিবাহ সম্পৰ্কীয় সলনি হোৱা আইনী নিয়মসমূহৰ সৈতে কৰা সমন্বয়ৰ বৰ্ণনা পোৱা যায়। একেদৰে, এংলো-ইণ্ডিয়ান নাৰীসকলৰ বিৱৰণত লিংগ, বৰ্ণ আৰু সাম্ৰাজ্যৰ প্ৰভাৱত গঢ়ি উঠা মিশ্ৰ পৰিচয়সমূহ দেখা যায়। এই বৈচিত্ৰ্যপূৰ্ণ অভিজ্ঞতা সমূহে নাৰীসকলৰ কণ্ঠসমূহৰ সাংস্কৃতিক ভঁৰাল বিস্তৃত কৰিছিল আৰু দেখুৱাইছিল যে কেনেকৈ জনপ্ৰিয় মুদ্ৰণ সংস্কৃতি নাৰীত্বৰ নতুন ৰূপসমূহ কল্পনা কৰাৰ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণক্ষেত্ৰ হিচাপে পৰিগণিত হৈছিল।

এই সময়ছোৱাত ৰোমাঞ্চ ধৰ্মী কাহিনী আৰু গণ-বজাৰৰ নিয়মীয়া প্ৰকাশন সমূহে ভোগ-বিলাস, প্ৰণয়-সম্পৰ্ক আৰু লিংগ ভিত্তিক ৰুচিৰ নতুন ধাৰণা বিস্তাৰ কৰিছিল। এই মুদ্ৰিত ধাৰাসমূহে লক্ষ্য ভিত্তিক জীৱন শৈলী গঢ়ি তুলিছিল আৰু আধুনিক নাৰীত্বৰ চিন হিচাপে গ্ৰাহক সামগ্ৰীৰ মানদণ্ড স্থাপন কৰিছিল, যাৰ ফলত মধ্যবিত্ত সমাজত লিংগ আৰু অৱসৰ-সংস্কৃতি সম্পৰ্কীয় পৰিচয়সমূহ গঢ় লৈ উঠিছিল। উদাহৰণস্বৰূপে, ধাৰাবাহিক ৰোমাঞ্চ কাহিনীবোৰত ব্যৱস্থাপিত বিবাহ আৰু প্ৰেম-বিবাহৰ মাজৰ দ্বন্দ্ব আলোচনা কৰা হৈছিল।

সৰিতা, মনোহৰ কাহানীয়াঁ আৰু গৃহলক্ষ্মীৰ দৰে ৰোমাঞ্চ নিয়মীয়া প্ৰকাশনসমূহে নাৰীসকলৰ আকাংক্ষাক প্ৰভাৱিত কৰিছিল, য'ত আৱেগিক কাহিনীৰ সৈতে সাজ-পোছাক, গৃহস্থালী পৰিচালনা আৰু আচাৰ-ব্যৱহাৰৰ পৰামৰ্শ সংযুক্ত কৰা হৈছিল। এই প্ৰকাশনসমূহে মধ্যবিত্ত নাৰীসকলক পৰম্পৰাগত ব্যৱস্থাপিত বিবাহ আৰু উদীয়মান প্ৰেমমূলক ধাৰণাৰ মাজৰ সংঘাত সামঞ্জস্য কৰিবলৈ সহায় কৰিছিল। ধাৰাবাহিক উপন্যাস আৰু কাহিনীৰ ৰোমান্টিক নায়িকাসকলক প্ৰায়ে বিবাহ, পেছাগত জীৱন আৰু ব্যক্তিগত আকাংক্ষাৰ মাজত সমন্বয় সাধন কৰা ব্যক্তিৰূপে উপস্থাপন কৰা হৈছিল। এই চিত্ৰণে পাঠকসকলক প্ৰচলিত লিংগ ধাৰণা আৰু সামাজিক মানদণ্ডসমূহ পুনৰ মূল্যায়ন কৰাৰ সুযোগ দিছিল। যদিও এই দৃষ্টিভংগী নাৰীবাদী সাহিত্যৰ দৰে স্পষ্টভাৱে বিদ্ৰোহী নাছিল, তথাপি ই সমাজত নতুন চিন্তাধাৰাৰ বিকাশত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ আৰু যুগান্তকাৰী ভূমিকা পালন কৰিছিল।

- **নাট্য** (Theatre)

ভাৰতত নাট্যকলাৰ সৈতে নাৰীৰ সম্পৰ্ক ঐতিহাসিকভাৱে সামাজিক শালীনতা, লিংগ আৰু সার্বজনীন পৰিবেশন সম্পৰ্কীয় ধাৰণাৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হৈ আহিছে। শাস্ত্ৰীয় সংস্কৃত নাটত তাত্ত্বিকভাৱে নাৰী শিল্পীৰ উপস্থিতি অনুমোদিত আছিল-যেনেনাট্য শাস্ত্ৰত উল্লেখ কৰা হৈছে-কিন্তু বাস্তৱত উপনিবেশ-পূৰ্ব ভাৰতত পিতৃতান্ত্ৰিক আৰু জাতিভিত্তিক বাধাসমূহে নাৰীসকলৰ অংশগ্ৰহণ সীমিত কৰি ৰাখিছিল।

যেতিয়া ৰাজদৰবাৰী নাট্য ধীৰে ধীৰে পুৰুষ-প্ৰধান হৈ পৰিল, তেতিয়া যক্ষগান, কথাকলি আৰু কুটিয়াট্টমৰ দৰে ৰূপসমূহত বহুতো নাৰী চৰিত্ৰ পুৰুষে অভিনয় কৰিবলৈ ধৰিলে। তথাপিও, লাভনী, তামাশা, নৌটংকি, থেৰুকূত্তু আৰু যাত্ৰাৰ দৰে লোক-নাট্যপৰম্পৰাত নাৰীসকলে অধিক দৃশ্যমান ভূমিকা পালন কৰিছিল।

কিন্তু এই শিল্পীসকল সাধাৰণতে সমাজৰ বঞ্চিত স্তৰৰপৰা আহিছিল আৰু সার্বজনীন পৰিবেশনৰ সৈতে জড়িত সামাজিক অৱজ্ঞা আৰু অপমানৰ সন্মুখীন হৈছিল। উদাহৰণস্বৰূপে, মহাৰাষ্ট্ৰৰ লাৱণী নৃত্য শিল্পীসকলৰ ক্ষেত্ৰত দেখা যায় যে কেনেকৈ নাৰীসকলে সাংস্কৃতিক ক্ষেত্ৰত নিজৰ স্থান গঢ়ি তুলিছিল, কিন্তু একে সময়তে সার্বজনীন দৃশ্যমানতা আৰু যৌনতা সম্পৰ্কীয় নৈতিক উদ্বেগসমূহৰ সৈতে সমন্বয় সাধন কৰিব লগা হৈছিল।

উপনিবেশিক সময় ছোৱাত পার্চী থিয়েটাৰ, মুদ্ৰণ আধুনিকতা আৰু মঞ্চ-ভিত্তিক নাট্যৰ আগমনে এই ধাৰাসমূহত গুৰুত্বপূৰ্ণ পৰিৱৰ্তন আনিছিল। ঊনবিংশ শতিকাৰ শেষ ভাগত মহিলাসকলে বাণিজ্যিক নাট্যজগতত উপস্থিত হ'বলৈ আৰম্ভ কৰিছিল। অৱশ্যে, ইয়াৰ পূৰ্বে পুৰুষ পৰিচালকসকলে গায়িকা-নৃত্যশিল্পী অথবা গণিকাৰ (courtesan) পটভূমিৰ পৰা শিল্পী নিয়োগ কৰাৰ পিছতেই এই প্ৰৱণতাৰ বিকাশ ঘটিছিল। এই ক্ষেত্ৰত অগ্ৰণী ব্যক্তিত্ব আছিল বিনোদিনী দাসী, যাৰ আত্মজীৱনীত পুৰুষ-প্ৰধান নাট্য জগতত প্ৰাৰম্ভিক অভিনেত্ৰীসকলে সন্মুখীন হোৱা সংগ্ৰাম আৰু শোষণ স্পষ্টভাৱে প্ৰকাশ পাইছে। মধ্যবিত্ত সংস্কাৰকসকলে থিয়েটাৰৰ নাৰীসকলৰ "সম্মানীয়তা"ক লৈ বিতর্ক চলাই থাকিলেও ঔপনিবেশিক আধুনিকতাই লাহে লাহে মঞ্চত নাৰীসকলৰ উপস্থিতিক স্বাভাৱিক কৰি তুলিছিল। নগৰীকৰণ আৰু নাৰীসকলৰ সাক্ষৰতাৰ বৃদ্ধিয়ে মাদ্ৰাজ, বেংগল আৰু মহাৰাষ্ট্ৰৰ দৰে অঞ্চলত অপেশাদাৰী নাট্য আৰু সামাজিক সংস্কাৰমূলক নাটকত তেওঁলোকৰ অংশগ্ৰহণ বৃদ্ধি কৰিছিল।

উত্তৰ-ঔপনিবেশিক ভাৰতত নাৰীসকলে লাহে লাহে ৰাষ্ট্ৰীয় নাট্য বিদ্যালয় (NSD), বিশ্ববিদ্যালয় ভিত্তিক নাট্য গোট আৰু চৰকাৰী সহায়ত গঢ়ি উঠা সাংস্কৃতিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহত অংশগ্ৰহণ কৰিবলৈ ধৰিলে। স্বাধীনতাৰ পাছৰ দশকসমূহত নাৰীসকল কেৱল অভিনেত্ৰী হিচাপে নহয়, নাট্যকাৰ, পৰিচালক আৰু চিত্ৰনাট্যলেখক হিচাপেও আগবাঢ়ি আহে-যাৰ উদাহৰণ নীলম মান সিংহ চৌধুৰী, মায়া কৃষ্ণৰাও, অনুৰাধা কাপুৰ আদিৰ কামত দেখা যায়। ১৯৭০ আৰু ১৯৮০ দশকত নাৰীবাদী চিন্তাধাৰাৰ বিকাশে নাট্যসংস্কৃতিকো গভীৰভাৱে প্ৰভাৱিত কৰে। ইয়াৰ ফলত নাৰীকেন্দ্ৰিক আৰু নাৰীবাদী থিয়েটাৰ গোটসমূহৰ উদ্ভৱ হয়, যিয়ে যৌতুকজনিত মৃত্যু (dowry deaths), গৃহস্থালী হিংসা, যৌন অতিশয্য আৰু জাতি-লিংগ নিপীড়নৰ দৰে বিষয়সমূহ উত্থাপন কৰে। মুলগী ঝালী হো আৰু ওম স্বাহা ৰদৰে গুৰুত্বপূৰ্ণ নাট্য প্ৰদর্শনসমূহে থিয়েটাৰক সামাজিক সমালোচনাৰ এক শক্তিশালী মাধ্যম হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰে। ২০শ শতিকাৰ অন্তিম ভাগ আৰু ২১শ শতিকাৰ আৰম্ভণিত নাৰীসকলে গতি-ভিত্তিক থিয়েটাৰ, পৰীক্ষামূলক আৰু তথ্যচিত্ৰমূলক নাট্যত অধিক অংশগ্ৰহণ কৰে, য'ত যৌনতা, মানসিক স্বাস্থ্য, পৰিচয় আৰু বৈচিত্ৰময় অভিজ্ঞতাৰ দৰে বিষয়সমূহ অনুসন্ধান কৰা হয়।

সামগ্রিক বিচাৰত, ভাৰতীয় নাট্যধাৰাত মহিলাসকলৰ অগ্রযাত্রাই-প্রাক-ঔপনিৱেশিক লোকনাট্যৰ ক্ষেত্রত প্রান্তীয় আৰু বহু ক্ষেত্রত সামাজিকভাৱে কলংকিত শিল্পীৰূপে বিবেচিত অৱস্থানৰ পৰা সমসাময়িক নাট্য-সৃষ্টিৰ কেন্দ্রীয় অভিকর্তা (agent) হিচাপে প্রতিষ্ঠালাভ কৰা পর্যন্ত-জন পৰিসৰৰ সংস্কৃতি, লিংগ-মানদণ্ড আৰু সৃষ্টিশীল শ্রমৰ ক্ষেত্রত সংঘটিত ব্যাপক সামাজিক ৰূপান্তৰৰ এক তাৎপর্যপূর্ণ নিদর্শন আগবঢ়ায়। যদিও বিভিন্ন বাধা-বিঘিনি এতিয়াও অব্যাহত আছে, তথাপি আধুনিক ভাৰতীয় নাট্যকলাৰ বিষয়বস্তু, নান্দনিক দৃষ্টিভংগী আৰু প্রতিষ্ঠানগত বিকাশ গঢ় দিয়াত মহিলাসকলৰ অৱদান অতি গুৰুত্বপূর্ণ আৰু অপৰিহার্য হৈ পৰিছে।

- **চিনেমা** (Cinema)

ভাৰতীয় চিনেমাৰ প্রাৰম্ভিক যুগত (নীৰৱ যুগৰ পৰা sobak কথা- কোৱা চলচ্চিত্রলৈ) একেলগে পৰম্পৰাগত লিংগীয় ভূমিকা পুনৰ উৎপাদন কৰা আৰু নাৰীসকলক নতুন ধৰণৰ সার্বজনীন দৃশ্যমানতা প্রদান কৰা দেখা যায়। চলচ্চিত্রসমূহে সৃষ্টি কৰা নাৰী তাৰকাসকল জনপ্রিয় সংস্কৃতিত শক্তিশালী প্রতীক হৈ পৰিছিল, যাৰ (অন-স্ক্রীণ) আভ্যন্তৰিন চৰিত্র আৰু (অফ-স্ক্রীণ) ব্যাহ্যিক ব্যক্তিত্বই আধুনিক নাৰীত্ব, শালীনতা আৰু আকাংক্ষাৰ বিষয়ে জনসাধাৰণৰ ধাৰণা গঢ়ি তুলিছিল। যদিও বহুতো প্রাৰম্ভিক চৰিত্র পৰিয়ালমুখী মূল্যবোধক শক্তিশালী কৰিছিল, তাৰকা অভিনয়সমূহে প্রেমমূলক আত্ম-চেতনতা, ক্ষমতা (agency) আৰু সার্বজনীন খ্যাতিৰো প্রকাশ ঘটাইছিল, যিয়ে ব্যক্তিগত আৰু গৃহস্থালী আশা-আকাংক্ষাৰ সৈতে জটিল সম্পর্ক গঢ়ি তুলিছিল। এইদৰে চলচ্চিত্রৰ নায়িকা নগৰীয়া জনপ্রিয় সংস্কৃতিত এক আকাংক্ষিত ব্যক্তিত্ব হিচাপে উদ্ভৱ হৈছিল।

জুবেইদা, দেবিকা ৰাণী আৰু ''ফিয়াৰলেছ নাদিয়া''ৰ দৰে অভিনেত্রীসকলৰ প্রাৰম্ভিক অভিনয়ে পৰম্পৰাগত লিংগীয় ধাৰণাৰ পৰা উল্লেখযোগ্য বিচ্যুতি সূচায়। উদাহৰণ স্বৰূপে, ফিয়াৰলেছ নাদিয়াই খলনায়কৰ সৈতে যুঁজ কৰিছিল, বিপজ্জনক কৌশল (stunts) প্রদর্শন কৰিছিল আৰু শাৰীৰিকভাৱে সক্রিয় চৰিত্রত অভিনয় কৰিছিল-যিয়ে নাৰীৰ নম্রতা সম্পর্কীয় ধাৰণাসমূহক প্রত্যাহ্বান জনাইছিল। আনহাতে, দেবিকা ৰাণীৰ দৰে অভিনেত্রীসকলে উচ্চ শিক্ষিত, ইংৰাজী কোৱা আৰু সামাজিকভাৱে সক্রিয় আধুনিক নাৰীৰ প্রতিচ্ছবি আগবঢ়াইছিল, যিয়ে প্রেম, সামাজিক সংস্কাৰ আৰু সার্বজনীন জীৱনৰ মাজত সমন্বয় স্থাপন কৰিব পাৰিছিল। তেওঁলোকৰ তাৰকা-ছবিসমূহ চলচ্চিত্র সাময়িকী আৰু প্রচাৰ-পত্রসমূহৰ জৰিয়তে বিস্তৃতভাৱে প্রচাৰিত হৈছিল, যিয়ে ভাৰতত নাৰীত্বৰ দৃশ্যমান অভিধানক অধিক বিস্তৃত আৰু বৈচিত্র্যপূর্ণ কৰি তুলিছিল।

কিন্তু, প্রাৰম্ভিক চিনেমাই নাৰীসকলৰ সার্বজনীন ক্ষেত্রত প্রৱেশক লৈ থকা গভীৰ উদ্বেগসমূহো প্রতিফলিত কৰিছিল। আৰম্ভণিতে চলচ্চিত্র উদ্যোগটো সামাজিকভাৱে কলংকিত বুলি গণ্য কৰা হৈছিল, আৰু বহুতো অভিনেত্রী মূলধাৰাৰ ''সম্মানীয়'' সমাজৰ বাহিৰৰ সম্প্রদায়ৰ পৰা আহিছিল-যাৰ ফলত সমাজত তেওঁলোকৰ গ্রহণযোগ্যতা জটিল হৈ পৰিছিল। গৱেষকসকলৰ মতে, এই অভিনেত্রীসকলে পর্দাৰ অভিনয়ক এক সুশৃংখল আৰু স্বীকৃত শিল্পৰূপ হিচাপে প্রতিষ্ঠা কৰি, আৰু ইয়াক অনৈতিকতাৰ পৰিৱর্তে শিল্পসত্তাৰ সৈতে সংযুক্ত কৰি, মহিলাসকলক লৈ সমাজত প্রচলিত সাংস্কৃতিক ধাৰণাসমূহৰ পৰিৱর্তনত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল।

স্বাধীনতাৰ পূর্ব আৰু প্রাৰম্ভিক স্বাধীনতা-উত্তৰ সময়ছোৱাত ৰেডিঅ' প্রচাৰ আৰু জনপ্রিয় সংগীতে মাতৃত্ব, প্রেম আৰু গৃহস্থালীৰ দৰে লিংগভিত্তিক ধাৰণাসমূহক বৃহৎ পৰিসৰৰ ঘৰ-গৃহস্থালীত প্রচাৰ কৰিছিল। চলচ্চিত্র সংগীত, ৰেডিঅ' নাটক আৰু ভক্তিমূলক প্রচাৰসমূহ একেলগে সাংস্কৃতিক অভিজ্ঞতাৰ অংশহৈ পৰিছিল, যিয়ে

বিশেষ নাৰী-পৰিচয়সমূহক স্বাভাৱিক কৰি তুলিছিল, আৰু একে সময়তে নগৰীয়া ৰুচি আৰু আধুনিকতাৰ ধাৰণাসমূহ বিভিন্ন শ্ৰেণীৰ মাজত প্ৰচাৰ কৰিছিল। উদাহৰণস্বৰূপে, চলচ্চিত্ৰৰ গীতসমূহত প্ৰায়ে আকুল আকাংক্ষা, প্ৰেম-বিৰহ অথবা আদৰ্শায়িত মাতৃত্বৰ চিত্ৰণ কৰা হৈছিল।

স্ত্ৰীসভা আৰু মহিলা মহলৰ দৰে ৰেডিঅ' কাৰ্যসূচীসমূহ বিশেষভাৱে নাৰীসকলৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰা হৈছিল, য'ত ৰন্ধন-শিক্ষা, শিশু যত্নৰ পৰামৰ্শ আৰু শিক্ষা আৰু স্বাস্থ্য-স্বচ্ছতাৰ বিষয়ে আলোচনা অন্তৰ্ভুক্ত আছিল। এই অনুষ্ঠানসমূহে গৱেষকসকলে "ঘৰুৱা দৰ্শক" বুলি কোৱা এক নতুন ধাৰণা গঢ়ি তুলিছিল, য'ত নাৰীসকলক সাংস্কৃতিক গ্ৰাহক হিচাপে প্ৰতিষ্ঠা কৰি গৃহস্থালি ভূমিকা সমূহক অধিক শক্তিশালী কৰা হৈছিল। তথাপিও, এইবোৰে নাৰীসকলক শক্তিশালীও কৰিছিল, কাৰণ ইয়াৰ জৰিয়তে তেওঁলোকে সেই তথ্য আৰু জ্ঞান লাভ কৰিছিল যিবোৰ পূৰ্বতে পুৰুষ-প্ৰধান প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ নিয়ন্ত্ৰণত আছিল। টক-শ্ব' আৰু কাহিনী কোৱাৰ জৰিয়তে ৰেডিঅ' এনে এটা মঞ্চত পৰিণত হৈছিল, য'ত নাৰীসকলৰ চিন্তা-উদ্বেগ সমূহ সাৰ্বজনীন আলোচনাত প্ৰতিফলিত হ'বলৈ আৰম্ভ কৰিছিল।

অল ইণ্ডিয়া ৰেডিঅ' (AIR) ত প্ৰচাৰিত চলচ্চিত্ৰ সংগীতে আৱেগিক আৰু প্ৰেমমূলক কল্পনা শক্তি গঢ়ি তোলাত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। লতা মংগেশকাৰ কণ্ঠ নাৰীত্বৰ এক আদৰ্শ ৰূপ-পৰিত্ৰ, কোমল আৰু ভক্তিমূলক-ৰ সৈতে একাত্মহৈ পৰিছিল, আৰু একে সময়তে ধ্বনি-সংস্কৃতিত মহিলা তাৰকাৰ উদ্ভৱৰ প্ৰতীক হিচাপে পৰিগণিত হৈছিল। ইফালে, ৰেডিঅ' নাটকসমূহত মহিলাসকলক পৰিয়ালিক জীৱনৰ নৈতিক ভেটি বা ভিত্তি হিচাপে চিত্ৰিত কৰা হৈছিল, যিয়ে নাৰীসত্তা সম্পৰ্কীয় জাতীয়তাবাদী আদৰ্শসমূহক অধিক শক্তিশালী কৰি তুলিছিল। এই সাংস্কৃতিক মাধ্যমসমূহে ব্যক্তিগত আৰু সাৰ্বজনীন জীৱনৰ মাজত এক সংযোগসূত্ৰ গঢ়ি তুলিছিল আৰু দৈনন্দিন জীৱনৰ আচাৰ-ব্যৱহাৰসমূহক এনে আখ্যানৰ সৈতে সংপৃক্ত কৰিছিল, যিবোৰে স্বাধীনতা-উত্তৰ ভাৰতত মহিলাসকলৰ ভূমিকাক সূক্ষ্মভাৱে নিৰ্দেশিত আৰু প্ৰভাৱিত কৰিছিল।

নেহৰুীয় দশকসমূহত নাৰীসকলক ৰাষ্ট্ৰ আৰু পৰিয়ালৰ ৰক্ষক হিচাপে চিত্ৰিত কৰা হৈছিল। মুখ্যধাৰাৰ চিনেমা-বিশেষকৈ মেল'ড্ৰামা আৰু পৰিয়ালকেন্দ্ৰিক চলচ্চিত্ৰসমূহে-নাৰীৰ গুণসমূহক আত্মত্যাগ, পৰিয়ালৰ প্ৰতি নিষ্ঠা আৰু নৈতিক দৃঢ়তাৰ সৈতে সংযুক্ত কৰিছিল। কিন্তু একেসময়তে এই পৰ্যায়তেই বিকল্প ধাৰাৰ চিনেমাত গ্ৰাম্য নায়িকা, মহিলা সক্ৰিয়ক আৰু জটিল কৰ্মজীৱী নাৰীসকলৰ শক্তিশালী প্ৰতিনিধিত্ব দেখা যায়, যিয়ে সামাজিক অসমতাসমূহক প্ৰত্যাহ্বান জনায়। এই দ্বৈত ধাৰাই দেখুৱায় যে জনপ্ৰিয় সংস্কৃতিয়ে একেলগে প্ৰচলিত লিংগীয় ভূমিকা শক্তিশালী কৰাৰ লগতে তাৰ ভিতৰতে প্ৰশ্ন উত্থাপন কৰাৰো সুযোগ প্ৰদান কৰিছিল।

উদাহৰণস্বৰূপে, মাদাৰ ইণ্ডিয়া (1957), যাক মেহবুব খান এ পৰিচালনা কৰিছিল, তাত কষ্ট সহিষ্ণু কিন্তু নৈতিক মাতৃৰ প্ৰতিচ্ছবি এক ৰাষ্ট্ৰীয় প্ৰতীক হিচাপে আগবঢ়োৱা হৈছিল। এই চলচ্চিত্ৰত ৰাধাৰ চৰিত্ৰত অভিনয় কৰা নাৰ্গিছ এ নাৰীত্বক আত্মত্যাগ, ৰাষ্ট্ৰীয় নৈতিকতা আৰু কৃষিভিত্তিক পৰিশ্ৰমৰ সৈতে একাত্ম কৰি তুলিছিল, যিয়ে নতুন ভাৰতীয় ৰাষ্ট্ৰৰ লক্ষ্যসমূহ প্ৰতিফলিত কৰিছিল। এনে মেল'ড্ৰামাৰ সৈতে একেলগে, বহুতো বাণিজ্যিক চলচ্চিত্ৰই "আদৰ্শপত্নী" আৰু "আদৰ্শমাতৃ"ৰ ধাৰণাসমূহ গঢ়ি তুলিছিল, যিয়ে পিতৃতান্ত্ৰিক আশা-আকাংক্ষাসমূহ-বিশেষকৈ আৱেগিক সহনশীলতা আৰু পৰিয়ালৰ প্ৰতি দায়িত্ব -শক্তিশালী কৰিছিল। এই ধৰণৰ প্ৰতিনিধিত্ব সমূহে বিশেষকৈ মধ্যবিত্ত সমাজত গভীৰ প্ৰভাৱ পেলাইছিল আৰু বাস্তৱ জীৱনৰ পাৰিবাৰিক পৰিস্থিতিত নাৰীসকলে কেনেকৈ আচৰণ কৰিব লাগে সেই ধাৰণাসমূহ গঢ়ি তোলাত সহায় কৰিছিল।

আনহাতে, সমান্তৰাল চলচ্চিত্রধাৰাই প্রচলিত ধাৰণাৰ বিপৰীতে বিকল্প আখ্যান নির্মাণ কৰি মহিলাসকলৰ সক্রিয় ভূমিকা, সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ ক্ষমতা, আত্মনিয়ন্ত্রণ তথা তেওঁলোকৰ ওপৰত চলি অহা সামাজিক, সাংস্কৃতিক আৰু লিংগভিত্তিক নিপীড়নসমূহক কেন্দ্রস্থ কৰি উপস্থাপন কৰিছিল। । অংকুৰ (Ankur) 1974, ভূমিকা (Bhumika) (1977) আৰু আৰু গান্ধী (Gandhi) (1982) ৰ দৰে চলচ্চিত্র সমূহে কাম-কাজ, জাতি, যৌনতা আৰু বিবাহৰ মাজত নাৰীসকলে কেনেদৰে নিজৰ পথ বিচাৰে সেই জটিলতাসমূহ প্রদর্শন কৰিছিল। এই চলচ্চিত্রসমূহে বৈবাহিক শোষণ, গৃহস্থালী হিংসা আৰু স্বাধীনতাৰ আকাংক্ষা আদিৰ চিত্রণৰ জৰিয়তে পৰিয়ালক কেন্দ্র কৰি গঢ়ি তোলা আদর্শায়িত আৰু ত্রুটিমুক্ত আখ্যানসমূহক প্রত্যাহ্বান কৰিছিল। গৱেষকসকলে কয় যে মুখ্য ধাৰাৰ চিনেমাই য'ত লিংগীয় নিয়মসমূহ শক্তিশালী কৰিছিল, তাত সমান্তৰাল চিনেমাই ভাৰতীয়ৰ মাজত নিহিত বৈষম্যসমূহ উন্মোচন কৰাৰ বাবে এটা গুৰুত্বপূর্ণ স্থান সৃষ্টি কৰিছিল। এই দুয়োধাৰাৰ সহ-অৱস্থানেই স্বাধীনতা-উত্তৰ ভাৰতৰ জনপ্রিয় সংস্কৃতিত লিংগীয় অর্থসমূহৰ বৈচিত্র্য দেখুৱায়। অসমত, ফিৰিঙতি, সাগৰলৈ বহুদূৰৰ দৰে চলচিত্রয়ে মহিলাক শক্তিশালী আৰু যোগ্য হিচাপে দেখুৱাইছিল।

উত্তৰ-উদাৰীকৰণ সময়ছোৱাত কেবল টেলিভিছন আৰু বিজ্ঞাপনৰ বিকাশে নাৰীত্বৰ ধাৰণাক নতুন ৰূপে গঢ়ি তুলিছিল, য'ত পৰম্পৰা আৰু আধুনিক গ্রাহক সংস্কৃতিৰ সংমিশ্রণ দেখা যায়। টেলিভিছন ধাৰাবাহিক আৰু ছিৰিয়েলসমূহ পৰিয়ালৰ গাঁথনি-বিশেষকৈ "শাহু-বোৱাৰী" সম্পর্ক-নাটকীয়ভাৱে উপস্থাপন কৰা গুৰুত্বপূর্ণ সাংস্কৃতিক ক্ষেত্র হৈ পৰিছিল। এইবোৰে একপিনে গৃহস্থালী নিয়মসমূহ শক্তিশালী কৰিছিল, আনপিনে নাৰীসকলক দৈনন্দিন ক্ষমতা-সম্পর্কসমূহ বুজিবলৈ, ব্যাখ্যা কৰিবলৈ আৰু কেতিয়াবা প্রত্যাহ্বান জনাবলৈ এক উমৈহতীয়া ভাষাও প্রদান কৰিছিল।

একেদৰে, বিজ্ঞাপনসমূহে লক্ষ্যাভিমুখী আৰু উচ্চাকাংক্ষী আধুনিক নাৰীৰ এক আর্হিক সমর্থন কৰিছিল, যাক ভোগবাদ (consumption), সৌন্দর্য আৰু কার্যদক্ষতাৰ ভিত্তিত সংজ্ঞায়িত কৰা হৈছিল। ইয়াত ক্ষমতায়ন (empowerment)-ক প্রযুক্তিগত সুবিধা আৰু সৌন্দর্যবর্ধনমূলক ৰূপান্তৰৰ সৈতে একাকাৰ কৰি চোৱা হৈছিল। সামগ্রিকভাৱে, বিজ্ঞাপন আৰু ধাৰাবাহিক নাটক (soap operas) উভয়েই সংস্কৃতিৰ এক শক্তিশালী মাধ্যম বা সঁজুলি হিচাপে কাম কৰিছিল, যক্সত মহিলাসকলে সক্রিয়ভাৱে অংশগ্রহণ কৰিছিল। কিন্তু এই মাধ্যমসমূহে লিংগভিত্তিক গাঁথনিগত বৈষম্যসমূহক প্রত্যাহ্বান জনোৱাৰ পৰিৱর্তে, নাৰীবাদী আকাংক্ষাসমূহক মূলতঃ গৃহস্থালী, পণ্যভিত্তিক (commodified) আৰু নান্দনিকভাৱে সীমিত আদর্শৰ মাজতেই পুনৰ সংগঠিত কৰিছিল।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ ঔপনিবেশিক ভাৰতীয় নাট্য জগতৰ কোন গৰাকী অগ্রগণ্য অভিনেত্রীয়ে এখন আত্মজীৱনী লিখিছিল, য'ত পুৰুষ-প্রধান মঞ্চ জগতত হোৱা শোষণৰ বর্ণনা কৰা হৈছে?

প্রশ্ননং ২ ঃ মহিলাসকলৰ জীৱন-অভিজ্ঞতাৰ অন্যতম প্রাচীন আত্মজীৱনী আমাৰ জীৱন (Amar Jiban)-ৰ লেখিকা ঊনবিংশ শতিকাৰ কোন গৰাকী মহিলা আছিল?

প্রশ্ন নং ৩ ঃ ভক্তি আন্দোলনৰ কোন গৰাকী নাৰী সন্তই ভক্তিমূলক কবিতাৰ জৰিয়তে লিংগ আৰু জাতিভিত্তিক বৈষম্যক প্রশ্ন কৰিছিল?

প্রশ্ন নং ৪ঃ ভাৰতত ১৯৭০ আৰু ১৯৮০ দশকৰ নাৰীবাদী থিয়েটাৰৰ উত্থানে মুখ্যতঃ কোনবোৰ বিষয়ৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল?

১০.৪ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ৰামায়ণৰপৰা আধুনিক মাধ্যমলৈকে, নাৰীৰ প্রতিনিধিত্বত আত্মত্যাগ আৰু নৈতিক কর্তব্যৰ ধাৰাবাহিকতা দেখা যায়; কিন্তু আঞ্চলিক পুনৰ কথন আৰু ভক্তিপৰম্পৰাই এই আদর্শসমূহক পুনৰ ব্যাখ্যা কৰি পিতৃতন্ত্রৰ ভিতৰত নমনীয়তা প্রদর্শন কৰিছে।
- মুদ্রণ আৰু নাট্যই নাৰীসকলৰ কণ্ঠৰ বাবে নতুন সার্বজনীন স্থান সৃষ্টি কৰিছিল, যদিও ই বেছিভাগ সময়ত শক্তিশালীকৰণক গৃহস্থালি আৰু ৰাষ্ট্রীয় সীমাৰ ভিতৰতেই ৰূপায়ণ কৰিছিল, যাৰ ফলত মৌলিক পৰিৱর্তনৰ পৰিৱর্তে সমন্বয়মূলক পৰিৱর্তন দেখা গৈছিল।
- চলচ্চিত্র আৰু টেলিভিছনে একে সময়তে মহিলাসকলৰ দৃশ্যমানতা বৃদ্ধি কৰাৰ লগতে নাৰীত্বক পণ্যত পৰিণত (commodify) কৰিছিল। ইয়াৰ ফলত এফালে প্রচলিত সামাজিক আৰু লিংগভিত্তিক মানদণ্ডসমূহ অধিক শক্তিশালী হৈছিল, আনফালে প্রতিবাদ, আত্মপ্রতিষ্ঠা আৰু স্ব-ক্ষমতা (agency) প্রকাশৰ বাবে কিছুমান নির্বাচিত পৰিসৰো সৃষ্টি হৈছিল।

১০.৫ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ বিনোদিনী দাস

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাসুন্দৰী দেৱী

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ জানাবাই

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ যৌতুকজনিত হিংসা (dowry deaths), পাৰিবাৰিক হিংসা আৰু লিংগ নিপীড়ন।

১০.৬ অধিক জানিবলৈ

- Burton, A. (2003). Dwelling in the archive : Women writing house, home, and history in late colonial India. Oxford University Press.
- Dwyer, R. (2014). Filming the gods: Religion and Indian cinema. Routledge.
- Forbes, G. H. (2005). Women in modern India. Cambridge University Press.
- Kumar, R. (1993). The history of doing:. An illustrated account of movements for women's rights and feminism in India, 1800–1990. Kali for Women / Zubaan.
- Marx, E. (2004). Everybody's Anima:. Sarojini Naidu as Nightingale. Writers Workshop.
- Sarkar, T. (2001). Hindu wife, Hindu nation:. Community, religion, and cultural nationalism. Permanent Black.
- Uberoi, P. (2006). Freedom and destiny:. Gender, family, and popular culture in India. Oxford University Press.

১০.৭ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১. ভাৰতত ১৯ শ শতিকাৰ মুদ্ৰণ বিপ্লৱে "নাৰী প্ৰশ্ন" সম্পৰ্কীয় বিতৰ্কসমূহ কেনেদৰে ৰূপান্তৰিত কৰিছিল, বৰ্ণনা কৰক।

২. বামাবোধিনী পত্ৰিকাৰ দৰে নাৰী সাময়িকীসমূহে কেনেদৰে লিংগ-নিৰ্দিষ্ট সাহিত্যিক সাৰ্বজনীন ক্ষেত্ৰ গঢ়ি তুলিছিল, আলোচনা কৰক।

৩. উপনিবেশ-পূৰ্বভাৰতীয় নাট্যত নাৰী সকলৰ অৱস্থান আৰু তেওঁলোকে সন্মুখীন হোৱা সামাজিক বাধাসমূহ আলোচনা কৰক।

৪. ভাৰতীয় নাট্যৰ ইতিহাসত বিনোদিনী দাসী ৰ গুৰুত্ব মূল্যায়ন কৰক।

৫. স্বাধীনোত্তৰ ভাৰতত নাৰীবাদী থিয়েটাৰৰ বিকাশ ওম স্বাহা ৰ দৰে নাটকৰ উল্লেখ সহ বিশ্লেষণ কৰক।

৬. উত্তৰ-ঔপনিৱেশিক সময়ছোৱাত ভাৰতীয় নাট্যজগতত মহিলাসকলৰ ভূমিকাৰ ৰূপান্তৰ অনুসৰণ কৰি দেখুৱাওক যে কেনেদৰে তেওঁলোকে প্ৰান্তীয় অভিনয় শিল্পীৰ অৱস্থানৰ পৰা পৰিচালক আৰু নাট্যকাৰৰ দৰে সৃষ্টিশীল নেতৃত্বৰ ভূমিকালৈ উত্তৰণ লাভ কৰিছে।

৭. প্ৰাৰম্ভিক ভাৰতীয় চিনেমাই কেনেদৰে পৰম্পৰাগত লিংগীয় নিয়মসমূহ একেলগে শক্তিশালী আৰু প্ৰত্যাহ্বান জনাইছিল, ফিয়াৰলেছ নাদিয়া ৰ দৰে অভিনেত্ৰীৰ উল্লেখসহ আলোচনা কৰক।

অধ্যায় ১১ : জাতি আৰু লিংগ

অধ্যায় গাঁথনি

১১.১ উদ্দেশ্য

১১.২ পৰিচয়

১১.৩ দলিত পৰিচয় আৰু মহিলা

১১.৪ দলিত নাৰীবাদ

১১.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১১.৬ অগ্রগতি খতিয়ান

১১.৭ অধিক জানিবলৈ

১১.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

১১.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায় অধ্যয়ন কৰি আপুনি ঃ

- দলিত পৰিচয়ৰ ধাৰণা বুজিবপাৰিব। কেনেদৰে জাতিভিত্তিক অত্যাচাৰে বিশেষকৈ দলিত মহিলাৰ সামাজিক, ৰাজনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক জীৱনক প্রভাৱিত কৰিছে সেয়া ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- দলিত নাৰীবাদ (Dalit Feminism) কি আৰু ই মূলধাৰাৰ নাৰীবাদ আৰু জাতি বিৰোধী আন্দোলনৰ কোন দিশসমূহ সমালোচনা কৰে সেয়া আলোচনা কৰিব পাৰিব।
- বি. আৰ. আম্বেদকাৰৰ দৰে নেতাৰ প্রেৰণাত দলিত মহিলাসকলে সমাজ পৰিবর্তনত কেনেদৰে ভূমিকা লৈছে সেয়া মূল্যায়ন কৰিব পাৰিব।

১১.২ পৰিচয়

জাতি আৰু লিংগ হৈছে সামাজিকভাৱে গঢ়লৈ উঠা ধাৰণা, যিয়ে সমাজৰ গাঁথনি, ব্যক্তিগত পৰিচয় আৰু আন্তঃব্যক্তিক সম্পর্ক গঢ় দিয়াত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। জাতি হৈছে এক স্তৰভিত্তিক সামাজিক শ্রেণী বিভাজন ব্যৱস্থা, যাৰ মূল প্রাচীন হিন্দু বর্ণ ব্যৱস্থাত নিহিত। এই ব্যৱস্থাই সমাজক চাৰিটা ভাগত বিভক্ত কৰিছিল- ব্রাহ্মণ (পুৰোহিত), ক্ষত্রিয় (যোদ্ধা), বৈশ্য (ব্যৱসায়ী) আৰু শূদ্র (শ্রমজীৱী)। ইয়াৰ বাহিৰেও দলিতসকলক (পূর্বতে 'অস্পৃশ্য' বুলি কোৱা হৈছিল) বর্ণ ব্যৱস্থাৰ বাহিৰত ৰখা হৈছিল আৰু তেওঁলোকে তীব্র বৈষম্যৰ সন্মুখীন হৈছিল। লিংগ বুলিলে সমাজ ব্যক্তি বিশেষৰ অনুভূত যৌন পৰিচয় (পুৰুষ বা মহিলা)অনুসৰি উপযুক্ত বুলি ধৰা ভূমিকা, আচৰণ আৰু বৈশিষ্টঞ্জযসমূহক বুজায়। ই জৈৱিক পার্থক্য বুজোৱা 'যৌনতা' ৰ পৰা পৃথক। জাতি আৰু লিংগ বহুসময়ত একেলগে কাম কৰি সামাজিক অসমতা আৰু স্তৰভেদ অধিক শক্তিশালী কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, নিম্ন জাতিৰ মহিলা সকলে দুগুন বৈষম্যৰ সন্মুখীন হয়- এটা জাতিৰ ভিত্তিত আৰু আনটো লিংগৰ ভিত্তিত। লিংগভিত্তিক বৈষম্যই বিশেষকৈ মহিলা আৰু প্রান্তীয় লিংগসমূহৰ বাবে অসমান সুযোগ-সুবিধা সৃষ্টিকৰে। সংস্কাৰ আন্দোলন আৰু সামাজিক ন্যায়ৰ প্রচেষ্টা সমূহে এই গভীৰভাৱে শিপাই থকা বৈষম্যমূলক ব্যৱস্থাসমূহক প্রত্যাহ্বান জনোৱাৰ চেষ্টা কৰি আহিছে।

১১.৩ দলিত পৰিচয় আৰু মহিলা

দলিত পৰিচয় বুলিলে ভাৰতৰ ঐতিহাসিকভাৱে অৱহেলিত আৰু শোষিত জাতিসমূহৰ অন্তৰ্গত ব্যক্তিসকলৰ সামাজিক, ৰাজনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক পৰিচয়ক বুজায়। পূৰ্বতে এই লোকসকলক "অস্পৃশ্য" বুলি কোৱা হৈছিল। হিন্দু জাতি ব্যৱস্থাৰ আটাইতকৈ তলৰ স্তৰত অৱস্থিত দলিতসকলে শতাব্দীৰ পৰা শতাব্দী ধৰি সামাজিক বঞ্চনা, বৈষম্য আৰু শোষণৰ সন্মুখীন হৈ আহিছে। "দলিত" শব্দৰ অৰ্থ হৈছে "ভগ্ন" বা "শোষিত"। ভাৰতত এই শব্দটোৱে জাতিভিত্তিক অত্যাচাৰৰ বিৰুদ্ধে প্ৰতিবাদ আৰু ক্ষমতায়নৰ প্ৰতীক হিচাপে বিশেষ স্বীকৃতি লাভ কৰিছে। দলিত মহিলাৰ ক্ষেত্ৰত, তেওঁলোকৰ পৰিচয় জাতি আৰু লিংগ- এই দুয়োটা উপাদানৰ আন্তঃ সম্পৰ্কৰ দ্বাৰা গঢ়লৈ উঠে। তেওঁলোকে দুয়ো দিশৰ পৰা শোষণৰ সন্মুখীন হয়। ফলস্বৰূপে, দলিত মহিলাসকলে দ্বৈত বৈষম্য ভোগ কৰে। অৰ্থাৎ, তেওঁলোকে মহিলা হিচাপে আৰু দলিত হিচাপে দুয়ো ৰূপতে নিপীড়িত হয়। এই অভিজ্ঞতা দলিত পুৰুষ অথবা উচ্চ জাতিৰ মহিলাসকলৰ অভিজ্ঞতাৰ পৰা পৃথক। জাতিগত কাৰণত দলিত মহিলাসকলক শিক্ষা, আৰ্থিক সুযোগ আৰু সামাজিক অংশগ্ৰহণৰ পৰা বঞ্চিত কৰা হয়।

পিতৃতান্ত্ৰিক সমাজত মহিলা হিচাপে তেওঁলোকে ঘৰুৱা হিংসা, সীমিত স্বাধীনতা আৰু শিক্ষা তথা কৰ্মসংস্থাপনত বাধাৰ দৰে অতিৰিক্ত সমস্যাৰো সন্মুখীন হয়। এই দুয়োটা কাৰকৰ সমন্বয়ে শোষণৰ এক জটিল আৰু গভীৰ অভিজ্ঞতা সৃষ্টি কৰে, যাৰ ফলত তেওঁলোকৰ সংগ্ৰাম এক বিশেষ ৰূপ লাভ কৰে।

ঐতিহাসিক ভাৱে দলিত মহিলাসকল অমানৱীয় ব্যৱহাৰৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হৈছিল, যাৰ ভিতৰত জোৰ পূৰ্বক শ্ৰমো অন্তৰ্ভুক্ত। বহু সময়ত তেওঁলোকক মল-মূত্ৰ পৰিষ্কাৰ কৰা (manual scavenging)-ৰ দৰে নিকৃষ্ট কামত নিয়োজিত কৰা হৈছিল। দলিত মহিলাসকল বহু ক্ষেত্ৰত যৌন হিংসাৰ লক্ষ্যবস্তু হৈছিল, যাক জাতিগত আধিপত্য বজাই ৰাখিবলৈ এক অস্ত্ৰ হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। সামাজিক নিয়ম আৰু প্ৰতিষ্ঠানিক বৈষম্যই তেওঁলোকক শিক্ষা আৰু ভূমিৰ অধিকাৰৰ পৰা বহুদিন ধৰি বঞ্চিত কৰি ৰাখিছিল।

জাতি,শ্ৰেণী আৰু লিংগ- এই তিনিটা কাৰকৰ আন্তঃসম্পৰ্কৰ বাবে দলিত মহিলাসকল বিশেষভাৱে অসু�ৰক্ষিত। তেওঁলোকৰ বহু সংখ্যকেই অনানুষ্ঠানিক আৰু শোষণমূলক শ্ৰমখণ্ডত নিয়োজিত। দলিত মহিলাৰ ওপৰত সংঘটিত যৌন হিংসাৰ বহু ঘটনাই অভিযোগ নোহোৱাকৈ ৰৈ যায় বা ন্যায় লাভত পলম হয়, যাৰ মূলতে আছে সামাজিক জাতিবাদ। দৰিদ্ৰতা আৰু সম্পদৰ অভাৱে তেওঁলোকৰ সমস্যাসমূহ অধিক গভীৰ কৰি তোলে।

এই সকলোবোৰ বাধা-বিপত্তিৰ মাজতো দলিত মহিলাসকলে সামাজিক পৰিবৰ্তনৰ শক্তিশালী বাহক হিচাপে আত্ম প্ৰকাশ কৰিছে। সাৱিত্ৰী বাই ফুলে আদি বিশিষ্ট ব্যক্তিত্ব আৰু সমসাময়িক সমাজকৰ্মীসকলে দলিত মহিলাৰ শিক্ষা আৰু অধিকাৰ উন্নয়নৰ বাবে উল্লেখযোগ্য ভূমিকা পালন কৰিছে। বামা আৰু উৰ্মিলা পাৱাৰৰ দৰে দলিত মহিলা সাহিত্যিকসকলে দলিত মহিলাৰ বিশেষ সংগ্ৰামসমূহ সাহিত্যৰ জৰিয়তে সমাজৰ আগত তুলি ধৰিছে। বহু দলিত মহিলা ন্যায়, ভূমিৰ অধিকাৰ, শিক্ষা আৰু স্বাস্থ্য সেৱাৰ দাবীত চলা আন্দোলনৰ অগ্ৰণী ভূমিকা পালন কৰি আহিছে।

দলিত পৰিচয় মহিলাসকলৰ সমস্যাৰ সৈতে গভীৰভাৱে জড়িত, কিয়নো দলিত মহিলাসকলে জাতিগত আৰু লিংগভিত্তিক শোষণৰ মিলিত ৰূপ বহন কৰে। তেওঁলোকৰ অভিজ্ঞতাই দেখুৱায় যে কেনেদৰে জাতিবাদ আৰু পিতৃতন্ত্ৰ একেলগে কাম কৰি দলিত মহিলাৰ বাবে বিশেষ ধৰণৰ সমস্যাৰ সৃষ্টি কৰে। তথাপিও, আন্দোলন, শিক্ষা আৰু অধিকাৰৰ দাবীৰ জৰিয়তে দলিত মহিলাসকলে অত্যাচাৰৰ বিৰুদ্ধে প্ৰতিবাদ অব্যাহত ৰাখিছে আৰু

ক্ষমতায়ন তথা ন্যায়ৰ নিজৰ কাহিনী নিজেই গঢ়ি তুলিছে। তেওঁলোকৰ বিশেষ সমস্যা আৰু সংগ্রামসমূহক স্বীকৃতি দিয়া আৰু সমাধানৰ চেষ্টা কৰাটো এখন অধিক সমতাপূর্ণ সমাজ গঢ়াৰ বাবে অতি প্রয়োজনীয়।

দলিত পৰিচয় আৰু মহিলাৰ সমস্যা ভাৰতৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ সামাজিক আলোচনাৰ বিষয়, যাৰ মূলত আছে শতাব্দীৰ পৰা শতাব্দী ধৰি চলি অহা শোষণ, অৱহেলা আৰু প্রতিষ্ঠানিক বৈষম্য। এই আন্তঃসম্পর্ক বুজিবলৈ হলে জাতি আৰু লিংগ কেনেদৰে একেলগে কাম কৰি বিশেষ ধৰণৰ নিপীড়ন সৃষ্টি কৰে, সেই বিষয়ে বিশ্লেষণ কৰাটো প্রয়োজন। এই প্রবন্ধটোত ঐতিহাসিক প্রেক্ষাপট, দলিত মহিলাসকলে সন্মুখীন হোৱা বিশেষ সমস্যাসমূহ, আৰু সামাজিক পৰিৱর্তনত তেওঁলোকৰ অৱদানৰ বিষয়ে বিশদভাৱে আলোচনা কৰা হ'ব।

দলিতসকল, যিসকলক পূর্বতে "অস্পৃশ্য" বুলি কোৱা হৈছিল, হিন্দু জাতি ব্যৱস্থাৰ আটাইতকৈ তলৰ স্তৰত অৱস্থিত। ঐতিহাসিকভাৱে তেওঁলোকে অস্পৃশ্যতা, সামাজিক বঞ্চনা আৰু শোষণৰ সন্মুখীন হৈছে। তেওঁলোকক সম্পদ, শিক্ষা আৰু মৌলিক মানৱ মর্যাদাৰ পৰা বঞ্চিত কৰি ৰখা হৈছিল। এই পৰিপ্রেক্ষিতত দলিত মহিলাসকলৰ অৱস্থা আৰু অধিক কঠিন আছিল। তেওঁলোকে জাতি আৰু লিংগ- দুয়োটা ধৰণৰ বৈষম্যৰ বোজা বহন কৰিবলগীয়া হৈছিল, যাৰ ফলত তেওঁলোকৰ অভিজ্ঞতা দলিত পুৰুষ বা উচ্চ জাতিৰ মহিলাৰ অভিজ্ঞতাৰ পৰা পৃথক।

পাৰম্পৰিক জাতিভিত্তিক সমাজত দলিত মহিলাসকলক বহু সময়ত অতি নিকৃষ্ট আৰু অমানৱীয় কামত নিয়োজিত কৰা হৈছিল, যেনে মল-মূত্র পৰিষ্কাৰ কৰা বা শোষণমূলক কৃষি কাজত নিয়োজিত থকা। আর্থিক শোষণৰ লগতে তেওঁলোকে উচ্চ জাতিৰ পুৰুষৰ দ্বাৰা যৌন হিংসাৰো সন্মুখীন হৈছিল। এই ধৰণৰ হিংসা পিতৃতান্ত্রিক মানসিকতা আৰু শাস্তিহীনতাৰ সংস্কৃতিৰ ফলত সমাজত চলি আছিল।

দলিত মহিলাসকলে জাতি, শ্রেণী আৰু লিংগ- এই তিনিটা ক্ষেত্রৰ সংযোগস্থলত নিপীড়ন অনুভৱ কৰে।উচ্চ জাতিৰ মহিলাৰ দৰে তেওঁলোকৰ সংগ্রাম কেৱল লিংগভিত্তিক বৈষম্যতেই সীমাবদ্ধ নহয়; ইয়াৰ লগত জাতিভিত্তিক হিংসা, দৰিদ্রতা আৰু সামাজিক বঞ্চনাও জড়িত। দলিত মহিলাৰ ওপৰত সংঘটিত যৌন হিংসা বহু ক্ষেত্রত জাতিগত আধিপত্য বজাই ৰাখিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ২০২০ চনৰ হাতৰাছ গণধর্ষণ ঘটনাই দেখুৱাইছিল কেনেদৰে জাতিবাদ আৰু নাৰী বিদ্বেষ একেলগে কাম কৰি ন্যায় লাভত পলম আৰু ভুক্তভোগীক দোষাৰোপ কৰাৰ দৰে পৰিস্থিতি সৃষ্টি কৰে।

অধিকাংশ দলিত মহিলাই ক্ষেত্র, কাৰখানা বা অনানুষ্ঠানিক খণ্ডত শ্রমজীৱী হিচাপে অত্যন্ত শোষণমূলক পৰিস্থিতিত কাম কৰে। তেওঁলোকে বহু সময়ত পুৰুষ বা উচ্চ জাতিৰ লোকতকৈ কম মজুৰি লাভ কৰে আৰু চাকৰিৰ সুৰক্ষা বা আন সুবিধাৰ পৰা বঞ্চিত হয়। ঐতিহাসিকভাৱে জাতিগত পক্ষপাতিত্বৰ বাবে দলিত মহিলাসকলক আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ পৰা আঁতৰাই ৰখা হৈছিল। আজিও আর্থিক অসুবিধা, পর্যাপ্ত শিক্ষামূলক পৰিকাঠামোৰ অভাৱ আৰু সামাজিক চাপৰ বাবে বহু দলিত ছোৱালীয়ে বিদ্যালয় ত্যাগ কৰে।

স্বাস্থ্যৰ ক্ষেত্রতো দলিত মহিলাসকলৰ অৱস্থা চিন্তাজনক। দৰিদ্রতা, স্বাস্থ্যসেৱাৰ অভাৱ আৰু সামাজিক বৈষম্যৰ ফলত মাতৃ মৃত্যুৰ হাৰ আৰু অপুষ্টিৰ সমস্যা তেওঁলোকৰ মাজত অধিক। তদুপৰি, দলিত আন্দোলন আৰু মূলসুঁতিৰ ৰাজনীতি উভয় ক্ষেত্রতেই দলিত মহিলাসকল ৰাজনৈতিক আৰু নেতৃত্বমূলক ভূমিকাত এতিয়াও অপর্যাপ্তভাৱে প্রতিনিধিত্ব লাভ কৰিছে ।দলিত আন্দোলন আৰু মূলধাৰাৰ ৰাজনীতিত তেওঁলোকৰ এই সীমিত অংশগ্রহণে তেওঁলোকৰ নিজস্ব সমস্যাসমূহ নীতিনির্ধাৰণত প্রতিফলিত হোৱাত বাধা সৃষ্টি কৰে।

এই সকলো বাধা-বিপত্তিৰ মাজতো দলিত মহিলাসকলে অসাধাৰণ সাহস, স্থিতপ্রজ্ঞতা আৰু নেতৃত্বৰ পৰিচয় দিছে। সামাজিক সংস্কাৰ, সাহিত্য আৰু আন্দোলনত তেওঁলোকৰ অৱদান নিপীড়নমূলক গাঁথনিসমূহক প্রত্যাহ্বান জনোৱাত অত্যন্ত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছে। ড° ভীমৰাও আম্বেদকাৰৰ চিন্তা আৰু আন্দোলনে দলিত মহিলা সকলক বিশেষ ভাৱে প্রেৰণা যোগাইছিল। শিক্ষা আৰু সামাজিক সংস্কাৰৰ পক্ষে তেওঁৰ আহ্বানে দলিত মহিলাসকলক পৰম্পৰাগত নিয়মৰ বিৰুদ্ধে প্রতিবাদ কৰিবলৈ শক্তি প্রদান কৰিছিল।

ঐতিহাসিকভাৱে দলিত মহিলাসকলে জাতি বিৰোধী আন্দোলনত সক্রিয়ভাৱে অংশগ্রহণ কৰি আহিছে। সাৱিত্রী বাই ফুলে আৰু সমসাময়িক সমাজকর্মী ৰুথ মনোৰামাৰ দৰে নেত্রীসকলে শিক্ষা, সামাজিক ন্যায় আৰু মহিলাৰ অধিকাৰৰ ক্ষেত্রত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছে। বহু দলিত মহিলা তৃণমূল পর্যায়ৰ আন্দোলনৰ অগ্রণী শক্তি হিচাপে জাতিভিত্তিক হিংসাৰ বিৰুদ্ধে প্রতিবাদ, ভূমিৰ অধিকাৰৰ দাবী, শিক্ষা আৰু স্বাস্থ্যসেৱাৰ প্রবেশাধিকাৰৰ বাবে সংগ্রাম কৰি আহিছে। "নেশ্যনেল ফেডাৰেশ্যন অৱ দলিত উইমেন" (NFDW)-ৰ দৰে সংগঠনসমূহে দলিত মহিলাৰ কণ্ঠস্বৰ অধিক শক্তিশালী কৰি তুলিছে।

দলিত মহিলা কর্মীসকলে জাতিভিত্তিক অত্যাচাৰ আৰু লিংগ ভিত্তিক হিংসাৰ বিৰুদ্ধে অধিক শক্তিশালী আইনগত সুৰক্ষাৰ দাবী উত্থাপন কৰাতো গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছে। বিশেষকৈ ''অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতি শ্চঅত্যাচাৰ প্রতিৰোধগ্ন আইন''-ৰ দৰে আইনী ব্যৱস্থাসমূহ শক্তিশালী কৰাৰ ক্ষেত্রত তেওঁলোকৰ অৱদান উল্লেখযোগ্য।

দলিত মহিলাসকলে নিজৰ এক স্বতন্ত্র নাৰীবাদী ধাৰণা গঢ়ি তুলিছে, যাক ''দলিত নাৰীবাদ'' বুলি কোৱা হয়। এই নাৰীবাদী চিন্তাধাৰাই জাতি আৰু লিংগ ভিত্তিক শোষণৰ আন্তঃসম্পর্কক বিশেষ ভাৱে গুৰুত্ব দিয়ে। দলিত নাৰীবাদীসকলে যুক্তি দিয়ে যে ভাৰতৰ মূলধাৰাৰ নাৰীবাদী আন্দোলনসমূহে বহু সময়ত জাতিগত সমস্যাসমূহক উপেক্ষা কৰিছে, আনহাতে দলিত আন্দোলন সমূহেও ঐতিহাসিকভাৱে মহিলাৰ বিশেষ সমস্যাসমূহক প্রাধান্য দিয়া নাছিল। প্রকৃত সমতা প্রতিষ্ঠাৰ বাবে দলিত নাৰীবাদে জাতিভেদ ব্যৱস্থা আৰু পিতৃতন্ত্র-উভয়কে ভাঙি পেলোৱাটো অত্যাৱশ্যক বুলি গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। ভাৰতৰ মূলধাৰাৰ নাৰীবাদী আন্দোলন সমূহক বহু সময়ত উচ্চ জাতি ভিত্তিক পক্ষপাতিত্বৰ বাবে সমালোচনা কৰা হৈছে, কিয়নো এই আন্দোলনসমূহে দলিত মহিলাৰ বিশেষ সমস্যাসমূহ যথেষ্ট গুৰুত্ব দিয়া নাছিল। এই ব্যৱধানৰ ফলস্বৰূপে দলিত নাৰীবাদৰ উদ্ভৱ হৈছে, যিয়ে জাতিভেদ আৰু লিংগভিত্তিক নিপীড়নৰ আন্তঃসংযোগক উজ্জ্বলভাৱে প্রতিফলিত কৰে। দলিত নাৰীবাদীসকলে মত প্রকাশ কৰে যে ভাৰতীয় প্রেক্ষাপটত জাতিভেদ ব্যৱস্থাক লিংগৰ পৰা পৃথক কৰি চাব নোৱাৰি ।তেওঁলোকৰ আন্দোলনে জাতি ভিত্তিক আৰু পিতৃতান্ত্রিক শোষণ- দুয়োটাৰ অৱসানৰ দাবী জনায়, কিয়নো জাতিগত বৈষম্য দূৰ নকৰাকৈ প্রকৃত লিংগ সমতা সম্ভৱ নহয়।

দলিত মহিলাসকলৰ উন্নয়ন আৰু অধিকাৰ সুনিশ্চিত কৰিবলৈ বহুমুখী পদক্ষেপৰ প্রয়োজন। বিশেষকৈ দলিত ছোৱালীৰ বাবে গুণগত শিক্ষাৰ সুযোগ বৃদ্ধি কৰাটো অতি জৰুৰী। বৃত্তি, পৰামর্শমূলক কার্যসূচী আৰু সজাগতা অভিযানৰ জৰিয়তে তেওঁলোকৰ বিদ্যালয় আৰু উচ্চ শিক্ষাত নামভর্তি আৰু স্থায়িত্ব বৃদ্ধি কৰিব পাৰি। জাতি আৰু লিংগভিত্তিক হিংসাৰ বিৰুদ্ধে থকা আইন সমূহ কঠোৰ ভাৱে কার্যকৰী হ'ব লাগিব আৰু ন্যায়িক প্রক্রিয়া দ্রুত আৰু নিৰপেক্ষ হ'ব লাগিব। আৰক্ষী আৰু ন্যায় ব্যৱস্থাক জাতি আৰু লিংগ সংবেদনশীল কৰি তোলাটোও অত্যন্ত প্রয়োজনীয়।

দলিত মহিলাৰ দক্ষতা বিকাশ, কর্মসংস্থাপন আৰু আর্থিক স্বাৱলম্বিতা বৃদ্ধিৰ বাবে নীতি গ্রহণ কৰাটো দৰিদ্রতা আৰু শোষণৰ চক্র ভাঙিবলৈ সহায়ক হ'ব। উন্নত স্বাস্থ্যসেৱাৰ সুবিধা, পুষ্টি কার্যসূচী আৰু দলিত মহিলাসকলৰ বিশেষ স্বাস্থ্যজনিত প্রয়োজনীয়তাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি সচেতনতামূলক অভিযান গ্রহণ কৰিলে তেওঁলোকৰ সামগ্রিক কল্যাণ উল্লেখযোগ্যভাৱে উন্নত হ'ব পাৰে। ৰাজনীতি, শিক্ষা আৰু নেতৃত্বৰ ক্ষেত্রত দলিত মহিলাৰ অংশগ্রহণ বৃদ্ধি কৰাটো অত্যন্ত গুৰুত্বপূর্ণ, যাতে নীতি নির্ধাৰণ প্রক্রিয়াত তেওঁলোকৰ কণ্ঠস্বৰ সঠিকভাৱে প্রতিফলিত হয়। দলিত মহিলাসকল আৰু আন প্রান্তীয় গোটসমূহৰ মাজত সংহতি গঢ়ি তোলা, লগতে বিভিন্ন পটভূমিৰ সহযোগীক একত্রিত কৰাটোও ন্যায় আৰু সমতাৰ বাবে অধিক শক্তিশালী আন্দোলন গঢ়ি তুলিবলৈ সহায়ক।

দলিত মহিলাসকল জাতি আৰু লিংগ ভিত্তিক শোষণৰ সংযোগস্থলত অৱস্থিত। তেওঁলোকে এক পক্ষীয় হিংসা, বৈষম্য আৰু সামাজিক বঞ্চনাৰ সন্মুখীন হ'লেও অসাধাৰণ সাহস, ধৈর্য আৰু স্থিতপ্রজ্ঞতাৰ পৰিচয় দিছে।এখন অধিক ন্যায় ভিত্তিক আৰু সমতাপূর্ণ সমাজ গঢ়িবলৈ তেওঁলোকৰ বিশেষ সমস্যাসমূহক স্বীকৃতি দিয়া আৰু তেওঁলোকৰ কণ্ঠস্বৰ অধিক শক্তিশালী কৰাটো অত্যন্ত জৰুৰী। জাতিভেদ আৰু লিংগৰ আন্তঃসংযোগ জনিত সমস্যাসমূহ সমাধান কৰি আৰু অন্তর্ভুক্তিমূলক উন্নয়নক উৎসাহিত কৰাৰ মাধ্যমেৰে ভাৰত ডঃ বি. আৰ. আম্বেদকাৰৰ দৰে নেতাসকলে কল্পনা কৰা সমতা আৰু ন্যায়ৰ আদর্শৰ অধিক ওচৰ চাপিব পাৰিব। দলিত মহিলাসকল কেৱল নিপীড়নৰ ভুক্তভোগী নহয়, বৰঞ্চ তেওঁলোক পৰিৱর্তনৰ শক্তিশালী চালিকা শক্তিও, যিসকলে আধুনিক ভাৰতত প্রতিবাদ আৰু ক্ষমতায়নৰ বৃত্তান্ত গঢ় দিয়াত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছে।

১১.৪ দলিত নাৰীবাদ (Dalit Feminism)

ভাৰতত দলিত নাৰীবাদ এক শক্তিশালী আৰু স্বতন্ত্র আন্দোলন, যিয়ে জাতি, লিংগ আৰু শ্রেণীভিত্তিক শোষণৰ আন্তঃসম্পর্কক কেন্দ্র কৰি গঢ়লৈ উঠিছে। দলিত মহিলাসকল সামাজিক বঞ্চনা আৰু অস্পৃশ্যতাৰ অধিক বলি হয় আৰু তেওঁলোকে বিভিন্ন ধৰণৰ হিংসা, নিপীড়ন আৰু অধীনস্থতাৰ সন্মুখীন হয়। এই শোষণ জাতিভিত্তিক বৈষম্য আৰু পিতৃতান্ত্রিক সমাজ ব্যৱস্থাৰ যুগ্ম প্রভাৱৰ ফল। দলিত নাৰীবাদৰ উৎপত্তি এই বুজাবুজিৰ পৰা হৈছে যে ভাৰতৰ মূলধাৰাৰ নাৰীবাদী আন্দোলনসমূহ, যিবোৰ অধিকাংশ ক্ষেত্রত উচ্চ জাতিৰ মহিলাসকলৰ নেতৃত্বত চলিছিল, সেইবোৰে দলিত মহিলাৰ বৈষম্যমূলক অভিজ্ঞতা সমূহ যথেষ্ট গুৰুত্ব সহকাৰে বিবেচনা কৰা নাছিল। সেয়েহে দলিত নাৰীবাদে এনে এক স্বতন্ত্র দৃষ্টিভংগীৰ প্রয়োজনীয়তা অনুভৱ কৰে, যিয়ে একেলগে জাতিভিত্তিক আৰু লিংগ ভিত্তিক বৈষম্যৰ বিৰুদ্ধে সংগ্রাম কৰিব পাৰে।দলিত নাৰীবাদৰ ঐতিহাসিক বিকাশ বুজিবলৈ হলে ভাৰতত বহু দশক ধৰি বিকশিত হোৱা নাৰীবাদী আৰু জাতি বিৰোধী আন্দোলনসমূহৰ মূলনীতি, সমস্যা আৰু সম্ভাৱনাসমূহ অনুধাৱন কৰাটো জৰুৰী।

ভাৰতত দলিত সকলক বহু যুগ ধৰি "অস্পৃশ্য" বুলি চিহ্নিত কৰি অহা হৈছে। সমাজৰ স্তৰ ভিত্তিক ব্যৱস্থাত তেওঁলোকক আটাইতকৈ তলৰ স্থানত ৰখা হৈছিল। ভাৰতৰ গভীৰ ভাৱে শিপাই থকা জাতিব্যৱস্থাৰ ভিতৰত দলিত সকলে বিভিন্ন ধৰণৰ হিংসা, সামাজিক বঞ্চনা আৰু আর্থিক দৰিদ্রতাৰ সন্মুখীন হৈ আহিছে। ডঃ ভীমৰাও আম্বেদকাৰ, যিজন দলিত আন্দোলনৰ অন্যতম পথ প্রদর্শক আৰু সমাজ সংস্কাৰক আছিল, তেওঁ কেৱল দলিত সকলৰ ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক ক্ষমতায়নৰ বাবে ই কাম কৰা নাছিল; তেওঁ দলিত মহিলাসকলৰ বিশেষ

সমস্যাসমূহৰ বিষয়েও সৰব হৈছিল। তেওঁ উপলব্ধি কৰিছিল যে দলিত মহিলা সকলে জাতি আৰু লিংগ- এই দুয়োধৰণৰ শোষণৰ দ্বৈত বোজা বহন কৰিবলগীয়া হয়। বিংশ শতিকাৰ আৰম্ভণিতে ভাৰতত বিভিন্ন নাৰীবাদী আন্দোলনৰ উত্থান হৈছিল, যি বোৰে ঘৰুৱা হিংসা, যৌতুক প্রথা আৰু কর্মক্ষেত্রত মহিলাৰ অপমানৰ দৰে সমস্যাসমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। কিন্তু এই আন্দোলনসমূহ অধিকাংশ ক্ষেত্রত উচ্চ জাতি আৰু মধ্যবিত্ত মহিলাসকলৰ অভিজ্ঞতা আৰু সমস্যাক প্রতিনিধিত্ব কৰিছিল। সেই অভিজ্ঞতাসমূহ দলিত মহিলাৰ বাস্তৱতাৰ পৰা যথেষ্ট পৃথক আছিল। ফলস্বৰূপে, দলিত মহিলাসকলে এই আন্দোলনসমূহত নিজকে বহু সময়ত উপেক্ষিত আৰু প্রান্তীয় বুলি অনুভৱ কৰিছিল। সময়ৰ লগে লগে স্পষ্টহৈ পৰিল যে মূলধাৰাৰ নাৰীবাদী আন্দোলন সমূহে দলিত মহিলাৰ বিশেষ সমস্যাসমূহ- যেনে জাতিভিত্তিক যৌন হিংসা, শোষণ আৰু সামাজিক বৈষম্য- সঠিকভাৱে সমাধান কৰিব পৰা নাই। এই পৰিস্থিতিৰ ফলতেই ভাৰতত দলিত নাৰীবাদী আন্দোলনে দৃঢ়ভাৱে শিপা মেলিবলৈ আৰম্ভ কৰে।

● দলিত নাৰীবাদৰ ঐতিহাসিক পটভূমি

দলিত নাৰীবাদ বুজিবলৈ হলে প্রথমে ভাৰতৰ দলিত সমাজৰ বিস্তৃত ইতিহাস বুজাটো অতি প্রয়োজনীয়। ঐতিহাসিকভাৱে দলিতসকলক "অস্পৃশ্য" বুলি চিহ্নিত কৰি সমাজৰ আটাইতকৈ তলৰ স্তৰত স্থান দিয়া হৈছিল। যুগ যুগ ধৰি তেওঁলোকে ভাৰতৰ গভীৰভাৱে শিপাই থকা জাতিব্যৱস্থাৰ অধীনত সামাজিক বঞ্চনা, হিংসা আৰু আর্থিক শোষণৰ সন্মুখীন হৈ আহিছে।

বিংশ শতিকাত ভাৰতত বিভিন্ন নাৰীবাদী আন্দোলনৰ উত্থান হৈছিল, যি বোৰে ঘৰুৱা হিংসা, যৌতুক প্রথা আৰু কর্মক্ষেত্রত বৈষম্যৰ দৰে মহিলাসকলৰ সমস্যা সমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। কিন্তু এই আন্দোলন সমূহ মূলতঃ উচ্চ জাতি আৰু মধ্যবিত্ত মহিলাসকলৰ অভিজ্ঞতা আৰু সমস্যাক প্রতিনিধিত্ব কৰিছিল। ফলস্বৰূপে, দলিত মহিলা সকলে নিজকে এই আন্দোলনসমূহৰ পৰা বিচ্ছিন্ন আৰু উপেক্ষিত বুলি অনুভৱ কৰিছিল। মূলধাৰাৰ নাৰীবাদী আন্দোলনসমূহে দলিত মহিলাৰ বিশেষ সমস্যাসমূহ- যেনে জাতিভিত্তিক যৌন হিংসা আৰু আর্থিক শোষণ- সঠিকভাৱে সমাধান কৰিব নোৱাৰাৰ ফলতেই এক স্বতন্ত্র দলিত নাৰীবাদী আন্দোলনৰ জন্ম হয়।

দলিত নাৰীবাদৰ অন্যতম মূলনীতি হৈছে "আন্তঃসংযোগিতা" (intersectionality)। সাধাৰণ নাৰীবাদে সাধাৰণতে পিতৃতন্ত্রৰ অধীনত মহিলাৰ শোষণৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে, কিন্তু দলিত নাৰীবাদে দেখুৱায় যে জাতি আৰু লিংগ একেলগে দলিত মহিলাৰ জীৱনৰ অভিজ্ঞতা গঢ়ি তোলে। দলিত মহিলাসকলে জাতি আৰু লিংগ- দুয়োটা স্তৰত শোষণৰ সন্মুখীন নহয়। বহুক্ষেত্রত তেওঁলোকৰ ওপৰত সংঘটিত হিংসা স্পষ্টভাৱে জাতি ভিত্তিক। দলিত মহিলাসকলৰ ওপৰত যৌন হিংসা প্রায়ে উচ্চবর্ণৰ পুৰুষসকলে আধিপত্য প্রতিষ্ঠাৰ এটা হাতিয়াৰ হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰে। বিশেষকৈ গ্রাম্য ভাৰতত দলিত মহিলাসকল যৌন নির্যাতন, ধর্ষণ আৰু হাৰাশাস্তিৰ মূল লক্ষ্যবস্তু হৈ পৰে। এই ধৰণৰ হিংসা কেৱল পিতৃতান্ত্রিক মানসিকতাৰ ফল নহয়; ইয়াৰ লগত জাতিগত আধিপত্য বজাই ৰখাৰ উদ্দেশ্যও জড়িত। বহু সময়ত আৰক্ষী আৰু ন্যায় ব্যৱস্থাত থকা উচ্চ জাতিৰ প্রভাৱৰ বাবে দলিত মহিলাসকলে ন্যায় লাভৰ পৰা বঞ্চিত হয়।

দলিত নাৰীবাদে কেৱল উচ্চ জাতিৰ নাৰীবাদী ক্ষেত্রসমূহৰ জাতিবাদৰ সমালোচনাই নহয়, দলিত সমাজৰ ভিতৰত বিদ্যমান পিতৃতান্ত্রিক শোষণৰো সমালোচনা কৰে। জাতি ব্যৱস্থাক সমাধান নকৰাকৈ মহিলাৰ মুক্তি

সম্ভৰ ধাৰণাৰ ই বিৰোধিতা কৰে। এইদৰে দলিত নাৰীবাদে দলিত মহিলাসকলে সন্মুখীন হোৱা বহুস্তৰীয় শোষণ-নিপীড়নৰ প্ৰতি দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰি নাৰীবাদী সংগ্ৰামৰ পৰিসৰ বিস্তৃত কৰে আৰু সামাজিক ন্যায়ৰ এক সূকঞ্জস্ম তথা গভীৰ বুজাবুজিৰ পক্ষে সমৰ্থন জনায়। ভাৰতৰ মূলধাৰাৰ নাৰীবাদ বহু সময়ত উচ্চ জাতিৰ নগৰীয়া মহিলাসকলৰ সমস্যাক কেন্দ্ৰ কৰি গঢ়লৈ উঠিছিল। এই আন্দোলনসমূহে সাধাৰণতে লিংগকেই একমাত্ৰ শোষণৰ আধাৰ হিচাপে বিবেচনা কৰিছিল আৰু জাতিভিত্তিক বৈষম্যই দলিত মহিলাৰ ওপৰত কেনেদৰে অধিক গভীৰ প্ৰভাৱ পেলায়, তাক উপেক্ষা কৰিছিল। উদাহৰণস্বৰূপে, যৌন হিংসা, যৌতুক প্ৰথা বা কৰ্মক্ষেত্ৰত হাৰাশাস্তিৰ বিৰুদ্ধে চলোৱা বহুতো অভিযানত এনে এক সামাজিক সুবিধাৰ ধাৰণা কৰা হয়, যি সুবিধা বহু দলিত মহিলাৰ ক্ষেত্ৰত বিদ্যমান নাছিল। দলিত মহিলাসকল যৌন হিংসাৰ বলি হয় কেৱল মহিলা হিচাপে নহয়, দলিত মহিলা হিচাপে। তেওঁলোকৰ অত্যাচাৰীসকল বহু সময়ত সমাজ আৰু আইন-শৃংখলা ৰক্ষাকাৰী সংস্থাসমূহত থকা জাতিগত পক্ষপাতিত্বৰ বাবে শাস্তিৰ পৰা ৰক্ষা পায়। ইয়াৰ উপৰিও, আৰ্থিক শোষণ আৰু শ্ৰমক্ষেত্ৰত প্ৰান্তীয়কৰণ দলিত মহিলাসকলৰ ওপৰত চলা শোষণৰ আন দুটা গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ। বহু দলিত মহিলা মল-মূত্ৰ পৰিষ্কাৰ কৰা, কৃষি শ্ৰম বা ঘৰুৱা কামৰ দৰে অতি নিকৃষ্ট আৰু শোষণমূলক কামত নিয়োজিত। তথাপিও মূলধাৰাৰ নাৰীবাদী আলোচনাসমূহত তেওঁলোকৰ এই শ্ৰম আৰু আৰ্থিক বাস্তৱতাৰ যথেষ্ট প্ৰতিফলন দেখা নাযায়। দলিত মহিলাসকলৰ বাবে আৰ্থিক মুক্তি জাতিভিত্তিক শোষণৰ বিৰুদ্ধে সংগ্ৰামৰ পৰা পৃথক নহয়, তথাপিও মূলধাৰাৰ নাৰীবাদী আলোচনাত এই বিষয়সমূহ উপেক্ষিত হৈ আহিছে।

জাতি আৰু লিংগৰ ভিত্তিত দলিত মহিলাসকলে সন্মুখীন হোৱা আন্তঃসংযোগমূলক শোষণৰ মুখামুখি হ'বলৈ দলিত নাৰীবাদ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ তাত্ত্বিক কাঠামো হিচাপে উদ্ভৱ হৈছে। মূলধাৰাৰ নাৰীবাদৰ বিপৰীতে, যি প্ৰায়ে উচ্চবৰ্ণীয় মহিলাসকলৰ অভিজ্ঞতাক কেন্দ্ৰ কৰি গঢ় লৈ উঠে, দলিত নাৰীবাদে সেই দলিত মহিলাসকলৰ বিশেষ সংগ্ৰামৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে, যিসকলে জাতিভিত্তিক বৈষম্য আৰু পিতৃতান্ত্ৰিক নিয়ন্ত্ৰণৰ দ্বৈত বোজা বহন কৰিবলগীয়া হয়। দলিত নাৰীবাদে পৰিয়াল, বিবাহ আৰু "সম্মান" শ্চন্দ্ৰক্সংস্সত্তজ্জগ্ন-ৰ দৰে ভাৰতীয় সমাজৰ পৰম্পৰাগত ধাৰণাসমূহ প্ৰত্যাহ্বান জনায়। দলিত নাৰীবাদে ভাৰতৰ নাৰীবাদী চিন্তাধাৰাৰ এক বিশেষ আৰু গুৰুত্বপূৰ্ণ ধাৰাক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে, যি জাতিভেদ আৰু লিংগভিত্তিক নিপীড়নৰ আন্তঃসম্পৰ্কক উত্থাপন কৰে। দলিত নাৰীবাদীসকলে মূলধাৰাৰ নাৰীবাদী আন্দোলনসমূহক দলিত মহিলাসকলৰ অভিজ্ঞতা আৰু সংগ্ৰামসমূহ যথাযথভাৱে প্ৰতিনিধিত্ব কৰাত ব্যৰ্থ হোৱা বুলি সমালোচনা কৰে। ভাৰতত মূলধাৰাৰ নাৰীবাদে ঐতিহাসিকভাৱে লিংগ সমতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি আহিছে যদিও, দলিত নাৰীবাদীসকলে যুক্তি দিয়ে যে ই মূলতঃ উচ্চবৰ্ণৰ মহিলাসকলৰ চিন্তা আৰু সমস্যাসমূহকেই প্ৰতিফলিত কৰে আৰু জাতি, শ্ৰেণী আৰু লিংগৰ কাৰণে দলিত মহিলাসকলে সন্মুখীন হোৱা স্তৰবদ্ধ আৰু জটিল নিপীড়নক প্ৰায়ে উপেক্ষা কৰে। এই সমালোচনাই অধিক অন্তৰ্ভুক্তিমূলক আৰু আন্তঃসম্পৰ্ক ভিত্তিক নাৰীবাদী কাঠামোৰ প্ৰয়োজনীয়তাক উজ্জঞ্জবল কৰি তুলিছে। দলিত নাৰীবাদীসকলে মূলধাৰাৰ নাৰীবাদী আন্দোলনৰ সেই ব্যৰ্থতাকো উত্থাপন কৰে, য'ত দলিত মহিলা নেত্ৰীসকল আৰু লিংগ ন্যায়ৰ ক্ষেত্ৰত তেওঁলোকৰ অৱদানক স্বীকৃতি আৰু যথোচিত মৰ্যাদা দিয়া নহয়। ভাৰতত মহিলা শিক্ষাৰ অগ্ৰদূত সাবিত্ৰীবাই ফুলে আৰু দলিত মহিলাসকলৰ অধিকাৰৰ বাবে সংগ্ৰাম কৰা ৰাষ্ট্ৰীয় দলিত মহিলা আন্দোলনৰ কৰ্মীসকলৰ দৰে ব্যক্তিত্বসমূহ মূলধাৰাৰ নাৰীবাদী বৰ্ণনাত প্ৰায়ে অনুপস্থিত থাকে। ইয়াৰ বিপৰীতে, উচ্চবৰ্ণৰ মহিলাসকলৰ নাৰীবাদী আন্দোলনত আগবঢ়োৱা অৱদানসমূহ অধিক পৰিমাণে উজ্জ্বল কৰি

তোলা হয়। দলিত মহিলাসকলৰ নেতৃত্বৰ এই মচি পেলোৱাই নাৰীবাদী আন্দোলন কেৱল উচ্চবৰ্ণৰ মহিলাসকলৰ ক্ষেত্ৰ বুলিয়েই ধাৰণাটো অধিক শক্তিশালী কৰি তোলে, যাৰ ফলত দলিত কণ্ঠ আৰু অৱদান অধিক প্ৰান্তীয় হৈ পৰে। মূলধাৰাৰ নাৰীবাদে দলিত মহিলাসকলে সন্মুখীন হোৱা ব্যাপক হিংসা, বিশেষকৈ জাতিভিত্তিক যৌন হিংসাৰ বিষয়টোও যথাযথভাৱে সমাধান কৰাত বহু সময়ত ব্যৰ্থ হৈছে। দলিত মহিলাসকলৰ ওপৰত সংঘটিত হিংসাৰ ঘটনা, যেনে খৈৰলাঞ্জি গণহত্যা (Khairlanji massacre,2006) বা হাথৰাছ ধৰ্ষণ কাণ্ড (Hathras rape case, (২০২০), জাতিভিত্তিক নিপীড়নৰ প্ৰাতিষ্ঠানিক স্বৰূপ উন্মোচন কৰে, কিন্তু এই ঘটনাবোৰ খুব কমেই নাৰীবাদী আন্দোলনৰ মুখ্য কেন্দ্ৰবিন্দু হৈ উঠে। দলিত নাৰীবাদীসকলে যুক্তি দিয়ে যে মূলধাৰাৰ নাৰীবাদীসকলে সাধাৰণতে নিজৰ অভিজ্ঞতাৰ সৈতে মিল থকা বিষয়সমূহক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়ে, অথচ জাতিভিত্তিক হিংসাৰ নিৰ্মম বাস্তৱতাক অৱহেলা কৰে। এই বাছনিমূলক সমৰ্থনে এই ধাৰণাক অধিক শক্তিশালী কৰে যে মূলধাৰাৰ নাৰীবাদ প্ৰান্তীয় মহিলাসকলৰ সংগ্ৰামৰ পৰা বিচ্ছিন্ন।

দলিত নাৰীবাদীসকলে মূলধাৰাৰ নাৰীবাদত থকা 'সম্মান' ধাৰণাটোকো প্ৰত্যাহ্বান জনায়, যি সাধাৰণতে মহিলাসকলৰ দেহ আৰু যৌনতাৰ ওপৰত পিতৃতান্ত্ৰিক নিয়ন্ত্ৰণক কেন্দ্ৰ কৰি গঢ় লৈ উঠে। মূলধাৰাৰ নাৰীবাদীসকলে যদিও সম্মানে মহিলাসকলৰ স্বায়ত্তশাসনৰ ওপৰত পেলোৱা প্ৰভাৱৰ সমালোচনা কৰে, দলিত নাৰীবাদীসকলে যুক্তি দিয়ে যে জাতিভেদে 'সম্মান'ৰ ধাৰণাটোক অধিক জটিল কৰি তোলে। জাতিভিত্তিক ধাৰণাৰ ফলত দলিত মহিলাসকলক বহু সময়ত অসম্মানীয় বা যৌনভাৱে সহজলভ্য হিচাপে চিত্ৰিত কৰা হয়, যাৰ ফলত তেওঁলোক শোষণ আৰু হিংসাৰ প্ৰতি অধিক সুৰক্ষাহীন হৈ পৰে। জাতি আৰু সম্মানৰ আন্তঃসম্পৰ্কক সমাধান কৰাত মূলধাৰাৰ নাৰীবাদৰ ব্যৰ্থতাই এই ধাৰণাটোৰ এক অসম্পূৰ্ণ সমালোচনাৰ সৃষ্টি কৰিছে, যাৰ ফলত দলিত মহিলাসকল নাৰীবাদী আলোচনাৰ পৰা অধিক বিচ্ছিন্ন হৈ পৰিছে।

দলিত নাৰীবাদীসকলে এক আন্তঃসম্পৰ্কভিত্তিক দৃষ্টিভংগীৰ পোষকতা কৰে, যিয়ে জাতি, শ্ৰেণী আৰু লিংগভিত্তিক নিপীড়নৰ পাৰস্পৰিক সম্পৰ্কক স্বীকাৰ কৰে। তেওঁলোকে ডণ্ডীমৰাও আম্বেদকাৰৰ দৰে চিন্তাবিদসকলৰ পৰা প্ৰেৰণা লাভ কৰে, যিয়ে যুক্তি দিছিল যে ভাৰতত মহিলাসকলৰ ওপৰত হোৱা নিপীড়ন বুজিবলৈ হ'লে জাতি আৰু লিংগক পৃথক কৰি চাব নোৱাৰি। দলিত নাৰীবাদে এনে এক অধিক অন্তৰ্ভুক্তিমূলক নাৰীবাদী আন্দোলনৰ আহ্বান জনায়, যিয়ে প্ৰান্তীয় মহিলাসকলৰ অভিজ্ঞতাক কেন্দ্ৰস্থলত ৰাখে আৰু তেওঁলোকে সন্মুখীন হোৱা গাঁথনিগত বৈষম্যসমূহৰ সমাধানৰ চেষ্টা কৰে। All India Dalit Mahila Adhikar Manch (AIDMAM) আৰু, National Federation of Dalit Women (NFDW)ৰ দৰে দলিত নাৰীবাদী সংগঠনসমূহে অধিক সমতাভিত্তিক নাৰীবাদী আন্দোলন গঢ়ি তোলাৰ উদ্দেশ্যে জাতি আৰু লিংগৰ সীমা অতিক্ৰম কৰি সংহতি গঢ়ি তোলাত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

দলিত নাৰীবাদীসকলে ভাৰতৰ মূলধাৰাৰ নাৰীবাদী আন্দোলনসমূহক জাতি আৰু লিংগভিত্তিক নিপীড়নৰ আন্তঃসম্পৰ্ক সমাধান কৰাত অক্ষম হোৱা বাবে সমালোচনা কৰে। মূলধাৰাৰ নাৰীবাদৰ বৰ্জনমূলক স্বৰূপ উত্থাপন কৰি দলিত নাৰীবাদীসকলে দলিত মহিলাসকলৰ বিশেষ সংগ্ৰামসমূহ আৰু অধিক অন্তৰ্ভুক্তিমূলক তথা আন্তঃসম্পৰ্কভিত্তিক দৃষ্টিভংগীৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে। তেওঁলোকৰ সমালোচনাই এই কথাটো স্পষ্ট কৰে যে জাতিভেদে সৃষ্টি কৰা গাঁথনিগত বৈষম্যসমূহ দূৰ নকৰাকৈ প্ৰকৃত লিংগ সমতা স্থাপন কৰা সম্ভৱ নহয়।

নিজৰ আন্দোলন আৰু বৌদ্ধিক অৱদানৰ জৰিয়তে দলিত নাৰীবাদীসকলে ভাৰতৰ নাৰীবাদী আলোচনাক নতুন ৰূপ দিছে, যাতে ইয়াত সকলো মহিলাৰ, বিশেষকৈ ঐতিহাসিকভাৱে প্ৰান্তীয়কৃত মহিলাসকলৰ কণ্ঠ আৰু অভিজ্ঞতা প্ৰতিফলিত হয়। জাতি আৰু লিংগভিত্তিক সংগ্ৰামৰ মাজৰ ব্যৱধান দূৰ কৰি দলিত নাৰীবাদে ভাৰতত অধিক বিস্তৃত আৰু ৰূপান্তৰমুখী নাৰীবাদী আন্দোলনৰ পথ প্ৰসস্ত কৰিছে।

ভাৰতীয় সমাজত পৰিয়ালক প্ৰায়ে এক পৱিত্ৰ প্ৰতিষ্ঠান হিচাপে গণ্য কৰা হয়, কিন্তু দলিত নাৰীবাদে ইয়াক দলিত মহিলাসকলৰ বাবে নিপীড়নৰ এক ক্ষেত্ৰ হিচাপে সমালোচনা কৰে। জাতিভেদ ব্যৱস্থাৰ ভিতৰত পৰিয়ালসমূহে শুদ্ধতা-অশুদ্ধতাৰ কঠোৰ নিয়ম আৰু অন্তৰ্বিবাহৰ প্ৰথাৰ জৰিয়তে জাতিভিত্তিক স্তৰবিন্যাস বজাই ৰখাত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। দলিত নাৰীবাদে দেখুৱায় যে এই নিয়মসমূহে দলিত মহিলাসকলৰ ওপৰত পিতৃতান্ত্ৰিক নিয়ন্ত্ৰণ অধিক শক্তিশালী কৰে, য'ত তেওঁলোক বহু সময়ত স্বায়ত্তশাসনৰ পৰা বঞ্চিত হয় আৰু পৰিয়ালৰ ভিতৰতে হিংসাৰ বলি হয়। দলিত নাৰীবাদীসকলে যুক্তি দিয়ে যে পৰিয়াল মহিলাসকলৰ বাবে কোনো সুৰক্ষিত স্থান নহয়; বৰং ই জাতিভিত্তিক শোষণ বজাই ৰখাৰ এক মাধ্যম। উদাহৰণস্বৰূপে, পা�ৰিবাৰিক সম্মান ৰক্ষাৰ নামত ঘৰুৱা হিংসা আৰু বৈবাহিক ধৰ্ষণ বহু সময়ত স্বাভাৱিক ঘটনা হিচাপে গ্ৰহণ কৰা হয়। দলিত নাৰীবাদে পৰিয়ালক নিয়ন্ত্ৰণ আৰু অধীনতাৰ স্থান হিচাপে নহয়, বৰং সমতা আৰু ক্ষমতায়নৰ এক ক্ষেত্ৰ হিচাপে পুনৰ কল্পনা কৰাৰ আহ্বান জনায়। ভাৰতীয় সমাজত বিবাহ জাতিভেদৰ সৈতে ঘনিষ্ঠভাৱে জড়িত, য'ত অন্তৰ্বিবাহ শ্চনিজ জাতিৰ ভিতৰত বিবাহগ্ন জাতিগত শুদ্ধতা বজাই ৰখাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ উপায় হিচাপে গণ্য কৰা হয়। দলিত নাৰীবাদে এই প্ৰথাক প্ৰত্যাহ্বান জনায় আৰু দেখুৱায় যে ইয়াৰ দ্বাৰা জাতিভিত্তিক স্তৰবিন্যাস অব্যাহত থাকে আৰু দলিত মহিলাসকলক নিজৰ জীৱনসংগী বাছনি কৰাৰ অধিকাৰৰ পৰা বঞ্চিত কৰা হয়। যিসকল দলিত মহিলাই আন্তঃজাতীয় বিবাহৰ জৰিয়তে এই নিয়মসমূহ অমান্য কৰে, তেওঁলোক বহু সময়ত 'সম্মান ৰক্ষা'ৰ নামত সংঘটিত হত্যা আদি কঠোৰ হিংসাৰ সন্মুখীন হয়।

ড০ ভীমৰাও আম্বেদকাৰৰ দৰে দলিত নেতাসকলৰ চিন্তাধাৰাই আন্তঃজাতীয় বিবাহৰ জৰিয়তে জাতিভেদৰ শৃংখল ভাঙি পেলোৱাৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। দলিত নাৰীবাদে এই দৃষ্টিভংগীক আগবঢ়াই নিয়ে আৰু জাতিগত নিয়মৰ পৰিবৰ্তে নিজৰ পছন্দ অনুসৰি বিবাহ কৰাৰ অধিকাৰৰ পক্ষে মাত মাতিছে। ই মহিলাসকলৰ যৌনতা ওপৰত পিতৃতান্ত্ৰিক নিয়ন্ত্ৰণৰ সমালোচনা কৰে আৰু জাতিভিত্তিক বিবাহ ব্যৱস্থাৰ নিপীড়নমূলক নিয়মসমূহৰ পৰা মুক্তিৰ আহ্বান জনায়।পা�ৰম্পৰিক ভাৰতীয় হিন্দু সমাজত 'সম্মান'ৰ ধাৰণা মহিলাসকলৰ দেহ আৰু আচৰণৰ সৈতে, বিশেষকৈ তেওঁলোকৰ যৌন আচৰণৰ সৈতে গভীৰভাৱে জড়িত। দলিত নাৰীবাদে দেখুৱায় যে এই ধাৰণাই দলিত মহিলাসকলক অসমানভাৱে প্ৰভাৱিত কৰে, কিয়নো জাতিগত স্থিতিৰ বাবে তেওঁলোকক বহু সময়ত অসম্মানীয় বা অপৱিত্ৰ হিচাপে গণ্য কৰা হয়। এই কলংকে যৌন শোষণ, যৌন নিৰ্যাতন, উৎপীড়ন আৰু ধৰ্ষণৰ দৰে অত্যাচাৰকো উৎসাহিত কৰে, যিবোৰ দলিত সম্প্ৰদায়ৰ ওপৰত আধিপত্য প্ৰতিষ্ঠাৰ অস্ত্ৰ হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। 'সম্মান'ৰ এই নিপীড়নমূলক কাঠামোক প্ৰত্যাখ্যান কৰি দলিত নাৰীবাদে মহিলাসকলৰ ওপৰত সংঘটিত হিংসাৰ সাংস্কৃতিক ন্যায্যতাক প্ৰত্যাহ্বান জনায়। ই মহিলাসকলৰ মূল্য তেওঁলোকৰ যৌন পৱিত্ৰতা বা সমাজৰ নিয়ম-কানুন মানি চলাৰ সৈতে জড়িত বুলি থকা ধাৰণাটোক ভাঙি পেলাবলৈ চেষ্টা কৰে, আৰু এইদৰে দলিত মহিলাসকলক এই অমানৱীয় সামাজিক গাঁথনিৰ পৰা মুক্ত কৰাৰ আহ্বান জনায়। দলিত নাৰীবাদে ভাৰতীয় সমাজত পৰিয়াল, বিবাহ আৰু 'সম্মান'ৰ পৰম্পৰাগত ধাৰণাসমূহৰ

অন্তৰালত থকা জাতিভিত্তিক আৰু পিতৃতান্ত্রিক গাঁথনিসমূহৰ সমালোচনা কৰে। অধিক অন্তর্ভুক্তিমূলক আৰু সমতাভিত্তিক সমাজ গঢ়ি তুলিবলৈ ই এই প্রতিষ্ঠানসমূহক মৌলিকভাৱে পুনৰচিন্তা কৰাৰ আহ্বান জনায়। দলিত মহিলাসকলৰ স্বায়ত্তশাসনৰ পক্ষে মাত মাতি আৰু নিপীড়নমূলক সামাজিক নিয়মসমূহ ভাঙি পেলোৱাৰ জৰিয়তে দলিত নাৰীবাদে প্রকৃত লিংগ আৰু জাতিগত সমতাৰ পথ প্রসস্ত কৰে আৰু স্তৰবিন্যাসমূলক তথা পিতৃতান্ত্রিক সামাজিক ব্যৱস্থাৰ মূল ভেটিকেই প্রত্যাহ্বান জনায়।

দলিত নাৰীবাদীসকলে এই কথাও যুক্তি দিয়ে যে জাতিভেদক উপেক্ষা কৰা নাৰীবাদে সকলো মহিলাক মুক্তি দিব নোৱাৰে, কিয়নো ই দলিত মহিলাসকলে সন্মুখীন হোৱা বহুমুখী নিপীড়নৰ সমাধান নকৰে। সেয়েহে দলিত নাৰীবাদে এনে এক আন্তঃসম্পর্কভিত্তিক দৃষ্টিভংগীৰ প্রয়োজনীয়তাৰ ওপৰত জো�ৰ দিয়ে, যিয়ে গভীৰভাৱে স্তৰবিন্যাসযুক্ত সমাজত নিপীড়নৰ জটিল স্বৰূপক স্বীকাৰ কৰে। দলিত নাৰীবাদে বহু সময়ত ডঃ ভীমৰাও আম্বেদকাৰৰ চিন্তা আৰু শিক্ষাৰ পৰা প্রেৰণা লাভ কৰে। আম্বেদকাৰে সেইসকল প্রাৰম্ভিক ভাৰতীয় নেতাসকলৰ ভিতৰত এজন আছিল, যিয়ে স্পষ্টভাৱে দলিত মহিলাসকলৰ নিপীড়নৰ আন্তঃসম্পর্কীয় স্বৰূপক স্বীকৃতি দিছিল। তেওঁ বুজি পাইছিল যে দলিত মহিলাসকলৰ মুক্তি বৃহত্তৰ দলিত মুক্তি আন্দোলনৰ বাবে অত্যন্ত গুৰুত্বপূর্ণ। আম্বেদকাৰ এজন দূৰদর্শী চিন্তাবিদ আছিল, যিয়ে সক্রিয়ভাৱে দলিত মহিলাসকলক শিক্ষা গ্রহণ কৰিবলৈ, পিতৃতান্ত্রিক নিয়ন্ত্রণৰ শৃংখলৰ পৰা মুক্ত হ'বলৈ আৰু সামাজিক ন্যায়ৰ আন্দোলনত অংশগ্রহণ কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰিছিল। জাতিহীন আৰু লিংগ-ন্যায়ভিত্তিক সমাজৰ তেওঁৰ আদর্শ আজিও বহু দলিত নাৰীবাদী কর্মীৰ বাবে পথ প্রদর্শক শক্তি হিচাপে আছে। বাস্তৱতে, দলিত নাৰীবাদক বৃহত্তৰ আম্বেদকাৰবাদী পৰম্পৰাৰ অংশ হিচাপে দেখা যায়, যিয়ে জাতিভেদ আৰু পিতৃতন্ত্র - উভয়ক ভাঙি পেলোৱাৰ লক্ষ্য লৈ আগবাঢ়ে।

সমকালীন দলিত নাৰীবাদী আন্দোলন তৃণমূল পর্যায়ৰ সক্রিয়তা, সাহিত্য সৃষ্টিৰ প্রচেষ্টা আৰু বৌদ্ধিক সমালোচনাৰে চিহ্নিত। জাতিভিত্তিক হিংসা, অর্থনৈতিক শোষণ আৰু শিক্ষাৰ সুযোগৰ দৰে সমস্যাসমূহৰ সমাধানৰ উদ্দেশ্যে ভাৰত জুৰি বহু দলিত মহিলা সংগঠন গঢ় লৈ উঠিছে। National Federation of Dalit Women (NFDW), যি ১৯৯৫ চনত গঠন কৰা হৈছিল, তেনে এক সংগঠন যিয়ে দলিত মহিলাসকলক নিজৰ সংগ্রামসমূহ প্রকাশ কৰাৰ বাবে এক গুৰুত্বপূর্ণ মঞ্চ প্রদান কৰিছে। সাহিত্যৰ জৰিয়তে দলিত নাৰীবাদীসকলে এনে বিকল্প বর্ণনা আগবঢ়ায়, যিবোৰে ভাৰতীয় সমাজত বিদ্যমান প্রভুত্বশালী জাতিবাদী আৰু পিতৃতান্ত্রিক চিন্তাধাৰাক প্রত্যাহ্বান জনায়। সামজিক মাধ্যম (ছ'চিয়েল মিডিয়া) আৰু বৈদ্যুতিন মাধ্যমসমূহো দলিত নাৰীবাদী আন্দোলনৰ গুৰুত্বপূর্ণ ক্ষেত্র হিচাপে পৰিগণিত হৈছে। এই অনলাইন মাধ্যমসমূহে দলিত মহিলাসকলক বৃহত্তৰ জনসমাজৰ সৈতে সংযোগ স্থাপন, নিজৰ অভিজ্ঞতা ভাগ-বতৰা আৰু ৰাষ্ট্রীয় তথা আন্তঃৰাষ্ট্রীয় স্তৰত সংহতি গঢ়ি তোলাত সহায় কৰিছে। দলিত নাৰীবাদৰ দৃশ্যমানতা বৃদ্ধি পোৱাৰ পিছতো বহু প্রত্যাহ্বান এতিয়াও বিদ্যমান। ভাৰতৰ মূলধাৰাৰ নাৰীবাদী আন্দোলনে আজিও বহু সময়ত নিজৰ কার্যসূচীত জাতিভেদৰ বিষয়টোক সম্পূর্ণভাৱে অন্তর্ভুক্ত কৰিব নোৱাৰে। দলিত নাৰীবাদী কণ্ঠসমূহ নাৰীবাদী আৰু জাতিবিৰোধী উভয় ক্ষেত্রতেই বহু সময়ত প্রান্তীয় হৈ থাকে, কিয়নো উচ্চবর্ণৰ বিশেষাধিকাৰ এই আলোচনাসমূহত প্রভাৱশালী হৈ থাকে। তদুপৰি, দলিত মহিলাসকলে কেৱল উচ্চবর্ণৰ পুৰুষ আৰু মহিলাৰ পৰাই নহয়, নিজৰ সম্প্রদায়ৰ ভিতৰতো পিতৃতন্ত্র গভীৰভাৱে শিপাই থকা বাবে বৈৰিতাৰ সন্মুখীন হয়।

তথাপিও, দলিত নাৰীবাদৰ সম্ভাৱনাসমূহ অত্যন্ত বিস্তৃত। আদিবাসী মহিলা, ভূমিহীন শ্রমিক সম্প্রদায়ৰ

দৰে অন্যান্য প্ৰান্তীয় গোটসমূহৰ সৈতে মিত্ৰতা গঢ়ি তুলি দলিত নাৰীবাদীসকলে এনে এক অধিক অন্তৰ্ভুক্তিমূলক আন্দোলন গঢ়ি তুলিব পাৰে, যিয়ে বিভিন্ন ধৰণৰ নিপীড়নক একেলগে প্ৰত্যাহ্বান জনায়। দলিত নাৰীবাদৰ আন্তঃসম্পৰ্কভিত্তিক দৃষ্টিভংগীয়ে ক্ষমতাৰ গাঁথনিসমূহ বুজি পোৱা আৰু সেয়া ভাঙি পেলোৱাৰ ক্ষেত্ৰত এক মূল্যৱান দৃষ্টিকোণ আগবঢ়ায়, যাৰ বাবে ই ভাৰতত সামাজিক ন্যায়ৰ বৃহত্তৰ সংগ্ৰামৰ এক অপৰিহাৰ্য অংশ হৈ পৰিছে। দলিত নাৰীবাদে ভাৰতৰ নাৰীবাদী আৰু জাতিবিৰোধী - উভয় আলোচনাতেই এক গুৰুত্বপূৰ্ণ হস্তক্ষেপক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। ই দলিত মহিলাসকলৰ বিশেষ সংগ্ৰামসমূহ উন্মোচন কৰে, যিসকলে একাধিক আৰু পাৰস্পৰিকভাৱে সংযুক্ত নিপীড়নৰ সন্মুখীন হয়। দলিত মহিলাসকলৰ কণ্ঠ আৰু অভিজ্ঞতাক কেন্দ্ৰস্থলত ৰাখি দলিত নাৰীবাদে মূলধাৰাৰ নাৰীবাদ আৰু জাতিবিৰোধী আন্দোলনৰ সীমাবদ্ধতাসমূহক প্ৰত্যাহ্বান জনায়। ই সামাজিক ন্যায়ৰ বাবে অধিক অন্তৰ্ভুক্তিমূলক আৰু আন্তঃসম্পৰ্কভিত্তিক দৃষ্টিভংগীৰ পক্ষে সমৰ্থন জনায়, যিয়ে প্ৰান্তীয় সম্প্ৰদায়সমূহৰ জটিল বাস্তৱতাক স্বীকৃতি দিয়ে। দলিত নাৰীবাদৰ বিকাশ যিদৰে অব্যাহত আছে, সেইদৰে ই ভাৰতত সমতা আৰু মানৱ মৰ্যাদাৰ সংগ্ৰামত এক শক্তিশালী আৰু গুৰুত্বপূৰ্ণ শক্তি হিচাপে থাকিব।

✓ অগ্ৰগতি খতিয়ান

প্ৰশ্ন ১। 'দলিত' শব্দটোৱে কাক বুজায়?

প্ৰশ্ন ২। দলিত মহিলাসকলে কিয় দ্বৈত বৈষম্যৰ সন্মুখী নহয়?

প্ৰশ্ন ৩। দলিত নাৰীবাদৰ উত্থান কিহৰ ফলত হৈছিল?

প্ৰশ্ন ৪। এটা দলিত নাৰীবাদী সংগঠনৰ নাম লিখা।

১১.৫। সংক্ষেপে আলোচনা কৰোঁ আহক :

- দলিত পৰিচয়ে সেইসকল সম্প্ৰদায়ক বুজায় যিসকলক ঐতিহাসিকভাৱে জাতিব্যৱস্থাৰ আটাইতকৈ তলৰ স্তৰত ৰখা হৈছিল আৰু যিসকলে অস্পৃশ্যতা, সামাজিক বঞ্চনা আৰু প্ৰাতিষ্ঠানিক বৈষম্যৰ সন্মুখীন হৈছিল। "দলিত" শব্দটো জাতিভিত্তিক শোষণৰ বিৰুদ্ধে প্ৰতিবাদ আৰু ক্ষমতায়নৰ এক প্ৰতীক হিচাপে পৰিণত হৈছে।
- দলিত মহিলাসকল শোষণমূলক অনানুষ্ঠানিক শ্ৰমখণ্ডত অধিক সংখ্যকভাৱে নিয়োজিত। তেওঁলোক শিক্ষা, স্বাস্থ্যসেৱা, ভূমিৰ অধিকাৰ আৰু ৰাজনৈতিক প্ৰতিনিধিত্বৰ পৰা বঞ্চিত হয়। তেওঁলোকৰ ওপৰত সংঘটিত যৌন হিংসা বহু সময়ত জাতিগত আধিপত্য বজাই ৰাখিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হয় আৰু সামাজিক জাতিবাদৰ ফলত ন্যায় লাভত বহু সময়ত পলম হয়।
- দলিত নাৰীবাদৰ বিকাশ হৈছিল মূলধাৰাৰ নাৰীবাদী আৰু জাতিবিৰোধী আন্দোলনসমূহত দলিত মহিলাৰ সমস্যাসমূহ উপেক্ষা কৰাৰ প্ৰতিক্ৰিয়া হিচাপে। ই আন্তঃসংযোগিতাৰ (intersectionality) ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে আৰু জাতিব্যৱস্থা আৰু পিতৃতন্ত্ৰ-দুয়োটাৰ অৱসানৰ আহ্বান জনায়। ইয়াৰ মতে, জাতিভিত্তিক শোষণ দূৰ নকৰাকৈ লিংগ সমতা সম্ভৱ নহয়। দলিত নাৰীবাদ ডঃ ভীমৰাও আম্বেদকাৰৰ চিন্তাধাৰাৰ পৰা গভীৰভাৱে অনুপ্ৰাণিত।
- প্ৰাতিষ্ঠানিক শোষণৰ মাজতো দলিত মহিলাসকলে আন্দোলন, সাহিত্য, তৃণমূল পৰ্যায়ৰ সংগ্ৰাম আৰু "নেশ্যনেল ফেডাৰেশ্যন অৱ দলিত উইমেন"-ৰ দৰে সংগঠনৰ জৰিয়তে সামাজিক পৰিবৰ্তনৰ শক্তিশালী

বাহক হিচাপে আত্মপ্রকাশ কৰিছে। তেওঁলোকৰ সংগ্রাম আৰু অৱদানে নাৰীবাদী চিন্তাধাৰাক অধিক অন্তর্ভুক্তিমূলক আৰু ন্যায়ভিত্তিক ৰূপ দান কৰিছে।

১১.৬ অগ্রগতি খতিয়ান

উত্তৰ ১ : ভাৰতৰ ঐতিহাসিকভাৱে অৱহেলিত আৰু শোষিত জাতিসমূহ।

উত্তৰ ২ : জাতি আৰু লিংগ।

উত্তৰ ৩ : মূলধাৰাৰ নাৰীবাদী আন্দোলনসমূহে জাতিভিত্তিক সমস্যাসমূহ সমাধান কৰিব নোৱাৰা।

উত্তৰ ৪ : অল ইণ্ডিয়া দলিত মহিলা অধিকাৰ মঞ্চ শ্চট্টঢড্ডত্তট্টত্তঞ্চ।

১১. ৭ অধিক জানিবলৈ

- Ambedkar, B.R., 2014. The Annihilation of Caste, Navayana Publishing
- Banerjee, Supurna and Nandini Ghosh, 2018. Caste and Gender in Contemporary IndiaÊ. Power, Privilege and Politics, Routledge India
- Beauvoir, Simone de, Trans. H.M. Parshley, 1953. The Second Sex, Alfred A. Knopf
- Butler, Judith, 1990. Gender TroubleÊ. Feminism and the Subversion of Identity, Routledge
- Chakravarti,Uma, 2003. The Gender of CasteÊ. Representation and Transformation, SAGE Publications, New Delhi
- Chakravarti,Uma, 2018. Gendering Caste Through a Feminist Lens, SAGE publications, India
- Chalam, K.S., 2001. The Feminist Movement in India, B.R. Publishing Corporation, New Delhi
- Dutt, Yashica, 2019, Coming Out as Dalit, Aleph Book Company
- Ilaiah, Kancha, 1996. Why I am Not a Hindu, SAGE Publications, New Delhi
- Mazumdar, Vina, 1999. Feminist VisionsÊ. The Indian Perspective, SAGE publication, New Delhi
- Sengupta, Hindol, 2015. Being HinduÊ. Understanding a Peaceful Path in a Violent World, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, US

১১.৮ আহিঁ প্রশ্ন

১। জাতি আৰু লিংগৰ সংজ্ঞা দিয়া। এই দুয়োটাক কেনেকৈ সামাজিক গঠন বুলি ধৰা হয়?

২। ভাৰতীয় সমাজত জাতি ব্যৱস্থাৰ প্রভাৱ ব্যাখ্যা কৰক।

৩। জাতিভিত্তিক অসমতা আৰু লিংগ ভিত্তিক অসমতাৰ মাজৰ সাদৃশ্য আৰু বৈসাদৃশ্য আলোচনা কৰক।

৪। পৰম্পৰাগত ভাৰতীয় সমাজত জাতি, লিংগ আৰু ক্ষমতাৰ মাজৰ সম্পর্ক ব্যাখ্যা কৰক।

৫। জাতি আৰু লিংগৰ আন্তঃ সম্পৰ্কই দলিত মহিলাৰ পৰিচয় আৰু জীৱন অভিজ্ঞতাক কেনেকৈ প্ৰভাৱিত কৰে?

৬। আম্বেদকাৰীয় আন্দোলনে দলিত মহিলাৰ ক্ষমতায়নত কেনেকৈ প্ৰভাৱ পেলাইছে?

৭। জাতিভিত্তিক বৈষম্য আৰু পিতৃতান্ত্ৰিক শোষণৰ বিৰুদ্ধে দলিত মহিলাৰ ভূমিকা আলোচনা কৰক।

৮। সামাজিক-আৰ্থিক কাৰকসমূহে দলিত মহিলাৰ শিক্ষা আৰু কৰ্ম সংস্থাপনৰ সুযোগ সমূহক কেনেকৈ প্ৰভাৱিত কৰে?

৯। ভাৰতত দলিত মহিলাৰ ক্ষমতায়নৰ উদ্দেশ্যে গ্ৰহণ কৰা নীতি আৰু আইনসমূহ সমালোচনামূলকভাৱে মূল্যায়ন কৰক।

১০। দলিত নাৰীবাদ কি? ই মূলধাৰাৰ নাৰীবাদৰ পৰা কেনেকৈ পৃথক?

১১। দলিত মহিলাৰ ক্ষমতায়নত শিক্ষাৰ ভূমিকা কি?

১২। দলিত নাৰীবাদে ভাৰতীয় সমাজত পৰিয়াল, বিবাহ আৰু "সম্মান"ৰ পৰম্পৰাগত ধাৰণা সমূহক কেনেকৈ প্ৰত্যাহ্বান জনায়?

১৩। দলিত মহিলাসকল কেনেকৈ জাতি আৰু লিংগ- দুয়োক্ষেত্ৰতে দ্বিগুণভাৱে প্ৰান্তীয়কৃত হয়? ইতিহাস বা সমসাময়িক সমাজৰ উদাহৰণসহ ব্যাখ্যা কৰক।

১৪। দলিত মহিলাৰ ক্ষমতায়নত শিক্ষাৰ ভূমিকা ব্যাখ্যা কৰক।

গোট ১২ : আইন আৰু মহিলাৰ অধিকাৰ

গোটৰ গাঁথনি

১২.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য

১২.২ পৰিচয়

১২.৩ আইন :

- বিবাহ, যৌতুক
- কন্যা শিশু হত্যা
- ধর্ষণ
- ব্যক্তিগত আইন
- সম্পত্তি আইন

১২.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১২.৫ অগ্রগতি খতিয়ান

১২.৬ অধিক জানিবলৈ

১২.৭ আৰ্হি প্রশ্ন

১২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি ঃ

- ভাৰতত ব্রিটিছ প্রশাসনে প্রৱর্তন কৰা ঔপনিৱেশিক আইনৰ প্রকৃতি আৰু পৰিসৰ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব ।
- সামাজিক পৰিস্থিতি আৰু সংস্কাৰ আন্দোলন পৰীক্ষা কৰা যাৰ ফলত অনুশীলন নিয়ন্ত্রণকাৰী আইন প্রণয়ন কৰা হৈছিল সেই বিষয়ে জানিব ।
- নাৰী আৰু পাৰিবাৰিক জীৱনৰ সৈতে সম্পর্কিত আইনী হস্তক্ষেপ গঢ়ি তোলাত ঔপনিৱেশিক ৰাষ্ট্র আৰু ভাৰতীয় সমাজ সংস্কাৰকসকলৰ ভূমিকাৰ বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব ।
- ভাৰতীয় সমাজত লিংগ সম্পর্ক, পৰিয়াল গাঁথনি আৰু মহিলাৰ অধিকাৰৰ ওপৰত ঔপনিৱেশিক আইনী সংস্কাৰৰ প্রভাৱৰ মূল্যায়ন কৰিব পাৰিব ।

১২.২ পৰিচয় :

এই গোটটিত ঔপনিৱেশিক ভাৰতত প্রৱর্তন কৰা আইন আৰু ইয়াৰ প্রভাৱৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিব পাৰিব। ১৬০০ চনৰ আৰম্ভণিতে ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানীৰ জৰিয়তে ব্রিটিছসকলে ভাৰতত প্রৱেশ কৰিছিল আৰু ক্রমান্বয়ে নিজৰ প্রভাৱ বিস্তাৰ কৰিছিল। পৰৱর্তী শতিকাত এই প্রক্রিয়াই ভাৰতীয়সকলৰ জীৱনলৈ এক বৃহৎ পৰিসৰৰ পৰিৱর্তন আনিছিল। কোম্পানীয়ে বিভিন্ন ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সৈতে পৰীক্ষা-নিৰীক্ষা কৰিছিল, কিছুমান অঞ্চলক প্রত্যক্ষ নিয়ন্ত্রণলৈ আনিছিল ,আন কিছুমানক চুক্তিৰ জৰিয়তে শাসন কৰিছিল,যাৰ উদ্দেশ্য আছিল অধিক লাভ কৰা আৰু প্রশাসনিক দায়বদ্ধতা হ্রাস কৰা । ১৮৮৯ চনৰ ব্যাখ্যা আইনৰ অধীনত, ব্রিটিছ অধিকৃত অঞ্চলসমূহক ব্রিটিছ ভাৰত হিচাপে শ্রেণীবদ্ধ কৰা হৈছিল — গৱর্ণৰ জেনেৰেলৰ জৰিয়তে প্রত্যক্ষভাৱে ক্রাউনৰ দ্বাৰা শাসিত

আৰু সামন্ত ৰাজ্যসমূহ, যিবোৰ ব্ৰিটিছ আধিপত্য গ্ৰহণ কৰিছিল কিন্তু আভ্যন্তৰীণ স্বায়ত্তশাসন বাহাল ৰাখিছিল । ব্ৰিটিছ ভাৰতে ব্ৰিটিছ সংসদৰ দ্বাৰা প্ৰণয়ন কৰা আইনসমূহ অনুসৰণ কৰাৰ সময়ত, পৰোক্ষ ব্ৰিটিছ তত্বাৱধান স্বত্বেও সামন্ত ৰাজ্যসমূহে তেওঁলোকৰ নিজা ন্যায়িক ব্যৱস্থা, ৰীতি-নীতি আৰু শাসন প্ৰণালী সংৰক্ষণ কৰিছিল। ব্ৰিটিছ শাসনৰ আগতে, ভাৰতত বিভিন্ন সম্প্ৰদায়ে বিবাহ, উত্তৰাধিকাৰ, ভৰণ-পোষণ আৰু পাৰিবাৰিক বিষয়ৰ সৈতে সম্পৰ্কিত তেওঁলোকৰ নিজা ধৰ্মীয় আৰু পৰম্পৰাগত ব্যক্তিগত আইন অনুসৰণ কৰিছিল। ইয়াৰ ভিতৰত আছিল দয়াভাগ আৰু মিতাক্ষৰৰ দৰে হিন্দু আইনী পৰম্পৰা, ইছলামিক পৰম্পৰা যেনে ইথনা আছাৰী আৰু হানাফি বিদ্যালয় আৰু জনজাতীয় গোটবোৰৰ মাজত অসংখ্য পৰম্পৰাগত ব্যৱস্থা আছিল । যদিও ব্ৰিটিছে প্ৰথমতে এই ব্যক্তিগত আইনবোৰত হস্তক্ষেপ নকৰাৰ প্ৰতিশ্ৰুতি দিছিল, তথাপিও তেওঁলোকে প্ৰয়োজন হ'লে বিধিবদ্ধ আইনৰ জৰিয়তে সেইবোৰ অগ্ৰাহ্য কৰাৰ কৰ্তৃত্ব সংৰক্ষিত ৰাখিছিল। এই ক্ষমতাই ঔপনিৱেশিক প্ৰশাসনক গৱৰ্ণৰ জেনেৰেলৰ বিবেচনাত সামাজিক সংস্কাৰ প্ৰৱৰ্তন কৰিবলৈ সক্ষম কৰিছিল, যাৰ ফলত থলুৱা পৰম্পৰাক সন্মান কৰাৰ ব্যৱসঞ্জহা বজাই ৰাখি ব্যক্তিগত আইনৰ ব্যৱস্থাসমূহক পুনৰ্গঠন কৰিছিল।

১২.৩ আইন :

● বিবাহ

বৈদিক যুগত ছোৱালীসকলক তেওঁলোকৰ জীৱন সংগী নিৰ্বাচনত যথেষ্ট স্বাধীনতা দিয়া হৈছিল। বিবাহৰ মূল উদ্দেশ্য আছিল বংশানুক্ৰমিক চলাই যোৱা আৰু সেয়েহে পুত্ৰ সন্তানৰ জন্মৰ বাবে প্ৰাৰ্থনা কৰা হৈছিল। বিবাহত একবিবাহ প্ৰচলিত আছিল যদিও ৰজা আৰু মুখিয়ালসকলেও বহুবিবাহ অনুসৰণ কৰিছিল। প্ৰাৰম্ভিক বৈদিক যুগত সতী বা পৰদা প্ৰথা নাছিল আৰু বিধৱাক পুনৰ বিবাহৰ অনুমতি দিয়া হৈছিল। মহিলাসকলে মুক্তভাৱে চলাচল কৰিছিল আৰু ঘৰৰ চাৰিখন দেৱালত আৱদ্ধ নাছিল, যদিও প্ৰতিটো পৰ্যায়ত কোনো পুৰুষ সদস্যৰ সু�ৰক্ষাত আছিল। নিকট আত্মীয়সকলৰ মাজত বিবাহ সম্পূৰ্ণৰূপে নিষিদ্ধ কৰা হৈছিল। একে সময়তে, তেওঁলোকক আত্মীয়ৰ বাহিৰৰ পৰিয়ালত বলি দিয়াটো বাঞ্ছনীয় বুলি গণ্য কৰা হৈছিল। বহির্গামী নামৰ এই ব্যৱস্থাৰ অৰ্থ আছিল যে উচ্চ মৰ্যাদা দাবী কৰা পৰিয়ালৰ যুৱতী আৰু মহিলাসকলৰ জীৱন প্ৰায়ে সতৰ্কতাৰে নিয়ন্ত্ৰিত কৰা হৈছিল যাতে তেওঁলোকে সঠিক সময়ত আৰু সঠিক ব্যক্তিৰ সৈতে বিবাহ পাশত আৱদ্ধ হয়। ইয়াৰ ফলত এই বিশ্বাসৰ জন্ম হৈছিল যে কন্যাদান বা বিবাহত কন্যাক দান কৰাটো পিতৃৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ধৰ্মীয় কৰ্তব্য আছিল ।

মহিলাসকলৰ প্ৰতি থকা সন্মানৰ ধাৰণাটো এই কথাৰ পৰা অনুমান কৰিব পাৰি যে পত্নী নাথাকিলে কোনো ধৰ্মীয় প্ৰায়শ্চিত্ত সম্পূৰ্ণ বুলি ধৰা নহয়। ছোৱালীবোৰ যৌৱনপ্ৰাপ্তিৰ বহু সময়ৰ পিছতে বিবাহ পাশত আৱদ্ধ হৈছিল। দস্যু লক্ষৰাৰ সৈতে বিবাহৰ অনুমতি দিয়া হোৱা নাছিল।কোনোবাই সন্তান তুলি লক্ষব পাৰিছিল কিন্তু মুঠতে সন্তান নথকা দম্পতীক সামাজিকভাৱে সন্মান কৰা হোৱা নাছিল। বহুবিবাহ কেৱল ৰাজপৰিয়াল আৰু মুখিয়ালসকলৰ মাজতহে প্ৰচলিত আছিল। বিধৱাক পুনৰ্বিবাহৰ অনুমতি দিয়া হৈছিল। বহুবিবাহৰ বিষয়ে ক'তো উল্লেখ নাই। কোনো পৰদাহ প্ৰথা নাছিল আৰু বাল্য বিবাহ অজ্ঞাত আছিল। ড° আৰ চি মজুমদাৰৰ মতে, "ঋগ্বেদত মহিলাসকলক গোপনে ৰখাৰ কোনো প্ৰমাণ পোৱা নাযায়।"

কিন্তু দেখা যায় যে পৰৱৰ্তী বৈদিক যুগত মহিলাসকলৰ অৱস্থান যথেষ্ট হ্ৰাস পাইছিল। তেওঁলোকে আগতে উপভোগ কৰা সন্মান এতিয়া পোৱা নাছিল। ৰজা আৰু ধনী লোকসকলে এতিয়া কেইবাজনো পত্নী ৰাখিব

পাৰিছিল আৰু ক'তো কন্যা সন্তান জন্ম দিয়াটো গণ্য কৰা নাছিল। তেতিয়াও ৰাজপৰিয়ালৰ কন্যাসকলক তেওঁলোকৰ নিজৰ স্বামী বাছনি কৰাৰ অনুমতি দিয়া হৈছিল। ধৰ্মশাস্ত্ৰই বিবাহৰ আঠটা প্ৰকাৰক স্বীকৃতি দিছিল। ইয়াৰে প্ৰথম চাৰিটাক 'ভাল' বুলি গণ্য কৰা হৈছিল আৰু বাকীবোৰক নিন্দা কৰা হৈছিল।

ধৰ্মীয় সংবেদনশীলতাৰ বাবে প্ৰাৰম্ভিক অনিচ্ছা থকা স্বত্বেও ব্ৰিটিছ প্ৰশাসনে সামাজিক প্ৰথা, বিশেষকৈ বাল্য বিবাহত ক্ৰমান্বয়ে হস্তক্ষেপ কৰাৰ ফলত ঔপনিৰেশিক ভাৰতত বিবাহ নিয়ন্ত্ৰণৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ পৰিৱৰ্তন হৈছিল। আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ সংস্কাৰ আছিল ১৯২৯ চনৰ বাল্য বিবাহ প্ৰতিৰোধ আইন শ্চসাৰদা আইনগ্ন, যি হৰ বিলাস সাৰদাই প্ৰৱৰ্তন কৰিছিল ; সংস্কাৰক আৰু কিছুমান ঔপনিৰেশিক বিষয়াৰ সমৰ্থনত গৃহীত হৈছিল।

এই আইনখনে ছোৱালীৰ বাবে আইনী নিম্নতম বিবাহৰ বয়স ১৪ আৰু ল'ৰাৰ বাবে ১৮ বছৰ নিৰ্ধাৰণ কৰিছিল, ই সমগ্ৰ ব্ৰিটিছ ভাৰতত প্ৰযোজ্য হৈছিল আৰু বাল্য বিবাহ সম্পন্ন কৰাটো শাস্তিযোগ্য অপৰাধ হিচাপে গণ্য কৰিছিল। ই কৰ্তৃপক্ষক এনে বিবাহৰ সুবিধা দিয়া যিকোনো লোকৰ বিৰুদ্ধে গোচৰ ৰুজু কৰাৰ ক্ষমতা দিছিল, আনকি তেওঁলোকে ব্ৰিটিছ নিয়ন্ত্ৰিত অঞ্চলৰ বাহিৰত অনুষ্ঠিত কৰি আইনৰ পৰা আঁতৰি থাকিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল।

আইনখনৰ উদ্দেশ্য থকা স্বত্বেও, গভীৰভাৱে শিপাই থকা ধৰ্মীয় ৰীতি-নীতি, জাতিগত প্ৰথা আৰু পিতৃত্ব, বয়সৰ সৈতে যৌতুকৰ মুদ্ৰাস্ফীতি আৰু বৈবাহিক সম্পৰ্কৰ ওপৰত উদ্বেগৰ দৰে অৰ্থনৈতিক উদগনি আদিৰ বাবে বাল্য বিবাহ প্ৰচলিত হৈ আছিল। আইনখনৰ ঘোষণাৰ ফলত আনকি বাল্য বিবাহৰ বৃদ্ধি হৈছিল, কিয়নো পৰিয়ালবোৰে আইনখন কাৰ্যকৰী হোৱাৰ আগতে বিবাহৰ আয়োজন কৰিবলৈ খৰখেদা কৰিছিল। ৰজ্ঝজ্ঝ-ৰ চনৰ লোকপিয়লৰ তথ্যই কেইবাখনো জিলাত বাল্য বিবাহৰ নাটকীয় বৃদ্ধি নথিভুক্ত কৰিছিল, যি কাৰ্যকৰীকৰণৰ বিষয়ে ব্যাপক উদ্বেগ প্ৰকাশ কৰিছিল। সামাজিক চাপ, মহাজনসকলৰ দ্বাৰা বিয়পোৱা উৰাবাতৰি আৰু ধৰ্মীয় মতবাদ উলংঘা কৰাৰ ভয়ে ৰাজহুৱা আচৰণক অধিক গঢ় দিছিল।

আইনখনৰ প্ৰয়োগ (enforcement) বেছি ভাগেই জনসাধাৰণৰ অংশগ্ৰহণ, সমাজ- সংস্কাৰক সংগঠনসমূহ আৰু স্থানীয়ভাৱে জনোৱা অভিযোগৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিছিল। সৰ্বভাৰতীয় মহিলা সম্মিলন (All India Women's Conference) আৰু ভাৰতীয় মহিলা সংগঠন (Women's Indian Association) ৰ দৰে মহিলা সংগঠনে আইনখনৰ পক্ষে ওকালতি কৰা, সজাগতা বৃদ্ধি কৰা, উলংঘনক প্ৰত্যাহ্বান জনোৱা আৰু ৰাজনৈতিক নেতাসকলক হেঁচা দিয়াত এক কেন্দ্ৰীয় ভূমিকা পালন কৰিছিল। যদিও গোচৰ ৰুজু হৈছিল, বিশেষকৈ সক্ৰিয় সংস্কাৰ নেটৱৰ্ক থকা নগৰ অঞ্চলতকৈ গাঁও অঞ্চলত আইনখনৰ প্ৰয়োগ তুলনামূলকভাৱে দুৰ্বল হৈ আছিল ।

সামন্ত ৰাজ্যসমূহত বিবাহ সংস্কাৰ ব্যাপকভাৱে পৃথক আছিল। কিছুমান ৰাজ্যত যেনে -মাইচোৰ , বৰোদা, জম্মু, কাশ্মীৰ আৰু ইনদুৰৰ দৰে কিছুমানে তেওঁলোকৰ নিজা বয়স সম্পৰ্কীয় বিবাহৰ সীমাবদ্ধতা প্ৰণয়ন কৰিছিল, যদিও প্ৰায়ে অসাঞ্জস্যপূৰ্ণ আৰু কিছুমান বিশেষ জাতিৰ বাবে ব্যতিক্ৰমো ৰাখিছিল। এই আইনবোৰ সাধাৰণতে সাৰদা আইনতকৈ সংকীৰ্ণ আছিল আৰু ইয়াৰ প্ৰয়োগো সকলো ঠাইত সমানভাৱে কৰা হোৱা নাছিল।

● আন্তঃবৰ্ণ আৰু আন্তঃসম্প্ৰদায়ৰ বিবাহ

ব্ৰিটিছসকলে আন্তঃবৰ্ণ আৰু আন্তঃধৰ্মীয় বিবাহৰ বিষয়টোৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল , যিটো সামাজিকভাৱে নিৰুৎসাহিত কৰা হৈছিল। বিশেষ বিবাহ আইনে (1872) এই ধৰণৰ বিবাহসমূহ নাগৰিক আইন (civil law)1 অধীনত অনুমতি দিছিল, কিন্তু ধৰ্ম ত্যাগ কৰাৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ বাবে ই বহুত জনপ্ৰিয় হোৱা নাছিল। তথাপিও, ইয়ে আইনী নীতি স্থাপন কৰিছিল যে বিবাহ ৰাষ্ট্ৰৰ দ্বাৰা স্বীকৃত এক ধৰ্মনিৰপেক্ষ চুক্তি হ'ব পাৰে।

ইয়াৰ উপৰিও, ভাৰতীয় খ্ৰীষ্টান বিবাহ আইনে (১৮৭২) খ্ৰীষ্টানসকলৰ বাবে বিবাহৰ নিয়মবোৰ সংহত কৰিছিল, য'ত নিবন্ধন আৰু আনুষ্ঠানিক সম্পাদনৰ (solemnization) নিয়মসমূহ অন্তৰ্ভুক্ত আছিল। একেদৰে, পাৰ্চী বিবাহ আৰু বিবাহ বিচ্ছেদ আইনে (পৰৱৰ্তী ১৯৩৬ চনত সংশোধিত) পাৰ্চীসকলৰ মাজত বিবাহ আৰু বিবাহ বিচ্ছেদ নিয়ন্ত্ৰণ কৰিছিল। এই আইনবোৰে বৰ্ণনা কৰে যে কেনেদৰে ঔপনিৱেশিক ৰাষ্ট্ৰই এক অভিন্ন ব্যৱস্থা সৃষ্টি কৰাৰ পৰিৱৰ্তে ক্ৰমান্বয়ে বিভিন্ন সম্প্ৰদায়ৰ বাবে বিবাহ আইন সংহত কৰিছিল।

- **যৌতুক**

প্ৰাক্ - ঔপনিৱেশিক আৰু প্ৰাৰম্ভিক ঔপনিৱেশিক ভাৰতত, যৌতুক (হিন্দুসকলৰ মাজত স্ত্ৰীধন) বিয়াৰ সময়ত কইনাক দিয়া সম্পত্তি বা সম্পত্তিক বুজায়। অৱশ্যে, ১৮ শতিকাৰ শেষৰ ফালে, এই প্ৰথা ক্ৰমান্বয়ে কইনাৰ পৰিয়ালৰ পৰা দৰাৰ পৰিয়াললৈ স্থানান্তৰৰ দিশে স্থানান্তৰিত হৈছিল, বিশেষকৈ উচ্চ বৰ্ণৰ হিন্দুসকলৰ মাজত Hypergamy (উচ্চ স্থিতিৰ পৰিয়াললৈ কন্যাৰ বিবাহ) প্ৰচলিত আছিল-কইনাৰ পৰিয়ালৰ পৰা বৰৰ পৰিয়াললৈ সম্পত্তি স্থানান্তৰ হোৱা আৰম্ভ হয়। যেতিয়া ব্ৰিটিছ ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানীয়ে প্ৰশাসনিক নিয়ন্ত্ৰণ স্থাপন কৰিছিল, ই সামাজিক ৰীতি-নীতিত হস্তক্ষেপ নকৰাৰ নীতি গ্ৰহণ কৰিছিল। ১৭৭২ চনত ৱাৰেন হেষ্টিংছৰ ন্যায়িক পৰিকল্পনাৰ অধীনত এই নীতি আনুষ্ঠানিক কৰা হৈছিল, য'ত নিৰ্দেশ দিয়া হৈছিল যে পৰিয়াল, বিবাহ আৰু উত্তৰাধিকাৰৰ বিষয়বোৰ ধৰ্মীয় ব্যক্তিগত আইনৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হ'ব। ফলস্বৰূপে, যৌতুক প্ৰথা আইনী বিধানৰ পৰিৱৰ্তে প্ৰথাৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্ৰিত হৈ থাকিল আৰু সম্পত্তিৰ অধিকাৰক লৈ বিবাদ উদ্ভৱ নোহোৱালৈকে ব্ৰিটিছ আদালতে সাধাৰণতে হস্তক্ষেপ কৰাৰ পৰা বিৰত আছিল।

যৌতুক প্ৰথা সম্পত্তি আৰু উত্তৰাধিকাৰ ব্যৱস্থাৰ সৈতে ওতঃপ্ৰোতভাৱে জড়িত আছিল। হিন্দু আইনৰ অধীনত, মহিলাৰ সম্পত্তিৰ অধিকাৰ সীমিত আছিল আৰু ফলস্বৰূপে যৌতুকে প্ৰায়ে জীৱিত অৱস্থাত আগতেই দিয়া উত্তৰাধিকাৰৰ অংশ (pre-mortem inheritance) হিচাপে কাম কৰিছিল। অৱশ্যে, যৌতুকৰ ওপৰত নিয়ন্ত্ৰণ সঘনাই বিবাহৰ পিছত স্বামী বা তেওঁৰ পৰিয়াললৈ হস্তান্তৰিত হৈছিল, যাৰ ফলত মহিলাৰ অৰ্থনৈতিক স্বায়ত্তশাসন হ্ৰাস পাইছিল। ১৯ শতিকাত, যৌতুক প্ৰথা অধিক ব্যাপক আৰু কষ্টদায়ক হৈ পৰিছিল, বিশেষকৈ বংগ, পঞ্জাৱ আৰু পশ্চিম ভাৰতৰ কিছু অংশৰ উচ্চ বৰ্ণৰ হিন্দুসকলৰ মাজত। ইয়াৰ সম্প্ৰসাৰণত কেইবাটাও কাৰকে অৱিহণা যোগাইছিল। জাতি আৰু স্থিতিৰ প্ৰতিযোগিতাই যৌতুকক সন্মান আৰু সামাজিক স্থিতিৰ চিহ্ন কৰি তুলিছিল। যিহেতু গিৰীয়েকসকলৰ সম্পত্তিৰ উত্তৰাধিকাৰৰ অধিকাৰ সীমিত আছিল, যৌতুক এক বিকল্প হিচাপে ব্যৱহাৰ হৈছিল। বিংশ শতিকাৰ আৰম্ভণিতে, যৌতুক ক্ৰমান্বয়ে বাণিজ্যিকীকৰণ হৈ পৰিছিল। নগৰীকৰণ, শিক্ষা আৰু নতুন নিয়োগৰ সুযোগে এক "বিবাহ বজাৰ"ৰ উদ্ভৱ ঘটাইছিল, য'ত চৰকাৰী চাকৰি বা পেছাদাৰী অৰ্হতা থকা দৰাসকলে অধিক যৌতুক দাবী কৰা হৈছিল। মহিলা সংগঠন আৰু জাতীয়তাবাদী নেতাসকলে বিষয়টো এই সমস্যাটো ওপৰত স্পষ্টভাৱে গুৰুত্ব দিবলৈ আৰম্ভ কৰে। ১৯২৭ চনত প্ৰতিষ্ঠিত সৰ্বভাৰতীয় মহিলা সম্মিলনে (AIWC) মহিলাৰ অধিকাৰ সম্পৰ্কীয় বিস্তৃত সংস্কাৰৰ অংশ হিচাপে যৌতুকৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিছিল। ব্ৰিটিছ বিষয়াসকলে যৌতুক পৰিশোধ কৰিব নোৱাৰাৰ ফলত গুৰুতৰ পৰিণতিৰ সৃষ্টি হৈছিল, যাৰ ভিতৰত আছে বিবাহ বিলম্বিত হোৱা, ঋণগ্ৰস্ততা আৰু আনকি কিছুমান ক্ষেত্ৰত কন্যা শিশু হত্যাৰ দৰে প্ৰথা দেখা গৈছিল।

ঋগ্বৈদিক যুগত, যৌতুক আৰু কইনাৰ মূল্য কেৱল তেতিয়াহে দিয়া হৈছিল যেতিয়া বিবাহৰ কোনো সংগীৰ

কোনো শাৰীৰিক ত্ৰুটি আছিল। অৱশ্যে, পিছৰ বৈদিক যুগত, যৌতুক প্ৰথা আৰম্ভ হৈছিল। বহলভাৱে ক'বলৈ গ'লে, যৌতুক হৈছে কইনাৰ ফালৰ পৰা দৰাৰ ফালে দিয়া এক নিৰ্দিষ্ট শ্ৰেণীৰ উপহাৰ। এই উপহাৰৰ সমষ্টিয়ে কইনাৰ ফালৰ পৰা দৰাৰ ফাললৈ সম্পত্তি স্থানান্তৰ কৰাৰ প্ৰতীক। এই কাৰ্যই দুয়ো পক্ষক সন্মান প্ৰদান কৰে। কইনা-দাতাই যৌতুক দি তেওঁৰ সম্প্ৰদায়ৰ ভিতৰত সন্মান অৰ্জন কৰে ; আনহাতে কইনা গ্ৰহণকাৰীয়ে তেওঁৰ নিজৰ আৰু অন্যান্য সম্প্ৰদায়ত সম্পত্তি আৰু সন্মান দুয়োটাই লাভ কৰে। শেহতীয়াকৈ ই দৰাৰ মূল্যলৈ পৰিণত হৈছে।

আইনী ভাষাত, যৌতুক হ'ল জোঁৱায়েক বা তেওঁৰ পিতৃ-মাতৃয়ে দাবী কৰিলে কইনাৰ ফালৰ পৰা নগদ ধন বা সামগ্ৰী হিচাপে দিয়া । অৱশ্যে, 'যৌতুক' শব্দটোৰ অনুশীলন আৰু মানুহৰ বোধগম্যতাৰ মাজত আঞ্চলিক পাৰ্থক্য আছে। এইখিনিতে মন কৰিব লাগিব যে :—

ক) যৌতুক হৈছে সময়ৰ লগে লগে দৰাৰ পক্ষক দিয়া বিভিন্ন ধৰণৰ উপহাৰৰ সমষ্টিক বুজায় আৰু

খ) বিবাহৰ সময়ত যি দিয়া হয় সেয়া যথেষ্ট আৰু স্পষ্টভাৱে দৃশ্যমান হয় ।

যৌতুক হিচাপে গঠিত সামগ্ৰীবোৰ হ'ল : —

ক) স্থাৱৰ সম্পত্তি যেনে শাৰী, গহনা, ৰূপৰ পাত্ৰ, নগদ ধন, বাহন ইত্যাদি আৰু

খ) অস্থাৱৰ সম্পত্তি যেনে ভূমি, ঘৰ, কাৰখানা, চাকৰি ইত্যাদি।

বিয়াৰ সময়ত আৰু পিছত ছোৱালীজনীক উপহাৰ দিয়াৰ প্ৰথাক স্ত্ৰীধন বুলি গণ্য কৰা হৈছে। ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে যে জীয়েকক দিয়া উপহাৰবোৰ হৈছে ঘৰৰ জীয়েকক দিয়া এক প্ৰকাৰৰ সম্পত্তি যি তেওঁৰ স্বামীৰ সৈতে যোগ দিবলৈ জন্মৰ ঘৰ এৰিব লগা হয়। স্ত্ৰীধনে সম্পত্তিৰ ওপৰত মহিলাৰ অধিকাৰৰ ধাৰণা প্ৰতিফলিত কৰে। সংকট আৰু প্ৰয়োজনৰ সময়ত বিবাহিত কন্যাৰ বাবে ইয়াক সম্পদৰ উৎস হিচাপে গণ্য কৰা হয়। দক্ষিণ ভাৰতৰ বহুতো অঞ্চলত, জীয়েকক দিয়া উপহাৰবোৰ কেৱল তাইৰ আৰু তাই বিচৰা ধৰণে সেইবোৰ ব্যৱহাৰ কৰাৰ অধিকাৰ তাইৰ আছে। তাইৰ শহুৰেকে সাধাৰণতে তেওঁলোকৰ ওপৰত সম্পত্তি দাবী নকৰে। সময়ৰ লগে লগে যৌতুকৰ প্ৰথাই অতি কুৎসিত ৰূপ লৈছে। বহু ক্ষেত্ৰত, যৌতুকৰ প্ৰথা অধিক বেয়া হৈছে। শিক্ষিত ছোৱালীবোৰে তেওঁলোকতকৈ অধিক যোগ্য ল'ৰা বিচাৰে। উচ্চ অৰ্হতাসম্পন্ন ল'ৰাবোৰে উচ্চ যৌতুক দাবী কৰে।

যৌতুকৰ চাহিদা বৃদ্ধি হোৱাৰ ফলস্বৰূপে, পিতৃ-মাতৃয়ে প্ৰায়ে তেওঁলোকৰ ছোৱালীক বিয়া দিবলৈ অসমৰ্থ হয়। যদি তেওঁলোকে কৰে, তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ সামৰ্থৰ বাহিৰত তেওঁলোকক বিয়া দিয়ে আৰু দৰাৰ ফালৰ পৰা যৌতুকৰ দাবীৰ ৰূপত বিভিন্ন ধৰণৰ নিৰন্তৰ চাপৰ সন্মুখীন হয়। প্ৰায়ে যৌতুকৰ বাবে মৃত্যু বা যৌতুকৰ দাবী পূৰণ নকৰাৰ বাবে ছোৱালীজনীক তেওঁৰ পিতৃ-মাতৃৰ ঘৰলৈ পঠিওৱাৰ বিষয়ে শুনা গৈছিল। অবিবাহিত ছোৱালীয়ে তেওঁলোকৰ উদ্বিগ্ন, দোষী পিতৃ-মাতৃৰ বোজা লাঘৱ কৰিবলৈ আত্মহত্যা কৰাৰ বহুতো ঘটনা আছে, যিসকলে তেওঁলোকৰ বাবে বিবাহ নিষ্পত্তি কৰিব পৰা নাই।

১৯৬১ চনত, ভাৰত চৰকাৰে যৌতুক নিষিদ্ধ আইন গৃহীত কৰে। ১৯৮৪ চনত আৰু পুনৰ ১৯৮৬ চনত, আইনখন অধিক কঠোৰ আৰু কাৰ্যকৰী কৰিবলৈ আইনখন সংশোধন কৰা হৈছিল। উদাহৰণ স্বৰূপে, যদি তেওঁৰ কইনাৰ বিবাহৰ সাত বছৰৰ ভিতৰত স্বাভাৱিক পৰিস্থিতিৰ বাহিৰে আন কোনো পৰিস্থিতিত মৃত্যু হয় তেনেহ'লে স্বামী আৰু তেওঁৰ পৰিয়ালক যৌতুক দাবী কৰাৰ বাবে শাস্তি বিহা হ'ব পাৰে। যৌতুকৰ অভিযোগবোৰ চোৱাৰ বাবে যৌতুক নিষিদ্ধ কোষ এটাও আছে।

এই সকলোবোৰৰ অৰ্থ এইটো নহয় যে যৌতুক অবিহনে বিবাহ নহয়। কিছুমান প্ৰগতিশীল যুৱক-যুৱতী

আছে যি যৌতুকৰ বিৰুদ্ধে তেওঁলোকৰ শক্তিশালী মতামত প্ৰকাশ কৰে আৰু ইয়াৰ অবিহনে বিবাহ কৰে। একে সময়তে, যুৱক, শিক্ষিত লোক আছে যি এই প্ৰথা গ্ৰহণ কৰে আৰু কয় যে তেওঁলোকে ইয়াত কোনো ক্ষতি দেখা নাই। কিছুমানে এইটো কৈ আঁতৰি যায় যে তেওঁলোকৰ পিতৃ-মাতৃয়েই এই প্ৰথা অব্যাহত ৰাখে। আনকি মুছলমান আৰু খ্ৰীষ্টানৰ দৰে আন সম্প্ৰদায়ৰ মাজতো কিছুমান লোকে যৌতুকৰ দাবী কৰে। প্ৰায়ে, বিবাহৰ পিছতো যৌতুকৰ বাবে নিৰন্তৰ দাবীৰ বাবে পৰিয়ালত অনৈক্যৰ সৃষ্টি হয়। ইয়াৰ ফলত বিবাহ বিচ্ছেদ হ'ব পাৰে।

● বাল্য বিবাহ

১৮শ আৰু ১৯ শতিকাৰ আৰম্ভণিতে, শিশু বা বাল্য বিবাহ ৰোধ কৰাৰ প্ৰচেষ্টা কৰা হৈছিল। ৰাজা ৰামমোহন ৰায়, ঈশ্বৰ চন্দ্ৰ বিদ্যাসাগৰ, জ্যোতিবাফুলে আৰু অন্যান্যসকলৰ দৰে সংস্কাৰকসকলে ঊনবিংশ আৰু বিংশ শতিকাৰ আৰম্ভণিতে বাল্য বিবাহৰ বিৰোধিতা কৰিছিল। ১৮৭২ চনত বাল্য বিবাহ নিষিদ্ধ কৰাৰ বাবে স্থানীয় বিবাহ আইন (বা নাগৰিক বিবাহ আইন)-ৰ আগমনৰ ইংগিত দিয়ে। এই আইনখন হিন্দু, মুছলমান আৰু অন্যান্য স্বীকৃত ধৰ্মৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰযোজ্য নোহোৱাৰ বাবে ইয়াৰ সীমিত প্ৰভাৱ পৰিছিল। পাৰ্চী সংস্কাৰক বি . এম. মালাবাৰীৰ নিৰৱচ্ছিন্ন প্ৰচেষ্টাৰ ফলস্বৰূপে এজ অৱ কনচেণ্ট এক্ট (১৮৯১) প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল য'ত ৰচ বছৰৰ তলৰ ছোৱালীৰ বিবাহ নিষিদ্ধ কৰা হৈছিল। লগতে, ১৯২৯ চনত বাল্য বিবাহ প্ৰতিৰোধ আইন শ্চজনপ্ৰিয়ভাৱে সাৰদা আইন নামেৰে জনাজাতগ্ন গৃহীত হোৱাৰ ফলত ছোৱালী আৰু ল'ৰাৰ বাবে বিবাহৰ বয়স ক্ৰমে ১৪ বছৰ আৰু ১৭ বছৰলৈ বৃদ্ধি কৰা হৈছিল।

এই আইনখন সকলো ভাৰতীয়ৰ বাবে প্ৰযোজ্য কৰা হৈছিল। শেহতীয়া সংশোধনী (১৯৭৮ চনত) মতে, ল'ৰা আৰু ছোৱালীৰ বিবাহৰ সৰ্বনিম্ন বয়স ক্ৰমে ১৮ বছৰ আৰু ২১ বছৰলৈ বৃদ্ধি কৰা হৈছে। যদিও ভাৰতত মহিলাৰ বিবাহৰ বয়স প্ৰায় বিংশ শতিকাৰ মাজভাগৰ পৰা লাহে লাহে বৃদ্ধি পাইছে ; বিংশ শতিকাৰ শেষৰ ফালে নিম্ন উৰ্বৰতা থকা দেশবোৰৰ তুলনাত কম আছিল।

একগামীতা; হিন্দুসকলৰ মাজত, ১৯৫৫ চনৰ হিন্দু বিবাহ আইন গৃহীত হোৱালৈকে, এজন হিন্দু পুৰুষক এবাৰত একাধিক মহিলাক বিয়া কৰোৱাৰ অনুমতি দিয়া হৈছিল। যদিও অনুমতি দিয়া হৈছিল, হিন্দুসকলৰ মাজত বহুবিবাহ সাধাৰণ নাছিল। জনসংখ্যাৰ কেৱল সীমিত অংশৰ লোকসকলেহে যেনে ৰজা, মুখিয়াল, গাঁৱৰ মুৰব্বী, জমিদাৰ অভিজাত শ্ৰেণীৰ সদস্যসকলেহে প্ৰকৃততে বহুবিবাহ অনুশীলন কৰিছিল।

ঊনবিংশ শতিকা আৰু বিংশ শতিকাৰ আৰম্ভণিতে ৰাজা ৰামমোহন ৰয়, ঈশ্বৰ চন্দ্ৰ বিদ্যাসাগৰ, দয়ানন্দ সৰস্বতী আৰু অন্যান্যৰ দৰে সমাজ সংস্কাৰকসকলে এই প্ৰথা আঁতৰ কৰাৰ বাবে সমন্বিত প্ৰচেষ্টা চলাইছিল। স্বাধীনতাৰ পিছত, ১৯৫৫ চনৰ হিন্দু বিবাহ আইনে সকলো হিন্দু আৰু এই আইনৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হোৱা আন লোকসকলৰ বাবে একগামীতা স্থাপন কৰিছিল। এই আইনৰ অধীনত অন্তৰ্ভুক্ত কিছুমান 'অন্যান্য' সম্প্ৰদায় হৈছে শিখ, জৈন আৰু বৌদ্ধ। খ্ৰীষ্টান আৰু পাৰ্চী সম্প্ৰদায়ত কঠোৰ একগামিত্বৰ বিধান দিয়া হয়।

● বিধৱা পুনর্বিবাহ

ভাৰতীয় জনসংখ্যাৰ কিছুমান অংশত বিধৱা পুনর্বিবাহৰ পৰম্পৰা আছে। বৈদিক যুগ আৰু মহাভাৰতৰ সময়ত লেভিৰেট বিবাহ প্ৰথা আছিল। আনকি স্বাধীনোত্তৰ কালতো হাৰিয়ানা, উত্তৰ প্ৰদেশ আৰু মহীশূৰৰ কিছুমান জাতিৰ মাজত লেভিৰেট মিত্ৰতাৰ খবৰ পোৱা গৈছিল, য'ত এজন পুৰুষে এজন ভাতৃৰ বিধৱা পত্নীক বিয়া কৰাবলৈ বাধ্য হয় (গেজেটিয়াৰ অফ ইণ্ডিয়া ১৯৬৫:৫৪)। হিন্দু ধৰ্মৰ বহুতো জাতিত, বিধৱা পুনর্বিবাহ

প্ৰথাগতভাৱে অনুমোদিত আৰু অনুশীলন কৰা হৈছে। কেৱল উচ্চ জাতিৰ জীৱন-শৈলী আৰু মূল্যবোধ অনুকৰণ কৰা জাতিবোৰেহে বিধৱা পুনৰ্বিবাহ নিষিদ্ধ কৰাৰ প্ৰথা গ্ৰহণ কৰে। মুছলমান, খ্ৰীষ্টান আৰু পাৰ্চীসকলৰ মাজত বিধৱা পুনৰ্বিবাহৰ অনুমতি দিয়া হয় ।সাধাৰণতে, সকলো ঠাইতে বিধৱা মহিলাৰ পুনৰ বিবাহ কৰাৰ অধিকাৰ আছে। প্ৰায়ে কোৱা হয় যে বিধৱা পুনৰ্বিবাহৰ সমস্যাটো সমাজৰ এটা অংশৰহে সমস্যা, কিয়নো কেৱল উচ্চ জাতিয়েহে বিধৱা পুনৰ্বিবাহৰ ওপৰত কঠোৰ নিষেধাজ্ঞা আৰোপ কৰে। কেৱল এয়াই নহয়, অতীতত, কিছুমান পুৰোহিত জাতি, ৰাজপৰিয়ালৰ বিধৱাসকলে সতী বা বিধৱা দাহৰ প্ৰথা কৰাৰ আশা কৰা হৈছিল। সতী প্ৰথাত বিধৱা মহিলাক তেওঁৰ স্বামীৰ চিতাত আত্মহত্যা কৰোৱা হয়। স্বামীৰ প্ৰতি ভক্তিৰ চিন হিচাপে আত্মহত্যা কৰা এনে মহিলাক সন্মান জনোৱা হয়। ৰাজা ৰামমোহন ৰায়ৰ নেতৃত্বত আলোকিত ভাৰতীয় সংস্কাৰকসকলে আৰম্ভ কৰা আক্ৰমণৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হৈ চৰকাৰে সতী প্ৰথাক অবৈধ আৰু ফৌজদাৰী আদালতৰ দ্বাৰা দণ্ডনীয় বুলি ঘোষণা কৰে। ১৮২৯ চনৰ নিয়ম প্ৰথমতে কেৱল বেংগল প্ৰেচিডেন্সীৰ ক্ষেত্ৰতে প্ৰযোজ্য হৈছিল, কিন্তু ১৮৩০ চনত মাদ্ৰাজ আৰু বোম্বে প্ৰেচিডেন্সীলৈ সামান্য সংশোধিত ৰূপত সম্প্ৰসাৰিত কৰা হৈছিল।

ব্ৰহ্ম সমাজৰ এজেণ্ডাত বিধৱা পুনৰ্বিবাহৰ বিষয়টো শীৰ্ষ আছিল আৰু ইয়াক জনপ্ৰিয় কৰাৰ বাবে যথেষ্ট কাম কৰিছিল। কিন্তু মূলতঃ কলিকতাৰ সংস্কৃত মহাবিদ্যালয়ৰ অধ্যক্ষ পণ্ডিত ঈশ্বৰ চন্দ্ৰ বিদ্যাসাগৰৰ (১৮২০-৯১) প্ৰচেষ্টাৰ ফলতহে বিধৱাসকলৰ বিবাহক বৈধতা প্ৰদান কৰা হয় আৰু এনে বিবাহৰ পৰা হোৱা সমস্যাবোৰ বৈধ বুলি ঘোষণা কৰা হিন্দু বিধৱা পুনৰ্বিবাহ আইন ১৮৫৬ চৰকাৰে গৃহীত কৰিছিল। বিদ্যাসাগৰে বৈদিক গ্ৰন্থৰ উদ্ধৃতি দি প্ৰমাণ কৰিছিল যে হিন্দু ধৰ্মই বিধৱা পুনৰ্বিবাহৰ অনুমোদন জনাইছিল।

বিবাহ বিচ্ছেদ সামৰিক মিলন ভংগ কৰাৰ সম্ভাৱনা আৰু প্ৰক্ৰিয়া ; সময়ৰ লগে লগে বিভিন্ন সম্প্ৰদায়ৰ মাজত ই পৃথক হৈ আছে। হিন্দু বিবাহ তাত্ত্বিকভাৱে এক ধৰ্মীয় আৰু অপৰিৱৰ্তনীয় প্ৰথা । অৱশ্যে, বহুতো অ-দ্বিজ শ্চবা দুবাৰ জন্ম নোহোৱাগ্ন জাতিৰ মাজত, বিবাহ বিচ্ছেদ প্ৰথাগতভাৱে অনুমোদিত। দুবাৰ জন্ম নোহোৱা জাতিৰ অৰ্থ হৈছে সেই জাতি যিয়ে জীৱন চক্ৰত ৰীতি-নীতি বা হিন্দু সংস্কাৰ পালন নকৰে। তেওঁলোকৰ প্ৰদৰ্শনে এজন জৈৱিক ব্যক্তিৰ দ্বিতীয় জন্ম বা সামাজিক জন্মৰ প্ৰতীক আৰু সেয়েহে হিন্দু জাতিৰ প্ৰথম তিনিটা শ্ৰেণী-ব্ৰাহ্মণ, ক্ষত্ৰিয় আৰু বৈশ্যৰ বাবে দুবাৰ জন্ম হোৱা শব্দটো হৈছে যিয়ে এই ৰীতি-নীতিবোৰ পালন কৰিব লাগিব আৰু কৰিবই লাগিব। বিবাহ অবিচ্ছেদ্য বুলি ধাৰণাটো ক্ৰমান্বয়ে ক্ষয় হৈ গৈছে আৰু আইনৰ জৰিয়তে ভাৰতৰ সকলো আইনী ব্যৱস্থাত বিবাহ বিচ্ছেদৰ অধিকাৰ প্ৰৱৰ্তন কৰা হৈছে।

বিভিন্ন সম্প্ৰদায়ত প্ৰথা আৰু আইন দুয়োটাৰ দ্বাৰা বিবাহ বিচ্ছেদৰ ভিত্তি নিৰ্ধাৰণ কৰা হৈছে। ১৯৪০-৪৮ চনৰ সময়ছোৱাত, কেইবাখনো প্ৰদেশ আৰু ৰাজ্যই হিন্দুসকলৰ বাবে বিবাহ বিচ্ছেদৰ অনুমতি দিয়া আইন প্ৰণয়ন কৰিছিল। ১৯৫৪ চনৰ বিশেষ বিবাহ আইন প্ৰৱৰ্তন কৰিছিল আৰু 'বিবাহ বিচ্ছেদৰ ভিত্তি স্পষ্ট কৰিছিল। এই আইনৰ অধীনত বিবাহ পঞ্জীয়ন কৰিবলৈ বাছি লোৱা সকলো ভাৰতীয়ৰ বাবে ই উপলব্ধ আছিল। ১৯৫৫ চনৰ হিন্দু বিবাহ আইন ১৯৫৫ চনৰ পৰা কেইবাবাৰো সংশোধন কৰা হৈছিল যাতে এই আইনৰ অধীনত অহা পুৰুষ আৰু মহিলা উভয়ৰে বিবাহ বিচ্ছেদৰ বাবে উপলব্ধ এক বিস্তৃত ভিত্তি অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হয়। আইনৰ দ্বাৰা বৰ্ণনা কৰা বিবাহ বিচ্ছেদৰ কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰণ হ'ল —

১) নপুংসকতা,

২) উন্মাদনা (এক নিৰ্দিষ্ট সময়ৰ বাবে),

৩) সাত বছৰৰ বাবে অন্তর্ধান,

৪) সংক্রামক ৰোগ,

৫) ধর্ষণ,

৬) সমকামী যৌনতা, আৰু

৭) পশুত্ব (এজন মানুহ আৰু নিম্ন জন্তুৰ মাজত যৌন সম্পক)।

এতিয়া ব্যভিচাৰ আৰু নিষ্ঠুৰতাও বিবাহ বিচ্ছেদ বিচৰাৰ আধাৰ হৈ পৰিছে।বিবাহৰ তিনি বছৰৰ পিছত বিবাহ বিচ্ছেদৰ বাবে আৱেদন কৰিব পৰা চর্তটো এবছৰলৈ হ্রাস কৰা হৈছে। পাৰস্পৰিক সন্মতিত বিবাহ বিচ্ছেদৰ অপেক্ষাৰ সময় এতিয়া মাত্র ছ মাহ।

মুছলমানসকলৰ মাজত, বিবাহ হৈছে এক চুক্তি আৰু বিবাহ বিচ্ছেদৰ অনুমতি দিয়া হয়। মুছলমান আইনে বিভিন্ন প্রকাৰৰ বিবাহ বিচ্ছেদৰ ব্যৱস্থা কৰে যাৰ বাবে তালাক আৰু খোলৰ বিষয়ে বিশেষ উল্লেখ কৰা প্রয়োজন। তালাক হৈছে এক বহির্মুখী বিবাহ বিচ্ছেদ। স্বামীয়ে একপক্ষীয়ভাৱে তিনিবাৰকৈ উচ্চাৰণ কৰিলে ই কার্যকৰী হৈ পৰে। ই স্বামীৰ ইচ্ছামতে পত্নীক বিবাহ বিচ্ছেদ কৰাৰ ক্ষমতাক সূচায়। বিবাহ বিচ্ছেদৰ আনটো ৰূপ পাৰস্পৰিক সন্মতিৰ দ্বাৰা সংঘটিত হয়।

মহিলা কর্মীসকলে আঙুলিয়াই দিছে যে, যদিও আমাৰ সংবিধানে লিংগৰ মাজত সমতাৰ ধাৰণাক সমর্থন কৰে, এনে ধাৰণা প্রচাৰ কৰিবলৈ গৃহীত আইনবোৰে মহিলাৰ প্রতি দেখুওৱা বৈষম্যৰ অন্ত পেলাব পৰা নাই। আনকি মুছলমানসকলৰ মাজত, যক্সত দীর্ঘদিন ধৰি বিবাহ বিচ্ছেদৰ অনুমতি দিয়া হৈছে, তাত আইনে মহিলাতকৈ পুৰুষক অধিক পক্ষপাতিত্ব কৰে।

● কন্যা শিশু হত্যা

১৭৮৯ চনত, ব্রিটিছে ভাৰতত প্রথমবাৰৰ বাবে কন্যা শিশু হত্যা আৱিষ্কাৰ কৰিছিল। ভাৰতত ব্রিটিছ শাসনৰ সময়ত কন্যা শিশু হত্যা এক গুৰুতৰ সামাজিক সমস্যা আছিল , যি ১৮শ আৰু ১৯ শতিকাৰ শেষৰ ফালে ঔপনিৱেশিক প্রশাসকসকলৰ দৃষ্টি আকর্ষণ কৰিছিল। এই প্রথাত নৱজাতক কন্যাক ইচ্ছাকৃতভাৱে হত্যা কৰা হৈছিল আৰু ই কিছুমান অঞ্চল আৰু সম্প্রদায়ত, বিশেষকৈ পশ্চিম আৰু উত্তৰ ভাৰতৰ কিছু অংশৰ কিছুমান উচ্চ জাতিৰ গোট আৰু গোষ্ঠীৰ মাজত প্রচলিত হৈছিল। বিশেষকৈ বেনাৰসৰ দৰে অঞ্চল আৰু পশ্চিম ভাৰতৰ কিছু অংশৰ কিছুমান ৰাজপুত বংশৰ মাজত ই সাধাৰণ আছিল। বেনাৰসৰ ৰেচিডেণ্ট জনাথন ডানকানৰ দৰে প্রাৰম্ভিক ঔপনিৱেশিক বিষয়াসকলে বিষয়টো অনুসন্ধান কৰিছিল আৰু প্রতিবেদন দিছিল যে এই প্রথাটো উচ্চ যৌতুকৰ দাবী, পাৰিবাৰিক সন্মানৰ উদ্বেগ আৰু কন্যা প্রতিপালনৰ অর্থনৈতিক বোজা পৰিহাৰ কৰাৰ আকাংক্ষাৰ সৈতে সম্পর্কিত আছিল।

১৯ শতিকাৰ আৰম্ভণিতে, ব্রিটিছ প্রশাসনে স্থানীয় প্রধান আৰু সম্প্রদায়ৰ সৈতে বিশেষকৈ কাথিয়াৱাৰ আৰু কচ্ছৰ দৰে অঞ্চলত কন্যা শিশু হত্যা পৰিত্যাগ কৰিবলৈ চুক্তি কৰিছিল। এই প্রচেষ্টা স্বত্বেও, কিছুমান অঞ্চলত এই প্রথা অব্যাহত আছিল। শতিকাৰ শেষৰ ফালে এক অধিক প্রণালীবদ্ধ দৃষ্টিভংগী প্রৱর্তন কৰা হৈছিল। লর্ড ডেলহাউচিৰ দৰে বিষয়াৰ অধীনত, সামাজিক সংস্কাৰৰ ওপৰত অধিক প্রশাসনিক মনোযোগ দিয়া হৈছিল। আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ আইনী ব্যৱস্থা আছিল লর্ড মেয়ক্সৰ কার্যকালত প্রণয়ন কৰা মহিলা শিশু হত্যা প্রতিৰোধ

আইন, ১৮৭০ চন। এই আইনখন মুখ্যতঃ প্ৰথা প্ৰচলিত অঞ্চলবোৰত প্ৰযোজ্য হৈছিল আৰু জন্মৰ পঞ্জীয়ন, নিয়মীয়া আৰক্ষী নিৰীক্ষণ আৰু কন্যা নৱজাতক হত্যাৰ সন্দেহযুক্ত পৰিয়ালবোৰৰ বিৰুদ্ধে শাস্তিমূলক ব্যৱস্থাৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছিল। ১৯ শতিকাৰ শেষৰ ফালে এই পদক্ষেপসমূহৰ ফলত আনুষ্ঠানিকভাৱে নিৰীক্ষণ কৰা অঞ্চলসমূহত কন্যা শিশু হত্যাৰ হাৰ হ্ৰাস পোৱাৰ খবৰ পোৱা গৈছিল। অৱশ্যে, এই প্ৰথাটো সম্পূৰ্ণৰূপে নাইকিয়া হোৱা নাছিল, কিয়নো ই পুৰুষতন্ত্ৰ, জাতিগত নিয়ম আৰু যৌতুক ব্যৱস্থাৰ দৰে গভীৰ আৰ্থ-সামাজিক কাৰকৰ সৈতে জড়িত আছিল।

- **ধৰ্ষণ**

ধৰ্ষণৰ ৰাজনীতি সাম্ৰাজ্যৰ ৰাজনীতিৰ বাবে প্ৰতীকী গুৰুত্বপূৰ্ণ আছিল। জৱাহৰলাল নেহৰুৱে ভাৰতত ব্ৰিটিছ শাসনক যৌন হিংসাৰ কাৰ্য বুলি গৰিহণা দিছিল, 'তেওঁলোকে তেওঁৰ শৰীৰ জব্দ কৰিছিল আৰু তেওঁক অধিকাৰ কৰিছিল, কিন্তু ই হিংসাৰ অধিকাৰ আছিল'। ১৮৬০ চনত, ভাৰতীয় দণ্ডবিধি (আই .পি. চি.)-য়ে সমগ্ৰ ভাৰতৰ বাবে এক সুষম ফৌজদাৰী আইন প্ৰণয়ন কৰিছিল। ১৮৩৭ চনত থমাছ মেক'লেৰ ভাৰতীয় আইন আয়োগে প্ৰথমতে প্ৰস্তুত কৰা খচৰা বিধেয়কখনত ধৰ্ষণৰ অপৰাধক এগৰাকী পুৰুষে এগৰাকী মহিলাৰ ইচ্ছাৰ বিৰুদ্ধে আৰু তেওঁৰ সন্মতি অবিহনে যৌন সম্পৰ্ক স্থাপন কৰা বুলি সংজ্ঞায়িত কৰিছিল, কেৱল ন বছৰৰ তলৰ ছোৱালীৰ সৈতে য'ত সন্মতি গুৰুত্বপূৰ্ণ নাছিল। ধৰ্ষণৰ অপৰাধৰ শাস্তি দুইৰ পৰা চৈধ্য বছৰৰ ভিতৰত কাৰাদণ্ডৰ বিধান আছিল। এই সংজ্ঞাটো ধৰ্ষণৰ ইংৰাজ আইনৰ ওপৰত আধাৰিত আছিল য'ত সন্মতিৰ বয়স দহ বছৰ আছিল আৰু শাস্তি আছিল আজীৱন যাপন কৰা । ১৮৬০ চনত যেতিয়া আই.পি.চি.আইনত পৰিণত হৈছিল, সন্মতিৰ বয়স দহলৈ বৃদ্ধি কৰা হৈছিল আৰু শাস্তি আজীৱন যাৱজ্জীৱন কাৰাদণ্ড বা দহ বছৰলৈকে কাৰাদণ্ড বৃদ্ধি কৰা হৈছিল। ভাৰতীয় দণ্ডবিধি আইনৰ ধাৰা ৩৭৫-এ ধৰ্ষণৰ সংজ্ঞা দিছিল আৰু যৌন সম্পৰ্কক সন্মতিবিহীন বুলি গণ্য কৰা পৰিস্থিতি নিৰ্ধাৰণ কৰিছিল। অৱশ্যে, এই সংজ্ঞাই ভিক্টোৰিয়ান নৈতিক মানদণ্ডক প্ৰতিফলিত কৰিছিল আৰু গুৰুত্বপূৰ্ণ সীমাবদ্ধতা অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছিল। সন্মতিৰ বয়স প্ৰথমতে ১০ বছৰ নিৰ্ধাৰণ কৰা হৈছিল আৰু আইনে স্পষ্টভাৱে বৈবাহিক ধৰ্ষণক বাদ দিছিল যদি পত্নী এই বয়সতকৈ অধিক হয়। এই বৈবাহিক ব্যতিক্ৰম ঔপনিৱেশিক ধৰ্ষণ আইনৰ এক কেন্দ্ৰীয় বৈশিষ্ট্য হৈ আছিল। ঔপনিৱেশিক কৰ্তৃপক্ষই ধৰ্ষণক এগৰাকী মহিলাৰ শাৰীৰিক স্বায়ত্তশাসনৰ উলংঘনতকৈ নৈতিকতা আৰু সামাজিক শৃংখলাৰ বিৰুদ্ধে অপৰাধ হিচাপে অধিক বিবেচনা কৰিছিল।

জনসাধাৰণৰ হেঁচা আৰু সমাজ সংস্কাৰ আন্দোলনে কিছু পৰিৱৰ্তন আনিছিল । ১৮৮৯ চনত ফুলমণি দাসীৰ মৃত্যুৱে বিদ্যমান আইনৰ অপৰ্যাপ্ততাৰ ওপৰত আলোকপাত কৰিছিল। ১৮৮৯ চনত তেওঁৰ ৩০ বছৰীয়া স্বামী হৰি মোহন মৈতিৰ দ্বাৰা বৈবাহিক ধৰ্ষণৰ পিছত তেওঁৰ মৃত্যু হোৱাৰ সময়ত তেওঁ ১০ বছৰ বয়সীয়া আছিল। ইয়াৰ প্ৰত্যুত্তৰত, 'এজ অৱ কনচেণ্ট এক্টে' বিবাহকে ধৰি সন্মতিৰ বয়স ১০ৰ পৰা ১২ বছৰলৈ বৃদ্ধি কৰিছিল। এই সংস্কাৰ স্বত্বেও, ঔপনিৱেশিক ফৌজদাৰী আইন ধৰ্ষণৰ ক্ষেত্ৰত ইয়াৰ দৃষ্টিভংগীত সীমিত আছিল।

ব্যক্তিগত আইন (Personal Law) আৰু সম্পত্তি আইন (Property Law)

ভাৰতত বৃটিছ শাসনৰ সময়চোৱাত ন্যায় ব্যৱস্থাটো এটা দ্বৈত গাঁথনি ৰূপে বিকশিত হৈছিল য'ত ব্যক্তিগত আইন আৰু সম্পত্তি আইনৰ মাজত স্পষ্ট পাৰ্থক্য আছিল। এই গাঁথনি নিৰ্মাণত উভয় ঔপনিবেশিক নীতি আৰু প্ৰচলিত সামাজিক বিধি-নিয়মৰ উপাদান আছিল।

কোম্পানী শাসনৰ অধীনত বৃটিছসকলে ধৰ্মীয় আৰু সামাজিক ৰীতি-নীতিৰ ক্ষেত্ৰত হস্তক্ষেপ বিৰোধী

নীতি অনুসৰণ কৰিছিল। ১৭৭২ চনৰ সময়চোৱাত ৱাৰেন হেষ্টিংচৰ ন্যায়িক আঁচনিৰ অধীনত এইটো সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰা হৈছিল যে বিবাহ, উত্তৰাধিকাৰ, জাতি-সম্প্ৰদায় আৰু ধৰ্ম সম্বন্ধীয় বিষয়সমূহ নিৰ্দ্দিষ্ট সম্প্ৰদায়সমূহৰ ব্যক্তিগত আইনে সামৰি ল'ব— হিন্দুসকল হিন্দু আইনৰ দ্বাৰা শাসিত হৈছিল আৰু মুছলমানসকল ইছলামীয় আইনৰ দ্বাৰা শাসিত হৈছিল। এই আইনসমূহ ন্যায়ালয়ৰ পুৰোহিত আৰু কাজীসকলৰ দ্বাৰা কাৰ্যকৰী কৰা হৈছিল।

ভাৰতত বৃটিছৰ ঔপনিবেশিক শাসনৰ সময়চোৱাত প্ৰধান আইন বিধিবদ্ধকৰণ প্ৰক্ৰিয়াসমূহৰ পৰা ব্যক্তিগত আইনসমূহ ইচ্ছাকৃতভাৱে বাদ দিয়া হৈছিল। ঊনবিংশ শতিকাৰ মাজভাগত সেই প্ৰক্ৰিয়াসমূহে বিস্তাৰিতভাৱে ইণ্ডিয়ান পে'নেল ক'ড, চিভিল প্ৰচিডিয়'ৰ ক'ড আৰু ক্ৰিমিনেল প্ৰচিডিয়ৰ ক'ড আদি আইনগত বিধি প্ৰস্তুত কৰিছিল। ঔপনিবেশিক প্ৰশাসনে বিবাহ, বংশ সম্পৰ্ক, সম্পত্তিৰ উত্তৰাধিকাৰ, অভিভভাৱকত্ব আৰু পদৰ উত্তৰাধিকাৰত্ব ধৰ্মনিৰপেক্ষ বা ৰাষ্ট্ৰীয় নীতিৰ সলনি 'ধৰ্মীয়' হিচাপে শ্ৰেণীভুক্ত কৰিছিল। ১৮৫৭ চনৰ ভাৰতীয় বিদ্ৰোহৰ পিছত বৃটিছসকলে যিবোৰক ধৰ্মীয় নীতি-নিয়ম হিচাপে গণ্য কৰিছিল, সেইসমূহত হস্তক্ষেপ কৰাৰ ক্ষেত্ৰত অধিক সাৱধানতা অৱলম্বন কৰিছিল। তেওঁলোকৰ শংকা হৈছিল যে সেই সংবেদনশীল অঞ্চলসমূহ আইনগত সংশোধনসমূহে অধিক প্ৰতিৰোধ সৃষ্টি কৰিব। এই কাৰণতে ঔপনিবেশিক প্ৰশাসনে ব্যক্তিগত আইনৰ ক্ষেত্ৰত ইউনিফাইড চিভিল ক'ড প্ৰস্তুত কৰাৰ পৰা বিৰত থাকে আৰু তাৰ পৰিৱৰ্তে একাধিক আইনত বিধি ব্যৱস্থা উলিয়ায় যাৰ অধীনত পৃথক পৃথক ধৰ্মীয় সম্প্ৰদায়ৰ বাবে পৃথক পৃথক আইনগত বিধি ব্যৱস্থা আছিল। এনে ধৰণৰ পৃথক ব্যৱস্থাৰ দ্বাৰা এইটো বুজা গৈছিল যে ব্যক্তিগত আইন আংশিকভাৱে অবিধিবদ্ধা (uncodified) আৰু সেইসমূহ ঔপনিবেশিক ন্যায়াধিশৰ দ্বাৰা এই ৰূপত বাখ্যা হ'ব য'ত সিবিলাকে কেইখনমান নিৰ্দ্দিষ্ট ন্যায়গ্ৰন্থৰ ওপৰত ভিত্তি কৰিহে নিজৰ ৰায়দান কৰিব। এনে হোৱাৰ ফলত সামগ্ৰিকভাৱে থলুৱা বিশ্বাস আৰু ৰীতি-নীতিসমূহে পূৰ্ণ প্ৰকাশৰ সুযোগ পোৱা নাছিল।

নাৰীসকলৰ স্থিতিৰ ক্ষেত্ৰত এই ফলাফল ক্ষতিকাৰক পৰিগণিত হৈছিল। ইয়াৰ কাৰণটো হ'ল ব্যক্তিগত আইনসমূহক ধৰ্মীয় গণ্য কৰি সেইসমূহক ইউনিফাইড ক'ডিফিকেশ্যনৰ বাহিৰত ৰখা হৈছিল। ঔপনিবেশিক আদালতসমূহে সচৰাচৰ পৰিয়াল আইন (Family Law) ৰ পিতৃতান্ত্ৰিক সংস্কৰণসমূহক দৃঢ় ভিত্তি প্ৰদান কৰিছিল। ভালেমান সমাজত নাৰীৰ আইনগত অধিকাৰ বিশেষকৈ উত্তৰাধিকাৰ, অভিভাৱকত্ব, বিবাহ আৰু বিবাহ বিচ্ছেদৰ ক্ষেত্ৰত নাৰীৰ অধিকাৰ সীমিত আছিল। নাৰীসকলক প্ৰায়েই পুৰুষ শাসিত পৰিয়াল গাঁথনিত পুৰুষৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল গণ্য কৰা হৈছিল। তদুপৰি ব্যক্তিগত আইনসমূহে (Personal Laws) এনে কিছুমান বিধান কাৰ্যকৰী কৰিছিল যিয়ে পুৰুষৰ আধিপত্য আৰু সম্পত্তি অধিকাৰৰ ক্ষেত্ৰত পুৰুষৰ সৰ্বোপৰি কৰ্তৃত্বক মান্যতা প্ৰদান কৰিছিল। পৌৰাণিক শাস্ত্ৰীয় বিধান আৰু ধ্ৰুপদী ধৰ্মীয় আইন সমূহৰ প্ৰতি ঔপনিবেশিকতাবাদে দিয়া গুৰুত্বৰ বাবে ভালেমান স্থানীয় বিধি ব্যৱস্থা আৰু বিশ্বাস পৰম্পৰা— যিবিলাকে পূৰ্বতে নাৰীসকলক অধিক স্বশাসন বা সম্পত্তি অধিকাৰ প্ৰদান কৰিছিল, সেই সমূহৰ আইনগত মান্যতা প্ৰায় নোহোৱা নিচিনা হৈছিল। সেই স্থানীয় বিধি ব্যৱস্থা আৰু বিশ্বাস পৰম্পৰাসমূহ নাৰীসকলৰ স্বাৰ্থ সুৰক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত যথেষ্ট লাভদায়ক হ'লহেঁতেন।

এইদৰে ব্যক্তিগত আইনক আচুতীয়া কৰি লৈ পৰিয়ালকেন্দ্ৰিক বিষয়সমূহ ধৰ্ম আৰু লোকাচাৰৰ লগত স্বাভাৱিকভৱে সংলগ্ন কৰি ঔপনিবেশিক প্ৰশাসনে লোকাচাৰ আৰু আইন তথা পৰম্পৰা আৰু আধুনিকতাৰ মাজৰ সম্পৰ্কৰ পুনৰ নিৰ্মাণ কৰিলে। লোকাচাৰ, যি এসময়ত এক জীৱন্ত আৰু বৈচিত্ৰ্যপূৰ্ণ অনুশীলন আছিল তাক ঔপনিবেশিক প্ৰশাসনে আইনগত বিধি ব্যৱস্থাৰ দৰে শ্ৰেণীবদ্ধ কৰি আদালতৰ মাধ্যমেদি সেইসমূহ পৰিচালনা কৰিছিল। পৰম্পৰাক ঔপনিবেশিকতাবাদী ন্যায়িক দৃষ্টিকোণেৰে পুনৰ ব্যাখ্যা কৰা হৈছিল য'ত, বৈচিত্ৰ্যপূৰ্ণ স্থানীয় অনুশীলনৰ পৰিৱৰ্তে কিছুমান নিৰ্দ্দিষ্ট পুথিগত বিধানে প্ৰাধান্য লাভ কৰিছিল। এই প্ৰক্ৰিয়াটোৱে আইনৰ

লগত সামাজিক পৰিচয় (Communal identity) ক এনেভাৱে সাঙোৰ খুৱালে যে পৰিয়ালকেন্দ্রিক বিষয়ত ধর্মই আইনগত পার্থক্য নির্ধাৰণ কৰিছিল। এইদৰে ঔপনিবেশিক প্রশাসনে সমাজ ভিত্তিক আইনৰ (Community fased lams) এটা ধাৰণা সৃষ্টি কৰিলে যি দেখাত বহুত্ববাদী (Plural) পৰম্পৰাৰ আধিপত্যক স্বীকাৰ কৰা যেন দেখি অথচ প্রকৃতার্থত সেয়া ঔপনিবেশিক প্রশাসনৰ অনুকূল হোৱাকৈ সৃষ্টি কৰা হৈছিল।

বিংশ শতিকাত ভাৰতীয় নাৰী সমাজ আৰু সংস্কাৰকসকলে আইনগত বহুত্ববাদ (legal pluralism) বনাম ইউনিফাইড পার্চনেল ল প্রত্রটোক লৈ দৃঢ়তাৰে মতামত ব্যক্ত কৰিছিল। বিশেষকৈ বিংশ শতিকাৰ দ্বিতীয় আৰু তৃতীয় দশকৰ পৰা নাৰী সংগঠন আৰু সামাজিক ভাৰে সক্রিয় গোটে বহুত্ববাদী ব্যক্তগত আইনে যে লিংগভিত্তিক বৈষম্য বৃদ্ধি কৰিছিল তাক লৈ তীব্র সমালোচনা কৰিছিল। অল ইণ্ডিয়া ৱ'মে'ন্চ কন্ফাৰেন্স (AIWC) ৰ নিচিনা গোটে পার্চনেল ল-ৰ ক্ষেত্রত সংশোদন আনিবলৈ দাবী জনাই ইউনিফাইডে চিভিল ক'ড অনাৰ দাবী জনাইছিল যাতে ধর্ম নির্বিশেষে সকলো নাগৰিকে সমানে আইনগত সুবিধা লাভ কৰে।

তেওঁলোকে যুক্তি দর্শাইছিলে যে কেৱল সমতা ভিত্তিত প্রস্তুত কৰা একক আইনগত গাঁথনিয়ে (Unified legal framework) হে বিবাহ, সম্পত্তি আৰু পৰিয়াল কেন্দ্রিক জীৱনত নাৰীৰ অধিকাৰসমূহ সুৰক্ষিত কৰিব পাৰে, ভিন্ ভিন্ ধর্মীয় আইনে সেইয়া কৰিব নোৱাৰে। অৱশ্যে, এই যুক্তিসমূহ ক্রমাৎ জটিল আৰু প্রত্যাহ্বানমূলক হৈ পৰিছিল। কিছুমান নাৰী সংগঠনে পৰৱর্ত্তী সময়ত এনে ধৰণৰ শংকা প্রকাশ কৰিছিল যে কেৱল ইউনিফাইড ক'ড গ্রহণে লিংগভিত্তিক ন্যায় সুনিশ্চিত কৰিব নোৱাৰে কাৰণ এই ক'ড গ্রহণে ৰাজনৈতিকভাৱে সংখ্যালঘু সামাজিক গোটসমূহক প্রান্ত্য স্থানলৈ (marginalize) ঠেলি পঠিয়াব পাৰে। পৰৱর্ত্তী সময়ত ভালেকেইগৰাকী নাৰীবাদীয়ে সমতাপূর্ণ লিংগবাদ সংস্কাৰৰ পোষকতা কৰে। তেওঁলোকৰ মতে কেৱল ইউনিফাইড ক'ডৰ মাধ্যমেগি সেই লক্ষ্য সাধন নহ'ব। এই প্রসংঙ্গত তেওঁলোকে সমাজ, সামাজিক পৰিচয় (identity) আৰু ধর্ম নিৰপেক্ষ নাগৰিকত্বৰ ওপৰত আইনে পেলোৱা প্রভাৱৰ কথা গুৰুত্ব সহকাৰে লৈছে।

সম্পত্তি আইন

মনুস্মৃতি অনুসৰি পিতৃ-মাতৃৰ মৃত্যুৰ পিছত দেউতাকৰ সম্পত্তি পুত্রকেইজনৰ মাজত সমানে সমানে ভাগ কৰিব লাগে। লগতে জ্যেষ্ঠ পুত্রজনক বিশেষ ভাগটো দিব লাগে। নাৰীসকলৰ এনে সম্পত্তিৰ ওপৰত কোনো ধৰণৰ অধিকাৰ নাই। অৱশ্যে, নাৰীসকলে তেওঁলোকৰ বিবাহৰ সময়ত লাভ কৰা উপহাৰসমূহ স্ত্রীধন (আক্ষৰিক অর্থত এগৰাকী নাৰীৰ সম্পত্তি) হিচাপে নিজৰ লগত ৰাখিব পাৰে। তেওঁৰ এই সম্পত্তিৰ ওপৰত সন্তান কেইটিৰ অধিকাৰ থাকিব, তাত তেওঁৰ স্বামীৰ কোনো অধিকাৰ নাথাকে। একে সময়তে, মনুস্মৃতিয়ে নাৰীসকলক এই বুলিও সাৱধান বাণী শুনাইছে যাতে তেওঁলোকে নিজৰ স্বামীৰ অনুমতি অবিহনে পৰিয়ালৰ সম্পত্তি বা নিজৰ মূল্যবান সম্পদসমুহহো জমা কৰি ৰখাৰ পৰা বিৰত থাকে।

নাৰীসকলৰ যজ্ঞ অনুষ্ঠিক কৰা আৰু বেদ পাঠৰ যোগ্যতা নাছিল। সেইবাবে এইটো বিশ্বাস কৰা হৈছিল যে তেওঁলোক পৰনির্ভৰশীল আছিল আৰু তেওঁলোকৰ স্থিতিও দাস সুলভ আছিল। নাৰীৰ এই পৰনির্ভলশীল স্থিতিৰ বাবে তেওঁৰ সম্পত্তিৰ ওপৰত অধিকাৰ থকা প্রসঙ্গটোক গ্রহণযোগ্য বুলি ভবা হোৱা নাছিল। বহুতেই সেই প্রসঙ্গটোক অৱজ্ঞাৰ দৃষ্টিৰে চাইছিল। তদুপৰি প্রাচীন ঋষিসকলেও নাৰীক সম্পত্তিৰ অধিকাৰ দানৰ পোষকতা কৰা নাছিল। গতিকে সম্পূর্ণ মালিকীস্বত্বক লৈ জড়িত প্রত্রটো নাৰীৰ 'স্ত্রীধন'ক লৈ জড়িত নাছিল। তেওঁ জীয়াই থকা কালচোৱাত তেওঁৰ নিজৰ ভৰণ পোষণৰ বাবেহে তেওঁৰ সম্পত্তি ভোগৰ অধিকাৰ আছিল। ইয়াকেই নাৰীৰ সম্পত্তি (Women's Estate) বোলা হয়।

বৃটিছসকলে ১৭৭২ চনৰ Bangal Regulattion আইন অনাৰ লগে লগে ব্যক্তিগত আইন (Personal Law) ৰ বীজ ৰোপিত হৈছিল। এই আইনখনৰ বিধি অনুসৰি পৰিয়ালজনিত যি কোনো বিবাদ যেনে উত্তৰাধিকাৰ,

বিবাহ, বিবাহ-বিচ্ছেদ, সন্তান তুলি লোৱা (adoption) ইত্যাদি ক্ষেত্ৰত ন্যায়ালয়ে মুছলমানলকৰলৰ ক্ষেত্ৰত কোৰাণৰ নীতি অনুসৰি ৰায় দান কৰিছিল। খ্ৰীষ্ট্ৰীয়ানসকলৰ ক্ষেত্ৰত তেনে কোনো বিশেষ মহিলা নাছিল। গতিকে বিবাদসমূহ ইংৰাজসকলৰ ন্যায়, সমতা আৰ শুভ বিবেক আদি আদৰ্শৰ ভিত্তিত নিস্পত্তি কৰা হৈছিল। ভিন ভিন সমাজৰ ব্যক্তিগত আইনৰ ক্ষেত্ৰত বৃটিছে গ্ৰহণ কৰা হস্তক্ষেপ বিৰোধী নীতি সমাজসমূহত এনেভাৱে শিপাই গৈছিল যে ভাৰত চৰকাৰেও হস্তক্ষেপ বিৰোধী নীতি চলাই আহিছে যদিও ওপা বা চৰকাৰে CEDAW(Convention on the Elimination of All forms of Discrimination Against Women) খন সংশোধন কৰিছে।

নাৰীৰ সম্পত্তিৰ অধিকাৰক এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ উন্নয়নমূলক বিষয় হিচাপে স্বীকৃতি প্ৰদান কৰা হৈছে। নাৰীৰ সম্পত্তি অধিকাৰে নীতি নিৰ্ধাৰণ, আয়ৰ বৃদ্ধি, সম্পদ আহৰণ তথা সমাজত নাৰীৰ সামগ্ৰিক ভূমিকা আৰু স্থিতিক প্ৰভাৱিত কৰিব পাৰে। তদুপৰি, ভূমি হৈছে এগৰাকী নাৰীৰ বাবে এটা ঘাই সম্পদ যেতিয়া ঘৰখন ভগ্নপ্ৰায় হয়; যেনে— স্বামীয়ে নাৰী গৰাকীক কিবা কাৰণত এৰি থৈ গুচি গ'লে, স্বামীজন নিখোজ হ'লে, বিবাহ বিচ্ছেদ, পুৰুষৰ বহুগামিতা, ৰোগজনিত কাৰণ অথবা মৃত্যু।

সম্পত্তি আহৰণ আৰু তাৰ নিয়ন্ত্ৰণৰ ক্ষেত্ৰত নাৰীৰ যি অধিকাৰ সেইয়া নাৰীৰ সামগ্ৰিক জীৱন নিৰ্বাহ পদ্ধতি, অৰ্থনৈতিক নিৰাপত্তা আৰু শাৰীৰিক নিৰাপত্তাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। লিংগ ভিত্তিক শোষণ-বঞ্চনা নিম্ন জনমূৰি আয়, জীৱন প্ৰত্যাশা আৰু সাক্ষৰতাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। লিংগভিত্তিক থকা অসমতাৰ মূল কাৰণ হৈছে নাৰীৰ বিৰুদ্ধে গভীৰ সাংস্কৃতিক পক্ষপাতিত্ব। ইয়াৰ বিপৰীতে সম্পত্তি আইনৰ লগত জড়িত বিধিসমূহ প্ৰত্যক্ষভাৱে ঔপনিবেশিক অৰ্থনৈতিক স্বাৰ্থ আৰু আইন একক প্ৰশাসনৰ লগত জড়িত। বৃটিছসকলে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমি ৰাজহ ব্যৱস্থা আৰম্ভ কৰিছিল যিয়ে মালিকীস্বত্ব আৰু অধিকাৰৰ নৱলেখাংকন কৰিছিল। লৰ্ড কৰ্ণৱালিচে আৰম্ভ কৰা চিৰস্থায়ী বন্দোবস্তী ব্যৱস্থাই জমিদাৰসকলক মাটিৰ মালিকীস্বত্ব প্ৰদান কৰাৰ লগতে কেতবোৰ নিৰ্দিষ্ট ৰাজহ চুক্তিগত বাধ্যবাধকতাৰ অধীন কৰিলে। অন্যান্য ব্যৱস্থাৰ ভিতৰত ঊনবিংশ শতিকাৰ প্ৰাৰম্ভিক সময়চোৱাত থমাচ মুনৰ'ৰে আৰম্ভ কৰা ৰায়তোৱাৰী ব্যৱস্থা আৰু ১৮২২ চনত হল্ট মেকেঞ্জিয়ে উত্তৰ ভাৰততে আৰম্ভ কৰা মহটৱাৰী ব্যৱস্থা অন্যতম।

পৰৱৰ্তী সময়ত Transfer of Property Right ৰ নিচিনা আইনে সম্পত্তিৰ লগত জড়িত সম্পৰ্কবোৰৰ লগত জড়িত বিধি ব্যৱস্থাসমূহ সুসংবদ্ধ কৰিলে। এই বিশেষ আইনখনে সম্পত্তিৰ হস্তান্তৰ নিয়ন্ত্ৰিত কৰিছিল আৰু The Indian Succession Act (যিখন আইন পৰৱৰ্তী সময়ত ১৯২৫ চনত সংশোধিত হৈছিল)— যিখন আইন মূলতঃ খ্ৰীষ্টিয়ানসকলৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰযোজ্য তথা হিন্দু আৰু মুছলমান পাৰ্চনেল ল'ৰ আওতাৰ বাহিৰত থকা সকলৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰযোজ্য। সেষত ইয়াকে ক'ব পাৰি যে যি স্থলত পাৰ্চনেল ল' ব্যাপকভাৱে ধৰ্মীয় আচাৰ ভিত্তিক আৰু নিৰ্দ্দিষ্টকৈ সংশোধিত, সম্পত্তি আইন পদ্ধতিগতভাৱে বিধবদ্ধ আৰু ঔপনিবেশিকতাবাদী প্ৰশাসন আৰু তাৰ অৰ্থনৈতিক লক্ষ্যসমূহ পূৰণৰ বাবে গঢ় দিয়া হৈছিল, যিটোৱে ভাৰতৰ ন্যায় ব্যৱস্থাত দীৰ্ঘকালীন প্ৰভাৱ পেলায়।

মনুস্মৃতিৰ মতে, পিতৃ-মাতৃৰ মৃত্যুৰ পিছত পিতৃৰ সম্পত্তি পুত্ৰৰ মাজত সমানে ভাগ কৰি দিয়া হৈছিল আৰু জ্যেষ্ঠজনৰ বাবে বিশেষ অংশ আছিল। মহিলাসকলে এই সম্পদৰ অংশ দাবী কৰিব নোৱাৰিছিল। অৱশ্যে, মহিলাসকলক তেওঁলোকৰ বিবাহৰ সময়ত তেওঁলোকে লাভ কৰা উপহাৰবোৰ স্ত্ৰিধন (আক্ষৰিক অৰ্থত, এগৰাকী মহিলাৰ সম্পত্তি) হিচাপে ৰাখিবলৈ অনুমতি দিয়া হৈছিল। এয়া তেওঁলোকৰ সন্তানৰ দ্বাৰা উত্তৰাধিকাৰী হ'ব পাৰে, ইয়াৰ ওপৰত স্বামীৰ কোনো দাবী নাথাকে। একে সময়তে, মনুস্মৃতিয়ে মহিলাসকলক স্বামীৰ অনুমতি অবিহনে পাৰিবাৰিক সম্পত্তি বা আনকি তেওঁলোকৰ নিজৰ মূল্যৱান সামগ্ৰীও জমা কৰাৰ বিৰুদ্ধে সতৰ্ক কৰি দিছিল। সম্পত্তি হস্তান্তৰ আইন, যি সম্পত্তি হস্তান্তৰ নিয়ন্ত্ৰণ কৰিছিল আৰু ভাৰতীয় উত্তৰাধিকাৰ আইন (পিছত

১৯২৫ চনত সংশোধিত) আদিৰ দৰে আইনৰ দ্বাৰা সম্পত্তি সম্পৰ্কৰ আইনী সংহিতাকৰণ অধিক শক্তিশালী কৰা হৈছিল, যি মুখ্যতঃ খ্ৰীষ্টান আৰু হিন্দু আৰু মুছলমান ব্যক্তিগত আইনৰ বাহিৰৰ লোকসকলৰ বাবে প্ৰযোজ্য হৈছিল। সংক্ষিপ্তভাৱে, যদিও ব্যক্তিগত আইনবোৰ মুখ্যতঃ ধৰ্মীয় ৰীতি-নীতিৰ ওপৰত আধাৰিত আছিল আৰু নিৰ্বাচিতভাৱে সংস্কাৰ কৰা হৈছিল, সম্পত্তি আইনবোৰ ঔপনিৱেশিক প্ৰশাসনিক আৰু অৰ্থনৈতিক উদ্দেশ্য পূৰণ কৰিবলৈ প্ৰণালীবদ্ধভাৱে সংহিতাবদ্ধ আৰু ৰূপান্তৰিত কৰা হৈছিল, যাৰ ফলত ভাৰতৰ আইনী ব্যৱস্থাত এক স্থায়ী প্ৰভাৱ পৰিছিল।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১) ঔপনিৱেশিক ভাৰতৰ প্ৰশাসনত ১৮৮৯ চনৰ ব্যাখ্যা আইনৰ তাৎপৰ্য কি আছিল ?

প্ৰশ্ন ২) ব্ৰিটিছসকলে প্ৰথমতে ভাৰতৰ বিভিন্ন ধৰ্মীয় সম্প্ৰদায়ৰ ব্যক্তিগত আইনৰ প্ৰতি কেনেদৰে দৃষ্টি নিক্ষেপ কৰিছিল ?

প্ৰশ্ন ৩) ১৯২৯ চনৰ বাল্য বিবাহ প্ৰতিৰোধ আইনৰ (sarda আইন) মূল উদ্দেশ্য কি আছিল ?

প্ৰশ্ন ৪) প্ৰাক-ঔপনিৱেশিক ভাৰতত যৌতুকে মহিলাৰ বাবে সম্পত্তিৰ এক প্ৰকাৰ হিচাপে কেনেদৰে কাম কৰিছিল ?

প্ৰশ্ন ৫) ১৮৭০ চনৰ কন্যা শিশু হত্যা প্ৰতিৰোধ আইনৰ উদ্দেশ্য কি আছিল ?

১২.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ঔপনিৱেশিক শাসনে ভাৰতত এক দ্বৈত আইনী গাঁথনি প্ৰৱৰ্তন কৰিছিল, ব্ৰিটিছ ভাৰত আৰু সামন্ত ৰাজ্যসমূহৰ মাজত পাৰ্থক্য ৰাখিছিল আৰু নিৰ্বাচিত হস্তক্ষেপৰ জৰিয়তে থলুৱা ব্যক্তিগত আইনক পুনৰ গঢ় দিছিল।
- ঔপনিৱেশিক আইন আৰু ভাৰতীয় সমাজ সংস্কাৰ আন্দোলনৰ সংমিশ্ৰণৰ জৰিয়তে বিবাহৰ ৰীতি-নীতি, যৌতুক প্ৰথা আৰু বাল্য বিবাহ, একগামী আৰু বিধৱা পুনৰ্বিবাহৰ আশে-পাশে থকা নিয়মবোৰৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ সংস্কাৰ হৈছিল।
- নাৰীৰ অধিকাৰ- বিশেষকৈ সম্পত্তি, উত্তৰাধিকাৰী, বিবাহ বিচ্ছেদ আৰু সতী, কন্যা শিশুহত্যা আৰু নাবালিকা বিবাহৰ দৰে ক্ষতিকাৰক প্ৰথাৰ পৰা সুৰক্ষা সম্পৰ্কে আইনী সংস্কাৰৰ কেন্দ্ৰীয় উদ্বেগ হৈ পৰিছিল , যদিও পৰিৱৰ্তনবোৰ অসমান আছিল আৰু প্ৰায়ে প্ৰতিৰোধ কৰা হৈছিল।
- ধৰ্ষণ, ব্যক্তিগত সম্পত্তি আৰু সামাজিক ৰীতি-নীতিৰ দৰে বহুতো ঔপনিৱেশিক যুগৰ আইনে ভিক্টোৰিয়ান নৈতিকতা আৰু পুৰুষতান্ত্ৰিক ধাৰণাক প্ৰতিফলিত কৰিছিল, যাৰ ফলত লিংগ বৈষম্য দূৰ কৰাত তেওঁলোকৰ কাৰ্যকাৰিতা সীমিত হৈছিল।
- আইনী সংস্কাৰ স্বত্বেও, সামাজিক অনুশীলনবোৰ জাতিগত নিয়ম, পুৰুষতন্ত্ৰ আৰু অৰ্থনৈতিক চাপৰ দ্বাৰা গভীৰভাৱে গঢ় লৈ উঠিছিল, যি ঔপনিৱেশিক আইন, থলুৱা ৰীতি-নীতি আৰু উদীয়মান সংস্কাৰ আন্দোলনৰ মাজত জটিল আন্তঃক্ৰিয়া প্ৰদৰ্শন কৰিছিল।

১২. ৫ অগ্রগতি খতিয়ান

১. ১৮৮৯ চনৰ ব্যাখ্যা আইনে আনুষ্ঠানিকভাৱে ঔপনিৱেশিক অঞ্চলসমূহক ব্রিটিছ ভাৰত (প্রত্যক্ষভাৱে গৱর্ণৰ জেনেৰেলৰ দ্বাৰা শাসিত) আৰু সামন্ত ৰাজ্যসমূহ (ব্রিটিছ আধিপত্যৰ অধীনত ভাৰতীয় ৰাজকুমাৰসকলৰ দ্বাৰা শাসিত) বিভক্ত কৰিছিল। ই স্পষ্টভাৱে প্রতিটোৰ আইনী কর্তৃত্বক পৃথক কৰিছিল, ব্রিটিছ ভাৰত ব্রিটিছ সংসদৰ দ্বাৰা গৃহীত আইনৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হৈছিল, আনহাতে সামন্ত ৰাজ্যসমূহে তেওঁলোকৰ নিজা ন্যায়িক ব্যৱস্থা বাহাল ৰাখিছিল।

২ . ব্রিটিছে বিবাহ, উত্তৰাধিকাৰ, বৈধতা আৰু উত্তৰাধিকাৰ সন্দর্ভত হিন্দু, মুছলমান আৰু জনজাতীয় সম্প্রদায়ৰ বিদ্যমান ব্যক্তিগত আইনত হস্তক্ষেপ নকৰাৰ প্রতিশ্রুতি দিছিল। অৱশ্যে, তেওঁলোকে সাংবিধানিক আইনৰ জৰিয়তে এইবোৰক অগ্রাহ্য কৰাৰ অধিকাৰ সংৰক্ষিত ৰাখিছিল, যেতিয়া তেওঁলোকে সামাজিক সংস্কাৰৰ প্রয়োজন বুলি বিবেচনা কৰিছিল।

৩ . সাৰদা আইনে আইনগতভাৱে ছোৱালীৰ বাবে প্যঁনতম বিবাহৰ বয়স ১৪ আৰু ল'ৰাৰ বাবে ১৮ নির্ধাৰণ কৰি আৰু বাল্য বিবাহ সম্পন্ন কৰাটো সমগ্র ব্রিটিছ ভাৰতত শাস্তিযোগ্য অপৰাধ কৰি বাল্য বিবাহৰ প্রাদুর্ভাৱ হ্রাস কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল।

৪ . যৌতুকে এগৰাকী মহিলাৰ ব্যক্তিগত সম্পত্তি হিচাপে কাম কৰিছিল যি তেওঁক কিছু অর্থনৈতিক সুৰক্ষা প্রদান কৰিছিল, বিশেষকৈ বিধৱা হোৱাৰ ক্ষেত্রত। অৱশ্যে, এই সম্পত্তিৰ উদ্দেশ্য তেওঁৰ জন্মগত পৰিয়ালৰ বাবে নাছিল, যি কন্যাসকলৰ ওপৰত পিতৃ-মাতৃৰ বিনিয়োগ সীমিত কৰিছিল।

৫ . এই আইনখনৰ উদ্দেশ্য আছিল জন্মৰ বাধ্যতামূলক পঞ্জীয়ন বলবৎ কৰি আৰু নৱজাতক কন্যা হত্যা সামাজিকভাৱে গ্রহণযোগ্য হৈ পৰা সম্প্রদায়বোৰ নিৰীক্ষণ কৰি কন্যা শিশু হত্যাৰ ব্যাপক প্রথা ৰোধ কৰা।

১২.৬ অধিক জানিবলৈ

- (N.D.) Impact ofEvidence from Child Marriage Abolition Act, 1929. Retrieved f rom httpsÊ.//www.monash.edu/__data/assets/pdf_file/0005/3682427/ REVISED_DRAFT_VERSION2-1.pdf
- Nair, Janaki. (1996). Women and Law in Colonial IndiaÊ. A Social History. South Asia Books
- Sarkar, Tanika. (2012). Gendering of Public and Private Selves in Colonial Times in India and the British Empire, edited by Douglas M.Peers and Nandini Gooptu. Oxford University Press
- Sreenivas, Mytheli. (2004). Conjugality and CapitalÊ. Gender, Families, and Property under Colonial Law in India. The Journal of Asian Studies, 63 (4). Pp. 937-960

১২.৭ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১। ঔপনিৱেশিক ভাৰতত বিবাহ আইনৰ পৰিৱৰ্তনৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক, বাল্য বিবাহ, আন্তঃসম্প্ৰদায়ৰ বিবাহ আৰু বিধৱা পুনৰ্বিবাহৰ বিশেষ প্ৰসংগৰ সৈতে।

প্ৰশ্ন ২। বৈদিক যুগৰ পৰা ঔপনিৱেশিক যুগলৈ যৌতুক প্ৰথাৰ বিৱৰ্তন পৰীক্ষা কৰক আৰু ঔপনিৱেশিক আইনী পৰিকাঠামোই কেনেদৰে ইয়াৰ আধুনিক ৰূপ গঢ় দিছিল সেয়া মূল্যায়ন কৰক।

প্ৰশ্ন ৩। ব্ৰিটিছ ভাৰত আৰু সামন্ত ৰাজ্যসমূহৰ মাজত পাৰ্থক্য কৰি ব্ৰিটিছসকলে প্ৰতিষ্ঠা কৰা দ্বৈত আইনী ব্যৱস্থাৰ গাঁথনি আৰু প্ৰভাৱ ব্যাখ্যা কৰক। ই ব্যক্তিগত আৰু সম্পত্তি আইনক কেনেদৰে প্ৰভাৱিত কৰিছিল?

প্ৰশ্ন ৪। মহিলাৰ সৈতে সম্পৰ্কিত আইনী পৰিৱৰ্তন অনাত ৰাজা ৰামমোহন ৰয়, ঈশ্বৰ চন্দ্ৰ বিদ্যাসাগৰ আৰু বি. এম. মালাবাৰীৰ দৰে সমাজ সংস্কাৰকৰ ভূমিকাক সমালোচনাত্মকভাৱে বিশ্লেষণ কৰক ।

প্ৰশ্ন ৫। ব্যক্তিগত আইনত ব্ৰিটিছ হস্তক্ষেপৰ প্ৰভাৱৰ মূল্যায়ন কৰক, বিশেষকৈ বিবাহ, উত্তৰাধিকাৰ আৰু বিবাহ বিচ্ছেদৰ সম্পৰ্কত। এই হস্তক্ষেপবোৰে পুৰুষতান্ত্ৰিক নিয়মক কিমান পৰিমাণে প্ৰত্যাহ্বান জনাইছিল বা শক্তিশালী কৰিছিল ?

প্ৰশ্ন ৬। ঔপনিৱেশিক ভাৰতত কন্যা ভ্ৰূনক হত্যা আৰু যৌতুকৰ দৰে ক্ষতিকাৰক প্ৰথা অব্যাহত ৰাখিছিল, সেইবোৰ ৰোধ কৰিবলৈ আইনী সংস্কাৰ স্বত্বেও সামাজিক-অৰ্থনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক কাৰকবোৰ আলোচনা কৰক ।

প্ৰশ্ন ৭। ১৮৬০ চনৰ ভাৰতীয় দণ্ডবিধি শ্চআই.পি.চি.গ্লৰ অধীনত ধৰ্ষণ আইনৰ বিৱৰ্তন বিশ্লেষণ কৰক । ঔপনিৱেশিক নৈতিকতা, ৰাজহুৱা বিতৰ্ক আৰু ফুলমণি দাসীৰ দৰে ঘটনাই সন্মতি আৰু মহিলাৰ শাৰীৰিক অধিকাৰৰ যুগত কেনেদৰে সংস্কাৰক আকাৰ দিছিল ?

অধ্যায় ১৩ : অসমৰ ইতিহাসত মহিলা

অধ্যায় গাঁথনি

১৩.১ উদ্দেশ্য

১৩.২ পৰিচয়

১৩.৩ প্ৰাক-ঔপনিৱেশিক সময়

- সাহিত্য
- কলা

১৩.৪ ঔপনিৱেশিক সময়

- ৰাজনীতি, ৰাজনৈতিক সংগঠন (অসম মহিলা সমিতি)
- জনপ্ৰিয় সংস্কৃতি

১৩.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১৩.৬ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১৩.৭ অধিক জানিবলৈ

১৩.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়ত অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- অসমত নাৰীৰ অৱস্থাৰ বিৱৰণ (প্ৰাক-ঔপনিবেশিক আৰু ঔপনিবেশিক সময়চোৱাত) ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি।
- অসমীয়া সাহিত্য আৰু ভক্তিমূলক গ্ৰন্থত প্ৰাক্-ঔপনিবিশিক নাৰীৰ চিত্ৰণৰ বৰ্ণনা কৰিব পাৰি।
- ঔপনিবেশিক অসমত মহিলা ৰাজনৈতিক সংগঠনৰ আত্মপ্ৰকাশ আৰু উদ্দেশ্য, বিশেষকৈ অসম মহিলা সমিতিৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- জাতীয়তাবাদী আন্দোলন আৰু সামাজিক-ৰাজনৈতিক সংস্কাৰত মহিলাৰ অংশগ্ৰহণৰ বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব।
- ৰাজনৈতিক চেতনা আৰু সামূহিক কাৰ্য্যৰ ৰূপৰেখা প্ৰস্তুতত মহিলা নেত্ৰীৰ ভূমিকাৰ মূল্যায়ন কৰিব পাৰিব।

১৩.২ পৰিচয়

নাৰীৰ মৰ্য্যদাই যিকোনো এখন সমাজৰ সাংস্কৃতিক স্তৰ প্ৰতিফলিত কৰে। যেতিয়া একোখন সমাজে প্ৰগতিশীল মূল্যবোধক গ্ৰহণ কৰি লয়, তেতিয়া নাৰীয়ে সামাজিক জীৱনত উন্নত মৰঞ্জ্যদা, উচ্চ সামাজিক স্থান, অধীনতা হ্ৰাস, বৰ্দ্ধিত অধিকাৰ অভিজ্ঞতা লাভ কৰে। অৱশ্যে প্ৰতিক্ৰিয়াশীল শক্তিয়ে মহিলাক অপমান আৰু অৱনমিত কৰি তেওঁলোকক নিম্ন মৰ্যদা আৰু অসন্মানজনক অৱস্থালৈ ঠেলি নিব পাৰে। এই গোটত আমি প্ৰাক-ঔপনিবেশিক সময়ৰ পৰা ঔপনিবেশিক সময়লৈকে অসমত মহিলাৰ ভূমিকাৰ ক্ৰমবিকাশৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম। ৰাজনীতিত তেওঁলোকৰ অংশগ্ৰহণ, স্বাধীনতা আন্দোলনত তেওঁলোকৰ যোগদান আৰু তেওঁলোকে গঠন কৰা সংস্থাসমূহৰ ওপৰত আমি দৃষ্টি নিক্ষেপ কৰিম।

১৩.৩ প্ৰাক-ঔপনিবেশিক সময়

সাহিত্য

ভাৰতীয় পৰম্পৰা আৰু সংস্কৃতিৰ শিপাই থকা অসমৰ সমাজখন মূলত গ্ৰাম্য আৰু পিতৃতান্ত্ৰিক আছিল। এই পিতৃতান্ত্ৰিক প্ৰকৃতি স্বত্ত্বেও অসমত মহিলাই ভাৰতৰ অন্য প্ৰান্তৰ মহিলাৰ তুলনাত কম সামাজিক প্ৰতিকুলতাৰ সন্মুখীন হৈছিল। অসমীয়া সংস্কৃতিত সতী প্ৰথা, যৌতুক আৰু বাল্যবিবাহ আদিৰ দৰে প্ৰথাবোৰৰ প্ৰচলন নাছিল যিয়ে ইয়াক বিস্তৃত ভাৰতীয় নীতি-নিয়মৰ পৰা পৃথক কৰি তুলিছিল। আৰ্য্য-সংস্কৃতিৰ প্ৰভাৱ অসমত কম আছিল ইয়াৰ ফলস্বৰূপে সম্ভৱত অসমত মহিলাই অন্য অঞ্চলৰ নাৰীৰ তুলনাত উচ্চ-সন্মান আৰু অধিক স্বাধীনতা উপভোগ কৰিব পাৰিছিল। অসমৰ ঐতিহাসিক গঠনে এয়া দেখুৱাই যে- অসম এনেকুৱা এখন ঠাই য'ত ভিন্ন বৰ্ণ-গোষ্ঠীয়ে সামূহিক প্ৰচেষ্টাৰ জৰিয়তে এক সুগঠিত সমাজৰ ৰূপত একত্ৰিত হৈছিল। এই সমাজখনে ইন্দো-মংগোলীয় জনগোষ্ঠীৰ লগত ককেছীয় আৰঞ্জ্যৰ মিশ্ৰণ কৰিছিল। যাৰ ফলস্বৰূপে ভাৰতৰ অন্য প্ৰান্তৰ লগত এক সাংস্কৃতিক দুৰত্বৰ সৃষ্টি হৈছিল। অসমীয়া সমাজত, মহিলাই সামাজিক, ৰাজনৈতিক আৰু ধৰ্মীয় ক্ষেত্ৰত এক নিৰ্ণায়ক ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিছিল। মংগোলীয় পৰম্পৰাৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হৈ তেওঁলোকে অধিক অনুকুল স্থান লাভ কৰিছিল আৰু তেওঁলোক নৈষ্ঠিক ব্ৰাহ্মণ্যবাদী ৰীতি-নীতিৰ দ্বাৰা কমকৈ অৱৰুদ্ধ হৈছিল। সমস্ত পৌৰাণিক আৰু ঐতিহাসিক তথ্যৰ জৰিয়তে অসমত নাৰীসকলে ৰূপ-লাৱণ্য, সৌন্দৰঞ্জ্য, বুদ্ধিমত্তা আৰু সতীত্বৰ বাবে খ্যাত আছিল। কুমাৰী নাৰীসকলক বিশেষৰূপত 'দেৱী' (দেৱীমাতা) ৰূপে শ্ৰদ্ধা আৰু সন্মান প্ৰদৰ্শন কৰা হৈছিল, যিয়ে তেওঁলোকৰ সদ্‌গুণৰ বাবে সমাজৰ গভীৰ সন্মানক প্ৰতিফলিত কৰিছিল।

খ্ৰীষ্টীয় চতুৰ্থ শতিকাৰ আশে-পাশে বিশেষকৈ এই অঞ্চলত আৰ্য্যৰ প্ৰভাৱ আৰম্ভ হোৱাৰ সময়ৰ পৰাই বৰ্মণ বংশৰ সৈতে অসমৰ ঐতিহাসিক যুগ আৰম্ভ হৈছিল। এই সময়চোৱাত সমাজত নাৰীৰ স্থান সম্পৰ্কে তথ্য সীমিত আছিল যদিও পুৰণি অসমৰ শিলালিপিৰ পৰা অনুমান কৰিব পৰা যায় যে ৰাজগৃহৰ মহিলাসকলে সন্মানীয় পদবী দখল কৰিছিল।

প্ৰাচীন অসমত প্ৰাগজ্যোতিষপুৰ আৰু কামৰূপ সৃষ্টিত দেৱীমাতৃ আদ্যাশক্তিৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকাৰ কথা 'কালিকা পূৰাণ'ত উজ্জলৰূপত প্ৰকাশ পাইছে। নাৰীসকল মাতৃৰূপে শ্ৰদ্ধাৰ পাত্ৰ আৰু দৈৱিক শক্তিৰ (শক্তি) অৱতাৰৰূপে পূজিত, যি শান্তি আৰু আধ্যাত্মিকতাক প্ৰতীক। এই "দেৱীসকলৰ পূজাই মানৱ-প্ৰজন্মৰ বাবে পুনৰুত্থানৰ বাৰ্তা প্ৰেৰণ কৰিছিল, মাতৃ উপাসনাৰ জৰিয়তে শান্তিৰ প্ৰসাৰত জোৰ দিছিল। প্ৰাচীন অসমত 'পৃথিৱীৰ (ধৰিত্ৰী আহ) দৰে ব্যক্তিত্ব আৰু মায়া, কামাখ্যা, ভানুমতী, ৰুক্মিণী, ঊষা, দময়ন্তী, হিড়িম্বা, উলুপী আৰু চিত্ৰাংগদাৰ দৰে পৌৰাণিক চৰিত্ৰই সমাজ, সংস্কৃতি আৰু আনকি ৰাজনীতিতো নাৰীৰ অভিন্ন ভূমিকা প্ৰদৰ্শন কৰি শ্ৰদ্ধাৰ পাত্ৰ হৈ পৰিছিল। পূৰণি অসমত তেওঁলোক শান্তি আৰু পালনকৰঞ্জত্ৰীৰ প্ৰতীক ৰূপে সন্মানিত হৈছিল আৰু য'ত মাতৃত্ব আৰু নাৰীসূলভ গুণ প্ৰতিষ্ঠাপিত হৈছিল সেয়াই উচ্চ সন্মানক প্ৰতিফলিত কৰে। প্ৰাচীন অসমীয়া সমাজত নিম্নশ্ৰেণীৰ মহিলাৰ জীৱনৰ বিষয়ে আভাস বনমাল অনুদানৰ (Vanamala grant) জৰিয়তে পাব পাৰি। সেই সময়ত ৰজা বনমালে 'হটকাচুলিন' (Hatakasulin) নামৰ এটা মন্দিৰৰ পূণৰ গঠন কৰিছিল য'ত 'বেশ্যা' (Vesyas) বুলি পৰিচিত হোৱা গণিকা (public women) মহিলাসকল বাস কৰিছিল। ৰজাজনক আনকি বেশ্যাসকলৰ ভগৱান বুলিও বৰ্ণনা কৰা হৈছে। ঐতিহাসিক শিলালিপি আৰু সাহিত্য কৰ্মত দেখা পোৱাৰ দৰে অসমৰ কিছু

অংশকে ধৰি প্ৰাচীন ভাৰতত বেশ্যাবৃত্তি এক পৰিচিত অনুষ্ঠান আছিল। বৰগাও গ্ৰাণ্ট বা অনুদানত (Borgaong grant) গণিকাৰ অৰ্থত 'বেশ্যা' আৰু 'বাৰাস্ত্ৰী' শব্দ ব্যৱহাৰ কৰিছিল, যিসকলে সাধাৰণতে চহৰৰ উত্তম পথবোৰত বাস কৰিছিল। নৃত্য আৰু গীতৰ জৰিয়তে তেওঁলোকে ৰজা আৰু আলহীসকলক মনোৰঞ্জন প্ৰদান কৰিছিল যদিও তেওঁলোকৰ সামাজিক মৰ্য্যদা নিম্ন আছিল, মানুহতকৈ সম্পত্তিৰূপে বেছি গণ্য কৰা হৈছিল। বনমাল বৰ্মাৰ শাসনৰ সময়ত তেজপুৰ, পৰ্বতীয়া আৰু দীঘলীগাওঁৰ দৰে ঠাইৰ অনুদান বা অনুশাসনত (grants) গণিকাবৃত্তিক নিৰ্দেশিত কৰা আছিল।

শংকৰদেৱৰ সাহিত্য কৰ্মত বিশেষকৈ ৰুক্মিণী হৰণ আৰু পাৰিজাত হৰণৰ দৰে সাহিত্যকৰ্মত মহিলাক মূলতঃ পৌৰাণিক আখ্যানৰ জৰিয়তে চিত্ৰিত কৰা হৈছিল। মাতৃ আৰু পৰিয়ালৰ গৃহৰ্কত্ৰীৰ ৰূপত মহিলাই উচ্চ-সন্মান আৰু গুৰুত্ব লাভ কৰি সংগঠিত ভূমিকাৰ চিত্ৰায়ণ কৰিছিল। 'ৰুক্মিণী হৰণ' পুথিত উদাহৰণ স্বৰূপে-ৰুক্মিণীৰ মাতৃ শশীপ্ৰভাই পৰিয়ালৰ অগ্ৰগতিত মহত্ত্বপূৰ্ণ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিছে। ৰুক্মিণীৰ বিবাহ সংক্ৰান্তীয় সিদ্ধান্ত গ্ৰহণত তেওঁক সক্ৰিয়ভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰা দেখা গৈছে আৰু গুৰুত্বপূৰ্ণভাৱে শেষ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণত তেওঁৰ মতামতক মহত্ব দিয়া হৈছে। যি হ'লেও এয়াও মন কৰিবলগীয়া যে বিবাহৰ দৰে বিষয়ৰ সিদ্ধান্ত লওঁতে সৰ্বশেষত শশীপ্ৰভাই তেওঁৰ স্বামীৰ সিদ্ধান্ত অনুসৰি নিজৰ মতামত প্ৰকাশ কৰিছিল, যিয়ে পৰম্পৰাগত প্ৰত্যাশাৰ ওপৰত বিশেষ দৃষ্টিনিক্ষেপ কৰিছে যে এগৰাকী আদৰ্শ পত্নীয়ে তেওঁৰ স্বামীৰ মতামতাক সন্মান জনায়। গতিকে, শংকৰদেৱৰ সাহিত্যত বিশেষকৈ 'ৰুক্মিণী হৰণ' নাটকত শশীপ্ৰভাৰ দৰে চৰিত্ৰৰ জৰিয়তে নাৰীৰ সেই চিত্ৰ দাঙি ধৰিছে য'ত তেওঁলোক পালনকৰী মাতৃ আৰু পৰিয়ালৰ ভিতৰত প্ৰভাৱশালী ব্যক্তিত্বৰূপে দ্বৈত ভূমিকাত প্ৰকাশিত হয় লগতে বৈবাহিক সিদ্ধান্ত আৰু লিংগ ভূমিকা (gender role) সম্পৰ্কে সেই সময়ৰ সমাজত প্ৰচলিত ৰীতি-নীতিবোৰক প্ৰতিফলিত কৰে।

মধ্যযুগীয় সময়চোৱাত ভাৰতৰ বিভিন্ন প্ৰান্তত যেতিয়া মহিলাসকলে তীব্ৰ বৈষম্য আৰু সতী প্ৰথা, পৰ্দা আৰু কণ্যা-শিশু হত্যা বা কন্যা-ভ্ৰণ হত্যাৰ (female infanticide) দৰে অত্যাচাৰী প্ৰথাৰ সন্মুখীন হৈছিল, তেতিয়া অসমৰ পৰিস্থিতি লক্ষণীয়ভাৱে পৃথক আছিল। সেই সময়ত অসমীয়া সমাজত মহিলাসকলে বেছি স্বাধীনতা আৰু প্ৰাধান্যতা উপভোগ কৰিছিল। সমাজখন সেইসময়ৰ পৰা পিতৃতান্ত্ৰিক আছিল যদিও গৃহস্থলীৰ কামকাজৰ বাহিৰেও নাৰীৰ বিশেষ গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা আছিল। তেওঁলোক বোৱা-কটা, নৃত্য আৰু গীতৰ দৰে কলাত পাৰ্গত হোৱাৰ লগতে কিছুমানে আনকি প্ৰশাসনিক আৰু ৰাজনৈতিক কাৰ্য্যটো অংশগ্ৰহণ কৰিছিল। অসমৰ মহিলাসকলে আদালতৰ ৰাজনীতিক প্ৰভাৱিত কৰিব পাৰিছিল আৰু ধৰ্মীয় দায়িত্বৰ স্থান লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল লগতে তেওঁলোকৰ জ্ঞান আৰু সন্মানীয় মৰ্য্যদাক প্ৰকাশিত কৰিছিল। এই সময়খিনিয়ে ভাৰতৰ অন্য প্ৰান্তৰ মহিলাসকলে সন্মুখীন হোৱা বহুতো উৎপীড়নমূলক পৰিস্থিতিৰ বিপৰীতে অসমৰ মহিলাসকলে নিজৰ পৰিচয় প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ সুযোগ লাভ কৰিছিল আৰু জীৱনৰ ভিন্নক্ষেত্ৰত সক্ৰিয়ভাৱে অৱদান আগবঢ়াইছিল।

অসমত মধ্যযুগীয় কালত বিশেষকৈ বিদেশী আগ্ৰাসনৰ সময়ত জাতি ৰক্ষাৰ বাবে কিছুসংখ্যক উল্লেখযোগ্য মহিলাই প্ৰায় পুৰুষৰ সমানে অদম্য সাহস আৰু বীৰত্ব প্ৰদৰ্শন কৰিছিল। ইয়াৰ দ্বাৰা অসমীয়া সমাজত নাৰীৰ সক্ষমতাৰ প্ৰতি থকা উচ্চ সন্মানক বৰ্ণনা কৰা হৈছে। ইয়াত অন্য প্ৰান্তৰ দৰে মহিলাই ওৰণি লোৱাৰ কোনো উল্লেখ নাই, তেওঁলোকে ৰাজহুৱা স্থানতো মুৰত ওৰণি নলোৱাকৈ মুক্তভাৱে চলাচল কৰিব পাৰিছিল। এই যুগৰ এগৰাকী মহত্ত্বপূৰ্ণ ব্যক্তিত্ব আছিল- আহোম ৰাজবংশৰ 'জয়মতী কুৱৰী', যাক স্বামীৰ প্ৰতি থকা গভীৰ প্ৰেম আৰু দেশৰ

প্ৰতি থকা শ্ৰদ্ধা-ভক্তিৰ বাবে জনা যায়। প্ৰাত্যাহিক জীৱনত উৎকৃষ্ট জ্ঞান আৰু বুদ্ধিমত্তাৰে নিজৰ বৈচিত্ৰপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰা অসমীয়া নাৰীক এই ধৰণৰ উদাহৰণসমূহে উজ্জল কৰি তুলিছে।

ৰজা, অভিজাত শ্ৰেণী আৰু পদাধীকাৰীসকলৰ সমান্তৰালভাৱে কেইগৰাকী মহিলাই ৰাজনীতিত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। ৰজা চুক্লেনমূঙৰ (গড়গাঞা ৰজা হিচাপেও জনা যায়) ৰাণী চাও চিন কুৱৰী ইয়াৰ উল্লেখনীয় উদাহৰণস্বৰূপে দেখা গৈছে। তেওঁ নৰা-জনগোষ্ঠীৰ ৰাজকুৱৰী আছিল আৰু নিজৰ জ্ঞান তথা বুদ্ধিমত্তাৰ বাবে পৰিচিত আছিল। ৰাণী চাও চিনে ৰজা চুক্লেনমূঙৰ ওপৰত বিশেষ প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিছিল আৰু ৰজাৰ এগৰাকী মুখ্য উপদেষ্টাৰূপে সেৱা আগবঢ়াইছিল। যেতিয়া আহোম ৰাজধানী গড়গাওঁলৈ স্থানান্তৰিত কৰিছিল, ৰাণীয়ে নিৰাপত্তাজনিত প্ৰত্যাহ্বানবোৰ অনুধাৱন কৰিব পাৰিছিল আৰু স্বৰ্গদেউক গোটেই চহৰৰ চৌপাশে সুৰক্ষামূলক প্ৰাচীৰ নিৰ্মাণৰ পৰামৰ্শ দিছিল। সেই উপদেশ পালন কৰা হৈছিল, যাৰ ফলত ৰজাক গড়গাঞা ৰজা নামেৰেও জনা গৈছিল, প্ৰাচীৰৰ অসমীয়া শব্দ 'গড়' "তাৰ পৰা এই নামটো লোৱা হৈছিল। চাওঁচিনে সম্প্ৰসাৰিত হোৱা আহোম সাম্ৰাজ্যৰ সুপৰিচালনাৰ বাবে নতুন প্ৰশাসনিক কাৰ্য্যালয় সৃষ্টি কৰাৰো পৰামৰ্শ দিছিল। ইয়াৰ ফলতেই বৰপাত্ৰগোঁহাইৰ দৰে নতুন পদবীৰ সৃষ্টি হৈছিল, যি পদবী ৰজা চুহুংমুঙৰ ৰাজত্বকালত সৃষ্টি হোৱা বুলি জনা যায়। সামগ্ৰিকভাৱে চাওচিন কুঁৱৰীৰ অৱদানে আহোম ৰাজধানীখনক সুদৃঢ় কৰি তোলাত সহায় কৰিছিল আৰু আহোম প্ৰশাসন ব্যৱস্থা শক্তিশালী কৰি তুলি তেওঁলোকৰ ৰাজনৈতিক গাঁথনিত চিৰস্থায়ী প্ৰভাৱ পেলাইছিল।

ৰাজনৈতিক জীৱনৰ প্ৰায় সকলো দিশতে নিজৰ উৎকৃষ্টতাৰ পৰিচয় দিয়া এই সময়ৰ অন্য মহিলাসকল আছিল- ফুলেশ্বৰী কুঁৱৰী, অম্বিকা কুঁৱৰী, সাধনী কুঁৱৰী, মূলাগাভৰু আদি। ১৭২২ খ্ৰীষ্টাব্দত ৰজা শিৱসিংহৰ শাসনৰ অন্ত পৰিব বুলি যেতিয়া ব্ৰাহ্মণ পুৰোহিতসকলে ভৱিষ্যতবাণী কৰিছিল তেতিয়া তেওঁ ফুলেশ্বৰী কুঁৱৰীক বৰৰজা হিচাপে নিযুক্তি দিছিল আৰু ৰজাৰ শাসনতন্ত্ৰ সুৰক্ষিত কৰিবলৈ তেওঁৰ হৈ শাসন চলোৱাৰ অনুমতি দিছিল। শাক্তধৰ্মৰ প্ৰতি শ্ৰদ্ধাশীল ফুলেশ্বৰী কুঁৱৰীয়ে তেওঁৰ ৰাজত্বকালত ইয়াৰ প্ৰচাৰ ব্যাপকৰূপত কৰিছিল। তেওঁ দূৰ্গাপূজাক ৰাজ্যিক উৎসৱ ৰূপে প্ৰতিষ্ঠিত কৰিছিল, যাৰ বাবে বৈষ্ণৱ সন্ত-মহন্তসকল ক্ষোভিত হৈ পৰিছিল। যেতিয়া বৈষ্ণৱসন্তসকলে দেৱী দূৰ্গাক পূজা কৰিবলৈ অস্বীকাৰ কৰিছিল তেতিয়া ৰাণী ফুলেশ্বৰীয়ে তেওঁলোকৰ ধৰ্মীয় ৰীতি-নীতিৰ বিৰুদ্ধে গৈ কপালত বলিৰ তেজৰ ফোঁট দি হ'লেও বৈষ্ণৱ-সন্তসকলক অংশগ্ৰহণ কৰিবলৈ বাধ্য কৰিছিল। এনে কাৰ্য্যৰ পৰিণান স্বৰূপে বৈষ্ণৱ অনুগামী, বিশেষকৈ মায়ামৰা পন্থাৰ ভিতৰত ক্ষোভৰ উদ্গীৰণ হৈছিল আৰু অৱশেষত তেওঁলোকে আহোম ৰাজতন্ত্ৰৰ বিৰুদ্ধে বিদ্ৰোহৰ সূচনা কৰিছিল। বৰৰাণী ফুলেশ্বৰীৰ এনে নীতিয়ে আহোম শাসন পদ্ধতিত এক নিৰ্ণায়ক দিশৰ সৃষ্টি কৰিলে, ৰাণীৰ ধৰ্মীয় আধিপত্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপে ৰাজ্যৰ পতনত অৰিহণা যোগাইছিল। বৰৰজা ফুলেশ্বৰীৰ উত্তৰসুৰী বৰৰজা অম্বিকা শিক্ষণ-কলা আৰু শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত উল্লেখযোগ্য অৱদান যোগোৱাৰ বাবে পৰিচিত আছিল। হাতীবিষয়ক বিদ্যাৰ ওপৰত ৰচিত জনপ্ৰিয় পুথি- 'হস্তীবিৰঞ্জদ্যাণৱ'ৰ সৃষ্টিৰ চালিকা শক্তি বৰৰজা অম্বিকাই আছিল। শিৱসাগৰ পুখুৰীৰ খনন আৰু তাৰ পাৰত মন্দিৰ নিৰ্মাণৰ কামকাজো বৰৰজা অম্বিকাই নিৰীক্ষণ কৰিছিল। মূলাগাভৰুৱে শত্ৰুৰ হাতত মৃত্যু হোৱা স্বামীৰ মৃত্যুৰ প্ৰতিশোধ লবলৈ বংগৰ মুছলিম সেনাপতি তুৰ্বক খানৰ বিৰুদ্ধে ১৫৩২ খ্ৰীষ্টাব্দত সাহসেৰে যুদ্ধ কৰিছিল। সেয়া যি হলেও ঐতিহাসিক তথ্যই বিশেষকৈ সম্ভ্ৰান্ত বা ৰাজকীয় পটভূমিৰ মহিলাৰ ওপৰত বেছি গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে, যাৰ ফলত সেই সময়ৰ সাধাৰণ নাৰীগণৰ অভিজ্ঞতাসমূহ সম্পূৰ্ণৰূপে বুজি উঠাটো প্ৰত্যহ্বানপূৰ্ণ হৈ পৰে।

কলা

পুৰণি অসমৰ তথ্যই মহিলা চিত্রশিল্পীৰ বিষয়ে অতি কম তথ্য প্রকাশ কৰে, কিন্তু মধ্যযুগীয় সাহিত্যই কিছু উল্লেখনীয় তথ্য দিছে। উদাহৰণস্বৰূপে, পীতাম্বৰৰ 'ঊষা-পৰিণয়' আৰু অনন্ত কন্দলীৰ 'কুমাৰ-হৰণ'ত চিত্রলেখা নামৰ এগৰাকী প্রতিভাশালী নাৰী চিত্রকৰৰ কথা কোৱা হৈছে। শোনিতপুৰৰ ৰজা বাণাসুৰৰ মন্ত্রী কাভান্দুৰৰ তেওঁ জীয়ৰী আৰু ৰাজকুৱৰী ঊষাৰ বান্ধবী (সখী) আছিল। ৰাজকুৱৰী ঊষাই এটা সপোনত দেখি প্রেমত পৰা ৰাজকোঁৱৰ অনিৰুদ্ধৰ পৰিচয় উদ্ধাৰত চিত্রলেখাই সহায় কৰিছিল। চিত্রলেখাৰ বাহিৰে চিত্রশিল্পত জড়িত অন্য নাৰীৰ নাম খুব কমেই পোৱা যায়। ইয়াতে এটা ব্যতিক্রম হৈছে মহাপুৰুষ শংকৰদেৱৰ ধাত্রী চান্দেৰী আই, যিয়ে শংকৰদেৱক সৰগী বৈকুণ্ঠৰ চিত্রত কল্পতৰু বৃক্ষৰ স্থান নির্ণয় কৰি স্থাপন কৰাত সহায় কৰিছিল। আহোম ৰাণীসকলেও চিত্রকলাক সমর্থন কৰিছিল। উদাহৰণ স্বৰূপে ৰজা শিৱসিংহ আৰু ৰাণী ফুলেশ্বৰীয়ে কবিৰাজ চক্রৱর্তীৰ সাহিত্যকৃতি 'শংখচুড়বধ' পুথিৰ বাবে সুন্দৰ চিত্রশিল্পৰ পোষকতা কৰিছিল। সমান্তৰালভাৱে সুকুমাৰ বৰকায়থৰ বিখ্যাত গ্রন্থ 'হস্তিবিদ্যার্ণৱ'তো ৰাণী অম্বিকা আৰু মহাৰাজ শিৱসিংহৰ সমর্থনত দিলৰাৰ আৰু দোচাইয়ে সুন্দৰ চিত্রবোৰ অংকন কৰিছিল।

১৩.৪ ঔপনিবেশিক কাল

ৰাজনীতি, ৰাজনৈতিক সংস্থা (অসম মহিলা সমিতি)

ইংৰাজৰ আগমণৰ সৈতে ভাৰতীয় সমাজত ক্রমাগত পৰিবর্তন আৰম্ভ হ'ল। ১৯ শতিকাৰ মাজভাগলৈ পাৰম্পৰিক গৃহস্থলীৰ কামকাজত আৱদ্ধ আৰু ৰান্ধনিশালৰ কামৰ বাবে উপযুক্ত বুলি বিবেচিত ভাৰতীয় মহিলাৰ মর্য্যদাৰ উন্নতিৰ বাবে ইংৰাজসকলে সক্রিয়ভাৱে চেষ্টা কৰা নাছিল। যি নহ'লেও ইংৰাজসকলে পাশ্চাত্যৰ উদাৰ ধ্যাণ-ধাৰণাও লগত লৈ আহিছিল; যিয়ে ভাৰতৰ সমাজসংস্কাৰকসকলক নাৰীৰ অধিকাৰৰ উন্নতিকৰণৰ বাবে ওকালতি কৰিবলৈ অনুপ্রাণিত কৰিছিল। ১৯ শতিকাত ৰাজা ৰামমোহন ৰায়, স্বামী বিবেকানন্দ আৰু দয়ানন্দ সৰস্বতীৰ দৰে উল্লেখযোগ্য সামাজিক-ধর্মীয় সংস্কাৰকে গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰিছিল। ৰাজা ৰামমোহন ৰায়ে সেই শতিকাৰ আৰম্ভণিতেই যুক্তিসংগত চিন্তা-চর্চা আৰু মানবীয় দৃষ্টিভংগীৰে সতীপ্রথা (বিধৱা দাহন) আৰু বাল্যবিবাহৰ দৰে সামাজিক কু-প্রথাৰ বিৰোধ কৰি প্রত্যাহ্বান জনাইছিল। ব্রাহ্মসমাজৰ কেশৱ চন্দ্র সেন নাৰী শিক্ষাৰ পথ-প্রদর্শক আছিল আৰু তেওঁ বিধৱা বিবাহৰ পোষকতা কৰিছিল। এনেধৰণৰ অগ্রগতিৰ পিছতো ১৯ শতিকাৰ 'নাৰী সবলীকৰণ আন্দোলন (Women's Upliftment Movement) স্তিমিত হৈ পৰিছিল আৰু অসমত পৰা প্রভাৱ আছিল তেনেই তাকৰ। সতী প্রথা বা নাৰী ভ্রূণ হত্যাৰ দৰে প্রথা অবিহনেও অসমীয়া মহিলাসকলে নিসংগতা আৰু বাল্য বিবাহ (early marriage) তথা ঘৱুৱা পৃথকীকৰণৰ দৰে কঠোৰ পৰিস্থিতিৰ সন্মুখীন হৈছিল। তেওঁলোকৰ ঘৰৰ বাহিৰৰ জগতখনৰ বিষয়ে জ্ঞান সীমিত আছিল আৰু তেওঁলোকক প্রায়ে মাথোন গার্হস্থ্য শ্রমিক হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল।

১৯ শ শতিকাৰ ইংৰাজৰ প্রভাৱে অসমীয়া সমাজলৈ পৰিবর্তন কঢ়িয়াই আনিছিল। এই সময়তে যৌতুক প্রথা গঢ় লৈ উঠিছিল, এই সময়ত ব্যাপক ৰূপত চলা বিধবা বিবাহৰ অস্বীকাৰ কৰা হৈছিল, বিশেষকৈ উচ্চ জাতিৰ লোকসকলৰ মাজত, যিয়ে ইয়াক নেতিবাচকভাৱে চাইছিল। 'মহিলা শিক্ষাই বিৰোধিতাৰ সন্মুখীন হৈছিল, ৰক্ষণশীল অভিজাত শ্রেণীয়ে নাৰীৰ শিক্ষালাভৰ ফলত সামাজিক নাতি-নিয়ম ব্যাহত হ'ব বুলি আশংকা কৰিছিল। এনেধৰণৰ

প্রত্যাহ্বানৰ মাজতো ব্রাহ্মসমাজৰ প্রভাৱত একাংশ অসমীয়া বুদ্ধিজীৱিয়ে প্রগতিশীল সংস্কাৰৰ পোষকতা কৰিছিল। আনন্দৰাম ঢেকিয়াল ফুকন, গুণাভিৰাম বৰুৱা আৰু গংগাগোবিন্দ ফুকনৰ দৰে ব্যক্তিত্বই বিধবা বিবাহ আৰু নাৰীৰ শিক্ষাৰ প্রসাৰ কৰিছিল। ঈশ্বৰ চন্দ্র বিদ্যাসাগৰৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হৈ গুণাভিৰাম বৰুৱাই সক্রিয়ভাৱে বিধৱা বিবাহৰ সমর্থন কৰিছিল আৰু এনেবোৰ বিষয়ৰ ওপৰত বিস্তৃতৰূপত লিখামেলা কৰিছিল। গংগাগোবিন্দ ফুকনে যদিও শিৱসাগৰত এখন 'ছোৱালী বিদ্যালয়'ৰ স্থাপন কৰিছিল। আৰম্ভণিৰ পৰাই উচ্চ-বর্ণৰ ছোৱালীয়ে সেই স্কুলত দুখজনকভাৱে কম উপস্থিত আছিল। ফুকনৰ পত্নী, বিদ্যুতপ্রভাই ৰজ্জ্বজ্জ্বা চনত ইংৰাজী শিক্ষা লাভ কৰা প্রথমগৰাকী মহিলা হিচাপে পৰিগণিত হৈছিল। অসমত নাৰী শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত ই সৰু কিন্তু উল্লেখনীয় পদক্ষেপৰ প্রতীক।

১৯শ শতিকাৰ আৰম্ভণিৰ সময়চোৱাত উন্মেষ ঘটা ভাৰতীয় নাৰী জাগৰণে এক উল্লেখযোগ্য নাৰী আন্দোলনৰ সূত্রপাত কৰিছিল। ১৮৯৩ চনত ভাৰতত পর্দাপণ কৰা এনি বেচাণ্টে নাৰী মুক্তি, নাৰী ৰাজনৈতিক অধিকাৰ লাভৰ সপক্ষে প্রচাৰ চলাইছিল। অন্য এগৰাকী বিশিষ্ট সত্ত্বা মার্গাৰেট কজিন্সে (Margaret Cousins) সৰোজিনী নাইডুৰ সতে লগ হৈ ১৯১৭ চনত 'মহিলাৰ ভোটাধিকাৰ আন্দোলন'ৰ (vote for womens movement) জৰিয়তে মহিলাই ভোটাধিকাৰ লাভ কৰাৰ চেষ্টা কৰিছিল। এই সময়চোৱাত ভালেকেইটা সর্বভাৰতীয় মহিলা সংগঠনে মুৰ দাঙি উঠিছিল। ১৯০৪ চনত 'ভাৰত মহিলা পৰিষদ' গঠন হৈছিল তাৰ পিছত ১৯১০ চনত সৰলা দেৱী চৌধুৰাণীৰ নেতৃত্বত 'ভাৰত স্ত্রী মহামণ্ডল'ৰ প্রতিষ্ঠা হৈছিল। ১৯১৭ চনত এনি বেছাণ্ট, মার্গাৰেট কজিন্স আৰু ডৰথী জিনাৰদাছাৰ (Dorothy Jinaradasa) উদ্যোগত 'মহিলাৰ ভাৰতীয় সংস্থা' (Women's Indian Association) প্রতিষ্ঠা হৈছিল যাৰ মুখ্য কার্য্যালয় মাদ্রাজত আছিল আৰু সমগ্র ভাৰত ব্যাপি ইয়াৰ শাখা-প্রশাখা আছিল। উল্লেখনীয়ভাৱে অসমত স্থানীয় মহিলাসকলে উদ্যোগ গ্রহণ কৰাৰ আগলৈ অসমত এনেধৰণৰ সংস্থাৰ অভাৱ আছিল। ১৯১৫ চনত ডিব্রুগড় মহিলা সমিতিৰ জন্ম হৈছিল আৰু এয়া অনুসৰণ কৰি ১৯১৭ চনত নগাওঁ আৰু অন্য প্রান্তত এনে একেধৰণৰ সংস্থা গঢ় লৈ উঠিছিল। চন্দ্রপ্রভা শইকীয়ানীৰ উদ্যোগত ১৯১৯ চনত তেজপুৰ মহিলা সমিতি গঠন হৈছিল। এনে সমিতিবোৰে বিশেষকৈ মহিলাৰ শিক্ষা আৰু পর্দা প্রথাৰ (Seclusion of Women) বিলুপ্তি ঘটোৱাৰ দৰে সামাজিক-সাংস্কৃতিক লক্ষ্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল। ১৯২৬ চনলৈকে অসমীয়া মহিলাই মূলতঃ স্থানীয় সমিতি তথা সংস্থা যেনে- অসম সত্র-সন্মিলন আৰু অসম সাহিত্য সভাৰ জৰিয়তে সামাজিক ৰাজনৈতিক কার্য্যকলাপত অংশগ্রহণ কৰিছিল। লক্ষ্মীপ্রভা চলিহা, চন্দ্রকান্তি দাস আৰু চন্দ্রপ্রভা শইকীয়াৰ দৰে প্রমুখ মহিলা নেত্রীসকলে সন্মিলনবোৰত অংশগ্রহণ কৰিছিল আৰু মহিলাৰ অধিকাৰৰ সপক্ষে সমর্থন কৰাত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল।

১৯২৬ চনত অসম প্রাদেশিক মহিলা সমিতি গঠন হয় আৰু চন্দ্রপ্রভা শইকীয়ানীয়ে ইয়াৰ সম্পাদক ৰূপে কার্য্যনির্বাহ কৰিছিল। সমগ্র অঞ্চলজুৰি মহিলাৰ উন্নতিৰ বাবে এখন ঐক্যমঞ্চ প্রদান কৰি সমগ্র ৰাজ্যত ভিন্ন জিলা তথা স্থানীয় পঞ্চায়ত মহিলা সমিতিৰ আৰম্ভণি ঘটোৱাত 'অসম প্রাদেশিক মহিলা সমিতি'ৰ গঠন এক উল্লেখযোগ্য ঐতিহাসিক ক্ষণ। এই সমিতিসমূহৰ লক্ষ্য আছিল শিশু আৰু প্রসুতিৰ কল্যাণ, সমূহীয়া শিক্ষা, সমাজ সংস্কাৰ আৰু বয়ন প্রকল্পৰ উন্নীতকৰণ কৰা। বহু মহিলাই পূর্ণোদ্যমে এই আন্দোলনত যোগদান কৰিছিল, সভাত অংশগ্রহণ কৰিছিল, পদযাত্রাৰ আয়োজন কৰিছিল, আনপিনে আনকি বিদ্যালয়, আদালত, কার্য্যালয় আদি বর্জনো কৰিছিল। নবীন চন্দ্র বৰদলৈ, তৰুণৰাম ফুকন, কমলাকান্ত ভট্টাচার্য্য আৰু চন্দ্রকুমাৰ আগৰৱালাৰ দৰে নেতাৰ সহযোগত নগৰৰ অসমীয়া মহিলাসকলে গ্রাম্য পঞ্চায়ত গাওঁৰ মহিলাসকলক সংগঠিত কৰাত আৰু সজাগতা বিয়পোৱাৰ

ক্ষেত্ৰত নিজৰ ভূমিকা পালন কৰিছিল। এনে মূল নেত্ৰীসকলৰ ভিতৰত হেমলতা কুমাৰী, দেৱী বৰদলৈ নলিনীবালা দেৱী, বিজুলী ফুকন, সুমিত্ৰা ভট্টাচার্য্য, কিৰণময়ী আগৰৱালা আৰু ৰাজাবালা দাস উল্লেখযোগ্য আছিল।

ঔপনিবেশিক অসমৰ লিংগ প্ৰধান ৰাজহুৱা ক্ষেত্ৰখনত অসম মহিলা সমিতিয়ে নির্ণায়ক ভূমিকা পালন কৰিছিল। এক প্ৰাৰম্ভিক মঞ্চ হিচাপে ইয়াৰ উত্থান হৈছিল যাৰ যোগেদি মূখ্যত শিক্ষিত মধ্যবিত্ত মহিলাই বিশেষকৈ বিবাহ, বয়স আৰু মহিলাৰ অধিকাৰ সম্পৰ্কীয় গুৰুত্বপূর্ণ সামাজিক সমস্যাজনিত বিষয়ৰ ওপৰত হস্তক্ষেপ বিচাৰিছিল। হেমজ্যোতি মেধীয়ে ১৯৩৪ চনত তেওঁৰ গ্ৰন্থত "মিনিৰ বিবাহ" সম্পৰ্কীয় বিতর্কিত গোচৰৰ উল্লেখ কৰি সমিতিৰ সংস্কাৰকামী দিকদর্শনক প্ৰকাশ কৰিছিল আৰু বাল্য বিবাহ ৰোধ আইনৰ আইনী প্ৰক্ৰিয়া বা ৰূপৰেখা প্ৰসাৰিত কৰিছিল। আইনী সতর্কবাণী আৰু ৰাজহুৱা হেচাত পৰি বাল্য বিবাহ বন্ধ কৰাৰ চেষ্টাৰে সমিতিখনে পৰোক্ষ সমর্থকৰ পৰা সক্ৰিয় সামাজিক হস্তক্ষেপ কৰালৈ এক উল্লেখনীয় পৰিবর্তন প্ৰদর্শন কৰিছে। এতিয়াও পিতৃতান্ত্ৰিক নীতি-নিয়মৰ দ্বাৰা দলৈ শিপাই থকা একোখন সমাজৰ ভিতৰত মহিলাৰ সামূহিক সংস্থাৰ দৃঢ়বদ্ধতাৰ ই এক গুৰুত্বপূর্ণ সময়। সমাজৰ ৰক্ষণশীল শ্ৰেণীৰ পৰা এই সমিতিখনে তীব্ৰ সমালোচনাৰ সন্মুখীন হৈছিল, যদিও ইয়াক অস্বীকাৰ কৰিব পৰা নাযায় যে এনে সংস্থাই নাৰীবাদী ৰাজনীতিৰ পৰিবর্তিত ৰূপক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে, য'ত মহিলাই বর্তমানৰ সামাজিক শ্ৰেণীকৰণৰ মাজত থাকি নতুন ৰাজহুৱা ভূমিকা গ্ৰহণৰ বিষয়ে আলোচনা কৰাৰ লগতে লিংগ-সংস্কাৰ বা সমতাৰ বিতর্কৰ বাবে নতুন বাট মুকলি কৰিছিল আৰু 'চর্দা আইনৰ (Sarda Act) দৰে আইনী ব্যৱস্থাই স্থানীয় সামাজিক গতিশীলতাৰ লগত মধ্যস্থতা প্ৰদর্শন কৰিছিল।

ভাৰতত নাৰী মুক্তিৰ বাবে সকলোতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ আছিল যেতিয়া মহাত্মা গান্ধীয়ে ভাৰতৰ স্বাধীনতা লাভৰ বাবে সত্যাগ্ৰহৰ দৰে ধাৰণা লৈ ভাৰতীয় ৰাজনীতিৰ জগতত প্ৰবেশ কৰিছিল। তেওঁ নাৰী-পুৰুষ নির্বিশেষে উভয় লিংগৰ বাবে সম অধিকাৰৰ বিশ্বাসক উন্নীত কৰিছিল আৰু দক্ষিণ আফ্ৰিকাত হোৱা অভিজ্ঞতাৰে অনুপ্ৰাণিত হৈ গান্ধীয়ে সত্যাগ্ৰহ আন্দোলনৰ সময়ত মহিলাসকলৰ সক্ষম নেত্ৰীৰূপে গণ্য কৰিছিল। গান্ধীজীয়ে অন্যায়পূর্ণ সামাজিক ৰীতিৰ তীব্ৰ বিৰোধিতা কৰিছিল আৰু মহিলাক স্বতন্ত্ৰভাৱে চিন্তা কৰিবলৈ আৰু সামাজিক তথা ৰাজনৈতিক কাৰঞ্জয্যকলাপত অংশগ্ৰহণ কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰিছিল। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে- ভাৰতৰ স্বাধীনতা সংগ্ৰামৰ বাবে নাৰী সবলীকৰণ গুৰুত্বপূর্ণ আছিল। গান্ধীজীৰ নেতৃত্বই ভাৰতীয় নাৰীৰ মনত আশাৰ সঞ্চাৰ কৰিছিল। অসমৰ সহজ-সৰল, নিৰক্ষৰ, ক্ৰতিপূর্ণ গ্ৰাম্য মহিলাসকলৰ বাবে মহাত্মা গান্ধী জগতৰ পবিত্ৰ ব্যক্তিত্বৰূপে পৰিগণিত হৈছিল।

যুৱসত্তাৰ সমান্তৰালভাৱে এই অঞ্চলৰ অসমীয়া মহিলাসকলে ১৯৩০-৩১ চনৰ সংগ্ৰামৰ সময়চোৱাত উল্লেখযোগ্য ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিছিল। গান্ধীজীৰ জাতীয় আন্দোলনৰ অংশ হিচাপে বোৱা-কটাৰ জৰিয়তে বয়ন শিল্পই প্ৰসাৰ লাভ কৰি এক মুখ্য গঠনমূলক কাৰর্য্যসূচী হিচাপে পৰিগণিত হৈছিল। এই কার্য্যত অসমীয়া মহিলা পাকৈত আছিল আৰু প্ৰায় সকলো মহিলাই বোৱা কটাত পাৰদর্শী আছিল। খাদী কাপোৰ ব্যাপক ৰূপত জনগণে গ্ৰহণ কৰাৰ ফলত অসমত বিদেশী কাপোৰ তথা সামগ্ৰী বর্জন অতি সফলতাৰে ৰূপায়ণ হৈছিল। মহিলাসকলে কানি (opium) আৰু মদৰ দোকানৰ আগত ধর্না কার্য্যসূচীৰ ৰূপায়ণত সক্ৰিয়ভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰাৰ সমান্তৰালভাৱে শৈক্ষিক অনুষ্ঠানত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক চৰকাৰী বিদ্যালয়লৈ যোৱাত বাধা দিবলৈও ধর্না দিছিল। ১৯৩০ চনৰ 'আইন অমান্য আন্দোলন'ৰ সময়ত কিছুসংখ্যক ছোৱালী ছাত্ৰীয়ে সাধাৰণ সম্পাদক হিচাপে পুষ্পলতা দাসৰ নেতৃত্বত 'নাৰী মুক্তি' নামৰ এক বিপ্লৱী সংগঠনৰ সৃষ্টি কৰিছিল। স্বাধীনতা আন্দোলনত নাৰীৰ বর্দ্ধিত অংশগ্ৰহণক স্বীকৃতি

দি কংগ্রেছৰ কার্য্যকৰী সমিতিয়ে (Congress Working Committee) ৰাষ্ট্রীয় আৰু প্রাদেশিক স্তৰত ১৯৪০ চনত মহিলা শাখা স্থাপন কৰাৰ সিদ্ধান্ত লৈছিল। অসমৰ মহিলা শাখাটোও সমান্তৰালভাৱে ১৯৪০ চনৰ চেপ্তেম্বৰ মাহত শুভ আৰম্ভণি কৰা হয়, পুষ্পলতা দাস অমলপ্রভাই যৌথ সম্পাদকৰূপে ইয়াৰ কাৰঞ্জ্যনির্বাহ কৰিছিল। অসমত ৰাজনৈতিক আৰু সমাজ সংস্কাৰৰ বাবে মহিলাৰ অংশগ্রহণৰ আনুষ্ঠানিকতাৰ ক্ষেত্রত এনে শাখাৰ আৰম্ভণি উল্লেখনীয় পদক্ষেপৰূপে চিহ্নিত হৈ ৰৈছিল। ভাৰত ত্যাগ আন্দোলনত কিছুসংখ্যক মহিলাই বিশেষ ভূমিকা গ্রহণ কৰিছিল, উদাহৰণ স্বৰূপে-গহপুৰৰ কনকলতা বৰুৱা, ঢেকীয়াজুলীৰ কুমালী নাথ কাকতি আৰু তিলেশ্বৰী দেৱী আৰু নগাওঁৰ বৰ্হমপুৰৰ ভোগেশ্বৰী ফুকননী আদি উল্লেখযোগ্য আছিল। প্রধান স্বাধীনতা আন্দোলনসমূহক ধৰিলে, এইবোৰৰ সফলতাৰ ক্ষেত্রত গুৰুত্বপূর্ণ অৱদান যোগোৱা অসমৰ মহিলাসকলে নিৰৱছিন্নভাৱে নির্ণায়ক তথা ঐতিহাসিক ভূমিকা পালন কৰিছিল।

জনপ্রিয় সংস্কৃতি

১৯ শ শতিকাত, ভাৰতীয় নাৰীসমাজৰ বিশেষ প্রতিচ্ছবি সৃষ্টিৰ ক্ষেত্রত ঔপনিবেশিক শাসনে যথেষ্ট প্রভাৱ পেলাইছিল। এই প্রতিচ্ছবি কলা, সাহিত্য, নাটক আৰু কবিতা, তথা পাৰম্পৰিক ভাৰতীয় মূল্যবোধৰ লগত ভিক্তোৰীয়ান আৰু উচ্চ শ্রেণীৰ ব্রাহ্মণ্যবাদী ধ্যান-ধাৰণাৰ সংমিশ্রণৰ জৰিয়তে গঢ় লৈ উঠিছিল। অসমীয়া সমাজখনো এনে বিকাশৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হৈছিল। অসমীয়া নাটক, কলা, সাহিত্যই ইয়াৰ সৃষ্টিৰ জৰিয়তে অসমীয়া মহিলাৰ এক প্রতিচ্ছবি গঢ় দিছিল আৰু ই প্রায়ে প্রচলিত ধাৰণাৰ আধাৰত উপস্থাপিত আছিল। উদাহৰণ স্বৰূপে-এজন উল্লেখযোগ্য অসমীয়া সাহিত্যিক লকঞ্জ্মীনাথ বেজবৰুৱাই অসমীয়া মহিলাই শাৰীৰ সমর্থন কৰি নিজৰ পৰম্পৰাগত অসমীয়া সাজপাৰ (ৰিহা-মেখেলা) পৰিত্যাগ কৰিব খোজাটোক সমালোচনা কৰিছিল আৰু এনেধৰণৰ পৰিবর্তন ব্যক্তিগত পছন্দতকৈ বাহ্যিক প্রভাৱৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হৈছিল বুলি বেজবৰুৱাদেৱে ভাৰিছিল। একেদৰে, ১৯২১ চনত মহাত্মা গান্ধীয়ে তেওঁৰ 'ইয়ং ইণ্ডিয়া' নামৰ আলোচনা পত্রত অসমীয়া নাৰীৰ বিষয়ে বর্ণনা কৰি তেওঁলোক বিনয়ী আৰু সংস্কাৰী বুলি অভিহিত কৰিছিল। ঐতিহাসিকভাৱে ভাৰতৰ অন্য প্রান্তৰৰ মহিলাৰ তুলনাত অসমীয়া মহিলাই বেছি সুবিধা লাভ কৰিছিল, কাৰণ অসমত যৌতুক প্রথা আৰু সতী প্রথাৰ প্রচলন নাছিল। অসমীয়া মহিলাই তুলনামূলকভাৱে উচ্চ-মর্য্যাদা লাভ কৰিছিল আৰু স্বাধীনতাৰ পিছত শিক্ষাৰ আৰু জনবলৰ (Workforce) ক্ষেত্রত উল্লেখনীয় অগ্রগতি লাভ কৰিছিল। এনেবোৰ সুবিধা পোৱাৰ পিছতো তেওঁলোকে এতিয়াও আর্থ-সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক প্রত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হয়, যিবোৰ সমস্যা প্রায়ে সৃষ্টিশীল জনপ্রিয় চিত্রায়ণত উপেক্ষা কৰা হয়। সমসাময়িক অসমীয়া সাহিত্যিক যেনে- লক্ষ্মীনন্দন বৰা, ভবেন্দ্রনাথ শইকীয়া, নিৰূপমা বৰগোহাঞিঁ আৰু মামনি ৰয়ছম গোস্বামীয়ে নাৰীৰ অন্য এক ছবি দাঙি ধৰিছিল। তেওঁলোকে অসমীয়া নাৰীক নিজৰ অধিকাৰ আৰু পৰিচয়ৰ বাবে যুঁজ দিয়া একোগৰাকী শক্তিশালী আৰু দৃঢ় ব্যক্তি ৰূপে উপস্থাপন কৰিছিল। ইয়াৰ ফলস্বৰূপে সাহিত্যকর্ম আৰু শিল্পকর্মত নাৰীৰ এক দ্বৈত ছবি ফুটি উঠিছিল, তাৰে এটা ৰূপ পৰম্পৰাগত কু-সংস্কাৰৰ ওচৰত শিৰনত নাৰী আৰু আনটো ৰূপ নিজৰ শক্তি আৰু সংস্থাৰ কর্তৃত্বৰ উদযাপন কৰা নাৰী।

চিনেমা : ১৯৩৫ চনত ৰূপকোঁৱৰ জ্যোতিপ্রসাদ আগৰৱালাৰ 'জয়মতী' চিনেমাৰ জৰিয়তে অসমীয়া চিনেমাৰ ইতিহাস আৰম্ভ হৈছিল, এই চিনেমাখন ঐতিহাসিক চৰিত্র জয়মতীৰ ওপৰত আধাৰিত। আৰু ইয়াত তেওঁক এগৰাকী শক্তিশালী তথা ৰাজনৈতিকভাৱে মহত্ত্বপূর্ণ নাৰীৰূপে চিত্রিত কৰা হৈছিল। এই চিনেমাখনে

মহিলাক পাৰম্পৰিক প্ৰতিনিধিত্বৰ পৰা আতৰাই আনিছিল। কিন্তু ইয়াৰ পৰৱৰ্তী অসমীয়া শচচিনেমাগ্ন কথাছবিত প্ৰায়ে মহিলাক পৰম্পৰাগত চৰিত্ৰত বৰ্ণিত কৰিছিল, উদাহৰণস্বৰূপে আদৰ্শ বোৱাৰী, অইনৰ বাবে ত্যাগী বা উৰ্ছগিত মাতৃ (sacrificing mother) অথবা আজ্ঞাকাৰী পত্নীৰ চৰিত্ৰ বেছিকৈ চিত্ৰিত হৈছিল। এনেধৰণৰ উপস্থাপনবোৰ নাৰীৰ বাস্তৱ আৰু কল্পিত ছবিৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হৈছিল, নাৰীবাদী সমালোচনাত ই বাস্তৱৰ সৈতে কিমান ঘনিষ্ঠভাৱে সম্পৰ্কিত সেই বিষয়ে প্ৰশ্ন উত্থাপিত হৈছিল। ভাৰতৰ অন্য প্ৰান্তৰ তুলনাত অসমীয়া মহিলাই বেছি স্বাধীনতা লাভ কৰা স্বত্ত্বেও ৰূপকোঁৱৰ জ্যোতিপ্ৰসাদ আগৰৱালা দেৱৰ পিছৰ সময়ত ব্যৱসায়িক আৰু পৰম্পৰাগত ৰক্ষণশীলতাৰ শক্তিশালী কৰি তুলিছিল। ১৯৮০ দশকৰ কথাছবি যেনে- বোৱাৰী (১৯৮২), অপৰূপা (১৯৮২), নয়নমণি (১৯৮৩), ঘৰ-সংসাৰ (১৯৮৩), পাপৰি (১৯৮৪), মন-মন্দিৰ (১৯৮৫) আৰু পূজা (১৯৮৫) আদি কথাছবিত নাৰীক এগৰাকী আদৰ্শ বোৱাৰী, সমৰ্পিত পত্নী, অথবা সাধাৰণ গাৱলীয়া ছোৱালী যি পিতৃতান্ত্ৰিক মূল্যবোধৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্ৰিত, সেয়া দেখুওৱা হৈছিল। বংগ, মহাৰাষ্ট্ৰ, তামিলনাড়ু আৰু অন্ধ্ৰপ্ৰদেশৰ দৰে অঞ্চলৰ ভাৰতীয় চিনেমাত প্ৰভাৱ পেলোৱাৰ লগতে অসমীয়া চিনেমাতো নব্য বাস্তৱবাদৰ ঢৌৱে প্ৰভাৱ পেলাইছিল। পদুম বৰুৱাৰ ১৯৭৬ চনত নিৰ্মিত 'গংগা চিলনীৰ পাখি' (Feathers of the kite) চিনেমাই কথাছবি নিৰ্মাণৰ এটা নতুন শৈলীৰ সতে পৰিচয় কৰাই দিছিল। এই চিনেমাখনে এগৰাকী বিধৱাৰ সংগ্ৰামক কেন্দ্ৰ কৰি নিৰ্মিত হৈছিল য'ত পিতৃতান্ত্ৰিক সমাজত এগৰাকী বিধৱা নাৰীৰ দুখ-কষ্টৰ চিত্ৰায়ণ কৰা হৈছিল। এই চিনেমাখনত অন্তিম পৰ্বত নায়িকা বাসন্তীয়ে সামাজিক নীতি-নিয়মৰ আগত নিজকে এৰি দিছিল।

পদুম বৰুৱাক অনুসৰণ কৰি ড° ভবেন্দ্ৰনাথ শইকীয়া, জাহ্নু বৰুৱা, শান্তনা বৰুৱা আৰু মঞ্জু বৰাই নাৰীৰ সমস্যাবোৰ নিজৰ চিনেমাত বিশ্লেষণ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল। শইকীয়াদেৱৰ চিনেমা 'সন্ধ্যাৰাগ' (১৯৭৭) আৰু 'অগ্নিস্নান' (১৯৮৫) চিনেমাত ঔপনিবেশিক আৰু উত্তৰ-ঔপনিবেশিক দুয়োটা সময়ৰ অসমৰ নাৰীৰ ব্যক্তিগত ধ্যান-ধাৰণাৰ পৰীক্ষা কৰিছিল। নগৰীয়া পৰিৱেশত এক মধ্য-বিত্ত নাৰীৰ জীৱন সংগ্ৰাম 'সন্ধ্যাৰাগ' ছবিয়ে প্ৰকাশিত কৰিছে, আনপিনে 'অগ্নিস্নান' ছবিত প্ৰাক-স্বাধীনোত্তৰ কালত সমাজৰ বিৰুদ্ধে এগৰাকী নাৰীৰ বিদ্ৰোহক চিত্ৰিত কৰিছে। সামগ্ৰিকভাৱে যেতিয়া অসমীয়া চিনেমা জগতত নাৰীৰ উপস্থাপন শৈলী আৰু প্ৰযুক্তি বিকশিত হৈছিল তেতিয়াও কিন্তু আধাৰস্বৰূপ পিতৃতান্ত্ৰিক দৃষ্টিকোণ স্থিৰ হৈয়েই আছে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ : পৰম্পৰাগত অসমীয়া সমাজত সতী, যৌতুক আৰু বাল্যবিবাহৰ দৰে কোনবোৰ সামাজিক প্ৰথা বহুপৰিমাণে অনুপস্থিত?

প্ৰশ্ন ২ : কোন ৰাজবংশই অসমৰ ঐতিহাসিক যুগৰ সূচনা কৰিছিল?

প্ৰশ্ন ৩ : কোনখন গ্ৰন্থত পূৰণি অসমত মাতৃদেৱীৰ পূজাৰ বিষয়ে আলোকপাত কৰা হৈছে?

প্ৰশ্ন ৪ : কোনগৰাকী আহোম ৰাণীয়ে গড়গাঁওৰ চাৰিসীমাত সুৰক্ষামূলক গড় বান্ধিবলৈ উপদেশ দিছিল।

প্ৰশ্ন ৫ : ১৯২৬ চনত নাৰী আন্দোলনক একত্ৰিত কৰাৰ বাবে কোনটো নাৰী সংস্থা সংগঠিত হৈছিল?

প্ৰশ্ন ৬ : কোনখন অসমীয়া চিনেমাই (১৯৩৫) জয়মতীক শক্তিশালী ৰাজনৈতিক ব্যক্তিত্বৰূপে চিত্ৰিত কৰিছিল?

১৩.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ভাৰতৰ অন্য বহুতো প্ৰান্তত থকা সতী প্ৰথা যৌতুক, পৰ্দা প্ৰথা আৰু বাল্য বিবাহৰ দৰে কু-প্ৰথাৰ প্ৰভাৱ অসমত একেবাৰে কম আছিল, যাৰ ফলত ভাৰতৰ অন্য বহু ঠাইৰ তুলনাত অসমীয়া সমাজে নাৰীক যথেষ্ট সন্মান আৰু স্বাধীনতা প্ৰদান কৰিছিল, এয়া থলুৱা আৰু মংগোলীয় সাংস্কৃতিক-পৰম্পৰাৰ প্ৰভাৱত হোৱা বুলি কব পাৰি।
- প্ৰাচীন সময়ৰ পৰাই, নাৰীক শক্তি, মাতৃ, দেৱী আৰু সাংস্কৃতিক প্ৰতীকৰ মুৰ্তমান ৰূপ হিচাপে শ্ৰদ্ধা কৰা হৈছিল, ধৰ্মীয় উপাসনা, আখ্যান (mythology) আৰু সামাজিক জীৱনত তেওঁলোকে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিছিল যদিও গণিকাৰ (courtesans) দৰে নিম্ন শ্ৰেণীৰ মহিলাই উপেক্ষিত স্থানহে ল'ব পাৰিছিল।
- মধ্যযুগীয় অসমখন জয়মতী, চাওচিন কুঁৱৰী, ফুলেশ্বৰী কুঁৱৰী, অম্বিকাকুঁৱৰী আৰু মূলাগাভৰুৰ আদিৰ দৰে ব্যতিক্ৰমী নাৰী নেত্ৰী আৰু যোদ্ধাৰ সাক্ষী আছিল, যিসকল নাৰীয়ে শাসনতন্ত্ৰ, প্ৰশাসন, ধৰ্ম আৰু যুদ্ধক প্ৰভাৱিত কৰি নাৰীৰ উল্লেখযোগ্য ৰাজহুৱা কতৃজ্ঞত্বক প্ৰতিফলিত কৰিছে।
- বৃটিছৰ শাসনে পৰ্দা প্ৰথা আৰু যৌতুক প্ৰথাৰ দৰে বৰ্জিত প্ৰথাৰ লগত পৰিচয় কৰাই দিলেও তেওঁলোকে সংস্কাৰমূলক ধাৰণা, শিক্ষা আৰু নাৰী আন্দোলনৰ সংগঠনত উৎসাহ প্ৰদান কৰিছিল, লগতে মহিলা সমিতিৰ গঠন আৰু সমাজ সংস্কাৰ তথা ৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত মহিলাৰ যোগদানৰ পথ সুগম কৰিছিল।
- অসমীয়া সাহিত্য, চিনেমা আৰু কলাশিল্পই নাৰীৰ ৰক্ষণশীল ধাৰণা আৰু প্ৰগতিশীল উভয় ধাৰণাৰে চিত্ৰ অংকিত কৰিছে, সেয়া আদৰ্শপূৰ্ণ ঘৰুৱা ভূমিকাৰ পৰা অধিক স্পষ্টবাদী স্বাধীন ব্যক্তিত্বলৈ বিকশিত হৈছে যদিও পিতৃতান্ত্ৰিক দৃষ্টিভংগীয়ে সাংস্কৃতিক প্ৰতিনিধিত্বক এতিয়াও গঢ় দি আছে।

১৩.৬ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

প্ৰশ্ন ১. ১ উত্তৰ ঃ সতী, যৌতুক আৰু বাল্য বিবাহৰ দৰে প্ৰথা অসমীয়া সমাজত প্ৰচলিত নাছিল।

প্ৰশ্ন ২.১ উত্তৰ: বৰ্মন বংশ।

প্ৰশ্ন ৩. ১ উত্তৰ: কালিকা পুৰাণ।

প্ৰশ্ন ৪. ১ উত্তৰ: ৰাণী চাওচিন কুৱৰী।

প্ৰশ্ন ৫.১ উত্তৰ: অসম প্ৰাদেশিক মহিলা সমিতি।

প্ৰশ্ন ৬. ১ উত্তৰ: জ্যোতিপ্ৰসাদ আগৰৱালাৰ জয়মতী।

১৩.৭ অধিক জানিবলৈ

- Dutta, Nandan (2017), Commities of Women in Assam: Being, Doing and Thinking To gether. Routledge, India.
- Deka, Mira (2013), Women's Agency and Social ChangeÊ. Assam and Beyond. SAGE Publications India Pvt. Ltd.
- Baruah, Dr. S.L., Women's role in Administration and Politics in Early Assam.
- Retrived from: https://indianreview.in/notification/womens-role-inadministration-and-politics-in-early-assam/

- Medhi, Hemjyoti (2015), Great Sensation in GuwahatiÊ. Mini's marriage, Assam Mahila Samiti and Sarda Act in late colonial Assam in Nandan Dutta (Edt.), Communities of Women in Assam, Being, Doding, and Thinking Together. Routledge, India.
- Medhi, Hemjyoti (2023), Gendered Publics:. Chandraprava Saikiani and the Mahila Samiti in Colonial Assam. Oxford University Press.

১৩.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১. ভাৰতৰ অন্য প্ৰান্তৰ নাৰীৰ তুলনাত পৰম্পৰাগত অসমীয়া সমাজত নাৰীৰ স্থিতি সম্পৰ্কে সূক্ষ্মভাৱে বিশ্লেষণ কৰক।

প্ৰশ্ন ২. অসমত নাৰীৰ স্থান নিৰ্ণয়ত বৰ্ণ আৰু সংস্কৃতিক মিলনৰ ভূমিকাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩. কালিকা পুৰাণৰ উল্লেখনসহ প্ৰাচীন অসমত আই মাতৃৰ পূজাৰ তাৎপৰ্য্য ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৪. প্ৰাচীন অসমৰ মহিলাৰ জীৱন সম্পৰ্কে বনমালা আৰু বৰাগাঁও অনুদানৰ ভিত্তিত (Grant—শিলালিপি/তাম্ৰলিপি) সূক্ষ্মদৃষ্টিৰে মান নিৰূপন কৰক।

প্ৰশ্ন ৫. শংকৰদেৱৰ সাহিত্যত বিশেষকৈ 'ৰুক্মিণী হৰণ' নাটত নাৰীৰ চিত্ৰায়ণৰ বিশ্লেষণ কৰক।

প্ৰশ্ন ৬. মধ্যযুগীয় অসমত নাৰীৰ ৰাজনৈতিক নেতৃত্ব আৰু সামৰিক বীৰত্বৰ বিশেষ উল্লেখেৰে নাৰীৰ ভূমিকা পৰীক্ষা কৰক।

প্ৰশ্ন ৭. ১৯ শতিকাত ঔপনিবেশিক শাসন আৰু ধৰ্মীয়-সাংস্কৃতিক সংস্কাৰমূলক আন্দোলনৰ প্ৰভাৱ অসমীয়া নাৰীৰ স্থিতিৰ ওপৰত কেনেদৰে পৰিছিল চিত্ৰিত কৰক।

প্ৰশ্ন ৮. ২০শ শতিকাৰ আৰম্ভণিত জাতীয়তাবাদী আন্দোলন আৰু নাৰী সংগঠনৰ সৃষ্টিত অসমীয়া নাৰীৰ অৱদানৰ বিষয়ে মূল্যায়ন কৰক।

অধ্যায় ১৪ উত্তৰ ঔপনিবেশিক ভাৰতৰ নাৰীসকল

অধ্যায় গাঁঠনি

১৪.১ উদ্দেশ্য

১৪.২ পৰিচয়

১৪.৩ প্রবাসী পৰিচয় আৰু নাৰী

১৪.৪ গণ আন্দোলনত নাৰীৰ ভূমিকা

১৪.৫ সাহিত্যত নাৰীৰ কণ্ঠ (মহাস্বেতা দেৱী, অৰুণদ্ধতী ৰয়, নিৰুপমা বৰগোহাঁঞি)

১৪.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১৪.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১৪.৮ অধিক জানিবলৈ

১৪.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

১৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি ঃ

- কেনেদৰে ঔপনিবেশিক কালৰ পৰৱৰ্তী পর্যায়ৰ ৰাজ্যসমূহে সাংবিধানিক আইনগত সংস্কাৰ আৰু কল্যাণকামী আঁচনিসমূহৰ জৰিয়তে নাৰীৰ অধিকাৰ সুনিশ্চিত কৰিছিল ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব.।
- উত্তৰ ঔপনিবেশিক গণ আন্দোলনত নাৰীৰ ভূমিকা বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব।
- নাৰীৰ পৰিচয়ৰ ওপৰত প্রবজনকাৰী প্ররজনৰ প্রভাৱৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।
- নির্বাচিত উত্তৰ-ঔপনিবেশিক সাহিত্যিক গ্রন্থসমূহৰ ব্যাখ্যা কৰা আৰু নাৰীৰ কণ্ঠই জাতীয়তাবাদ, জাতি, শ্রেণী আৰু পিতৃতন্ত্রৰ সমালোচনা কেনেদৰে কৰে সেইয়া বুজিব ।

১৪.২ পৰিচয়

প্রিয় শিক্ষার্থী, ১৯৪৭ চনত স্বাধীনতাৰ পৰৱৰ্তী কালত দেশখনে যি সামাজিক, ৰাজনৈতিক পৰিৱর্তন লাভ কৰিছিল সেই বিষয়ে বুজিবলৈ উত্তৰ ঔপনিবেশিক কালত ভাৰতত নাৰীৰ স্থিতি এক অত্যন্ত গুৰুত্বপূর্ণ অধ্যয়নৰ ক্ষেত্র। ঔপনিৱেশিক শাসনৰ পৰা মুক্তি পোৱাৰ ফলত নাৰীৰ লগতে সকলো নাগৰিকৰ বাবে সমতা ন্যায় আৰু গণতান্ত্রিক অংশগ্রহণৰ আশাৰ সঞ্চাৰ হৈছিল । ভাৰতীয় মহিলা সকলে জাতীয় আন্দোলনত সক্রিয়ভাবে অংশ গ্রহণ কৰিছিল, আনকি জনজীৱনত প্রতিবাদকাৰী, সংগঠক, লেখক আৰু জাতিৰ প্রতীক হিচাপে থিয় দিছিল। কিন্তু স্বাধীনতাই স্বয়ংক্রিয় ভাবে লিঙ্গ সমতা স্থাপন কৰিব পৰা নাছিল, বৰঞ্চ নাৰীয়ে সংগ্রামৰ এক নতুন পর্যায়ত প্রৱেশ কৰিছিল য'ত সাংবিধানিক অধিকাৰসমূহৰ সৈতে গভীৰ ভাবে সম্পৃক্ত হৈ থকা পিতৃতান্ত্রিক পৰম্পৰাসমূহে সহাৱস্থান কৰিছিল।

উত্তৰ ঔপনিবেশিক কালত ভাৰতে উত্তৰাধিকাৰী সূত্রে ঔপনিবেশিক নীতি, জাতীয় উচ্চ-নীচ ক্রম, ধর্মীয় পদ্ধতি আৰু আঞ্চলিক বৈচিত্র্যৰ দ্বাৰা সমাজৰ গাঁথনি লাভ কৰিছিল। নাৰীৰ জীৱন এনেবোৰ অনেক কাৰকৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হৈছিল। ইয়াৰ কিছু সংখ্যক নাৰী শিক্ষা ব্যবস্থা, আইনী সংস্কাৰ আৰু নিয়োগৰ সুবিধাৰ দ্বাৰা উপকৃত হৈছিল যদিও গৰিষ্ঠ সংখ্যক গ্রাম্য অঞ্চলবোৰত জনজাতীয় সম্প্রদায় আৰু শ্রমজীবী শ্রেণীয়ে শোষণ,

দৰিদ্রতা, আৰু হিংসাৰ সন্মুখীন হবলগীয়া হৈছিল।সময়ৰ অগ্রগতিৰ লগে লগে নাৰীসকলে গণ আন্দোলন, নাৰীবাদী কার্যকলাপ আৰু প্রবাসীসকলৰ লগত বুজা পৰা আৰু সাহিত্যিক প্রকাশৰ জৰিয়তে আত্মপ্রকাশ কৰে।

এই অধ্যায়টোত উত্তৰ ঔপনিবেশিক ভাৰতত নাৰীৰ অৱস্থা তিনিটা মুখ্য ক্ষেত্র,-গণ আন্দোলনত নাৰীৰ অংশগ্রহণ, প্রবজনকাৰী পৰিচয় আৰু নাৰী, আৰু সাহিত্যত নাৰী কণ্ঠৰ বিষয়ে আলোকপাত কৰি পৰীক্ষা কৰাৰ চেষ্টা কৰিছে ।

১৪.৩. প্ররজনৰ পৰিচয় আৰু নাৰী

মানুহে স্ব-বসতিস্থান এৰি অন্য অঞ্চলত বাস কৰা পৰিঘটনাক প্ররজন বোলে ।উত্তৰ ঔপনিবেশিক ভাৰতত বিভিন্ন সামাজিক, অর্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক কাৰণবশতঃ প্ররজন বৃদ্ধি পালে। এই প্ররজনৰ এটা গুৰুত্বপূর্ণ অংশ হল নাৰী, তথাপিও তেওঁলোকৰ অভিজ্ঞতা পুৰুষৰ অভিজ্ঞতাতকৈ পৃথক আছিল। এই প্ররজনকাৰী সকলৰ ভিতৰত নাৰীসকলে প্রায়ে সংস্কৃতি, ভাষা আৰু পৰম্পৰা ৰক্ষাৰ ক্ষেত্রত নিজ দায়িত্ব বহন কৰিছিল, একে সময়তে নতুন সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক পৰিবেশৰ লগত তেওঁলোকে মিলি যাবলগীয়া হৈছিল। এই দ্বৈত ভূমিকাই নাৰীৰ পৰিচয়ক জটিল আৰু বহুস্তৰীয় কৰিছিল।

এই প্ররজনেই বহুতো ভাৰতীয় নাৰীক শিক্ষা, কর্মসংস্থাপন আৰু স্বাধীনতাৰ ক্ষেত্রত বহু নতুন সুযোগ প্রদান কৰিছিল। তথাপি কিছু ক্ষেত্রত পিতৃতান্ত্রিক নিয়ন্ত্রণক সঁচা অর্থত শক্তিশালী কৰা হৈছিল। পৰিয়ালসমূহে প্রায়ে নাৰীক বিদেশত সাংস্কৃতিক পৰিচয় ৰক্ষাৰ ক্ষেত্রত কঠোৰ নীতি অৱলম্বন কৰিছিল।প্ররজনকাৰী নাৰীসকলে বিভিন্ন ধৰণৰ প্রান্তীয়কৰণ, জাতিগত বিভেদ নীতিৰ লগতে আশ্রয়দাতা সমাজত লিঙ্গ বৈষম্যৰ সন্মুখীন হৈছিল। তদুপৰি বহু নাৰীয়ে পৰম্পৰাগত ভূমিকাক লৈ প্রশ্ন উত্থাপন কৰিবলৈ আৰু ব্যক্তিসত্ত্বা প্রমাণ কৰিবলৈ প্রবাসী পৰিসৰ ব্যৱহাৰ কৰিছিল।

উত্তৰ ঔপনিবেশিক সাহিত্য আৰু সংস্কৃতিৰ অধ্যয়নে প্ররজনকাৰী নাৰী যি সকলে নিজৰ প্ররজন, অন্তর্গততা আৰু পৰিচয়ৰ বিষয়ে লিখা নাৰী কণ্ঠক উজ্জ্বল কৰি তুলিছে। তেওঁলোকৰ কাহিনীসমূহে জাতি আৰু সংস্কৃতিৰ প্রচলিত নির্দিষ্ট ধাৰণাক প্রত্যাহ্বান জনায়। নাৰীৰ প্ররজনমূলক অভিজ্ঞতাসমূহে দেখুৱাইছে যে নাৰীৰ পৰিচয় নির্দিষ্ট নহয়, বৰঞ্চ ই অহৰহ আলোচনামূলক আৰু পুনর্গঠিত।

১৪.৪ গণ আন্দোলনত নাৰী

ভাৰতীয় সংবিধানে নাৰীৰ সমতা প্রতিষ্ঠাৰ বাবে এক ভেটি স্থাপন কৰিছিল। ই বিশ্বজনীন প্রাপ্ত বয়স্ক ভোটাধিকাৰৰ নিশ্চয়তা প্রদান কৰে, আইনৰ দৃষ্টিত সমতাৰ নিশ্চিত কৰে (ধাৰা ১৪) আৰু ই লিঙ্গৰ ভিত্তিত বৈষম্যৰ নিষিদ্ধ কৰে (ধাৰা ১৫) । ইয়াৰোপৰি, নির্দেশনামূলক নীতি অনুযায়ী ৰাষ্ট্রই সমান কামৰ বাবে সমান মজুৰি নিশ্চিত কৰিব লাগে, শোষণৰ বিৰুদ্ধে নাৰীক ৰক্ষা কৰিব লাগে ।সংবিধানৰ এই নীতিসমূহে ঔপনিবেশিক শাসন পদ্ধতি আৰু পৰম্পৰাগত নিষেধাজ্ঞাৰ বিৰুদ্ধে এক উল্লেখযোগ্য অগ্রগতি লাভ কৰিছিল ।

১৯৫৫-৫৬ চনৰ হিন্দু সংহিতা বিধেয়কৰ দৰে আইনগত সংস্কাৰে বিবাহ, বিবাহ-বিচ্ছেদ, উত্তৰাধিকাৰ, আৰু আইনগতভাবে দত্তক লোৱাৰ দৰে ক্ষেত্রসমূহত নাৰীৰ অধিকাৰ উন্নীত কৰাৰ প্রচেষ্টা কৰিছিল ।এই আইনসমূহৰ গুৰুত্ব যথেষ্ট আছিল, কিন্তু এই আইনসমূহে পৰম্পৰাগত পৰিয়ালৰ গাঁথনিক প্রত্যাহ্বান জনোৱাৰ বাবে ব্যাপক বিতর্কৰ সৃষ্টি হৈছিল। এই সংস্কাৰসমূহ হোৱা স্বত্বেও সামাজিক হেঁচা, আইনৰ সচেতনতাৰ অভাৱ আৰু আর্থিক

নির্ভৰশীলতাৰ দৰে কাৰকৰ বাবে নাৰীসকলৰ ন্যায়গত প্রতিকাৰৰ সুবিধা অতি সীমিত হৈয়েই থাকিল ।

উত্তৰ ঔপনিবেশিক কালত ৰাষ্ট্রই প্রাথমিকভাবে মহিলাৰ কল্যাণকামী আৰু উন্নয়নশীল নীতিৰ দ্বাৰা নাৰীৰ সমস্যাসমূহ সমাধান কৰিছিল। বিভিন্ন আঁচনি যেনে স্বাস্থ্য, পৰিয়াল পৰিকল্পনামূলক আঁচনি, শিক্ষাৰ লগত জঞ্জতি নীতিসমূহে প্রায়ে নাৰীক স্বাধীন নাগৰিকৰ সলনি মাতৃ আৰু ধাত্রি হিচাপেহে গণ্য কৰিছিল। নাৰীবাদী পণ্ডিতসকলে যুক্তি আগবঞ্জাই যে এই পদ্ধতিয়ে লিঙ্গ বৈষম্যৰ ভূমিকাক ভাঙি নেপেলাই বৰঞ্চ ইয়াক শক্তিশালী কৰিছিল। সেয়েহে উত্তৰ ঔপনিবেশিক যুগত ৰাষ্ট্র আৰু নাৰীৰ মাজৰ সম্পর্কক সৰলীকৰণ আৰু নিয়ন্ত্রণৰ দ্বৈত গতিশীলতাই আকৃতি দিছিল ।

জানি থোৱা ভাল

হিন্দু সংহিতা বিধেয়কক হিন্দু সংহিতা বুলি কোৱা হয়। এইখন হৈছে হিন্দু ব্যক্তিগত আইনক আধুনিকীকৰণৰ লক্ষ্যৰে ঔপনিবেশিক শাসনাধীন কালৰ এক ধাৰাবাহিক শৃংখলাবদ্ধ বিধান সংস্কাৰ। ১৯৫৫-৫৬ চনত চাৰিখন পৃথক আইন হিচাপে প্রণয়ন কৰা হিন্দু সংহিতা বিধেয়কখন, হিন্দু বিবাহ আইন (১৯৫৫), হিন্দু উত্তৰাধিকাৰ আইন (১৯৫৬) হিন্দু সংখ্যালঘু আৰু অভিভাৱকত্ব আইন (১৯৫৬), আৰু হিন্দু গ্রহণ আৰু ৰক্ষণাবেক্ষণ আইন (১৯৫৬) হিচাপে বিভক্ত কৰা হয়। স্বাধীন ভাৰতত এই আইনসমূহে একেলগে হিন্দু ব্যক্তিগত আইনৰ সংস্কাৰ সাধন কৰি স্বাধীন ভাৰতত মহিলাৰ আইনী অধিকাৰ আৰু সামাজিক স্থিতিৰ যথেষ্ট উন্নতি সাধন কৰিছিল। নাৰীৰ বাবে এয়া উল্লেখযোগ্য আছিল কিয়নো ই বিবাহ, বিবাহ বিচ্ছেদ, উত্তৰাধিকাৰ, সম্পত্তিৰ অধিকাৰ আদি বিষয়সমূহৰ সমাধান কৰি তেওঁলোকৰ আইনী অৱস্থা উন্নীত কৰি তুলিব বিচাৰিছিল।

প্রিয় শিক্ষার্থী, স্বাধীনতাৰ পাছত গণ আন্দোলনত নাৰীৰ অংশগ্রহন স্বাধীনতা যুদ্ধৰ সময়ত তেওঁলোকৰ অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা বহু পৰিমানে প্রভাৱিত হৈছিল । জাতীয় আন্দোলনৰ সময়ত নাৰীসকলে সক্রিয়ভাবে, প্রতিবাদী কার্য আৰু গঠনমূলক কার্যত অংশগ্রহণ কৰিছিল। তথাপিও স্বাধীনতাৰ পৰৱর্তী আন্দোলনসমূহৰ প্রকৃতিগত পার্থক্য আছিল, কিয়নো নাৰীসকল স্বাধীনোত্তৰ সময়ত জাতীয় আন্দোলনৰ লগতে তেওঁলোকে নিজ অস্তিত্ব আৰু মর্যাদাৰ সৈতেও প্রত্যক্ষ ভাবে জড়িত হৈ পৰিছিল। উত্তৰ উপনিবেশিক ভাৰতৰ প্রেক্ষাপটত নাৰীসকলে কৃষক আন্দোলন, শ্রমিক আন্দোলন পৰিবেশ আন্দোলন, মূল্যবৃদ্ধি বিৰোধী অভিযান আৰু ৰাষ্ট্র দমনৰ বিৰোধী আন্দোলনত অংশগ্রহণ কৰিছিল। এনেধৰণৰ অংশগ্রহণে পৰম্পৰাগতভাবে ৰাজনীতি একমাত্র পুৰুষকেন্দ্রিক বিষয়ৰ ধাৰণাটোক প্রত্যাহ্বান জনাইছিল।

কৃষক আৰু শ্রমিক আন্দোলন :

নাৰীয়ে সর্বভাৰতীয় পর্যায়ত হোৱা কৃষক আৰু শ্রমিক আন্দোলনত বিশেষ ভূমিকা পালন কৰিছিল। কৃষক আন্দোলনত নাৰীয়ে সংগঠক, সংগ্রামত অংশগ্রহণকাৰী আৰু সমর্থক হিচাপে দায়িত্ব বহন কৰিছিল। গাঁৱলীয়া লোকসকলক সংগঠিত কৰাৰ ক্ষেত্রত তেওঁলোকে যোগসূত্রৰ ভূমিকা পালন কৰিছিল আৰু পুৰুষৰ কাষত ৰাষ্ট্র দমনৰ বিৰুদ্ধে থিয় দিছিল। তথাপিতো তেওঁলোকৰ অৱদানক প্রায়ে বুৰঞ্জীৰ পাতত সীমাবদ্ধ ৰূপত উপস্থাপন কৰা হৈছে। উদ্যোগীক ক্ষেত্রসমূহত শ্রমিক শ্রেণীৰ নাৰীসকলে উচিত মজুৰীৰ দাবীত, উন্নত কর্মস্থান আৰু কর্মসংস্থাপনৰ সুৰক্ষাৰ দাবীত শ্রমিক আন্দোলনত যোগদান কৰিছিল। তেওঁলোকৰ কর্মৰাজিয়ে মজুৰিযুক্ত শ্রম আৰু বিনা বেতনে কৰা ঘৰুৱা কামৰ দুগুন বোজাৰ ওপৰত আলোকপাত কৰিছিল। এই গণ আন্দোলনবিলাকে

উত্তৰ ঔপনিবেশিক ভাৰতত শ্রেণী আৰু লিঙ্গৰ সমন্বয়ৰ উদাহৰণ দাঙি ধৰে।

পৰিবেশ আন্দোলন আৰু নাৰী:

পৰিবেশ আন্দোলনে নাৰীক গণ সংগঠনৰ ক্ষেত্রত আগৰণুৱা কৰি তুলিছিল। সত্তৰৰ দশকত উত্তৰাখণ্ডত সংঘটিত হোৱা চিপকক্স আন্দোলন ইয়াৰ মুখ্য উদাহৰণ। গ্রামাঞ্চলত নাৰী যিসকলে প্রকৃতিগত ইন্ধন, পশু খাদ্য আৰু পানীৰ বাবে বনাঞ্চলৰ ওপৰত নির্ভৰশীল আছিল, তেওঁলোকে গছক সাৱটি গছ কটাৰ বিৰুদ্ধে প্রতিবাদ কৰিছিল। ৰাজ্যৰ নেতৃত্বত চলা উন্নয়নৰ আৰ্হিৰ বাবে স্থানীয় প্রয়োজনীয়তাক আওকান কৰাটো প্রত্যাহ্বানৰ বিষয় হৈ পৰিছিল। সেই একেই ধৰণে নর্মদা বচাও আন্দোলনৰ দৰে বৃহৎ পৰিসৰৰ নদী বান্ধ বিৰোধী আন্দোলনত নাৰীয়ে সক্রিয়ভাবে অংশগ্রহণ কৰিছিল। উন্নয়নৰ প্রকল্পসমূহৰ পৰা স্থানান্তৰিত হোৱাৰ ফলত ভূমি, সম্পদ আৰু গোষ্ঠী সমূহৰ সৈতে সম্পর্ক হেৰুৱাব লগা হৈছিল যিয়ে নাৰীৰ ওপৰত গভীৰ প্রভাৱ পেলাইছিল। এই আন্দোলনে নাৰীৰ পৰিবেশ সম্পর্কে জ্ঞান আৰু পৰিবেশকর্মী হিচাপে ভূমিকাক আলোকিত কৰিছিল।

উত্তৰ ঔপনিবেশিক ভাৰতৰ ৰাজনীতিত জৰুৰীকালীন অৱস্থা (১৯৭৫-৭৭) এক উল্লেখযোগ্য দিশ নির্ণায়ক সময়। সংবাদ/প্রকাশ মাধ্যম নিয়ন্ত্রণ (চেঞ্চৰশ্বিপ), গ্রেপ্তাৰ, বলপূর্বক বন্ধ্যাকৰণ আৰু বস্তি ভাঙি পেলোৱাৰ দৰে স্বৈৰাচাৰী ব্যৱস্থাই নাৰীসকলক গভীৰভাবে প্রভাৱিত কৰিছিল। জনসংখ্যা নিয়ন্ত্রণৰ বলপূর্বক নীতিৰ ফলত দুখীয়া আৰু প্রান্তীয় নাৰীসকল অধিক ক্ষতিগ্রস্ত হৈছিল। একে সময়তে নাৰীয়ে জৰুৰীকালীন ব্যৱস্থাৰ বিৰুদ্ধে প্রতিৰোধ গঢ়ি তুলিছিল। তেওঁলোকে প্রতিবাদ কৰিবলৈ পথলৈ ওলাই আহিছিল, আভ্যন্তৰীণ আন্দোলনৰ সমর্থন কৰিছিল আৰু ৰাষ্ট্র ক্ষমতাৰ অপব্যৱহাৰৰ বিৰুদ্ধে মাত মাতিছিল। এই সময়চোৱাই গণতন্ত্রৰ সীমাবদ্ধতা প্রকাশ কৰাৰ লগতে নাৰীৰ ৰাজনৈতিক কর্মৰাজিৰ প্রতি থকা দায়িত্ববোধক অধিক শক্তিশালী কৰিছিল ।

স্বায়ত্বশাসিত নাৰী আন্দোলন:

সত্তৰ দশকৰ শেষৰ পৰা আশীৰ দশকলৈ ভাৰতত স্বায়ত্তশাসিত নাৰী আন্দোলনৰ আবির্ভাৱ হৈছিল। এই আন্দোলনে যৌতুকজনিত মৃত্যু, জিম্মাত হোৱা ধর্ষণ, গৃহ-হিংসা আৰু কর্মক্ষেত্রত হোৱা যৌন উৎপীড়নৰ দৰে বিষয়ৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্রদান কৰিছিল। মথুৰা ধর্ষণ বিষয়টো নাৰীবাদী সংগঠনৰ বাবে এটা মূল আকস্মিক কাৰণ হৈ পৰিছিল, নাৰীসমাজে আইনগত সংস্কাৰৰ দাবী কৰিছিল, যাৰ বাবে ধর্ষণ আইন, যৌতুক নিষেধাজ্ঞা আইন আৰু কর্ম ক্ষেত্রত সুৰক্ষাৰ নিয়মাৱলীৰ পৰিৱর্তন ঘটিছিল। এই আন্দোলনসমূহে কল্যাণশীল দৃষ্টিভংগীৰ পৰা অধিকাৰভিত্তিক নাৰীবাদলৈ পৰিৱর্তন ঘটাই, নাৰীকেন্দ্রিক বিষয়সমূহ ৰাজহুৱা আলোচনাৰ প্রেক্ষাপটলৈ অনাত উল্লেখযোগ্য ভূমিকা পালন কৰে

জানি থোৱা ভাল

মেধা পাতকাৰ ভাৰতৰ এগৰাকী বিশিষ্ট সমাজকর্মী আৰু সমাজ সংস্কাৰক। তেওঁ নর্মদা বচাও আন্দোলনৰ এগৰাকী আগশাৰীৰ ব্যক্তি হিচাপে অতিকৈ পৰিচিত। এই আন্দোলনে বৃহৎ নদীবান্ধ আঁচনিসমূহ আৰু স্থানীয় জনগোষ্ঠীসমূহৰ স্থানান্তৰৰ বিৰোধিতা কৰিছিল। তেওঁ পৰিবেশৰ ক্ষেত্রত কৰা ন্যায়, জনজাতিৰ অধিকাৰ আৰু স্থানান্তৰিত মানুহৰ পুনর্বাসনৰ ক্ষেত্রত ব্যাপকভাবে কাম কৰিছে। তেওঁৰ কর্ম সক্রিয়তাই উত্তৰ ঔপনিবেশিক

ভাৰতৰ উন্নয়ন, গণতন্ত্ৰ আৰু মানৱ অধিকাৰৰ ক্ষেত্ৰত হোৱা বিতৰ্কক বিশেষ ভাবে আকৃতি দিছে।

১৪.৫ সাহিত্যত কণ্ঠ

প্ৰিয় শিক্ষাৰ্থী, উত্তৰ ঔপনিবেশিক ভাৰতৰ নাৰীসকলে সমাজৰ প্ৰতিৰোধ, সমালোচনা আৰু বিকল্প দৃষ্টিভংগী প্ৰকাশ কৰা এক শক্তিশালী মাধ্যম হিচাপে সাহিত্যিক ব্যৱহাৰ কৰিছে। নাৰী লেখিকাসকলে বিভিন্ন বিষয় যেনে লিঙ্গ , জাতি, শ্ৰেণী আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় হিংসাৰ দৰে বিষয়ত আলোকপাত কৰিছে। তেওঁলোকৰ কৰ্মৰাজিয়ে জাতীয়তাবাদ আৰু উন্নয়নক কঠোৰভাবে প্ৰশ্ন কৰে। উত্তৰ ঔপনিবেশিক সাহিত্যত নাৰীয়ে প্ৰতিনিধিত্ব কৰা বিষয়সমূহ ভালদৰে বুজিবলৈ ইয়াত আমি মহাশ্বেতা দেৱী, অৰুন্ধতী ৰয় আৰু নিৰুপমা বৰগোঁহাইৰ কিছুসংখ্যক লিখনিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম। যদিও তেওঁলোকৰ লিখনিয়ে বিভিন্ন অঞ্চল, ভাষা আৰু ৰাজনৈতিক সমস্যাক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে তেওঁলোকে সামাজিক ন্যায় আৰু নাৰী সৱলীকৰণৰ প্ৰতি দায়বদ্ধতা বজাই ৰাখে।

মহাশ্বেতা দেৱী:

বিংশ শতিকাৰ দ্বিতীয়ার্ধত উত্তৰ ঔপনিবেশিক ভাৰতত আত্মপ্ৰকাশ কৰা মহাশ্বেতা দেৱী এগৰাকী ব্যতিক্ৰমী নাৰীবাদী-মানৱতাবাদী লেখিকা। ৰাজনৈতিক স্বাধীনতাই বিশেষভাবে আদিবাসী, দলিত, গ্ৰাম্য দৰিদ্ৰ আৰু প্ৰান্তীয় মহিলাসকলৰ বাবে ঔপনিবেশিক শাসনৰ গাঁথনিসমূহ প্ৰকৃততে ভাঙি পেলোৱা নাই বুলি তেওঁ বাৰম্বাৰ জোৰ দি কৈছিল। উত্তৰ ঔপনিবেশিক ৰাষ্ট্ৰই আৰক্ষী, আমোলাতন্ত্ৰ, মালিক, উন্নয়নমূলক প্ৰকল্প আৰু বিদ্ৰোহ বিৰোধী অভিযানৰ জৰিয়তে কেনেকৈ অহৰহ পু�ৰণি ৰূপৰ বেদখলৰ পুনৰ উত্থান কৰে, আৰুএই হিংসাৰ অসমতাপূৰ্ণ বোজা নাৰীৰ শৰীৰ আৰু শ্ৰমৰ ওপৰত পৰে তাকেই তেওঁৰ সাহিত্যিক কৰ্ম আৰু সামাজিক সক্ৰিয়তাই একেলগে উন্মোচন কৰে। যদিও তেওঁক এগৰাকী নাৰীবাদী লেখিকা হিচাপে অভিহিত কৰা হয়, তথাপিও মহাশ্বেতা দেৱীয়ে নিজেই প্ৰায়ে মানৱতাবাদী শব্দটোৰ প্ৰতিহে আকৰ্ষিত হৈছিল, যিটো তেওঁৰ উত্তৰ ঔপনিবেশিক স্থিতিৰ বাবে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। তেওঁ ভূমি দখল, চুক্তিবদ্ধ শ্ৰমিক, জাতিগত অত্যাচাৰ, জনজাতীয় প্ৰান্তিয়কৰণ আৰু ৰাষ্ট্ৰদমনৰ পৰা ক্ষমহিলা বিষয়টোক' পৃথক কৰিবলৈ অস্বীকাৰ কৰিছিল। ইয়াৰ দ্বাৰা তেওঁ স্বাধীনতাৰ উদযাপনমূলক জাতীয়তাবাদী ধাৰণা আৰু কৃষক আৰু জনজাতীয় নাৰীৰ বাস্তবতাৰ পৰা বিচ্ছিন্ন মধ্যবিত্তকেন্দ্ৰিক নাৰীবাদ দুইটাকে প্ৰত্যাহ্বান জনায় ।

১৯৫০ চনৰ শেষৰ ফালৰ পৰা পশ্চিমবঙ্গ, বিহাৰ, ঝাৰখণ্ড আৰু মধ্য ভাৰতৰ ছাবাৰ আৰু সাঁওতাল আদি সম্প্ৰদায়ৰ মাজত তেওঁ দীৰ্ঘম্যাদি ক্ষেত্ৰভিত্তিক কামৰ সহায় লৈ উপন্যাস, প্ৰতিবেদন আৰু ৰচনা লিখিছিল। লিখনিক বিশুদ্ধ নান্দনিক কাম হিচাপে নহয়, ক্ষৰাইজৰ সেৱা কৰাক্ষ অভ্যাস হিচাপে গণ্য কৰিছিল। এনে দুতৰপীয়া অৱস্থানে গ্ৰাম্য দৰিদ্ৰৰ মাজত স্থায়ী তৃণমূল পৰ্যায়ৰ সংলগ্নতাৰ সৈতে সমালোচনাত্মকভাবে সচেতন নগৰকেন্দ্ৰিক-বৌদ্ধিক দৃষ্টিভংগীৰ সংমিশ্ৰণ ঘটাই তেওঁৰ উত্তৰ ঔপনিবেশিক নাৰীবাদক এক সুকীয়া ৰূপ দিয়ে। তেওঁৰ ৰচনাসমূহ আনুষ্ঠানিকভাবে অতিৰিক্ত আৰু তথ্য চিত্ৰৰ দৰে, যদিও, ভোক, ঋণৰ বন্ধন, বনাঞ্চল নিষ্কাশন আৰু আৰক্ষী শিবিৰৰ সুনিৰ্দিষ্ট বিৱৰণেৰে পৰিপূৰ্ণ। নক্সালবাদী আন্দোলন আৰু ৰাষ্ট্ৰবিদ্ৰোহৰ পটভূমিত নিৰ্মিত 'দ্ৰৌপদী'ত এই অনন্য নান্দানিকতা আটাইতকৈ শক্তিশালীভাবে প্ৰকাশ পাইছে। সেই কাহিনীটোত দেৱীয়ে মহাকাব্যিক নায়িকা দ্ৰৌপদীক পুলিচ শিবিৰত ধৰ্ষণ কৰা সাঁওতাল গেৰিলা দৌপদীমেজেঙাৰ ৰূপত পুনৰ অংকন কৰিছে, যিয়ে ঐশ্বৰীক উদ্ধাৰৰ পৌৰাণিক দৃশ্যটোক নৃশংসভাবে উত্তৰ-ঔপনিবেশিক গণতান্ত্ৰিক ৰাষ্ট্ৰৰ

হিংসাত্মক বাস্তৱতালৈ স্থানান্তৰিত কৰিছে। এই বৈপৰীত্যমূলক নামকৰণ আৰু মঞ্চায়নৰ জৰিয়তে নাৰী দেহটো ৰাষ্ট্ৰৰ আতংক লিপিবদ্ধ হোৱা চিত্রপট আৰু প্রতিৰোধৰ অস্ত্র দুয়োটা হৈ পৰে, যিয়ে পিছপৰা প্রজাসকলক ভাষাহীন, শাৰীৰিক আৰু বিৰোধাত্মকভাবে প্রকাশ কৰিবলৈ সমর্থবান কৰি তোলে।

'হান্টিং', 'ৰুদালী' আৰু 'ব্রেষ্ট-গীভাৰ' আদি চুটি গল্পত আৰু 'মাদাৰ অব ১০৮৪' ৰ দৰে উপন্যাসত দেৰীয়ে অটলভাবে নাৰীক পিছপৰা জাতি, শ্রেণী, জনজাতি আৰু লিংগৰ মিলনবিন্দুত স্থান দিছে। শিশু -ধাত্রি , চুক্তিবদ্ধ শ্রমিক, যৌনকর্মী, ভূমিহীন কৃষক, আৰু ৰাজনৈতিকভাবে সচেতন মা তেওঁৰ বর্ণনাত্মক আখ্যানৰ কেন্দ্র যিয়ে, যৌন হিংসা, প্রজনন, শ্রম আৰু শাৰীৰিক শোষণে কেনেকৈ জাতি অনুশাসন, অর্থনৈতিক নিয়ন্ত্রণ আৰু প্রতিবিদ্রোহৰ আহিলা হিচাপে কাম কৰে তাক দেখুৱাইছে। একে সময়তে তেওঁ এই নাৰীসকলৰ বুজাবুজি কৰিব পৰা ক্ষমতা, আলোচনা উপযুক্ত আৰু আনকি কিছু সংখ্যক বিশেষ মুহূর্তত লোৱা ভূমিকাক উফৰাই পেলোৱাৰ ক্ষমতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। তেওঁ মাতৃত্বৰ পুনৰ ধাৰণাকৰনকে আদর্শগত জাতীয়তাবাদী আৰু পিতৃতান্ত্রিক কাল্পনিক ধাৰণা হিচাপে আৰু অধিক ভাগ কৰি পেলায়, আৰু মাতৃত্বক শোষণ আৰু ৰাজনৈতিক জাগৰণৰ প্রতীক হিচাপে উপস্থাপন কৰে।

অৰুন্ধতী ৰয়:

উত্তৰ-উপনিবেশিক ভাৰতৰ নাৰীক লৈ অৰুন্ধতী ৰয়ৰ মন্তব্য পিতৃতান্ত্রিক নীতি-নিয়ম. চৰকাৰী কর্তৃত্ব, জাতিগত স্তৰ, সমাজৰ ভণ্ডামি আদিৰ ওপৰত কঠোৰ সমালোচনামূলক। তেওঁ নাৰীকেন্দ্রিক বিষয়বোৰক পৃথকে পৃথকে বিচাৰ নকৰে, বৰঞ্চ -উপনিবেশিক উত্তৰাধিকাৰ, জাতীয়তাবাদ পুঁজিবাদ, জাতিগত দমন , ধর্মীয় ৰক্ষনশীলতাৰ বৃহত্তৰ বৈষম্যমূলক ব্যৱস্থাৰ ভিতৰতহে আলোচনা কৰে। ৰয়ৰ মতে উত্তৰ-উপনিবেশিক ভাৰতত নাৰীৰ মর্যাদাই পৰম্পৰা, আধুনিকতা, স্বাধীনতা আৰু নিয়ন্ত্রণ, সাংবিধানিক সমতা আৰু অভিজ্ঞ বাস্তবতাৰ মাজত অমীমাংসিত বৈপৰীত্যৰ কথা উন্মোচন কৰে। তেওঁ কেনেকৈ ভাৰতীয় জাতি ৰাষ্ট্রই সঘনাই স্থায়ী লিঙ্গস্তৰ সমূহক অৱহেলা কৰি একে সময়তে প্রগতিৰ উদযাপন কৰে তাৰ অনর্গল প্রকাশ কৰে। ৰয়ৰ লেখা বিশেষকৈ 'ডা গড অব স্মল থিংছ'ত নাৰীক কঠিন সামাজিক গাঁঠনিৰ তলত আবদ্ধ বহুমাত্রিক সত্তা হিচাবে চিত্রিত কৰা হৈছে । আম্মু আৰু ৰাহেলৰ দৰে চৰিত্রই আবেগিক গভীৰতা, সংবেদনশীলতা, বিদ্রোহ আৰু প্রতিৰোধক প্রতিনিধিত্ব কৰে। বিশেষকৈ আম্মুৰ জীৱনে সমাজিক নীতি নিয়ম উলংঘা কৰা মহিলাসকলৰ বাবে ভয়ঙ্কৰ শাস্তি প্রদর্শন কৰে, সেইয়া বিবাহ হওক, যৌনতাতে হওক বা জাতিগত সীমাই হওক, ৰয়ে গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে যে কেনেকৈ এগৰাকী বিবাহ বিচ্ছেদ হোৱা মহিলাক সামাজিকভাবে নিস্পত্তিশীল, আর্থিকভাবে নির্ভৰশীল আৰু নৈতিকভাবে সন্দেহজনক বুলি গণ্য কৰা হয় । এনে চিত্রৰ জৰিয়তে তেওঁ কেৰল পৰিয়ালৰ পিতৃতন্ত্রই নহয় নাৰী স্বতন্ত্র শাসনৰ সৌন্দর্য বঢ়োৱাৰ ক্ষেত্রত জাতি আৰু শ্রেণী গাঁঠনিৰ সহযোগীতাক সমালোচনা কৰে।

ৰয়ে নাৰী চৰিত্র চিত্রনতো জাতিগত ৰাজনীতিৰ প্রভাৱ পৰিছে। আমু আৰু ভেলুথাৰ মাজৰ সম্পর্কয় নাৰীৰ ইচ্ছা আৰু নিম্ন বর্ণৰ দাবীয়ে সামাজিক ব্যৱস্থাক কেনেকৈ ক্ষতিগ্রস্ত কৰে তাৰ এক আচৰিত ধাৰাভাষ্য হল 'ডা গড অব স্মল থিংছ'। দুয়োজন ব্যক্তিৰ ওপৰত দিয়া শাস্তিটোৱে পিতৃতান্ত্রিক আৰু জাতিগত হিংসা কেনেদৰে সহাৱস্থান কৰে তাৰ উদাহৰণ দাঙি ধৰে। ৰয়ৰ কাহিনী কথন শৈলীয়ে নাৰীৰ ওপৰত জাপি দিয়া সূকঞ্চম্য দৈনন্দিন অপমান যিসমূহ অত্যাচাৰ স্পষ্টভাৱে দৃশ্যমান হবই লাগিব বুলি নিশ্চিতি দিব নোৱাৰি বৰঞ্চ দৈনন্দিন জীৱনত থকা ইয়াৰ ব্যপক প্রভাৱবোৰ সঘনাই উন্মোচন কৰে। কল্প কাহিনীৰ বাহিৰেও ৰয়ৰ প্রবন্ধ আৰু ৰাজনৈতিক

লিখনিসমুহে নাৰীক প্ৰভাৱিত কৰা বিষয়বস্তু যেনে উন্নয়ন প্ৰকল্পৰ ফলত হোৱা স্থানান্তৰ, সাম্প্ৰদায়িক হিংসা, সামৰিকিকৰণ, চৰকাৰী দমন আদিৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। ৰাজনৈতিক অস্থিৰতা আৰু অৰ্থনৈতিক ক্ষেত্ৰত মহিলা সকলে বিশেষ কৈ অসুবিধাগ্ৰস্ত জনসংখ্যাৰ নাৰী সকলে অসমতাপূৰ্ণ বোজা সহায় কৰে সেই কথা তেওঁ সমালোচনা কৰে। তেওঁৰ কাৰ্যকলাপ আৰু লিখনিয়ে কেৱল ৰাজনীতিৰ পৰিচয়ৰ পৰিবৰ্তে সামাজিক ন্যায়ৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি বহল নাৰীবাদী চেতনা প্ৰতিফলিত কৰে ।

ৰয়ৰ গল্প কথন শৈলীয়ে তেওঁৰ নাৰীবাদী চিন্তাক প্ৰতিফলিত কৰে। তেওঁ ৰৈখিক আখ্যান বিগঠন কৰে, প্ৰতিষ্ঠিত নৈতিক বিচাৰধাৰাক প্ৰত্যাহ্বান জনাই আৰু সৰ্বহাৰাৰ কণ্ঠক উজ্জ্বল কৰি তোলে। তেওঁৰ ভাষাই বাৰম্বাৰ সামাজিক মৰ্য্যাদাৰ ভণ্ডামি উদঙাই দিয়ে আৰু জাতীয়তাবাদ আৰু উন্নতিৰ স্বচ্ছ ধাৰণাক কটাক্ষ কৰে। তেওঁৰ কৰ্মত নাৰীসকল, ত্যাগ বা পৰম্পৰাৰে মহিমামণ্ডিত প্ৰতিমূৰ্তি নহয়; বৰঞ্চ তেওঁলোক ত্ৰুটিপূৰ্ণ, চিন্তাশীল আৰু নিষিদ্ধ গঠনত পৰিচালিত কামনাপূৰ্ণ মানুহ। মূলতঃ উত্তৰ ঔপনিবেশিক ভাৰতৰ নাৰীক লৈ অৰুন্ধতী ৰয়ৰ মতামত তেওঁৰ ক্ষমতাৰ সমালোচনাৰ সৈতে অবিচ্ছেদ্য ভাবে জড়িত। কল্প কাহিনী আৰু অকল্প কাহিনী দুয়োটা বিষয় লিঙ্গ বৈষম্য, শ্ৰেণী আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ আক্ৰমণত্মকতাৰ সৈতে কেনেকৈ জড়িত, সেই কথা তেওঁ স্পষ্ট কৰি দিয়ে যাৰ ফলত ই আধুনিক নাৰীবাদী আৰু উত্তৰ ঔপনিবেশিক আলোচনাত গুৰুত্বপূৰ্ণ বৰঙণি যোগাই।

নিৰুপমা বৰগোহাঞি:

আধুনিক অসমীয়া সাহিত্য জগতত নিৰুপমা বৰগোহাঞিয়ে এগৰাকী ঔপন্যাসিক, গল্পকাৰ, সাংবাদিক, সামাজিক বুদ্ধিজীৱী হিচাপে এক গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থান দখল কৰিছে, যাৰ লেখাত এক স্পষ্ট নাৰীবাদী দৃষ্টিভংগী প্ৰতিফলিত হৈছে। সাহিত্য একাডেমী বঁটা প্ৰাপ্ত আৰু 'অভিযাত্ৰী' উপন্যাসৰ বাবে ব্যাপকভাবে পৰিচিত এই গৰাকী অসমীয়াই অসমীয়া আধুনিকতাৰ উত্তৰ ৰামধেনু যুগত আত্মপ্ৰকাশ লাভ কৰিছিল। সময়ৰ অগ্ৰগতিত তেওঁ এক সামঞ্জস্যপূৰ্ণ আৰু স্পষ্ট নাৰীবাদী দৃষ্টিভংগী প্ৰকাশ কৰা প্ৰথম অসমীয়া ঔপন্যাসিক সকলৰ অন্যতম হৈ পৰে। 'অন্য জীৱন', 'চম্পাৱতী', 'অভিযাত্ৰী'কে ধৰি তেওঁৰ প্ৰধান উপন্যাসসমূহে পৰিৱৰ্তিত সমাজত লিংগ, ক্ষমতা আৰু নাৰীৰ স্বায়ত্ব শাসনৰ বিষয়সমূহৰ সৈতে গভীৰভাবে জঞ্জতি হোৱা দেখা যায়।

বৰগোহাঢ়িয়ে সামাজিক পৰিৱৰ্তন, ৰাজনৈতিক আন্দোলন আৰু মধ্যবিত্তীয় জীৱনৰ প্ৰতি এক শক্তিশালী সচেতনতা গঢ়ি তুলিছিল। পাঁচ দশকৰো অধিক সময়ৰ বৃত্তিগত জীৱনত তেওঁ ত্ৰিশখনতকৈ অধিক গ্ৰন্থ প্ৰণয়ন কৰিছিল, যিসমূহ গ্ৰন্থত মহিলাৰ অভিজ্ঞতাক আগস্থান দি লিঙ্গ বৈষম্যক প্ৰশ্ন কৰা হৈছে। অসমীয়া নাৰীৰ জীৱন্ত বাস্তৱতৰ ওপৰত তেওঁৰ নাৰীবাদৰ শিপা বৰ্তমান আৰু সাহিত্যক সামাজিক সমালোচনা আৰু সবলীকৰণৰ মাধ্যম হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰে। বৰগোহাঞিৰ লেখাৰ এক সুকীয়া দিশ হল নাৰীবাদী বাস্তৱবাদ যিয়ে নাৰীৰ জীৱনৰ দৈনন্দিন বাস্তৱতাক নিবিড়ভাবে পৰীক্ষা কৰে। তেওঁৰ কাহিনীসমূহে স্পষ্ট কৰি দিয়ে যে গ্ৰাহস্থ্য হিংসা, আবেগিক অৱহেলা, অৰ্থনৈতিক নিৰ্ভৰশীলতা আৰু সামাজিক প্ৰান্তীয়কৰণৰ দৰে নাৰীৰ দুখ কষ্ট আকস্মিক নহয় বৰঞ্চ গভীৰভাবে শিপাই থকা সামাজিক গাঁঠনিৰ দ্বাৰা উৎপন্ন হয়। নাৰীক কেৱল অসহায় ভুক্তভোগী হিচাপে চিত্ৰিত কৰাতকৈ বৰগোহাঞিয়ে আইনী, সাংস্কৃতিক, আৰু মতাদৰ্শগত ব্যৱস্থাসমূহৰ ওপৰত আলোকপাত কৰিছে আৰু যাৰ জৰিয়তে প্ৰজন্মৰ পাছত প্ৰজন্ম ধৰি পিতৃতন্ত্ৰ বজাই ৰখা হৈছে বুলি গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে.।

জানি থোৱা ভাল

অসমৰ এগৰাকী অগ্রণী নাৰীবাদী আৰু সমাজ সংস্কাৰক চন্দ্রপ্রভা শইকীয়ানীৰ জীৱন আৰু সংগ্রামক চিত্রিত কৰা 'অভিযাত্রী' নিৰুপমা বৰগোহাঞিৰ এখন জীৱনীমূলক উপন্যাস। উপন্যাসখনত চন্দ্রপ্রভাক পিতৃতন্ত্র, সামাজিক ৰক্ষণশীলতা, আৰু লিঙ্গ বৈষম্যক প্রত্যাহ্বান জনোৱা এগৰাকী নির্ভীক আৰু দৃঢ়প্রতিজ্ঞ নাৰী হিচাপে উপস্থাপন কৰা হৈছে। ইয়াত ঔপনিবেশিক অসমৰ নাৰী শিক্ষা, সমাজ সংস্কাৰ, জাতীয়তাবাদী আন্দোলনত তেওঁৰ ভূমিকা প্রতিভাত কৰা হৈছে।

তেওঁৰ উপন্যাসসমূহত লিঙ্গকেন্দ্রিক অত্যাচাৰ কেৱল প্রচলিত পুৰুষ কর্তৃত্বৰ দ্বাৰাই নহয়, অনেক মহিলাই স্বাভাৱিক বুলি গ্রহণ কৰা সামাজিক ৰীতি-নীতি, আচাৰ-ব্যৱহাৰ আৰু পাৰিবাৰিক স্তৰৰ জৰিয়তেও সংঘটিত হৈ থাকে। পাকঘৰ আৰু শোৱা কোঠাৰ দৰে ঘৰুৱা স্থানসমূহ গুৰুত্বপূর্ণ স্থান হৈ পৰে যত বিবাহ, মাতৃত্ব, যৌনতা, আৰু বিনা বেতন শ্রমৰ সমালোচনাত্মকভাবে অণঞ্জবেষণ কৰা হৈছে। বৰগোহাঞিৰ বাস্তৱবাদ মনোবৈজ্ঞানিক দৃষ্টিভংগীৰ গভীৰতাই শক্তিশালী কৰি তুলিছে, কিয়নো তেওঁৰ নাৰী চৰিত্রক পৰম্পৰা আৰু আধুনিকতাৰ মাজত আলোচনা কৰি ব্যক্তিগত অভিজ্ঞতাক অসমীয়া সমাজত নাৰীৰ অৱস্থাৰ বহল সমালোচনালৈ ৰূপান্তৰিত কৰা চিন্তাশীল আৰু সংঘাতপূর্ণ ব্যক্তি হিচাপে দেখুওঁৱা হৈছে।

নিৰুপমা বৰগোহাঞিৰ কল্প কাহিনীয়ে অসমীয়া সমাজত লিংগ, বৈষম্য আৰু নাৰী প্রতিনিধিৰ প্রশ্নৰ সৈতে এক স্থায়ী আৰু বিকাশশীল নিয়োজিত অৱস্থাক প্রতিনিধিত্ব কৰে। তেওঁৰ নাৰীবাদী দৃষ্টিভংগীৰ অন্যতম স্পষ্ট প্রকাশ ঘটিছে 'অন্য জীৱন'ত যিখন প্রায়ে নাৰীবাদী অসমীয়া উপন্যাসৰ অন্যতম সচেতন প্রকাশ বুলি গণ্য কৰা হয়। উপন্যাসখনৰ শিৰোনামটোৱে পিতৃতান্ত্রিক ব্যৱস্থাত নাৰীৰ 'অন্য' হিচাপে অৱস্থানৰ কথা সূচায়, যত তেওঁলোকৰ জীৱনক পুৰুষৰ অনুশাসনৰ সৈতে সম্পর্কিত কৰা হৈছে। স্বামীৰ গ্রাম্য গৃহত প্রৱেশ কৰা শিক্ষিত নগৰীয়া অণিমাৰ অভিজ্ঞতাৰে উপন্যাসখনে ৰম্ভা খুটী, বিহপুৰীয়ানী খুটী আৰু মাজনীৰ দৰে নাৰীৰ নীৰৱ আৰু স্বাভাৱিক দুখ কষ্টক প্রতিফলিত কৰিছে, যাৰ জীৱনত হিংসা, অপমান আৰু আবেগক মচি পেলোৱা হৈছে। বিহপুৰীয়ানী খুটীৰ দৰে নাৰীয়ে নিষ্ঠুৰতা আৰু আত্মবলিদানক ভাগ্য হিচাপে গ্রহণ কৰাৰ দৰে আভ্যন্তৰীণ মূল্যবোধৰ জৰিয়তে পিতৃতন্ত্রক কিদৰে বজাই ৰখা হয় সেই বিষয়েও প্রতিফলিত কৰিছে। একে সময়তে সহানুভূতিশীল পুৰুষ চৰিত্রৰ উপস্থিতিয়ে তেওঁৰ এই বিশ্বাসক ইংগিত দিয়ে যে সামাজিক পৰিবর্তনৰ বাবে লিঙ্গ বিৰোধিতাৰ পৰিবর্তে সহযোগিতা আৰু অংশসম্পন্ন নৈতিক দায়িত্বৰ প্রয়োজন।

পিতৃতান্ত্রিক নীতি নিয়মৰ বিচাৰ বিশ্লেষণ চম্পাৱতীত বর্তমান, যত বৰগোহাঞিয়ে নিষ্ক্রিয়তা আৰু ভয়ৰ সৈতে জড়িত, সাংস্কৃতিকভাবে অনুমোদিত নাৰীত্বৰ ধাৰণাক প্রত্যাহ্বান জনাইছে। নায়কৰ সাহস, যুক্তিবাদী দৃষ্টিভংগীৰ আত্মপ্রকাশে দেখুৱাই যে এই লিঙ্গ বৈশিষ্টসমূহ জৈৱিকভাবে স্থিৰ হোৱাৰ সলনি সামাজিকভাবে উৎপন্ন হয়। উপন্যাসখনত প্রতিৰোধ যদিও নিস্তব্ধ কিন্তু দৃঢ়, নৈতিক স্পষ্টতা আৰু আত্ম সন্মানৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত। ভয়ক আভ্যন্তৰীণ কৰিবলৈ অস্বীকাৰ কৰি চম্পাৱতীয়ে 'আদর্শ নাৰী'ৰ নীৰৱ আৰু বাধ্য ধাৰণাটোক সলনি কৰি বুজাই যে প্রতিৰোধ আত্মাৰ চিনাকি আৰু মর্যাদাৰ পৰা আৰম্ভণি হয়।

বৰগোহাঞিৰ নাৰীবাদী চিন্তাই চন্দ্রপ্রভা শইকীয়ানীৰ কাল্পনিক জীৱনী 'অভিযাত্রীত' এক বহল ঐতিহাসিক আৰু সামূহিক মাত্রা প্রদান কৰিছে। ইয়াত নাৰীৰ উন্নতিয়ে, সমাজ সংস্কাৰ, জাতীয়তাবাদী ৰাজনীতি আৰু সামূহিক

সংগঠনৰ মাজত অৱস্থান কৰিছে। বাল্য বিবাহৰ বিৰুদ্ধে চন্দ্রপ্রভাৰ সংগ্রাম, শিক্ষাৰ পোষকতা আৰু নাৰীক সংগঠিত কৰাৰ প্রচেষ্টাই বৰগোহাঞিৰ এই বিশ্বাসক প্রমাণ কৰিছে যে লিঙ্গ ন্যায় কেৱল ব্যক্তিগত দাবীৰ ওপৰত নির্ভৰশীল নহয় বৰঞ্চ প্রতিষ্ঠানিক পৰিৱর্তন আৰু অংশগ্রহণৰ লগতো জড়িত।

আনকি তেওঁৰ প্রাৰম্ভিক কল্প কাহিনী যেনে 'সেই নদী নিৰৱধি'টো বৰগোহাঞিৰ নাৰীৰ আকাংক্ষাৰ প্রতি থকা সহানুভূতি স্পষ্ট হৈ পৰিছে। লক্ষ্মীৰ দৰে চৰিত্রই শিক্ষা আৰু স্বাধীনতা বিচাৰে যদিও সামাজিক ৰক্ষনশীলতা আৰু গাঁথনিগত শক্তিৰ দ্বাৰা বাধাগ্রস্ত হৈ ইচ্ছা আৰু বাস্তৱৰ মাজৰ ব্যৱধান সৃষ্টি কৰে। পিছৰ ৰচনাসমূহত নাৰীৰ অর্থনৈতিক বিপর্যয়ৰ অৱস্থা, সামাজিক কলংক আৰু আভ্যন্তৰীণ পৰাধীনতাৰ অন্বেষণ অব্যাহত ৰাখি অন্তর্নিহিত সহানুভূতিৰ পৰা স্পষ্ট নাৰীবাদী সমালোচনা লৈ ক্রমান্নয়ে পৰিৱর্তন ঘটিছে।

বৰগোহাঞিৰ উপন্যাসসমূহৰ মাজেৰে ঘৰখনেই নিয়ন্ত্রণৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ স্থান হিচাপে আত্মপ্রকাশ কৰে যত বিনা পাৰিশ্রমিকেৰে শ্রমক স্বাভাৰিক কৰা হয়, যৌনতাক নিয়ন্ত্রিত কৰা হয় আৰু আবেগৰ প্রয়োজনীয়তাক আওকান কৰা হয় ।নাৰীৰ ওপৰত হোৱা হিংসাক ব্যতিক্রমধর্মী হোৱাৰ সলনি, শিপাই থকা পিতৃতান্ত্রিক ক্ষমতাৰ উৎপাদন আৰু সাম্প্রদায়িক মৌনতাৰ সৃষ্টি হিচাপে চিত্রিত কৰা হৈছে। এই নিস্তব্ধ অভিজ্ঞতাবোৰ বর্ণনা কৰি বৰগোহাঞিৰ কল্প কাহিনী নিজেই এক প্রতিৰোধৰ কাৰক হিচাপে পৰিগণিত হৈছে। তেওঁৰ নাৰীবাদী দৃষ্টিভংগীয়ে সমতা আৰু ন্যায়ৰ দিশত মানৱতাবাদী আৰু সামাজিকভাবে প্রতিষ্ঠিত পথ আগবঞ্জাই সর্বশেষত শিক্ষা, সমালোচনাত্মক সজাগতা আৰু সামূহিক সংগ্রামৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

মহাশ্বেতা দেৱী, অৰুন্ধতী ৰয় আৰু নিৰুপমা বৰগোহাঞিয়ে বিভিন্ন সামাজিক বাস্তৱতা আৰু সাহিত্যিক পৰম্পৰাক প্রতিনিধিত্ব কৰে। দেৱীয়ে জনজাতীয় প্রতিৰোধৰ বিষয়ে আলোচনা কৰে। ৰয়ে বিশ্ব আৰু জাতীয় ক্ষমতাৰ গাঁঠনিৰ সমালোচনা কৰে আৰু বৰগোহাঞিয়ে আঞ্চলিক নাৰী সমস্যাৰ বিষয়ে আলোচনা আগবঢ়াই। তেওঁলোকে একেলগে উত্তৰ ঔপনিবেশিক ভাৰতত নাৰীৰ কণ্ঠৰ বৈচিত্রতা প্রকাশ কৰে। তেওঁলোকৰ ৰচনাই দেখুৱাইছে যে সাহিত্যই সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ এক আহিলা হিচাপে কাম কৰিব পাৰে, অত্যাচাৰক প্রত্যাহ্বান জনাব পাৰে আৰু বিকল্প ভৱিষ্যৎৰ কল্পনা কৰিব পাৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ :কোনটো দশকত ভাৰতত স্বায়ত্ত শাসিত নাৰী আন্দোলন শক্তিশালী ভাবে উত্থান হবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল?

প্রশ্ন নং ২: চিপকো আন্দোলনত নাৰীসকলে কেনেকৈ অংশগ্রহণ কৰিছিল?

প্রশ্ন নং ৩ : মহাশ্বেতা দেৱীৰ এখন উপন্যাসৰ নাম লিখা, যত পুত্রৰ ৰাজনৈতিক হত্যাকাণ্ডক লৈ এগৰাকী মাতৃৰ দুখৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হৈছে ।

প্রশ্ন নং ৪: কোনখন গ্রন্থত মহাশ্বেতা দেৱীয়ে মহাভাৰতৰ নায়িকাক জনজাতীয় গেৰিলা হিচাপে পুনৰ অংকন কৰিছে?

প্রশ্ন নং ৫: অৰুন্ধতী ৰায়ে উত্তৰ উপনিবেশিক ভাৰতৰ নাৰীৰ অৱস্থা কেনেদৰে চিত্রিত কৰিছে?

প্রশ্ন নং ৬: নিৰুপমা বৰগোহাঞিয়ে নিজৰ উপন্যাসত ঘৰুৱা স্থানক কেনেকৈ পিতৃপ্রধান সমাজক সমালোচনা কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰে?

১৪.৬ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ভাৰতীয় সংবিধানে লিংগৰ সমতাৰ প্রতিশ্রুতি দিছিল। সংবিধানৰ ১৪, ১৫ নং অনুচ্ছেদ আৰু নির্দেশনামূলক নীতিয়ে এই লক্ষ্যক সমর্থন দিছিল ।
- হিন্দু সংহিতা বিধেয়ক সমূহে (১৯৫৫-৫৬) বিবাহ, বিবাহ বিচ্ছেদ উত্তৰাধিকাৰ উন্নতি সাধন কৰিছিল ।
- ৰাজ্যিক নীতিসমূহে প্রায়ে মহিলাসকলক মাতৃ আৰু যত্ন লোৱা ব্যক্তি হিচাবে গণ্য কৰিছিল ।
- কৃষক আৰু শ্রমিক আন্দোলনত মহিলাসকলে সংগঠক আৰু অংশগ্রহণকাৰী দুয়োটা হিচাপে কর্ম কৰি মূল ভূমিকা পালন কৰিছিল।
- ভাৰতত পৰিবেশ আন্দোলনে মহিলা নেতৃত্বৰ ওপৰত আলোকপাত কৰিছিল। চিপকো আৰু নর্মদা বচাও আন্দোলনে মহিলাক কেন্দ্রীয় ভূমিকাত স্থান দিছিল।
- জৰুৰীকালীন অৱস্থাত (১৯৭৫-৭৭) মহিলাসকলে ৰাষ্ট্রৰ কঠোৰ ব্যৱস্থাৰ সন্মুখীন হবলগীয়া হৈছিল, বলপূর্বক বন্ধ্যাকৰণ আৰু বস্তি ভাঙি পেলোৱাৰ ফলত তেওঁলোকৰ ওপৰত গভীৰ প্রভাৱ পৰিছিল। মহিলাসকলেও প্রতিৰোধ আন্দোলনত যোগদান কৰিছিল ।
- ১৯৭০ আৰু ১৯৮০ চনৰ শেষৰ ফালে স্বায়ত্ত শাসিত নাৰী আন্দোলনৰ উত্থান ঘটিছিল। তেওঁলোকে যৌতুকজনিত মৃত্যু, ধর্ষণ, ঘৰুৱা হিংসা আৰু কর্মক্ষেত্রত দুর্যোগৰ বিষয়ে সৰব হয়। কল্যাণৰ পৰা অধিকাৰলৈ তেওঁলোকৰ দৃষ্টি পৰিৱর্তন হয়।
- প্রবজনকাৰী ভাৰতীয় মহিলাসকলে দুগুন আশাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হৈছিল। নতুন সমাজৰ লগত খাপ খোৱাৰ লগে লগে নিজ সংস্কৃতিৰ সংৰক্ষণ কৰিছিল। তেওঁলোকৰ পৰিচয় জটিল আৰু স্তৰযুক্ত হৈ পৰিছিল।
- উত্তৰ ঔপনিবেশিক সাহিত্যই নাৰীৰ অভিজ্ঞতাক আগস্থান দিয়ে। ইয়াত জাতি, শ্রেণী, জনজাতি আৰু লিংগৰ সংযোগস্থল দেখুওৱা হৈছে। ই প্রতিৰোধ প্রদর্শন কৰাৰ সমান্তৰালভাবে ৰাষ্ট্রৰ হিংসা আৰু পিতৃতন্ত্রক উদঙাই দিয়ে ।

১৪.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১। নং প্রশ্নৰ উত্তৰ: ১৯৭০- ১৯৮০

২। নং প্রশ্নৰ উত্তৰ: চিপকো আন্দোলনৰ মহিলাসকলে কাঠ কটা ৰোধ কৰিবলৈ গছক সাৱটি ধৰি বনাঞ্চলসমূহ সুৰক্ষিত কৰিছিল, ইন্ধন পশু খাদ্য আৰু পানীৰ বাবে বনাঞ্চলৰ সম্পদৰ ওপৰত নিজৰ নির্ভৰশীলতা দাবী কৰিছিল আৰু স্থানীয় প্রয়োজনীয়তাক আওকান কৰা ৰাষ্ট্রীয় নেতৃত্বাধীন উন্নয়ন প্রকল্প সমূহক প্রত্যাহ্বান জনাইছিল ।

৩। নং প্রশ্নৰ উত্তৰ: ১০৮৪ টা সন্তানৰ মাতৃ ।

৪। নং ৰচনাৰ উত্তৰ: দ্রৌপদী ।

৫। নং প্রশ্নৰ উত্তৰ: অৰুন্ধতী ৰয়ে উত্তৰ-ঔপনিবেশিক ভাৰতৰ নাৰীক পিতৃতন্ত্র, জাতি আৰু সামাজিক ভণ্ডামিৰ দ্বাৰা ৰুদ্ধ বুলি চিত্রিত কৰিছে । 'গড অৰ স্মল থিঙছ' ৰ আম্মুৰ দৰে চৰিত্রৰ জৰিয়তে তেওঁ দেখুৱাইছে যে সমাজৰ নীতি-নিয়মক প্রত্যাহ্বান জনোৱা মহিলাসকলে কেনেকৈ প্রান্তিয়কৰণ আৰু শাস্তিৰ সন্মুখীন হয়। তেওঁৰ লেখাই শ্রেণী আৰু জাতিগত বৈষম্যৰ সৈতে লিঙ্গ অত্যাচাৰৰ সংযোগস্থলক বিশেষভাবে উল্লেখ কৰিছে।

৬ । নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ: নিৰুপমা বৰগোহাঞিয়ে নাৰীৰ শ্ৰম, যৌনতা আৰু আবেগৰ ওপৰত পিতৃতান্ত্ৰিক নিয়ন্ত্ৰণৰ প্ৰয়োগশালাৰ স্থান হিচাপে পাকঘৰ, চোতাল, আৰু শোৱা কোঠাক চিত্ৰিত কৰিছে। তেওঁৰ নাৰী চৰিত্ৰসমূহে নীৰৱে প্ৰতিৰোধ আৰু নিজ সীমাবদ্ধতাৰ মাজত তেওঁলোকৰ স্বকীয়তাক দাবী কৰিলেও দৈনন্দিন জীৱনৰ বিশদ চিত্ৰণৰ জৰিয়তে ঘৰুৱা স্থানসমূহে কেনেকৈ লিংগ বৈষম্যৰ সৃষ্টি কৰে বৰগোহাঞিয়ে দেখুৱাইছে।

১৪.৮ অধিক জানিবলৈ

- Chatterjee, Partha. (1993) *The Nation and Its Fragments. Princeton* : Princeton University Press,
- Bhasin, Kamla. (1993) *What is Patriarchy?* New Delhi: Kali for Women,
- Devi, Mahasweta. Breast Stories. (1997) *Translated by Gayatri Chakravorty Spivak.* Calcutta:. Seagull Books,
- Forbes, Geraldine. (1996.) *Women in Modern India. Cambridge:.* Cambridge University Press,
- Kumar, Radha. (1993.) *The History of Doing:. An illustrated Account of Movements for Women's Rights and Feminism in India.* New Delhi:. Kali for Women,
- Mohanty, Chandra Talpade. (2003) *Feminism Without Borders. Durham:.* Duke University Press.
- Roy, Arundhoti. (1997) *The God of Small Things.* New Delhi:. IndiaInk,
- Sangari, Kumkum, and Sudesh Vaid, (1989.) *Recasting Women.* New Delhi:. Kali dfor Women, .
- Tharu, Susie, and K.Lalita, (1991) *Women Writing in India.* New Delhi:. Oxford University Press,

১৪.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১. উত্তৰ ঔপনিবেশিক ভাৰতত হিন্দু সংহিতা বিধেয়কসমূহে নাৰীৰ আইনী মৰ্যাদা কেনেকৈ উন্নত কৰাৰ চেষ্টা কৰিছিল?

২. উত্তৰ ঔপনিবেশিক ভাৰতত 'স্বায়ত্ত শাসিত নাৰী আন্দোলন' বুলিলে কি বুজোৱা হৈছে?

৩. উত্তৰ ঔপনিবেশিক ভাৰতীয় ৰাষ্ট্ৰীয় কল্যাণ আৰু উন্নয়ন নীতিসমূহে মহিলাক কেনেকৈ ক্ষমতাশালী আৰু নিয়ন্ত্ৰণ কৰিছিল?

৪. প্ৰৰজনকাৰী ভাৰতীয় নাৰীসকলে আশ্ৰয়দানকাৰী সমাজত সাংস্কৃতিক সংৰক্ষণ আৰু লিঙ্গ ভূমিকাক কেনেকৈ আলোচনা কৰে সেই বিষয়ে বিশ্লেষণ কৰক ।

৫. মহাশ্বেতা দেৱীৰ চুটিগল্প 'দ্ৰৌপদী'য়ে কেনেকৈ লোককথা ব্যৱহাৰ কৰি ৰাষ্ট্ৰ হিংসাৰ সমালোচনা কৰে আৰু উত্তৰ ঔপনিবেশিক ভাৰতত নাৰীৰ প্ৰতিৰোধৰ পুনৰ কল্পনা কৰে?

৬. অৰুন্ধতী ৰয়ে নিজৰ লিখনিত লিঙ্গ অত্যাচাৰক জাতি আৰু সামাজিক স্তৰৰ সৈতে কেনেকৈ সংযোগ কৰিছে?

৭. নিৰুপমা বৰগোহাঞিৰ লেখাই অসমীয়া মধ্যবিত্তীয় ঘৰৰ ভিতৰত পিতৃতান্ত্ৰিক নীতি নিয়মক কি কি দিশত প্ৰত্যাহ্বান জনাইছে?

৮. উত্তৰ ঔপনিবেশিক ভাৰতত ভাৰতীয় সংবিধান আৰু আইনী সংস্কাৰে ভাৰতত নাৰীৰ অধিকাৰ কেনেদৰে গঢ় দিছিল সেই বিষয়ে চমুকৈ আলোচনা কৰক ।

৯. চিপকো আৰু নৰ্মদা বচাও আন্দোলনৰ দৰে পৰিবেশ আন্দোলনে নাৰী সংস্থাক কেনেদৰে উজ্জীবল কৰি তুলিছিল সেই বিষয়ে বাখ্যা কৰক ।

১০. ভাৰতত উত্তৰ ঔপনিবেশিক নাৰীবাদী সাহিত্যলৈ মহাশ্বেতা দেৱীৰ অৱদানৰ মূল্যায়ণ কৰা।

১১. উত্তৰ ঔপনিবেশিক ভাৰতৰ নাৰীৰ প্ৰতি অৰুন্ধতী ৰয়ৰ দৃষ্টিভংগী আলোচনা কৰা আৰু তেওঁৰ সাহিত্যিক ৰচনাত ইয়াৰ প্ৰতিফলন কেনেদৰে হৈছে পৰীক্ষা কৰক।

১২. 'অন্য জীৱন' আৰু 'অভিযাত্ৰী'ত প্ৰতিফলিত নিৰুপমা বৰগোহাঞিৰ নাৰীবাদী দৃষ্টিভংগীৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক ।

১৩. মহাশ্বেতা দেৱী, অৰুন্ধতী ৰয় আৰু নিৰুপমা বৰগোহাঞিয়ে প্ৰান্তীয় নাৰীক তেওঁলোকৰ লিখনিত কেনেধৰণে প্ৰতিনিধিত্ব কৰে তাৰ তুলনা কৰক ।

অধ্যায় ১৫: ৰাজনীতিত মহিলা

অধ্যায় গাঁথনি

১৫.১ উদ্দেশ্য

১৫.২ পৰিচয়

১৫.৩ মহিলা সংস্থাৰ উত্থান

১৫.৪ মহিলাৰ সংবিধানিক অধিকাৰ : ইতিহাস আৰু বিতর্ক

১৫.৫ ভাৰতীয় ৰাজনীতিত মহিলাৰ ভূমিকা (ইন্দিৰা গান্ধী)

১৫.৬ মহিলা আৰক্ষণ বা সংৰক্ষণৰ ওপৰত বিতর্ক

১৫.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১৫.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১৫.৯ অধিক জানিবলৈ

১৫.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

১৫.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- গোলকীয় দৃষ্টিকোণৰ পৰা ভাৰতীয় প্রেক্ষাপটত ৰাজনীতি জগতত মহিলাৰ ভূমিকাৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- মহিলা সংগঠনৰ ভূমিকা আৰু আন্দোলনৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।
- ৰাজনৈতিক দিশত অংশগ্রহণত মহিলাৰ আগবঢ়াৰ পথ আৰু প্রত্যাহ্বানৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।

১৫.২ পৰিচয়

ৰাজনীতিত মহিলাৰ অংশগ্রহণক গণতান্ত্রিক সমগ্রতা আৰু সামাজিক উন্নয়নৰ মৌলিক সূচক হিচাপে বিস্তৃতভাৱে স্বীকৃতি দিয়া হৈছে। শক্তিৰ ক্ষেত্র হিচাপে ৰাজনীতিত ক্ষমতা আৰু শাসন ঐতিহাসিকভাৱে পুৰুষৰ দ্বাৰাই নিয়ন্ত্রিত আছিল, যাৰ ফলত মহিলাৰ কণ্ঠ আৰু অভিজ্ঞতাক গুৰুত্বহীন (marginalisation) কৰা হৈছিল। বিশ্ব জনসংখ্যাৰ প্রায় আধাসংখ্যক মহিলাই সংগঠিত হোৱা স্বত্বেও বিশ্বৰ বেছি সংখ্যক অঞ্চলৰ ৰাজনৈতিক অনুষ্ঠান প্রতিস্থানত তেওঁলোকৰ প্রতিনিধিত্ব বিষমতাপূর্ণভাৱে কম। এই স্থায়ী অপ্রতিনিধিত্বই সমতা, ন্যায় আৰু গণতান্ত্রিক ব্যৱস্থাৰ অন্তর্ভুক্তিমূলক স্বভাৱ সম্পর্কে গুৰুত্বপূর্ণ প্রশ্ন উত্থাপন কৰে। ৰাজনীতিত মহিলাৰ অন্তর্ভুক্তিৰ বিষয়টো কেৱল সংখ্যাগত প্রতিনিধিত্ব বিষয় নহয় ইয়াৰ বিপৰীতে মহত্বপূর্ণ অংশগ্রহণৰ বিষয়, য'ত মহিলাই নীতি, প্রাথমিকতা আৰু শাসনৰ ফলাফলক প্রভাৱিত কৰিবলৈ সক্ষম হ'ব। বিধায়িনী দল, কার্য্যবাহী কার্য্যালয় আৰু স্থানীয় চৰকাৰত মহিলাৰ উপস্থিতিৰ লগত সমাজ কল্যাণ, শিক্ষা স্বাস্থ্য, লিংগ-সমতা আৰু সর্বাংগীন উন্নয়নক সংযোগ কৰা হৈছে যাতে অধিক মনোযোগ ৰাজনৈতিক অংশগ্রহণক অকল মাথোন অধিকাৰৰ বিষয় হিচাপেই নহয়, ক্রমশ শাসন ব্যৱস্থাৰ মান উন্নত কৰাৰ উপায় হিচাপেও চোৱা হয়।

শতিকাযুৰি নাৰীক এই ক্ষমতাৰ পৰা আতৰাই ৰখা হৈছিল, প্রায়ে ঘৰুৱা কার্য্যত সীমাবদ্ধ কৰি ৰখা হৈছিল

আৰু শিক্ষা বা ভোটাধিকাৰৰ পৰা বঞ্চিত কৰা হৈছিল। সময়ৰ লগে লগে সমতাৰ বাবে হোৱা সংগ্ৰাম বা সংঘৰ্ষই আন্দোলন আৰু সংগঠনৰ জন্ম দিলে যিয়ে ৰাজনৈতিক জীৱনত নাৰীৰ স্থান দাবী কৰিলে। আজিৰ সময়ত ৰাজনীতিত নাৰী হৈছে সবলীকৰণ, প্ৰতিনিধিত্ব আৰু ন্যায়ৰ প্ৰতীক। তথাপিও সীমাবদ্ধতাৰ পৰা অংশগ্ৰহণলৈ এই যাত্ৰা দীঘলীয়া আৰু খলাবমা আছিল। এই গোটটোৰ জৰিয়তে নাৰীৰ ৰাজনীতিত অংশগ্ৰহণৰ আৰম্ভণি, মহিলা সংস্থাৰ আত্মপ্ৰকাশ, ভাৰতত মহিলাৰ অধিকাৰৰ ঐতিহাসিক বিকাশ, সমতা প্ৰদানৰ প্ৰতিশ্ৰুতিৰ সাংবিধানিক ব্যৱস্থা, ইন্দিৰা গান্ধীৰ দৰে নেত্ৰীৰ উল্লেখযোগ্য ভূমিকা আৰু নাৰীৰ ৰাজনৈতিক সংৰক্ষণক কেন্দ্ৰ কৰি প্ৰচলিত হৈ থকা বিতৰ্কৰ বিষয়ে বিশ্লেষণ কৰা হ'ব।

১৫.৩ মহিলা সংস্থা বা সংগঠনৰ উদ্ভৱ

ৰাজনীতিত নাৰীৰ অংশগ্ৰহণৰ মূল উৎসত অংগাঙ্গীভাৱে জড়িত হৈছে পিতৃতান্ত্ৰিক সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ ভিতৰুৱা ৰাজনৈতিক অধিকাৰ, নাগৰিকত্ব আৰু প্ৰতিনিধিত্বৰ বাবে চলি অহা দীৰ্ঘদিনীয়া সংগ্ৰামৰ সৈতে। বেছিখিনি লিপিবদ্ধ ইতিহাসে কয়, ৰাজনৈতিক ক্ষমতা পুৰুষ-প্ৰধান অনুষ্ঠানবোৰত কেন্দ্ৰীভূত আছিল, সেই সময়ত নাৰীৰ ভূমিকা বহুলভাৱে ব্যক্তিগত পৃথিৱীতেই সীমাবদ্ধ কৰি ৰখা হৈছিল। তথাপিও নাৰীৰ ৰাজনৈতিক যোগাযোগ আনুষ্ঠানিক অথবা অনানুষ্ঠানিক সভ্যতাসমূহৰ মাজত বিদ্যমান, গ্ৰীছ আৰু ৰোমৰ দৰে প্ৰাচীন সভ্যতাইও ভোটদান অথবা ৰাজনৈতিক পদবীৰ পৰা নাৰীক আঁতৰত ৰাখিছিল। মধ্যযুগৰ ইউৰোপ আৰু এছিয়াত আনুষ্ঠানিক ৰাজনৈতিক অধিকাৰ নাৰীৰ খুব কম আছিল যদিও ইংলেণ্ডৰ ৰাণী প্ৰথম এলিজাবেথ অথবা ভাৰতৰ ৰাজিয়া চুলতানাৰ দৰে কিছু ৰাজপৰিয়ালৰ মহিলাই গণতান্ত্ৰিক অনুষ্ঠানৰ সলনি ৰাজতন্ত্ৰৰ জৰিয়তে ক্ষমতাৰ ব্যৱহাৰ কৰিছিল। ১৮ আৰু ১৯শ শতিকাত ৰাজনীতিত মহিলাৰ আধুনিক পদাৰ্পণ ঘটিছিল, যিসময়ত ফৰাছী বিপ্লৱৰ জৰিয়তে জ্ঞান অৰ্জনৰ (Enlightenment) সহায়ত, স্বাধীনতা (Liberty), সমতা আৰু ভাতৃত্ববোধৰ আবিৰ্ভাৱ হৈছিল।

উনৈশ শ আৰু বিংশ শতিকাৰ প্ৰাককালৰ ভোটাধিকাৰ আন্দোলন (suffrage movement) নাৰীবাদৰ প্ৰথমটোৰ সৈতে জড়িত, যিটোৱে নাৰীৰ ৰাজনৈতিক ইতিহাসত এক মহত্ত্বপূৰ্ণ নিৰ্ণায়ক ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিছিল। সমগ্ৰ ইউৰোপ আৰু উত্তৰ আমেৰিকাৰ নাৰীসকলে ভোটাধিকাৰ আৰু আইনী সমতাৰ দাবীত সামূহিক অভিযান অনুষ্ঠিত কৰিছিল। মেৰী উৱলষ্টোনক্ৰাফ্ট (Merry Wollstonecraft)ৰ দৰে চিন্তাবিদে তেওঁৰ গ্ৰন্থ- "এ ভিণ্ডিকেচন অফ দি ৰাইটচ্ অফ ওমেন, (১৭৯২)"ত মহিলাৰ বাবে শিক্ষা আৰু সম-নাগৰিকত্বৰ বাবে যুক্তি প্ৰদৰ্শন কৰিছিল। চুচান বি এন্থনীৰ (Susan B. Anthony) দৰে নেতাই আমেৰিকাত এনে আন্দোলনৰ নেতৃত্ব দিছিল যিটোৱে শান্তিপূৰ্ণ বিৰোধ আৰু আইন অমান্য (civil disobedience) আন্দোলনৰ সংমিশ্ৰণ ঘটাইছিল। এইবোৰ সংগ্ৰামে ৰাজনীতিৰ জগতত নাৰীৰ আনুষ্ঠানিক প্ৰৱেশৰ ভেটি স্থাপন কৰিছিল আৰু নাৰীৰ ৰাজনৈতিক অধিকাৰ বিশ্বজুৰি. সম্প্ৰসাৰিত কৰিছিল। পিছলৈ নাৰীবাদৰ দ্বিতীয় টোৰ সময়চোৱাত চৰমপন্থী নাৰীবাদীসকলে যুক্তি প্ৰদৰ্শন কৰিছে যে নাৰীৰ স্বাধীনতা কেৱল আইন বা ৰাজনৈতিক অনুষ্ঠানৰ জৰিয়তে প্ৰাপ্ত নহয় ই প্ৰাত্যাহিক জীৱনৰ গভীৰতালৈ শিপাই আছে যিয়ে পাৰিবাৰিক সম্পৰ্ক, বিবাহ, যৌনতা আৰু আনকি নাৰীৰ শৰীৰৰ ওপৰত থকা নিয়ন্ত্ৰণলৈকে সামৰি লয়। ঘৰুৱা শ্ৰম, জীৱনধাৰা আৰু হিংসাৰ দৰে ব্যক্তিগত অভিজ্ঞতাসমূহে দাবী কৰে যে ক্ষমতাৰ সম্পৰ্কৰ দ্বাৰা এইবোৰ গঢ় লৈ উঠে আৰু সেয়ে তেওঁলোকে ব্যক্তিগত আৰু ৰাজহুৱা খণ্ডৰ মাজত পৰস্পৰাগত পৃথকীকৰণক

প্রত্যাহ্বান জনায়। সেয়েহে তেওঁলোকে "ব্যক্তিগতই ৰাজনৈতিক" (personal is political) কথাংশ ব্যৱহাৰ কৰিছিল। এই ধাৰণাই ৰাজনীতিৰ অর্থ আনুষ্ঠানিক প্রতিষ্ঠানৰ বাহিৰতো সম্প্রসাৰিত কৰিছিল আৰু বিষমতাপূর্ণ সামাজিক সম্পর্কই কেনেদৰে নাৰীক ক্ষমতা ঢুকি পোৱাৰ আৰু সিদ্ধান্ত গ্রহণত সীমাবদ্ধ কৰি ৰাখে সেই সম্পর্কে আলোকপাত কৰিছিল.। ইয়াৰ ফলস্বৰূপে ৰাজনীতিত নাৰীৰ প্রৱেশ অকল ভোটাধিকাৰ বা কার্য্যালয়ত যোৱাই নহয়, লিংগ বৈষম্যপূর্ণ সামাজিক গাঁথনিৰ পৰিবর্তনৰ এক বহুল সংগ্রাম হিচাপে জনা গৈছিল।

নাৰীবাদৰ প্রথম ঢৌ (১৯ শতিকাৰ শেষ আৰু বিংশ শতিকাৰ আৰম্ভণি) ই মূলতঃ নাৰীৰ আইনী অধিকাৰ বিশেষকৈ নাৰীৰ ভোটাধিকাৰ আৰু নাগৰিকত্বৰ ওপৰত দৃষ্টি দিছিল। চিন্তাবিদ আৰু নেতৃত্ব যেনে- মেৰী উৱলষ্টোনক্রাফঞ্জচ, চুচান বি এন্থনী আদিয়ে আইনী সমতা আৰু ভোটাধিকাৰ লাভৰ ক্ষেত্রত মূল ভূমিকা পালন কৰিছিল।

নাৰীবাদৰ দ্বিতীয় ঢৌ (১৯৬০-১৯৮০ দশক) ই আইনী সমতাৰ উর্দ্ধত পৰিয়ালৰ সমস্যা, কর্ম, যৌনতা আৰু সামাজিক ক্ষমতা আদি বিষয়ৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্রসাৰিত কৰিছিল। চিমন দি বিউভয়াৰ (Somone de Beauboir), বেট্টী ফ্রিডান (Betty Friedan) আদি চিন্তাবিদে নাৰীৰ অধীনতা বজাই ৰখা দৈনন্দিন সামাজিক সম্পর্কৰ ওপৰত আলোকপাত কৰিছিল।

নাৰীবাদৰ তৃতীয় ঢৌ (১৯৯০ ৰ পৰা) ই নাৰীৰ মাজত জাতি, শ্রেণী তথা সংস্কৃতিৰ পার্থক্যক স্বীকৃতি দি বৈচিত্রতা, পৰিচয় আৰু আন্তঃবিভাজনলৈকে গুৰুত্ব দিছিল। বেল হুক (Bell Hook) আৰু জুডিথ বাটলাৰৰ (Judith Butler) দৰে নাৰীত্বৰ সার্বজনীন সংজ্ঞাক লৈ প্রশ্ন উত্থাপন কৰিছিল।

ৰাজনীতিত মহিলাৰ অংশগ্রহণক সংগঠিত আন্দোলনে শক্তিশালী কৰি তুলিছিল। মহিলা সংস্থাসমূহে জনমত সংগঠিত কৰা, সংস্কাৰৰ বাবে হেঁচা প্রয়োগ (Lobbing) কৰা সামূহিক পৰিচয়ৰ ভাৰ সৃষ্টিত মূল ভূমিকা পালন কৰিছিল।

গোলকীয় বিকাশ

১৯শ শতিকাৰ শেষৰ পিনে বিশ্বযুৰি প্রথম ডাঙৰ মহিলা সংস্থাৰ উন্মেষ হৈছিল। ১৮৮৮ চনত আন্তর্জাতিক মহিলা পৰিষদ (International Council of Women, ICW) গঠন কৰা হৈছিল, তাৰ পিছত ১৯০৪ চনত এই পথ অনুসৰণ কৰি আন্তঃৰাষ্ট্রীয় মহিলা ভোটাধিকাৰ মিত্রতা (Women Suffrage Alliance) গঠন হৈছিল। এই সংগঠনসমূহ দেশবোৰৰ ভিতৰত নাৰীৰ আন্দোলনৰ সংযোগ ঘটাইছিল আৰু ভোটাধিকাৰ, শ্রমিক- অধিকাৰ, শিক্ষা আৰু আইনী সমতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্রদান কৰিছিল। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছত নাৰী সবলীকৰণৰ ক্ষেত্রত United Nations (UN) বা ৰাষ্ট্রসংঘ এক গুৰুত্বপূর্ম মঞ্চত পৰিণত হৈছিল। ১৯৪৬ চনত স্থাপিত মহিলাৰ মর্য্যদা আয়োগ (CSW) নামৰ অনুষ্ঠানটোৱে সদস্য ৰাষ্ট্রসমূহত নাৰীৰ ৰাজনৈতিক প্রতিনিধিত্ব আৰু সমতাক উন্নীত কৰিছিল। পিছলৈ আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সন্মিলন যেনে বেইজিং সন্মিলন (Beying Cenference, ১৯৯৫) আদিয়ে "মহিলাৰ অধিকাৰেই হৈছে মানৱ অধিকাৰ" (Women rights are human right) নীতিবাক্যত গুৰুত্ব প্রদান কৰিছিল।

ভাৰতত নাৰীবাদৰ উত্থান

ভাৰতত নাৰী সংগঠনৰ উৎপত্তিৰ মূল ১৯ শতিকাৰ সমাজ সংস্কাৰ আন্দোলন আৰু ২০ শতিকাৰ স্বাধীনতা সংগ্রাম দুয়োটাৰ সৈতে জড়িত। ৰাজা ৰামমোহন ৰায়, ঈশ্বৰ চন্দ্র বিদ্যাসাগৰ আৰু জ্যোতিৰাও ফুলেৰ দৰে সমাজ

সংস্কাৰকসকলে নাৰীৰ শিক্ষা, বিধবা বিবাহ সতীদাহ প্ৰথাৰ বিলুপ্তিৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। সংগঠনৰ সৃষ্টি কৰি শিক্ষিত মহিলাসকলে নিজৰ চিন্তাধাৰা প্ৰকাশ কৰিছিল। নাৰী শিক্ষাৰ-প্ৰসাৰৰ ক্ষেত্ৰত ৰজ্বাৰজ্ব চনত সৰলা দেৱী চৌধুৰীয়ে প্ৰতিষ্ঠা কৰা ভাৰত স্ত্ৰী মহামণ্ডল এক উল্লেখযোগ্য পুৰণি সংস্থা আছিল। পিছলৈ মহিলাৰ ভোটাধিকাৰৰ দৰে বিষয়ৰ ওপৰত মাত মাতিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল 'মহিলাৰ ভাৰতীয় সংস্থা' (Women's Indian Association, WIA, 1917) আৰু 'ভাৰতীয় ৰাষ্ট্ৰীয় মহিলা পৰিষদ' (National Council of Women in India, NCWI, 1925) আদি সংস্থাবোৰে।

স্বাধীনতা আন্দোলনৰ সময়ত এনি বেচাণ্ট, সৰোজিনী নাইডু আৰু কস্তুৰবা গান্ধীৰ দৰে নেত্ৰীয়ে ৰাজনৈতিক প্ৰতিবাদ, বৰ্জন আৰু জাতীয়তাবাদী প্ৰচাৰত অংশগ্ৰহণ কৰিবলৈ হাজাৰ হাজাৰ মহিলাক উদ্বুদ্ধ কৰিছিল। এই অংশগ্ৰহণে লিংগভিত্তিক ৰূঢ় ধাৰণাক (gender stereotype) প্ৰত্যাহ্বান জনাইছিল আৰু স্বাধীন ভাৰতৰ গণতন্ত্ৰত অংশ গ্ৰহণৰ বাবে মহিলাসকলক প্ৰস্তুত কৰি তুলিছিল।

১৫.৪ মহিলাৰ সংবিধানিক অধিকাৰ : ইতিহাস আৰু বিতৰ্ক

লোকসভাত মহিলাৰ প্ৰতিনিধিত্ব ক্ৰমশ বৃদ্ধি পাইছে যদিও ই ৰপ্ত শতাংশৰ আশে-পাশে ৰৈ গৈছে। ৰাজ্য বিধানসভাসমূহতো একেধৰণৰ ধাৰা পৰিলক্ষিত হয়, যদিও ৰাজ্যভেদে উল্লেখযোগ্য পাৰ্থক্য দেখা যায়। সংৰক্ষণ প্ৰক্ৰিয়াৰ সৈতে পৰিচয় ঘটাৰ পিছত বা অনুসৰণ কৰাৰ পিছত স্থানীয় শাসন প্ৰতিষ্ঠানবোৰত মহিলাৰ পৰঞ্জ্যাপ্ত উপস্থিতিৰ সৈতে প্ৰতিনিধিৰ অভাৱৰ তীব্ৰ পাৰ্থক্য দেখা যায়।

প্ৰাক স্বাধীনতাকালীন সময়

ভাৰতীয় ৰাজনীতিত মহিলাৰ প্ৰবেশ আনুষ্ঠানিকভাৱে ঔপনিবেশিক কালচোৱাত সম্পন্ন হৈছিল। বিংশ শতিকাৰ আদিচোৱাত মহিলাৰ ভোটাধিকাৰ দাবী দেশত বৰ্দ্ধিত ৰূপত দেখা গৈছিল। ১৯১৭ চনত ভাৰতীয় মহিলাৰ এটা গোটে বৃটিছ ৰাজ্যিক সচিবক (British Secretary of State) লগ কৰি পূৰ্ণ নাগৰিক অধিকাৰ (franchise right) দাবী কৰিছিল। ১৯৩৫ চনৰ ভাৰত চৰকাৰ আইনখনে শিক্ষিত মহিলাক সীমিত ভোটাধিকাৰ প্ৰদান কৰি এক মাইলৰ খুটিৰূপে পৰিগণিত হৈছিল। যি নহলেও মাথো নগন্যসংখ্যকেহে ভোটদান অথবা নিৰ্বাচনত অংশগ্ৰহণ কৰিব পাৰিছিল। ইয়াৰ পিছতো সৰোজিনী নাইডু, কমলাদেৱী চৌধুৰী আৰু বিজয়লক্ষ্মী পণ্ডিতৰ দৰে মহিলা শক্তিশালী ৰাজনৈতিক কণ্ঠৰূপে পৰিগণিত হৈছিল।

উত্তৰ স্বাধীনতাকালীন সময়

১৯৪৭ চনৰ স্বাধীনতাৰ পিছত সংবিধানৰ অধীনত ভাৰতীয় মহিলাই সম নাগৰিকত্ব অধিকাৰ লাভ কৰিছিল। ভাৰতৰ সংবিধান সভাই (The Constituent Assembly) নিজেই ৰপ্ত গৰাকী মহিলা সদস্য অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছিল, তাৰ ভিতৰত হংস মেহতা, দুৰ্গাবাই দেশমুখ আৰু ৰেণুকা ৰয় উল্লেখযোগ্য আছিল, যিয়ে নতুন গণৰাজ্যত মহিলাৰ অধিকাৰ গঢ় দিয়াত সাৰ্থকভাৱে অৱদান আগবঢ়াইছিল।

পৃথিৱীৰ সৰ্ববৃহৎ গণতান্ত্ৰিক ৰাষ্ট্ৰ ভাৰতে ৰাজনীতিত মহিলাৰ অংশগ্ৰহণৰ এক জটিল চিত্ৰ দাঙি ধৰিছে। ভাৰতীয় সংবিধানে আইনৰ দৃষ্টিত প্ৰাপ্তবয়স্ক ভোটাধিকাৰৰ প্ৰতি সমতা প্ৰদৰ্শনৰ নিশ্চয়তা প্ৰদান কৰে, গণতন্ত্ৰৰ আৰম্ভণিৰ পৰাই মহিলাসকলক ভোটদান তথা নিৰ্বাচনত পাৰ্থীত্ব আগবঢ়োৱাৰ অধিকাৰ প্ৰদান কৰা হৈছিল। ভাৰতীয় সংবিধানখন লিংগ সমতা সম্পৰ্কে গোটেই বিশ্বৰ ভিতৰতেই সকলোতকৈ প্ৰগতিশীল এক দস্তাবেজ।

ই ৰাজনৈতিক, অর্থনৈতিক আৰু সামাজিক জীৱনত পুৰুষ আৰু নাৰীৰ সম-অধিকাৰৰ নিশ্চয়তা প্রদান কৰে। এনে প্রগতিশীল ৰূপৰেখাৰ মাজতো উচ্চ-ৰাজনৈতিক ক্ষেত্রখনত মহিলাৰ প্রতিনিধিত্ব অপেক্ষাকৃতভাৱে যথেষ্ট কম।

সংবিধান সভাৰ বিতর্ক

সংবিধান সভাৰ বিতর্কই লিংগ-সমতাৰ ৰূপৰেখা গঠনত অহা প্রত্যাহ্বানসমূহ প্রকাশ কৰিছিল। হংস মহতা আৰু ৰেণুকা ৰয়ৰ দৰে সদস্যই মহিলাৰ অংশগ্রহণৰ বাবে নির্দিষ্ট নিশ্চয়তা অন্তর্ভুক্তিকৰণৰ দাবীৰে নিজৰ মত প্রকাশ কৰিছিল। কিছু ৰক্ষণশীল সদস্যই অৱশ্যে সামাজিক পৰম্পৰাৰ উদ্ধৃতি দি তাৎক্ষণিক সমতাৰ প্রতি সন্দেহ প্রকাশ কৰিছে। এনেধৰণৰ মতবিৰোধৰ মাজতো জৱাহৰলাল নেহৰু আৰু বি. আৰ. আম্বেদকাৰৰ দৰে নেতাই আইনী আৰু ৰাজনৈতিক সমতাক সম্পূর্ণৰূপে সমর্থন কৰিছিল। আম্বেদকাৰে নাৰী আৰু পুৰুষৰ মাজত সমতাৰ গুৰুত্বৰ ওপৰত জোৰ দি প্রসিদ্ধভাৱে কৈছিল যে- "ৰাজনৈতিক গণতন্ত্রই সামাজিক গণতন্ত্রৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰিবই।"

সংবিধানোত্তৰ উন্নয়ন

১৯৫০ চনৰ পিছত বহুতো আইনী সংশোধনে মহিলাৰ অধিকাৰক শক্তিশালী কৰিছিল।

১. হিন্দু বিবাহ আইন (১৯৫৫) আৰু হিন্দু উত্তৰাধিকাৰ আইন (১৯৫৬) দুখনে বিবাহ আৰু সম্পত্তিৰ ক্ষেত্রত নাৰীক অধিকাৰ প্রদান কৰিছে।

২. সমান পৰিতোষিক আইন (১৯৭৬) ত সমান কামৰ বাবে সমান দৰমহাৰ নিশ্চিতি প্রদান কৰিছিল।

৩. ৭৩ আৰু ৭৪ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনী (১৯৯২) ত স্থানীয় সংস্থাত মহিলাৰ বাবে এক-তৃতীয়াংশ আসন সংৰক্ষণ কৰা হৈছিল, যিয়ে তৃণমূল পর্য্যায়ৰ অংশগ্রহণৰ ক্ষেত্রত এক ঐতিহাসিক খোঁজ আছিল।

১৫.৫ ভাৰতীয় ৰাজনীতিত মহিলাৰ ভূমিকা (ইন্দিৰা গান্ধী)

পূর্ববর্তী অংশগ্রহণ

ৰজ্মপ্তচ চনত প্রথম সাধাৰণ নির্বাচন অনুষ্ঠিত হৈছিল। য'ত মাথো চ্চ গৰাকী মহিলা ভাৰতীয় সংসদলৈ নির্বাচিত হৈছিল, যিয়ে স্বাধীনতাকালৰ আৰম্ভণিৰ বর্ষবোৰত ৰাজনীতিত মহিলাৰ সীমিত প্রতিনিধিত্বক প্রতিফলিত কৰিছে। যদিও সময়ৰ সোঁতত তেওঁলোকৰ উপস্থিতি বিধায়নী দলত ক্রমান্বয়ে বৃদ্ধি পাইছিল, তথাপি মহিলা নেত্রীসকলে কিছুমান উল্লেখযোগ্য বাধাৰ সন্মুখীন হৈছিল, তাৰ ভিতৰত সম্পূর্ণ দলীয় সমর্থনৰ অভাৱ, সমাজত শিপাই থকা সামাজিক পক্ষপাতিত্ব আৰু আর্থিক বাধা আদি প্রধান। এনে প্রত্যাহ্বানৰ মাজতো সংসদৰ মহিলা সদস্যসকলে বিধানসভাৰ মঞ্চত অর্থপূর্ণ অৱদান আগবঢ়াইছিল আৰু সমাজখন সংস্কাৰ কৰি আগু�ৱাই নিয়াত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰিছিল।

ইন্দিৰা গান্ধী : এক তথ্যভিত্তিক অধ্যয়ন

ভাৰতীয় ৰাজনীতিত মহিলাৰ ভূমিকা সম্পর্কে হোৱা যিকোনো বিশ্লেষণৰ সৈতে নিশ্চিতকৈ ভাৰতৰ প্রথম আৰু একমাত্র মহিলা প্রধানমন্ত্রী (১৯৬৬-১৯৭৭; ১৯৮০-৮৪) ইন্দিৰা গান্ধীৰ নেতৃত্বৰ বিষয়টো জড়িত হবই লাগিব। ইন্দিৰা গান্ধীৰ ৰাজনৈতিক উত্থান আকস্মিক নাছিল, এয়া তেওঁৰ পাৰিবাৰিক পটভূমি, শিক্ষা আৰু স্বাধীনতা আন্দোলনৰ সৈতে থকা পৰিচয়ে গঢ় দিছিল। প্রধানমন্ত্রী হিচাপে তেওঁ দৃঢ়বদ্ধতাৰ লগত জনপ্রিয়তাবাদৰ

সংযোগ ঘটাইছিল। তেওঁৰ নেতৃত্ব শৈলীক প্ৰায়ে কতৃত্বশীল বুলি বৰ্ণিত কৰা হয় যদিও তেওঁ পুৰুষ-প্ৰভূত্ব ক্ষেত্ৰত তেওঁ ভালেখিনি লিংগবাধা ভংগ কৰিছিল।

ইন্দিৰা গান্ধীয়ে প্ৰধানমন্ত্ৰী হিচাপে তেওঁৰ কাৰ্যকালত কেইবাটাও নীতিগত পদক্ষেপ আৰু ৰাজনৈতিক সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰিছিল। ৰাজ্যই নেতৃত্ব দিয়া কৃষি-সংস্কাৰৰ দ্বাৰা সমৰ্থিত সেউজ বিপ্লৱে ভাৰতক খাদ্য শস্য উৎপাদনত স্বাৱলম্বীতা লাভ কৰিবলৈ সক্ষম কৰি তুলিছিল। ৰজ্মপ্তজ্ম চনত ভাৰতৰ প্ৰধান বাণিজ্যিক বেংকসমূহৰ ৰাষ্ট্ৰীয়কৰণে অৰ্থব্যৱস্থাৰ ওপৰত ৰাষ্ট্ৰৰ নিয়ন্ত্ৰণ বিস্তাৰিত কৰে আৰু বিশেষভাৱে অগ্ৰাধিকাৰ খণ্ডৰ (priority sector) বাবে প্ৰতিষ্ঠানিক ঋণ (institutional cradit) লাভৰ বাট উন্নত কৰি তোলে। ১৯৭১ চনৰ ভাৰত-পাকিস্থানৰ যুদ্ধৰ সময়ত তেওঁৰ নেতৃত্বৰ ফলত নিৰ্ণায়ক সামৰিক বিজয় (decisive militery victory) আৰু বাংলাদেশৰ নিৰ্মাণ হয়, যিয়ে ভাৰতৰ আঞ্চলিক স্থিতি শক্তিশালী কৰে আৰু এগৰাকী দৃঢ় জাতীয় নেত্ৰী হিচাপে তেওঁৰ ভাৰমূৰ্তি সুদৃঢ় হৈ পৰে। ইয়াৰ উপৰিও ২০ দফীয়া কাৰঞ্জয্যসূচীৰ (20 point programme) দ্বাৰা লক্ষ্য নিৰ্দ্ধাৰণ কৰি ৰাষ্ট্ৰৰ হস্তক্ষেপৰ সহায়ত দৰিদ্ৰতা নিমূৰ্লকৰণ আৰু সমাজ কল্যাণৰ প্ৰতি তেওঁৰ দায়বদ্ধতা প্ৰকাশ পাইছে। কৰণ সিঙে তেওঁৰ গৱেষণা পত্ৰ ''লুকিং থ্ৰ' ইন্দিৰা গান্ধীজ ভিজনঃ চাম ৰিকলেকচনচ্''ত জাতীয় উদ্দেশ্যৰ প্ৰতি থকা তেওঁৰ গভীৰ বোধশক্তি আৰু ভাৰতৰ আভ্যন্তৰীণ আৰু বাহ্যিক প্ৰত্যাহ্বানৰ সময়ত ভাৰতৰ একতা আৰু সাৰ্বভৌমত্ব বজাই ৰখাৰ দায়বদ্ধতা প্ৰকাশ পাইছে। তেওঁ বিশেষকৈ মুখ্য ৰূপত ইন্দিৰা গান্ধীৰ সেই সিদ্ধান্তকাৰী গুণৰ বিষয়ে তুলি ধৰিছে বিশেষকৈ সংকটৰ ৰাষ্ট্ৰীয় সুস্থিৰতাক বুজিবলৈ নেত্ৰীগৰাকীয়ে নিজকে এনে এক নেত্ৰীৰূপে প্ৰতিষ্ঠাপিত কৰিছে যিয়ে সাহসী আৰু কেতিয়াবা বিতৰ্কিত পদক্ষেপ লবলৈও কুণ্ঠাবোধ কৰা নাছিল। সেই একে সময়তে, গৱেষকজনে এয়াও স্বীকাৰ কৰিছে যে তেওঁৰ অৰ্থাৎ ইন্দিৰা গান্ধীৰ কাৰ্যকালক কেন্দ্ৰ কৰি বিশেষকৈ ক্ষমতাৰ কেন্দ্ৰীকৰণৰ বিষয়ে আৰু গণতান্ত্ৰিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ প্ৰতি অহা হেঁচাই তেওঁৰ নেতৃত্বশৈলীকো বিকশিতহে কৰিছিল বুলি অনুমান কৰিব পাৰি। ইন্দিৰা গান্ধীয়ে ভাৰতক এক আত্মনিৰ্ভৰশীল আৰু আধুনিক ৰাষ্ট্ৰৰূপে কল্পনা কৰিছিল। তেওঁৰ নীতিসমূহে প্ৰায়ে দীৰ্ঘম্যাদী উন্নয়নমূলক দৃষ্টিভংগীক প্ৰতিফলিত কৰিছিল। সাংস্কৃতিক ঐতিহ্য আৰু ভাৰতীয় সভ্যতাৰ অভিন্নতাৰ প্ৰতি থকা সংবেদনশীলতাই তেওঁক শাসন ব্যৱস্থাৰ প্ৰতি থকা তেওঁৰ বহল দৃষ্টিভংগীৰ লগত পৰিচয় কৰাইছিল।

তথাপিও তেওঁৰ শাসন কালচোৱা জৰুৰীকালীন অৱস্থাৰ (১৯৭৫-৭৭) দ্বাৰা চিহ্নিত আছিল, যিটো ৰাজনৈতিক দমন আৰু নাগৰিকৰ স্বাধীনতা খৰ্ব হোৱাৰ বিতৰ্কিত সময় আছিল। সমালোচনাৰ মাজতো ইন্দিৰা গান্ধী ভাৰতবৰ্ষত মহিলা নেতৃত্বৰ প্ৰতীক হৈয়েই ৰব। ক্ষমতালৈ তেওঁৰ উত্থানে বহু মহিলাক ৰাজনীতিত পৰ্দাপণ কৰিবলৈ অনুপ্ৰাণিত কৰিছিল আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় নেত্ৰী হিচাপে তেওঁ মহিলাৰ সামৰ্থ সম্পৰ্কে থকা কু-সংস্কাৰক প্ৰত্যাহ্বান জনাইছিল।

১৫.৬ সংৰক্ষণৰ ওপৰত বিতৰ্ক

বৰ্তমান সময়ত ভাৰতীয় ৰাজনীতিত সকলোতকৈ মহত্বপূৰ্ণ এক বিতৰ্ক হৈছে বিধায়িনী দলত মহিলাৰ বাবে আসন সংৰক্ষণ কৰাটো। যদিও মহিলাসকলে নেতৃত্ব প্ৰদানত পাৰদৰ্শিতা প্ৰদৰ্শন কৰিছে তথাপিও সামগ্ৰিকভাৱে বিধায়িনী দলত তেওঁলোকৰ প্ৰতিনিধিত্ব কম হৈয়েই আছে। ২০২৪ চনলৈকে লোকসভাত মহিলাৰ সংখ্যা প্ৰায় ১৫ আৰু ৰাজ্যিক বিধানসভাত যিটো বিশ্বায়ত বা সামূহিক গড়সংখ্যাৰ বহু তলত থাকিল।

এই অসাঞ্জস্য শুধৰাবলৈ ভাৰতে ৭৩ আৰু ৭৪ নং (১৯৯২) সংবিধান সংশোধনীৰ জৰিয়তে স্থানীয় শাসনতন্ত্ৰত মহিলাৰ বাবে আসন সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা কৰিছিল, বিশেষকৈ পঞ্চায়তীৰাজ আৰু স্থানীয় নগৰ সংস্থাত অন্ততঃ ৩৩ আসন মহিলাৰ বাবে সংৰক্ষণ কৰিছিল। ৭৩ আৰু ৭৪ নং সংশোধনীয়ে পঞ্চায়তীৰাজ আৰু নগৰ পালিকাত মহিলাৰ বাবে্ক্ষ আসন সংৰক্ষণৰ বিষয়টোৰ লগত পৰিচয় কৰাই দিছিল। এনেধৰণৰ সংস্কাৰসমূহে এক মিলিয়নতকৈ অধিক মহিলাক স্থানীয় শাসন প্ৰক্ৰিয়ালৈ লৈ আনিছিল। অধ্যয়নবোৰে প্ৰকাশ কৰে যে গাওঁ পৰঞ্জয়্যায়ত মহিলা নেত্ৰীসকলে উন্নত শিক্ষা, স্বাস্থ্য আৰু অনাময়ৰ ফলাফলৰ প্ৰতি অৱদান আগবঢ়াইছে। এনেবোৰ সংশোধনীয়ে স্থানীয় গণতন্ত্ৰত বিপ্লৱৰ সূচনা কৰিছিল। গাওঁ নগৰৰ পৰিসীমা ভেদ কৰি বৰ্তমান এক মিলিয়নতকৈ বেছি মহিলাই নিৰ্বাচিত প্ৰতিনিধি হিচাপে কাম কৰি আছে। গৱেষণাৰ জৰিয়তে দেখা যায় মহিলা নেত্ৰীয়ে খোৱাপানী, শিক্ষা আৰু স্বাস্থ্য-সেৱাৰ দৰে বিষয়ৰ ওপৰত প্ৰথম অগ্ৰাধিকাৰ দিছিল। বিহাৰ, উৰিষ্যা আৰু ৰাজস্থানৰ দৰে ৰাজ্যত সংৰক্ষণৰ পৰিমাণ ৫০ বৃদ্ধি কৰা হৈছিল। তৃণমূল পৰৰ্য্যায়ৰ ৰাজনীতিত নাৰীৰ উপস্থিতিয়ে লিংগ-কুসংস্কাৰক প্ৰত্যাহ্বান জনাইছিল আৰু নাগৰিকৰ অংশগ্ৰহণক উৎসাহিত কৰি নতুন প্ৰজন্মক ৰাজহুৱা জনজীৱনত প্ৰৱেশ কৰিবলৈ অনুপ্ৰেৰণা দিছিল।

নাৰীৰ সংৰক্ষণ আইন অথবা সংবিধান (১০৬ সংখ্যক সংশোধনী) আইন ২০২৩

১৯৯২ চনৰ ৭৩ আৰু ৭৪ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনীয়ে যদিও পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠান আৰু স্থানীয় নগৰ পালিকাত মহিলাৰ বাবে সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা কৰিছিল, তথাপি ইয়াৰ দ্বাৰা লোকসভা আৰু বিধানসভাত তেওঁলোকে একেধৰণ সুযোগ সুবিধা পোৱা নাছিল। "নাৰীৰ সংৰক্ষণ আইন"খন বহুবাৰ উত্থাপন কৰা হৈছিল যদিও ই ৰাজনৈতিক বিৰোধিতা আৰু কাৰঞ্জয্যগত বিলম্বৰ সন্মুখীন হৈছিল। "নাৰীৰ সংৰক্ষণ আইনখন অৱশেষত আনুষ্ঠানিকভাৱে সংবিধান (১০৬ সংশোধনী) আইন ২০২৩ ৰূপে গৃহীত হয় যিয়ে নাৰীৰ বাবে লোকসভা আৰু বিধানসভাত ৩৩ সংৰক্ষণৰ নিশ্চয়তা প্ৰদান কৰিছে। তথাপিও ইয়াৰ কার্য্যকৰীকৰণ জনগণনা আৰু পূণৰ নিৰঞ্জদ্ধাৰণৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিব অর্থাৎ ব্যৱহাৰিক বলবতকৰণত আৰু ভালেকেইটা বছৰ ল'ব পাৰে। তথাপিও এই আইনখন মহিলাৰ সম অধিকাৰক প্ৰতিনিধিত্ব কৰি এক ঐতিহাসিক স্বীকৃতিৰ চিহ্নৰূপে চিহ্নিত হ'ল।

মহিলা সংৰক্ষণৰ সমর্থকসকলে এই আইনখনক ঐতিহাসিক পৃথকীকৰণ আৰু ৰাজনৈতিক প্ৰতিনিধিত্বৰ প্ৰকৃত সমতা লাভ কৰা দিশত এক গুৰুত্বপূর্ণ পদক্ষেপৰূপে দৃষ্টি নিক্ষেপ কৰিছে। তেওঁলোকে মত প্ৰকাশ কৰিছে যে যদিও মহিলা জনসংখ্যাৰ প্ৰায় আধা হৈছে তথাপিও বিধায়নীদলত যথেষ্ট কম প্ৰতিনিধি এতিয়াও আছে, সেয়ে সমাজত শিপাই থকা সামাজিক তথা গাঁথনিগত বাধা (structural barriers) ওফৰাবলৈ সংৰক্ষণৰ প্ৰয়োজনীয়তা আছে। অধিক প্ৰতিনিধিত্বই অকল ন্যায় বা নিষ্পক্ষতা নিশ্চিত নকৰে তাৰ লগতে বিশেষকৈ শিক্ষা স্বাস্থ্য আৰু সমাজ কল্যানৰ দৰে বিষয়তো বৈচিত্ৰপূর্ণ দৃষ্টিভংগী আৰু গুৰুত্ব দি শাসন ব্যৱস্থাকো সমৃদ্ধ কৰে। ইয়াৰ বাহিৰেও দৃশ্যমান মহিলা নেতৃত্বই শক্তিশালী অনুপ্ৰাণিত কৰে আৰু ক্ষমতাত থকা মহিলাৰ প্ৰতি জনসাধাৰণৰ দৃষ্টিভংগী ক্ৰমান্বয়ে সলনি কৰে। ইয়াৰ উপৰিও, দৃশ্যমান মহিলা নেতৃত্বই শক্তিশালী আদর্শ ব্যক্তিত্ব সৃষ্টি কৰে, যিয়ে বিস্তৃত অংশগ্ৰহণক অনুপ্ৰাণিত কৰাৰ লগতে ক্ষমতাত থকা মহিলাসকলৰ প্ৰতি জনসাধাৰণৰ মনোভাৱ ধীৰে ধীৰে পৰিৱর্তন কৰে।

বিৰোধীসকলে অৱশ্যে সতর্ক কৰি দিছে যে অজ্ঞাতসাৰে সংৰক্ষণ প্ৰক্ৰিয়াই প্ৰতীকবাদ (tokenism) বা প্ৰতিনিধি নেতৃত্বক (proxy leadership) শক্তিশালী কৰিব পাৰে, য'ত মহিলাসকলে আনুষ্ঠানিকভাৱে আসন

অধিকাৰ কৰে যদিও বিশেষকৈ গ্ৰাম্য প্ৰেক্ষাপটত প্ৰকৃত স্বায়ত্ব শাসনৰ অভাৱ নাইবা ক'ব পাৰি নিজে সিদ্ধান্ত লোৱা ক্ষমতাৰ অভাৱ দেখা যায়। সমালোচকসকলে মেধাভিত্তিক নিৰ্বাচনৰ গুৰুত্ব কমি যোৱাৰ আশংকা প্ৰকাশ কৰিছে আৰু যুক্তি আগবঢ়াইছে যে শিক্ষা, অৰ্থনৈতিক স্বাধীনতা, আৰু আভ্যন্তৰীণ দলীয় সংস্কাৰৰ জৰিয়তেহে স্থায়ী সবলীকৰণ সম্ভৱপৰ হ'ব, সাংবিধানিক অনুশাসনৰ পৰিবৰ্তে উপৰোক্তবোৰ বেছি শক্তিশালী। কিছুমানে বিশ্বাস কৰে যে নিৰ্ভৰশীলতা ৰোধ কৰাৰ বাবে সংৰক্ষণ এক অস্থায়ী উপায়হে, সেয়ে বিষয়সমূহৰ নিয়মীয়া পৰ্য্যালোচনা হোৱা উচিত। যি নহ'লেও এনে সমালোচনাৰ মাজতো প্ৰভাৱশালী বিদ্বানসকলে সৰ্বসন্মতিক্ৰমে স্বীকাৰ কৰিছে যে অন্তভূক্তিকৰণ আৰু প্ৰতিনিধিত্বমূলক গণতন্ত্ৰ লাভ কৰা বাবে সংৰক্ষণ এতিয়াও এক গুৰুত্বপূৰ্ণ পৰিবৰ্তনকাৰী প্ৰক্ৰিয়া।

সাম্প্ৰতিক দশকবোৰত উল্লেখযোগ্য অগ্ৰগতি হোৱাৰ পিছতো ৰাজনীতিত মহিলাসকলে অনেক ভিতৰুৱা প্ৰত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হৈ আহিছে যিয়ে তেওঁলোকৰ পূৰ্ণ অংশগ্ৰহণ আৰু প্ৰতিষ্ঠাক সীমিত কৰে। গম্ভীৰভাৱে শিপাই থকা পিতৃতান্ত্ৰিক মানসিকতাই ৰাজনীতিক এতিয়াও পুৰুষতান্ত্ৰিক ক্ষেত্ৰ হিচাপে নিৰ্দেশিত কৰে, যিয়ে প্ৰায়ে নাৰীৰ নেতৃত্ব সক্ষমতা আৰু ক্ষমতাক লৈ প্ৰশ্ন উত্থাপিত কৰে। এই সামাজিক পক্ষপাতিত্ব নিৰন্তৰ ভয় ভাবুকি প্ৰদৰ্শনৰ দ্বাৰা- অনলাইন নিৰ্য্যাতনৰ পৰা চাৰিত্ৰিক আক্ৰমনলৈ অথবা শাৰীৰিক নিৰ্য্যাতনক লৈ গঠিত হৈছে, যিয়ে বহু মহিলাক সক্ৰিয়ভাৱে জড়িত হোৱাত নিৰুৎসাহিত কৰে। অৰ্থনৈতিক বাধাই নাৰীৰ সুযোগ বহুলাংশে সীমিত কৰি তোলে, কাৰণ নিৰ্বাচনী প্ৰচাৰত যথেষ্ট অৰ্থৰ প্ৰয়োজন হয় যিবোৰ প্ৰণালীগত বৈষম্যৰ বাবে প্ৰায়ে তেওঁলোকৰ বাবে দুসাধ্য হৈ পৰে। ৰাজনৈতিক দলসমূহৰ মাজতো লিংগ পক্ষপাতিত্ব এতিয়াও ব্যাপকৰূপত ব্যাপ্ত হৈয়েই আছে কাৰণ সহজে জয়ী হ'ব পৰা সমষ্টিতো মহিলাক সঘনাই উপেক্ষা কৰা হয় অথবা গৌণ ভূমিকালৈ অৱনমিত কৰা হয়। ইয়াৰ উপৰিও মহিলাৰ ওপৰত ঘৰুৱা দায়িত্ব আৰু ৰাজহুৱা জীৱনৰ মাজত ভাৰসাম্য ৰক্ষাৰ বোজাই অতিৰিক্ত হেঁচা প্ৰয়োগ কৰে, যাৰ ফলস্বৰূপে তেওঁলোকৰ ভ্ৰমণসক্ষমতা, নেটৱৰ্ক গঠন, অথবা ৰাজনৈতিক কামত উপযুক্ত সময়ৰ অভাৱ হয়। গৱেষক আৰু কৰ্মীসকলে নিৰন্তৰভাৱে যুক্তি আগবঢ়ায় যে- ৰাজনীতিত উপযুক্ত লিংগ সমতা লাভৰ বাবে আইনী নিশ্চয়তাতকৈ প্ৰচলিত ৰাজনীতিত পুৰুষ নিয়ন্ত্ৰণক বিশেষ অধিকাৰ দিয়া ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি, সামাজিক আচৰণ আৰু প্ৰতিষ্ঠানিক কাৰ্য্যপ্ৰণালীৰ ই পৰিবৰ্তন দাবী কৰে। ৰাজনীতিত মহিলাৰ অংশগ্ৰহণ অকল সংখ্যাৰ প্ৰশ্ন হিচাপে নহয় ক্ষমতা আৰু প্ৰভাৱৰ দিশটোহে চাব লাগে। নীতি-নিয়মসমূহে নিম্নোক্ত বিষয়ত গুৰুত্ব দিয়া উচিতঃ

- মহিলাসকলক ৰাজনৈতিক নেতৃত্বৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰিবলৈ শিক্ষা আৰু ৰাজনৈতিক প্ৰশিক্ষণ।
- লিংগ-সংবেদনশীল অভ্যাস গঠন কৰিবলৈ ৰাজনৈতিক দলৰ সংস্কাৰ।
- উচ্চতৰ অংশগ্ৰহণৰ ভিত্তি হিচাপে স্থানীয় শাসন ব্যৱস্থাক শক্তিশালী কৰা
- সংবাদ মাধ্যমৰ প্ৰতিনিধিত্ব যিয়ে কু-সংস্কাৰৰ প্ৰত্যাহ্বান জনায় আৰু ইতিবাচক আদৰ্শনীয় ব্যক্তিত্বক প্ৰসাৰিত কৰে।

যি হ'লেও প্ৰকৃত ৰাজনৈতিক সবলীকৰণ তেতিয়াহে আহিব যেতিয়া মহিলাসকলে সমানে অংশগ্ৰহণ কৰিব পাৰিব আৰু কোনোধৰণ বৈষম্য বা ভয় নকৰাকৈ ৰাজহুৱা নীতি গঢ় দিব পাৰিব।

ৰাজনীতিত মহিলাৰ অংশগ্ৰহণৰ ক্ৰমবিকাশে সমতা, ন্যায় আৰু সৰ্বাঙ্গীন শাসন প্ৰক্ৰিয়া প্ৰাপ্তিৰ বাবে এক বৃহৎ সংগ্ৰামক প্ৰতিফলিত কৰে। আৰম্ভণিৰ ভোটাধিকাৰ আন্দোলনৰ পৰা সমসাময়িক সংস্কাৰ বা পূণৰগঠনলৈ

মহিলাসকলে গাঁথনিগত বাধাবোৰক একেৰাহে প্ৰত্যাহ্বান জনাই আহিছে আৰু ৰাজনৈতিক শক্তিৰ প্ৰকৃতিক পূণঃসংজ্ঞায়িত কৰিছে। ভাৰতীয় অভিজ্ঞতাই প্ৰমাণ কৰিছে যে- সাংবিধানিক নিশ্চয়তা, আইনী সংস্কাৰ আৰু তৃণমূল পৰঞ্জ্যায়ৰ অংশগ্ৰহণে লিংগ-অন্তৰ্ভুক্তিক ভালেখিনি উন্নত কৰি তুলিছে, তথাপিও স্থায়ী সামাজিক আৰু প্ৰাতিষ্ঠানিক বাধাই সমতাৰ সম্পূৰ্ণতাক সীমিত কৰিছে। সেয়ে বহনক্ষম অগ্ৰগতিৰ বাবে মাথো আইনগত ব্যৱস্থাই নহয়, ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি, দলীয় গাঁথনি, সামাজিক মনোভাৱৰ ৰূপান্তৰ ঘটাৰ প্ৰয়োজন আছে। গণতন্ত্ৰ তেতিয়াহে ফলে-ফুলে জাতিষ্কাৰ হ'ব পাৰিব, যেতিয়া মহিলাসকলে সমান অংশীদাৰ হিচাপে শাসন ব্যৱস্থাত অংশগ্ৰহণ কৰি নিজৰ দৃষ্টিভংগী প্ৰকাশ, নীতিগত সিদ্ধান্তক প্ৰভাৱিত কৰা আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় উন্নতিৰ দিশ নিৰ্দ্ধাৰণ কৰিব পৰা হ'ব। গতিকে, মহিলাৰ ৰাজনৈতিক সবলীকৰণ কোনো আপ্ৰাসংগিক চিন্তা নহয়, বৰং গণতান্ত্ৰিক বৈধতা আৰু সামাজিক উন্নতিৰ এক কেন্দ্ৰীয় স্তম্ভ।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ : ৰাজনীতিত নাৰীৰ প্ৰৱেশৰ ক্ষেত্ৰত ভোটাধিকাৰ আন্দোলনে কেনেধৰণৰ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিছিল?

প্ৰশ্ন ২ : স্বাধীনতাৰ পূৰ্বৱৰ্তী আৰু পৰৱৰ্তী সময়চোৱাত ভাৰতত মহিলাৰ ৰাজনৈতিক অংশগ্ৰহণৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ : ভাৰতবৰ্ষত মহিলাৰ ৰাজনৈতিক অধিকাৰ গঢ় দিয়াৰ ক্ষেত্ৰত সাংবিধানিক ব্যৱস্থাৰ তাৎপৰঞ্জ্য ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৪ : ভাৰতৰ ৰাজনীতিত মহিলাসকলে কোনবোৰ ডাঙৰ প্ৰত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হৈছে?

প্ৰশ্ন ৫: ভাৰতত মহিলাৰ ৰাজনৈতিক অংশগ্ৰহণৰ উন্নতি সাধনৰ বিষয়ে ল'ব পৰা ব্যৱস্থাৰ বিষয়ে পৰামৰ্শ প্ৰদান কৰক।

১৫.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ঐতিহাসিকভাৱে আনুষ্ঠানিক ৰাজনৈতিক ক্ষমতাৰ পৰা নাৰীক আঁতৰাই ৰখা হৈছিল যদিও তেওঁলোকে অধিকাৰ আৰু সমতাৰ বাবে দীৰ্ঘদিনীয়া সংঘৰ্ষ কৰি ৰাজনীতিক প্ৰভাৱিত কৰিছিল।
- ৰাজনীতিত মহিলাৰ অংশগ্ৰহণে গণতন্ত্ৰ আৰু সামাজিক উন্নতিৰ স্তৰ প্ৰতিফলিত কৰে যদিও এতিয়াও তেওঁলোকৰ প্ৰতিনিধিত্ব সীমিত হৈয়েই আছে।
- ভাৰতত আৰু বিশ্বতো নাৰীৰ সংগঠিত আন্দোলন আৰু সংগঠনে ৰাজনৈতিক অংশগ্ৰহণ শক্তিশালী কৰি তুলিছিল।
- ভাৰতত স্বাধীনতা আন্দোলনৰ সময়ত নাৰীয়ে ৰাজনীতিত প্ৰৱেশ কৰিছিল আৰু স্বাধীনতাৰ পিছত সম ৰাজনৈতিক অধিকাৰ লাভ কৰিছিল।
- সাংবিধানিক সমতা থকাৰ পিছতো সংসদ আৰু ৰাজ্যিক বিধানসভাত মহিলাৰ প্ৰতিনিধিত্ব কম হৈয়েই আছে।
- তৃণমূল পৰ্য্যায়ত স্থানীয় সংস্থাসমূহত সংৰক্ষণ থকাৰ বাবে মহিলাৰ ভূমিকা যথেষ্ট বিস্তাৰিত হৈ পৰে।
- ইন্দিৰা গান্ধীৰ দৰে নেত্ৰীয়ে লিংগ বাধাক প্ৰত্যাহ্বান জনাইছিল আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত মহিলা নেতৃত্বৰ প্ৰতীকৰূপে চিহ্নিত হৈছিল।

- মহিলা সংৰক্ষণ আইন ২০২৩ য়ে মহিলাৰ প্ৰতিনিধিত্বক উন্নত কৰাৰ বাবে এক বৃহৎ পদক্ষেপক আগবঢ়াই নিছে।
- পিতৃতন্ত্ৰ, দলীয় পক্ষপাতিত্ব, আৰ্থিক বাধা আৰু সামাজিক দায়বদ্ধতাই মহিলাৰ ৰাজনৈতিক অংশগ্ৰহণ প্ৰতিনিয়ত সীমিত কৰি ৰাখিছে।
- বিশুদ্ধ আৰু ফলপ্ৰসু অংশগ্ৰহণৰ বাবে শিক্ষা, প্ৰতিষ্ঠানিক সংস্কাৰ আৰু ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিত পৰিবৰ্তন হোৱাটো অতি প্ৰয়োজনীয়।

১৮.৮ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ : ভোটাধিকাৰ আন্দোলনসমূহে মহিলাক সম-নাগৰিক হিচাপে ভোটদানৰ অধিকাৰ আৰু আইনী স্বীকৃতি দাবী কৰাত মূখ্য ভুমিকা গ্ৰহণ কৰিছিল।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ : স্বাধীনতাৰ পিছত, সংবিধানৰ ছত্ৰছায়াত মহিলাসকলে সম-ৰাজনৈতিক নাগৰিকত্ব লাভ কৰে, সংবিধান সভাত অংশগ্ৰহণ কৰে আৰু বিধায়িনী দল আৰু স্থানীয় স্বায়ত্বশাসন ক্ষেত্ৰত তেওঁলোকৰ উপস্থিতি ক্ৰমান্বয়ে বৃদ্ধি কৰে।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ : ভাৰতৰ মহামান্য সংবিধানে আইনতকৈ আগতেই সমতা আৰু সাৰ্বজনীন প্ৰাপ্তবয়স্ক ভোটাধিকাৰ লাভৰ নিশ্চয়তা প্ৰদান কৰি মহিলাৰ ৰাজনৈতিক অধিকাৰ গঢ় দিয়াৰ বিশেষ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিছিল, যিয়ে গণৰাজ্যৰ আৰম্ভণিৰ পৰাই নাৰীক ভোটদানৰ আৰু নিৰ্বাচনত অংশগ্ৰহণ কৰাৰ অধিকাৰৰ নিশ্চিতি প্ৰদান কৰিছিল। মৌলিক অধিকাৰ যেনে- সমতা, বৈষম্যহীনতা আৰু সম সুযোগে ৰাজহুৱা জীৱনত মহিলাৰ অংশগ্ৰহণৰ বাবে এক শক্তিশালী আইনী ভেটি স্থাপন কৰিছিল। ইয়াৰ বাহিৰেও সংবিধানৰ ৭৩ আৰু ৭৪ সংখ্যক সংশোধনীৰ জৰিয়তে তৃণমূল পৰ্য্যায়ত মহিলাৰ অংশগ্ৰহণ নিশ্চিত কৰে, বিশেষকৈ পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠান আৰু স্থানীয় নগৰ সংস্থাত মহিলাৰ বাবে আসন সংৰক্ষণৰ জৰিয়তে ইয়াক প্ৰতিষ্ঠানিকৰণ (institutionalised) কৰে।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ : ভাৰতীয় ৰাজনীতিত মহিলাসকলে সমাজত গভীৰভাৱে শিপাই থকা পিতৃতন্ত্ৰ, ৰাজনৈতিক দলৰ ভিতৰত চলা লিংগ পক্ষপাতিত্ব, আৰ্থিক সম্পদৰ সীমিত সুবিধা আৰু ঘৰুৱা দায়িত্বৰ সৈতে জড়িত সামাজিক প্ৰত্যাশাৰ সন্মুখীন হয়। ইয়াৰ লগতে হিংসা, হাৰাশাস্তি আৰু প্ৰতিষ্ঠানিক সমৰ্থনৰ অভাৱে স্থায়ী আৰু অৰ্থপূৰ্ণ ৰাজনৈতিক অংশগ্ৰহণক শক্তিহীন কৰি তোলে।

১৫.৯ অধিক জানিবলৈ

বসু এ. (সম্পা.) (১৯৯৫), দি চেলেঞ্জ অফ লোকেল ফেমিনিজিম ওমেন মুভমেণ্ট ইন গ্লোবেল পাৰ্চপেক্টিভ, বাল্ডাৰ ৰেষ্ট ভিউ প্ৰেছ।

ৰাই এচ্. এম (২০১০) জেণ্ডাৰ এণ্ড পলিটিকচ্, কেমব্ৰিজ : পলিটি প্ৰেছ।

জয়াল এন. জি. আৰু মেহতা পি. বি. (সম্পাদনা) (২০১০)। দি অক্সফ'ৰ্ড কম্পেনিয়ন তু পলিটিকছ ইন ইণ্ডিয়া; নিউ দিল্লী : অক্সফ'ৰ্ড ইউনিভাৰচিটি প্ৰেছ।

ফিলিপছ এ. (১৯৯৮) ফেমিনিজিম এণ্ড পলিটিকছ্. অক্সফ'ৰ্ড, অক্সফ'ৰ্ড ইউনিভাৰচিটি প্ৰেছ।

ইউ. এন. মেন (২০১৮), অমেন ইন পলিটিকছ ২০১৪ নিউ ইয়ৰ্ক : ইউনাইটেড নেচনচ।

দেশপাণ্ডে, আৰ, এণ্ড জন এম. ই (২০০৭) ওমেনচ্ পলিটিকেল ৰিপ্রেজেনটেচন ইন ইণ্ডিয়া.নিউ দিল্লী।

উইলষ্টোনক্রাফ্ট, এম (১৭৯২) এ ভিন্দিকেচন অফ দি ৰাইটচ্ অফ ওমেন. লণ্ডন : জে. জনচন।

সিং, কৰণ. (২০২২) লুকিং থ্রো ইন্দিৰা গান্ধীচ্ ভিচন : চাম ৰিকলেকচনচ।

এনভাৰমেণ্টেল পলিচি এণ্ড ল', (২-৩-৪).

PP 173-177. http:.//doi.org/10.3233/EP1219037

Basu, A. (Ed.). (1995). *The challenge of local feminism: Women's movements in glo bal perspective. Boulder :* Westview Press

Rai, S.M. (2010). *Gender and politices. Combridge :* Polity Press

Jayal, N.G., & amp; Mehta, P.B. (Eds.). (2010). *The Oxford companion to politics in India,* New Delhi : Oxford University Press.

Phillips, A. (1998). *Feminism and politics,* Oxford : Oxford University Press.

UN Women. (2018). *Women in politics :* 2018. New York : Ynited Nations.

Deshpande, R., & amp ; John, M.E. (2007). *Women's political representation in India,* New Delhi.

Wollstonecraft, M. (1972). A vindication of the rights of woman. London : J. Johnson.

১৫.১০ আহিঁ প্রশ্ন

প্রশ্ন ১. ৰাজনৈতিক অংশগ্রহণত মহিলা সংস্থাসমূহৰ ভূমিকাৰ বিষয়ে বহলাই আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ২. ভাৰতীয় ৰাজনীতিত মহিলাৰ ভূমিকা সম্পর্কে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৩. মহিলা সংৰক্ষণৰ সপক্ষে থকা মূল যুক্তিবোৰ উল্লেখ কৰক।

প্রশ্ন ৪. ৰাজনীতিত মহিলাৰ অংশগ্রহণৰ ঐতিহাসিক ক্রমবিকাশৰ পৰীক্ষণ কৰক।

প্রশ্ন ৫. ইন্দিৰা গান্ধীৰ বিশেষ উল্লেখনসহ ভাৰতীয় ৰাজনীতিত মহিলাৰ ভূমিকা পৰীক্ষা কৰক।

প্রশ্ন ৬. ভাৰতবর্ষত মহিলা সংৰক্ষণ সম্পর্কে হোৱা বিতর্ক আৰু সামগ্রিক গণতন্ত্রৰ ইয়াৰ বিশেষত্বসমূহ আলোচনা কৰক।